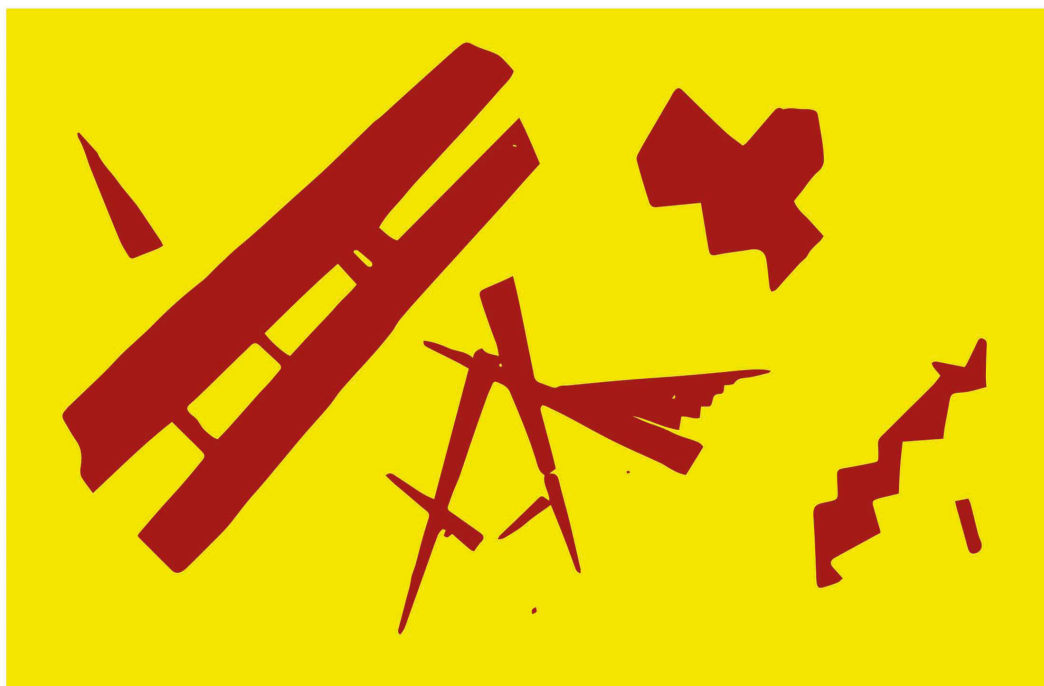

Juridisko un Sociālo Zinātņu
un Sociālo Zinātņu **BALTIJAS ŽURNĀLS**

Juridisko un Sociālo Zinātņu
BALTIJAS ŽURNĀLS

Baltic Journal
of Legal and Social
Sciences

Rīga:

Baltijas Starptautiskā Akadēmija

ISSN 2592-8813

IZDEVNIECĪBA
BALTIJA
PUBLISHING

EDITORIAL BOARD

The editorial board implements the editorial policy of the Journal, determines the topical topic of the Journal, organizes scientific review and editing of articles, approves the content of the regular numbers of the Journal, prepares materials for publication, determines issues of distribution of the Journal.

The editorial policy of the Journal is to promote the development of objective scientific knowledge, open communication between scientists. The editorial board distances itself from political assessments of socio-political phenomena that are made by the authors of the articles.

The Senate of the Baltic International Academy approves the composition (or changes) of the editorial board.

Editor-in-chief of the Journal:

Dr. sc. Soc. **Vladislav Volkov** (*Latvia*)

Members of the editorial board:

J.D., PhD., LL.D. **William Elliot Butler** (*USA, UK*)

PhD. in Law **Sergiy Glibko** (*Ukraine*)

Dr. hist. **Ivelin Arginov Ivanov** (*Bulgaria*)

Dr. habil. iur. **Viktoras Justickis** (*Lithuania*)

Dr. iur. **Sandra Kaija** (*Latvia*)

PhD. in Law **Tatiana Kalin** (*Estonia*)

Dr. iur. **Valery Matveichuk** (*Ukraine*)

PhD. **Irena Mikulaco** (*Croatia*)

Dr. iur. **Aleksandr Petrishyn** (*Ukraine*)

Dr. psych. **Irina Plotka** (*Latvia*)

Dr., PhD. **Pietro Andrea Podda** (*Czech Republic*)

Dr.habil.iur. **Gerhard Robber** (*Germany*)

Dr. psych. **Aleksey Ruzha** (*Latvia*)

Dr. hist. **Helena Shimkuva** (*Latvia*)

Dr. iur. **Andrejs Vilks** (*Latvia*)

Dr. habil.sc. **Jacek Zelinski** (*Poland*)

Cover design author professor **Mihail Kopeikin** (*Latvia*)

Baltic Journal of Legal and Social Sciences,

Number 2. Riga, Latvia : "Baltija Publishing", 2022, 250 pages.

Baltic International Academy is a co-publisher of this periodical.

Printed and bound in Riga by LLC Publishing House "Baltija Publishing".

Journal is available: www.baltijapublishing.lv/index.php/bjlss

DOI: <https://doi.org/10.30525/2592-8813>

Type of publication from the application:

Journal-Digital-Online

Issue ISSN 2592-8813

Contents

Anna Alisher

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE STUDY OF CONTEMPORARY
THEATER AND DECORATION ART.....7

Вікторія Балабушка

ХРИСТИЯНСЬКО-САКРАЛЬНІ ТРАДИЦІЇ
ЧЕРНІГІВО-СІБЕРСЬКОГО КРАЮ.....12

Marian Bedrii, Maryana Syrko

POLITICAL RIGHTS IMPLEMENTATION OF UKRAINIAN CITIZENS AMID
COUNTERACTING THE COVID-19 EPIDEMIC.....17

Денис Бондаренко

ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ
НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ УЧНІВ
ДО ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ23

Дарія Вітюк

ДО ПОНЯТТЯ МЕХАНІЗМУ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ30

Сергій Грицай

ДЕЯКІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА
У СФЕРІ ОБОРОТУ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ В УКРАЇНІ.....36

Oleksandra Davymuka

PECULIARITIES OF THE SECURITY ENVIRONMENT FOR THE BUCHAREST
NINE COUNTRIES IN TERMS OF THE RUSSIAN THREAT.....41

Ганна Дивнич

НОРМАТИВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА:
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД.....47

Світлана Долеско

МИСТЕЦЬКИЙ ОБРАЗ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО КОСТЮМА
В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ІКОНОПИСІ ОЛЕКСАНДРА ОХАПКІНА.....52

Анастасія Дубко

ПЕРСПЕКТИВИ ТА БАР'ЄРИ РОЗВИТКУ РИНКУ
ЗЕЛЕНИХ ОБЛІГАЦІЙ В УКРАЇНІ.....58

Тетяна Задорожна

СЕМАНТИКА АКАДЕМІЧНОЇ ПІСНІ ЯК ЗНАКОВОЇ МИСЛЕФОРМИ
УКРАЇНСЬКОЇ МУЗИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ: ЕПІСТЕМОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ.....65

Роман Зварич

ПРОБЛЕМАТИКА ВРУЧЕННЯ ПОВІСТОК ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ
В РЕСПУБЛІЦІ УКРАЇНА.....71

Ігор Зінько

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ПИТАННЯ У ВІДНОСИНАХ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ
З ДЕРЖАВАМИ БАЛТІЙСЬКОГО РЕГІОНУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ.....78

Наталя Ісаєва

НАЦІОНАЛЬНА ТА НАДНАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ
У ФОРМУВАННІ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....85

Андрій Квік, Святослав Васкул

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА ПРИРОДА ЕКУМЕНІЗМУ ТА ЙОГО
ВПЛИВ НА МІЖКОНФЕСІЙНИЙ ДІАЛОГ І ПРОЦЕС ІНКУЛЬТУРАЦІЇ.....91

Роман Кірін, Володимир Шеховцов

«ВІДКРИТЕ МІСТО»: ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ.....96

Ганна Коваль

ПРОГНОСТИЧНИЙ МЕТОД ВИЯВЛЕННЯ
ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ.....104

Олександр Кравченко

ДИВЕРГЕНЦІЯ МІЖ КОНФІДЕНЦІЙНОЮ ІНФОРМАЦІЄЮ
ТА КОМЕРЦІЙНОЮ ТАЄМНИЦЕЮ В УКРАЇНІ.....110

Аліна Левченко

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА ТАЄМНИЦЮ КОРЕСПОНДЕНЦІ В УМОВАХ
ВОЄННОГО СТАНУ: УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ ТА ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД.....116

Ілля Лисоконь

ЛІБЕРАЛІЗМ ЯК СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКА ІДЕЯ
ТА ОСВІТНЯ ПРАКТИКА.....122

Olha Lunhol, Olha Naborets

EDUCATIONAL MODEL OF PERSONAL SELF-IMPROVEMENT
OF STUDENTS BY MEANS OF DIGITAL TECHNOLOGIES.....128

Герман Маслівець, Наталя Гринчук

МІЖРЕГІОНАЛЬНА КОНКУРЕНЦІЯ ЯК ШЛЯХ ПІДВИЩЕННЯ
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНУ.....133

Ruslana Mnozhynska

UKRAINIAN-POLISH AND ITALIAN CULTURAL CONNECTIONS
IN THE 15TH CENTURY.....138

Ганна Петренко

МУЗИЧНА ПІДГОТОВКА У ДРУГОКЛАСНИХ ЦЕРКОВНО-УЧИТЕЛЬСЬКИХ ШКОЛАХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ НА РУБЕЖІ ХІХ – ХХ СТ.....143

Едвард Пилипсон

ПРИЗНАНИЕ СОВМЕСТНЫХ ЗАВЕЩАНИЙ ЗАКЛЮЧЁННЫМ ДОГОВОРОМ НАСЛЕДОВАНИЯ: ВОПРОСЫ СТАТУСА ПРАВ И ОБЯЗАТЕЛЬСТВ.....150

Олександр Плахотнюк

СВІТОГЛЯДНЕ СПРИЙНЯТТЯ ДЖАЗ-ТАНЦЮ В МИСТЕЦЬКОМУ ПРОСТОРІ СУЧАСНОСТІ.....157

Лілія Рускуліс

ФОРМУВАННЯ СТИЛІСТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ: ЛІНГВОДИДАТИЧНИЙ АСПЕКТ.....162

Марія Санкович

ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ НА ПРИКАРПАТТІ У ПЕРІОД ДРУГОЇ РАДЯНИЗАЦІЇ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ.....170

Богдан Сокіл

УКРАЇНСЬКА ДІАХРОНІЧНА СОЦІОЛІНГВІСТИКА: УКРАЇНСЬКА МОВА В СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ ДРУГОЇ ПОЛ. ХІХ СТ.175

Ельміра Соколова

НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....183

Су Жуй

ІНТОНАЦІЙНА СТРУКТУРА ОПЕР ГАЕТАНО ДОНЦЕТТИ (НА ПРИКЛАДІ «АННИ БОЛЕЙН»)189

Тетяна Сухоребра

ВЗАЄМОДІЯ ЯК ФОРМА ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....195

Тан Чжун

КОМПОНЕНТНО-СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ ЕМОЦІЙНОЇ СТІЙКОСТІ В МУЗИЧНО-ВИКОНАВСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ ДИТЯЧОЇ МУЗИЧНОЇ ШКОЛИ.....201

Yevhenii Taran

EVOLUTION OF THE WORLD ORDER SYSTEM.....206

Зоряна Топорецька

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ГРАЛЬНИМ БІЗНЕСОМ..... 211

Iryna Tsvigun

LAND LEGAL RELATIONS UNDER THE LEGISLATION OF POLAND
AND UKRAINE: A COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS..... 217

Vadym Tsymbal, Liubov Shachkovska

PUBLIC CHALLENGES OF DIGITALISATION221

Zhang Gui

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS
OF THE AESTHETIC DEVELOPMENT OF HIGH SCHOOL STUDENTS
IN THE CONDITIONS OF A CHILDREN'S MUSIC SCHOOL.....226

Denys Chyzhov

LEGAL BASIS OF UNDERSTANDING HUMAN RIGHTS
IN THE FIELD OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE..... 232

Олександра Шовкопляс

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ.....236

Едуард Щербенко

КРИЗИ ІДЕНТИЧНОСТІ ЯК ЧИННИК УКРАЇНСЬКОГО
ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ. ГЕНЕРАЦІЙНИЙ АСПЕКТ.....242

INFORMATION FOR AUTHORS.....249

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-1>

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE STUDY OF CONTEMPORARY THEATER AND DECORATION ART

Anna Alisher

Postraduate Student of the National Academy of Management of Culture and Arts (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-0237-1935

Aalisher@dakkim.edu.ua

Abstract. Formation of a complex of methods of scientific knowledge of the phenomenon of art of artistic design of theater performances in order to identify scientifically grounded ways to improve scenography and increase the theoretical and methodological level of scenographic creativity of professional training of theater and artistic personnel. From the point of view of the methodology, the analysis of the art of contemporary stage has become complex and relies on philosophical, aesthetic, art, cultural, sociopsychological and historical approaches in combination with applied theatrical science. Among the methods of analysis, the leading place in the study of transformational problems of the stage is given to the system-structural method. From this point of view, the scenography can be considered as a figurative-plastic system consisting of certain artistic elements (fine arts, design architecture, costume architecture, design, etc.), and at the artistic and synthetic level as a subsystem of the general system of theatrical art, which is in relation to the scenography by the context and source of artistic influences that determine the forms and content of theatrical and decorative creativity.

Key words: art history, theory, methodology, scenography, theatrical art, theater studies.

Introduction. The work as a whole is of a theoretical and methodological nature, based on the methods of science studies, source studies, historiography, an analytical approach to the existing scientific achievements of art history. It consists in an attempt to generalize the complex of general scientific, special, applied scientific and educational methods of studying modern theatrical and decorative art. The research methodology of modern scenography has naturally acquired a complex character, combining general philosophical, art history, culturological, sociopsychological and historical approaches in combination with applied theater studies. A prominent place in the study of the problem is given to the structural-system method. General scientific methods of abstraction and modeling are appropriate when the researcher constructs functional models of artistic design of theatrical creativity. An active function in the gnoseology of scenographic art belongs to the methods of psychological science, its branch – the psychology of art.

Scenography (theatrical and decoration art), which means the field of fine arts, the task of which is to reproduce the spatial and image environment, the visual image of the performance, the design of the space of the stage and to provide visual decoration of theatrical performance with the help of plastic-paintings and light effects. The transformation of artistic space in a theatrical production is of great importance for the ideological-aesthetic and dynamic development of the performance. With the help of the artistic and spatial solution emphasizes the figurative and plastic specificity, the organization of synthetic theatrical spectacle, which includes art objects, symbols, signs, scenery, costumes and more.

Scenography as a spatial solution to the performance is built on the canons of visual aesthetic perception of reality. In the structure of theatrical image, the scenography determines the figurative system of performances and its parameters of space and compositional levels. It is the transformation of artistic space that is of particular importance in the theatrical production, because it gives it dynamics and realization.

Scenographers resort to the techniques of spatial types of painting, graphics, architecture, use scenery, costumes, makeups, light, technical capabilities of the stage (topography, mechanical capabilities, interior), affect the plastic capabilities of the acting. An important role in the construction of the spatial solution of the performance is played by the creative union of the scenographer and director (determines the main tasks of the stage work, spatial parameters).

The artistic solution of the play is a syncretism of spatial forms of theatrical art, based on the patterns of visual aesthetic perception. It should be noted that the scenographic branch of fine arts creates a visual aspect of performances, which promotes the development of the best spiritual properties of the individual, enriches the outlook of the audience, develops associative thinking and a sense of artistic harmony.

The reform, from the epistemological (scientific and cognitive) view, the identification of immanent laws of development and the principles of functioning of the art of artistic design of the stage, as well as the prediction of tendencies of its further evolution is relevant. An in-depth artistic study of the phenomenon of artistic stage creativity requires the creation of a complex of research methods that would combine scientific and cognitive opportunities both the theory of cognition as a whole and the efforts of related sciences on cultural and artistic activity of man.

A certain stage of development of scientific and practical views on the art of theatrical stage was marked by the classical works of a prominent theater director and theorist of theater, People's Artist of the USSR O. Popov (1892–1961), first of all fundamental work "Artistic Pelvic (Popov 1959) 1961: 128). From the second half of the 1950s, under the influence of de-stalinization and a certain liberalization of spiritual-cultural and creative life in the USSR there are fundamental changes in theatrical and decoration art, they path the path of artistic phenomena of "effective stage", "plastic environment", "new imagery", "single metaphorical space". The development of international contacts of Soviet artists

have a positive impact on the enrichment of the forms of scenography. In particular, the Paris Quadriens are exchanged information and new impulses are made by creative search for domestic scenographs.

Accordingly, in 1960–1970, domestic art critics (especially after the removal of ideologized taboos for the study of the work of artists of the 1920s – early 1930s, in particular – representatives of stage and directorial creativity) creation of methodological concepts of studying the creativity of the scenographs. It is believed that V. Berezkin (recognized researcher of theory and history of scenography, author of more than 70 studies in this field) (Berezkin, Akimov 1966: 137-147), (Bazanov 1988: 272-300, Berezkin 2011: 656) proposed their typological systems, G. Kaiser, D. Leader, A. Mikhailov, M. Frankel (Kaiser 1977: 24, Leader 1981: 323, Mikhailov 1989: 336, Frenkel 1980: 132, Frenkel 1987: 184). Productively worked such leading Soviet researchers of theoretical and methodological aspects of setgraphy as M. Akimov, V. Bazanov, N. Velizhanina, I. Verikovskaya, O. Gromov, A. Drak, B. Singerman, V. Kozlinsky, E. Nefyodova, G. Nikolaev, E. Freshe, V. Shepvalov, V. Shverubovich and other scientists. In their work and during scientific discussions there was the formation of art research approaches and special terminology in the field of scenography, typological schemes of studying the creativity of artists of theater (Basanov 1976: 303, Berezkin 1986: 128, Berezkin 2001: 808, Grandmother 1993: 48-53. 1981: 206, Verikovskaya 1971: 108, Gromov 1992: 45-60, Drak 1961: 64, Zingerman 1983: 210-248, Kaiser 1977: 24, Kryvtsun 1996: 99-109, Nefedova 2000: 219, Nikolaev 1987: 24, 24, 24, 24 Freudenberg 1988: 13-35, Shverubovich 1965: 240, Shepvalov 1986: 19).

Scientific results of a long process of studying the problems of scenography, development of theoretical foundations and methodological approaches to the analysis of the artistic and theatrical genre have led to the most capital work today on the history and theory of world setting of professor V. Berezkin "Arts of the Cenography of the Peaceful Theater" (Akenography 1978:).

In modern Ukraine, a significant contribution to the study of theoretical and methodological foundations of the study of modern theater-decoration art was made by: Ya. Verkhovodova, O. Klekovkin, O. Kovalchuk, O. Krasilnikov, O. Ostroverch, I. Pastir, O. Rogotchenko, S. Symonenko, S. Trikolenko, V. Fialko and other researchers (Verkhovodova 2014: 54-66, Klekovkin 2017: 144, Klekovkin 2013: 432, Klekovkin 2017: 130-149, Kovalchuk 2006: 1054, Ostrorek <http://www.orgsun.com/Avtoferati-Dissertatsii-mystetstvo/1/a181.php>, shepherd 2011: 198, Rogotchenko 2016: 40, Rogotchenko 2007: 608, Simonenko 2006: 212-220, Simonenko 2006: 36-48, Trikolenko 2016: 239-287, Fialco 2017: 203-208).

Art critic O. Klekovkin (National Academy of Arts of Ukraine) focused on the study of the properties of the scenography in the theoretical context of theatrical studies, researcher S. Trikolenko conducted an analysis of the leading tendencies of the development of Ukrainian scenography of the late twentieth – early twentieth centuries. In connection with artistic cultural processes, new concepts of contemporary visual in general and theatrical art. The main trends of the development of modern decorative decoration, which are revealed in illustrative and realistic scenography, illustrative-realistic with elements of metaphor, and conditionally-symbolic, metaphorical stage, have been studied.

Reproduction of a complex of methods of scientific knowledge of such a phenomenon of art as the artistic design of theatrical productions in order to identify scientifically sound ways to improve modern choreography and improve the theoretical and methodological level of setting creativity and professional training of theatrical and artistic personnel.

Main points. The use of the dialectical approach of the study of phenomena of cultures and art in their development, interconnection and interdependence provides an opportunity for a holistic scientific reconstruction of the continuous process of development of the art of stage in Ukraine in the unity and enrichment of different qualitative substituent and historical stages.

The proper place in the study of the problem seems to be given to the structural and systemic method. This method is a universal way of knowing complex objects, has an exceptional importance in the study of complex structured cultural and historical phenomena and lies in the disclosure of the integrity of the object, identifying in its structure of basic sub-systems and elements, various types of relationships between them, interconnection and relationship dependencies, their combination in a holistic picture with meaningful and organic unity. From this point of view, the scenography can be considered as a system of certain creative elements (imagery, design, costume art, etc.), and at the other level – a subsystem of the general system of theatrical art, which stands in relation to the scenography by the source of external influences that determine the content of theatrical and theatrical decorative creativity.

Among the empirical methods of accumulation of actual material (except for observation, classification methods, comparisons, etc.), let us call the method of criticism of sources, which is extremely important in view of the diversity by manifestations and origin of sources of the study of the art of stage – sketches, photographic materials, costumes, posterior, posterior, materials, memoir literature, records of conversations with masters, works of theatrical criticism, technical and financial and accounting documentation, etc. (Gradova 1976: 293, Gradova 1987: 351). Methods of comparison, systematization, typologization are productive in terms of identifying the general and specific features of the development of the scenographic art of different periods of its evolution, in different national or regional artistic and theatrical currents, in the classification of the formation of original types of stage, research streamlining of theatrical and article.

General scientific *methods of abstraction and modeling* will be useful when building a researcher of functional models of artistic decoration of theatrical creativity (both in the historical dimension and for the systematization of modern achievements of the setgraphs). *The synchronous and diachronous methods* of time-spatial study of the phenomena of culture are found inherent in retrospective analysis. In particular, the consideration of types (models) of setting in synchronous terms makes it possible to determine the contribution of artists to the development of the theater process, and the diachronous approach *planna* determines the importance of leading directions and the orientation of the trends of the process of development of the stage.

Special methods of research of theatrical and decorative art are based on special methods of research. Artistic analysis of the stage proceeds from the understanding of the essence of this type of theatrical activity as one of the components of the synthetic art of the theater, in which the artist provides a stage action. It is characterized by such *methodological approaches* as historical, functional, typological, system-structural, historical-theoretical, method of constructing a stage image.

It is clear that the most close to the study of scenography should be considered academic *theatrical studies*, which put forward its research principles (historicism, universalism), identified subjects of research (formal features, artistic value, concepts, myths, ethical values), scientific and cognitive procedures), etc. The mentioned V. Berezkin introduced a *functional and typological method* of research of scenography, which distinguished three main functions of the scenography: the function of determining the place of action (place of specific or generalized), game and character functions. He lay the same method as the basis for the classification of creativity of theater artists.

Equally important is the cognitive arsenal of *applied theatrical stage*. The concepts of "illusory", "realistic" and "forming" types of artistic decoration of performances are in meaning – forming to study the scenographic works. The basic concepts of "illusory-spatial design method", "psychological scenery", "vital design", "life-reliable environment", "scenography-back", "painting design", "design design", "new imagery", "plastic design" and more.

Among the cultural methods, let us pay attention to the important method of *cultural semethics*, without which it is impossible to study the common in modern setting of sign systems.

A respectful place in the epistology of the scenographic art belongs to the methods of psychological science, its field – *the psychology of art*, which in itself is an interdisciplinary scientific course. In our opinion, the psychological characteristics of the artist's personality should include the consideration of factors of motivation of creativity (the role of conscious and unconscious factors of artistic self-realization), neurodynamics of creative activity, psychological mechanisms of artistic creativity (imagination, memory, association, etc.) and empathy in the structure of the artist's artistic abilities, psychological aspects of artistic perception in the exhibition of his own works. In general, in the study of the artistic and psychological dimension of the personality of the stage (the process of creation of scenographic products) space is opened for the use of a set of psychological and cognitive approaches accumulated by this scientific industry, in particular-dialectical-materialistic, intuitive, psychoanalytic, anthropocentric, architectic (Bogoyavlenskaya 2002: 320, Vygotsky 1987: 341, Gorralsky 2002: 144, Groysman 2003: 192, Klimenko 2006: 480, Kryvtun 1996: 99-109, Myshcha 2007: 448, Molyako 2004: 1-4, Pikhmanets 1991: 164, Romanets 2001: 2012: 372, Tkachuk 2012: 372).

Sociopsychological interpretation by a researcher of the personality of the artist- scenographer should take place in professional, aesthetic and psychological dimensions. The disclosure of the features of the psychological type of the artist should be carried out through the synthesis of creative and life – long biography of the artist, demonstration of dependence of types of artistic biographies on the content of historical epochs or historical-cultural (civilization) affiliation of a creative worker. The concept of biographical consciousness.

From this point of view, it deserves to use *the prosopographic method*, because in the process of research it is subject to a comprehensive consideration of the position of the artist in the social hierarchy as a factor of motivation of creativity, socio-psychological, legal, economic dimensions of the status of its being, the subject texture of biography, etc.

Among the research approaches of psychological science to the study of the sociobiological mechanism of the art of the stage, it is advisable to involve techniques of detection of *emotional empathy*, based on the mechanisms of projection and imitation of motor and affective reactions of man. In this case, its variety is productive the so called. Cognitive empathy, which is based on the intellectual and psychological processes of comparison, analogy, mutual understanding, immersion in the world of thoughts and reflections of another person (Zhuravleva 2007: 328, Tkachuk 2011: 69-77). We believe that in this case the detection of the action of the mechanism of cognitive empathy allows to understand the peculiarities of creative perception of the scene of the content of a dramaturgical work, to transfer them (indirectly through individual perception by the artist-scenographer), as well as to investigate the process of creative interaction and mutual understanding between the artist and the artist. Activities of theatrical production.

The complex of methods of historical science and historical cultural studies is useful. *The historical-chronological method* allows to develop the periodization of substantively different stages of development of domestic stage (Zubov 2009: 22), each of which was characterized by the nomination of certain conceptual approaches, the enrichment of the oretical and methodological views on artistic and the atrical activity:

– Since the mid-1950s, when the formation of three main types of stage was determined, first of all "laconic scenography of the place of action";

– 1960s – 1970s, filled with the development of all three types of stage with the advantage of game and character types;

From the second half of the 1980s, when the period of formation of innovative "effective set design" came as a result of the synthesis of all three previous types of scene decoration.

The historical and genetic method contributes to the identification of the origins of the art of decoration of the stage (both in the measurement of the history of world culture from ancient theater to the present, and within the framework of the construction of scientific periodization of domestic stage). *The historical-computer method* (historical-cultural or historical-art comparative analysis) is important for scientific reproduction of influence on the creativity historically, a new system of stage action design is a system of theatrical and decoration art "Effective Scenography", which played a prominent role in the stage of the late 1970s-early XXI century, and is still creative development. *The method of historical typology* reveals the types of functioning of the stage in the structure of theatrical forms.

Methods of ethnography, ethnology, ethnology, ethno-psychology and folkloristics give the key to understanding creative techniques for the use of folklore and ethnographic material, elements of traditional culture, national-mint color and national-plastic styles of certain scenographic monuments (Furman 2002: 132).

An attempt was made to summarize a complex of general scientific, special, applied scientific and cognitive methods of studying contemporary theater and decoration art.

Conclusions. The methodology of research of contemporary stage naturally has become complex, and combines general philosophical, art, cultural, sociopsychological and historical approaches in combination with applied theatrical science. It can be stated that during the near 70 years in the last years in domestic art, the accumulation of scientific and theoretical interpretations of the scenographic art has taken place, which led to the nomination of scientists a number of models of interpretation of the essence of the stage as a field of stage and cinematographic art.

The works of contemporary Ukrainian theater scholars, theorists of theatrical art, artswoman, specialists in special areas of fine arts, biographers of prominent scenographers, etc, evolved from mostly descriptive and applied works to scientific and theoretical generalizations in the field of stage.

We believe that the formation of an epistemological toolkit of an interdisciplinary nature is a promising direction of improvement of theoretical and methodological foundations of the study of theatrical and decoration art. At the same time, we suggest that the theoretical and methodological foundations of such studies should strengthen the accentuation on the study of sociopsychological factors of formation of the figure and creative potential of the scenograph, to enrich the philosophical, civilization and cultural-anthropological approaches.

References:

1. Akimov, N. (1978). *Hudozhnik v teatre. Teatral'noe nasledie*. [Artist in the theater. Theatrical heritage]. Kn. 1. Ob iskusstve teatra. Teatral'nyj hudozhnik. L.: Iskusstvo, 157-172. (in Russian).
2. Bazanov, V. (1976). *Tekhnika y tekhnolohiya sneni*. [Stage technique and technology]. L.: Iskusstvo, 303. (in Russian).
3. Berezkin, V. (1986). *Iskusstvo oforneniya spektaklya*. [Artistic design of the performance]. M.: Znanie, 128. (in Russian).
4. Berezkin, V. (2001). *Iskusstvo scenografii mirovogo teatra. T. 2: Vtoraya polovina XX veka: V zerkale Prazhskih Kvadriennale 1967–1999 godov*. [The art of scenography of the world theater. Vol. 2: The second half of the 20th century: In the mirror of the Prague Quadriennale 1967–1999]. Moscow: Editorial, 808. (in Russian).
5. Berezkin, V. Akimov, N. (1966). *Sovremennye zadachi teatral'noj dekoracii. Ne tol'ko o teatre*. [Modern tasks of theatrical decoration. Not only about the theater]. L.; M.: Iskusstvo. 137-147. (in Russian).
6. Bazanov, V. (1988). *Istoki iskusstva scenografii. Hudozhnik i scena: Sb. statej i publikacij*. [The origins of the art of scenography. Artist and scene: Sat. articles and publications]. M.: Soviet artist, 272-300. (in Russian).
7. Berezkin, V. (2011). *Iskusstvo scenografii mirovogo teatra. Scenografy Rossii v kontekste istorii i sovremennoj praktiki mirovogo teatra*. [The art of scenography of the world theater. Russian scenographers in the context of the history and modern practice of world theater]. M.: KRASAND.T. 12. 656. (in Russian).
8. Bogoyavlenskaya, D. (2002). *Psihologiya tvorcheskih sposobnostej: uchebnoe posobie dlya vuzov*. [Psychology of creative abilities: a textbook for universities]. M.: ACADEMIA, 320. (in Russian).
9. Velizhanina, N. (1993). *Plasticheskij mir spektaklya. Krasnofakel'skie chteniya-90. Materialy*. [The plastic world of the performance. Krasnofakel Readings-90. Materials]. Novosibirsk: NO STD RF, 48–53. (in Russian).
10. Verykivska, I. (1981). *Stanovlennya ukraïns'koï radyans'koï scenografii*. [Formation of Ukrainian Soviet scenography]. K.: Mistectvo, 206. (in Ukrainian).
11. Verykivska, I. (1971). *Hudozhnik i scena*. [Artist and stage]. K.: Mistectvo, 108. (in Ukrainian).
12. Verkhovodova, Ya. (2014). *Scenograficheskoe tvorchestvo hudozhnika V. I. Kravca*. [Scenographic work of the artist V. I. Kravets]. *Visnik Harkivs'koï derzhavnoi akademii dizajnu i mistectv. № 6*. 54–66. (in Ukrainian).
13. Vygotsky, L. (1987). *Teoriya tvorchosti*. [Psychology of art]. M.: Pedagogika, 341. (in Russian).
14. Goralsky, A. (2002). *Teoriya tvorchosti*. [Theory of creativity]. Lviv: Kamenyar, 144. (in Ukrainian).
15. Gradova, K. Gushchina, E. (1976). *Teatral'nyj kostyum*. [Theatrical costume]. Kn. 1. Muzhskoj kostyum. M.: VTO, 293. (in Russian).
16. Gradova, K. (1987). *Teatral'nyj kostyum*. [Theatrical costume]. Kn. 2. Muzhskoj kostyum. M.: STD RSFSR, 351. (in Russian).
17. Groisman, A. (2003). *Osnovi psihologii hudozhestvennogo tvorchestva*. [Fundamentals of the psychology of artistic creativity]. M.: Kogito-Center. 192. (in Russian).
18. Gromov, N. (1992). *Periodizaciya i tipologiya teatral'no-dekoracionnogo iskusstva. Kriticheskij analiz literatury Hudozhnik sceny. Problemy obucheniya professii*. [Periodization and typology of theatrical and decorative art. Critical Analysis of Literature Stage Artist. Problems of training a profession]. SPb, SPGITMiK. 45-60. (in Russian).
19. Drak, A. (1961). *Ukraïns'ke teatral'no-dekoracijne mistectvo*. [Ukrainian theatrical and decorative art]. K.: Art. 64. (in Ukrainian).
20. Журавльова, Л. (2007). *Psihologiya empatii*. [Psychology of empathy]. *Monografiya. Zhitomir : Vid-vo ZHDU im. I. Franka, 2007. 328*. (in Ukrainian).
21. Zingerman, B. (1983). *K probleme prostranstva v p'esah Chekhova (Turgenev, Chekhov, Pasternak). Voprosy teatra-82*. [On the problem of space in Chekhov's plays (Turgenev, Chekhov, Pasternak) Theater questions-82]. M.: 210–248. (in Russian).
22. Zubov, A. (2004). *Scenografiya uchebnogo spektaklya. Iskusstvo i iskusstvovedenie: Teoriya i opyt. Teatral'noe prostranstvo Sibiri*. [Scenography of the educational performance. Art and art history: Theory and experience. Theatrical space of Siberia]. Vyp. 3. Kemerovo: KGUKil, 268–274. (in Russian).
23. Zubov, A. (2009). *Scenografiya teatorov Barnaula i Novosibirska 1945–1990 godov*. [Scenography of the theaters of Barnaul and Novosibirsk in 1945-1990]. Avtoref. Diss. kandidata iskusstvovedeniya. 17.00.04 – izobrazitel'noe iskusstvo, dekorativno-prikladnoe iskusstvo i arhitektura. Barnaul: 22. (in Russian).
24. Kaiser, G. (1977). *Principy analiza scenicheskogo oforneniya (Na materiale dramaticheskikh spektaklej na sovetsoj scene 60-70-h godov)*. [Principles of Stage Design Analysis (Based on Dramatic Performances on the Soviet Stage of the 60s and 70s)]. Avtoref. Dis. kand. iskusstvovedeniya. L., 24. (in Russian).
25. Klekovkin, O. (2017). *Mistectvo: Metodologiya doslidzhennya: metod. posib*. [Art: Research methodology: method. Way]. K.: Feniks, 144. (in Ukrainian).
26. Klekovkin, O. (2013). *Teatr pri stoliku. Metodologiya teatroznavstva: Podorozhnyj shchodennik*. [Theater at the table. Methodology of Theater Studies: Travel Diary]. K.: Feniks, 432. (in Ukrainian).
27. Klekovkin, O. (2017). *Reaktualizaciya teatroznavstva. Mistectvo, istorii, suchasnist'*. [Reactualization of theater studies. CITY: Art, history, modernity]. Vip. 12-13. 130–149. (in Ukrainian).
28. Klimenko, V. (2006). *Psihologiya tvorchosti: navchal'nij posibnik dlya vuziv*. [Psychology of creativity: a textbook for universities]. Kiïv: Centr navchal'noi literaturi. 480. (in Ukrainian).

29. Kovalchuk, O. (2006). Hudozhniki ukrains'kogo teatru 1950–1980- h rokiv: obrazni poshuki u chasovomu konteksti. Narisi z istorii teatral'nogo mistectva Ukraini XX st. [Artists of the Ukrainian theater of 1950-1980s: figurative searches in a temporal context. Essays on the history of theatrical art of Ukraine in the XX century. Institut problem suchasnogo mistectva Akademii mistectv Ukraini; redkol.: V. Sidorenko (golova) ta in.. K. : Intertechnology. 1054. (in Ukrainian).
30. Kozlinsky, V. Frese, E. (1975). Rezhiser i hudozhnik. Hudozhnik i teatr. [Director and artist. Artist and theater]. M. : Soviet artist. 98–104. (in Russian).
31. Krivtsun, O. (1996). Lichnost' hudozhnika kak predmet psihologicheskogo analiza. [The personality of the artist as a subject of psychological analysis]. *Psychological journal*. T. 17. No. 2. 99–109. (in Russian).
32. Lider, D. (1981). Razmyshleniya hudozhnika. Sovetskie hudozhniki teatra i kino' 79. [Reflections of the artist. Soviet theater and film artists' 79]. M. : Soviet artist. 323. (in Ukrainian).
33. Mikhailova, A. (1989). Scenografiya: teoriya i opyt. [Scenography: theory and experience]. M. : Soviet artist. 336. (in Russian).
34. Mishchikha, L. (2007). Psihologiya tvorchosti. [Psychology of creativity]. Navch. posib. Ivano-Frankivsk: Gostynets. 448. (in Ukrainian).
35. Molyako, V. (1998). Aktual'ni social'no-psihologichni aspekti problemi obdarovanosti. Obdarovana ditina. [Current socio-psychological aspects of the problem of giftedness. A gifted child]. № 1, № 2, № 3, № 1. C. 3-5; № 2: 2-6; № 3: 2–5. (in Russian).
36. Molyako, V. (2004). Psihologiya tvorchosti – nova paradigma doslidzhennya konstruktivnoi diyal'nosti lyudini. Praktichna psihologiya ta social'na robota. [Psychology of creativity – a new paradigm for the study of constructive human activity. Practical Psychology and Social work]. № 8. 1–4. (in Russian).
37. Nefedova, E. (2000). Ot zamysla k obrazu spektaklya. [From the concept to the image of the performance]. Tambov-Moscv a : TSU im. G. R. Derzhavin, 219. (in Russian).
38. Nikolaeva, G. (1987). Evolyuciya principov scenografii dramatičeskogo spektaklya. [Evolution of the principles of scenography of a dramatic performance]. Avtoref. Dis. kand. iskusstvovedeniya. M. : 24. (in Russian).
39. Ostroverkh, O. Evolyuciya prostorovih sistem Ukrains'kogo dramatičnogo teatru: tipi, organizacii, funkcii, lyudina (vid naturalizmu do avangardu). [Evolution of spatial systems of the Ukrainian Drama Theater: types, organizations, functions, man (from naturalism to the avant-garde)]. [Elektronnij resurs] Rezhim dostupu do resursu: <http://www.orgsun.com/avtoreferati-dissertatsii-mistetstvo/1/a181.php> (in Ukrainian).
40. Shepherd, I. (2011). Tvorche stanovlennya fahivcy u vizual'nomu mistectvi: [navch.-metod. pos.]. [Creative formation of a specialist in visual art: [teaching method. pos.]]. Odessa : Publisher Bukaev V. V. 198. (in Ukrainian).
41. Pikhmanets, R. (1991). Psihologiya hudozhn'oi tvorchosti (teoretichni ta metodologichni aspekti). [Psychology of artistic creativity (theoretical and methodological aspects)]. Kyiv : Naukova Dumka, 164. (in Ukrainian).
42. Popov, A. (1959). Hudozhestvennaya celostnost' spektaklya. [Artistic scenery of the performance]. M. : VTO, 295. (in Russian).
43. Popov, A. (1961). Spektakl' i rezhiser. [Performance and director]. M. : Izd-vo VTO, 128. (in Russian).
44. Rogotchenko, O. (2016). Obrazotvorche mistectvo Ukraini 1940-1960-h rokiv: shlyahi rozvitku i hudozhn'o-stil'ovi osoblivosti. [Fine arts of Ukraine 1940 – 1960s: ways of development and artistic and stylistic features]. avtoref. dis. d-ra mistectvoznavstva: 26.00.01 Nac. muz. akad. Ukraini im. P. I. Chajkovs'kogo. K. : 40. (in Ukrainian).
45. Rogotchenko, O. (2007). Socialistichnij realizm i totalitarizm [monografiya]. [Socialist realism and totalitarianism [monograph]]. K. : PHOENIX, 608. (in Ukrainian).
46. Romenets, V. (2001). Psihologiya tvorchosti. [Psychology of creativity]. K.: Lybid, 260. (in Ukrainian).
47. Silina, G. (2003). Nekotorye teoritieskie aspekty psihologii tvorcheskoj deyatel'nosti. Praktichna psihologiya ta social'na robota. [Some theoretical aspects of the psychology of creative activity. Practical psychology and social work]. № 2-3. 122-125. (in Russian).
48. Simonenko, S. (2006). Vizual'ne mislennya: osnovni polozhennya strategial'no semantičnogo pidhodu do jogo doslidzhennya. [Visual thinking: the main provisions of the strategic semantic approach to its study]. Visnik HNU imeni V. N. Karabina, seriya psihologiya. № 740, Vip. 6. 212–220. (in Russian).
49. Simonenko, S. (2006). Vizual'no-mislennvi strategii v obrazotvorčih diyal'nosti. Aktual'ni problemi psihologii: Tom 12. Problemi psihologii tvorchosti ta obdarovanosti. [Visual and mental strategies in art. Current problems of psychology: Volume 12. Problems of psychology of creativity and talent]. Zhitomir : Vid-vo ZHDU, Vip. 1. 36-48. (in Ukrainian).
50. Tkachuk, O. (2011). Misce empatii v obrazotvorčomu mistectvi. [The place of empathy in the fine arts]. Naukovij visnik Pivdenoukrains'kogo nacional'nogo pedagogičnogo universitetu im. K. D. Ushins'kogo: zb. nauk. pr. Odesa : PNU im. K. D. Ushins'kogo. 69–77. (in Ukrainian).
51. Tkachuk, O. (2012). Psihologiya hudozhnih zdatnostej. Monogr. Odesa. Vidavec' Bukaev. [Psychology of artistic abilities]. Monograph. Odessa. Publisher Bukaev. 372. (in Ukrainian).
52. Trikolenko, S. (2016). Ukrains'ka scenografiya kincy XX – pochatku XXI st.: osnovni tendencii rozvitku ta avtors'ki pozicii. [Ukrainian scenography of the end of the XX – beginning of the XXI century: main tendencies of development and author's positions]. Dis. kandidata mistectvoznavstva. 26.00.01 – teoriya ta istoriya kul'turi. K. : Institut mistectvoznavstva, fol'kloristiki ta etnologii im. M. T. Ril's'kogo Ukraini. 239. (in Ukrainian).
53. Ukrains'ki dramatični teatr. Narisi istorii. [V dvoh tomah]. (1967). Institut mistectvoznavstva, fol'kloru ta etnografii im. M. T. Ril's'kogo; red. M. T. Ril's'kij. [Ukrainian Drama Theater. Essays on history. [In two volumes]. Institute of Art History, Folklore and Ethnography. M. T. Rytsky; ed. M. T. Rytsky]. K. : Naukova dumka, T. 1. 518. (in Ukrainian).
54. Fialko, V. (2014). «Nova hvilya» scenografiv ukrains'kogo teatru 80-h rokiv HKH stolittya. Mistectvoznavchi zapiski. ["New Wave" set designers of the Ukrainian theater of the 80s of the twentieth century. Art notes]. Vip. 26. 277–287. (in Ukrainian).
55. Fialko, V. (2017). Rezhisers'ko-scenografichna skladova teatral'nogo procesu Ukraini 1970-h rokiv. Aktual'ni problemi istorii, teorii ta praktiki hudozhn'oi kul'turi. [Directing and scenographic component of the theatrical process of Ukraine in the 1970s. Current issues of history, theory and practice of art culture]. Vip. 38. 203–208. (in Ukrainian).
56. Freidenberg, O. (1988). Semantika postrojki kukol'nogo teatra. Mif i teatr. [Semantics of the construction of a puppet theater. Myth and theater]. M. : GITIS, 13–35. (in Russian).
57. Frenkel, M. (1980). Sovremennaya scenografiya (nekotorye voprosy teorii i praktiki). [Modern scenography (some questions of theory and practice)]. K. : Mystestvo, 132. (in Ukrainian).
58. Frenkel, M. (1987). Plastika sceničeskogo prostranstva. [Plastics of stage space]. K.: Mystestvo, 184. (in Ukrainian).
59. Furman, A. (2002). Psihokul'tura ukrains'koi mental'nosti. [Psychoculture of the Ukrainian mentality]. Ternopil : Ekonomichna dumka, 132. (in Ukrainian).
60. Shirubovich, V. (1965). Rezhiser i oformlenie spektaklya. [Director and design of the performance]. M. : Art, 240. (in Russian).
61. Shepvalov, V. (1986). Scenografiya v hudozhestvennoj celostnosti spektaklya: avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stupenya kand. Mistectvoznavstva. [Scenography in the artistic integrity of the performance: author. dis. on the science. steps of cand. Master of the art]. 17.00.01 "Teatral'noe iskusstvo". L. : 19. (in Ukrainian).

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-2>**ХРИСТИЯНСЬКО-САКРАЛЬНІ ТРАДИЦІЇ ЧЕРНІГІВО-СІВЕРСЬКОГО КРАЮ****Вікторія Балабушка,***аспірант Київського національного університету культури і мистецтв
(Київ, Україна)*

ORCID ID: 0000-0002-4271-6993

balabuskviktoria@gmail.com

Анотація. У статті з позиції культурологічного дослідження робиться спроба систематизації християнських цінностей святих, що становили основу культурно-мистецьких проєктів архітектури середньовічного Чернігова та узагальнюються спільні європейські в тому числі слов'яноукраїнські самобутні традиції духовної спадщини. Вони формувалися на базі язичницької міфології, що трансформувалася в християнській духовний світ. Передавалася з покоління в покоління через усну і письмову культуру, що збереглися в міфах, сказаннях, легендах, проповідях, літописах, Святому Письмі. Розповсюджувалася членами монастирських громад, священиками, паломниками по всій Україні-Руси. Збереглися і до нині в сакральній формі філософсько-християнської духовної традиції, моралі і культури європейців. Розглядаються християнсько-європейські впливи сакрального іконописного мистецтва як нового історичного етапу. Розглядаються християнсько-європейські впливи монументальної кам'яної, мурованої архітектури як нового історичного етапу, що утворив культ традицій спільних біблійних образів мозаїчно-фрескового, іконописного мистецтва, місцевих образів князівських династій, канонізованих святих, що і в сьогоденній архітектурі українського зодчества займають сакральне місце.

Ключові слова: релігія, культ святих, святі Чернігівщини, князі, іконописне мистецтво, ікони, духовні традиції.

CHRISTIAN-SACRAL TRADITIONS OF CHERNIGIV-SIVERSKY REGION**Victoria Balabushka,***Postgraduate Student of the Kyiv National University of Culture and Arts
(Kyiv, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0002-4271-6993

balabuskviktoria@gmail.com

Abstract. In the article, from the standpoint of cultural research, there is an attempt to systematize the Christian values of the saints, which formed the basis of the cultural and artistic projects of the architecture of medieval Chernigiv and generalize common European, including Slavic-Ukrainian, distinctive traditions of spiritual heritage. They were formed on the basis of pagan mythology, which was transformed into the Christian spiritual world. It was passed down from generation to generation through oral and written culture, preserved in myths, legends, legends, sermons, chronicles, and the Holy Scriptures. It was spread by members of monastery communities, priests, and pilgrims throughout Ukraine-Rus. The philosophical and Christian spiritual tradition, morality, and culture of Europeans have been preserved up to this day in a sacred form. The Christian-European influences of sacred icon painting art as a new historical stage are considered. The Christian-European influences of monumental stone and masonry architecture are considered a new historical stage, which formed the cult of traditions of common biblical images of mosaic-fresco, icon painting art, and local images of princely dynasties, canonized saints, which also occupy a sacred place in today's Ukrainian architecture.

Key words: religion, the cult of saints, saints of Chernigiv region, princes, icon painting art, icons, spiritual traditions.

Вступ. Етимологія слова «релігія», згідно з сучасними словниками, походить з латинського religion – честь, побожність, благоговіння, пошана; або від religious – совісний, благочестивий; або за Цицироном, від religere – совість. Однак, виявляються неточним для з'ясування глибинної сутності цього терміну, оскільки релігія це феномен духовного життя людства, його світоглядна основа, яка упорядковує щоденне життя і поведінку людини, а також дає змогу спілкуватися з вищим Розумом (Богом, Богами) через обряди. (Лозко : 90). Поняття «культу святості» є шанування визначених церковних святих, яких Бог за їх праведне життя, стійке сповідання віри, «подвиги благочестя» наділив дарами чудотворення, зробивши посередниками між собою і людьми. Святі вважаються покровителями простих смертних, «заступниками» і «молитвинниками» (Атеистический словарь, 1986: 398). На думку І. Остащука, доктора філософських наук, професора «святий» розглядається як найменування людини, що здатна реалізувати вищі цінності, відзначилася ідеальним виміром моральної досконалості, наділена функціями особистісного прикладу й оточується відповідним релігійним культом (Остащук, 2014: 240).

У дохристиянські часи слово святий у наших предків-язичників означало як «сильний», «міцний», «рослий», з часом – «світлий», «сяючий», «чистий», «шанований», що за змістом трансформувалося у християнське тлумачення поняття святий. Християнське вчення терміну «святий» пояснює, що святістю нагороджують людину, яка в земному житті виявила християнські чесноти, досягла вершин духовної досконалості (Матвеева, 1995: 3-4). За М. Поповичем, доктором філософських наук, професором, академіком НАН України, то «культ» є органіч-

ною частиною релігії, оскільки передбачає засоби впливу людей на хід подій (Попович, 1999: 48). Святі культури історично сформувалися в іудаїзмі, ісламі, християнстві в період трансформації від політеїзму до монотеїзму. До числа святих було зараховано пророків, праведників, апостолів, святих, мучеників.

Мета роботи – узагальнити історико-теоретичний, культурологічний доробок української історіографії формування пантеону християнських культів святих, що вкоренилися у традиції сакрального храмового будівництва та декору. **Методологія дослідження** полягає у застосуванні культурологічного підходу в реконструкції цілісного процесу проблеми. На основі історико-хронологічного порядку забудов соборів і церков середньовічного Чернігова, порівняльного аналізу європейських традицій, внутрішніх національних культів святих прослідковується процес накопичення та збереження традицій святих образів храмового будівництва.

Виклад основного матеріалу. В офіційному статусі Святих православної віри встановлено 7 рангів. Це ангели, служителі Бога, які сповіщають людям Його волю, серед них Серафіми та Херувими; пророки, які уславились своїми подвигами на славу Богу; преподобні, тобто святі-самітники; апостоли – 12 найближчих учнів Христа; святих-служителі Церкви Божої, які мають перед нею величезні заслуги; мученики, які прийняли смерть за віру. За даними К. Кислюка, кандидата філософських наук, доцента загального пантеону церковних святих Руської Православної Церкви налічує понад 450 осіб. До цього списку в середині XVIII ст. було залучено групу із 178 «київських святих» Києво-Печерської лаври (Кислюк, <http://Religiyeznavstvoreligiyeznavst>). Культ святих динамічно почав розвиватися після константинівського миру, коли християнство отримало свободу віросповідання. Святим присвячували собори, храми, церкви, малювали ікони й викладали мозаїки та ін. (Балабушка). І. Остащук визначає, що хрестоматійним є вислів християнського апологета Тертуліана, що «кров мучеників – насіння християн», тобто людей які прийняли мученицьку смерть заради віри у Христа і створили культ святих (Остащук, 2014: 239). На честь святих були утвердженні дати вшанування, що склалися в церковний календар з рухомих і нерухомих святих.

Християнська ідеологія, утверджує монолітну концепцію пріоритету «небесного духовного» над «земним і матеріальним». Основою християнської етики було й залишається десять головних заповідей, за словником (Атеистический словарь, 1986:158) «десятьслов» або «декалог» (від грецького deka – десять і logos – слово, учення). Заповіді містяться в «Пятикнижжі», норми поведінки, ніби начертані були Богом на двох кам'яних плитах «Скрижалях Заповіту» переданих їм Мойсеєм на горі Сінай. В зміст було закладено моральні норми поведінки, серед них, що стали європейськими традиціями, цінностями, пошана до батьків, заборона вбивства, крадіжки, посягання на чужу власність, тощо. Ці та інші морально-етичні норми моральності стали фундаментом для всіх часів і народів.

Вдосконалення на шляху розуміння поняття духовного в системі культурних цінностей стала християнська релігія, яка на основі міфічних образів формує сталі морально-етичні образи, символи, традиції, внутрішнього вдосконалення людської душі. Значну роль в процесі систематизації і впорядкування теологічного-філософських принципів християнської ідеології зробили вчення Августина Блаженного, Григорія Назіанзіна, єпископа Константинопольського, прозваного Богословом, Василя Великого, єпископа Нісського (Соколов, 1979: 49). В цей період церква монополізувала духовне життя суспільства. Людина сприймалася як сутність «духовна», як така, що має душу і є одухотвореною істотою.

З позиції середньовічної свідомості найдосконалішим виявом духовності мислиться Бог та знання про Бога, а богослов'я, теологія підноситься на рівень «найголовнішого знання», здатного дати вичерпні відповіді на всі загадки земного і небесного буття. Поняття іконопис (ікона) означає малюнок, образ, зображення, живописне, мозаїчне або рельєфне зображення Ісуса Христа, Богородиці, святих та подій Святого Письма. Ікона один з найдавніших та найважливіших предметів релігійного побуту. За допомогою них більше стають зрозумілими події християнської історії, яскраво уявляються образи святих.

Як зазначає В. Александрович, в мистецтвознавстві цей термін вживається для означення всіх портретних та сюжетних зображень священного характеру. Дане поняття стосується також малярства на дереві, полотні, рельєфів на металі, каменю, кістці, дереві, об'єкти монументального малярства, шиття та золотарства. Із винайденням друкування з'являються гравійовані відтиски на папері та репродукції конкретних шанованих та чудотворних ікон (Александрович, 2005).

На думку Р. Василика, іконопис як вид особливого станкового живопису, зароджується після VII Вселенського собору, що був присвячений відновленню шанування ікон (Василик, 2011). Як констатує отець Юрій Касьянов «які через ікону ми отримуємо благодать Святого Духа, віддаючи честь іконам, ми тим самим віддаємо честь їх первобразу» (Ukrainian Orthodox Church of the USA). Першим іконописцем вважають євангеліста, апостола Луку, приписуючи йому ікону «Богородиця Одигітрія» та ще близько десяти ікон. На острові Кіпр є монастир, який має офіційну назву «Священний царський і ставропігійний монастир Кікської ікони Божої Матері», що був заснований на честь ікони Богородиці, яку намалював він. На стінах собору зображений розпис, який складався з 12 важливих святих у християнстві, тобто це було зроблено спеціально для людей, щоб за допомогою зображального мистецтва вони могли прочитати Біблійні сюжети та зрозуміти їх значення. Ці зображення символізували великі свята та були розташовані в хронологічному порядку, щоб людина усвідомлювала, яке свято буде та готувалася до нього (Балабушка, 2022: 34).

Середньовічна Україна-Русь прийняла християнство від Сходу, де на той час знаходилася Візантія (нині країна Туреччина) сприймаючи візантійську традицію архітектурних планів монументальних споруд. У Західній Європі в період середньовіччя продовжував розвиватися романський стиль, традиційно сформований в античний період грецько-римської спадщини, що поступово відроджувалася у Європі. В результаті сформувалися два напрямки спільної європейської традиції в мистецтві: візантійський та романський. Внаслідок нашої місцевої Руської архітек-

турної розбудови витворився своєрідний синтез цих впливів, що незабаром набуває власного україно-візантійсько-романського характеру. Християнські культи святих образів сприяли зміцненню державності, консолідації української народності, національної ідеї, зміцнювали культурні зв'язки з Візантією, Болгарією, країнами Західної Європи.

З християнством утверджувалася нова ідея історії, за якої всі події, явища, ідуть від всемогутнього Бога, воно спонукало формування нової філософії історії, тобто осмислення її, як єдиного історичного процесу, як розвитку. Християнство сповідувало возвеличення предків, і це теж споріднювало його з народними традиціями. Відомо, що однією з найдавніших традицій праукраїнців-язичників було поклоніння предкам, ідеалізація їх звичаїв, традицій. За допомогою релігійних святкувань, дотримання успадкованих звичаїв, традицій виявлялося ставлення до історичного минулого і у цих традиціях, сакральне місце зайняли храми і монастирі.

У діаспорному колективному, виданні «Українська культура» за редакцією Д. Антоновича, який був ректором Українського вільного університету у Відні та Празі, у темі «Передхристиянська релігія українського народу» авторства Д. Антоновича та «Українська церква» у співавторстві Д. Антоновича і В. Біднова закладено роль і значення української церкви у формуванні духовності української нації. Прийняття християнства Руссю та узаконення її Володимиром Святославовичем (Великим) як головної ідеологію державної політики і культурного розвитку всієї Русі (Українська культура: лекції за редакцією Дмитра Антоновича, 1993: 130).

У колективній монографії «Українська культура» за редакцією І. Крип'якевича, який був академіком АН УРСР, професором Львівського університету, у розділі «Княжа доба», підрозділ 4. «Віра й церква» розкриваються глибини духовні особливості слов'яноукраїнської народності, що збереглися протягом віків та трансформувалися у християнську віру. Вони збереглися у вигляді самобутніх традицій, обрядів, звичаїв, вірувань в загробне життя, проведення тризни та інших форм світогляду. На його думку, у християнізації Русі особливе значення займали монастирські обителі та їх братія, що утверджували постулати християнської моралі і богослов'я; за висловом автора «християнська наука стала близькою й зрозумілою народу за рахунок роз'яснення братії монастирів» (Історія української культури, 1994: 256).

Питанням духовної традиції християнської етики середньовічних монастирських осередків в класичній історії України-Руси розглядається опосередковано. Майже в кожному історичному дослідженні нового етапу трансформації соціально-культурного розвитку середньовічної Русі, від язичництва до християнства розглядається складний період християнізації. Відбувається процес впровадження нових символів, святих, біблійної літератури, духовних основ християнської моралі, етикету поведінки священнослужителів церкви, монашества, мирян на основі біблійних заповідей та Святого Письма. Масштабно будуються храми, монастирі, церкви оформлені спільними європейськими культурами фресково-мозаїчного, іконописного мистецтва та місцевого пантеону святих мучеників князівських династій Рюриковичів. В Чернігівській Русі гілки Ольговичів, Святославовичів, а також представників знатних родів, які в історію увійшли як подвижники християнського благочинного діяння. Найвизначніші з яких вихідці Чернігово-Сіверського краю, такі як Св. Антоній, ігумен Данило та його письмова праця «Життя й ходження Данила Руського земли игумена на Святу землю», сестра чернігівського князя Давида Святославовича – Предслава та син Микола Святоша.

Найвидатніший історик України член-кореспондент ВУАН та АН СРСР М. Грушевський у своїй багатотомовій «Історія України-Руси», зокрема Т. 3, розділ IV «Початок чернецтва на Русі», висвітлив монастирський рух в продовж XI–XII століть в тому числі, в Чернігівській Русі. Це Єлецький монастир Св. Богородиці та монастир Св. Бориса і Гліба. На його думку, монастирі були релігійно-культурними центрами при яких створювалися освітньо-духовні осередки, що вивчали Святе Письмо, навчалися грамоти за системою грецько-візантійського варіанту, пізніше римсько-латинського письма, теологічного знання (Грушевський, 1993: 354).

При монастирях утворилися «духовні школи» перекладу і перепису іноземних духовних книг, які називалися повістями, сказаннями, хроніками, хронографами на основі яких складалися, в тому числі місцеві оригінальні літописи та інші духовні твори. Автор розкриває походження термінів «монах», «чернець», наводить статистичні дані кількості монастирів Русі-України. Наголошує, що найвищим проявом християнського буття були монастирі. А монахи були високодуховними, сповненими святості особами, які відреклися від мирського світу, уособлено шукаючи істини у Бога. Вони прагнули стану сутності, який було закладено «отцом Церкви», Св. Афанасієм Олександрійським у IV столітті. Саме про таких святих як Антоній, Предслава, Святоша М. Грушевський описує в «Історії України-Руси» у другому томі, розділі 4. «Чернігівщина й Переяславщина» (Грушевський, 1992: 640).

Також у своїй монографії М. Грушевський, надає статистичні дані кількості монастирів періоду княжої доби: загальна кількість монастирів України-Руси нараховувала біля 68, що збереглися в письмових згадках, в тому числі у Чернігові – 4 (Грушевський, 1992: 6). За даними історика М. Семчишина то їх було 17, в тому числі в Чернігові – 3 (Семчишин, 1993: 42). На його ж думку, то в середньовіччі було велике число церков, монастирів та людей, що хотіли перейти в монашій стан. Внаслідок чого відбулося значне поширення паломництва по всій Україні, та поза її межами до Святої землі, Афону, Царгороду та ін. Автор свідчить про велику побожність людей того часу (Семчишин, 1993: 42).

М. Грушевський також, заявляє, що князі Чернігово-Сіверської Русі взагалі визначалися своєю побожністю, більш або менш щирою, не тільки будували церкви у себе в Чернігові, а у Києві і часто постригалися в ченці, князі й княгині, чи перед смертю чи за життя. До прикладу наводить чернігівського князя Давида Святославовича, який славився своїм християнськими чеснотами, зокрема як утверджує М. Грушевський «згадане слово малює його в повноті святим, прославленим різними чудами в момент його смерті» (Грушевський, 1993: 333). Сестра Предслава і син Святоша Давида Святославовича постриглися в ченці в Києві. Святоша, з іменем Миколи, про-

славився як Святий Микола Святоша, нетлінні моці якого й досі зберігаються в київських печерах. Він прославився як любитель книг, подібно до його діда Святослава свого часу, якому перекладав іншомовні книги і посланіє Теодосій Грек, зокрема «посланіє папи Льва V.», що в Печерському монастирі зберігалися в його бібліотеці. Святим називають забитого князя Ігоря Ольговича, що за словами М. Грушевського «по своїй невдачі на київському столі постригся теж в ченці» (Грушевський, 1993: 333).

Обряд постригу в монахи, особливо перед смертю практикувався чернігівськими князями, зокрема Всеволод Ольгович постригся перед смертю в Києві, з іменем Кирила, його син Святослав, що прославився в Київському літописі за свою побожність. Чернігівські документи-синодики згадують ще кількох князів, пострижених перед смертю в ченці. Чернігівська династія визначалася прихильністю до церкви й чернецтва. Список великих подвижників Чернігівської Русі відкриває ігумен Св. Антоній, в миру князь Святослав, Св. Микола Святоша, монахиня Предслава, ігумен Даниїл та інші (Балабушка, 2017: 236).

Почесне місце серед подвижників національно-духовних традицій був і залишається ігумен Даниїл, який залишив працю відому у багатьох списках як «Ходіння ігумена Даниїла на Святу землю» (Моця, 2001: 763). Н. Полонської-Василенко називає його ще й «Путівник» (Полонська-Василенко, 2002: 143). За словами Б. Рибаківа, що посилається О. Стародуб у своїй статті «Пороська земля у X-XIII ст.» то ігумен Даниїл був перекладачем і тлумачем «Слова Георгія Богослова» про те, як поганці, тобто язичники поклонялися ідолам і приносили їм жертви, а, крім цього, був автором літописної повісті про Шарукановий похід 1111 року (Стародуб, 1996: 5). У паломництві ігумена Даниїла Є. Голубинський, професор Московської Духовної Академії, автор двохтомної «Історії руської Церкви» вбачав суто релігійно-благочестиві мотиви подорожі. Н. Тихомиров подорож Даниїла оцінював не тільки як релігійну мету, а припускав як дипломатичну місію для встановлення контактів з Римом через єрусалимського короля Бадуйна (Стародуб, 1996: 5).

Академік Української академії наук, віце-президент ВУАН С. Єфремов у своїй монографії «Історія українського письменства», розділі 1. «Письменство княжих часів» виокремлює оригінальний твір «Путівник» Даниїла, який провів паломництво, подорож до Святої землі. За змістом твору розкриваються глибокі психологічні відчуття краси природи, флори, фауни Святої землі, яку з великою любов'ю порівнює автор з рідною Батьківщиною Чернігово-Сіверщиною. А річку Йордан з чернігівською річкою Сновією. На благо «руської землі», утвердження християнства на Русі, духовного розвитку та вдосконалення ігумен Данило запалив Святу лампаду у гроба Господнього (Єфремов, 1995: 87-88). З літературної спадщини Даниїла як коментує С. Єфремов стає відомо, що він був знатним прочанином родом з Чернігівщини, який знав грецьку мову, був заможною людиною, військового вишколу, досягнув посади єпископа, що було вершиною церковної кар'єри для русичів на той час (Єфремов, 1995: 87-88). А конкретніше як заявлено у «Давній історії України», головним редактором якої є академік, директор інституту археології НАУ П. Толочко «за Руську землю, за князів своїх і за весь руський народ молився в далекому Єрусалимі ігумен Даниїл» (Давня історія України, 1995: 88).

Культ святих у традиціях храмового будівництва середньовічного Чернігова формується на основі трансформації спільних європейських цінностей у період християнізації Європи. Головними духовними образами культу святих стають біблійні образи – Ісус Христос, Матір Божа, 12 апостолів, 4 офіційних авторів Євангелій, ангели Херувими, Серафими, образ Святої Трійці, Фекла, Параскева та ін., місцеві святі образи, зокрема Борис і Гліб та ін., чий ліки увіковічені в традиціях храмового будівництва Спасо-Преображенського, Борисоглібського соборів і П'ятиницької церкви Чернігова (Балабушка, 2016: 48). У центрі релігійних свят-вшанувань перебуває Ісус Христос і всі свята, що пов'язані з ним. Серед них Преображення Господнє або Преображення Господа Бога і Спаса нашого Ісуса Христа. Воно являється одним з дванадцяти нерухомих головних свят, що відзначається з IV ст. на спомин про велику подію у житті Ісуса Христа. Про цю подію, Преображення Ісуса Христа, що зафіксована у праці «Святі і свята України» розповідається, що перші відомості вшанування цього свята написані в Євангелії від Луки та від Матвія. За християнським тлумаченням, Преображення Христа є прикладом наслідування християнського буття (Матвеева, 1995: 162).

Як зазначає А. Адруг, іконопис займає провідне місце у станковому малярстві Чернігова. З XI століття починається історія чудотворної чернігівської ікони «Слецької Богоматері», що імовірно написав невідомий маляр з Чернігова 1690 або 1698 р. Іконографічна схема богородичної ікони походить від візантійського зразка XV ст. Про популярність цієї ікони свідчить і той факт, що в Тобольську вона стає відомою як «Тобольська Богоматір». До Сибіру її привіз чернігівський архієпископ Іоан Максимович, що був призначений митрополитом Тобольським і всього Сибіру. Першотвір чудотворної ікони чернігівської «Іллінської Богоматері» до наших днів не зберігся (Адруг, 2018: 84). Інші зображення святих досліджує Г. Логвин. Висуває припущення, що уцілілі фрагменти розпису Спаського собору в Чернігові свідчать про їхній стилістичний зв'язок з малярством Софійського собору в Києві (Логвин, 1980: 48-49).

Висновки. Сучасна експозиція української професійної ікони Чернігівщини (близько 80 ікон) розміщена в одній із виставкових залів Чернігівського колегіуму Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній». Найпопулярніші образи: Богородиці, Ісуса Христа, св. Миколая, св. Архистратига Михаїла, св. Юрія Змієборця, св. Іоанна Воїна, св. Силіяна, св. Харлампія, св. Варвари, св. Параскеви та ін. В Борисоглібському соборі (музеї) проходить виставка «Церковні старожитності XVII-XIX ст.», де експонуються та презентуються предмети церковного вжитку: ікони, службні книги, посуд, облачення священнослужителів, хрести, культове шитво, свічники та інше (Chernigiv starodavniy. Vystavky. Profesiniy ikonopys).

Також можна ознайомитися з Борисоглібським собором, що є музеєм Національного архітектурно-істо-

ричного заповідника «Чернігів стародавній» та Будинком хорової спадщини, де проходять концерти духовної музики. У ньому розміщені 2 постійнодіючі виставки: «Фреска чернігівських храмів», «Архітектура і ремесло Чернігова XI-XIII ст.». Ці споруди відносяться до Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів Стародавній», що є науково-дослідним та культурно-освітнім закладом архітектурно-історичного спрямування, що об'єднує комплекс нерухомих і рухомих пам'яток матеріальної та духовної культури, які становлять виняткову історичну, мистецьку, художню, наукову цінність. На балансі заповідника 7 окремих ділянок, де знаходяться 26 пам'яток архітектури та містобудування. А саме: територія давньоруського Дитинця; археологічні залишки Благовіщенської церкви XII ст.; частина давньо-руського Третьяка з фундаментами давньоруської церкви; будівля Катеринської церкви; територія ансамблю споруд Єлецького монастиря; ансамбль Свято-Троїцького Іллінського монастиря; комплекс Іллінської церкви з дзвіницею та Антонієві печери; П'ятницька церква. Офіційний сайт заповідника oldchernihiv.com, де можна дізнатися більше інформації та наочно побачити ці споруди.

ЮНЕСКО (Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури) стратегічно орієнтована організація на сприяння та розширенню міжнародного співробітництва наукових, освітніх і культурних інституцій. Відповідно до Списку всесвітньої спадщини входить 7 українських культурних та природних пам'яток. Більш детальну інформацію можна переглянути на сайті Постійного представництва України при ЮНЕСКО unesco.mfa.gov.ua, офіційному сайті ЮНЕСКО en.unesco.org, та на сайті Верховної Ради України zakon.rada.gov.ua, де розміщено офіційний вебпорталі парламенту України в розділах «Законодавство України» представлена база міжнародних документів, що ратифіковано в нашій країні. Станом на 2022 рік Уряд України запропонував внести до переліку Світової спадщини ЮНЕСКО 17 об'єктів (Postiynogo predstavnytstva Ukrainy pry UNESKO). Попередній список – це перелік важливих культурних і природних об'єктів, що пропонуються включити до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО (Балабушка, 2021: 302). До нього внесено «Історичний центр м. Чернігів», а саме собори Спасо-Преображенський IX ст. та Борисоглібський XIII століття (в 1989 р. під № 668 внесено до списку). На даний момент пропонується також внести до попереднього списку номінацію «Культурний ландшафт міста Чернігова» до нього включити архітектурні комплекси Валу, Дитинця, Болдині гори, Єлецький монастир, разом з пагорбом, де розташовується Свято-Троїцький монастир.

References:

1. Ukrainian Orthodox Church of the USA. (n. d.) Retrieved from: <http://www.history.org.ua>. (review date 23.06.2022), (in Ukrainian).
2. Adrug A. (2018) Mystetstva Chernigova drugoi polovyny XVII – pochatok XVIII stolittya. (Chernihiv art of the second half of the 18th century – the beginning of the 18th century). Chernigivski starozhytnosti: zbirnyk naukovykh prats Nats. Architecture – ist. zapovidnyk "Chernigiv starodavniy". 5 ed. (8) pp. 82-90 (in Ukrainian).
3. Aleksandrovych V. (2005) Ikony, ukrainski ikony. Entsyklopediya istorii Ukrainy. (Icons, Ukrainian icons). Retrieved from: <http://www.history.org.ua/?termin=Ikony> (review date 21.01.2022) (in Ukrainian).
4. Abdusamedov A., Aleinyk R., Alieva B. (1986). Ateisticheskiy slovar (Atheist dictionary) p. 612 (in Russian).
5. Balabushka V. (2016) Kult sviatyhu tradytsiyah budivnytstva serednyovichnogo Chernigova. (The cult of saints in the traditions of medieval Chernigov temple construction) Visnyk Natsionalnoyi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv: nauk. zhurnal 4th ed. pp. 47-52 (in Ukrainian).
6. Balabushka V. (2017) Monasturi Chernigivshchyny yak osередky duchovnoyi tradytsii hrystyyanskoyi etyky. Monasteries of Chernihiv region as centers of spiritual tradition of Christian ethics. Karnabidivski chytannya: zbirnyk naukovykh prats 1-3rd ed-s. pp. 236-244 (in Ukrainian).
7. Balabushka V. (2021) Istoriya-kulturologichna spadshchyna Chernigova. Nematerialna kulturna spadshchyna Chernigova yak sychasnyi turystychnyi resurs: dosvid, praktyky, innovatsii. (Historical and cultural heritage of Chernigov. Intangible cultural heritage as a modern tourist resource: experience, practices, innovations). Proceedings from IV Mizhnarodna nauko-vo-praktychna konferentsiya festyvalu. pp. 302-306 (in Ukrainian).
8. Balabushka V. (2022) Ikonopysne mystetstvo Chernigivshchyny. Syntez mystetskoyi nauky, osvity i tvorchosti v Ukraini ta globalnomu kulturnomu prostori: (Icon painting art of Chernihiv Oblast. Synthesis of artistic science, education and creativity in Ukraine and the global cultural space). Proceedings from IV Mizhnarodna nauko-vo-praktychna konferentsiya pp. 34-35 (in Ukrainian).
9. Davnya istoriya Ukrainy (Ancient history of Ukraine) in 2 Volumes (1995). p. 224 (in Ukrainian).
10. Kysluka K. Religiyevnavstvo (Religious Studies). Retrieved from: <http://www.eligiyevnavstvoreligiyevnavst> (Review date: 21.01.2022) (in Ukrainian).
11. Logvyn G. (1980) Chernigov. Novgorod-Severskiy. Gluhov. Putyv[Чернигов. = Tchernigod. Novgorod-Severski. Gloukhov. Poutivl: [ocherk]. p. 285 (in Russian).
12. Lozko G. (1995) Ukrainske narodoznnavstvo (Ukrainian ethnology). p. 512 (in Ukrainian).
13. Matveyeva N., Goloborodko A. (1995) Svyati i svyata Ukrainy. (Holidays and holidays of Ukraine) p. 240 (in Ukrainian).
14. Motsya O. (2001) Religiya i tserkva. Istoriya ukrainskoi kultury (Religion and the church. History of Ukrainian culture): in 5 Volumes. Vol. 1. Istoriya kultury davnyogo naseleння Ukrainy. pp. 768-790 (in Ukrainian).
15. Ostashchuk I. (2014) Istoriya vynyknennya ta rozvytku hrystyyanskoyi kultu sviatuh. (The history of the origin and development of the Christian cult of saints). Gileya: naukovyi visnyk. 85th ed. pp. 239-243 (in Ukrainian).
16. Postiynogo predstavnytstva Ukrainy pry UNESKO. (Permanent Representation of Ukraine to UNESCO). Retrieved from: <https://unesco.mfa.gov.ua.spivrobitnictvo>. (Review date: 11. 04. 2021) (in Ukrainian).
17. Sokolov V. (1979) Srednevekovaya filosofiya (Medieval philosophy). P. 448.
18. Starodub O. (1996) Poroska zemlya u X-XIII st. (Poroska land at 10-13 centuries). Uriivskiy litopys. 1st ed. pp. 3-12 (in Ukrainian).
19. Chernigiv starodavniy. Vystavky. Profesyniy ikonopys. (Chernihiv ancient. Exhibitions. Professional icon painting.) Retrieved from: <https://oldchernihiv.com/vystavky/profesyniy-ikonopys>. (Review date: 9.01.2022) (in Ukrainian).

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-3>

POLITICAL RIGHTS IMPLEMENTATION OF UKRAINIAN CITIZENS AMID COUNTERACTING THE COVID-19 EPIDEMIC

Marian Bedrii,

*Candidate of Science of Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of History of the State, Law and Political-Legal Doctrines
of the Ivan Franko National University of Lviv (Lviv, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0003-4021-1980
marian.bedrii@lnu.edu.ua*

Maryana Syrko,

*Candidate of Science of Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Administrative and Financial Law
of the Ivan Franko National University of Lviv (Lviv, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0003-3150-9208
maryana.syrko@lnu.edu.ua*

Abstract. Among the catalog of political rights of citizens of Ukraine, the COVID-19 epidemic made significant adjustments to the implementation of only two – the right to participate in elections (the opportunity to participate in government and public affairs) and the right to participate in peaceful assemblies. Instead, the other political rights (right of appeal, right of association, etc.) were subject to minimal restrictions, which were offset by electronic means of appeals, inquiries, and administrative services.

The local elections held in Ukraine on October 25, 2020, testified to the readiness of the Ukrainian state to conduct democratic procedures in difficult epidemic conditions. For this purpose, special regulations were adopted and appropriate security measures were applied. Although voter turnout was expected to be low, an objective opportunity to exercise their right to freely choose and be elected was created and ensured. The campaigns discussions and debates continued mainly online. However, the voting itself took place on election day and without the use of alternatives technologies (electronic voting, voting by mail, on behalf of, etc.).

At the time of the epidemic, the right to peaceful assembly was being severely restricted in Ukraine. The quarantine resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine set various restrictions on the concentration of people (initially not more than 200, and later – not more than 10), and hence the possibility of full-fledged meetings. Although these provisions were by-laws and inconsistent with the Constitution of Ukraine, law enforcement agencies were largely guided by them and opposed the assembly. Judicial practice did not solve this problem either, as administrative rulings and protocols were revoked by courts on formal grounds, and not due to the unconstitutionality of the quarantine restriction.

Key words: epidemic, quarantine measures, the right to vote, peaceful assemblies.

Introduction. The world crisis, caused by the spread of Covid-19, produced complex economic and political effects in many countries. It challenged not only health care systems and public administration in general, but also other values of human civilization. Among them is worth mentioning the democracy, which was created in ancient times, reemerged in modern times, survived the tough hardship of the 20th century, and which is developing and protecting itself nowadays. Covid-19 also put it in danger because the quarantine conditions made it difficult to get to a polling station (in particular in the USA and several European countries postal voting was tested), limited rallies and public events, made it difficult to canvass, and political discussions were moved to social media.

Being the country within the state of the fight against Russian occupiers for its territorial integrity and overcoming the results of intervention of terrorist groups, Ukraine felt the burden and complexity of new tasks during the Covid-19 pandemic. In comparison with the countries of the European Union its economic, organizational and functional opportunities didn't correspond to the high level of threat, which followed the epidemic. The situation became more complicated because in the autumn of 2020 scheduled local elections should be held (and were eventually held). So, the question of political rights implementation of Ukrainian citizens, especially exacerbated by epidemic circumstances.

The political rights and freedoms of Ukrainian citizens are constitutionally determined degree of pencil political behavior (participation in direct democracy, exercise of state power, local government), in which the person acts as a citizen and also participant in public power relations (Pohorilko, Fedorenko, p. 184). In this publication, we will focus on the implementation of two political rights of Ukrainian citizens – the right to participate in elections and the right of peaceful assembly because their realization during the pandemic provoked the biggest number of discussions, problems and public reaction.

The statutory and regulatory basis of the restriction of political rights implementation in Ukraine during the COVID-19 counteracting

The statutory and regulatory basis of the introduction of quarantine measures in the territory of Ukraine was the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine as of March 11, 2020 No. 211 “On the Prevention of Coronavirus Disease COVID-19 in the Territory of Ukraine” (name of the current edition of the document – “On the Prevention of

Acute Respiratory Disease COVID-19 Caused by the Coronavirus Sars-CoV2 in the Territory of Ukraine) (the Cabinet of Ministers of Ukraine as of March 11, 2020 No. 211). The Resolution envisaged first security measures introduced in the territory of Ukraine in order to prevent the epidemic. This list was gradually expanded and measures became stricter. This happened during the increase of the number of the infected, hospitalized and died with the COVID-19 diagnosis.

According to Resolution No. 211 quarantine measures lasted until April, 3 and later this deadline was extended until May, 22. Taking into account the then sanitary and epidemic state, the Cabinet of Ministers extended the quarantine measures and updated their list by the Resolution as of May 20, 2020 “On the Introduction of the Quarantine in order to Prevent Acute Respiratory Disease COVID-19 Caused by the Coronavirus Sars-CoV2 in the Territory of Ukraine and Stages of Weakening Anti-Epidemic Measures” (the Cabinet of Ministers of Ukraine as of May 20, 2020 No. 392).

Despite the common fear in connection with the coronavirus epidemic the society reacted negatively to the limitations of rights and freedoms of individuals. From the legal point of view it was clear because the limitations mentioned were placed by the governmental resolution and not by law as required by the Constitution of Ukraine. The invoked circumstance and ambiguity of litigation practice caused the request of the Supreme Court of Ukraine with the constitutional production to the Constitutional Court as to the constitutionality of certain provisions of the Resolution of the Cabinet of Ministers No. 392 and some other acts.

In particular, the disputed provisions of paragraph 3 of Resolution No. 392 during the quarantine forbade:

- public (cultural, entertainment, sports, social, religious, advertisement and other) events with more than 10 participants (subparagraph 5);
- the work of food and drink venues (restaurants, cafes, etc.), shopping and entertainment center (except for the shops situated there), the activity of venues that provide advertising service, venues of entertainment activities, fitness centers, cultural institutions (subparagraph 6);
- regular and occasional passenger transportation by motor transport in city, suburban, intercity, intraregional and interregional traffic, in particular, passenger transportation on citybus routes in fixed – route taxi mode (subparagraph 7);
- planned events on hospitalization for healthcare institutions (subparagraph 14).

But at the moment of the issuance of the order on constitutional production (August 28, 2020) the above provisions of Resolution № 392 have already expired due to the adoption of Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 641 of July 22, 2020. Therefore, the proceedings on these provisions were closed by the Constitutional Court of Ukraine. At the same time, it was stated in the Decision of the Constitutional Jurisdiction Authority that “the limitation of constitutional rights and freedoms of an individual and citizen is possible in the cases determined by the Constitution of Ukraine. Such a limitation can be placed only by law – the act adopted by Supreme Council of Ukraine as the only legislative body of Ukraine. Placement of such a limitation by the statutory instrument is contrary to Article 1, 3, 6, 8, 19, 64 of the Constitution of Ukraine” (the Constitutional Court of Ukraine as of August 28, 2020 No. 10-p/2020).

With regards to the decision in the mentioned case the point of view of the judge of the Constitutional Court of Ukraine V. Lemak is considered to be particularly valuable. It is stated in Article 4 that the Court should have framed more arguments as to the mentioned impartial legal position according to which restriction of rights and freedoms of an individual can be put only by the Constitution and laws of Ukraine and not by the governmental acts. The judge also emphasized the following: “Having decided the issue by the governmental act, which was included by the Constitution of Ukraine in exclusive legislative regulation, the Cabinet of Ministers of Ukraine assumed power of Supreme Council of Ukraine as the only legislative authority... the issuance of Resolution No. 392 by the Government of Ukraine is the way of decision making in the sphere of human rights which is of whack with the Constitution of Ukraine because it violates the principle of partition of sovereignty” (Special opinion of the judge of the Constitutional Court of Ukraine V. V. Lemak).

The Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 641 «On the Prevention of Quarantine and Introduction of Anti-Epidemic Measures in the Territory with a Significant Spread COVID-19, Caused by Coronavirus SARS-CoV-2» differ from its predecessors that provided an opportunity of zoning of the territory of Ukraine depending on the level of epidemic danger. Its depends of quantitative indicators beds occupancy at the hospital the regions and the administrative-territorial units received a certain color that determined the legal regime in the relevant territory: green (up to 5%), yellow (from 5 till 20%), orange (from 20 till 50%), and red (over 50%) (the Cabinet of Ministers of Ukraine of July 22, 2020 No. 641). The amount of quarantine measures also depended on the color that were used in the regions or the administrative-territorial units.

A similar approach concerning of the epidemic zoning the territory of the state and its division into four colors was applied in the next Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On the Prevention of Quarantine and the Introduction of Restrictive Measures in the Territory of Ukraine Respiratory Disease COVID-19 Caused by Coronavirus SARS-CoV2» until December 9, 2020 No.1236. Mentioned Resolution approved the Order of implementation Anti-Epidemic measures during the election (the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 9, 2020 No.1236).

Exercise of the Right to Participate in Elections

In March 2020, the World Health Organization declared a pandemic over the worldwide spread of the acute respiratory illness COVID-19 caused by the coronavirus SARS-CoV2. The global spread of the virus has greatly affected electoral processes in various countries. It is commonly known that elections are a mass event and its conducting promotes the transmission of the virus in a crowded place, which occurs both during voting at the polling station and at the stages of the election process (Korniyenko, p. 134). Following the COVID-19 pandemic, at least 70 countries around the world have postponed the 2020-2021 elections (Global overview of COVID-19; Impact on elections).

Conducting elections during a pandemic poses many risks and threats. First of all, it can lead to a decrease in the quality of the electoral process, inefficiency and complexity of electoral procedures, which is likely to lead to violations of generally accepted principles of electoral law and electoral standards. On the other hand, mass events (such as meeting of political parties, campaign activities, day of voting and counting of votes at polling stations) expose the life and health of citizens to significant risk (Korniyenko, p. 136).

Article 64 of The Constitution of Ukraine allows for the restriction of the right to participate in elections in a state of emergency (the Constitution of Ukraine of June 28, 1996). According to the Law of Ukraine «On the Legal Regime of the State of Emergency» such a state may be imposed in the event of particularly severe emergencies of man-made and natural nature, in particular, pandemics that threaten the lives and health of large sections of the population (On the Legal Regime of the State of Emergency) Law of Ukraine of March 16, 2000 No. 1550-III). However, in Ukraine, the COVID-19 pandemic was not a reason to declare a state of emergency.

Local elections in Ukraine were scheduled for October 25, 2020. The Cabinet of Ministers of Ukraine together with the Central Election Commission were responsible for developing measures to control the coronavirus spread during the election process. To develop them, the CEC set up a working group that included representatives of parliament, the Ministry of Health, the National Security and Defense Council and the Ministry of the Interior, as well as representatives of international organizations. The Central Election Commission, together with the Ministry of Health, established a list of personal protective equipment, while assessments, funding methods, logistics and relevant by-laws were to be added and adopted at the government level (Aivazovska O., Rizhamadze N., Postica P., Bokataru I., Iriskulbekov E., Peitie P., p. 6).

On September 14, 2020, the Cabinet of Ministers of Ukraine adopted a Resolution approving the Procedure for implementing anti-epidemic measures during the organization and conduct of elections (Approved anti-epidemic measures during holding elections). The decisions and the list of measures were based on the recommendations developed by the CEC – coordinated working group. However, at each subsequent stage there were problems in the implementation of these decisions. For example, in October the CEC was required to provide explanations on the organization and conduct of voting in the locations of voters with positive COVID-19 tests. Instead, coordination measures were put in place only 9 days before the election day. At government meetings, it was stated that the local budgets were provided with the sufficient funding from the central budget. However, in reality, local authorities had to redirect part of their resources from the special Fund to Combat COVID-19 to the needs of organizing elections in a state of pandemic (Aivazovska O., Rizhamadze N., Postica P., Bokataru I., Iriskulbekov E., Peitie P., p. 6).

On October 21, 2020, on the eve of the local elections in Ukraine, 315,826 cases of COVID-19 were laboratory confirmed, of which 6,719 per day. The administrative level of epidemic danger included 68 administrative-territorial units in 15 areas, in particular, 9 regional centers: Chernivtsi, Khmelnytsky, Chernihiv, Kharkiv, Severodonetsk, Poltava, Sumy, Ivano-Frankivsk and Ternopil (Assignment of settlements to red or others epidemic zones doesn't affect for holding local elections in October 25).

Quarantine measures and assignment of human settlements to epidemic zones did not affect the setting of regular local elections, as the legislation of Ukraine does not have a direct link between the suspension of the election process or the postponement of elections with the level of epidemiological danger. The next local elections took place in Ukraine on October 25, 2020 against the background of ongoing anti-epidemic measures. Voting took place at 29,084 polling stations throughout Ukraine, including 28,156 regular and 928 special polling stations (Korniyenko, p. 138). According to the Central Election Commission, voter turnout was only 36.88%, which is almost 10% lower than in the 2015 elections (Voter turnout in local elections on October, 25 2020).

Ukrainians elected 43,122 deputies of regional, district, city, district in the city, village and settlement councils, as well as 1,421 city, village and settlement mayors. Due to inadequate regulation of the issue at the legislative and by-law levels, as well as due to the lack of funding in the Central Election Commission, difficulties have arisen in creating a safe environment for the 2020 local elections. In addition, uncertainly about funding mechanisms and the availability of funds remained unresolved until the last moment, resulting in some polling stations and their members not being properly trained (Korniyenko, p. 139-140).

On September, 14 the Cabinet of Ministers of Ukraine approved the Procedure for Implementation of Epidemic Control Measures while Organizing and Conducting Elections according to which the following was considered:

- polling of people who visit polling stations or offices of electoral commissions on any symptoms of the disease and taking the body temperature;
- recommendation to people with higher body temperature or respiratory symptoms to avoid visiting polling stations or offices of electoral commissions.
- requirements for setting up polling stations for ensuring safe voting: 1) a disinfecting area and information materials on epidemic control measures; 2) marking near the entrance to the building and on the voting premises to provide a distance of at least 1 meter between people and to inform about an optimal route for voting; 4) arrangement of areas for central collection and further recycling of personal protective gear;
- recommendation to have up to 3 voters near a table for issuing ballots;
- arrangement of a separate polling booth and a separate ballot box for voters with symptoms of the disease and a higher body temperature;
- a requirement for voters to wear masks while voting except for when the members of the Election Commission require personal identity verification;
- recommendation to voters to use their own pens while voting;

- recommendation to the citizens who self-isolate to vote according to the place of temporary residence after filing an application to the Commission until 8 pm last Friday before the election day;
- providing distance between the members of the Election Commission (at least 1 meter between chairs or using transparent shields);
 - disinfecting contact surfaces every 2 hours, wet cleaning of voting premises at least once every 4 hours;
 - the duty of the members of the Election Commission, official poll observers and police workers to wear masks on their faces; members of The Precinct Election Commission who ensure voting according to the place of temporary residence should wear gloves, face masks (respirators without exhalation valves) and / or face shields;
 - the possibility of taking additional epidemic control measures at special polling stations and also the recommendation to the members of The Precinct Election Commission, official poll observers and police workers to pass a test 72 hours before the election day which will allow them to work at special polling stations (the Cabinet of Ministers of Ukraine as of September 14, 2020 No. 846).

The Central Election Commission conducted a public information campaign which, among other elements, included videos with social advertisement on the central channel of Ukraine and materials on billboards concerning the actions on limiting pandemic risks while voting. On October 22, 2020 (three days before the elections) the Central Election Commission provided additional explanations (Order No. 409 On Selected Issues of Conducting Electoral Procedures for Preparing and Conducting Elections on October 25, 2020 amid Spread of Acute Respiratory Disease COVID-19 Caused by the Coronavirus SARS-CoV-2 in the Territory of Ukraine) of sequence of actions of the member of the Election Commission if at the very last minute they identify people infected with COVID-19 or of the utilization rules of personal protective gear of the members of the Commission who should have organized the voting of the citizens with COVID-19 symptoms according to the place of temporary residence or at the polling station (Aivazovska O., Rizhamadze N., Postica P., Bokataru I., Iriskulbekov E., Peitie P., p. 7).

Amid the COVID-19 pandemic electoral campaigns are more frequently conducted on social networks and other online platforms. In the digital environment an intersection of streams of voters and political rivalries is limited, there is no physical distance and that's why epidemic control measures are observed. Political parties and candidates for elective office discussed their plans with the help of electronic meetings on Facebook, Instagram, Twitter, YouTube and also on TV and on the radio. Zoom and WhatsApp meetings and political advertisements on Telegram channels were widely used. Non-digital mechanisms are also used by parties and candidates during the pandemic for political advertising and propaganda material (Korniyenko, p. 141-142).

The pandemic has presented political parties and candidates for elective office with a challenge of conducting a pre-election campaign, especially in the regions with strict quarantine restrictions. The choice of voters in red and orange zones with strict restrictions depended even more on the coverage of local elections by traditional media and social networks. Some parties moved online which caused the risk of excluding voters who have no access to the Internet, for example, in rural areas. The results of monitoring Facebook show that local centers of political parties, chairpersons-in-office used this platform for discussing elections and electoral campaigns often before the beginning of election campaigning (Half Million Dollars on Facebook Advertising in a Month).

It is worth mentioning that just on the voting day the President of Ukraine took a poll at the exits from polling stations; it was financed by the party in power and was initiated by the Office of the President which made an impression of unfair political advantage on the voting day and blurred the lines between the state and the party in power. However, the Grand Chamber of the Supreme Court didn't find clear evidence in the actions of the head of the state in favour of the conclusion about commission of actions by the President of Ukraine aimed at impelling voters to vote for the political party „Sluha Narodu” during the scheduled elections on October 25, 2020, that is an implicit political campaign (Korniyenko, s. 144).

Electoral legislation in Ukraine allows to vote both at a polling station and according to the place of temporary residence if they need to stay in medical institutions or at home (Electoral Code of Ukraine). If the Election Commission could provide voters who self-isolated or had a positive COVID-19 test with an opportunity to vote according to the place of temporary residence, voters should have filed an application together with a medical certificate until 8 pm last Friday before the election day. If there were patients in hospitals who had the right to vote during the corresponding elections (voters who live in the corresponding communities), special election commissions were created in the medical institutions (Aivazovska O., Rizhamadze N., Postica P., Bokataru I., Iriskulbekov E., Peitie P., p. 7).

During the local elections on October 25, 2020 in Ukraine more than 465,000 voters were qualified to vote according to the place of temporary residence (Observation on Ukrainian Elections). The number includes voters who were registered with the sign “permanent inability to move on their own” and also those who provided a medical certificate of permanent restrictions on mobility due to illness (including COVID-19) or self-isolation. There were concerns about the inadequacy of the procedure of voting according to the place of temporary residence (at home) and situation with the pandemic among experts. Procedure currently in effect which was created before the pandemic required that voter who vote at home couldn't refuse the presence of members of the Election Commission, representatives of a candidate and political parties and also election voters who wanted to observe the process. However, during the pandemic such rules posed a higher risk of contracting the coronavirus (Korniyenko, p. 150).

During the quarantine restrictions introduced due to the pandemic an alternative (special) way of voting via online access in Ukraine wasn't used because of the absence of regulatory regulations and a technical and technological component. Other alternative means of voting weren't also used – by mail, proxy voting, early voting, etc. These means are quite risky under the conditions of unstable democracy, that's why the decision to use only voting in person was justified, though it posed additional threats to infecting voters and in general influenced the number of people who voted.

After the end of local elections on October 25, 2020 the Central Election Commission reported receiving of appeals from electoral subjects and information from international election observers as for the facts of failure to comply with the requirements or improper performance of anti-epidemic requirements of the legislation. According to the results of the data entry the Central Election Commission adopted the order as of November 6, 2020 No. 450 On Immediate Measures of Providing Conditions for Safe Organization and Conducting Revoting of Local Elections on October 25, 2020 and Selected Issues of Implementation of Anti-Epidemic Measures while its Preparation and Conduct (the Central Election Commission as of November 6, 2020 No 450).

Prior to the elections the Central Election Commission completed a list of people who are allowed to enter the territory of Ukraine during the quarantine with official observers from foreign countries. According to the data of the Central Election Commission 41 election observers from 6 foreign countries worked during the local election in Ukraine on October 25, 2020. However, this is a third of the observers who worked during the local elections in 2015 – 141 observers from 14 foreign countries. Besides, only 9 international organizations sent to Ukraine 271 observers during the scheduled elections in 2020. In 2015 16 international organizations sent 1531 observers (Koniienko, p. 162-163).

Official statistics systemized by the National Security and Defense Council of Ukraine showed that as on October 25, 2020 the registered number of COVID cases proved by PCR tests is estimated to be 6,088 infected and 102 dead per day. In two days after the elections this data increases up to 10,842 infected people and 191 fatal cases per day (Aivazovska O., Rizhamadze N., Postica P., Bokataru I., Iriskulbekov E., Peitie P., p. 10). However, a strong link between the number of cases and the conduct of local elections hasn't been established or proved.

Exercise of the Right of Peaceful Assembly

An important political right of citizens of Ukraine is the right of peaceful assembly (gatherings, meetings, marches, demonstrations) which proved its effectiveness as a tool for protecting democracy and the rule of law – first of all during the revolutions in 2004-2005 and 2013-2014. According to Article 39 of the Constitution of Ukraine the realization of this right may be restricted by court according to the law and only in the national security and public order interests. Such an attitude corresponds to the provisions of Article 11 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms as of November 4, 1950 and Article 21 of the International Pact on Civil and Political Rights as of December 16, 1966 which allows lawful restrictions on the right of peaceful assembly aimed at healthcare protection, protection of rights and freedoms of a person.

At the same time the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine as of March 3, 2020 No. 211 among other things prohibition to hold all public events (cultural, entertainment, sports, social, religious, advertising and others) was imposed with some exceptions. Primarily only events with more than 200 people were mentioned and later (Resolution No. 392) – more than 10 people. The lack of legal clarity of the definition “public events” and also the prohibition to hold any public events also allows talking about the unconstitutional extension of the mentioned prohibition of peaceful assembly as one of the types of public events. Besides, as it is stated in the instruments of the Council of Europe as of April 7, 2020 No. SG/Inf(2020)11, the restrictions on peaceful assembly, freedom of consciousness and expression should be clearly imposed by the law according to the constitutional guarantees and proportional to the legitimate aim to protect public health care in particular (Zozulia, p. 13-14).

It is worth mentioning that during 2020 in Ukraine there were systematic attempts of the police workers to bring to administrative justice the activists who organized peaceful assembly. The example of such attempts is the case of V. Orlov (movement Save Sole Proprietors) and I. Kleimenova (non-governmental organization Community Business) in connection with which an administrative report was made for the violation of Article 44-3 of the Criminal Code of Ukraine on Criminal Offenses. These are not the only cases of making such administrative reports concerning the organizers of peaceful assembly.

The police officers regarded the prohibition of peaceful assembly during the COVID-19 quarantine which was imposed by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine as a reasonable cause of restrictions of peaceful assembly. Ukrainian law scholars treat this as the problem of interpretation and administration of law. The thing is that the restrictions of rights and freedoms according to the Constitution of Ukraine require the adoption of a special law by the Supreme Council of Ukraine and not a bylaw of the Cabinet of Ministers of Ukraine. So, in order to restrict the constitutional right of peaceful assembly which is allowed by Article 39 of the Constitution of Ukraine and Article 11 of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, a clear decision of the body of legislative power is required.

The practice of general jurisdiction courts in Ukraine didn't hold a course for deciding the issue regarding the legitimacy of corresponding provisions of the police from the perspective of substantive law but canceled them on formal grounds mainly – the inappropriate quality of reports, lack of evidence, etc.(Topolevskyi). The situation was improved by the decision of the Constitutional Court of Ukraine concerning governmental Resolution No. 392 because quarantine measures were also foreseen later by orders No. 641 (July 22, 2020) and No. 1236 (December 9, 2020).

Conclusions. So, in general the epidemic COVID-19 had negative affect into the realization of political rights of citizens but this influence can't be considered decisive. The epidemic threat necessitated the introduction of quarantine measures in accordance with the law of Ukraine “The protection of the population against infectious diseases”. Such measures had been implemented by a number of government acts. At the same time, certain quarantine measures directly restricted constitutional rights and freedoms, such restrictions are allowed only through the adoption of a law

by the Supreme Council of Ukraine. Instead, such law wasn't passed. The constitutionality of these restrictions was discussed not only in society and professional circles, but also became the subject of consideration by the Constitutional Court of Ukraine.

References:

1. Pohorilko V. F., Fedorenko V. L. (2010) Constitutional law of Ukraine. Kyiv. (in Ukrainian).
2. (2020). On the Prevention of Acute Respiratory Disease COVID-19 Caused by Coronavirus Sars-CoV2 in the Territory of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine as of March 11, 2020 No. 211. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF#Text> (in Ukrainian).
3. (2020). On the Introduction of Quarantine in Order to Prevent Acute Respiratory Disease COVID-19 Caused by Coronavirus Sars-CoV2 in the Territory of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine as of May 20, 2020 No. 392. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392-2020-%D0%BF#Text> (in Ukrainian).
4. (2020). Decision of the Constitutional Court of Ukraine as of August 28, 2020 No. 10-p/2020 "in the case of constitutional production of the Supreme Court as to the constitutionality of certain provisions of the Resolution of the Cabinet of Ministers No. 392 "On the Prevention of Acute Respiratory Disease COVID-19 Caused by Coronavirus SARS-CoV2 in the Territory of Ukraine and Stages of Weakening Anti-Epidemic Measures", first and third provision of Article 29 of the Law of Ukraine "On State Budget of Ukraine 2020", paragraph 9 of the second provision of the second Chapter of "Final Provision" of the Law of Ukraine "On Introducing Amendments to the Law of Ukraine "On State Budget of Ukraine 2020". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-20#Text> (in Ukrainian).
5. (2020). Special opinion of the judge of the Constitutional Court of Ukraine V. V. Lemak aconcerning the Decision of the Constitutional Court of Ukraine as of August 28, 2020 No. 10-p/2020 "in the case of constitutional production of the Supreme Court as to the constitutionality of certain provisions of the Resolution of the Cabinet of Ministers No. 392 "On the Prevention of Acute Respiratory Disease COVID-19 Caused by Coronavirus SARS-CoV2 in the Territory of Ukraine and Stages of Weakening Anti-Epidemic Measures", first and third provision of Article 29 of the Law of Ukraine "On State Budget of Ukraine 2020", paragraph 9 of the second provision of the second Chapter of "Final Provision" of the Law of Ukraine "On Introducing Amendments to the Law of Ukraine "On State Budget of Ukraine 2020". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nb10d710-20#n2> (in Ukrainian).
6. (2020). On the Prevention of Quarantine and Introduction of Anti-Epidemic Measures in the Territory with a Significant Spread COVID-19, Caused by Coronavirus SARS-CoV2: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of July 22, 2020 No. 641. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/641-2020-%D0%BF/ed20200722#Text> (in Ukrainian).
7. (2020). On the Prevention of Quarantine and the Introduction of Restrictive Measures in the Territory of Ukraine Respiratory Disease COVID-19 Caused by Coronavirus SARS-Co V2: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 9, 2020 No.1236. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1236-2020-%D0%BF#Text> (in Ukrainian).
8. Korniyenko V. O. (2021). European election standards and constitutional legal regulation local elections in Ukraine: dissertation for a scientific degree of Doctor of philosophy in the field of knowledge 08 Law specialty 081 Law. Odessa. (in Ukrainian).
9. (2020). Global overview of COVID-19: Impact on elections. URL: <https://www.idea.int/news-media/multimedia-reports/global-overview-covid-19-impact-elections> (in English).
10. (1996). The Constitution of Ukraine of June 28, 1996 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4238> (in Ukrainian).
11. (2000). On the Legal Regime of the State of Emergency: law of Ukraine of March 16, 2000 No. 1550-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text> (in Ukrainian).
12. Aivazovska O., Rizhamadze N., Postica P., Bokataru I., Iriskulbekov E., Peitie P. (2020). Influence of pandemic COVID-19 in 2020 on the organization and holding the elections in post-soviet states: cross-sectional study electoral environments in Ukraine, Moldova, Georgia and Kyrgyzstan. Kyiv. (in Ukrainian).
13. (2020). Approved anti-epidemic measures during holding elections. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/zatverdzheno-protiepi-demichni-zahodi-pid-chas-provedennya-vivoriv>. (in Ukrainian).
14. (2020). Assignment of settlements to red or others epidemic zones doesn't affect for holding local elections in October 25. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-elections/3121052-cervona-zona-ne-e-pricinou-dla-skasuvanna-vivoriv-cvk.html>. (in Ukrainian).
15. (2020). Voter turnout in local elections on October, 25 2020. The Central Election Commission: official website. URL: <https://www.cvk.gov.ua/novini/yavka-vibortsiv-na-mistsevih-viborah-25zhovtnya-2020-roku-sklala-3688.html>. (in Ukrainian).
16. (2020). On Introduction of Amendments to the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine as of July 22, 2020 No. 641: the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine as of September 14, 2020 No. 846. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/846-2020-%D0%BF/ed20200914#Text>. (in Ukrainian).
17. (2020). Half Million Dollars on Facebook Advertising in a Month. September 3, 2020. URL: https://www.oporua.org/12en/news/vybory/polit_ad/20556-piv-miliona-dolariv-na-reklamu-v-facebook-za-misiats/naishchedrishi-u-serpni-politichni-partiyyi (in Ukrainian).
18. (2020). Electoral Code of Ukraine as of December 19, 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (in Ukrainian).
19. (2020). Observation on Ukrainian Elections. URL: https://www.ndi.org/sites/default/files/NDI%20Ukraine%20Local%20Elections%20Statement%20-%20October%202020%20-%20UKR%20final_v2_0.pdf. (in Ukrainian).
20. (2020). On Immediate Measures of Providing Conditions for Safe Organization and Conducting Revoting of Local Elections on October 25, 2020 and Selected Issues of Implementation of Anti-Epidemic Measures while its Preparation and Conduct: Resolution of the Central Election Commission as of November 6, 2020 No 450. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0450359-20#Text>. (in Ukrainian).
21. Zozulia O. I. (2020). Civil and Political Human Rights amid Spread of COVID-19 in Ukraine. *Law Forum*, 2020, 61 (2). 13–14. (in Ukrainian).
22. Topolevskiy R. (2020). Is it Legal to Punish Activists for Peaceful Assembly during the Quarantine? URL: <https://centre7.org.ua/chy-pravomirno-karaty-hromads-kykh-aktyvistiv-za-provedennia-myrykh-zibran-pid-chas-karantynu/>. (in Ukrainian).

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-4>

ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ УЧНІВ ДО ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Денис Бондаренко,

учитель фізики та математики

Харківської гімназії № 12 Харківської міської ради Харківської області,

аспірант Харківського національного педагогічного університету

імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-6602-5337

mathhg2020@gmail.com

Анотація. У статті було розкрито шляхи застосування технології критичного мислення на уроках математики для формування готовності до інноваційної діяльності учнів. У процесі дослідження технології критичного мислення на уроках математики ми ставили собі за мету узагальнити досвід науковців з даної педагогічної проблеми, практично реалізувати технологію критичного мислення, здійснюючи освітній процес через діяльність учнів, під час якої вони пізнавали щось нове. У процесі дослідження методологічну базу складала сукупність теоретичних методів (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення), емпіричних методів (спостереження за діями учасників освітнього процесу, опитування). Під час дослідження ми з'ясували, що дана технологія сприяє формуванню в учнів готовності до інноваційної діяльності, що дозволяє дитині бути успішним та конкурентоспроможним у подальшому житті.

Ключові слова: освітній процес, технологія критичного мислення, інноваційна діяльність, уроки математики, учасники освітнього процесу, здобувачі освіти.

CRITICAL THINKING TECHNOLOGY AS A TOOL FOR INNOVATIVE ACTIVITY IN MATHEMATICS LESSONS

Denis Bondarenko,

Teacher of Physics and Mathematics

of the Kharkiv Gymnasium № 12 of the Kharkiv City Council of the Kharkiv Region,

Postgraduate Student of the Kharkiv National Pedagogical University

named after H. S. Skovoroda (Kharkiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-6602-5337

mathhg2020@gmail.com

Abstract. The article revealed the ways of applying critical thinking technology in mathematics lessons as a means of implementing innovative activities. The practical implementation of the technology of critical thinking in mathematics lessons is aimed to generalize the experience of scientists on this pedagogical problem and implement the educational process through the activities of students, during which they learned something new. In the process of research, the methodological base has been composed of a set of theoretical methods (analysis, synthesis, comparison, generalization), empirical methods (observation of the actions of participants in the educational process, surveys). During the research, we found out that this technology significantly contributes to the formation of students' readiness for innovative activities, which allows the child to be successful and competitive in later life.

Key words: educational process, technology of critical thinking, innovative activity, mathematics lessons, participants in the educational process, students of education.

Вступ. Сучасні освітні реалії вимагають від педагогічних працівників бути у постійному пошуці нових методик, технологій, методів, засобів, прийомів та ідей, які забезпечать якість освітньої діяльності. В умовах сучасних трансформацій та вимог, які ставлять перед працівником роботодавці, неабиякого значення набуває формування у здобувачів освіти критичного мислення, з метою формування в них готовності до здійснення інноваційної діяльності. Нова українська школа у своїй основі має таку ключову компетентність, як інноваційність, нею обов'язково повинен володіти кожен випускник. Забезпечення формування цієї ключової компетентності залежить від багатьох факторів, серед яких – формування та розвиток критичного мислення.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Теоретичними основами даного педагогічного явища займався Л. Виготський (Виготский, 1991: 321-337), який розвивав ідею про зону найближчого розвитку, та зазначав, що навчання будується не тільки на завершених фазах розвитку, але, перш за все, і на тих психічних функціях, які ще не дозріли і рухають вперед їх формування[2]; Д. Ельконін (Эльконин, 1989: 147-154) та В. Давидов (Давыдов, 1986: 7-10), висвітлювали ідеї розвивального навчання через дію [3, 6]. Про розвиток пізнавальної

діяльності, можливості заперечувати педагогу, аргументувати, відстоювати власні думки дізнаємось із досліджень В. Сухомлинського (Сухомлинський, 1976: 59-72) [11]. Деякі вчені (С. Рубінштейн (Рубинштейн, Ж. Піаже, В. Штерн та ін.) з недовірою відносились до розвитку критичного мислення саме в учнів початкових класів. Вони вважали, що для більшості школярів даного вікового періоду характерними є наслідуваність, низький самоконтроль, емоційність, образність мислення і т.д. Тому, проблема розвитку критичного мислення в учнів початкових класів цими вченими вважалась передчасною. Не дивлячись на це, процеси демократизації та глобалізації освіти за сучасних умов вимагають формування критичного мислення в учнів уже з молодшого шкільного віку. Ігнорування такого підходу значно ускладнює цю проблему в старших класах. Тому окремі аспекти формування критичного мислення в учнів були висвітлені у роботах С. Векслера, А. Байрамова, А. Липкіної, Л. Рибак, В. Сінельнікова, О. Пометун. Дослідники піднімали питання про розвиток уміння самостійно осмислювати навчальний матеріал, виконувати нестандартні, дослідницькі завдання, робити висновки, помічати як власні помилки, так і помилки своїх ровесників та піддавати їх ґрунтовному аналізу. Але безпосередніх педагогічних досліджень, спрямованих на вирішення проблеми розвитку критичного мислення саме в учнів базової та старшої школи, відносно небагато. Тому, незважаючи на широкий спектр дослідження даної дефініції у початковій школі, вивчення даної педагогічної категорії у базовій та середній школі, на жаль, залишають поза увагою. Тим паче, дослідження проблеми використання технології критичного мислення для формування готовності для здійснення здобувачами інноваційної діяльності висвітленню не підлягало.

Мета нашого дослідження полягала у теоретичному аналізі технології критичного мислення та у висвітленні практичного застосування даної технології на уроках математики. У процесі дослідження ми ставили перед собою наступні *завдання*: узагальнити теоретичні питання щодо застосування методів критичного мислення на уроках математики в закладах загальної середньої освіти; показати можливості використання технології критичного мислення на уроках математики для формування готовності для формування готовності до інноваційної діяльності здобувачів.

Методологія та методи. Методологічну основу дослідження становить аналіз зарубіжних та вітчизняних джерел, що забезпечують повноцінне розкриття термінологічного апарату дослідження. Методами наукової розвідки є аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, систематизація теоретичного матеріалу і передового практичного педагогічного досвіду, опитування усіх учасників освітнього процесу та спостереження за діями здобувачів освіти.

Результати та дискусія. Досліджуючи питання актуальності та значущості критичного мислення для здатності особистості здійснювати інноваційну діяльність, вважаємо за необхідне розглянути сутність базових понять дослідження. Доцільно звернутися до дослідження І. Дичківської (Дичківська, 2018: 201-224), яка ґрунтовно вивчила поняття інноваційної освітньої діяльності й розглядала дану категорію з трьох позицій:

1. Як створення чогось нового в освіті (оригінальних прийомів, створення нових концепцій), що докорінно змінюють погляд на явище, перебудовують суспільно-педагогічні відносини;

2. Як найвищий ступінь педагогічної творчості, педагогічне винахідництво нового в педагогічній практиці, що спрямоване на формування творчої особистості, враховує соціально-економічні та політичні зміни в суспільстві й проявляється в цілепокладанні, визначенні мети, завдань, а також змісту і технологій інноваційного навчання;

3. Як діяльність з розробки, пошуку, освоєння і використання нововведень у сфері освіти та їх здійснення [4].

Ми, спираємось на висновки авторки, у своєму дослідженні, визначаємо інноваційну діяльність як *діяльність, що спрямована на генерацію принципово нових ідей, постійний пошук і використання педагогом нових технологій, засобів та методів організації навчально-пізнавальної діяльності, який спрямований на формування творчої, цілісної особистості, патріота своєї країни, здатного критично мислити та рішуче діяти у будь-якій (життєвій чи професійній) діяльності.*

На нашу думку, включення учнів у інноваційну діяльність можливе лише за якісної організації освітнього процесу, яка базується на технології *критичного мислення*. У своєму дослідженні термін *критичне мислення* розглядаємо як, *складний і багаторівневий процес, який передбачає вільне використання розумових стратегій та операцій високого рівня, що спрямовані на формулювання обґрунтованих висновків і оцінок, прийняття рішень.*

Вільне використання розумових стратегій, осмислення форм, методів та способів досягнення бажаного результату інноваційної діяльності, можливе за рахунок критичного осмислення існуючого стану проблеми.

Так, М. Ліпман (Lipman, 1988: 38-43) дійшов висновку, що критичне мислення – це мислення вищого рівня, майстерне, відповідальне, нестандартне, діалогічне й самокорекційне мислення, яке призводить до правильного висновку [7].

Також, М. Ліпман (Ліпман, 2006: 17-23) спирався на так звану «рефлексивну» моделі освіти, у якій фокус навчальної діяльності спрямовується не на засвоєння певної інформації, а на осмислення внутрішніх сенсів та характеристик предметів і явищ, які досліджуються, виділяє шість ключових елементів критичного мислення:

1. Уміння мислити передбачає володіння певними прийомami, які в сукупності створюють перевірену на практиці ефективну методологію опрацювання інформації;

2. Відповідальність передбачає, що людина, звертаючись до інших, усвідомлює обов'язок надавати слухачам чи читачам доводи та приклади відповідно до прийнятих стандартів. Або, якщо ці стандарти її не влаштовують, піддавати їх сумніву за допомогою переконливої аргументації. Вона готова до того, що надані докази будуть предметом розгляду фахівців у цій галузі й їхні судження треба буде врахувати надалі;

3. Формулювання самостійних суджень як продукт критичного мислення означає, що воно спрямоване на творчу мисленнєву діяльність, а не на репродуктивне мислення, що ґрунтується на жорстких алгоритмах і стереотипах. Творчий підхід є необхідним у ситуаціях порівняння різних суджень і визначення альтернатив на основі врахування пріоритетів, чинників, що обумовлюють істинність та вірогідність інформації загалом і висловлених суджень зокрема;

4. Дуже важливими є критерії, до яких апелює, на які спирається критичне мислення. Критерії – це положення, які бере до уваги критично мисляча людина, оцінюючи ідеї у процесі їх аналізу чи критики. М. Ліпман вважає такими критеріями, наприклад, стандарти, закони, підзаконні акти, правила, регламенти, керівництва, інструкції, приписи поведінки, вимоги, умови, обмеження, конвенції, норми, домовленості про уніфікацію, принципи, передбачення, дефініції, ідеали, мету, наміри, результати перевірки, експериментальні дані, методи, процедури тощо. Так, дослідження учнів, проведене у рамках певного предмету, має відображати або враховувати головні поняття та методи в цій науці або кількох суміжних науках. Критично мисляча людина має чітко уявляти структуру власної аргументації. А її міркування, суттєві для конкретного дослідження, мають бути доступними для аудиторії. Проте критерії не можуть бути абсолютизованими, у процесі критичного мислення вони піддаються сумніву, зміні або навіть заміні на інші;

5. Самокорекція потребує, щоб людина використовувала критичне мислення як метод, звернений на її власні судження з метою їх виправлення чи покращання. Мисляча людина постійно піддає власні мисленнєві процеси рефлексії, використовуючи при цьому суттєві критерії та процедурні норми;

6. Використання загальних критеріїв не виключає уваги та чуйності до контексту. Адже загальні критерії мають обов'язково перевірятися на відповідність і на можливість зміни у кожному конкретному випадку. Критично мисляча людина розуміє критерії у зв'язку із контекстом їх використання та допускає інші альтернативи, що відповідають ситуації [8].

Дуже влучно С. Доценко (Доценко, 2016: 277-287), у своєму науковому доробку, визначає критичне мислення – це здатність особистості до самостійного оцінювання дійсності, інформації, знань, думок і тверджень інших людей, уміння знаходити ефективні рішення з урахуванням існуючих стереотипів і розроблених критеріїв [5]. Критичне мислення – це процес розгляду ідей з багатьох позицій, відповідно до їх змістових зв'язків, порівняння їх з іншими ідеями. До прикладу, І. Бондарук (Бондарчук, 2012: 196-199) визначає критичне мислення як результат, це момент у мисленні, коли критичний підхід стає природним шляхом взаємодії з ідеями та інформацією, це активний процес, який або стимулюється, або трапляється спонтанно і надає учневі можливість контролювати інформацію, ставити її під сумнів, об'єднувати, переробляти, адаптувати або відкидати [1]. Науковиця Н. Харченко (Харченко, 2017: 276-284), у своєму дослідженні, розуміє критичне мислення – як особливий вид розумової діяльності, характерними ознаками якого є вироблення стратегій прийняття рішень у вирішенні завдань, проблемних ситуацій на основі здобуття і опрацювання інформації; здійснення рефлексивних дій (аналітичних, контролювальних, оцінних) стосовно будь-якого об'єкта чи явища, у тому числі власного процесу мислення; виважений аналіз різних думок і поглядів, виявлення власної позиції, об'єктивне оцінювання результатів як своєї, так і сторонньої діяльності [12]. Досить оригінальним є тлумачення даної педагогічної категорії С. Лавриненко (Лавриненко, 2017: 183), яка у своїй статті «До питання про впровадження технології критичного мислення в сучасній початковій школі» визначає, що критичне мислення – це складний і довготривалий процес творчого переосмислення понять та інформації. Авторка зауважує, що це активний процес пізнання, який відбувається одночасно на декількох рівнях. Стверджує, що знання, які засвоює людина, яка мислить критично постійно диференціюються й систематизуються з точки зору їх істинності, вірогідності, достовірності. Такий вид мислення спирається на отриману інформацію, усвідомлене сприйняття власної розумової діяльності в оточуючому інтелектуальному середовищі. Але рівень критичності визначається не тільки запасом знань, а й особистісними якостями, установками, переконаннями. Критичність особистості має бути спрямована перед усім на самого себе – на аналіз і оцінку своїх можливостей, особистісних якостей, вчинків, поведінку в цілому.

Науковиця також виділяє алгоритм розвитку критичного мислення, який включає в себе ряд питань:

1. Визначення мети та завдання навчання, мотивація інтересу до даної теми (актуалізація особистого досвіду – учням пропонується пригадати, що їм відомо з даної теми, проаналізувати свої знання, включитися в цілеспрямоване навчання);

2. Ознайомлення учнів з новою навчальною інформацією (надання можливості вибору – самостійне опрацювання статті, перегляд фільму, проведення досліду тощо), підтримання пізнавальної активності учнів, критичне сприйняття навчального матеріалу, встановлення асоціацій між відомою та новою інформацією.

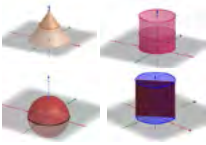
3. Проведення рефлексії (осмислення нового навчального матеріалу, визначення його значимості в особистій системі знань учня, обговорення та аргументація особистих ідей) [9].

На нашу думку, розглядаючи технологію критичного мислення, з точки зору інноваційної діяльності, необхідно визначити дану категорію як *комплекс мисленнєвих операцій, що характеризують здатність людини: аналізувати, порівнювати, синтезувати, оцінювати інформацію з будь-яких джерел; уміння виявляти проблеми,*

Фрагмент уроку математики за технологією критичного мислення

№ з/п	Етап уроку	Метод реалізації	Зміст методу	Дії учасників освітнього процесу
1.	Мотивація навчально-пізнавальної діяльності	«Кошик ідей»	<p>Мета: Активізація опорних знань, мотивація навчальної діяльності учнів, сприяння вдумливому аналізу отриманої інформації.</p> <p>Організація діяльності. На дошці зображення кошика, у який умовно буде зібране все те, що учні знають з даної проблеми та емоції, які вони хочуть отримати упродовж уроку. Учитель ставить учням пряме питання, що їм відомо із даної теми/проблеми. Учитель записує думки, які виникли у учнів, на дошці. Все назване у вигляді тези записується до «кошика», без коментарів, навіть якщо ці думки помилкові. Сюди ж до «кошика» записується і настрої учнів та учителя, емоції з якими вони прийшли на урок та які хочуть отримати упродовж уроку [10].</p>	<p>На екрані проектора, де увімкнена презентація до уроку, зображені декілька малюнків.</p> <p>Учням пропонується висказати свої думки з приводу зображених предметів і одночасно фіксуються (без обговорення у кошику). Також, у кошику фіксуються висловлювання, щодо їх настрою, наприклад: сонний, веселий, жартівливий, втомлений, гарний і т.д.</p>
2.	Актуалізація опорних знань	Істині та хибні висловлювання	<p>Мета: навчити учнів встановлювати, чи правильні їм надані твердження, обґрунтовуючи свою відповідь, співвідносити власні думки з текстом, пояснювати, чому виникли відмінності.</p> <p>Організація діяльності. Учням пропонується перелік тверджень, створених на основі вивченого матеріалу, який у подальшому сприяє вивченню нової теми. Після ознайомлення з твердженнями учні переконуються у їх достовірності, пояснюють їх у разі розбіжності, використовують їх у процесі уроку [2].</p>	<p>Учитель зачитує твердження до класу, учні відповідають на питання піднімаючи таблички «лайк» або «дизлайк», якщо згодні з даним твердженням або ні.</p> <p>Орієнтовний перелік тверджень: 1. Коло – це замкнена лінія? 2. Хорда – це відрізок, що проходить через центр кола? 3. Чи можливо знайти площу кола? 3. Відрізок що сполучає центр з будь-якою точкою на колі – діаметр? 4. Радіус – це відрізок, що сполучає дві точки кола? 5. Площа круга з радіусом 5 дорівнює 25π? 6. Довжина кола 10 π, радіус 10?</p>
3.	Виклад основного матеріалу	Асоціативний куц	<p>Мета: розвивати логічне та абстрактне мислення, просторову уяву.</p> <p>Організація діяльності. На дошці зображуються або демонструються на яву деякі предмети, що характеризують, або якимсь чином пов'язані з темою. Учитель, ставлячи проблемні питання, починає дискусію з учнями та підводить їх до оголошення теми та завдань уроку.</p>	<p>На демонстраційному столі учитель демонструє учням різні предмети.</p> <p>Питання до класу: – Що об'єднує ці предмети? – Яку форму вони мають? – Ці предмети об'ємні чи плоскі? – Які геометричні фігури вони нагадують? – Що ми сьогодні будемо вивчати?</p>

<p>3.</p> <p style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg);">Виклад основного матеріалу</p>	<p>Кластер</p>	<p>Мета: навчання графічної організації матеріалу, що дає змогу зробити наочними думки, що виникають при зануренні в ту чи іншу проблему, пошуку взаємозв'язків між окремими поняттями, спільного дослідження інформаційного поля.</p> <p>Організація діяльності. Метод передбачає виділення смислових одиниць тексту і графічне оформлення їх у певному порядку у вигляді грона. Правила роботи дуже прості. Малюємо модель сонячної системи: Сонце, планети та їх супутники. У центрі Сонце – це наша тема (вихідне поняття), довкола неї планети, великі смислові одиниці, які потрібно з'єднати прямою лінією із Сонцем, у кожній планети свої супутники, у супутників – свої. Учням під час виконання може бути надана така інструкція: 1) Посередині аркуша (класної дошки) напишіть ключове поняття, яке є «серцевиною» теми; 2) Довкола «накидайте» слова, поняття, які характеризують тему. Результатом складання кластера буде структура, яка відображає наші міркування, визначає інформаційне поле даної теми.</p>	<p>Учні у процесі вивчення теми та пояснення учителем нового матеріалу складають кластер. Приклад орієнтовного кластера наведено нижче.</p>
	<p>Пояснення з елементами інноваційних технологій</p>	<p>Мета: донести до учнів інформацію із певної теми з використанням елементів інноваційних технологій.</p>	<p>За допомогою комп'ютерної програми GeoGebra, учитель буде конус, циліндр, сферу, проводить перерізи даних геометричних тіл, формує в учнів просторову уяву. Учні за допомогою мобільного додатка повторюють дії учителя. Приклад використання програми наведено нижче.</p> <p>Побудова конуса у середовищі GeoGebra</p> <p>Побудова циліндра у середовищі GeoGebra</p> <p>Побудова сфери у середовищі GeoGebra</p>

4.	Засвоєння набутих знань	Виключення «зайвого», логічні ланцюжки	<p>Мета: навчити учнів знаходити і використовувати критерії подібності, аналізувати ряд понять, дій, предметів чи явищ. Організація діяльності.</p> <p>Учителю потрібен набір карток із зображенням кількох предметів на кожній.</p> <ol style="list-style-type: none"> Одна за одною картки представляються учням; З намальованих на кожній картці чотирьох предметів, учень має виключити зайве, а інші три об'єднати спільним; Після виключення зайвого учень повинен пояснити чому саме це слово/об'єк було зайве. 	<p>Учням запропоновано чотири задачі:</p> <p>Завдання 1.</p> <ol style="list-style-type: none"> Визначте площу бічної поверхні циліндра, якщо його радіус 2 см, а висота 25 см; Обчисліть площу бічної поверхні конуса, якщо радіус основи конуса 4 см, а твірна 25 см; Знайдіть площу сфери радіус якої 5 см. Оцініть площу бічної поверхні конуса, радіус основи якого 2 см, а його твірна 25 см. <p>Серед поданих задач, які попередньо кожен учень самостійно розв'язує необхідно знайти площу бічної поверхні кожного тіла обертання, порівняти їх площі. Зайвою буде те тіло, площа якого буде відмінна від 100 п.</p> <p>Завдання 2.</p> <p>Учням запропоновані малюнки, на яких побудовано перерізи тіл обертання.</p> <p>Розглянувши малюнки, учні повинні визначити, що їх об'єднує та навести аргументи.</p>
		Робота в парях	<p>Мета: розвиток навичок спілкування, формулювання своєї думки, вислуховування та сприйняття думки інших, навичок домовлятися – доходити спільного рішення, порівнювати й оцінювати власну та іншу думку.</p> <p>Організація діяльності.</p> <p>Учням пропонується завдання, яке передбачає невелику дискусію, щодо аналізу ситуації. Під час роботи учні об'єднуються у пари і обговорюють ідеї з приводу вирішення ситуації і досягають згоди у шляхах підбору способів розв'язання завдання. По закінченню часу, кожна пара представляє результати своєї роботи перед класом і чітко, аргументовано пояснює доцільність обраних способів та отриманий результат.</p>	<p>Учитель, об'єднавши у пари учнів, пропонує їм задачі. Які потрібно розв'язати. Розв'язання даних задач передбачає дискусію, загальне визначення способів розв'язання, побудови малюнку та ін. приклад задач наведено нижче.</p> <p>Задача 1.</p> <p>Учні у парку знайшли колоду, яка має форму циліндра. Довжина колоди складає 1 м, радіус поперечного розрізу 12 см. Визначити площу найширшої дошки, яку можна отримати у результаті осьового розпилу колоди.</p> <p>Задача 2.</p> <p>Діти на день народження своєї мами вирішили зробити із кольорового паперу святкові ковпаки. Скільки фарби необхідно використати дітям, для виготовлення ковпака, якщо на 1 см² йде 3 грами фарби. Твірна ковпака складає 12 см, а його радіус 8 см. Витратами фарби на його знехтуйте. Для простішого обчислення вважайте, що $\pi = 3,14$.</p>
5.	Рефлексія	Незакінчене речення	<p>Мета: оперативне залучення учнів до діяльності, взаємодія, вільне міркування з того чого навчилися.</p> <p>Організація діяльності.</p> <p>Визначивши тему, з якої учні висловлюються по черзі або за допомогою уявного мікрофона учитель формулює незакінчене речення, а учні його продовжують. Наприкінці висловлювань учнів, учитель може взяти підсумовуюче слово.</p>	<p>На цьому етапі пропонується учням висловити свої враження від уроку, чи справдилися їх очікування, які були закинуті у «кошик». Приклад речень наведено нижче.</p> <ol style="list-style-type: none"> Сьогодні на уроці я навчився... Тепер я умію.... Мені було цікаво.... Сьогодні уперше я спробував..... Найбільше мене вразило.... Тепер я це використаю.... <p>Перелік речень є орієнтовним та може бути доповнений або змінений відповідно до специфіки предмета.</p>

Продовження таблиці 1

6.	Підсумок	Аркуші взаємооцінювання та само-оцінювання	<p>Мета: для самооцінювання учнів та їх взаємооцінювання учитель заздалегідь має підготувати аркуші оцінювання, що базуються на чітких критеріях.</p> <p>Організація діяльності.</p> <p>Залежно від попередньої активності учнів учитель може пропонувати їм різні форми аркуші оцінювання.</p>	Наприкінці уроку учитель запрошує учнів оцінити свою діяльність у балах, заповнивши таблицю, де сформульовані очікувані результати уроку: 2 бали – «повністю погоджуються»; 1 бал – «частково погоджуються»; 0 балів – «зовсім не погоджуються».	
				Наприклад:	
				Твердження	Бали
				Тепер я знаю, що таке...	
				Тепер я можу назвати...	
				Тепер я вмію порівнювати...	
				Тепер я вмію визначати відмінності...	
				Тепер я можу навести приклади...	
				Тепер я вмію розповідати про...	
				Тепер я вмію визначати/знаходити...	
				Тепер я можу висловлювати думку щодо...	
				Тепер я можу оцінити значення...	
				Перелік тверджень є орієнтовним і може змінюватися відповідно до теми уроку або навчального предмета.	

ставити запитання; висувати гіпотези та оцінювати альтернативи; робити свідомий вибір, приймати рішення та обґрунтовувати його. У процесі уроку, як основної форми здійснення інноваційної діяльності, цим мисленнєвим операціям можна і необхідно навчати, вдосконалювати та розвивати їх.

Учням необхідно навчитися критично аналізувати дані, розміщені в Інтернеті, з таких причин, підручник та вчитель перестають бути виключними джерелами знань; практично кожен може і вмістити у всевітню мережу будь-які відомості; вчителі й учні створюють власні веб-сторінки, яким мають довіряти інші учні і вчителі та використовувати їх у своїй діяльності; попередній досвід учнів (надійні друковані джерела) дозволяє їм переносити ці якості і на всі інші джерела інформації; переважна більшість ЗМІ (газет, каналів телебачення) та сайтів Інтернету утримуються та фінансуються окремими комерційними кампаніями чи політичними партіями, які мають свої інтереси; вчителі і батьки, які виховувалися в тоталітарній системі, не дають прикладу ефективного використання критичного мислення і відбору інформації. Постає завдання формування вмінь і навичок критичного мислення в учнів, про що зазначено в українських державних освітніх стандартах та європейських документах з основних компетентностей.

Розвиток критичного мислення у здобувачів освіти закладу загальної середньої освіти може відбуватися різними шляхами. Так, у процесі проєкної діяльності учні повинні займатися пошуком інформації, а учитель, у процесі такої діяльності, використовуючи метод «Коло ідей» (приймаються будь-які твердження учнів, а потім, у процесі роботи, відповідно тематики проєкту залишаються лише ті, які стосуються даного проєкту).

Розглянемо шляхи реалізації технології критичного мислення на уроках математики у процесі вивчення теми «Тіла обертання» у 6 класі (див. табл. 1).

Побудова уроку за технологією критичного мислення впливає на формування в учнів готовності до інноваційної діяльності. Адже кожен метод критичного мислення, спонукає учнів не боятися нового, раніше невідомого, а активно включає їх в інноваційну діяльність.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Враховуючи вищевикладене та власний педагогічний досвід, можемо стверджувати, що використання уроків, розроблених на основі технології критичного мислення, сприяє включенню учнів у інноваційну діяльність. На власному професійному досвіді переконалися, що технологія критичного мислення розвиває комплекс мисленнєвих операцій, що характеризують здатність людини: аналізувати, порівнювати, синтезувати, оцінювати інформацію з будь-яких джерел; уміння виявляти проблеми, ставити запитання; висувати гіпотези та оцінювати альтернативи; робити свідомий вибір, приймати рішення та обґрунтовувати його.

Підсумовуючи, необхідно підкреслити, що використання технології критичного мислення сприяє формуванню готовності до інноваційної діяльності та спонукає учнів до постійного особистісного поступу, що допоможе їм у майбутній професійній діяльності.

References:

1. Bondaruk I. P. (2012) Formuvannya krytychnoho myslennia devyatyklasnykiv u protsesi navchannia istorii [Formation of critical thinking of ninth graders in the process of learning history]: dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.02 / In-t pedahohiky NAPN Ukrainy (Kyiv, 2012), 276 s. [in Ukrainian]
2. Vyhotskyi L. S. (1991) Pedahohycheskaia psykholohyia [Pedagogical psychology]: ucheb. posob./ pod. red. V. V. Davydova. 479 s. [in Ukrainian]
3. Davydov V. V. (1986) Problemy razvyvaiushcheho obuchenya: opyt teoretycheskoho i eksperymentalnoho psykholohycheskoho yssledovanyia [Problems of developmental education: the experience of theoretical and experimental psychological research]: ucheb. posob./ pod. red. V. V. Davydova. 240 s. [in Ukrainian]
4. Dychkivska I.M. (2018) Teoretyko-metodychni zasady pidhotovky maibutnikh vykhovateliv doshkilnykh zakladiv do innovatsiinoi pedahohichnoi diialnostib [Theoretical and methodological principles of training future teachers of preschool institutions for innovative pedagogical activities]: dys. ... d-ra. ped.nauk: 13.00.04 / Kharkivskiy natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni H.S. Skovorody (Kharkiv, 2018), 458 s. [in Ukrainian]
5. Dotsenko S. (2016) Tekhnolohiia rozvytku krytychnoho myslennia yak zasib formuvannia tvorchykh zdbnostoni uchniv pochatkovykh klasiv [Technology for the development of critical thinking as a means of forming the creative abilities of primary school students]. *Zbirnyk naukovykh pratsi «Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh»*. № 48. S. 277-287. [in Ukrainian]
6. Elkonin D.B. (1989) Izbrannye psykholohycheskye trudy [Selected psychological writings] / pod. red. D.B. Elkonyn. S. 389. [in Ukrainian]
7. Lipman M. (1988) Critical Thinking: What Can it Be? *Educational Leadership*. № 1 (46). P. 38–43.
8. Lipman M. (2006) Chym mozhe buty krytychne myslennia [What can be critical thinking]. *Visnyk prohram shkilnykh obminiv*. № 27. S. 17-23. [in Ukrainian]
9. Lavrynenko S. (2017) Do pytannia pro vprovadzhennia tekhnolohii krytychnoho myslennia v suchasni pochatkovii shkoli [To the issue of the introduction of critical thinking technology in modern primary school]. *Zbirnyk naukovykh prats «Pedahohichni nauky»*. № 75. S. 182-185. [in Ukrainian]
10. Pometun O.I. (2020) Nova ukrainska shkola: rozvytok krytychnoho myslennia uchniv pochatkovoii shkoly [New Ukrainian school: development of critical thinking of primary school students]: navch.-metod. posib. / Kyiv : Vydavnychiy dim «Osvita», 2020. 192 s. [in Ukrainian]
11. Sukhomlynskyi V.O. (1976) Problema vykhovannia vsebichno rozvynenoii osobystosti [The problem of raising a comprehensively developed personality]: vybr. tvory. Kyiv : Rad. shk., T. 1. S. 55-206. [in Ukrainian]
12. Kharchenko N. Krytychne myslennia yak kharakterystyka suchasnoi osobystosti pidlitka [Critical thinking as a characteristic of the modern personality of a teenager] : veb-sait. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/707706/1/25.pdf> (data zvernennia: 12.07.2022). [in Ukrainian]

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-5>

ДО ПОНЯТТЯ МЕХАНІЗМУ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ

Дарія Вітюк,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри теоретико-правових дисциплін

Державного податкового університету (Ірпінь, Київська область, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-3457-9984

dashastarosta@ukr.net

Анотація. У науковій статті проаналізовано поняття та структурні елементи механізму запобігання злочинності. Зазначено, що у сучасних умовах розвитку української державності та агресивного військового вторгнення росії на територію України важливе значення має захист національної безпеки. Основним фактором при цьому є розробка нових та вдосконалення існуючих методів та заходів запобігання злочинності, розробка та прийняття комплексного плану запобігання злочинності. У зв'язку з цим, виникає питання щодо визначення складових елементів механізму запобігання злочинності, який повинен бути спрямований на досягнення соціально прийняттого рівня злочинності, мінімізацію наслідків вчинення кримінальних правопорушень.

Під механізмом запобігання злочинності запропоновано розуміти процес реалізації комплексу взаємопов'язаних і взаємоузгоджених заходів економічного, правового, політичного, організаційно-управлінського характеру, які спрямовані на попередження, профілактику та припинення кримінальних правопорушень і здійснюються спеціально уповноваженими державними органами в рамках комплексного плану запобігання злочинності.

Доведено, що механізм запобігання злочинності доцільно нормативно визначити у законі України «Про основні засади запобігання злочинності в Україні», і передбачити основні напрями запобіжної діяльності.

Ключові слова: запобігання злочинності, механізм запобігання злочинності, кримінальні правопорушення, профілактика, попередження, злочинність.

TO THE UNDERSTANDING OF THE MECHANISM OF CRIME PREVENTION

Dariya Vitiuk,

*Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Theoretical and Legal Disciplines
of the State Tax University (Irpin, Kyiv region, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0002-3457-9984

dashastarosta@ukr.net

Abstract. The concept and structural elements of the crime prevention mechanism are analyzed in the scientific article. It was noted that in the current conditions of the development of Ukrainian statehood and Russia's aggressive military invasion of the territory of Ukraine, the protection of national security is of great importance. The main factor in this is the development of new and improvement of existing methods and measures of crime prevention, development and adoption of a comprehensive crime prevention plan. In this regard, the question arises as to the definition of the constituent elements of the crime prevention mechanism, which should be aimed at achieving a socially acceptable level of crime, minimizing the consequences of committing criminal offenses.

The crime prevention mechanism is proposed to be understood as the process of implementing a complex of interrelated and mutually coordinated measures of an economic, legal, political, organizational and managerial nature, which are aimed at the prevention, prevention and termination of criminal offenses and are carried out by specially authorized state bodies within the framework of a comprehensive crime prevention plan.

It has been proven that it is expedient to normatively define the mechanism of crime prevention in the law of Ukraine «On the basic principles of crime prevention in Ukraine» and to provide for the main directions of preventive activities.

Key words: crime prevention, crime prevention mechanism, criminal offenses, prevention, prevention, crime.

Вступ. В сучасних умовах розвитку української державності та агресивного військового вторгнення росії на територію України важливе значення має захист національної безпеки. Основним фактором при цьому є розробка нових та вдосконалення існуючих методів та заходів запобігання злочинності, розробка та прийняття комплексного плану запобігання злочинності. У зв'язку з цим, виникає питання щодо визначення складових елементів механізму запобігання злочинності, який повинен бути спрямований на досягнення соціально прийняттого рівня злочинності, мінімізацію наслідків вчинення кримінальних правопорушень.

Запобігання злочинності на сьогодні є одним із найбільш пріоритетніших напрямів діяльності кожної держави. Проте на сьогодні залишається недостатньо дослідженим питання щодо визначення злочинності, а відтак важко встановити поняття та сутність механізму запобігання злочинності з метою його удосконалення у практичній площині.

У зв'язку з цим актуальним є дослідження проблем функціонування механізму запобігання злочинності на сучасному етапі розвитку України.

Основна частина. Метою наукової статті є аналіз доктринальних джерел щодо поняття та сутності механізму запобігання злочинності та формування на основі цього авторської дефініції.

Відповідно до мети перед нами поставлені такі завдання:

- 1) проаналізувати наукову літературу щодо поняття «механізм запобігання злочинності»;
- 2) встановити недоліки та переваги існуючого визначення даного поняття;

3) на основі проаналізованого сформулювати власне визначення механізму запобігання злочинності в Україні та визначити його основні складові елементи.

Матеріал і методи досліджень. Методологічною основою дослідження виступали загальнонаукові та спеціальні методи пізнання. Діалектичний метод надав можливість розглянути всі проблеми дослідження в динаміці, встановити їх взаємний зв'язок і обумовленість. Статистичний метод сприяв опрацюванню емпіричної бази як джерела надходження інформації щодо предмета дослідження. Формально-юридичний метод дозволив розкрити питання щодо визначення поняття «механізм запобігання злочинності», обґрунтувати висновки та пропозиції щодо його удосконалення. При підведенні висновків застосовувалися методи синтезу і узагальнення.

Результати та їх обговорення. У науковій літературі питання щодо визначення механізму запобігання злочинності є неоднозначним, адже багато років це питання у кримінології є одним з ключових.

Термін «механізм» має грецьке походження. Стосовно розглянутої проблеми важливим є його трактування як внутрішнього устрою системи (Kovalova, 2005: 340). У цьому випадку можна вести мову про єдність закономірно розташованих і взаємозв'язаних елементів, що визначають порядок діяльності держави і недержавних структур щодо запобігання кримінальним правопорушенням. Така постановка питання вимагає аналізу даної проблеми для того, щоб визначити та аргументувати теоретичну модель зазначеного механізму.

Загалом у загальному сенсі «механізм – це внутрішній устрій, сукупність процесів, з яких складається явище» (Busel, 2005: 665), а з позицій системного підходу – «внутрішній устрій системи» (Kovalova, 2005: 340), механізм запобігання злочинності можна розглянути як сукупність послідовно здійснюваних процесів, спрямованих на недопущення кримінальних правопорушень. Це узгоджується з розумінням самого запобігання злочинності як діяльності, що перешкоджає вчиненню кримінальних правопорушень, що здійснюється насамперед з метою

перервати дію чинників, що її зумовлюють, і тим самим перешкодити подальшому вчиненню кримінальних правопорушень, існуванню злочинності в сучасному розумінні та їхньому збільшенню (Zakaliuk, 2008: 124).

А. П. Закалюк запропонував термін «запобігання кримінальним правопорушенням» вважати родовим, у рамках якого, залежно від міри сформованості причин та умов кримінально протиправної поведінки і пов'язаного з цим моменту їх реалізації, виділяти профілактику, яка здійснюється до формування кримінально протиправного умислу; попередження, що відбувається після сформування кримінально протиправного умислу до початку вчинення кримінального правопорушення, та припинення кримінального правопорушення, до якого належать запобіжні заходи, що здійснюються після початку кримінально караних дій (Yurydychna entsyklopediia, 1999: 513-514). Така позиція науковця заслуговує на увагу, адже повністю відповідає вимогам українського законодавця.

На думку В. Куца, механізм запобігання злочинності є складовою більш широкого явища – «механізму протидії злочинності, до змісту якого, крім механізму запобігання, входить механізм кримінально-правового реагування на вчинення кримінальних правопорушень» (Kuts, 2016).

Однак вчений зазначає, що дане положення не сприймається тими, хто здійснює характеристику протидії злочинності та її окремих проявів, проголошуючи при цьому тезу, що запобігання злочинності перебуває за межами її протидії. Він обумовлює свою позицію тим, що протидія злочинності – це визначене сутністю та змістом самої злочинності поєднання запобігання її проявам і кримінально-правового реагування на них. Виведення запобігання за межі протидії злочинності перетворює протидію її проявам на «боротьбу зі злочинцями» в слідчо-прокурорських кабінетах та судах (Kuts, 2016).

Варто зазначити, що на законодавчому рівні поняття «запобігання» та «протидія» не визначені. Тому, аналізуючи механізм запобігання злочинності, слід виходити із норм законодавства, які діють на сьогодні. У своїх наукових дослідженнях ми опираємось на ст. 1 Кримінального кодексу України, де зазначено, що «Кримінальний кодекс України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довілля, конституційного устрою України від кримінально протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням» (Kryminalnyi kodeks Ukrainy, 2001). Саме тому, говорячи про мінімізацію кримінально протиправних посягань у нашій державі, слід оперувати поняттям «запобігання».

Поряд з цим слід відзначити, що на сьогодні в Україні не сформовано цілісної, ефективної вітчизняної системи запобігання злочинності. Найбільш законодавчо визначеним напрямом у даному аспекті є запобігання корупційним кримінальним правопорушенням. Так, основою для запобігання даного виду злочинності є Закон України «Про запобігання корупції». Окрім цього, в Україні приймаються короткострокові програми запобігання корупції як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях.

Для того, аби визначити поняття механізму запобігання злочинності, потрібно проаналізувати більш детально його сутність та елементи.

З даного приводу науковці зазначають, що розуміння сутності й змісту механізму запобігання злочинності має обумовлюватись сутністю та змістом самої злочинності як детермінованої суб'єктивними та об'єктивними чинниками еволюційно мінливої схильності людей до вчинення кримінальних правопорушень та проявів останньої у формі їх реального вчинення. Отже, запобігти проявам злочинності означає не допустити виникнення схильності до кримінальних правопорушень, а коли вона вже виникла – не допустити її переростання у вчинення протиправного діяння (Kuts, 2018).

Об'єктом запобігання злочинності, що входить до структури механізму такого запобігання, виступають: 1) фактори, що детермінують схильність до вчинення кримінальних правопорушень; 2) сама ця схильність у випадку її виникнення; 3) зусилля, спрямовані на її реалізацію у виді готування до кримінального проступку. Готування до злочинів, замах на вчинення злочину та вчинення закінченого злочину за кримінальним законодавством України потребують іншого засобу запобігання злочинності, а саме – кримінально-правового реагування на їх вчинення, та детермінують механізм здійснення останнього (Kryminalnyi kodeks Ukrainy, 2001).

У кримінології справедливо зазначають, що механізм запобігання злочинності утворюють дві складові: динамічна та статична. Перша з них, динамічна, містить заходи запобігання злочинності. Такими є: 1) профілактика злочинності, тобто зусилля, спрямовані на нейтралізацію суб'єктивних та об'єктивних обставин, що обумовлюють появу схильності до вчинення кримінальних правопорушень; 2) попередження злочинності, тобто застереження осіб, схильних до вчинення кримінальних правопорушень, про нераціональність їх вчинення через низку соціально негативних наслідків як для суспільства, так і для них самих; 3) припинення розпочатого кримінально протиправного діяння, тобто зусилля, спрямовані на переривання готування до кримінального проступку або злочину, за який передбачено покарання позбавлення волі на строк до двох років (ч. 2 ст. 14 КК України) (Kryminalnyi kodeks Ukrainy, 2001).

Профілактика кримінальних правопорушень як перша складова механізму запобігання злочинності являє собою мінімізацію детермінантів, які породжують злочинність та умов, які їй сприяють.

У разі, якщо зусилля, спрямовані на нейтралізацію детермінантів злочинності, є неефективними, застосовується заходи щодо попередження злочинності.

Попередження – це сукупність заходів, безпосередньо спрямованих на свідомість конкретних осіб або окремих їхніх груп, які мають кримінально протиправні наміри, замислюють вчинення кримінального правопорушення. На рівні індивідуального запобігання кримінальним правопорушенням попередження проявляється як інформування потенційного злочинця про нераціональність спланованого ним протиправного діяння. Головною ознакою

цієї форми запобігання є наявність зусиль, що застосовуються до конкретних осіб, які вже мають намір вчинити кримінальне правопорушення. З позиції кримінального права це означає, що попередженням кримінального правопорушення є діяльність суб'єктів запобігання на стадії виявлення умислу на його вчинення (Kuts, 2016).

Якщо й попередження не зупиняє потенційного злочинця і він розпочинає підготовку до вчинення кримінального правопорушення, то спрацьовує третя, остання складова механізму запобігання – припинення готування до вчинення кримінального правопорушення. При цьому припинення готування до такого правопорушення залишається у сфері запобіжної діяльності за умови, що готування до вчинення кримінального проступку не є кримінально караним. У випадку, коли за готування до кримінального правопорушення передбачено кримінальну відповідальність (ч. 2 ст. 14 КК України), припинення такого готування вже слід розцінювати не як засіб запобігання, а як правове реагування на вчинення кримінального правопорушення. За межами механізму запобігання злочинності перебуває й припинення кримінального правопорушення на стадії замаху на його вчинення, оскільки замах завжди визнається кримінально караним діянням (Kuts, 2016).

Отже, можна зробити висновок, що перша форма запобігання злочинності має на меті нейтралізацію причин та умов злочинності, друга форма – попередження кримінальних правопорушень – зосереджується на поведінці осіб, які схильні вчиняти кримінальні правопорушення, третя – припинення – спрямована на припинення вже початих кримінальних правопорушень.

Інший елемент механізму запобігання злочинності – статичний – визначається через засоби запобігання кримінальним правопорушенням. Кримінологи зазначають, що детально охарактеризувати цю складову механізму досить складно через широкий перелік заходів профілактики, попередження і припинення злочинності.

Як відмічає В. Куд, лише незначна їх частина є предметом кримінології та юриспруденції, наприклад, засоби оперативного-розшукової профілактики чи попередження кримінальних правопорушень або обвинувальний вирок суду (засіб), проголошення якого є потужним заходом запобігання злочинності, переважно у виді попередження осіб, схильних до вчинення кримінальних правопорушень (Kuts, 2018).

Варто відмітити, що механізм запобігання кримінальним правопорушенням має свої особливості на різних рівнях запобіжної діяльності. Так, на загальносоціальному рівні таке запобігання здійснюється в рамках проведення соціально-економічних, політичних, організаційно-управлінських, культурних та інших заходів державними органами та громадськими організаціями, основною метою яких не є власне запобігання злочинності. Така діяльність спрямована на забезпечення нормальної життєдіяльності українського суспільства і частково впливає на мінімізацію рівня злочинності.

Чітко поділити загальносоціальне запобігання злочинності на окремі заходи (профілактика, попередження чи припинення кримінальних правопорушень), а також назвати конкретні засоби такого запобігання неможливо. В об'єктивній дійсності вони проявляються одночасно й нероздільно, а суб'єктами загальносоціального запобігання злочинності є усі легальні соціальні та державно-правові інституції, а також кожний законослухняний член суспільства, які своєю правомірною діяльністю розширюють та укріплюють культурну сферу життєдіяльності суспільства, звужуючи й послаблюючи тим самим сферу його субкультури та її кримінально протиправного сегмента (Kuts, 2018).

На спеціально-кримінологічному рівні запобігання злочинності механізм є сукупністю спеціально призначених заходів, які спрямовані на подолання злочинності різних видів, які реалізуються спеціально уповноваженими державними органами.

У даному випадку механізм запобігання злочинності характеризується специфікою об'єкта запобіжної діяльності, адже на спеціально-кримінологічному рівні здійснюється запобігання окремих видів злочинності: корислива, насильницька, корупційна, транснаціональна тощо, а не вся злочинність у країні.

Дещо іншою на цьому рівні постає й сама запобіжна діяльність: чітко проявляються її форми – профілактика, попередження та припинення правопорушень, а суб'єктами їх здійснення є не усі легальні інституції суспільства та держави, а лише нормативно визначені: органи публічної влади, державні органи забезпечення правопорядку, відповідні структури громадянського суспільства (громадські організації з протидії корупції, торгівлі людьми, екологічним правопорушенням, катуванням та іншим видам злочинності, дружини із забезпечення громадського порядку тощо) (Kuts, 2018).

Механізм запобігання злочинності на юстиційному рівні починає діяти після реєстрації інформації про вчинене кримінальне правопорушення в Єдиному реєстрі досудових розслідувань, тому його запобіжний потенціал спрямовується на профілактику, попередження та припинення наступних після зареєстрованого, потенційних кримінальних правопорушень як самим суб'єктом, що потрапив до сфери дії кримінальної юстиції (спеціальна превенція), так і необмеженого кола інших суб'єктів (загальна превенція). Об'єктом запобіжної діяльності на вказаному рівні є потенційно можливі злочини, що можуть бути вчинені після виявлення факту вчинення того кримінального правопорушення, що вже потрапив до сфери діяльності органів кримінальної юстиції. На індивідуальному рівні запобіжної діяльності це, фактично, рецидив (Kuts, 2018).

На основі цього можна виокремити особливості механізму запобігання злочинності.

По-перше, це практична сторона, пов'язана з діяльністю спеціального кола органів кримінальної юстиції, уповноважених державою виявляти, розкривати, попереджати і припиняти протиправні діяння. Розвиток нових економічних формацій знаходить своє втілення і в організації та регламентації діяльності цих структур. Практична ж реалізація ними своїх повноважень – неминучий об'єкт критики, тому що їх діяльність і в умовах соціалізму, і в умовах ринкових відносин пов'язана із застосуванням заходів примусу. Позначається і спрямованість

державної, у тому числі правової, політики в розглянутій області суспільних відносин, виходячи з конкретних реалій. Проте існування в суспільстві злочинності неминує вимагати застосування засобів і методів впливу на неї. По-друге, завдання правової науки в будь-який період часу полягають у тому, щоб узагальнювати практику діяльності органів кримінальної юстиції і сформулювати на цій основі теоретичні положення і практичні рекомендації. Якщо говорити про зовнішню сторону проблеми, то цілком допустимим є використання поряд із терміном «запобігання злочинам» і поняття «механізм запобігання злочинам». На нашу думку, це можливо з тієї причини, що даний термін указує як на можливість використання для впливу на злочинність різних засобів і методів, так і на їхній взаємозв'язок. Крім того, він підкреслює і послідовний хід їхньої реалізації в порядку, що цілком відповідає за можливостями як злочинності в цілому, так і її окремим видам (Cherkasov, 2009).

Ми підтримуємо науковців щодо включення в поняття «механізм запобігання злочинам» таких складових елементів:

- загальнодержавних заходів економічного, ідеологічного і виховного порядку;
- заходів законодавчого, правового порядку;
- діяльності державних органів, громадських організацій, органів кримінальної юстиції з виявлення причин і умов вчинення конкретних кримінальних правопорушень і вжиття заходів з їх усунення;
- безпосередню постійну і послідовну роботу органів кримінальної юстиції з розкриття кримінальних правопорушень, розслідування і судового розгляду матеріалів кримінальних проваджень, виправлення і перевиховання осіб, що вчинили кримінальні правопорушення, нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі;
- проведенню пошукових і оперативно-розшукових заходів, обумовлених станом оперативної обстановки (Cherkasov, 2009).

На основі цього можемо зробити висновок, що в Україні необхідно прийняти закон України «Про основні засади запобігання злочинності», у якому визначити основні напрями діяльності держави щодо попередження, припинення та запобігання злочинності різних рівнів, визначити комплексні заходи, спрямовані на протидію злочинності та напрями діяльності спеціально уповноважених органів у цій сфері. Відповідно до цього нормативно-правового акту доцільним вважаємо прийняття короткострокових стратегій запобігання злочинності. На нашу думку, таким чином буде реалізовано правовий механізм запобігання злочинності в Україні.

Саме тому ми вважаємо, що у даному контексті на перше місце потрібно поставити саме правові заходи, які покликані визначити мету і завдання, види і організаційний устрій органів кримінальної юстиції, які будуть вирішувати визначені завдання.

Погоджуємось з О. М. Черкасовим, що в організаційно-методичному плані варто вирішувати і проблеми інформаційно-аналітичного забезпечення як запобігання злочинності в цілому, так і діяльності органів кримінальної юстиції щодо цього, планування цієї діяльності, організації та здійснення взаємодії між суб'єктами запобігання та з іншими структурами, а також питання контролю і нагляду в названій системі за її проявами та реакціями. Адже саме раціональна організація механізму запобігання кримінальним правопорушенням може забезпечити ефективне здійснення відповідних засобів і методів антикриміногенного впливу (Cherkasov, 2009).

Після правових заходів особливу увагу потрібно звернути на організаційно-управлінські, які визначають напрями діяльності державних органів щодо подолання злочинності.

Організаційні заходи повинні бути направлені на вирішення завдань з мобілізації ресурсів держави і суспільства на запобігання кримінальним правопорушенням. Слід зобов'язати органи місцевої влади розробляти регіональні програми боротьби зі злочинністю. Відповідальність за стан цієї боротьби повинні нести не тільки керівники органів кримінальної юстиції, але і особисто керівники регіонів. Відповідальність за ефективне проведення запланованих комплексних заходів і забезпечення невідкладного застосування заходів по виявленні правопорушеннях відповідно до чинного законодавства в межах одного органу доцільно покласти на його керівників. До настання реального перелому в кримінальній ситуації необхідно, щоб питання стану справ боротьби зі злочинністю стали предметом щомісячних розглядів на засіданнях уряду і постійної уваги з боку Верховної Ради України. Координацію діяльності щодо запобігання злочинності доцільно доручити виконувати Раді національної безпеки і оборони України, а на регіональному рівні – головам місцевих державних адміністрацій (Cherkasov, 2009).

Основними завданнями органів державної влади, що координуватимуть запобігання кримінальним правопорушенням, повинні бути:

- участь у підготовці і здійсненні контролю реалізації рішень найвищих органів влади у сфері запобігання кримінальним правопорушенням;
- підготовка проектів нормативно-правових актів, регулюючих діяльність у сфері запобігання кримінальним правопорушенням;
- розробка і координація виконання державних і регіональних програм, направлених на запобігання кримінальним правопорушенням, контроль їх реалізації;
- координація діяльності суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням в рамках окремих його частин, у тому числі шляхом направлення їм доручень довгострокового, проблемного характеру, а по окремих фактах і проявах кримінально протиправної діяльності – для застосування необхідних заходів, включаючи проведення перевірок із застосуванням комплексу наданих законом засобів і методів;
- сприяння правоохоронним і іншим державним органам у вирішенні питань фінансового, матеріально-технічного, кадрового і іншого забезпечення діяльності щодо запобігання кримінальним правопорушенням;

- організація і проведення адміністративних (кадрових) розслідувань по фактах участі в кримінально протиправній діяльності посадовців органів державної влади і місцевого самоврядування;
 - забезпечення системного і комплексного наукового вивчення злочинності і проблем протидії їй;
 - розробка і реалізація основних напрямів і принципів співпраці України з іншими країнами і міжнародними організаціями у сфері запобігання кримінальним правопорушенням (Byrgeu, Lytvynov, 2004: 81-82).

Отже, можемо підсумувати, що важливе значення у механізмі запобігання злочинності займають саме правові та організаційно-управлінські заходи. Для реалізації будь-якого напрямку державної діяльності потрібно закласти правові підвалини таких дій, прийнявши відповідні нормативно-правові акти. Безпосередньо механізм запобігання злочинності починає функціонувати з початком діяльності державних органів, тобто з моменту реалізації організаційно-управлінських заходів. Саме тому у законах та підзаконних актах доцільно в першу чергу звертати увагу на ці заходи.

Розглядаючи питання про сутність механізму запобігання кримінальним правопорушенням, необхідно відзначити те значення, що мають для нього загальнодержавні заходи, тобто заходи економічного, політичного, ідеологічного, виховного характеру. На нашу думку, вони створюють умови, в яких формується, модернізується і функціонує розглянутий механізм. Так, звернувшись до вітчизняних реалій, можна побачити, наскільки нестабільними є ці умови, що, в свою чергу, вносить сум'яття у процес здійснення організаційних і правових заходів, які складають основу механізму запобігання кримінальним правопорушенням (Cherkasov, 2009).

Обговорення. Як ми зазначали, немає й узгоджених теоретичних уявлень про механізм запобігання злочинності в Україні. Цей аспект запобігання її проявам тим чи іншим чином висвітлювався практично всіма відомими вітчизняними кримінологами, зокрема В. Батиргарєєвою, А. Бойком, В. Глушковим, Б. Головініним, Л. Давиденком, І. Даньшиним, О. Джужою, В. Дрьомініним, А. Закалюком, А. Зелінським, О. Кальманом, О. Костенком, І. Лановенком, О. Литвиновим, В. Поповичем, Б. Розовським, О. Храпцовим, В. Шакуном, О. Шостко. Кожен науковець, висловлюючи власну позицію, надає свої аргументи щодо того чи іншого визначення. Проте механізм запобігання злочинності в Україні тільки починає формуватися, тому доцільно напрацювати консолідовану теорію запобігання злочинності.

На думку В. Куца, запобігання проявам злочинності та механізм кримінально-правового реагування на кримінальні правопорушення є складовими більш місткого механізму протидії злочинності. Теоретичне уявлення про вказаний механізм слугуватиме своєрідною моделлю такої протидії, яку можливо буде використати для створення ефективної національної системи протидії злочинності (Kuts, 2018).

О.М. Черкасов вважає, що механізм запобігання кримінальним правопорушенням представляє собою комплекс взаємозалежних функцій правоохоронної спрямованості, змістом яких є відповідні засоби і методи впливу на злочинність. Суб'єкти виконання цих функцій визначаються в організаційно-правовому порядку, який в підсумку створює і модернізує модель аналізованого механізму. Результативність роботи розглянутого механізму, у свою чергу, визначається ефективністю заходів, які вживаються органами кримінальної юстиції (Cherkasov, 2009).

Найбільш повною і достовірною, на нашу думку, є позиція О.М. Черкасова, який визначає механізм запобігання злочинності через призму заходів запобігання.

Висновки. Під механізмом запобігання злочинності доцільно розуміти процес реалізації комплексу взаємопов'язаних і взаємоузгоджених заходів економічного, правового, політичного, організаційно-управлінського характеру, які спрямовані на попередження, профілактику та припинення кримінальних правопорушень і здійснюються спеціально уповноваженими державними органами в рамках комплексного плану запобігання злочинності.

Механізм запобігання злочинності доцільно нормативно визначити у законі України «Про основні засади запобігання злочинності в Україні», і передбачити основні напрями запобіжної діяльності.

References:

1. Byrgeu M. M., Litvinov A. N. (2014) Opyt sistemnogo issledovaniya profilaktiki prestuplenij. Sovremennoe sostoyanie problemy [Experience of systematic research of crime prevention. The current state of the problem]. M, Yurknyha, 160.
2. Busel, V. (2005). Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Perun, 665 [in Ukrainian].
3. Cherkasov, O. M. (2009). Poniattia i struktura mekhanizmu zapobihannia zlochynam [The concept and structure of the crime prevention mechanism]. *Forum prava*, 3, 652–656. Retrieved from: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09hommzz.pdf>
4. Kovalova, T. V. (2005). Velykyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy [A large explanatory dictionary of the Ukrainian language]. Kharkiv, Folio, 767.
5. Kryminalnyi kodeks Ukrainy (2001). [Criminal Code of Ukraine]: Zakon vid 5 kvitnia 2001 roku № 2341-III. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy», VR Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
6. Kuts, V. (2016). Protydiia zlochynnosti: sutnist i zmist [Combating crime: essence and content]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*, 4, 103-112. Retrieved from: <http://www.chasopysnapu.gov.ua/chasopys/ua/pdf/12-2016/kuts>
7. Kuts, V. (2018). Mekhanizm zapobihannia zlochynnosti: teoretychnyi aspekt [Crime prevention mechanism: theoretical aspect]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*, 4, 20-27. Retrieved from: <http://www.chasopysnapu.gov.ua/ua/pdf/4-2018/kuts.pdf>
8. Yurydychna entsyklopediia (1999). [Legal encyclopedia]. u 6 t. T.5. K.: Ukrentsyklop., 680.
9. Zakaliuk, A. P. (2008). Kurs suchasnoi ukrainskoi kryminolohii: teoriia i praktyka [Course of modern Ukrainian criminology: theory and practice]: U 3-kh kn. Kn. 3: Praktychna kryminolohiia. K. : Vydavnychi Dim «In Yure», 320.

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-6>

ДЕЯКІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У СФЕРІ ОБОРОТУ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ В УКРАЇНІ

Сергій Грицай,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри галузевого права та загальноправових дисциплін

Інституту права та суспільних відносин Відкритого міжнародного університету

розвитку людини «Україна» (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0003-0051-6149

frick165487@gmail.com

Анотація. Легалізація віртуальних активів в Україні може стати поштовхом для розвитку її економіки. FATF та інші організації, які займаються боротьбою з відмиванням грошей, дуже швидко рухаються до прозорості та контролю над віртуальними активами. Україна співпрацює з міжнародними фінансовими установами, які займаються боротьбою з відмиванням грошей. Метою даної статті є проведення дослідження, спрямованого на встановлення особливостей існуючого державного механізму міжнародного співробітництва України у сфері обігу віртуальних активів. За результатами дослідження встановлено, що окремі види заборон на набуття юридичною особою статусу постачальника послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів, порушують міжнародні норми та конституційні права і свободи такої юридичної особи на вільний доступ до ринку та підприємницьку діяльність.

Ключові слова: віртуальні активи, криптовалюта, біткоїн, цифрова валюта, безготівкові кошти, грошовий сурогат, міжнародне співробітництво, FATF.

SOME ASPECTS OF INTERNATIONAL COOPERATION IN THE SPHERE OF TURNOVER OF VIRTUAL ASSETS IN UKRAINE

Serhii Hrytsai,

Ph.D. in Law, Associate Professor at the Department of Sectoral Law and General Legal Disciplines of the Institute of Law and Social Relations of Open International University of Human Development "Ukraine" (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0003-0051-6149

frick165487@gmail.com

Abstract. The legalization of virtual assets in Ukraine can become a stimulus for the development of its economy. FATF and other anti-money laundering organizations are moving very quickly towards transparency and control over virtual assets. Ukraine is cooperating with international financial institutions that combat money laundering. The purpose of this article is to conduct research aimed at establishing specifics of the existing state mechanism of international cooperation of Ukraine in the sphere of circulation of virtual assets. According to the results of the study, it was found that certain types of prohibitions for a legal entity to acquire the status of a service provider related to the circulation of virtual assets violate numerous international norms and constitutional rights and freedoms of such legal entity to free access to the market and business activities.

Key words: virtual assets, cryptocurrency, bitcoin, digital currency, non-cash money, money surrogate, international cooperation, FATF.

Introduction. The modern and rapid development of digital technologies has acquired a wide range of applications in many sectors of the world economy. It had the most widespread impact on its financial sector, in particular in the form of the emergence of such a phenomenon as cryptocurrency. And these innovations did not bypass the Ukrainian economy, to which government officials also paid close attention, deciding to legalize the circulation of cryptocurrency in Ukraine.

«Virtual assets are the future for both Ukraine and the world. In 10-15 years, some countries may completely abandon paper money. However, if virtual assets will be a tool of the "black market", money laundering, then they will not be able to be a mainstream technology. Therefore, there is a trend to transfer all operations with cryptocurrencies to transparent standards.» – this is the vision expressed by the Deputy Minister of Digital Transformation for the Development of Information Technologies. In addition, he added that at the initial stage of market regulation, we will not be able to check every company whether it provides services to Ukrainians. It is difficult to do purely technically. Therefore, first of all, obtaining such permits depends on the companies themselves. For our part, we will do our best to warn about legislative changes and the need to obtain permission. Companies that do not want to implement such changes will be able to operate illegally for a few more years, maybe a little less or more. But the market is still moving toward becoming more open and civilized. The FATF and other anti-money laundering organizations are moving very quickly towards transparency and control of virtual assets. Now we have to follow international guidelines in this

area, but I would not say that they are excessive or unjustified. If international standards are not followed, there is a high probability that cryptocurrencies will be used for money laundering. We cooperate with international financial institutions that fight money laundering. Therefore, over time, joint work of global regulators aimed at exchanging such information may be established. At the same time, we do not want to hinder the development of this new industry with excessive regulation. The same logic applies to international regulatory organizations. (Ministry of Digital: «In Ukraine, it will be possible to legally pay with cryptocurrencies», 2021).

Literature review and output conditions. On February 17, 2022, the Parliament of Ukraine adopted the Law of Ukraine «On Virtual Assets» No. 2074-IX (hereinafter – Law 2074) (About virtual assets, 2022). Which was signed by the President of Ukraine on March 15, 2022, after taking into account the changes, according to his previously submitted proposals (Proposals of the President of Ukraine to the Law «On Virtual Assets». 2020). According to Paragraph 1 of Chapter VI «Final and Transitional Provisions» of Law 2074, the law itself will enter into force (Explanatory note to Draft No. 7150 of the Law of Ukraine «On Amendments to the Tax Code of Ukraine on Taxation of Turnover of Virtual Assets in Ukraine», 2022): a). from the date of entry into force of the law of Ukraine on amendments to the Tax Code of Ukraine, regarding the peculiarities of taxation of operations with virtual assets; б). implementation of the State Register of service providers related to the turnover of virtual assets, which is additionally specified in Paragraph 2 of Chapter VI of the Final and Transitional Provisions, as a limitation in the possibility of applying sanctions provided for in Article 23 of Law 2074. To fulfill the provisions of Paragraph 1 of Section VI of Law 2074 and for its implementation (Comparison table to Draft No. 7150 of the Law of Ukraine «On Amendments to the Tax Code of Ukraine, Regarding Taxation of Transactions with Virtual Assets» 2022), On March 13, 2022, the Parliament of Ukraine registered draft law No. 7150 «On Amendments to the Tax Code of Ukraine on Taxation of Transactions with Virtual Assets» (hereinafter – Draft Law 7150) (Draft No. 7150 of the Law on Amendments to the Tax Code of Ukraine on Taxation of Transactions with Virtual Assets, 2022).

In the context of our research, the following materials of the Group on the Development of Financial Measures to Combat Money Laundering (hereinafter – FATF) should be noted separately (FATF, n.d.): issued guidance on a risk-based approach to virtual assets and virtual property service providers in June 2019 (FATF, 2019); in June 2020 published the first 12-month review – the revised FATF standards on virtual assets and VASPs (FATF, 2020); published the second 12-month review in July 2021 – the revised FATF standards on virtual assets and VASPs (FATF, 2021).

Purpose of the Article. To conduct a study aimed at establishing the features of the existing state mechanism of international cooperation of Ukraine in the sphere of virtual assets turnover regulated by the Law of Ukraine «On Virtual Assets» and other international regulatory acts.

Methodology statement. When conducting the research, the following were used: general scientific research methods – deduction and induction, synthesis and analysis, scientific abstraction, systematic approach; especially – legal methods of knowledge – formally legal; legal forecasting, retrospective, and comparative legal method; methodological substantiation of the essence, nature, and structure of the terminology, which is the object of research.

Results of the study. Money laundering is a process that allows you to hide the illegal origin of such money. This process is dangerous because it allows criminals to enjoy their profits without threatening the source of those profits. Illegal arms trade, as well as organized crime activities, including, for example, drug trafficking, and prostitution, can generate enormous sums. Embezzlement, insider trading, bribery, and computer fraud schemes can also generate significant profits and create incentives to "legalize" ill-gotten gains by laundering them. When a criminal activity generates significant profits, the individual or group of individuals involved must find a way to control the funds so as not to attract attention to the activity that is their source or to the individuals involved in such activity. Criminals achieve this by disguising sources, changing forms, or moving funds to places where they are less likely to attract attention. (FATF, n.d.)

1. Regulation of virtual assets in Ukraine is carried out by the National Securities and Stock Market Commission (hereinafter – NSSMC) (Regulations on the National Securities and Stock Market Commission, 2011) and the National Bank of Ukraine (hereinafter – NBU) (About the National Bank of Ukraine, 1999) comprehensive measures to organize, control, supervise the virtual assets market, regulate the rules of operation of service providers related to the turnover of virtual assets, as well as measures to prevent and counter abuse and violations in the virtual assets market. State regulation in the sphere of turnover of virtual assets is carried out within the limits of its powers: about virtual assets secured by currency values – the National Bank of Ukraine; regarding virtual assets, except for virtual assets secured by currency values, – the National Securities and Stock Market Commission (Paragraph 1 of Article 16 of Law 2074).

At the beginning of the study, in the context of its purpose, it will be appropriate to define some terms used in Law 2074:

– providers of services related to the turnover of virtual assets – exclusively business entities – legal entities that conduct one or more of the following types of activities in the interests of third parties: storage or administration of virtual assets or virtual asset keys; exchange of virtual assets; transfer of virtual assets; provision of intermediary services related to virtual assets (Paragraph 8, Paragraph 1, Article 1 of Law 2074);

– public offer of virtual assets – an offer, addressed to an unspecified circle of persons, to purchase virtual assets at the price and on the terms determined by such an offer, which is carried out taking into account the requirements established by Law 2074 (Paragraph 9, Paragraph 1, Article 1 of Law 2074);

– significant participation – direct or indirect, independent or joint ownership of 10 or more percent of the authorized (composite) capital or voting rights of purchased shares (shares) of a legal entity, or independent of formal ownership, the possibility of significant influence on the management or activities of a legal entity (Paragraph 4 Paragraph 1 of Article 1 of Law 2074);

– the terms "ownership structure" and "impeccable business reputation" are used in Law 2074 in the meanings given in the Law of Ukraine "On prevention and counteraction of legalization (laundering) of proceeds obtained through crime, financing of terrorism and financing of the proliferation of weapons of mass destruction" (Paragraph 2 Article 1 of Law 2074). (On the prevention and countermeasures against the legalization (laundering) of proceeds obtained through crime, the financing of terrorism, and the financing of the proliferation of weapons of mass destruction, 2019).

Control over the fulfillment of the requirements of Law 2074 is carried out by the NSSMC and other state bodies within the limits of their powers and in the manner determined by the Constitution and laws of Ukraine. Control over the turnover of secured virtual assets, secured by individual objects of civil rights, under the conditions stipulated by Law 2074, within the limits of their powers, other state bodies may also carry out, if their competence includes regulation of the turnover of individual objects of civil rights and/or registration of transactions with such objects of civil rights. (Article 22 of Law 2074)

Among the main tasks of NSSMC, in the context of the purpose of our research, the following can be distinguished:

– forming and ensuring the implementation of state policy regarding the development and functioning of the virtual assets market, facilitating the adaptation of legislation on virtual assets to international standards (Paragraph 1, Paragraph 2, Article 16 of Law 2074);

– ensuring and carrying out, within the limits of their authority, control over the implementation by participants of the virtual assets market of the legislation in the field of prevention and countermeasures against the legalization (laundering) of proceeds obtained through crime, the financing of terrorism and the financing of the proliferation of weapons of mass destruction (Paragraph 7 Paragraph 2 of Article 16 2074 of the Law);

– exercising the powers of the subject of state financial monitoring (Paragraph 8 Paragraph 2 of Article 16 of Law 2074).

We will also highlight several functions performed by the NSSMC following the tasks assigned to it, which are interesting in the context of our research:

– concludes international treaties and other agreements with the relevant bodies of foreign countries on matters of cooperation in the sphere of regulating the turnover of virtual assets by the procedure established by law (Paragraph 3 Paragraph 3 Article 16 of Law 2074);

– carries out international cooperation with relevant state bodies and non-governmental organizations of foreign countries and international organizations in terms of exchanging experience and information related to the regulation of the virtual assets market (Paragraph 4 Paragraph 3 of Article 16 of Law 2074);

– provides state authorities with the information necessary for the performance of their powers in the field of virtual assets turnover (Paragraph 7 Paragraph 3 of Article 16 of Law 2074);

– develops and organizes the implementation of measures aimed at preventing violations of the legislation on virtual assets (Paragraph 15 Paragraph 3 of Article 16 of Law 2074);

– carries out control and supervision of compliance by participants of the virtual assets market of the legislation on virtual assets and holds them accountable for violations of such legislation (Paragraph 16, Paragraph 3, Article 16 of Law 2074).

The NSSMC has the following powers, in the context of our study:

– implementation of supervision and control over the activities of service providers related to the turnover of virtual assets, in the order determined by NSSMC (Paragraph 2 Paragraph 4 of Article 16 of Law 2074);

– carrying out, by the procedure determined by the NSSMC, independently or jointly with other state bodies, inspections regarding the compliance by providers of services related to the turnover of virtual assets with the requirements of the legislation on virtual assets (Paragraph 6, Paragraph 4, Article 16 of Law 2074);

– publication by the procedure established by the law of information regarding the established facts of violation of the legislation on virtual assets (Paragraph 7, Paragraph 4, Article 16 of Law 2074);

– sending materials to law enforcement agencies regarding the facts of offenses for which administrative and criminal liability is provided (Paragraph 8 Paragraph 4 of Article 16 of Law 2074);

– exchange of experience for the purpose of preventing and combating offenses in the virtual assets market and establishing ties within the framework of international cooperation on terms of reciprocity, providing and receiving information on the functioning of the virtual assets market and its participants, which does not constitute a state secret and does not lead to disclosure professional secrecy (Paragraph 9 Paragraph 4 of Article 16 of Law 2074).

It should be noted that legal entities intending to acquire the status of a provider of services related to the turnover of virtual assets are prohibited in Paragraph 8 Paragraph 4 of Article 9 of Law 2074, as such a legal entity has the following characteristics: has among participants (founders, shareholders) of legal entities registered in states (jurisdictions) that do not implement or improperly implement the recommendations of international, intergovernmental organizations involved in the fight against legalization (laundering) of proceeds obtained through crime, or the financing of terrorism or financing proliferation of weapons of mass destruction.

2. Ukraine's international cooperation in the field of virtual assets turnover is carried out by Law 2074, international treaties of Ukraine, and other regulatory legal acts (Paragraph 1 of Article 24 of Law 2074).

It should be noted that if an international treaty, the binding consent of which has been given by the Verkhovna Rada of Ukraine, establishes other rules than those provided for by Law 2074, the rules of the international treaty shall be applied (Paragraph 2 of Article 24 of Law 2074).

NSSMC, within its competence, takes into account the international experience of the development of the virtual assets market, and the recommendations of international or intergovernmental organizations, and also ensures the imple-

mentation of relevant international standards, in particular the standards of the Group for the Development of Financial Measures to Combat Money Laundering (FATF) (Paragraph 3 of Article 24 of Law 2074).

By the international treaties of Ukraine, on the principle of reciprocity or its initiative, the NSSMC carries out international cooperation with the relevant bodies of foreign states, with international organizations to exchange experience and information (Paragraph 1 of Article 25 of Law 2074).

The NSSMC has the right, within the framework of international cooperation, to enter into or join interdepartmental agreements with relevant state bodies of foreign countries and international organizations whose competence includes issues regulated by agreements (Paragraph 2 of Article 25 of Law 2074).

NSSMC to the relevant body of a foreign state of information with limited access is carried out in the manner determined by the law or an international treaty of Ukraine, provided that the body of a foreign state ensures no lower level of protection of such information than that applied in Ukraine (Paragraph 3 of Article 25 of Law 2074).

Ensuring international cooperation in the field of virtual assets turnover is entrusted to the relevant state supervisory, law enforcement, and judicial bodies within their powers (Paragraph 4 of Article 25 of Law 2074).

3. Financial Action Task Force on Money Laundering (FATF). In response to the growing problem of money laundering, the Financial Action Task Force on Money Laundering (FATF) was established in 1989 at a meeting of the leaders of the G7 countries in Paris. Recognizing the threat to the banking system and financial institutions, the heads of state or government of the G7 countries and the president of the European Commission convened a Group for the development of financial measures, which included the countries – members of the G7, the European Commission and eight other countries.

The FATF is an intergovernmental body tasked with developing and promoting anti-money laundering strategies at both the national and international levels. Thus, the Group for the development of financial measures is a "strategy formation body" whose activities are aimed at forming the necessary political will to implement the reform of national legislation and the regulatory system to combat money laundering.

The FATF has neither a clearly defined constitution nor an unlimited term of existence. Every five years, FATF conducts regular reviews of its tasks. The FATF has been in existence since 1989 and it was agreed that it should continue its work as a matter of necessity.

In April 1990, less than one year after its establishment, the FATF produced a report containing forty recommendations providing a broad framework for the measures needed to combat money laundering. The aforementioned recommendations define the principles of action and provide countries with some flexibility in implementing these principles according to their specific conditions and constitutional framework. Although the recommendations are not a binding international convention. Among the main obligations contained in the Recommendations, which must be effectively implemented, are the following:

- criminalization of money laundering obtained as a result of serious crimes (recommendation 4) and adoption of laws on the seizure and confiscation of funds obtained through criminal means (recommendation 7);
- an obligation for financial institutions to identify all their customers, including any transferees, and to keep proper records (recommendations 10 and 12);
- requiring financial institutions to report suspicious transactions to competent national authorities (recommendation 15) and to implement a wide range of internal control measures (recommendation 19);
- adequate systems of control and supervision over the activities of financial institutions (recommendations 26-29);
- the need to sign international agreements and adopt national legislation that would enable countries to implement prompt and effective cooperation at all levels (recommendations 32-40).

The FATF may apply Recommendation 21 and adopt a regulation that will require financial institutions to pay particular attention to business relationships and transactions with natural and legal persons, as well as financial institutions that are residents of a country that does not comply with the provisions of the Forty Recommendations. And, finally, the issue of the country's membership in the FATF may be raised.

4. Other international and regional organizations whose activities are aimed at combating money laundering.

The activities of some international and regional bodies, in full or in part, are devoted to setting similar goals and solving similar tasks for their member countries, which FATF puts about the countries that are part of it.

Next, we list the most famous of such international and regional bodies:

Asia-Pacific Group on Money Laundering (APG);

Caribbean Financial Action Task Force on Money Laundering (CFATF);

Group of representatives of offshore countries in the field of banking supervision (OGBS);

Committee of Experts on the Evaluation of Money Laundering Measures of the Council of Europe.

The mentioned organizations can be conditionally divided among themselves into two large groups, which conduct a mutual assessment of the activities of the member countries of the respective organizations, during which the progress towards the implementation of the necessary measures to combat money laundering is assessed, as well as identify new trends in this area:

1) The Caribbean Group on the Development of Financial Measures to Combat Money Laundering (CFATF), the Committee of Experts on the Evaluation of Money Laundering Measures of the Council of Europe, and the Group of Representatives of Offshore Countries in the Field of Banking Supervision (OGBS);

2) The Asia-Pacific Group on Money Laundering (APG), the Caribbean Group on the Development of Financial Measures to Combat Money Laundering (CFATF), and the Committee of Experts on the Evaluation of Money Laundering Measures of the Council of Europe.

The experience of these international organizations should also be studied, and its best achievements should be implemented in Ukrainian legislation.

Conclusion. Given that the FATF is an intergovernmental body whose task is to develop and promote an anti-money laundering strategy at both the national and international levels, that is, it is a "strategy-making body" whose activities are aimed at forming the necessary political will to implement reforms in the national legislation and regulatory system to combat money laundering.

We believe that the prohibition of a legal entity to acquire the status of a provider of services related to the turnover of virtual assets, specified in Paragraph 8 Paragraph 4 of Article 9 of Law 2074, "*has among its participants (founders, shareholders) legal entities registered in states (jurisdictions) that do not fulfill or improperly fulfill the recommendations of international, intergovernmental organizations involved in the field of combating the legalization (laundering) of criminal proceeds or the financing of terrorism or financing the proliferation of weapons of mass destruction.*" – is such that it violates numerous international norms that Ukraine has ratified, and the Constitutional rights and freedoms of such a legal entity for free access to the market and the conduct of its economic activities.

The mentioned recommendations of the FATF (as well as other organizations) are not an international convention that is mandatory for implementation but only define the principles of action and provide the participating countries with some flexibility in the implementation of these principles according to their specific conditions and constitutional basis.

The FATF may apply Recommendation 21 and adopt a regulation that will require financial institutions to pay particular attention to business relationships and transactions with natural and legal persons, as well as financial institutions that are residents of a country that does not comply with the provisions of the Forty Recommendations. We emphasize, "to pay special attention to business relations and operations" with such legal entities, and not to introduce unconstitutional norms that also violate numerous international ratified legal acts, introducing similar prescriptions in Paragraph 8 Paragraph 4 of Article 9 of Law 2074.

FATF's cooperation with such organizations, as well as their cooperation among themselves, is a positive initiative aimed at ensuring the implementation of effective countermeasures against money laundering by all countries of the world – through the introduction of relevant and understandable legal norms into local legislation that does not contradict their constitutional foundations.

References:

1. FATF. (n.d.). *Hrupa z rozrobky finansovoykh zakhodiv borotby z vidmyvanniam hroshei – FATF*. URL: <https://www.fiu.gov.ua/content/uk/fatf.htm> (accessed 14 July 2022)
2. FATF. (2019). *Guidance for a risk-based approach virtual assets and virtual asset service providers* (p. 59). FATF. URL: <https://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/recommendations/RBA-VA-VASPs.pdf> (accessed 14 July 2022)
3. FATF. (2020). *12-month review of the revised FATF standards on virtual assets and virtual asset service providers* (p. 26). FATF. URL: <https://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/recommendations/12-Month-Review-Revised-FATF-Standards-Virtual-Assets-VASPs.pdf> (accessed 14 July 2022)
4. FATF. (2021). *Second 12-month review of the revised FATF standards on virtual assets and virtual asset service providers* (p. 46). FATF. URL: <https://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/recommendations/Second-12-Month-Review-Revised-FATF-Standards-Virtual-Assets-VASPs.pdf> (accessed 14 July 2022)
5. Mintsyfry: «V Ukraini mozhna bude lehalno rozrakhovuvaty kryptovaliutamy» [Ministry of Digital: «In Ukraine it will be possible to legally pay with cryptocurrencies»]. (2021, August 6). *Minfin*. URL: <https://minfin.com.ua/ua/currency/articles/oleksandr-bornyakov-virtualni-aktivni-mozhut-povnisty-zaminiti-deyaki-nacionalni-valyuti/> (accessed 14 July 2022) (in Ukrainian)
6. Polozhennia pro Natsionalnu komisiiu z tsinnykh paperiv ta fondovoho rynku [Regulations on the National Securities and Stock Market Commission], Pub. L. No. 1063/2011 (2011). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1063/2011> (accessed 14 July 2022) (in Ukrainian)
7. Porivnialna tablytsia do Proektu №7150 Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy, shchodo opodatkuvannia operatsii z virtualnymi aktyvamy» [Comparison table to Draft No. 7150 of the Law of Ukraine «On Amendments to the Tax Code of Ukraine, Regarding Taxation of Transactions with Virtual Assets»] (2022). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1245233> (accessed 14 July 2022) (in Ukrainian)
8. Poiasniuvalna zapyska do Proektu №7150 Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo opodatkuvannia oborotu virtualnykh aktyviv v Ukraini» [Explanatory note to Draft No. 7150 of the Law of Ukraine «On Amendments to the Tax Code of Ukraine on Taxation of Turnover of Virtual Assets in Ukraine»]. (2022). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1245235> (accessed 14 July 2022) (in Ukrainian)
9. Pro virtualni aktyvy [About virtual assets], Pub. L. No. 2074– IX (2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2074-20> (accessed 14 July 2022) (in Ukrainian)
10. Pro zapobihannia ta protydivi lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, finansuvanniu teroryzmu ta finansuvanniu rozpovsiudzhennia zbroi masovoho znyschennia [On the prevention and countermeasures against the legalization (laundering) of proceeds obtained through crime, the financing of terrorism and the financing of the proliferation of weapons of mass destruction], Pub. L. No. 361– IX (2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/361-20> (accessed 14 July 2022) (in Ukrainian)
11. Pro Natsionalnyi bank Ukrainy [About the National Bank of Ukraine], Pub. L. No. 679– XIV (1999). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/679-14> (accessed 14 July 2022) (in Ukrainian)
12. Proekt №7150 Zakonu Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo opodatkuvannia operatsii z virtualnymi aktyvamy [Draft No. 7150 of the Law on Amendments to the Tax Code of Ukraine on Taxation of Transactions with Virtual Assets.] (2022). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39211> (accessed 14 July 2022) (in Ukrainian)
13. Propozytzii Prezydenta Ukrainy do Zakonu «Pro virtualni aktyvy.» [Proposals of the President of Ukraine to the Law «On Virtual Assets.»] (2020). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/2698> (accessed 14 July 2022) (in Ukrainian)

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-7>

PECULIARITIES OF THE SECURITY ENVIRONMENT FOR THE BUCHAREST NINE COUNTRIES IN TERMS OF THE RUSSIAN THREAT

Oleksandra Davymuka,

Postgraduate Student of the National Institute for Strategic Studies (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-2185-0210

davymuka@gmail.com

Abstract. The article considers the peculiarities of the current security environment for the countries of the Bucharest Nine (B-9) in the context of the long-term Russian threat in the region. The study is based on using such research methods as a systematic approach for making a comprehensive analysis of the region of Central and Eastern Europe as a separate strategic space; a comparative method for identifying similar and different patterns in the assessments of current security challenges and threats by the Bucharest Nine states; and a content analysis of strategic documents, declarations and statements based on the results of meetings and summits of the B-9 countries and NATO member states. Within the framework of the article, the general role and significance of the Bucharest Nine format for regional security is characterized; the peculiarities and key aspects of the security threat from the Russian Federation for the B-9 countries are defined; the positions of the Bucharest Nine states on ensuring security in the region are determined depending on the internal and external contexts. In addition, the article considers the new realities of regional security for the B-9 countries with the beginning of a full-scale military aggression of the Russian Federation against Ukraine on February 24, 2022, as well as new approaches to responding to the threat from regional security actors (in particular, the North Atlantic Alliance).

Key words: the Bucharest Nine, Central and Eastern Europe, the North Atlantic Alliance, NATO's eastern flank, regional security, the Russian threat, aggression of the Russian Federation against Ukraine.

Introduction. The beginning of the aggression of the Russian Federation against Ukraine in 2014 put the issue of reassessment of threats to regional security on the agenda of Central and Eastern Europe countries. Since then, relations between the countries of the region have been marked by a number of new formats of political and security cooperation, one of which is the Bucharest Nine, founded to harmonize the regional policy of joint containment of the Russian Federation revisionism. The issue of the functioning of the Bucharest Nine as a regional form of security cooperation between the countries of Central and Eastern Europe remains the subject of study for a number of individual researchers (Agnieszka Orzelska-Stączek, Tomasz Pawłuszko), as well as different state and non-governmental think-tanks, such as the Polish Institute of International Affairs in Poland (Marcin Terlikowski, Veronika Józwiak, Łukasz Ogrodnik, Jakub Pieńkowski, and Kinga Raś) or the Foreign Policy Council «Ukrainian Prism» in Ukraine (Sergiy Gerasymchuk), etc.

The format of cooperation within the B-9 was especially updated with the conduct of full-scale military operations of Russia on the territory of Ukraine since February 24, 2022, requiring from the countries of the region not just a reassessment of the regional security environment, but an urgent response to an immediate physical threat from the eastern borders. In this context, the purpose of this article is to analyze the peculiarities of the current security environment for the countries of the Bucharest Nine in the context of a long-term Russian threat in the region.

Main part. Achieving the purpose involves the implementation of a number of tasks in the framework of this study. First, it is supposed to characterize the general role and significance of the Bucharest Nine format for regional security. The second task is to define the peculiarities and key aspects of the security threat from the Russian Federation for the Bucharest Nine countries. The third task involves determining the positions of the B-9 states on ensuring security in the region, depending on the internal and external contexts. The fourth task includes an analysis of the new realities of regional security for the B-9 countries with the start of a full-scale military aggression of the Russian Federation against Ukraine on February 24, 2022, as well as new approaches to a comprehensive response to the threat from regional security actors (in particular, the North Atlantic Alliance). The achieving abovementioned purpose involved using such research methods as a systematic approach for making a comprehensive analysis of the region of Central and Eastern Europe as a separate strategic space; a comparative method for identifying similar and different patterns in the assessments of current security challenges and threats by the Bucharest Nine states; and a content analysis of strategic documents, declarations and statements based on the results of meetings and summits of the B-9 countries and NATO member states.

Results and discussion. The first task in the framework of the study is to consider the general role and significance of the Bucharest Nine format for regional security. The B-9 serves as a format for military-political consultations for nine NATO's member states in the Baltic and Black Sea region. It was launched by Poland and Romania, the states which, first, claim the status of regional leaders in Central and Eastern Europe as well as in the Black Sea region, and, second, directly face the threats originating from Russia (for Poland, above all, these are the risks associated with neighboring Kaliningrad Region, while Romania is concerned about Ukraine's Crimean peninsula occupied by Russia and the militarization of the Black Sea region provoked by Russia); and, third, they seek to improve the security situation in the region both through regional cooperation and by engaging global leaders, first of all, the United States in the region's security agenda (Gerasymchuk, 2019).

This format is a stable platform to «compare notes», primarily in the field of defense and security for its participants. Consultations between countries are held at different levels through regular meetings between the heads of defense or foreign affairs governmental institutions, as well as the heads of countries participating in the format (the Bucharest Nine summits). According to the geopolitical view, the focus is on such direct contacts rather than on tedious discussions of lower-level politicians within the frame-work of permanent international organizations (Pawłuszko, 2021: 17). The countries of the region have different national interests, but all of them are united by the collective defense of NATO, political solidarity, democratic values, and since 2014 – by a common threat, that is Russian aggressive policy in the region. For some actors this threat is more perceived (the Baltic states or Poland), for others – it is less obvious (Hungary, Czech Republic, Bulgaria). Bringing together the states of NATO's eastern flank in a single solidarity initiative, developing common crisis response mechanisms, and possibly even common approaches to warfare remains a long-term plan for the B-9.

The format of military-political consultations of the Bucharest Nine countries is important in the context of its significance for regional security. All nine countries geographically belong to Central and Eastern Europe, located between the Baltic and Black Seas and represent the eastern flank of NATO. A review of the strategic environment demonstrates that the security challenges in this region are not a new phenomenon due to the long-term geopolitical confrontation between large states for control of the respective territories in the past. Today, the region between the Baltic and Black Seas, due to its historical development and geographical location, continues to play a special role for the military-strategic dimension of security for all regional actors (both on the mainland and in the water area). Also, the political support of the United States has critical importance for the B-9, as the American administration is interested in the structured cooperation on the eastern flank of the Alliance and the solidity of the positions of the member states. In the face of growing military threat in the region, NATO, with the leading role of Americans, is considered by the Bucharest Nine states as the main guarantor of security for the Euro-Atlantic community (Orzelska-Stączek, 2020: 85).

The second task within the framework of the article is to define the peculiarities and key aspects of the security threat from the Russian Federation for the Bucharest Nine countries. It should be noted here that the region of Central and Eastern Europe is fairly significant for Russia from a geostrategic point of view. The Baltic and Black Seas are adjacent waters for the Russian Federation, providing access to the Atlantic Ocean. The countries participating in the B-9 in this region previously belonged to «socialist camp», then acting more like objects of influence for the «great powers», and today they are full-fledged international actors with membership in NATO and the EU. In view of the systemic policy of the Russian Federation, aimed at undermining the system of European and transatlantic unity, the Bucharest Nine countries are among the first to experience the destructive influence of Moscow. Russia uses the internal agenda of the B-9 countries, which allows diversifying its instruments of hybrid war (financial, energy, information, political and diplomatic, etc.). In this context, Russia can build political alliances with ideologically «friendly» political groups promoting the Kremlin's ideas inside the B-9 country. In some countries, this happens primarily with the involvement of ethnic Russians and Russian-speaking minorities and with the spread of pro-Russian and anti-Western narratives among them. At the same time, the hybrid influence of the Russian Federation in this region is not homogeneous and differs in intensity and messages used in a particular country.

At the political and diplomatic level, the Bucharest Nine countries can face the hybrid influence of the Russian Federation due to the presence of a (pro-)Russian agent network. The relevant agents are present, in particular, among the employees of Russian embassies, as well as certain radical parties (which may not be mass, but are quite well-known in the information space due to their odious rhetoric and behavior). The socio-political imbalance in the states is achieved by the Russian Federation through work with different target audiences and the most sensitive issues: these are Russian-speaking minorities with problems of social integration and «nostalgia for the past» in Latvia and Estonia; raising the issue of dependence on Russian energy resources and investments, as well as the threat of the so-called «blurring» of national identity from rapprochement with the United States and NATO in Hungary, Bulgaria and Slovakia; the use of issues of historical memory and sensitive pages in the history of relations with neighboring states (primarily Ukraine) to carry out provocations in the public space in Poland and Hungary. At the same time, the main goals achieved by the Russian Federation by hybrid influencing the states of the region are to divide the European and Euro-Atlantic allies, to undermine their unity and, thereby, to obtain beneficial political and economic decisions (for example, blocking the processes of strengthening sanctions against Russia in connection with the military aggression against Ukraine).

Considering that the Bucharest Nine countries represent the eastern flank of NATO, the hybrid actions of the Russian Federation in this region are complemented by direct military actions in the region of the Baltic and Black Seas. At least since 2014 Russia has been increasing its capabilities in the Western Military District, militarizing the Kaliningrad region, conducting military exercises near the borders of NATO member states. Russia continues aggressive air and maritime domain behavior against Allies and Partners and has threatened Denmark and Sweden with nuclear attack, rehearsing such a scenario against Sweden on more than one occasion (CEPA, 2020). In the case of the Black Sea, which is of strategic importance for Russia, the Kremlin illegally annexed the Crimean peninsula, has started a war firstly in the east of Ukraine, and then throughout the country. Today, the Russian Federation uses the militarized territory of Crimea for shelling on the territory of Ukraine; and blocks the Black Sea ports. Moscow continues to keep «frozen» the conflicts in the unrecognized Transnistria, Abkhazia and South Ossetia, without withdrawing Russian military contingents from there.

This situation has created new realities of security for states of the B-9 format. The aggression by Russia against Ukraine, its increasingly provocative narrative about relations with the West, and alarming developments in its force posture at or near its borders with NATO have suddenly made these countries the focal point of some of the most dangerous

scenarios of a potential military standoff between Russia and NATO (Terlikowski et al., 2018). The physical proximity of Russia's full-scale military aggression against Ukraine forces the B-9 states to jointly and quickly respond to ensuring their own security, in particular, within the framework of the North Atlantic alliance.

For a more complete understanding of how such a respond occurs, it is necessary to pay attention to the positions of the B-9 states on ensuring security in the region, depending on the internal and external contexts. As is known, the format of the Bucharest Nine is not a homogeneous formation; it is not institutionalized and is fragmented according to the composition of participants into three conditional groups – the Baltic countries (Estonia, Latvia, Lithuania), the countries of the Visegrad group (Poland, Slovakia, Hungary, Czech Republic) and the Black Sea region countries (Bulgaria, Romania). The B-9 states have different national interests and differences in the perception of security issues; they represent themselves in the region diversely. Each state has its own security context with its own peculiarities.

Poland is one of the founders of the B-9 initiative and acts as a regional leader. The state lobbies the interests of Ukraine in Europe actively and advocates the strict NATO's approach to the Russian Federation. Romania, the second founding state of the B-9, in turn, is also an applicant for regional leadership, actively supporting initiatives to deploy NATO forces on the eastern flank and realizing the threat of the Russian military presence in the Black Sea region. The Baltic states also have their own peculiarities on the security issues. Lithuania, like Poland, feels a direct physical threat from Belarus and the Kaliningrad region of the Russian Federation. Estonia and Latvia are subject to serious hybrid influences of the Russian Federation, in particular due to the vulnerability of a large number of the Russian-speaking population of the countries to them. In Czech Republic, a reassessment of approaches to security took place recently, when the issue of the threat posed by the Russian Federation to the national interests of the state with its renewed parliament and government finally became clear. Slovakia and Bulgaria remain states with significant Russian influence in the economic (dependence on energy) and public (at the level of information campaigns) spaces, as well as with a cautious attitude towards NATO's presence in the region. Current positioning of Hungary in the region can be called unique in a certain way; the actions and rhetoric of its leadership have recently led to criticism and a certain diplomatic isolation of the state both in Europe in general and among its closest allies in Central and Eastern Europe.

Despite the mentioned differences and peculiarities, all the states of the Bucharest Nine are united by an important factor – belonging to the North Atlantic Alliance and its system of collective defense, as well as awareness of the vulnerability of the states to security threats. Despite the possible rhetoric, contradictory statements and situational decisions of individual political figures, since 2014 all the B-9 states have realized and reviewed the threat from the Russian Federation, which is directly or indirectly stated in updated strategic documents (national security concepts and strategies of countries). At the same time, those countries that have a common land or sea border with the Russian Federation and have suffered the most from its destructive actions in the past place the greatest emphasis on this threat. The threat from the Russian Federation remains relevant in the long term for the Baltic countries, which focus on increasing Russia's military activity and presence, in particular in the Baltic Sea region and on their borders, primarily in the Kaliningrad region (National Security Concept of the Republic of Estonia 2017, National Security Concept of the Republic of Latvia 2019, National Security Strategy of the Republic of Lithuania 2017).

A similar assessment of the actions of the Russian Federation is provided by the National Security Strategy of Poland, which mentions Russia's development of its offensive military potential, including in the western strategic direction (National Security Strategy of the Republic of Poland 2019). The strategic documents of Romania (National Defense Strategy of the Republic of Romania 2020) and Slovakia (Milo, 2020) do not ignore the issue of Moscow's violation of international law and its attempts to undermine transatlantic unity. Other B-9 countries, in particular Czech Republic, Hungary and Bulgaria, despite avoiding direct references to the Russian Federation in their national security strategies, indicate the threat from its side indirectly – through the mention of the aggressive policy of some actors in the international arena (Security Strategy of the Czech Republic 2015); «big power ambitions» that led to the forceful annexation of the territories of neighboring countries (Stepper, 2020); violation of the geostrategic and military balance in the Black Sea region (Актуализирана стратегия за национална сигурност на Република България 2018).

On the practical level, all this time the B-9 countries have been demonstrating an agreed vision of needs in terms of regional security (specifically within the framework of membership in the Alliance). In this case, the common and agreed interests of the B-9 states are generally reduced to the need to strengthen NATO's forward presence and defense on its eastern flank; compliance with the Alliance's strategic approaches to modern security realities and to the security context for each member state; strengthening the national resilience of member states; increasing interoperability and mobility among states both in the B-9 and within NATO in general.

These interests were only actualized within the new realities of regional security for the B-9 countries with the beginning of the full-scale military aggression of the Russian Federation against Ukraine on February 24, 2022, which led to the development of new approaches to comprehensive response to the threat from regional security actors. After that, a new stage in the assessment of the regional security environment by the B-9 states has begun. In 2022, political consultations within the framework of the B-9 significantly intensified at various levels. The first summit at the level of presidents and heads of government of the Bucharest Nine countries was held the day after February 24, 2022. Then the parties expressed unequivocal support for the territorial integrity, independence and sovereignty of Ukraine, condemning the aggressive actions of the Russian Federation and discussing new security realities for Central and Eastern Europe. The meeting was held in Poland, where Andrzej Duda in his opening speech emphasized that the time has come «for fundamental military change on NATO eastern flank», and that the military adaptation of the region «can no longer be seen as a long-term goal» – it is needed «here and now» (Bucharest Nine summit in Warsaw, 2022). This demand was soon satisfied – during

the extraordinary summit of the North Atlantic Alliance on March 24, 2022, NATO member states decided to activate defense plans, and to deploy four additional multinational battlegroups in a number of the B-9 states (Hungary, Slovakia, Romania and Bulgaria). The military aggression of the Russian Federation in Ukraine had a significant impact on the reassessment of security issues even among those states of the eastern flank, where the deployment of allied forces has previously been controversial (for example, there was no socio-political consensus on the issue of the deployment of NATO's forces in Slovakia until February 24).

Consultations among countries continued at other levels all this time before the summit of the Bucharest Nine in June 2022. On March 31, 2022, a meeting between the ministers of foreign affairs took place in Bratislava, Slovakia (Bucharest Nine meeting in Bratislava, 2022). During it, the issues of military aggression of the Russian Federation against Ukraine, the future of the Alliance, including the new Strategic Concept of NATO, as well as the need to strengthen defense and deterrence (in particular, the forward presence of the Alliance in the region) were discussed again. The next meeting at the level of defense ministers of the Bucharest Nine states was held just before the summit – on June 6, 2022, in Romania. In a joint statement based on the results of the meeting, the defense ministers called for maintaining unity in strengthening political and practical assistance to Ukraine, expressing full support for the Alliance's measures to strengthen the deterrence and defense potential in response to the actions of the Russian Federation and its military presence in the region (Joint Statement by the Defense Ministers of the Bucharest 9, 2022). At the same time, the defense ministers came to an agreement on the development of specific measures during the future NATO's summit in Madrid to increase the forward presence of NATO forces in the B-9 states. Accordingly, all intermediate stages of consultations before the B-9 summit in June have already confirmed the clear focus of the states on awareness of the aggression of the Russian Federation against Ukraine, protection of security interests within the North Atlantic Alliance.

Finally, on June 10, 2022, a new summit of the Bucharest Nine was held in Bucharest, Romania, at the level of the presidents of the B-9 countries. The main purpose of the meeting was the need to discuss the Russian invasion of Ukraine and its security consequences for NATO among the member states of the Alliance's eastern flank. Despite the usual «comparing notes», the key difference from previous summits was the issue of adaptation to the presence of full-scale military operations on the European continent, the transition from potential security threats to real ones. The meeting was a preliminary event before the NATO summit at the end of June 2022 in Madrid, where it was important for the B-9 states to speak with a single consolidated voice and common positions. The outlined common security interests of the B-9 states were expressed in the adopted declaration following the results of the summit in Bucharest. The aggression of the Russian Federation against Ukraine was defined by the B-9 states as «the biggest threat to Euro-Atlantic security in recent decades», which the participants of the summit strongly condemned (Declaration of the Heads of State Bucharest 9 Meeting, 2022). The position of the countries of the region was expressed in support of the territorial integrity, independence and sovereignty of Ukraine, in calls to the Russian Federation to change its aggressive behavior, to withdraw its armed forces from Ukraine, etc.

In addition to the expected reaction and the obvious position of the B-9 countries regarding the support of Ukraine, the important results of the summit were the agreement of the positions on the expectations from the adaptation of NATO's policy to the new security context. Since 2014, the Alliance has responded to the aggression of the Russian Federation by intensifying defense plans, strengthening deterrence and defense positions on land, in the air and at sea, including by increasing its presence on the entire eastern flank from the Baltic to the Black Seas. In this context, the creation of four new battlegroups in Bulgaria, Hungary, Romania and Slovakia, as well as the strengthening of already existing battlegroups in Poland and the Baltic states, were important for regional security. At the same time, since the beginning of the full-scale military aggression of the Russian Federation against Ukraine, the B-9 states have demonstrated the need to strengthen their deterrence and defense positions along the entire eastern flank with the ability to prevail in all operational areas during the elimination of security threats. The multi-domain Allied presence, the operational interoperability in peacetime, the improvement of command mechanisms, and the strengthening of military infrastructure (anti-missile, anti-air defense, military mobility and access to fuel supply chain) are key issues for the B-9 countries.

The states of the region also noted hybrid threats in the context of the need to strengthen the resilience of allies within NATO. A key moment at the Bucharest Nine's summit was the emphasis on the importance of long-term transatlantic ties and Allied commitment to «defend every inch of NATO territory» (Declaration of the Heads of State Bucharest 9 Meeting, 2022). And the position of the B-9 countries on the eve of the adoption of new NATO's Strategic Concept was as follows: the document was supposed to reflect, among other things, the new security reality created by Russia's war against Ukraine. Due to that, the Russian Federation became the most significant and direct threat to Euro-Atlantic security, and NATO in these realities should focus on its key function – collective defense. Looking solely at defence expenditure trends and the ambitious technical modernisation and transformation plans, it might seem that the B-9 has everything it takes to strengthen its position and the role of the Eastern Flank in the ongoing NATO adaptation process and make sure the Alliance does not lose its focus on the needs of this particular region (Terlikowski et al., 2018).

The B-9 countries aim to continue to allocate at least 2% of GDP to defense until 2024, with the possibility of increasing such spending in the future. The emphasis on the need to strengthen NATO's defense capabilities on the eastern flank, as well as on the need to «return» NATO to its primary function (collective defense), indicates that the B-9 states, despite the rhetoric of certain politicians, are aware the proximity of a real physical threat to its borders from the Russian Federation at the level of strategic assessment of the security environment. This motivates them to represent a «united front» and emphasize the Alliance's guarantees of protection in the event of a possible attack or aggression.

The abovementioned demands of the B-9 countries were taken into account when the new NATO's Strategic Concept was approved on June 29, 2022. The Concept defined new priorities, tasks and approaches in the activities of the Alliance for the next decade, taking into account the current security environment (NATO's Strategic Concept 2022). The Alliance has decided on a fundamental change since the end of the Cold War in approaches to defense and deterrence to respond to new security realities. These approaches relate to the strengthening of the Alliance's forward defense borders, enhancing battlegroups in the eastern flank, transforming the NATO Response Force, increasing the total number of Allied High Readiness Forces to more than 300000 people (from 40000). Such a decision was a response to the latest requests from the Bucharest Nine countries. Also, the Alliance decided to reinforce its operational capabilities including pre-positioned equipment, and stockpiles of military supplies; forward-deployed capabilities (air defence); strengthening command and control; upgrading defence plans, etc. (Press conference by NATO Secretary General Jens Stoltenberg, 2022).

The new Strategic Concept of the Allies reflects crucial changes in NATO member states' assessment of the strategic security environment, particularly on their eastern borders. The document emphasized Russia's violation of norms and principles that contributed to the stability of European security; and also emphasized that NATO «cannot discount the possibility of an attack against Allies' sovereignty and territorial integrity» (NATO's Strategic Concept 2022). This point is especially important for those countries of the Bucharest Nine that feel a similar threat from the Russia at the level of national security – in particular, Poland, Lithuania or Estonia.

The Russian Federation was defined as the most significant and direct threat to the security of the member states of the Alliance, as well as peace and stability in the Euro-Atlantic region. Its militarization, including in the regions of the Baltic, Black and Mediterranean seas, «along with military integration with Belarus» was described as a challenge to NATO's security and interests. NATO's willingness to respond to the Russian threat and hostile actions in a united and responsible manner, supporting partners in countering its possible malicious interference was a positive result of the summit for the B-9 countries.

The Strategic Concept 2022 characterizes the updated content of the Alliance's three core tasks (deterrence and defense, crisis prevention and management, cooperative security), which specify NATO's response as a defense bloc to strategic threats and challenges. NATO's key objective in this context is to strengthen its deterrence and defense capabilities by ensuring «a substantial and persistent presence on land, at sea, and in the air, including through strengthened integrated air and missile defence» (that is, the Alliance actually declares a return to military means of deterrence and defense).

NATO emphasizes strengthening the collective readiness, responsiveness, deployability, integration and interoperability of Allied forces and the overall defense capabilities of the Alliance, including the improvement of critical infrastructure, supply chains, etc. (which has core importance for the B-9 states). Thus, the Bucharest Nine countries satisfied their security interests and response to the Russian threat at the level of the strategic vision of the North Atlantic Alliance.

Conclusion. The results of the study allow making the following conclusions regarding the peculiarities of the current security environment for the Bucharest Nine countries in the context of the long-term Russian threat in the region:

a) The B-9 format has a unique significance for regional security due to the consolidation of the political positions of Central and Eastern Europe countries, which have a special geographical location between the Baltic and Black seas; similar common historical development; and currently represent the Eastern flank of NATO.

b) The most urgent threat to the regional security of the B-9 countries is the aggressive policy of the Russian Federation, which has various manifestations – from using a complex of hybrid instruments against the states of Central and Eastern Europe to using military and political measures, like militarization of border regions, illegal annexation of territories and beginning armed conflicts. At the same time, the main goal of the Russian Federation in the region of the B-9 countries is to divide and undermine the European and Euro-Atlantic unity.

c) The analysis of the B-9 states' positions regarding security in the region demonstrates the presence of heterogeneity and fragmentation of the national interests of the Bucharest Nine participants, depending on their internal security context. However, these differences do not override the basic unifying factor for the B-9 countries, namely membership in the North Atlantic Alliance and its collective defense system, and awareness of the vulnerability of regional security to external threats. The joint perception of security trends and the Russian threat, in particular, has been fixed since 2014 at the level of strategic documents (national security concepts and strategies) of the Bucharest Nine countries. And the agreed interests of the countries of the region as NATO member states relate, above all, to the need of strengthening the forward presence and defense of the Alliance on the eastern flank.

d) The new realities of the regional security environment, in particular the full-scale military aggression of the Russian Federation against Ukraine, led to the development of new approaches to responding to the threat from both the B-9 states and NATO in general. From February 24, 2022, the military-political consultations of the Bucharest Nine countries have intensified, the results of which have been reflected in the decisions made during the summits at the highest level. The general position of the B-9 countries regarding the renewed threat from the Russian Federation to regional security consists in expectations from NATO to strengthen the positions of deterrence and defense along the entire eastern flank; as well as emphasizing the importance of long-term transatlantic ties and the Alliance's focus on its key function – collective defense, which was taken into account in the new NATO Strategic Concept.

References:

1. Bucharest Nine summit in Warsaw. The President of the Republic of Poland. 2022. Retrieved from <https://www.president.pl/news/president-calls-for-military-aid-to-ukraine,49477> [in English].
2. Declaration of the Heads of State Bucharest 9 Meeting (Bucharest, June 10, 2022). The President of Romania. 2022. Retrieved from <https://www.presidency.ro/en/media/press-releases/declaration-of-the-heads-of-state-bucharest-9-meeting-bucharest-june-10-2022?fbclid=IwAR3o0f47F6rzmZUvBR-qmydRvL-XZWm8ML5IF-q87LJhP0BkACpzzpQtw> [in English].
3. Deputy Minister Paweł Jabłoński represents MFA at Bucharest Nine meeting in Bratislava. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Poland. 2022. Retrieved from <https://www.gov.pl/web/diplomacy/deputy-minister-pawel-jablonski-represents-mfa-at-bucharest-nine-meeting-in-bratislava> [in English].
4. Gerasymchuk, S. (2019). Bucharest Nine: Looking for Cooperation on NATO's Eastern Flank? *Foreign Policy Council Ukrainian Prism*. Retrieved from <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/15574.pdf> [in English].
5. Hodges, B., Bugajski, J., Wojcik, R., Schmiedl, C. (2020). One Flank, One Threat, One Presence. A Strategy for NATO's Eastern Flank. *Center for European Policy Analysis*. Retrieved from https://cepa.org/cepa_files/2020-CEPA-report-one_flank_one_threat_one_presence.pdf [in English].
6. Joint Statement by the Defence Ministers of the Bucharest 9. Ministry of National Defence of Romania. 2022. Retrieved from https://www.mapn.ro/cpresa/17469_joint-statement-by-the--defence-ministers-of-the-bucharest-9 [in English].
7. Milo, D. (2020). Highlights of the New Slovak Security and Defence Strategy Proposals. *GLOBSEC*. Retrieved from <https://www.globsec.org/2020/12/11/highlights-of-the-new-slovak-security-and-defence-strategy-proposals/> [in English].
8. National Defence Strategy of the Republic of Romania for 2020-2024. Romania Presidential Administration. 2020. Retrieved from https://www.presidency.ro/files/userfiles/National_Defence_Strategy_2020_2024.pdf [in English].
9. National Security Concept of the Republic of Estonia. 2017. Retrieved from https://www.kaitseministeerium.ee/sites/default/files/elfinder/article_files/national_security_concept_2017.pdf [in English].
10. National Security Strategy of the Republic of Lithuania. 2017. Retrieved from <https://kam.lt/download/57457/2017-nacsaugstrategijaen.pdf> [in English].
11. National Security Strategy of the Republic of Poland. National Security Bureau. 2020. Retrieved from <https://en.bbn.gov.pl/en/publications/publications/769,National-Security-Strategy-of-the-Republic-of-Poland.html> [in English].
12. NATO's Strategic Concept 2022. Retrieved from <https://www.nato.int/strategic-concept/> [in English].
13. On Approval of the National Security Concept. Legal Acts of the Republic of Latvia. 2019. Retrieved from <https://likumi.lv/ta/en/en/id/309647-on-approval-of-the-national-security-concept> [in English].
14. Orzelska-Stączek, A. (2020). New wave of regional cooperation in Central Europe as a response to new threats. *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*, № 18 (2020), 79–97. DOI: <https://doi.org/10.36874/RIESW.2020.1.5>. Retrieved from https://www.academia.edu/44925254/Agnieszka_Orzelska_St%C4%85czek_New_wave_of_regional_cooperation_in_Central_Europe_as_a_response_to_new_threats [in English].
15. Pawłuszko, T. (2021). The Rise of Geopolitics in Poland and Eastern Europe: the Three Seas and the Bucharest Nine Initiatives. *The Copernicus Journal of Political Studies*, № 1, 5–26. DOI: 10.12775/CJPS.2021.001. Retrieved from <https://apcz.umk.pl/CJPS/article/view/35818/30781> [in English].
16. Press conference by NATO Secretary General Jens Stoltenberg following the meeting of the North Atlantic Council at the level of Heads of State and Government (2022 NATO Summit). 2022. Retrieved from https://www.nato.int/cps/uk/natohq/opinions_197288.htm?selectedLocale=en [in English].
17. Security Strategy of the Czech Republic. 2015. Retrieved from https://www.army.cz/images/id_8001_9000/8503/Security_Strategy_2015.pdf [in English].
18. Stepper, P. (2020). Sovereignty and Defence Capacities. A Brief Assessment of the New Hungarian National Security Strategy. *Antall József Knowledge Centre*. Retrieved from <https://digitalistudastar.ajtk.hu/en/research-blog/sovereignty-and-defence-capacities> [in English].
19. Terlikowski, M., Józwiak, V., Ogrodnik, Ł., Pieńkowski, J., Raś, K. (2018). The Bucharest 9: Delivering on the Promise to Become the Voice of the Eastern Flank. *Polish Institute of International Affairs. Policy Paper*, No. 4 (164). Retrieved from <https://pism.pl/upload/images/artykuly/legacy/files/24501.pdf> [in English].
20. Updated National Security Strategy of the Republic of Bulgaria (2018). Retrieved from https://www.mod.bg/bg/doc/cooperation/20181005_Akt_strateg_NS_RB.pdf [in Bulgarian].

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-8>

НОРМАТИВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

Ганна Дивнич,

*кандидат наук з державного управління, доцент кафедри іноземної філології
Національного університету «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)*

ORCID ID: 0000-0003-4240-5391

a.dyvnych@stu.cn.ua

Анотація. Підтримка соціального підприємництва є перспективним напрямком економічного та соціального розвитку України, водночас вітчизняна нормативна база не визначає саме поняття соціального підприємництва, а отже проблематичним є і формування необхідних механізмів державного управління для його підтримки. В рамках даного дослідження було проаналізовано розуміння поняття «соціального підприємництва» у нормативних актах та офіційних документах Європейського Союзу та країн-членів ЄС, таких як Бельгія, Чеська Республіка, Данія, Румунія, Словенія, Фінляндія, а також колишньої країни-члена Великої Британії; встановлено спільні елементи даного концепту та сформульоване авторське визначення соціального підприємництва як пропозиція до використання в українській системі державного управління та відповідних нормативно-правових актах; окреслено законодавчу основу регулювання соціального підприємництва у вище зазначених країнах для використання у подальшій науковій роботі щодо визначення необхідних механізмів державного управління у сфері соціального підприємництва в умовах реінтеграції військовослужбовців, ветеранів АТО/ООС та членів їх сімей.

Ключові слова: соціальне підприємництво, дефініція, юридична форма, соціальна значущість, економічний розвиток, мета, прибуток.

REGULATIONS ON SOCIAL ENTREPRENEURSHIP: EUROPEAN EXPERIENCE

Hanna Dyvnych,

*Ph.D. in Public Administration, Associate Professor at the Department of Foreign Philology
of the Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0003-4240-5391

a.dyvnych@stu.cn.ua

Abstract. Support of social entrepreneurship is a promising area of economic and social development of Ukraine, while the domestic regulatory framework does not define the concept of social entrepreneurship, and therefore the formation of the necessary mechanisms of public administration to support it is problematic. This study analysed the understanding of the concept of “social entrepreneurship” in regulations and official documents of the European Union and EU member states, such as Belgium, the Czech Republic, Denmark, Romania, Slovenia, Finland, and the former UK member states; the common elements of this concept are established and the author's definition of social entrepreneurship is formulated as a proposal for use in the Ukrainian system of public administration and relevant regulations; the legal basis for the regulation of social entrepreneurship in the above countries is outlined for use in further research to determine the necessary mechanisms of public administration in the field of social entrepreneurship in the reintegration of servicemen, veterans of ATO / JFO and their families.

Key words: social entrepreneurship, definition, legal form, social significance, economic development, purpose, profit.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції розвитку суспільства все більше і більше висувають на перший план не просто суспільно-відповідальний бізнес, а саме соціальне підприємництво (СП) як шлях до подолання сучасних проблемних питань і побудови кращого майбутнього. На сайті міжнародної Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСД) зазначено, що соціальне підприємництво відіграє важливу роль у вирішенні соціальних, економічних та екологічних проблем, одночасно сприяючи інклюзивному зростанню, спільному процвітанню та соціальному залученню. Крім того, соціальне підприємництво сприяє створенню робочих місць, особливо на місцевому рівні, а також демократичній участі громадян та покращенню надання соціальних послуг (ОЕСД).

Даний потенціал соціального підприємництва у привнесення позитивних змін до суспільства безперечно є важливим для нашої держави, тож не дивно, що соціальне підприємництво в Україні розвивається досить активно. Відповідно до аналітичного звіту, який був підготовлений групою експертів у галузі права, економіки та соціально-політичних наук для проекту «EU4Youth - Розкриття потенціалу молодих соціальних підприємців в Молдові та Україні» у 2020 році, темпи розвитку СП в Україні є швидкими і стрибкоподібними як реакція на кризові явища у різних сферах буття і наявності значної кількості вразливих груп населення (лише у сфері охорони здоров'я та надання соціальних послуг працевлаштовано у СП 5,5%). Водночас, авторами звіту відзначається відсутність чіткої дефініції даного поняття та його диференціації у вітчизняному законодавстві, що призводить до часткової «тінізації» даної економічної діяльності (Каменко, 2020: 20). У тому ж звіті знаходимо наступні

статистичні дані: 26% СП зареєстровані як фізичні особи-підприємці (ФОП), 16% – як приватне підприємство, 14% – як громадська організація, 13% – товариство з обмеженою відповідальністю (ТОВ), 10% – сільськогосподарський кооператив, що безпосередньо пов'язане з податковою системою України, вимогами щодо адміністрування і звітування (Каменко, 2020: 9). Вітчизняні науковці підтверджують той факт, що СП є ефективним шляхом покращення ситуації на ринку праці, висуваючи як одне з першочергових завдань нормативне затвердження різних юридичних форм СП (Ревко, 2017: 316).

Таким чином, соціальне підприємництво динамічно розвивається в Україні в умовах постійних економічних, політичних та соціальних криз та потреби громадянського суспільства до активного залучення до розбудови держави, водночас, на законодавчому рівні дана діяльність не є чітко визначеною і врегульованою, що слугує черговим викликом для соціальних підприємців, а отже потребує вирішення.

Аналіз основних досліджень і публікацій. На думку Міняйленко І.В. та Іваницької С.Б., відправною точкою активного розвитку СП в Україні є 2015 рік, його соціально-економічна криза та військові дії на Сході України. Дослідники підкреслюють відсутність СП як організаційно-правової форми в українському законодавстві (Міняйленко, Іваницька, 2020: 72). Питання розвитку СП в Україні також досліджували Васильєва Ю.А. (розглядаючи його як інструмент сталого розвитку України), Носань Н.С. (визначаючи СП як важливу передумову економічного розвитку України), Толстова А.В. (фокусуючи увагу на можливості розвитку СП в існуючих умовах та фактори впливу) та низка інших науковців, погоджуючись щодо проблематики нормативного забезпечення даної діяльності в Україні як основи її успішного впровадження та поширення.

Мета статті – на основі аналізу нормативних документів, які прийняті на рівні Європейського Союзу або в межах окремих країн-членів, вивести ключові елементи дефініції соціального підприємництва в нормативно-правових документах країн-членів ЄС та Великої Британії як основу впровадження відповідних механізмів державного управління, та запропонувати авторське визначення соціального підприємництва для подальшої роботи.

Виклад основного матеріалу. Наше дослідження варто розпочати з історії розуміння СП в ЄС. Ще у 1999 році, Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСД) дала наступне визначення СП: «це будь-яка приватна діяльність, що здійснюється в суспільних інтересах, організована за підприємницькою стратегією, але головною метою якої є не максимізація прибутку, а досягнення певних економічних і соціальних цілей, і яка має здатність приносити інноваційні рішення проблем соціального відчуження і безробіття» (Office of the European Union, 2013 : 3). Як зазначено у звіті 2016 року, підготовленого Програмою місцевого економічного розвитку та розвитку зайнятості (LEED) Організації економічного співробітництва та розвитку у співпраці з Міністерством праці та пенсійної системи Хорватії, соціальне підприємництво є складним явищем і рідко регулюється конкретним актом законодавства; водночас, соціальні підприємства є юридичними особами, які потребують сприятливого правового середовища для процвітання (ОЕСД, 2016: 31). Відповідно, на законодавчому рівні соціальне підприємництво набуває різних юридичних форм та понятійних трактувань. Розглянемо дане явище на прикладі декількох країн.

Бельгія. Відповідно до Розпорядження від 23 липня 2018 року «Про затвердження та підтримку соціальних підприємств», у Бельгії, СП відповідає наступним принципам: (а) реалізація економічного проекту; (б) досягнення соціальної мети; (с) здійснення демократичного управління. Водночас, СП можуть бути зареєстровані у різних юридичних формах, і, відповідно, підпадати під різні нормативні акти та положення. Наприклад, СП оформлені у вигляді асоціацій підпадають під законодавство про асоціації, що дає їм можливість розвивати комерційну діяльність за умови, що ця діяльність підпорядкована соціальній місії організації (Nyssens, Benjamin, 2020: 29-31). Також варто зазначити, що переважна частина компетенції, пов'язаної з СП, належить до юрисдикції регіонів, а не федерального правління. Так, у Фландерсі заходами підтримки СП керує Департамент праці та соціальної економіки, у Валонії – головним чином Міністерство економіки, у Брюсселі – Міністерство економіки та праці (Nyssens, Benjamin, 2020 : 57). Тобто, розвиток СП значною мірою зумовлений специфікою кожного окремого регіону і більше підпадає під управління органів місцевої влади ніж національного уряду.

Чеська Республіка. У Чеській Республіці, за наявними даними, законодавство щодо СП знаходиться у стані розробки, водночас існує така форма реєстрації та адміністрування відповідної діяльності як соціальний кооператив – це кооператив, який здійснює корисну діяльність для сприяння соціальній згуртованості через інтеграцію роботи та соціальну інтеграцію знедолених людей у суспільство, віддаючи пріоритетне місце задоволенню місцевих потреб та використанню місцевих ресурсів, зокрема у сфері створення робочих місць, соціальних послуг та охорони здоров'я, освіти, забезпечення житла та сталого розвитку (Fraňková, 2019 : 34). Центральним органом, що відповідає за розвиток СП на державному рівні є Міністерство праці та соціальних справ. Спільно з Агентством соціальної інклюзії, воно зробило свій внесок у підготовку Білої книги до Закону про соціальні підприємства та з 2009 року почало включати СП в стратегії, що стосуються соціального відчуження та безробіття. Предметна юрисдикція СП підпадає під Департамент політики та стратегій ринку праці Секції зайнятості, юрисдикція з питань фінансування СП на кошти Європейського Соціального Фонду підпадає під управління Департаменту реалізації програм ЄСФ (Fraňková, 2019: 57). Відповідно, для успішного розвитку СП вимагається високий рівень скоординованості та злагодженості зусиль різних міністерств та інших вищезазначених органів державного управління.

Данія. У Данії СП є приватними і через свій бізнес і прибуток мають на меті просування конкретних соціальних цілей. Вони характеризуються наступними показниками:

- соціальне призначення – первинне призначення носить соціальний характер;
- значна комерційна діяльність – підприємство має значний елемент комерційної діяльності шляхом продажу

товарів та/або послуг, що становлять значну частину загального товарообігу;

- незалежність від публічного сектору – компанія має власний номер Центрального бізнес-реєстру (CVR) і працює без значного впливу громадськості щодо управління та операцій;

- розподіл прибутку – підприємство використовує свій прибуток насамперед для просування соціальних цілей, реінвестування у власні або інші соціальні підприємства та, у другу чергу, для обмежених виплат дивідендів інвесторам;

- відповідальне та інклюзивне корпоративне управління – прозоре в тому як ведеться бізнес, і зі структурою управління, яка спрямована на додавання вартості, водночас підтримуючи високий рівень етичних стандартів (Wihlborg, Jacobsen, Beck, 2014: 2-3).

У 2014 році, за ініціативи центрального уряду, було прийнято Закон про реєстрацію соціальних підприємств та створено Національний центр розвитку соціальних підприємств, після чого завдання розвитку СП було передано більшою мірою до місцевих муніципалітетів, торгових палат та недержавних організацій (Wihlborg, Jacobsen, Beck, 2014: 45).

Фінляндія. У нормативному полі Фінляндії знаходимо таких різновид СП як соціальне підприємство трудової інтеграції – це будь-який вид підприємств, неприбуткових об'єднань, фондів, кооперативів та товариств з обмеженою відповідальністю, який відповідає наступним критеріям:

- внесено до торгового реєстру;

- має соціальну мету;

- він керується як бізнес з виробництва товарів (послуг і товарів);

- не менше 30% його працівників є особами з інвалідністю та/або довготривалими безробітними (необхідний відсоток субсидованої зайнятості);

- всім його працівникам виплачується заробітна плата за колективним договором, яка вважається прийнятною для працівників з повною працездатністю в даному секторі, незалежно від їх продуктивності, або, якщо такого колективного договору немає, нормальна і розумна заробітна плата (Kostilainen, 2019: 24-25).

Стратегічні цілі уряду Фінляндії включають сприяння створенню, зростанню та стійкості підприємств, особливо малих і мікро-компаній. Існує ряд державних систем підтримки, які відкриті для звичайних підприємств, а також для соціальних підприємств у Фінляндії. Усі ці послуги з підтримки бізнесу доступні в «My Enterprise Finland», що належить і підтримується Міністерством економіки та зайнятості. Окрім того, державна спеціалізована фінансова компанія Фіннвера надає фінансову підтримку (позики та фінансові гарантії) для підприємств, у тому числі СП (Kostilainen, 2019: 39-40).

Румунія. В Румунії соціальне підприємство – це організація будь-якої юридичної форми, яка відповідає наступним критеріям:

- це приватна юридична установа (не залежить від держави);

- надає пріоритет соціальній та особистісній цілям, а не максимізації прибутку;

- демонструє солідарність та соціальну відповідальність;

- інтереси членів, суспільні інтереси та/або інтереси громади збігаються;

- має демократичне управління;

- це добровільна та вільна асоціація;

- найбільша частка прибутку виділяється на підтримку своєї соціальної мети та статутний резерв (тільки 10% прибутку можуть бути виплаченими членам організації);

- у разі припинення діяльності організації, її власність має бути передана іншому, схожому соціальному підприємству;

- дотримує принципу соціальної рівності серед працівників, забезпечуючи чесну оплату праці (Lambgu, Petrescu, 2019: 40).

Більшість рішень у секторі соціальної економіки приймають Міністерство праці та соціальної справедливості, Міністерство Європейських фондів та Міністерство економіки. В рамках Міністерства праці та соціальної справедливості імплементацією законодавства у сфері соціальної економіки займаються Департамент працевлаштування, компетенцій та професійної мобільності і Національне агентство з працевлаштування. Водночас, муніципалітети та регіональна влада відповідають за виконання державних програм та розподіл фінансування на місцевому рівні (Lambgu, Petrescu, 2019: 60-61).

Словенія. У Словенії соціальне підприємництво регулюється законодавством з 2011 року. Закон про соціальне підприємництво містить визначення СП як постійної діяльності соціального підприємництва або постійної іншої діяльності, яка здійснюється на особливих умовах найму, з виробництва та реалізації продукції чи послуг на ринку, де отримання прибутку не є ні єдиною, ні основною метою діяльності. У законі відзначається, що СП зміцнює соціальну солідарність і соціальну згуртованість, сприяє прихильності та добровільній діяльності людей, покращує інноваційний потенціал підприємства щодо вирішення соціальних, економічних, екологічних та інших проблем, надає додатковий асортимент продуктів і послуг, що відповідають суспільним інтересам, розвиває нові робочі місця, можливості, забезпечує додаткові робочі місця та соціальну інтеграцію і професійну реінтеграцію найбільш уразливих груп на ринку праці (Bračič Hojnik, 2020 : 10). Реалізація законодавства у сфері СП покладена на Міністерство економічного розвитку та технологій. У 2016 році воно запустило спеціальну програму державної підтримки створення соціальних підприємств та молодіжних кооперативів, що сприяло зростанню кількості відповідних організацій. Однак, з часом їх кількість знову знизилась за декількох причин: статус СП

можуть отримати не усі підприємства з соціальною складовою, а виключно ті, що відповідають вузьким рамкам прописаним в законі (наприклад, організація повинна мати статус неприбуткової); у Словенії відсутнє пільгове оподаткування СП, лише державне спів-фінансування окремих проєктів. Враховуючи важливість СП та існуючі виклики, у 2018 році розпочався новий етап реформування законодавства у сфері СП. Зокрема, уряд готує пакет нових заходів, які фокусуватимуться на конкретних потребах соціальних підприємств. Водночас, дослідники зазначають необхідність також певного загального закону на національному рівні для того, щоб об'єднати різні сектори та організації соціальної економіки в загальних рамках: соціальні підприємства, кооперативи, неурядові організації, підприємства та центри зайнятості для інвалідів та спільноти (Bradač Hojnik, 2020: 14-15).

Велика Британія. Також не можемо оминати своєю увагою колишню країну-члена ЄС, Велику Британію, адже відповідно до дослідження, проведеного американським фондом Thomson Reuters Foundation у 2016, Велика Британія належала до 15 кращих країн для розвитку СП і покращила свої показники у 2019 році посівши 13 місце. В рамках рейтингу оцінювались: державна підтримка соціального підприємництва, умови для залучення кваліфікованих кадрів, отримання достойної заробітної плати, залучення інвестицій, розуміння суспільством необхідності соціальних змін, забезпечення зростання цієї галузі економіки (Thomson Reuters, 2019), тобто уся екосистема розвитку СП. Отже, формою реєстрації СП є компанія з інтересами спільноти (CIC) – це товариство з обмеженою відповідальністю зі спеціальними додатковими функціями, створене для використання людьми, які хочуть вести бізнес чи іншу діяльність на користь громади, а не виключно для приватної вигоди. Їх питаннями займається безпосередньо Офіс регулюючого органу компаній з інтересами спільноти, який співпрацює з Департаментом бізнесу, енергетики та промислової стратегії (GOV.UK., 2021). Уряд активно залучений у секторі СП починаючи з покращення правової інфраструктури, і закінчуючи створенням нових фінансових інструментів підтримки СП і підтримки організацій, що перебирають на себе державні функції. Тому розвиток СП підтримує ціла низка недержавних організацій, як то Social Enterprise UK, що є громадською організацією, яка лобіює інтереси СП та будує зв'язки між різними СП; Національний фонд науки, технологій та мистецтв, який надає низку інструментів, як організаційних та і фінансових для підтримки СП, які спрямовані на подолання глобальних викликів сьогодення; Школа соціальних підприємців, які надає спеціалізовані освітні курси та менторську підтримку та ін. (Drencheva, Ute, 2014: 10).

Порівнюючи визначення та характеристики СП надані вище, можемо стверджувати, що в країнах ЄС соціальне підприємництво є економічною діяльністю, яка має соціальну спрямованість трьох своїх складових, а саме: соціальна складова мети діяльності, соціальна складова організації праці та соціальна складова розподілу прибутків (див. рис. 1).

Для використання у законодавстві України пропонуємо використання наступного визначення СП: соціальне підприємництво – це економічна діяльність, спрямована на вирішення соціальних проблем, яка характеризується демократичним управлінням та виділенням значної частини прибутків на реалізацію своєї соціальної мети. Відповідно, соціальне підприємство – це юридична особа, що проваджує економічну діяльність спрямовану на вирішення певної соціальної проблеми, розподіляє прибуток відповідно до даної мети та дотримується принципів демократичного управління. На нашу думку, дане визначення відповідає європейському розумінню СП та не буде створювати протиріччя у наших законодавствах, сприяючи Євроінтеграційним інтенціям України.

Окрім того, спільні ознаки знаходимо у системі державного управління розвитком даної галузі. Зокрема,

Рис. 1. Ключові елементи СП в нормативних документах країн-членів ЄС

Джерело: авторська розробка

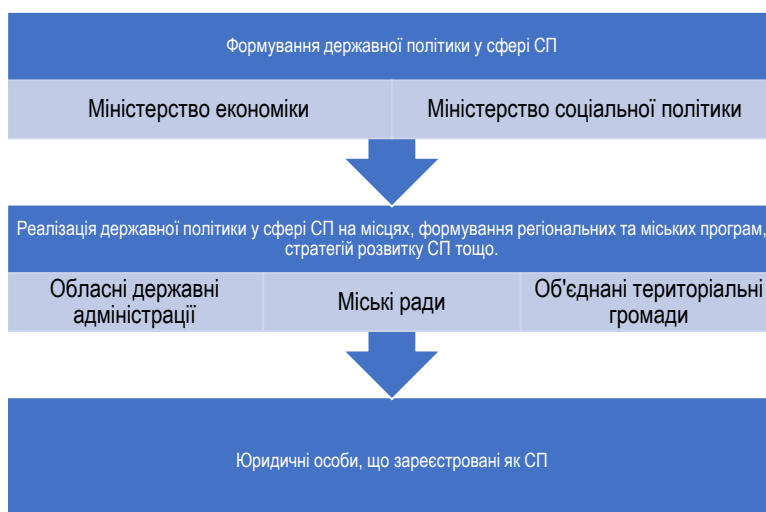

Рис. 2. Система державного управління СП

Джерело: авторська розробка

у більшості випадків основні повноваження мають міністерства економіки у співпраці з міністерствами соціальної політики. Водночас, бачимо різні підходи щодо надання повноважень органам місцевого самоуправління – від операційної функції виконання завдань наданих «згори» центральними органами управління, до повних повноважень у реалізації державної політики і прийняття рішень на місцях. На нашу думку, з огляду на реформу децентралізації в Україні, саме останній підхід якнайкраще відповідає державним інтересам та сучасній системі державного управління.

Таким чином, структурно, система державного управління СП в Україні може виглядати наступним чином (див. рис. 2).

Водночас, більш широкий спектр державних організацій має бути залученим до підтримки розвитку СП, як то: заклади професійно-технічної та вищої освіти в рамках надання необхідних знань та навичок; державні засоби масової інформації задля інформування щодо діяльності та можливостей СП; державні підприємства як партнери з провадження економічної діяльності; державні фонди регіонального розвитку та ін. для фінансової підтримки СП. У той же час, варто відмітити думку зарубіжних науковців, що фінансова підтримка СП, особливо субсидії, повинна надаватися на термін не більше трьох-чотирьох років. Таким чином, соціальні підприємницькі організації намагатимуться покращити свої підприємницькі здібності, лідерські здібності та відносини з іншими партнерами без використання державних джерел, коли фінансова допомога вичерпана (Bozhikin, Macke, Folchini da Costa, 2019 : 741).

Висновки і пропозиції. Отже, соціальне підприємництво існує та розвивається у різних формах в нинішніх та колишніх країнах-членах ЄС, маючи нормативне підґрунтя та регулюючі положення, під керівництвом центральних органів виконавчої влади, органів місцевого самоуправління із залученням інших стейкхолдерів. Незважаючи на відмінність форм, за свою суттю СП спільно розуміється як комплексна діяльність, яка реалізується бізнес-організаціями з чіткою суспільно-корисною діяльністю, відповідним розподілом прибутків та демократичною формою організації. Розвиток сфери СП на державному рівні часто підпадає під зону відповідальності більш ніж одного органу державної влади вищої ланки, як то міністерства економіки та соціального розвитку, а також окремі повноваження можуть делегуватись органам місцевого управління для більш децентралізованого підходу до розвитку СП. У той же час, варто відмітити важливість розвитку цілої екосистеми СП із залученням різних державних органів, а також громадського та бізнес секторів для отримання довгострокових та сталих результатів. Як показує аналіз, соціальні підприємства, які засновуються виключно в рамках короткострокових державних програм підтримки або за державні субсидії і не орієнтуються на залучення широкого кола стейкхолдерів, часто не є успішними і припиняють свою діяльність.

Подальшого дослідження заслугоує питання доцільності та можливих шляхів використання вище представленого досвіду управління соціальним підприємництвом країн Європейського Союзу в системі державного управління України, адже єдиного напрацьованого шляху провадження соціального підприємництва не існує, а наявні нормативні положення зумовлюються національним законодавством. Окрім цього, перспективним є дослідження можливих механізмів державного управління, що сприятимуть розвитку соціального підприємництва у цілісній екосистемі державної та недержавної підтримки.

У зв'язку з нинішньою ситуацією особливо важливим у даному аспекті вважаємо розгляд механізмів державної підтримки розвитку соціального підприємництва серед колишніх військовослужбовців, учасників бойових дій та членів їх родин як шляху їх успішної адаптації до умов цивільного життя, створення нових робочих місць, вирішення соціальних проблем, які існують у спільноті ветеранів та їх оточені, і як наслідок – економічного зростання України та покращення добробуту громадян.

References:

1. A report prepared by the Local Economic and Employment Development (LEED) Programme of the Organisation for Economic Co-operation and Development in collaboration with the Ministry of Labour and Pension System, Croatia (2016) URL: <https://www.oecd.org/employment/leed/Croatia%20report%2025.11.16-FINAL.pdf>
2. Bozhikin, I., Macke, J., Folchini da Costa, L. (2019). The role of government and key non-state actors in social entrepreneurship: A systematic literature review, *Journal of Cleaner Production*, Volume 226, 730-747, ISSN 0959-6526, <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.04.076>.
3. Bradač Hojnik, B. (2020). Overview of Social Entrepreneurship Development in Slovenia. *Transylvanian Review Of Administrative Sciences*, 16(60), 5-21. doi:<http://dx.doi.org/10.24193/tras.60E.1>
4. Community interest companies: forms and step-by-step guides. Guidance. *GOV.UK*. (2021) URL: <https://www.gov.uk/government/publications/community-interest-companies-business-activities>
5. Drencheva A., Ute S. (2014) The State of Social Entrepreneurship in the UK. SEFORIS Country Report. URL: [https://eprints.whiterose.ac.uk/109905/1/SEFORIS_State_of_Social_Enterprise_UK_Drencheva_Stephan_05_2014.pdf]
6. Fraňková E. (2019) Social enterprises and their ecosystems in Europe. Country report CZECH REPUBLIC. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 122 p.
7. Kostilainen H. (2019) Social enterprises and their ecosystems in Europe. Updated country report: Finland. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 72 p.
8. Lambriu M., Petrescu C. (2019) Social enterprises and their ecosystems in Europe. Country report ROMANIA. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 100 p.
9. Miniailenko I.V., Ivanytska S.B. (2020) Rozvytok sotsialnoho pidpryiemnytstva v Ukraini [Development of social entrepreneurship in Ukraine] *Integración de las ciencias fundamentales y aplicadas en el paradigma de la sociedad post-industrial*: Colección de documentos científicos «ΛΟΓΟΣ» con actas de la Conferencia Internacional Científica y Práctica, 24 de abril de 2020. Barcelona, España.

- Barcelona, Vol.1, 72-73. URL: [http://reposit.nupp.edu.ua/handle/PoltNTU/7827] [in Ukrainian]
10. Nyssens M., Benjamin H. (2020) Social enterprises and their ecosystems in Europe. Country report BELGIUM. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 98 p.
 11. Policy Brief on Social Entrepreneurship: Entrepreneurial Activities in Europe. Luxembourg: Publications Office of the European Union (2013) URL: [https://www.oecd.org/cfe/leed/Social%20entrepreneurship%20policy%20brief%20EN_FINAL.pdf]
 12. Revko, A. (2017). Social Entrepreneurship as the Main Resource for the Regional Development. Marketing and Management of Innovations, Sumy State University, Vol. 1, pp. 85-96. <http://doi.org/10.21272/mmi.2017.1-28>
 13. Sotsialne pidpriemnytstvo v Ukraini: ekonomiko-pravovyi analiz. [Social entrepreneurship in Ukraine: economic and legal analysis]. Edited by Kamenko I.S. (2020) URL: [https://www.euneighbours.eu/sites/default/files/publications/2020-11/Legal%20report%20in%20Ukraine_Ukrainian.pdf] [in Ukrainian]
 14. Social Entrepreneurship in Europe-An OECD-European Commission Project. *Organisation for Economic Co-operation and Development*. URL: [https://www.oecd.org/cfe/leed/social-entrepreneurship-oecd-ec.htm]
 15. Thomson Reuters Foundation Poll: The best countries to be a social entrepreneur (2019). URL: [https://poll2019.trust.org/]
 16. Wihlborg M., Jacobsen G., Beck U. (2014) A map of social enterprises and their eco-systems in Europe. Country Report: Denmark. European Union, 54 p.

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-9>

МИСТЕЦЬКИЙ ОБРАЗ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО КОСТЮМА В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ІКОНОПИСІ ОЛЕКСАНДРА ОХАПКІНА

Світлана Долеско,

*аспірантка кафедри мистецтвознавчої експертизи
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв (Київ, Україна)
ORCID ID: 0000-0001-6702-5606
svitlana@dolesko.com*

Анотація. У дослідженні проаналізовано окремі твори з доробку українського іконописця періоду сучасності Олександра Охупкіна, з огляду на його звернення в творчому процесі до традицій декоративно-прикладного мистецтва України, що полягає в насиченні композиції ікони типовими зразками творів народного мистецтва українського народу, серед яких важлива роль відведена українському народному костюму. Виходячи з цього, вектором статті є трактування християнського образу Богородиці як української Березини-Жінки та Матері, що прослідковується в комплексі зображаного українського народного костюма та в окремих його елементах. **Методологічним підґрунтям** стали пріоритетні методи мистецтвознавчої науки: історичний, метод мистецтвознавчого аналізу, порівняння й узагальнення, комплексний метод та метод інтерв'ювання. **Висновки.** Шляхом аналізу богородичних ікон з'ясовано особливості використання в композиції творів іконопису зразків українського декоративно-прикладного мистецтва. Виявлено, що Богородиця постає легендарною Жінкою-Берегинею, Матір'ю-Землею. У подальшому, дана тема заслуговує на подальше розкриття, наповнення новими смислами, актуальними в період сьогодення, коли національна самоідентифікація українців у світі є вкрай необхідною. У тому числі, й образною мовою іконопису.

Ключові слова: Богородиця, Березиня-Жінка, художній образ, народний одяг, декоративно-прикладне мистецтво, народне мистецтво.

ARTISTIC IMAGE OF UKRAINIAN FOLK COSTUME IN THE CONTEMPORARY UKRAINIAN ICON PAINTING ARTWORKS BY OLEKSANDR OKHAPKIN

Svitlana Dolesko,

*Postgraduate Student at the Department of Art Expertise
of the National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts (Kyiv, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0001-6702-5606
svitlana@dolesko.com*

Abstract. This study offers an analysis of certain works by the contemporary Ukrainian icon painter Oleksandr Okhapkin. His works address the traditions of Ukrainian decorative and applied arts by impregnating the icon's composition with typical examples of folk artworks of the Ukrainian people, with Ukrainian folk costume playing an important role among these artworks. Therefore, this article is aimed at interpreting the Christian image of the Mother of God as a Ukrainian Berehynia Woman and Mother, which can be seen in the complex of the depicted Ukrainian folk costume and its particular elements. The **methodological basis** included priority methods of art studies: historical method, art analysis method, comparison and generalization, comprehensive method, and interviewing method. **Conclusions.** An analysis of icons of the Mother of

God has revealed the particularities of using examples of Ukrainian decorative and applied arts in the composition of icon painting works. It was ascertained that the Mother of God is presented as the legendary Berehynia Woman and Mother Earth. In the future, this topic deserves to be studied in greater depth and filled with new senses of contemporary significance, at the time when national self-identification of Ukrainians in the world is extremely necessary. In particular, this can be done using the figurative language of icon painting.

Key words: Mother of God, Berehynia Woman, artistic image, traditional clothing, decorative and applied arts, folk art.

Вступ. Глибинні смисли українського декоративно-прикладного мистецтва на початку XXI століття потребують зміни векторів трактування. Вкрай цікавим вбачається привернення уваги до сучасних проявів українського іконопису, де, разом із розвитком усталеної іконографічної традиції, в окремих випадках, важлива роль відведена саме застосуванню традицій народного мистецтва українського народу.

У цьому процесі постать сучасного митця іконопису Олександра Охупкіна вбачається нам ключовою завдяки комбінуванню в його творчості мистецтва бароко й традицій народного малярства, тяжінню до застосуванням мистецьких образів декоративно-прикладного мистецтва. Це особливо помітно в богородичних іконах авторства Олександра Охупкіна, з притаманним їм впізнаваним національним колоритом, завдяки зображенню їх в традиційному костюмі або його окремих елементах.

Аналізуючи образ Богородиці у творах сучасного іконопису, слід зазначити, що він почав втілюватися майже одночасно з офіційним запровадженням християнства на теренах України (Вільчинська, 2008). Релігія, яка сповідує мораль засновану на совісті, є однією з найскладніших форм суспільної моралі. Біблія – перший законодавчий документ, який отримало людство не в межах окремого державного утворення, а на міждержавному рівні. Біблійні образи набули сакрального значення та національних рис. Кожен з них цілеспрямовано впливав на внутрішній світ людини, на її почуття та емоції, ставлення до життя та смерті. Із перших рядків Біблії людина знає, що створена по образу та подоби Бога, тож таке розуміння божественного стало основоположним у формуванні релігійної свідомості.

Беручи до уваги те, що мистецтво є інструментом візуального відображення сакрального, можна зауважити, що іконопис є матеріальним втіленням християнських устоїв та національних особливостей. Оскільки, з появою християнства, митці в своїх намаганнях зобразити лики святих якомога ближчими до свого народу, наділяли ці образи відповідними національними рисами.

Таке бажання є цілком закономірним, якщо взяти до уваги той факт, що для кожної нації, яка сповідує християнство, зрозумілим та ідейно близьким є саме той образ, який наділений матеріальними та нематеріальними рисами цієї ж нації. Саме тому, в іконописі відсутній єдиний світовий канон зображення ликів святих. Це цілком закономірно, адже кожен народ вірить, що саме він створений за Божим образом та подобою, а його колір шкіри чи розріз очей є таким як у Бога, який створив першу людину.

Не виняток – богородичні зображення. На території України Божа Мати набула особливого, українського колориту, завдяки притаманним українкам рисам обличчя. Це підсилено введенням в іконописний сюжет і комплексу традиційного українського жіночого вбрання. Тож, явище українізації іконопису потребує детального висвітлення шляхом аналізу окремих творів іконопису.

Стан наукової розробки. Аналіз наукових праць в галузі мистецтвознавства, культурології, теології, психології, філософії, археології тощо, засвідчує велику зацікавленість сучасних науковців темою образу Богородиці в іконописі, образотворчому та декоративному мистецтві. Зокрема, у своїй дослідницькій діяльності цій темі приділяли увагу О. Цугорка, О. Рижова, В. Мазур, Л. Міляєва, І. Дундяк, Р. Косів, Д. Степовик та інші.

М. Жулинський у своїх наукових розвідках щодо значення християнської віри для українського народу в період сьогодення, вказав: «...в нових умовах національного буття українська культура «приречена» витворити універсум цінностей та ідеалів, у якому християнська ідея буде стимулюючою енергією духовного осягнення людини і світу на основі українських національних базових цінностей і пріоритетів» (Жулинський, 2000).

Звернемось до напрацювань О. Цугорка, який наголошує на особливому психологізмі богородичних зображень українського барокового іконопису: «...образ Богородиці – це водночас образ діви та жертвовної матері; образ надзвичайної чистоти, ніжності та недоторканості, в якому поєднано дівочість та вік, в якому вона тримаючи Сина на руках, вже сповнена печаллю, не дивиться на нього, оскільки вже бачить майбутнє (в цьому проявляється глибинна гра з часом та сутностями) має чітко сформований іконографічний тип, позбавлений чуттєвих рис – вузьке обличчя, тонкий ніс, великі очі, невеликий рот, тонкі губи та руки» (Цугорка, 2019).

Про близькість образу Богоматері українському народові, її роль як Матері та Берегині Роду засвідчує Д. Степовик в монографії «Історія української ікони X – XX століть». Висновки науковця є особливо актуальними в період війни Росії проти України (2022 р.): «Як народ, що відчайдушно боровся проти поневолення чужинцями, українці обирають Богородицю своєю небесною заступницею й покровителькою. Так було завжди в періоди величезних загроз і небезпек. Отже, потреба в особливій близькості Богородиці до людей зумовила те, що вона в іконах Покрови сходить із хмар на землю й у храмі вкриває людей омофором; що в іконах намісних ярусів схожа на українську матір...» (Степовик, 2004).

Ці та інші наукові напрацювання свідчать про значний інтерес та різновекторне трактування образу Богородиці в іконописі України в різні історичні періоди (Козирева, 2018; Михайлова, Петрук, 2020; Палій, 2005). Разом із тим, вкрай мало уваги приділено вивченню національних рис в богородичних зображеннях шляхом аналізу образного наповнення традиційного українського вбрання, представленого в творах іконопису. Згідно цих спостережень, було сформульовано:

– **об’єкт дослідження** – мистецький образ українського народного костюма Богородиці в роботах Олександр Охупкіна.

– **предмет дослідження** – варіативність застосування мистецького образу народного вбрання українців у творах сучасного іконопису.

Мета дослідження полягає в аналізі ролі мистецького образу українського народного костюма в образі Богородиці в сучасному українському іконописі, на прикладі творчості Олександр Охупкіна.

Аби досягти мети дослідження, були поставлені наступні **завдання**: розглянути стан наукового вивчення досліджуваної теми; з’ясувати роль Богородиці в духовній культурі українського народу; дослідити особливості використання в композиції творів іконопису зразків українського декоративно-прикладного мистецтва; охарактеризувати творчу манеру та сюжетне спрямування художньої діяльності Олександр Охупкіна; на прикладі аналізу окремих зображень Богородиці, з’ясувати роль мистецького образу народного українського костюма.

Джерельною базою слугують публікації про діяльність митця у наукових та популярних виданнях, матеріали інтерв’ювання та іконописні твори богородичної тематики авторства Олександр Охупкіна: «Роду нашого святина» (2021), «На Спаса» (2016), «Матінко моя мила» (2016), «І буде син, і буде Мати» (2016), «Закарпатська Божа Мати» (2016-2017), «Мати Божа на щастя, на добро» (2015).

Виклад основного матеріалу. Іконопис є найскравішим зразком сакрального мистецтва, яке впливає на формування світогляду людини та на роль її місця в соціумі. Згідно лат. «sacer» – «священний» – сакральним означається те, що має особливе значення в традиційних обрядових, ритуальних діях.

Для об’єктивного висвітлення теми дослідження варто згадати про поліфункціональність сакральних християнських образів. Адже ікона як інструмент релігійної культури виконує кілька діаметрально протилежних функцій. Перша – культова, спрямована на підсилення релігійних засад вірян. Друга – естетична, оскільки ікона є мистецьким твором, в якому, окрім сакральної складової та іконографічних принципів, наявний авторський художній задум щодо їхнього трактування, колірні й композиційні рішення, національні мистецькі тенденції тощо.

Сучасному українському іконопису, окрім вищезгаданих функцій, притаманна й етно-патріотична функція, оскільки в багатьох іконописних творах (переважно, богородичних) наявні зображення лику святого в традиційному українському костюмі, предмети народного мистецтва. У цілому, твори іконопису України кінця ХХ – початку ХХІ століття характеризуються багатобарвністю, контрастністю, тонким психологізмом, емоційністю, посиленою декоративністю тощо.

Іншою особливістю сучасного українського іконопису є національний колорит, переосмислення сакральних образів-символів та наближення їх завдяки художнім прийомам до народних образів-символів, духовно близьких українському народові (Гальченко, 2017). До таких належить Богородиця, яка для українців є жіночим сакральним образом-символом Матері, або ж Берегині, який шанується, до якого звертаються за заступництвом перед Господом, розрадою. Вбачаємо паралель в материнській любові, опіці. Адже саме образ матері в українській культурі посідає особливе, сакральне місце (Коваль, 2007). Оскільки саме сила материнської любові завжди буде оберігати й зцілювати, не зважаючи на те, чи дитина ще в малому віці, чи вже доросла та самостійна.

Виходячи з цього, вибудовується закономірна послідовність: Богородиця – Берегиня – Мати. Для нашого дослідження доцільно буде розглянути цю триаду більш детально. Вона трактується як «Богородиця – Берегиня», «Берегиня – Мати», «Мати – Богородиця». Тобто, ця триада уособлює українську Жінку, сила якої полягає в споконвічній здатності любити, оберігати, зцілювати своєю турботою та мудрістю.

У творах сучасного українського іконопису це втілено за допомогою застосування художниками-іконописцями мистецького образу народного костюма. Одним із найбільш впізнаваних в цьому руслі є творчий доробок Олександр Охупкіна (1962 р.н.), сучасного українського живописця, Заслуженого художника України.

Його творчість є комбінацію різних мистецьких спрямувань, звернення до традицій українського бароко, народного малярства й тісного взаємозв’язку з українським декоративно-прикладним мистецтвом та світоглядом українського народу. Олександр Охупкін переважно працює в жанрі домашньої (хатньої) ікони. Завдяки чому творча манера Олександр Охупкіна наближена до іконопису українського бароко ХVІІ – ХVІІІ ст.

Значне зацікавлення народним мистецтвом базується на дитячих роках майбутнього художника, проведених в бабусі в сільській місцевості, серед взірців кераміки, вишивки, ткацтва, деревообробки тощо, в тісному переплетенні з українською фольклорною спадщиною. Професійно малюванням почав займатись в 1976 р. Навчаючись в Дніпропетровському художньому училищі (1978 – 1982 рр.), вперше створив богородичну ікону. Після цього в Олександр Охупкіна виникло зацікавлення «хатньою іконою», притаманною українському народові.

За словами митця, в роботі він дуже прискіпливо опрацьовує етнографічний матеріал того чи іншого регіону України, згідно задуму, знакові взірці якого потім вводить в композиції ікон. Перш за все, це стосується комплексу одягу. Свого часу на цей шлях його спрямувала Романа Кобальчинська, завідувачка сектору «Карпати» Національного музею народної архітектури і побуту України (Інтерв’ю з О. Охупкіним, 2022).

Олександр Охупкін, займаючись іконописом, керується власними відчуттями: «Малюю з любов’ю – наближаюсь до Бога сам та намагаюсь допомагати відчутти Його глядачу через навколишню красу природи, що створена Богом. Це єдине правило яким я послуговуюсь» (Бондарева, б. д.). У своїх іконах Олександр Охупкін художньою мовою тонко передає риси українського менталітету, де чільне місце посідає Жінка-Берегиня, уособлена, як зазначено вище, в образі Богородиці. З-поміж його потужного творчого доробку нами умовно виокремлено кілька груп робіт, що становлять інтерес для теми дослідження. Проаналізуємо окремо кожен з груп, яких об’єднує насичення образів Богородиці зразками різних видів українського ужиткового мистецтва, предметами побуту, рослинністю, притаманною українській природі.

У першій групі виокремлено дві богородичні ікони (Іл. 1.; Іл. 2.), що уособлюють спектр традицій українського народу, його родинної та календарної обрядовості. Богородиця постає в них надзвичайно ніжною та жіночною. Художник продемонстрував тісний взаємозв'язок українців як землеробської нації з порами року, де в кожній є своє чільне свято, що символізує той чи інший життєвий етап людини, родини, нації.

**Іл. 1. О. Охупкін,
«Роду нашого святиння», 2021**

**Іл. 2. О. Охупкін,
«На Спаса», 2016**

Для прикладу, ікона «Роду нашого святиння», де розкрита тематика Великодня як зародження нового життя (або ж, початку життєвого циклу людини), пробудження природи після зимової пори, готовності до «запліднення» землі зерном для майбутнього врожаю. Дана ідея прочитується завдяки введенню в композицію писанок з традиційними писанковими розписами, обрядової випічки – паски та вербових гілочок в руках у Божої Матері. Барвиста хустка червоного кольору, щедро декорована пишними китицями й рясним рослинним орнаментом жовто-синьо-зеленого кольору, є типовим святковим елементом вбрання, яке одягали, зокрема, до церкви чи на великі свята.

Богоматір з Ісусом вбрані в святковий костюм Карпатського регіону, що прочитується крізь вишиття на сорочці та кептаріку. А також, на орнаментах рушників і скатертини на першому та другому плані ікони. Як бачимо, художник завдяки смислово наповненню орнаменту надає глядачеві своєрідну підказку до своєрідної регіональної приналежності втіленої ним Богоматері. Тобто, він «поселив» її та Ісуса в Гуцульському краї (Іл. 1.).

Дана ікона вирізняється особливим світлом. У глядача складається природне враження сяяння Богоматері й маленького Ісуса. Таким чином художник, за допомогою світло-тіньових ефектів та експериментів з кольором, передає їхнє особливе одухотворення не лише як святих, а й як Матері-Українки зі своїм дитячком. Оскільки Великдень для кожної української родини був і залишається особливим святковим днем, коли життя перемагає смерть.

Ікона «На Спаса» (Іл. 2.) є присвятою Преображенню Господньому, або ж, Яблучному Спасу. На цю назву натякає яблуко в руках в Ісуса, якого ніжно тримає на своїх колінах Богоматір. Святковий стрій, у який вона вбрана, являє собою тріумф життєвого циклу людини, розквіт сил, здоров'я й довголіття. Святково пов'язана хустка червоного кольору підсилює це та символізує українську жіночність, додає образу української народної сакральності.

У ході дослідження було виокремлено наступну групу богородичних ікон (Іл. 3.; Іл. 4.), спрямуванням яких є зображення Олександром Охупкіним Богородиці як Жінки-Берегині, що не тільки перебуває в гармонії з природою української землі, а й, в цілому, символізує її. В іконі «Матінко моя мила» (Іл. 3.), знову-ж таки, Богоматір представлена в святково пов'язаній хустці жовтого кольору. Її великий розмір (такий, яким можна закутати, захистити й Сина при потребі) слугує уособленням материнського захисту, традиційного іконографічного Покрову, яким Божа Мати вкриває світ і людей в ньому від лиха.

Жовтий колір її не випадково обраний художником для довершення образу. Адже бачимо перегукування з кольором сонця та ниви, колосся в руках Божого Сина. Тут вбачаємо глибоку обізнаність Олександра Охупкіна з основами українського менталітету та багатовікових устоїв життя українців як нації землеробів. Їхнє поклоніння сонцю, стихіям, порам року, красі й багатству природи, повага до землі, смиренна вдячність за врожай, споконвіку втілювалося у творах декоративного і образотворчого мистецтва.

Даний твір іконопису привертає увагу в контексті даного дослідження й наявністю в нижньому правому краї композиції скрині невеликого розміру. Невипадково саме вона зображена тут. Оскільки в сімейному побуті скрині відводилась значна роль. Адже це не лише частина хатнього меблювання, призначена для збереження домашнього скарбу, серед якого – рушники, сорочки, прикраси тощо. А й, в першу чергу, скриня символізувала родову пам'ять, оскільки передавалась від одного покоління до іншого, символізуючи збереження родинних цінностей, звичаїв і традицій.

**Іл. 3. О. Охакін,
«Матінко моя мила», 2016**

**Іл. 4. О. Охакін,
«І буде син, і буде Мати», 2016**

Підтверджує дослідницькі висновки й ікона «І буде син, і буде мати» (Іл. 4.). Святковий костюм Богородиці символізує пишність та красу української природи, наводить на думку про те, художник зобразив Богородицю як уособлення осені. Адже саме тоді українці, після важкої праці на землі, збирали врожай, підводили підсумки свого працелюбства. На пишню зашитій сорочці, орнамент якої нагадує обриси виораної ріллі після збору врожаю, переважає темно-червоний колір. Він гармонійно перегукується з кольорами святково пов'язаної хустки та кетягами калини на задньому композиційному плані. На нашу думку, образ Богородиці в даному випадку вступає як образ Матері-Годувальниці, що, беручи до уваги український світогляд, дає можливість ототожнювати її з Землею-годувальницею.

Це підтверджується й словами Олександра Охакіна: «У молитві людина тягнеться до рідного, красивого, доброго, до того відчуває всім серцем, та бажає відчутти ласкаве слово Матері. Тієї, що зустрічає при народженні та веде через все життя, підтримуючи та допомагаючи. А тому саме через зображення атрибутів, що виказують приналежність жінки до своєї рідної землі, до саме свого регіону – такого знайомого та єдиного на все життя, вважаю можливо краще відчутти Божественне, що невід'ємне від Батьківщини» (Інтерв'ю з О. Охакіним, 2022).

До третьої групи богородичних ікон належать ті, в яких Божа Мати чітко проглядається як Берегиня домашнього вогнища, яка творить родинний загишок, володіє сакральними знаннями й вміннями з вишивки, ткацтва, килимарства тощо. Тож, провідною лінією цієї групи ікон є домашня мистецька естетика, в якій українська хата є уособленням довколишнього світу (Іл. 5.; Іл. 6.).

**Іл. 5. О. Охакін,
«Закарпатська Божа Мати»,
2016-2017**

**Іл. 6. О. Охакін,
«Мати Божа на щастя, на добро»,
2015**

Одна з ікон «Закарпатська Божа Мати» (Іл. 5.) ілюструє гуцульське декоративне мистецтво з притаманною йому різьбою по дереву, ткацтвом, вишивкою, на тлі типових гірських карпатських пейзажів – ці взірці вдало введені в сюжет. Вбрання Богородиці завдяки наявності намітки промовляє про домашній буденний образ, але не менш естетично привабливий, аніж святковий стрій. Гуцульський кептар додає відчуття затишку і достатку. Рушник, дбайливо простелений до ніжок Ісуса, слугує символом захисту від злих сил.

Сюжет наступної ікони, створеної Олександром Охупкіним «Мати Божа на щастя на добро» (Іл. 6), є яскравим зразком втілення мистецькими засобами в Богоматері таланту української жінки, руками якої «народжуються» твори декоративного мистецтва. Її зображено в буденному Покутському строї. Рукави сорочки пишно вишиті технікою верхоплуту. Проста намітка підсилює враження про домашність, родинне тепло. Невипадково художник в лівому нижньому краї композиції зобразив прядку як один із сакральних предметів народного побуту, що символізував життя і час, сонячний коловорот. Завдяки цьому зняв працю жінка прядла нитки для створення в подальшому виробів для членів родини, проявляючи цим свою турботу. На задньому плані Олександр Охупкін зобразив ткацький верстат та, ймовірно, ткану скатертину.

Ми бачимо ткані пояси-крайки на Ісусові й Богоматері та запаску на ній. Весь цей символізм свідчить про широкий спектр талантів української жінки, втілену в богородичному образі. А саме, природна здатність бути сильною, вмילוю Берегинею свого родинного вогнища, піклуватись про нього як у вимірі окремої родини, так і всієї країни, що особливо актуально в період російської агресії проти українського народу.

Однією з об'єднуючих рис вищезгаданих богородичних ікон є зображення Олександром Охупкіним пишно декорованого тла. Це символічне уособлення двох сторін життя жінки – затишного хатнього простору й краси української землі. Обриси хати вгадуються по творах ужиткового мистецтва, серед яких – рушники, килими, скатертини тощо. Приналежність до рідної землі Богородиці-Берегині можна впізнати по рослинам-символам, важливим для українського народу. Серед них – мальви (Іл. 2, Іл. 3), колосся пшениці (Іл. 3, Іл. 4), кетяги калини (Іл. 4).

Вкрай цікаво на всіх трьох групах ікон спостерігати спільну для всіх типажів Богородиць рису – кожна з них щедро прикрашена дукачами й коралями. Що дуже яскраво підтверджує наше переконання, що, попри усталений аскетизм в загальноприйнятному образі Богородиці та звернення Олександра Охупкіна до іконографічних традицій (наприклад, жести рук), українській Богородиці притаманні риси справжньої жінки. Вона має щире бажанням та, в подальшому, сформовану традицію, носити прикраси і в будні, і в свято. Причому, незважаючи на соціальний статус і рівень статків родини.

Художник наступним чином характеризує такий свій прийом: «При роботі з прикрасами намагаюсь врахувати особливості сюжету. Якщо є необхідність підкреслити велич та красу дійства – прикраси тут доречні і навпаки... Богородиця – красива молода жінка, божественної, янгольської вроди, а що може підкреслити краще вроду української жінки ніж прикраси. От через етнографічні особливості певного регіону намагаюсь творити красу жінки-українки, а через таку «регіональність» показати величність всієї України...» (Інтерв'ю з О. Охупкіним, 2022).

Висновки. У статті досліджено мистецький образ українського народного вбрання в іконописі періоду сучасності, на прикладі творчого доробку Заслуженого художника України Олександра Охупкіна. Виявлено, що художник провадить постійну роботу над етнографічним матеріалом, композиційними рішеннями, технікою та індивідуальністю. Із часом це й сформувало унікальний художній стиль, де чільне місце посідають образи Богородиці.

Виявлено, що образ Богородиці в духовній культурі українського народу відіграє важливу роль, оскільки митці в різні історичні періоди (у тому числі, й у часи сьогодення) виокремлювали її образ як пріоритетний, близький українському менталітету через ототожнювання українцями Божої Матері з образом Берегині – мудрої, красивої та сильної захисниці роду.

Шляхом аналізу 6 богородичних ікон авторства Олександра Охупкіна, умовно розподілених на 3 групи, з'ясовано особливості використання в композиції творів іконопису зразків українського декоративно-прикладного мистецтва. Виявлено, що Богородиця постає легендарною Жінкою-Берегинею, Матір'ю-Землею. Тобто, художник в богородичних образах втілює душу української жінки. Інструментарієм до цього стало введення в композицію як комплексу вбрання Гуцульщини, Покуття тощо, так і окремих його елементів.

З'ясовано, що в роботах простежується багатовимірність композиції: від розуміння святих образів через ідентифікацію української приналежності (український одяг) до асоціацій з українською землею, її красою, сільською хатою тощо. Відмічено, що особливістю іконописної творчості Олександра Охупкіна є майже повне злиття образів святих з духовним та естетичним світоглядом українців.

Цього художнику вдалося досягти, в першу чергу, завдяки застосуванню зображень вишитих сорочок, хусток, наміток, кептарів, плахт, крайок тощо. А також, вишитих і тканих рушників, скатертин, килимів і приладдя для їх виготовлення як невід'ємних елементів матеріальної й духовної культури українського народу.

Зроблено акцент на зображенні Олександром Охупкіним наших прикрас, притаманних українцям усіх етнічних регіонів, що дало змогу провести ще чіткішу паралель між «Богородицею – Берегинею», «Берегинею – Матір'ю», «Матір'ю – Богородицею». Також взято до уваги використання автором прийому застосування пишно декорованого тла, де чітко вбачається поділ на два напрямки. Перший – стилізований інтер'єр української традиційної хати. Другий – зображення української природи, краси української землі.

У подальшому, дана тема, беручи до уваги широке розмаїття творів Олександра Охупкіна, заслуговує на подальше розкриття, наповнення новими смислами, актуальними в період сьогодення, коли національна самоідентифікація українців у світі є вкрай необхідною. У тому числі, й образною мовою іконопису Олександра Охупкіна.

References:

1. Bondarieva, Kh. (b. d.). Sviati u vyshyvankakh. Kartyny-ikony Oleksandra Okhapkina (Saints Wearing Vyshyvankas. Icon Paintings by Oleksandr Okhapkin. Ukrainian Magazine). URL: <http://ukrainianchi.com/Святі-у-вишиванках-Картини-ікони-Олек/> (data zvernennia: 20.07.2022). (in Ukrainian).
2. Halchenko, S. (2017) Ne ikona, a obraz tvortsia (Not an Scon, but an image of the Creator). *Ukrainska literaturna hazeta*. 2017. 16 cherv. S. 14–15. (in Ukrainian).
3. Interviu z O. Okhapkinym (Interview with O. Okhapkin) (2022) : [besida z Oleksandrom Okhapkinym/ spilkuvalasia Svitlana Dolesko] – lystuvannia – 20 lypnia. S. 4.
4. Koval, H. (2007). Bohorodytsia v ukrainskykh koliadkakh: funktsii, semantyka obrazu (Mother of God in Ukrainian carols: functions, semantics of the image). *Narodna tvorchist ta etnografia*. № 6. S. 42–46. (in Ukrainian).
5. Kozyrieva, T. (2018). Kartyna-ikona. Den (Picture-Icon. Day). 13 veres. S. 12. (in Ukrainian).
6. Mykhailova, R. D., Petruk R. I. (2020). Ikona yak predmet zhytlovoho interieru (Icons like interior item). *Art and Design*. № 2. S. 83–91. URL: <https://doi.org/10.30857/2617-0272.2020.2.7> (data zvernennia: 21.07.2022) (in Ukrainian).
7. Palii, N. (2005). Ukrainska ikona. *Pensiia (Ukrainian Icons. Pensiya)*. № 5. S. 42–43. (in Ukrainian).
8. Stepovyk, D. (2004). Istoriia ukrainskoi ikony X–XX stolit (History of Ukrainian Icons of the 10th – 20th Centuries). (2-he vyd.). Lybid (in Ukrainian).
9. Tzuhorka, O. (2019). Obraz bohomateri v ukrainskomu barokovomu ikonopysi: Mynule i suchasnist (Image of the Mother of God in Ukrainian Baroque-Style Icon Painting: the Past and the Present). *Mystetstvoznavchi zapysky*, (35), 144–150 (in Ukrainian).
10. Vilchynska, T. P. (2008). Kontsept-obraz "Bohorodytsia" v ukrainskii etnokulturi (Concept Image of the Mother of God in Ukrainian ethnoculture). *Literaturoznavchi studii*. Vyp. 21, ch. 1. S. 121–128. (in Ukrainian).
11. Zhulynskiy, M. (2000). Khrystyianstvo i natsionalna kultura (Christianity and National Culture). *Bibliia i kultura*, (1), 6–8 (in Ukrainian).

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-10>

ПЕРСПЕКТИВИ ТА БАР'ЄРИ РОЗВИТКУ РИНКУ ЗЕЛЕНИХ ОБЛІГАЦІЙ В УКРАЇНІ

Анастасія Дубко,

аспірантка кафедри фінансового права

Навчально-наукового інституту права Київського національного університету

імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0001-0266-3386

dubko.anastasiia@gmail.com

Анотація. У статті розкривається сутність та змістовні ознаки такого фінансового інструменту, як зелені облигації, цільове призначення яких полягає у залученні коштів до фінансування проєктів екологічного спрямування, висвітлюються об'єктивні передумови виникнення необхідності започаткування та розвитку ринку зелених облигацій в Україні, а також поточний правовий статус такого виду боргових цінних паперів. Приділяється увага сутності категорії «зелене фінансування», складовим елементом якого прийнято вважати зелені облигації, зокрема – як форму мобілізації коштів для реалізації зелених проєктів. Досліджено поточний стан ринку капіталів в Україні, включаючи ринок боргового капіталу, та визначено бар'єри для функціонування вітчизняного ринку зелених облигацій, серед яких – проблеми економічного (бюджетного, податкового), інституційного, нормативного та політичного характеру. Виявлено перспективи розвитку ринку зелених облигацій в Україні, зокрема, з огляду на потенційну необхідність переформатування вітчизняної енергетичної системи в контексті «зеленого» переходу з огляду на руйнівні наслідки російської збройної агресії 2022 року.

Ключові слова: зелені облигації, ринок зелених облигацій, проєкт екологічного спрямування, зелене фінансування, ринок капіталу, викиди парникових газів.

PROSPECTS AND BARRIERS TO THE DEVELOPMENT OF THE GREEN BONDS MARKET IN UKRAINE

Anastasiia Dubko,

Postgraduate Student at the Department of Financial Law

of the Educational and Scientific Institute of Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0001-0266-3386

dubko.anastasiia@gmail.com

Abstract. The article reveals the essence and substantive features of such a financial instrument as green bonds, the purpose of which is to attract funds for the financing of green projects, highlights the objective prerequisites for the need to initiate and develop the green bond market in Ukraine, as well as the current legal status of this type of debt securities. Attention is paid to

the essence of the category of “green financing”, a constituent element of which is considered to be green bonds, in particular, as a form of mobilizing funds for the implementation of green projects. The current state of the capital market in Ukraine, including the debt capital market, is studied, and barriers to the functioning of the domestic green bond market are identified, including problems of an economic (budgetary, tax), institutional, regulatory and political nature. Prospects for the development of the green bond market in Ukraine are identified, in particular, given the potential need to reformat the domestic energy system in the context of the “green” transition due to the devastating consequences of Russian armed aggression in 2022.

Key words: green bonds, green bonds market, green project, green financing, capital market, greenhouse gas emissions.

Постановка проблеми. Питання залучення фінансування до так званих «зелених» проєктів, тобто проєктів у сфері альтернативної енергетики, енергоефективності та енергозбереження, як і скорочення викидів парникових газів та загальне зменшення споживання паливно-енергетичних ресурсів вже досить давно стало одним із вагомих пунктів порядку денного вітчизняних органів публічної влади, адже зазначені заходи у довгостроковій перспективі покликані не лише позитивно вплинути на навколишнє природне середовище, а й покращити інвестиційну привабливість та конкурентоспроможність країни у сучасних світових реаліях. Одним із інструментів досягнення поставлених цілей повинно було стати запровадження ринку зелених облігацій в Україні, щодо якого за день до початку повномасштабної російської агресії проти України Кабінетом Міністрів було затверджено Концепцію запровадження та розвитку. На жаль, воєнні дії РФ проти України змусили наші державні інститути перемістити кошти та зусилля із більшості задач розвитку на задачі оборони та подальшої реконструкції та відновлення. І, оскільки дискусія щодо реконструкції уже почалася, непоодинокими є випадки приділення уваги також і «зеленій» реконструкції (Centre for Economic Policy Research, 2022; Cabinet of Ministers of Ukraine, 2022; Ukraine Recovery Conference, 2022). Так, відзначається, що «зелена» відбудова потребує в першу чергу прибирання перешкод на шляху «зелених» інвестицій, як, наприклад, несприятливе регулювання ринку електроенергетики та високі капітальні витрати на самі інвестиції (Low Carbon Ukraine, 2022). Звісно, продовження шляху переходу України до зеленої економіки, зокрема, в контексті фінансування зелених проєктів шляхом емісії зелених облігацій, стикнеться із багатьма бар'єрами, спровокованими, зокрема війною. Проте, не можемо не брати до уваги той факт, що, можливо саме війна стане каталізатором швидшого практичного реформатування України на реалізацію цілей сталого розвитку в контексті збереження безпечного та здорового довкілля.

Основна частина. Перш ніж розпочати виявлення характеристик зелених облігацій як фінансового інструменту та інструменту забезпечення цілей екологічної безпеки, як і аналіз перспектив та бар'єрів розвитку ринку таких облігацій у післявоєнній Україні, варто визначити суть та значення категорії зеленого фінансування як загальносвітової тенденції.

14 липня 2014 року Законом України № 1369-VIII було ратифіковано Паризьку угоду, яка зобов'язала Уряд нашої держави затвердити Оновлений національний визначений внесок України до цієї угоди. Так, Паризька угода, зокрема, зобов'язує країн-учасниць провадити державне регулювання на внутрішньому рівні руху фінансових потоків таким чином, щоб забезпечити не тільки виконання соціально-економічних функцій держави, а й захист навколишнього середовища та пом'якшення кліматично негативних наслідків господарської діяльності (ст. 2 Паризької угоди). Інструментом збалансованого досягнення зазначених цілей повинно стати забезпечення узгодженості потоків фінансових ресурсів із екологічною політикою тієї чи іншої країни. За таким підходом, збереження безпечного та здорового довкілля може бути досягнуто, зокрема, шляхом інвестування в ті проєкти, які потенційно повинні сприяти зменшенню або уникненню викидів парникових газів (GHG emissions), кредитування таких проєктів, а також реалізації такого фінансового інструменту як зелені облігації (Lindenberg, Nannette, 2014). Вищезазначені інструменти за своєю суттю і складають структурний зміст категорії «зелене фінансування», яке може бути визначене як інвестування або кредитування технологій, практик та проєктів, цільовим призначенням якого є забезпечення пріоритетів сталого розвитку в контексті захисту навколишнього середовища.

Оскільки сама тематика зеленого фінансування, зелених інвестицій та зелених облігацій є доволі новим явищем у економічному та правовому полі не тільки України, а й усього світу, теоретичні доробки з цього питання тільки починають з'являтися у вітчизняній науковій площині. Підґрунтям для дослідження здебільшого стали праці зарубіжних спеціалістів із зеленої економіки (D. Zhang, S. Managi, S. Dikau, M. Migorelli, S. Gilbert), а також нормативні та декларативні акти різного юридичного характеру, розроблені європейськими та світовими інституціями, такими як European Commission, World Bank Group, International Finance Corporation (IFC), International Capital Market Association тощо. Варто зазначити, що початок як для наукових, так і публіцистичних досліджень із тематики «зеленого» фінансування було покладено ще у 2016 році, коли «Велика двадцятка» сформувала спеціальну Групу для дослідження зеленого фінансування (Green Finance Study Group – GFSG), а саме – питань, пов'язаних із виявленням можливостей заохочування приватних інвесторів збільшити портфелі зелених інвестицій. Зелене фінансування визначається представниками групи GFSG як фінансування інвестицій, які забезпечують екологічні переваги в більш широкому контексті екологічно сталого розвитку. Ці екологічні переваги включають, наприклад, зменшення забруднення повітря, води та землі, скорочення викидів парникових газів, підвищення енергоефективності при використанні наявних природних ресурсів, а також пом'якшення та адаптацію до зміни клімату та їх супутніх переваг. За такого підходу, зелене фінансування включає зусилля щодо інтерналізації екологічних зовнішніх факторів та коригування сприйняття ризику, щоб стимулювати екологічно чисті інвестиції та зменшувати екологічно шкідливі інвестиції, що, безперечно, впливає на фінансові системи. Зелене фінансування охоплює широкий спектр фінансових установ і класів активів і включає державні та приватні фінанси.

Як зазначають представники ООН з довкілля, мета зеленого фінансування полягає у збільшенні об'ємів фінансових потоків (від банківської діяльності, мікрокредитування, страхування та інвестування) з боку публічного, приватного та некомерційного секторів для забезпечення пріоритетів сталого розвитку (UN Environment Programme). Експерти зазначають, що зелене фінансування може заохочуватися до реалізації в різних секторах економіки шляхом проведення змін в правовому полі країн (імплементация відповідних правових норм), гармонізації державних фінансових стимулів (пільг), узгодження прийняття рішень щодо фінансування у публічному секторі із приписами Цілей сталого розвитку, збільшення інвестицій у чисті та зелені технології (clean and green technologies), фінансування сталої зеленої економіки, яка будується на основі природних ресурсів, збільшення обігу зелених облігацій тощо.

Отже, можемо зробити висновок, що однією із змістовних складових поняття «зелене фінансування» є фінансування проєктів екологічного спрямування (зелених проєктів) шляхом емісії зелених облігацій.

Варто зазначити, що дефініція категорії «проєкт екологічного спрямування» на відміну від більш публіцистичного терміну «зелене фінансування», була нормативно закріплена на національному рівні 01 липня 2021 року із набуттям чинності Законом України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» у редакції Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів» №738-IX від 19.06.2020. Так, відповідно до ч. 2 ст. 18 Закону, проєкт екологічного спрямування – це проєкт у сфері альтернативної енергетики, енергоефективності, мінімізації утворення, утилізації та переробки відходів, впровадження екологічно чистого транспорту, органічного землеробства, збереження флори і фауни, водних і земельних ресурсів, адаптації до змін клімату, а також інший проєкт, спрямований на захист навколишнього природного середовища, впровадження екологічних стандартів, скорочення викидів у навколишнє природне середовище.

Зазначений нормативно-правовий акт також визначив окремо осіб, що реалізують відповідні проєкти, та осіб, що їх фінансують. Щодо суб'єктів, яких Закон визначає потенційними реалізаторами проєктів екологічного спрямування, їх закритий перелік становлять наступні учасники ринків капіталу: юридичні особи приватного права (зокрема, учасники державно-приватного партнерства), держава Україна в особі уповноважених органів, за умови прийняття рішення про реалізацію проєкту екологічного спрямування або державної цільової програми щодо здійснення екологічних (зелених) інвестицій, а також Рада міністрів АРК або територіальна громада в особі представницького органу місцевого самоврядування, за умови прийняття рішення про реалізацію проєкту екологічного спрямування. Відповідно до ст. 3 Закону, фінансувати проєкти екологічного спрямування можуть три групи суб'єктів – міжнародні фінансові організації, юридичні особи приватного права (не обмежуючись фінансовими посередниками у вигляді банків та інших фінансових установ) та спеціалізовані фінансові установи, утворені Кабінетом Міністрів України чи іншим спеціально уповноваженим органом, але тільки у випадках та в порядку, визначених законом, яким визначається правовий статус такої установи.

Що ж до самих зелених облігацій як інструменту залучення коштів до проєктів екологічного спрямування, то вищезитований нормативний акт у ст. 5 розкриває їхній зміст наступним чином: зелені облігації – це облігації, проспект (рішення про емісію, а для державних облігацій України – умови розміщення) яких передбачає (передбачають) використання залучених коштів виключно на фінансування екологічного проєкту або окремого його етапу. Виходячи із нормативної термінології Закону (ст. 8), який містить також і загальні норми щодо усіх видів цінних паперів, можемо прийти до висновку, що зелені облігації є видом емісійних боргових цінних паперів, адже вони посвідчують відносини позики і передбачають обов'язок емітента сплатити у визначений строк визначену суму коштів. Підставою для виділення такого виду облігацій є проведення класифікації облігацій за критерієм мети використання залучених коштів. Відповідно, метою використання залучених від емісії зелених облігацій коштів є виключно фінансування зеленого проєкту або окремого його етапу.

Відповідно до ст. 18 Закону «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», присвяченій окремо такому виду облігацій, емісію останніх може здійснювати особа, яка реалізує або фінансує проєкт екологічного спрямування. Кошти від розміщення зелених облігацій, відповідно, спрямовуються на фінансування та/або рефінансування витрат такого проєкту, а якщо емітентом таких облігацій виступає держава Україна, кошти від їх розміщення використовуються відповідно до Бюджетного кодексу України. Іншими особливими ознаками зелених облігацій як спеціальної категорії щодо облігацій як таких є наступні:

Вимоги щодо співвідношення кількості проєктів та кількості випусків облігацій: для реалізації одного проєкту екологічного спрямування може бути здійснена емісія декількох випусків зелених облігацій (за умови, якщо загальна номінальна вартість таких емісій не перевищує проєктно-кошторисну вартість проєкту екологічного спрямування, визначену в рішення про здійснення такого проєкту). Разом з тим, емісія одного випуску зелених облігацій може бути здійснена для фінансування декількох проєктів екологічного спрямування;

Суворий контроль за використанням надходжень: особа, яка реалізує/фінансує проєкт екологічного спрямування, зобов'язана забезпечити цільове використання надходжень, що будуть залучені від інвесторів на фінансування та/або рефінансування витрат такого проєкту;

Додаткова документація: якщо емітентом та реалізатором зеленого проєкту є одна особа, рішення про емісію облігацій або проспект облігацій повинні, додатково до вимог цього Закону, включати опис проєкту, його техніко-економічні параметри, строк реалізації, а також розрахунок екологічного ефекту, що очікується від реалізації проєкту. Якщо ж емітентом є особа, яка фінансує проєкти екологічного спрямування, рішення про емісію облігацій

або проспект облігацій повинні також додатково включати опис проєктів, які отримають фінансування за рахунок надходжень від розміщення облігацій, процедури оцінки та відбору проєктів для фінансування та розрахунок екологічного ефекту;

Звітність емітента: річна інформація про емітента зелених облігацій повинна містити окрім регулярної інформації (річна та проміжна звітна інформація про результати фінансово-господарської діяльності) також відомості про поточний стан реалізації проєкту екологічного спрямування, а також обсяг коштів, залучених за рахунок емісії зелених облігацій, та обсяг фактично використаних коштів для реалізації або фінансування такого проєкту.

Як вже було зазначено на початку, задля запровадження та подальшого розвитку ринку зелених облігацій в Україні Кабінетом Міністрів 23 лютого 2022 року було схвалено відповідну Концепцію (Розпорядження № 175-р). Як зазначається у документі, фактичним підґрунтям для запровадження нового фінансового інструменту (зелених облігацій) став цілий перелік об'єктивних факторів, спровокованих загальною низькою пріоритетністю питань захисту довкілля в економічному розвитку нашої держави, а також незбалансованою експлуатацією природних ресурсів. Серед таких факторів: значна енергоємність вітчизняної економіки (порівняно з країнами ЄС), зношення основних фондів, неефективна система публічного управління у сфері охорони довкілля та використання природних ресурсів, включаючи незадовільний рівень контролю за дотриманням релевантного законодавства, неврахування наслідків для довкілля (негативного екологічного ефекту) під час здійснення законотворчості, а також проблеми фінансово-бюджетного характеру. Так, не є достатнім як фінансування природоохоронних заходів та екологічної модернізації з бюджетної системи України, так і кількість фінансових ресурсів у приватному секторі задля потреб реалізації потенційних зелених проєктів. Разом з тим, передбачається, що створення та подальший розвиток ринку зелених облігацій в Україні сприяє позитивним змінам як у соціально-економічній сфері (покращення інвестиційної привабливості, ділового клімату та конкурентоспроможності нашої держави, стимулювання соціально-економічного розвитку в Україні, сприяння виконанню національних стратегічних цілей), так і у сфері охорони довкілля (зменшення обсягу споживання паливно-енергетичних ресурсів у національному енергобалансі, скорочення викидів парникових газів).

Важливо зазначити, що запровадження ринку зелених облігацій в Україні передбачає створення таких передумов як:

- встановлення таксономії проєктів екологічного спрямування, яка повинна відповідати міжнародним критеріям та стандартам, а також запровадження національних нормативів і правил щодо розкриття інформації емітентами, стандартів звітності;

- встановлення режиму акредитації зовнішніх верифікаторів та оцінювачів зелених облігацій;

- запровадження стимулів для розвитку ринку зелених облігацій тощо.

Не менш вагомим є також створення умов для залучення фінансування, зокрема, шляхом сприяння створенню внутрішнього інвестиційного попиту на вкладення в зелені облігації з боку різних категорій інвесторів (включаючи населення), а також підвищення кредитної якості зелених облігацій українських емітентів, сприяння їхньому просуванню на зовнішні ринки капіталу. Із цього приводу маємо зазначити наступне.

Дійсно, Уряд України як держави-учасниці Східного партнерства (Eastern Partnership, EaP), поставив перед собою досить амбітні цілі щодо швидкого розвитку ринку капіталів в контексті виконання зобов'язань щодо зменшення викидів парникових газів та прямування до низьковуглецевого майбутнього. Проте, варто розуміти, що для наслідування тенденції екологізації ринків боргового капіталу в Україні існують доволі вагомі бар'єри, які необхідно буде подолати для досягнення поставлених цілей. Такі бар'єри пов'язані здебільшого із нестабільним політичним середовищем та непередбачуваним вектором економічного розвитку, які не можуть позитивно впливати на забезпечення розвитку місцевих ринків капіталу. До того ж, збройна агресія російської Федерації проти України не тільки знищила вагому частку критичної інфраструктури та створила проблеми логістики, а й спровокувала прискорену інфляцію, скоротила реальний ВВП, зменшила спроможність внутрішнього ринку державного боргу до задоволення фінансових потреб держави. Таким чином, економічний розвиток нашої держави постав під ще більше питання, ніж був до початку повномасштабної війни 2022 року.

Але повернемося до аналізу загальних тенденцій функціонування ринків капіталу в Україні, адже саме стан останніх є вагомою передумовою впливу на функціонування ринку зелених облігацій. Згідно з офіційними даними статистики 2020 року (State Statistical Service of Ukraine), 9% капітальних інвестицій в Україні було профінансовано з державного бюджету, 10% – з місцевих бюджетів, 67% становили приватні інвестиції підприємств та організацій, тоді як лише 7% були профінансовані за рахунок банківських кредитів. У майбутньому ймовірно, що саме приватні інвестиції будуть основним джерелом фінансування заходів екологічного характеру, оскільки бюджетні ресурси залишатимуться явно обмеженими, як і загальна неефективність державного сектору у цій сфері. Однак, враховуючи реформу децентралізації, яка впроваджувалася в Україні протягом останніх років, ймовірно, що органи місцевого самоврядування (які отримали вищий ступінь самостійності у прийнятті інвестиційних рішень, що дозволяє залучати додаткові джерела фінансування відповідних місцевих бюджетів) збільшать свою частку у фінансуванні капітальних інвестицій в Україні. Також цілком ймовірно, що деяка частина інвестицій може бути отримана від боргового фінансування, яке потенційно може включати фінансування облігацій на внутрішньому та зовнішньому боргових ринках, якщо такі ринки стануть життєздатною альтернативою. Щоб використати такий потенціал, розширений випуск облігацій повинен буде підтримуватися сприятливим інвестиційним середовищем, придатним для реалізації якісних та транспарентних проєктів. Вагомим стимулом може також стати вуглецеве ціноутворення (carbon pricing) через оподаткування викидів парникових газів та схему

торгівлі викидами (ETS). Наразі такі інструменти в Україні не використовуються або суттєво не здійснюють стимулювання. Для потенційних міжнародних інвесторів також матиме значення створення належної основи для випуску зелених облігацій – таксономії зелених проєктів, вимог та стандартів звітності, інфраструктури для моніторингу, перевірки та технічного аудиту таких проєктів.

Наразі капіталізація та ліквідність українських облігацій, випущених юридичними особами недержавного сектору економіки, залишаються низькими. Натомість державні облігації домінують на вітчизняному ринку боргового капіталу: понад 95% усіх операцій на організованому фондовому ринку здійснюються саме з державними цінними паперами (National Securities and Stock Market Commission, 2021). Випуск муніципальних облігацій обмежується лише кількома емітентами, і менше десяти українських приватних компаній за останні роки змогли вийти на міжнародні ринки облігацій, випустивши власні єврооблігації (ТОВ «Метінвест Холдинг», ПрАТ «МХП», ТОВ «Кернел Груп», ТОВ «ДТЕК Енерго»). Разом з тим, деякі з цих компаній мають перспективні екологічні проєкти та зможуть у майбутньому випускати зелені облігації на міжнародному рівні. Варто також згадати, що ще в 2019 році ДТЕК Renewables (компанія групи ДТЕК Холдинг) випустила перші українські зелені облігації для фінансування проєктів у сфері відновлюваної енергетики (Sustainalytics, 2019). У листопаді 2021 року ПрАТ НЕК «УКРЕНЕРГО» здійснила дебютний випуск п'ятирічних зелених єврооблігацій на суму 825 мільйонів доларів США (переважно з метою погашення заборгованості перед виробниками відновлюваної енергії) (Interfax-Ukraine, 2021).

Загалом, ми можемо виділити такі об'єктивні бар'єри для розвитку ринку боргових цінних паперів, зокрема – ринку зелених облігацій:

- історія макроекономічної нестабільності та дефолтів, високий рівень доларизації економіки (що перешкоджало емісії національної валюти);
- нерівномірний підхід до оподаткування операцій із борговими цінними паперами (дохід від державних облігацій звільняється від оподаткування, тоді як дохід від корпоративних облігацій оподатковується податком на доходи фізичних осіб та військовим збором – 18% + 1,5%);
- нормативні обмеження щодо співвідношення випуску облігацій та статутного капіталу емітента (25% статутного капіталу);
- проблеми з доступом іноземних інвесторів до місцевого ринку корпоративних облігацій;
- відсутність інституційних інвесторів (приватні пенсійні фонди так і не виникли, страхові компанії обмежені в можливості інвестувати в цінні папери);
- на кредитних ринках домінують банківські установи, оскільки інші потенційні учасники – небанківські фінансові установи – ще не вийшли на цей ринок.

Варто також звернути увагу, що особливого доопрацювання потребують правила щодо прозорості (прозорості) та розкриття інформації у рамках реалізації проєкту екологічного спрямування.

Наразі відповідне вітчизняне законодавство не зобов'язує компанії, зареєстровані на території України, розкривати інформацію про екологічні та соціальні наслідки своєї господарської діяльності. Також на них не покладено обов'язок досягати конкретних ключових показників ефективності (KPI), пов'язаних із їх економічною діяльністю. Лише деякі представники української бізнес-спільноти почали добровільно публікувати інформацію такого характеру. Це безперечно є прикладом позитивної правової поведінки в цьому контексті, адже можливість функціонування зелених облігацій як особливого фінансового інструменту на пряму залежить від реально забезпеченої прозорості діяльності компаній, її екологічних та соціальних наслідків.

У березні 2020 року було затверджено Кодекс корпоративного управління та його основні вимоги та рекомендації (NSSMC, 2020). Зазначений нормативний акт було розроблено у співпраці з українськими та міжнародними експертами із урахуванням найкращих світових практик корпоративного управління. Вагомими є те, що розроблений Кодекс корпоративного управління відповідає Рекомендаціям з корпоративного управління Організації з економічного співробітництва та розвитку, чинному законодавству України, а також загальноприйнятим стандартам етичної поведінки. Таким чином, вітчизняним компаніям, які бажають продемонструвати високий рівень корпоративного управління, пропонується дотримуватися рекомендацій, викладених у Кодексі. Цей акт покликаний, зокрема, заохочувати акціонерні товариства ділитися звітністю з екологічних та соціальних питань для забезпечення дотримання цілей сталого розвитку. Широке впровадження найкращих практик корпоративного управління може бути підтримано майбутніми законодавчими формулюваннями, які вимагатимуть розкриття релевантної інформації учасниками ринку зелених облігацій. Закріплення на нормативному рівні також потребуватиме вимога щодо екологічної відповідальності компаній, а не лише обов'язку щодо звітності, оскільки такий вид юридичної відповідальності суб'єкта відносин щодо операцій із зеленими облігаціями також визнається світовим стандартом в контексті реалізації зелених проєктів.

Як і на багатьох ринках, що розвиваються, неліквідність посилює нерозвиненість самого ринку, а ліквідність на ринках облігацій зазвичай пов'язана зі стабільністю попиту. Проте вторинного ринку корпоративних облігацій наразі майже немає (більшість випусків купуються організаторами або андеррайтерами та утримуються до погашення). Деякі перешкоди для розвитку місцевого ринку облігацій (включаючи зелені облігації) знаходяться за межами ринку капіталу та нормативної бази. Перманентні проблеми в галузі публічного управління та невідомість щодо шляху ключових економічних реформ, незадовільний інвестиційний клімат, неефективна судова система також залишаються фундаментальними проблемами для розвитку ринку капіталу в Україні, а відтак – і ринку зелених облігацій як особливого різновиду боргових цінних паперів.

Разом з тим, перспективи розвитку ринку зелених облігацій на теренах нашої держави можуть лежати не тільки в площині взятих Україною міжнародних зобов'язань щодо охорони довкілля та сталого розвитку. Варто взяти до уваги і той факт, що через російську агресію, яка практично зруйнувала нашу енергетичну інфраструктуру, може виникнути питання переформатування вітчизняної енергетики за вектором «зеленого» переходу – енергоефективності, енергозбереження (що також можуть призвести і до енергетичної незалежності держави) та ширшого використання джерел альтернативної енергії та когенерації. Цілком можливо, що при стабілізації воєнної ситуації, фінансовій допомозі партнерських міжнародних інституцій-донорів, а також усуненні вищезазначених бар'єрів нормативного, інституційного та фінансово-бюджетного характеру нараду із запровадженням стимулів податкового характеру реальний ринок зелених облігацій в Україні все ж таки зможе бути доволі ефективним та ліквідним явищем вітчизняної фінансової системи.

Як впливає із усього вищенаведеного, серед потенційних емітентів зелених облігацій в Україні можуть бути, зокрема, держава, муніципалітети, а також приватний бізнес (потенційно – великі платники податків), банківські інституції. Так, наприклад, державна банківська установа «Укргазбанк» уже позиціонує себе як «зелений» банк та може потенційно забезпечувати фінансування проєктів у сфері генерації чистої енергії (clean energy generation), енергоефективності та енергозбереження, зменшення викидів парникових газів. Емітентами зелених облігацій також можуть стати великі агрохолдинги, акції яких обліковуються на зарубіжних фондових біржах, при реалізації проєктів екологічного спрямування у сфері виробництва енергії з біомаси, енергоефективності та енергозбереження, будівництва промислових об'єктів/будівель у відповідності до міжнародних екологічних нормативів сертифікації; транспортні компанії та компанії транспортної інфраструктури національного масштабу при фінансуванні зелених проєктів щодо технічного та інфраструктурного оновлення залізниць, аеропортів та морських портів, а також розвитку екологічно чистих видів міського транспорту (трамвай, швидкісний трамвай, тролейбус, метро, електричка тощо); компанії у секторі енергетики, які управляють активами у сфері видобутку вугілля, виробництва та розподілу теплової енергії, при фінансуванні зелених проєктів у галузі альтернативної енергетики; будівельні компанії при фінансуванні проєктів у сфері будівництва «зелених» будівель (green buildings) відповідно до міжнародних норм «зеленої» сертифікації, реконструкції або капітального ремонту будівель для підвищення їхньої енергоефективності.

Потенційні емітенти повинні будуть демонструвати високий рівень корпоративного управління, прозору фінансову звітність та відсутність у минулому випадків реструктуризації заборгованості, щоб мати можливість випуску зелених облігацій на місцевому та міжнародному ринках капіталу. Відносно нещодавнє послаблення Нацбанком України контролю за рухом капіталу та плани відмовитися від усіх обмежень на такі потоки до 2025 року (Національний банк України, 2021) вже до початку війни сприяли прямим випускам зовнішніх боргових цінних паперів (зокрема, єврооблігацій) українськими емітентами. Ще одним кроком на шляху лібералізації ринку стало рішення НКЦПФР дозволити торгівлю великою частиною таких облігацій на місцевому ринку і завдяки подвійному лістингу розширила ліквідність та привабливість випуску облігацій.

Разом з тим, Уряд України як ще один потенційний емітент зелених облігацій, добре закріпився на місцевому та міжнародних ринках боргових цінних паперів. Однак наразі (у довоєнний період та під час війни) весь випуск облігацій здійснюється для фінансування дефіциту бюджету, і Міністерство фінансів України ще не оголошувало про плани щодо випуску зелених облігацій. У той же час, варто звернути увагу на те, що на інших (зарубіжних) ринках, що розвиваються, центральні органи влади та муніципальні установи можуть бути вагомими каталізаторами для розвитку ринку зелених облігацій. Муніципалітети можуть розглядатися як одна з найбільш кредитоспроможних груп потенційних емітентів облігацій в Україні. Варто зазначити, що за останні 20 років близько 20 муніципалітетів випустили облігації, і не було жодного випадку настання муніципальних дефолтів (у деяких випадках були тільки проведені вимушені реструктуризації муніципальних облігацій, у тому числі, перепрофілювання боргів міста Києва, пов'язаних із реструктуризацією боргу в 2015 році). Проте низькі кредитні рейтинги муніципалітетів за міжнародною шкалою залишаються стримуючим фактором для міжнародних інвесторів та, відповідно, перешкодою для емісії облігацій. З іншої сторони, безперечно, ті муніципалітети, які реалізують інфраструктурні проєкти (енергоефективна реконструкція громадських будівель, тепло-, енерго-, -водопостачання) є доволі перспективною групою потенційних емітентів зелених облігацій. Однак, вірогідно, відсутність інституційної спроможності на муніципальному рівні для підготовки проєктів, як і продовження війни на території України, стануть суттєвими обмеженнями у найближчій перспективі.

Висновки. Отже, ринок зелених облігацій в Україні може потенційно стати тим середовищем, де акумулюватимуться кошти інвесторів різних категорій та рівнів для цілей фінансування проєктів екологічного спрямування. Наразі вже розроблені нормативно-правові акти різної юридичної сили на регулювання відносин у сфері емісії, обігу, визначення правового статусу такого фінансового інструменту як зелені облігації, закріплення стандартів корпоративного управління, застосовуваних до учасників потенційного ринку зелених облігацій (Закон України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», Концепція запровадження та розвитку ринку зелених облігацій в Україні, Кодекс корпоративного управління тощо), проте, безперечно відповідне законодавство ще потребує доопрацювання та доповнень у відповідності, зокрема, із міжнародними нормативами та стандартами. Так, окремої уваги потребуватимуть вимоги щодо розкриття учасниками ринку зелених облігацій інформації про екологічний та соціальний наслідки своєї господарської діяльності, а також вимоги щодо співвідношення випуску облігацій та статутного капіталу емітента. Оподаткування доходу від зелених облігацій також потребуватиме окремого обміркування законодавця. Окрім необхідності гармонізації

та покращення нормативного базису, для становлення та розвитку ринку зелених облігацій в Україні вкрай важливим є також покращити стан ринку капіталів та інвестиційний клімат у країні, підвищити привабливість емісії корпоративних облігацій як для потенційних інвесторів, так і емітентів, впровадити заходи податкової стимуляції для фінансування в проєкти екологічного спрямування шляхом проведення операцій із зеленими облігаціями. Тільки у своїй сукупності необхідні зміни нормативного, економічного, інституційного та політичного характеру зможуть дати довгостроковий результат у вигляді ефективного функціонування ринку зелених облігацій в Україні, що, у свою чергу, наблизить нашу державу до виконання світових стандартів щодо захисту довкілля, екологічної безпеки та інших елементів сталого розвитку.

References:

1. Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy (2022). Pro skhvalennya Kontseptsii zaprovadzhennya ta rozvytku rynku zelenykh oblihatyiv v Ukraini: vid 23 lyutoho 2022 roku № 175-r (On the approval of the concept of introduction and development of the green bond market in Ukraine) [Elektronnyy resurs] – Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/175-2022-%D1%80#Text> (in Ukrainian).
2. A Blueprint for the Reconstruction of Ukraine (April 8th, 2022). Centre for Economic Policy Research. URL: <https://cepr.org/content/blueprint-reconstruction-ukraine>.
3. Preparation of Proposals for a Comprehensive Recovery Plan of Ukraine begun (May 5th, 2022). Reforms Delivery Office of the Cabinet of Ministers of Ukraine. URL: <https://www.kmu.gov.ua/en/news/rozpochalasya-pidgotovka-propozicij-do-kompleksnogo-planu-vidnovlennya-ukrayini>.
4. Ukraine's Recovery Plan Blueprint (2022). Ukraine Recovery Conference. URL: <https://www.urc2022.com/urc2022-recovery-plan>.
5. Putting the green reconstruction of Ukraine into action: Requirements for programme design and policy (2022). Low Carbon Ukraine. Policy advice on low-carbon policies for Ukraine. URL: https://www.lowcarbonukraine.com/wp-content/uploads/PP_02_2022_Putting_the_green_reconstruction_of_Ukraine_into_action.pdf.
6. Pro ratyfikatsiiu Paryzkoi uhody: Zakon Ukrainy (2016) № 1469-VIII vid 14 lypnya 2016 roku (On ratification of the Paris Agreement: Law of Ukraine). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1469-19#Text> (in Ukrainian).
7. Definition of Green Finance (2014). Lindenberg, Nanette. German Development Institute. URL: <https://www.cbd.int/financial/gcf/definition-greenfinance.pdf>.
8. Green Financing. UN Environment Programme. URL: <https://www.unep.org/regions/asia-and-pacific/regional-initiatives/supporting-resource-efficiency/green-financing>.
9. Pro rynky kapitalu ta tovarni rynky: Zakon Ukrainy (2006) № 3480-IV vid 23 lyutoho 2006 roku (About capital markets and organized commodity markets: Law of Ukraine). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text> (in Ukrainian).
10. State Statistical Service Website. State Statistical Service of Ukraine. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
11. Annual report of the National Securities and Stock Market Commission (2021). National Securities and Stock Market Commission of Ukraine. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/en/document/?id=12530000>.
12. DTEK Renewables Green Bond Party Opinion (2019). Sustainalytics. URL: <https://www.sustainalytics.com/corporate-solutions/sustainable-finance-and-lending/published-projects/project/dtek/dtek-renewables-green-bond-second-party-opinion/dtek-renewables-green-bond-framework-second-party-opinion-26-9-2019-pdf>.
13. "Ukrenergo Places 5-Year "Green" Eurobonds for \$ 825 million at 6.875% (November 2, 2021). Interfax-Ukraine. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/economic/777128.html>.
14. Resolution № 118 of the National Securities and Stock Market Commission of Ukraine on the Code of Corporate Governance: Key Requirements and Recommendations (2020). NSSMC. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/en/document/?id=10687172>.
15. Annual report (2021). National bank of Ukraine. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/annual_report_2021.pdf (in Ukrainian).

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-11>

СЕМАНТИКА АКАДЕМІЧНОЇ ПІСНІ ЯК ЗНАКОВОЇ МИСЛЕФОРМИ УКРАЇНСЬКОЇ МУЗИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ: ЕПІСТЕМОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Тетяна Задорожна,

*асистентка кафедри музикознавства та методики музичного мистецтва,
аспірантка Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка (Тернопіль, Україна)
ORCID ID: 0000-0002-4756-8635
t_ani4ka@ukr.net*

Анотація. Українська академічна пісня є феноменом, який виразно свідчить про знаковість етнонаціональної ідентичності української музичної творчості. Її витокami, звідси річ, є українська народнопісенна творчість, ідентифікація з якою й визначила стильові корені української камерно-вокальної лірики з її жанрово-стильовим розмаїттям. А отже, важливість постановки проблеми й полягає у тому, що з-поміж жанрових різновидів української камерної сольної пісні сформувалася певна система її жанрово-стильової спеціалізації, про що певного часу мовилося у дослідницьких напрацюваннях С. П. Людкевича стосовно солоспівів М. В. Лисенка на слова Т. Г. Шевченка. Відтак, продовжуючи дослідницькі традиції галицького вченого, а також сучасні аналітичні напрацювання, пропонується оновлений погляд щодо жанрово-стильових пріоритетів української академічної пісні. Методи дослідження – аналітичні та дискурсивні, що значить логічне опрацювання дослідницького активу з проблем родової спеціалізації камерно-вокальної лірики в цілому. Слід сподіватися, що обраний підхід дослідження буде сприятливим для евристично плідного та епістемологічно вірогідного тлумачення ментальної специфіки української академічної пісні.

Ключові слова: українська академічна пісня, жанрово-стильові різновиди українського солоспіву.

THE SEMANTICS OF THE ACADEMIC SONGS AS A SIGNIFICANT FORM OF UKRAINIAN MUSIC COMPOSITION: EPISTEMOLOGICAL ASPECT

Tetyana Zadorozhna,

*Assistant Professor at the Department of Musicology and Methods of Musical Art,
Postgraduate Student of the Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University (Ternopil, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0002-4756-8635
t_ani4ka@ukr.net*

Abstract. The Ukrainian academic song is a phenomenon that clearly demonstrates the significance of the ethnic national identity of Ukrainian music composition. Its origins are obviously Ukrainian folk songs, which determined the stylistic roots of Ukrainian chamber vocal lyrics with its genre stylistic diversity. And therefore, the importance of posing the problem lies in the fact that a certain system of its genre stylistic specialization was formed from among the genre varieties of Ukrainian chamber solo singing, which was discussed in the research of S. Lyudkevych regarding the solo songs of M. Lysenko to the lyrics of T. Shevchenko. Therefore, continuing the research traditions of the Galician scholar, as well as taking into account modern analytical works, an updated view is offered regarding the genre stylistic priorities of Ukrainian academic songs. Research methods used are analytical and discursive, which means a logical elaboration of the existing research on the problems of generic specialization of chamber vocal lyrics as a whole. It is to be hoped that the selected research approach will be favorable for a heuristically fruitful and epistemologically plausible interpretation of the mental specificity of the Ukrainian academic songs.

Key words: Ukrainian academic songs, genre and style varieties of Ukrainian solo singing.

Вступ. У сучасному систематичному музикознавстві ще з останньої третини ХХ століття усталено аналітичну методику вияву та обґрунтування семантичного інваріанту жанрової форми, тобто – з боку типу змісту; і лише услід за тим – її структурного інваріанту, що, звідси річ, є виявом конструктивних засад відтворення цього змісту. Ця згадка є важливою тим, що на практиці стосовно камерно-вокальної творчості надто загальною (а не диференційовано і не інтегровано) мовиться про її ресурсні можливості та словесно-поетичну основу; але натомість кожна жанрова форма потребує розуміння її іманентності щодо семантичного інваріанту. Це також значить, що сучасна музикознавча наука прагне переносити акцент з диференційованих значень на інтегровані – в душі філософії цілості та ментальних значень культурних явищ. Саме тому можна стверджувати: у кожній жанрової форми – власна модальність (від *modus* – міра, спосіб, стан суб'єкта), яка в ментальному полі культури як психодумкосфері має сенс мислеформи або ж енергетичного згустку (кванту). Так, в історії української музичної творчості академічна пісня і є такою мислеформою, причому – в знаковому сенсі: вона втілює собою енергію етнонаціонального психотипу (словами П. Юркевича – епістему «філософії серця») з його споглядалною само-рефлексією (інтroversний вектор) та емоціоналізмом в якості домінантних світосприймальних настанов (Ярко, 1997). Відтак, *мету роботи* визначає намір увиразнення семантичного потенціалу української академічної пісні в її історично визначених жанрово-стильових модифікаціях.

Основна частина. Проблематика музикознавчого аналізу камерно-вокальної лірики (і не тільки, а й вокальної музики в цілому) вже традиційно кориниться в її іманентній специфіці як родової сфери жанрів музичної творчості: а це – синтетичний утвір на основі щонайтиснішої взаємодії Слова й Музики, де первинне значення мають словесний текст та певні принципи його озвучення (узагальнення, деталізація чи їх поєднання). З цього слідує, що усі структурні компоненти солоспіву (вокальна мелодика, інструментальна партія) повинні розглядатися під кутом зору музичного втілення поетичного першоджерела (архітектоніка вокальної мелодики, інструментальний тематизм), а також включати аспект співвідношення авторських систем (Композитор – Поет). Безпосередньо ж словесний текст, власне, й визначає образно-змістову типізацію жанрового різновиду за рівнями архітектонічних принципів вокальної мелодики (Ярко, 2010) та участі інструментального тематизму у розкритті музично-поетичних співвідношень (Бучок, 2022: 44–47). І саме такий аналітичний підхід надає можливість щонайчіткіше прозирати процеси творчого урізноманітнення жанрової специфіки української академічної пісні; наприклад – у версії «старогалицької елегії» із впливами італійської оперної естетики (солоспіви О. Нижанківського та б. ін. галицьких композиторів).

До-речі, в українській музикознавчій літературі та практиці міцно укорінилося поняття «солоспів» – в сенсі сольного співу з інструментальним супроводом. Однак, ще у працях галицького композитора, музикознавця та педагога С. П. Людкевича (перша третина ХХ століття) розроблено фактично унікальну модель жанрово-стильової диференціації українського солоспіву як феномена, що має власне внутрішньовидове розмаїття (Людкевич, 1976). У подальшому часі (на межі ХХ–ХХ століть) ця модель була доопрацьована й розгорнута із врахуванням сучасних теоретичних досягнень у сфері методики аналізу вокальних творів (Бучок, Каралюс, Ярко, 2022).

Так, у творчості українського класика М. В. Лисенка С. П. Людкевич виокремлює такі види солоспіву: «пісня простонародного характеру», «романс», «пісня-романс» і особливим чином – зразки, що мають у собі «різні європейські впливи» (зразка балади «Лісовий Цар» Ф. Шуберта); тобто – «твори на слова Лесі Українки, Гейне та інших поетів, що їх форма й фактура далека від українського народного жанру та виявляє в мелодії, гармонії і манері фортепіанного супроводу всякі європейські зразки та впливи» (Людкевич, 1976: 162). Суттєвим є також зауваження, що ці твори, проте, складаються на досить виразну «лисенківську фізіономію» (там само). Своєю чергою у сучасній музикознавчій практиці саме цей фактично безіменний жанрово-стильовий різновид українського солоспіву позначено поняттям «моно-драматичний солоспів-монолог» (Ярко, 1998: 130).

А отже, *завданням* пропонованого дослідження є вистежування еталонних індикацій жанрово-стильових різновидів українського солоспіву в їх певному епістемологічному (знаннєвому) значенні.

Принагідно варто відзначити: в епістемології як філософській теорії знання, безпосередньо «знання» є генетично пов'язаним із знаками, прикметами, позначками (Петрушенко, 2000: 25); однак, «важливо відшукати в самому знанні – бо воно є наша перша реальність – підстав і умови приписування будь-чому атрибута буття» (Петрушенко, 2000: 29); бо «унікальна визначеність, що виключає загальне – це нонсенс» (Петрушенко, 2000: 63). А отже, ставлення до такого феномена, як українська академічна пісня поглинає собою семантичний простір усієї української музичної культури і при цьому чітко вказує на її епістемічні (знаннєві) та почуттєві форми.

Відповідно, *методами* дослідження щодо фактичної множинності семантичних значень української академічної пісні обираються семіотичний (від *sema* – знак) та герменевтичний (тлумачний) дискурси аналізу, що утвердилися в українському музикознавстві на межі ХХ–ХХІ століть.

Передусім, проте, варто наголосити: безумовно важливими аспектами аналізу академічної пісні в українській музичній творчості є, з одного боку, історично актуальна «духовна ситуація часу» (вислів К. Ясперса); з іншого – індивідуальний стиль композитора та його суб'єктивні передумови світовідчуття. Але водночас, це аж ніяк не поменшує ролі питання типологізації жанрових різновидів українського солоспіву, що потребує належної епістемологічної (знаннєвої) аргументації. У числі парадигмальних значень такої аргументації – принципи співвідношення Слова і Музики, які однаковою мірою стосуються усіх інших парадигмальних значень цього співвідношення за рівнями:

1) словесний текст (його інтонаційно-декламаційні та образно-сміслові значення) → вокальна мелодика (її архітектонічна модель у зв'язку із втіленням мовленнєвих інтоном та розмовного жанру);

2) вокалізація словесного тексту за певним принципом музично-поетичних співвідношень (типи вокальної мелодики) → інтонаційний рельєф інструментального тематизму;

3) співвідношення авторських систем «Поет – Композитор» (авторський «голос»).

Відповідно щодо зазначених парадигмальних значень і формується те, що мислиться в ролі семантичного профілю академічної пісні в залежності від її жанрово-стильового різновиду. Проте: «В українському музикознавстві з поняттям «солоспів» зазвичай пов'язані уявлення про камерно-вокальну творчість взагалі, що фактично спричиняє їх термінологічну тотожність – на підставі обмеженого виконавського ресурсу: вокальне соло з інструментальним супроводом. Але більшою мірою адекватним постає розуміння цього поняття тоді, коли досягаються самі підстави на особність поняття солоспіву в сенсі «камерно-вокальної лірики». Проблема, відтак, полягає у відсутності спроможності самого терміну «солоспів» (бо постає радше метафорою, аніж термінологічним позначенням) на чітку жанрово-стильову дефініцію. Адже в розуміння терміну «жанр» слід вкладати йому властиві означення – як типу змісту» (Бучок, Каралюс, Ярко, 2022: 12–13). Наприклад, як жанровий різновид камерно-вокальної лірики «пісня» забезпечується узагальненням настрою образної програми; «романс» – тяжінням до деталізації змісту, але яка не сягає концептуальних (як підсумкових) узагальнень тощо.

Так, для власне *пісні* (за термінологією С. Людкевича – «пісні протонародного характеру») – це максимальна міра узагальнення образної програми поетичного тексту, що спричиняє смислову завуальованість музичного вираження. Яскравим прикладом цього жанрово-стильового типу є солоспів Н. Нижанківського «Ти, любчику, за горою» на слова У. Кравченко. Причетність цього солоспіву до власне його «пісенного» різновиду забезпечує узагальнена постава музичного образу щодо втілення змісту словесного тексту. Зокрема, «... у цьому творі стилізовано ліричну народну пісню на зразок «співанки». У зв'язку з цим характерним є спирання на «коломиїкову» (за визначенням Ф. Колесси) складочисельну формулу (4+4+6) та регулярну симетричну повторюваність так званих «колін». Складається враження, наче авторський твір композитора є обробкою народної пісні – настільки близькою до автентичної природи є саме «пісенна» стилістика. Окрім «коломиїкового» вірша, її лексичне забезпечення складають метро-ритмічна модель танцювального типу – із акцентною регулярністю та кружляючим рельєфом мелодичної лінії у мотивних та фразових структурах. Примітно, що виразом локального (гуцульського) колориту слугує не лише структурна модель коломийки, але й ладові прикмети гуцульського фольклору – мінольний лад з двома збільшеними секундами (двічі гармонічний мінор – із підвищеними IV та VII щаблями). Проте, якщо класичний норматив обробки народної пісні (згідно з настановами М. В. Лисенка) передбачає принцип пову, так би мовити, лояльності (інтонаційно-тематичну недиференційованість) інструментального супроводу, то в даному випадку Н. Нижанківський вдається, по-перше, саме до індивідуалізації інструментальної тканини – як певного начала, що на вираз є підкреслено віртуозним (аж до розкутості), нестримно фантазійним й чутливим до заданого у тексті вірша змістовного мотиву; по-друге – інструментальна партія є місцем присутності, так би мовити, авторського голосу композитора, через що саме цей пласт тематизму вокального твору сприймається як автономний» (Бучок, 2022: 45). Принагідно варто наголосити: у стильовій перспективі ХХ століття подібна двохплановість вираження здобула позначення «діалогізму» та «поліфонії смислів» (за визначенням М. Бахтіна), що слід розцінювати як творчу (модерну за наміром) знахідку композитора.

Чимало прикладів солоспіву типу пісні у так званому «протонародному характері» натрапляємо у творчості засновника зразків академічного солоспіву М. В. Лисенка: наприклад – «Садок вишневий коло хати» на слова Т. Г. Шевченка, «Коли настав чудовий май» на слова Г. Гейне та «Безмежнеє поле» на слова І. Франка. Зокрема, «... «пісенний» тип солоспіву у камерно-вокальній творчості М. В. Лисенка – це такий жанрово-стильовий різновид камерно-вокальної лірики, де висліджується висока міра поетизації жарових рамок народної пісні; а саме – узагальнення присутнього у словесному тексті «сюжету» або ж «картини» як загального настрою образної програми поетичного першоджерела»; «...у цих солоспівах найсуттєвішим аргументом на користь типізації образної програми є узагальнений принцип співвідношення між словесним текстом та вокальною мелодією. Зокрема, у них також доволі сильним є момент поетизації, що покладається на образно-описову роль фортепіанної партії: її тематична диференціація (надто у вступних розділах та постлюдіях) ув'язується з ідеєю картинності» (Бучок, Каралюс, Ярмо, 2022: 14).

Натомість *пісня літературного походження* (фольклорна традиція) передбачає помірковане включення принципу деталізації, що має відбиток в архітектоніці вокальної мелодики – із наслідуванням мовленнєвих інтонацій та інтоном розмовного жанру (наприклад, «Стоїть гора високая»).

Своєю чергою, *романс* – це царина особливого образно-сислового типу поетичного тексту та принципів його омузичення, де однозначно превалує принцип деталізації музично-поетичних співвідношень як на рівні архітектоніки вокальної мелодики (стилізація декламаційного типу мовлення), так і на рівні образно-сислової деталізації інтонаційного моделювання в зоні інструментального тематизму. Наприклад, у творчості В. Барвінського: «Солоспіви «Ой сумна, сумна темна ніченька» на слова сербської народної поезії в переспіві Якова Головацького (1923) для жіночого голосу, «У мене був коханий рідний край» на слова Генріха Гейне у перекладі Агатангела Кримського (1923) для жіночого голосу та «Щаслива будь» на слова Богдана Лепкого (1923) для низького чоловічого голосу ... ідентифікуються як жанрово-стильова модель романсу: їх об'єднує художній принцип образно-сислової деталізації семантичного поля поетичного першоджерела, що зумовлює потребу в архітектоніці вокальної мелодики праобразів мовленнєвих інтоном та максимально тематично завантаженої фортепіанної супровід» (Бучок, 2022: 198–199).

Тобто, особність жанрово-стильової диференціації солоспіву романсового типу зумовлена визначальним для нього принципом деталізації образно-сислової програми поетичної першооснови. Проте, при цьому він також обмежується регламентом так званих простих композиційних форм (тип строфічної форми); а отже – поза претензійністю щодо концептуалізації та системності як семантичної умови складних жанрових форм.

Наприклад, солоспівом романсового типу у творчості М. В. Лисенка характерним образком є романс «Мені однаково» на слова Т. Г. Шевченка: «В центрі уваги – декламаційний тип мелодики, яка організовується згідно з мовленнєвою декламацією, її темпо-ритмом та висотною градацією. Можна навіть сміливо стверджувати про наміреність автора правдоподібно втілювати у звуковисотному рельєфі вокальної мелодики та її ритмо-інтонаційній артикуляції інтонацій мовлення – настільки реально вони наближені до мовленнєвої специфіки. Такою ж виразовою насиченістю вирізняється інструментальна тканина: у партії фортепіано відбуваються неординарні слідування гармоній, атипове фактурне структурування (у вічі впадає тяглість мелодичних затримань, мелодично підкреслене легато); у строфічну композиційну форму вкладено інтерлюдії (поміж строфами) та постлюдію» (Бучок, Каралюс, Ярмо, 2022: 15).

Інший приклад із творчості М. В. Лисенка – романс «Огні горять» на слова Т. Г. Шевченка про намарно втрачені молоді роки життя людини: «Стан розпачу ліричного героя (друга строфа) становить гострий

контраст до настроїв веселощів (перша строфа). Та ці веселощі – надмірні, гротескні; а розпач – гіркий, афектований. Інтонаційну фабулу романсу складає контраст типово романсових висхідних кроків на сексту та чутливі розспіви» (Бучок, Каралюс, Ярکو, 2022: 15–16). Або ще один приклад – романс «Айстри» на слова О. Олесья, який «представляє собою поетичну, типово романтичного складу й настрою замальовку осіннього сюжету – коли все відмирає, добігає свого земного кінця. Вокальна мелодика у цьому романсі – декламаційно-речитативного складу, що цілеспрямовано увиразнює артикуляцію словесного тексту поетичного першоджерела. Проте, фактично усі інтонаційно найважливіші смислові нюанси увиразнено саме у вокальній партії; натомість в інструментальній тканині загально карбується настроєва мінливість етапів сюжету» (Бучок, Каралюс, Ярکو, 2022: 15).

А отже, «семантика романсового типу солоспіву – це передусім особлива лірична атмосфера із тонкою градацією почуттів, які разом складаються засобом деталізації образно-смислової програми та сюжету особливого роду, складеного із душевних порухів» (Бучок, Каралюс, Ярکو: 2022: 15).

Своєрідне положення поміж власне «піснєю» та «романсом» займає жанрово-стильовий тип *пісні-романсу* – коли описані вище принципи музично-поетичних співвідношень зразка узагальнення та деталізації розподіляються начебто порівну. Так, жанровий різновид камерно-вокальної лірики типу пісня-романс представляють солоспіви Н. Нижанківського «Засумуй, трембіто» на слова Р. Купчинського та «Не співай по весні» на слова І. Манжури. Примітно, зокрема, що типова (як для жанрового різновиду пісні) куплетна строфіка втрачає свою автентичну тотожність співвідношень, натомість – здобуває контрастні зіставлення. Таку видозмінвану строфіку прийнято позначати як «варійовану» (тут – композиційна форма варійованої строфи). Необхідно визнати: подібні зіставлення до куплетної строфіки, а саме – її переведення у варіантну або ж навіть варіаційну, – сприяє драматизації та психологізації образної програми твору, оскільки постає засобом унаочнення її смислової логіки. А отже, саме драматургічні прийоми (за ефектом контрасту) спричиняються до деталізації образного змісту – принципу, який визначає романсовий тип вокального твору: у кожній строфі вокальна партія зазнає видозмін – засобом інтонаційного рельєфу вокальної мелодики моделюються щонайдетальніші позначення настроєвих занурень. Тобто, у випадку сполуки жанрових форм пісні й романсу (пісня-романс) міра як узагальнення настрою, так і деталізації змісту дотримується в структурно-семантичному регламенті простої композиційної форми. І лише у випадку «наскрізної» пісні як жанрово-стильової моделі камерної лірики шубертівського зразка на першому плані постає саме концептуальне вирішення, що реалізується засобом композиційно-драматургічного принципу поемності.

Так, у край складними умовами реалізації є такий жанрово-стильовий тип солоспіву, як *моно-драматичний солоспів-монолог*: це, з одного боку, максимальної міри психологізація задуму; з іншого – активна театралізація образно-смислової канви музичного вираження, коли складається враження про реальність оперного монологу. Й справді, «адаптована М. В. Лисенком жанрово-стильова модель *durchkomponirtes Lied* зумовила появу камерно-сольних композицій з моно-драматичною концепцією на зразок оперного монологу або ж «сцени-монологу», що має розгорнуто-пружну композиційно-драматургічну реалізацію з високою мірою деталізації образного змісту. Звідси – доречність посилання на припущення про те, що в умовах національно-культурного гноблення витворена на ґрунті західноєвропейської *durchkomponirtes Lied* модель українського моно-драматичного солоспіву своєрідно компенсувала нереалізований драматично-сценічний потенціал тогочасних українських композиторів» (Ярко, 1997: 130).

Принципово важливими, зокрема, є властиві для цього жанрово-стильового типу солоспіву прийоми щонайдетальнішого накреслення характеристики «персонажу» та ситуативного контексту. Тобто, аналогія щодо театральної природи цього жанрового різновиду солоспіву виду є провідною: йдеться про належну міру наочності безпосередньо характеристики персонажу.

Так, прикмети моно-драматичного солоспіву саме як монологу виявляють такі камерно-вокальні композиції Н. Нижанківського, як «Жита» на слова О. Олесья та «Чому я пробудивсь» на слова М. Семаки. Обидва твори містять особливу міру наочності описуваного й виявляють при цьому тяжіння до концептуальності. Це – виразно філософський тип образної програми, коли накреслено непрості (так звані «останні») запитання, що у відповідь немов очікують стану прозоріння або ж осмислення істин та цінностей буття.

Здавалося б, однак: що такого надзвичайного – супроти деталізації образної програми у такому жанровому типі камерно-вокальної лірики як «романс», – може містити моно-драматичний солоспів як монолог? Відповідь на так поставлене запитання слід шукати, насамперед, у змістовних прикметах безпосередньо поетичного тексту. Так, у романсі (як «романсі») Н. Нижанківського «Снишся мені» монологізм образної програми хоча і є присутнім, проте – одновимірним щодо суб'єктивної реальності ліричного героя; натомість текстова основа моно-драматичних солоспівів-монологів «Чому я пробудивсь» й «Жита» апелює до кількох-вимірності життєвих координат. Слід, отже, визнати: поезія М. Семаки й О. Олесья здобула в особі Н. Нижанківського надзвичайно чутливого й мудрого інтерпретатора. Примітно, зокрема, що філософська основа поетичного змісту – як і чуттєво-сміслово глибоко символічно-понять, – не піддається ординарному їх переведенню-омузиченню засобом адекватного інтонаційно-мовленнєвого рельєфу: вочевидь мовленнєвими є лише поодинокі (проте вельми важливі) слова-звернення, слова-запитання. А отже, мелодичний рельєф вокальної партії полишений прямих аналогій (засобом декламаційного прочитання) з суто понятійним накресленням Слова; натомість – вокальна мелодика транслює смислово енергію, її тяглість.

Урешті-решт, чималу міру виразовості в обох згаданих солоспівах покладено на інструментальну тканину, драматургічна функція якої (як супроводу) є максимально диференційованою. Так, у вступних розділах – це самодостатній щодо образного змісту поетичного тексту ілюстративно-картинний музичний тематизм, що постає в ролі виокремленого «кадру» із загального художнього полотна.

Чимало примітних моментів щодо цього міститься й у солоспіві «Чому я пробудивсь»: тематична модель супроводу вдало стилізує формули супроводу «під» речитатив старовинного зразка, а також історично йому супутні стилістичні знаки інструменталізму (візерунковість мелізматика, чуттєвість передніманих); художній зміст твору до наочності трансліює те, що сприймається в сенсі психічної реальності. До-речі, серед традиційних стилістичних прийомів – тональні та тематичні переклочення; однак з-поміж них на першому плані постають ефектні гармонічно-функціональні зіставлення. І ще одна вагома стилістична прикмета – це композиційно-драматургічне виокремлення фінальної зони, що трансліює, так би мовити, вичерпаність смислу.

Причому, подекуди тип моно-драматичного солоспіву-монологу виявляє претензії на сформування такого різновиду камерно-вокальної лірики, як «камерна кантата» – із «дотриманням семантики ідеалізації глибоко особистісного почуття та затребуваністю структурно адекватного щодо високого художнього сенсу поетичної ідеї композиційної логіки *quasi*-циклічного типу, а також інтонаційно диференційованого типу інструментального тематизму» (Бучок, 2022: 200). Наприклад, «Пісня пісень» В. Барвінського на слова Василя Маслова-Стокоза (1924) для високого жіночого голосу, фортепіано та скрипки і є образком передбачення структурно-семантичного інваріанту камерної кантати.

Ще інші різновиди української академічної пісні – це *солоспів-молитва* (наприклад, «Отче наш» та «Богородице Діво» Н. Нижанківського) та *солоспів-вірш* (наприклад, «Вечором в хаті» В. Барвінського на слова Б. Лепкого). Стосовно останнього жанрово-стильового різновиду української академічної пісні є такі спостереження: «... солоспів «Вечором в хаті» на слова Богдана Лепкого (1910) для сопрано є, на перший погляд, образком камерно-вокального твору типу романсу. Однак, застосовані Барвінським принципи омузичення поетичного першоджерела – а це не тільки деталізація його образно-смыслового поля, що відповідає іманентності такого жанрового різновиду камерно-вокальної лірики, як романс, – але також високої міри модальності монологізму, що виводить цей твір на рівень типу солоспіву-вірша. Доведенням цьому є максимально вірогідно дотримана декламатійна манера вокалізації словесного тексту, що абсолютно відповідає його артикуляції за типом розмовного жанру. Відповідно, надзвичайно значною є роль інструментальної партії: на неї покладено завдання творення загальної атмосфери поетичного задуму та скупчення його генеральної ідеї до рівня тон-інтонації як семантичного коду. Окрім цього, слід відзначити тактичний бік інструментальної партії в плані участі структурування композиційної форми (поширений вступ, «договорювання» поміж строфами, постлюдія)» (Бучок, 2022: 196–197).

І ще одне вельми промовисте спостереження щодо камерно-вокальної лірики В. Барвінського, у чому проглядає гнучка жанрово-стильова взаємодія парадигмальних значень музично-поетичних співвідношень: «В образі такого мета-жанру, як молитва сприймається солоспів «94 псалом Давида» у переробці тексту Пантелеймоном Кулішем (1918) для низького чоловічого голосу. Та водночас, цей солоспів ідентифікується також як моно-драматичний солоспів-монолог: окрім відтворення розмовних інтонацій та ймовірного декламування словесного тексту вокальна мелодика максимально мірою сповнена драматизму й експресії, яка живиться одвертістю особистісного запитування та модальністю спротиву; своєю чергою, інструментальний тематизм у ще більшій мірі відтворює експресію образної та смислової символіки поетичного тексту в модальностях патетики та емоційного збурення (ключова теза: «О Боже одомщення, зглянься. Засяй серед свого народу»). Зокрема, саме інструментальна партія неначе веде рух композиційної строфіки цього солоспіву, переймаючи на себе вагому драматургічну роль (тотальна інтонаційно-лексична диференційованість тематизму, що переймає на себе роль семантичного коду солоспіву; стабільна зміна фактурних моделей; інтерлюдійні осередки поміж строфами композиційної форми та промовиста постлюдія). Осібним чином слід відзначити вагому виразову роль тонального плану (с-moll, f-moll, C-dur, Des-dur, B-dur, C-dur), у якому окрім тональних змін активну участь беруть ладові альтерації. Загалом, уся виразова система у цьому солоспіві підкорена «приговорюванню» словесного тексту у вельми переконливих тон-інтонаціях» (Бучок, 2022: 197–198).

До солоспівів у типі такої мета-жанрової форми, як *молитва* належить також «Сонет» В. Барвінського на слова Івана Франка (1923) для високого жіночого або високого чоловічого голосу: «Висока модальна поетичність словесного тексту, в якому втілено восхвалення Матері Господа нашого Ісуса Христа (ключова теза: «Благословенна будь поміж жонами...»), панує упродовж усього солоспіву – без драматичних збурень у модальності рефлексивного споглядання, яку стабільно утримує інструментальна партія (лексема загальних форм руху). Але поміж тим, власне у вокальній партії застосовано вельми чутливу щодо відтворення смислових вигинів поетичного задуму мелодекламацію, де активну роль відіграє принцип слідування інтонаційному рельєфові мовленнєвих інтонацій. Водночас, доволі символічною є жанрова аналогія цього солоспіву із поетичним жанром сонету (буквально: ліричний вірш), щодо якого окрім певних структурних особливостей віршування (зокрема, перехресне римування) у спеціальних літературознавчих джерелах наголошується на його діалектичній семантичній природі та інтенсивній драматургічності (теза → антитеза → синтез), що загальною покликана творити так званий «сонетний замък»» (Бучок, 2022: 200–201).

Фактично неможливо оминати й такий жанрово-стильовий тип, як *солоспів-коласанка*: у творчості В. Барвінського – це «...»*Коласанка*» на слова Григорія Чупринки (1923) для високого жіночого голосу та «*Ой люлі, люлі, моя дитинко*» на слова Тараса Шевченка (1923) – також для високого жіночого голосу. Однак, з точки зору класичних основ жанрово-стильової типології українського солоспіву поміж цими солоспівками-коласанками є суттєві відмінності: в одному випадку – це високохудожня ідентифікація семантичного інваріанту коласанки народного походження (сугестивна модальність); в іншому – переродження жанрового інваріанту у *коласанку-думу* (підкреслення моє – *Т. Задорожна*) (моралізаторська експресія мовлення, тиратна організація композиційної

форми, «перегри» немов струнами бандури засобом лексичної форми загальних форм руху), яка загально має вигляд розлогої композиційної структури із щонайдетальнішим накресленням вигинів думки в експресіоністській стилістичній манері (мається на увазі емансипованість хроматичних тонів та високої міри ритмічна чуттєвість мело-рецитацій)» (Бучок, 2022: 199).

Результати та їх обговорення. Знаковість семантичного інваріанту кожного з перелічених та аналітично розглянутих жанрових різновидів українського солоспіву є уповні очевидною: кожен із них претендує на особливість аналітичних алгоритмів – згідно із парадигмальними значеннями та умовами його жанрово-стильової спеціалізації. Інтерпретація отриманих результатів дослідження впирається у необхідність більш толерантного ставлення до понятійно-сміслового визначення «українська академічна пісня», щодо суті якого має входити узагальненого штибу розуміння словотвору «солоспів». Що ж до можливих аналітичних механізмів, які випливають із результатів проведеного дослідження, видається можливим їх трактування в напрямі осмислення *концептосфери української академічної пісні* – визначення, яке ще потребує подальших дискусійних обговорень та практичних рекомендацій.

Висновки. Результатом вирішення проблеми, вказаної у заголовку і меті статті є здобуте переконання у тому, що лише засобом вираження семантичного потенціалу української академічної пісні в її історично визначених стильових модифікаціях виявлятиметься істинний сенс знакової ролі цієї жанрової моделі щодо ментальної своєрідності української музичної творчості. Відповідно, упровадження здобутих висновків до практичного музикознавства, а надто – до просвітницько-освітньої діяльності, – матиме неабиякого культуротворчого (в сенсі людинотворчого) значення ресурс щодо виховання рефлексивної (розмірковуючої) культури особистості; зокрема – плідно позначитися на результатах як дослідницького, так і культурно-просвітницького ресурсу української музикознавчої думки. Тобто, в полі зору пропонується мати на заувазі парадигматичні аспекти герменевтичної (тлумачної) рецепції дискурсів жанрово-стильової спеціалізації українського солоспіву, що за визначенням є рівнозначним до розуміння поняття «українська академічна пісня». Практична необхідність у цьому термінологічному прирівнюванні зумовлена сучасним станом музичної свідомості – орієнтованої на демократично зрозумілі визначення. Однак, історично сформоване розмаїття української академічної пісні варте як диференційованого, так й інтегрованого розуміння феномена «український солоспів» з його внутрішньовидовою жанрово-стильовою диференційованістю. І тому лише за таких умов виникатиме сподівання на достовірну герменевтичну рецепцію української музичної творчості, знаковим сенсом якої володіє саме українська академічна пісня.

References:

1. Buchok, L. V. (2022) Osoblyvosti zhanrovo-styliyovoyi spetsializatsiyi solospivu u tvorchosti Vasylya Barvinskoho [Peculiarities of the genre-stylistic specialization of solo singing in the work of Vasyly Barvinskyi]. *Modern science: innovations and perspectives* : materials of the VII International Scientific and Practical Conference (Stockholm, Sweden, April 3–5, 2022). P. 195–202.
2. Buchok, L. V. (2022) Rol pianista-kontsertmeystera u vidtvorenni zhanrovoyi spetsyfyky kamerno-vokalnykh tvoriv (na materialy solospiviv Nestora Nyzhankivskoho). *Syntezy mystetskoj nauky, osvity i tvorchosti v Ukraini ta hlobalnomu kulturnomu prostori* [The role of the pianist-concertmaster in the reproduction of the genre specificity of chamber and vocal works (based on Nestor Nyzhankivskyi's solos). *Synthesis of artistic science, education and creativity in Ukraine and the global cultural space*]: materials of the Fourth All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (Uzhgorod, February 17–18, 2022). Uzhgorod Institute of Culture and Arts, 2022. P. 44–47.
3. Buchok, L. V., Karalyus, M. M., Yarko, M. I. (2022) Zhanrovo-styliyova spetsializatsiya solospivu u tvorchosti M. V. Lysenka [Genre stylistic specialization of solo singing in the works of M.V. Lysenko]. *Fine Art and Culture Studies: collection of scientific papers*. Lesya Ukrainka National University in Volyn. Issue 1. P. 10–18.
4. Lyudkevych, S. P. Forma solospivu u M. Lysenka (Sproba analizu) [Form of solo singing in M. Lysenko (An attempt of analysis)] Lyudkevych S. *Research and articles*. K.: Muzychna Ukrainy, 1976. P. 159–170.
5. Petrusenko, V. L. (2000). *Epistemolohiya yak filosofska teoriya znannya* [Epistemology as a philosophical theory of knowledge]: monograph. Lviv: Publishing House of the Lviv Polytechnic University. 296 p.
6. Yarko M. I. Arkhitektonika vokalnoy melodyky [Architectonics of vocal melodies]. in Yarko M. I. *Epistemolohiya svitu muzyky* [Epistemology of the world of music]. In 2 volumes. Volume 1. *Metodolohichni refleksiyi ta alhorytmy postmodernoy muzykoznavchoy svidomosti: arkhitektonika svitu muzyky* [Methodological reflections and algorithms of postmodern musicological consciousness: architecture of the world of music]. Drohobych: Ivan Franko Pedagogical University in Drohobych Publishing Dept., 2010. P. 287–352.
7. Yarko, M. I. Estetyka romantyzmu ta romantychni tradytsiyi v ukrajiniskij muzychnij kulturi XX st.: problemy interpretatsiyi. *Romantyzm u kulturnij genezi* [Aesthetics of romanticism and romantic traditions in Ukrainian musical culture of the 20th century: problems of interpretation. Romanticism in cultural genesis]: materials of the International Conference "German Romanticism and European Culture of the 20th Century." (Drohobych, 1997). Drohobych: Vymir, 1998. P. 127–133.

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-12>

ПРОБЛЕМАТИКА ВРУЧЕННЯ ПОВІСТОК ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В РЕСПУБЛІЦІ УКРАЇНА

Роман Зварич,

*магістр права, кандидат історичних наук,
викладач юридичних дисциплін відділення правознавства та інформаційних технологій
Коломийського економіко-правового фахового коледжу
Державного торговельно-економічного університету
(Коломия, Івано-Франківська область, Україна)
ORCID ID: 0000-0003-3936-3602
romanzvorychphd@ukr.net*

Анотація. В українському суспільстві набули неабиякої вагомості військові відносини з приводу оповіщення громадян щодо відношення до військового обов'язку. Ми намагалися виокремити існуючі проблеми правозастосування таких конституційно-адміністративних відносин у період воєнного стану. За допомогою аналітико-описового методу дослідження проаналізовано нормативно-правові акти, які регулюють вручення повісток у воєнний час, а порівняльно-правовий метод дозволив зобразити основні механізми ефективного правозастосування законодавства України. Основними аспектами предмету дослідження виступають неправомірні діяння з боку уповноважених осіб, які сповіщають громадян України про їхнє відношення до військового обов'язку. Наголошено, що Головнокомандувачем Збройних Сил України В. Залужним та Генеральним штабом Збройних Сил України акцентовано на наявних правових механізмах вирішення практичних проблем з цього приводу. Основним орієнтиром у врегулюванні військових відносин щодо вручення повісток виступає принцип верховенства права. Висвітлено правові наслідки порушення Конституції України та законів України всіма учасниками військових відносин та введений у науковий обіг ймовірний алгоритм конституційного правозастосування норм чинного законодавства під час вручення повісток у період воєнного стану в Україні.

Ключові слова: військові відносини, оповіщення, принцип верховенства права, Збройні Сили України, персональність, місце проживання, відповідальність.

PROBLEMS OF SUMMONSES DURING MARTIAL LAW IN THE REPUBLIC OF UKRAINE

Roman Zvarych,

*Master of Law, Candidate of Historical Sciences,
Lecturer of Legal Disciplines at the Department of Law and Information Technology
of the Kolomyia Professional College of Economics and Law
of State University of Trade and Economics
(Kolomyia, Ivano-Frankivsk region, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0003-3936-3602
romanzvorychphd@ukr.net*

Abstract. In Ukrainian society, military relations have gained a lot of importance by delivery of summonses. With the help of the analytical and descriptive method of research, the normative legal acts regulating the delivery of summonses in wartime were analyzed, and the comparative legal method made it possible to depict the main mechanisms of effective law enforcement of the legislation of Ukraine. The main aspects of the subject of the study are illegal actions on the part of proxied persons. The Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine V. Zaluzhnyi and the General Staff of the Armed Forces of Ukraine emphasized the existing legal mechanisms for solving these practical problems was emphasized. The rule of law is the main guideline during regulation of relation of the service of summonses. The probable algorithm of constitutional law enforcement the service of summonses in Ukraine was introduced into scientific circulation.

Key words: military relations, notification, the rule of law, Armed Forces of Ukraine, personality, residence, responsibility.

Вступ. Війна – найжахливіше, асоціальне явище, яке, вочевидь, може помилково сприйматися нормою суспільного процесу у цивілізаційному розвитку конкретних держав світу, особливо, у державах Центрально-Східної Європи. Війна у будь-яких формах та видах носить негативний характер і призводить до суспільної руйнації, смерті людей, зокрема в Республіці Україна – до геноциду Українського народу. Такий особливий суспільний стан потребує особливого правового регулювання, і завжди з дотриманням принципів права, оскільки відповідно до ст. 1 Конституції України Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава (Verkhovna Rada of Ukraine, 1996).

Основний Закон нашої держави також наголошує, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покла-

даються на Збройні Сили України (ч. ч. 1, 2 ст. 17). Цим самим Конституція України передбачає можливість наявності особливого стану в суспільстві – воєнного стану, правовий режим якого визначається виключно законами України (п. 19 ч. 1 ст. 92). Військові відносини щодо вручення повісток стали об'єктом дослідження таких авторів, як В. Білоус, О. Коваль, В. Павленко, О. Правдивець, І. Руснак, Ф. Саганюк, В. Фролов, О. Юрченко. та ін. При цьому наукової розробки потребують актуальні питання предмету нашого дослідження.

Мета роботи – дослідити правову природу військових відносин щодо вручення повісток в умовах воєнного стану в Україні.

Основна частина. Завдання дослідження:

- проаналізувати нормативно-правову базу військових відносин щодо вручення повісток в умовах воєнного стану в Республіці Україна;

- виокремити основні проблеми правозастосування предмету дослідження;

- висвітлити підстави адміністративної та кримінальної відповідальності уповноважених осіб щодо неправомірного вручення повісток під час воєнного стану в Україні;

- представити ймовірні способи конституційного й законного правозастосування нормативно-правових актів, що регулюють військові відносини з приводу вручення повісток в умовах воєнного стану в Україні.

Матеріали і методи досліджень. Загальновідомим є факт неоднозначної оцінки в українському суспільстві моменту чи порядку вручення військових повісток під час правового режиму воєнного стану, об'єктивність якої можна встановити за допомогою юридичної науки, прецедентної практики Конституційного Суду України та наявної законодавчої бази України. До нормативно-правових актів, які регулюють такі види суспільних відносин, входять міжнародні договори і угоди, Конституція України, кодекси України, закони України «Про оборону України», «Про військовий обов'язок і військову службу» (далі – Закон), «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», «Про альтернативну (невійськову службу)», «Про Єдиний державний реєстр військовозобов'язаних», «Про правовий режим воєнного стану», «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні», ін. закони України, укази Президента України «Про Положення про проходження громадянами України служби у військовому резерві Збройних Сил України», «Про загальну мобілізацію», «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні», постанови Кабінету Міністрів України (далі – КМУ), «Про затвердження Положення про підготовку і проведення призову громадян України на строкову військову службу та прийняття призовників на військову службу за контрактом», «Про затвердження Порядку організації та ведення військового обліку призовників і військовозобов'язаних», «Про внесення змін до Положення про підготовку і проведення призову громадян України на строкову військову службу та прийняття призовників на військову службу за контрактом», накази Міністерства оборони України «Про затвердження Інструкції з організації обліку особового складу Збройних Сил України», «Про затвердження Переліку спеціальностей та/або професій, споріднених з відповідними військово-обліковими спеціальностями, після одержання яких жінки беруться на військовий облік військовозобов'язаних та Переліку спеціальностей та/або професій, споріднених з відповідними військово-обліковими спеціальностями» та ін. нормативно-правові акти.

Як видно, конституційно-адміністративні відносини щодо вручення військових повісток у період правового режиму воєнного стану мають досить розгалужену систему нормативно-правового регулювання. Слід зазначити, що суб'єктний склад таких конституційних та адміністративних відносин має свою диференціацію і варто також розмежовувати поняття військовозобов'язані, військовослужбовці, резервісти, призовники та допризовники як категорії громадян України у відношенні до військового обов'язку (абзаци 1-6 ч. 9 ст. 1 Закону) (On General Military Duty and Military service, 1992).

Методами наукового пізнання є аналітико-описовий, порівняльно-правовий та ін.

Результати та їх обговорення. Залежно від отримувача військової повістки у законодавстві України існує правова регламентація, що уповноважує компетентних суб'єктів повідомляти категорії громадян України у відношенні до військового обов'язку. Так, відповідно до постанов КМУ «Про затвердження Положення про підготовку і проведення призову громадян України на строкову військову службу та прийняття призовників на військову службу за контрактом» від 21 березня 2002 р. № 352 (On the Approval of the Regulation on the Preparation and Conduct of the Draft of Citizens of Ukraine for Fixed-Term Military Service and the Acceptance of Conscripts for Military Service Under Contract, 2002) і «Про внесення змін до Положення про підготовку і проведення призову громадян України на строкову військову службу та прийняття призовників на військову службу за контрактом» від 20 січня 2021 р. № 100 (On Amendments to the Regulations on the Preparation and Conscripting of Ukrainian Citizens for Conscript Military Service and the Acceptance of Conscripts for Contract Military Service, 2021) оповіщення здійснюється тільки:

1) призовників строкової військової служби;

2) призовників, які у добровільному порядку приймаються на військову службу за контрактом.

Згідно абз. 3 ч. 9 ст. 1 і ч. 1 ст. 15 Закону призовники – особи, приписані до призовних дільниць, громадяни призовного віку (18-27 р. і не мають права на звільнення або відстрочку від призову на строкову військову службу).

Постанова КМУ № 352 передбачає оповіщення:

1) про явку громадян на приписку (абз. 3 п. 21);

2) про призов на строкову військову службу та їх прибуття на призовні дільниці (абз. 2 п. 56);

3) призваних на строкову військову службу (абз. 2 п. 84).

У першому і другому випадках оповіщення здійснюється керівником районного (міського) територіального центру комплектування та соціальної підтримки (далі – ТЦК та СП) через відповідні органи місцевого само-

врядування, керівників підприємств, установ, організацій, у тому числі закладів освіти, незалежно від підпорядкування і форми власності чи безпосередньо посадовими особами ТЦК та СП, а відповідно до постанови КМУ № 100 також через власників будинків, у третьому випадку – посадовою особою, яка відповідає за обліково-призовну роботу ТЦК та СП згідно з рішенням районної (міської) призовної комісії.

Згідно постанови КМУ № 352 повістки про явку на приписку, повістки громадянам про призів на строкову військову службу і їх прибуття на призовні дільниці можуть також вручатися безпосередньо посадовими особами ТЦК та СП (третє речення абз. 3 п. 21, абз. 2 п. 56).

На підставі постанови КМУ «Про затвердження Порядку організації та ведення військового обліку призовників і військовозобов'язаних» від 7 грудня 2016 р. № 921 (On the Approval of the Order of Organization and Maintenance of Military Records of Conscripts and Conscripts, 2016) житлово-експлуатаційні організації, інші організації або підприємства та установи, що здійснюють експлуатацію будинків, а також власники будинків відповідно до розпоряджень ТЦК та СП і рішень виконавчих органів сільських, селищних та міських рад своєчасно сповіщають призовників і військовозобов'язаних про їх виклик (п. 65). Військовозобов'язані – особи, які перебувають у запасі для комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони держави (абз. 5 ч. 9 ст. 1 Закону).

Отже, по-перше, згідно постанов КМУ № 352, № 921, № 100 повістки про явку громадян на приписку (для допризовників, яким виповнилося 17 р.), повістки про призів на строкову військову службу та їх прибуття на призовні дільниці (для призовників, у віці 18-27 р.) має право вручати керівник ТЦК та СП через широке коло повноважних суб'єктів.

По-друге, призовникам, не старших 27 р., які у добровільному порядку приймаються на військову службу за контрактом, повістки має право вручати тільки посадова особа, яка відповідає за обліково-призовну роботу ТЦК та СП згідно з рішенням районної (міської) призовної комісії. При цьому слід розрізняти призовників призовного віку (18-27 р.), військовослужбовців строкової військової служби, військовослужбовців служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, військовослужбовців, а також резервистів.

По-третє, повістки для військовозобов'язаних – осіб, які перебувають у запасі, вправі вручати тільки житлово-експлуатаційні організації, інші організації або підприємства та установи, що здійснюють експлуатацію будинків, а також власники будинків на підставі розпоряджень ТЦК та СП і рішень виконавчих органів сільських, селищних та міських рад.

У цих трьох випадках вручення повістки вищезазначеним суб'єктам можливе лише за умови, що вони не мають права на звільнення від військової служби або відстрочку від призову на військову службу (On Mobilization Preparation and Mobilization, 1993).

Слід вказати, що визначення поняття «експлуатація будинків» чи «експлуатація» в законодавстві України відсутнє, хоча ці терміни застосовуються при регулюванні суспільних відносин, зокрема Житловим кодексом України (Housing Code of Ukraine, 1983). Проте, як зазначається у словнику української мови, експлуатація – це: 1) привласнення одними людьми продуктів праці інших людей, засноване на приватній власності на засоби виробництва; 2) систематичне використання людиною продуктивних сил (родовищ корисних копалин, залізниць, машин і т. ін.) (Bilodid, 1971: 462). У першому значенні, для нас очевидно, мова йде про працю людей, тобто вручення повісток у такому випадку можливе підприємствами, установами й організаціями, що здійснюють експлуатацію будинків лише у будинках, де наявні трудові правовідносини. У другому значенні виникнення військових відносин з приводу вручення повісток взагалі виключається, оскільки експлуатація здійснюється людиною – фізичною особою, а не підприємством, установою, організацією – юридичною особою і, якщо навіть сам будинок буде визнаний продуктивною силою, то тільки той будинок чи окремі його приміщення, що здійснюють господарську діяльність, де застосовуються засоби виробництва (знаряддя праці, предмети праці, результат праці – продукція), а не будинок житлового фонду. Таким чином, в обох значеннях мова буде йти про трудові правовідносини.

Отже, вручення повісток військовозобов'язаним – особам, які перебувають у запасі, можливе лише на роботі або на підставі Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» від 29 листопада 2001 р. № 2866-III (On Associations of Apartment House Owners, 2001) за місцем проживання.

Пресслужба Сухопутних військ Збройних Сил України (далі – ЗСУ) (Slovo i dilo, 2022), а потім – начальник Управління персоналу штабу Командування Сухопутних військ ЗСУ (Sukhoputni viiska Ukrainy, 2022) надали роз'яснення щодо вручення повісток. У цих роз'ясненнях стверджується, що вручення повістки можливе в будь-якому місці, що не заборонено законом. На жаль, таке бачення не має законодавчого підґрунтя, а навпаки, суперечить ч. 2 ст. 19 Конституції України, згідно якої органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Підтвердженням нашої позиції виступає практика органів судової влади, зокрема рішення Конституційного Суду України (далі – КСУ). Конституція України містить низку фундаментальних щодо здійснення державної влади положень, за якими: права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ч. 2 ст. 3); ніхто не може узурпувати державну владу (ч. 4 ст. 5); державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову; органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією України межах і відповідно до законів України (ст. 6); в Україні визнається і діє принцип верховенства права; Конституція України має найвищу

юридичну силу; закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй; норми Конституції України є нормами прямої дії (ст. 8); органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Названі конституційні приписи, перебуваючи у взаємозв'язку, відображають фундаментальне положення конституціоналізму щодо необхідності обмеження державної влади з метою забезпечення прав і свобод людини та зобов'язують наділених державною владою суб'єктів діяти виключно відповідно до установлених Конституцією України цілей їх утворення.

Здійснення державної влади відповідно до вказаних конституційних приписів, зокрема на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову, завдяки визначеній Основним Законом України системі стримувань і противаг забезпечує стабільність конституційного ладу, запобігає узурпації державної влади та узурпації виключного права Українського народу визначати і змінювати конституційний лад в Україні (Constitutional Court of Ukraine, 2019).

Визначальним й універсальним принципом правового регулювання виступає принцип верховенства (ст. 8 Конституції України). Громадяни здійснюють свої права за принципом «дозволено все, що прямо не заборонено законом», а державні органи та їх посадові особи – за принципом «дозволено лише те, що прямо визначено законом». Україна визнає пріоритет загальнолюдських цінностей, дотримується загальновизначених норм і принципів міжнародного права (Constitutional Court of Ukraine, 2014; Odesa District Administrative Court, 2020).

Отже, якщо законодавством не передбачене місце вручення повістки, то це означає, що її не можна вручати будь-де. Натомість проблематика місця вручення повістки вичерпує себе, якщо мова йде про персональність її вручення. Персональність якраз і передбачає суб'єктний склад розглядуваних правовідносин. По-перше, вручення повісток здійснюється персонально у відношенні до призовника, військовозобов'язаного чи призваного на військову службу за прізвищем, ім'ям, по батькові та адресою місця проживання. По-друге, заповнення повісток здійснюється персонально і виключною компетентністю керівника ТЦК та СП (додатки 5, 18, 21 постанови КМУ № 352, додаток 24 постанови КМУ № 921). Відповідно до ч. 3 ст. 22 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21 жовтня 1993 р. № 3543-ХІІ під час мобілізації громадяни зобов'язані з'явитися до військових частин або на збірні пункти територіального центру комплектування та соціальної підтримки у строки, зазначені в отриманих ними документах (мобілізаційних розпорядженнях, повістках керівників територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки), або у строки, визначені командирами військових частин (військовозобов'язані, резервісти Служби безпеки України – за викликом керівників органів, в яких вони перебувають на військовому обліку, військовозобов'язані, резервісти Служби зовнішньої розвідки України – за викликом керівників відповідних підрозділів Служби зовнішньої розвідки України, військовозобов'язані Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту – за викликом керівників відповідних органів управління центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері цивільного захисту).

Як наслідок, постанови КМУ № 352, № 921 все-таки вказують на місце і спосіб вручення повістки – адреса місця проживання, що в свою чергу передбачає правове регулювання, зокрема Законом України «Про поштовий зв'язок» від 4 жовтня 2001 р. № 2759-ІІІ, таким чином, дотримується вимога ч. 2 ст. 19 Конституції України.

Загальновідомим є також те, що внаслідок адміністративних реформ в Україні, які встановлювали ліквідацію, реорганізацію, зміну підпорядкування компетентних органів державної влади і місцевого самоврядування, до повноваження яких входило управління відносин, що передбачають реєстрацію місця проживання, відбулася розбалансованість системи адміністрування реєстрації місця проживання громадян України, а нова хвиля зовнішньої збройної окупації у формі геноциду Українського народу під час воєнного стану в Республіці Україна і внутрішнє переміщення осіб ще більше ускладнило ситуацію.

Вихід з такого ускладненого й зарегламентованого суспільного становища, який гарантує легітимним, конституційним й законним шляхом упорядкувати процес оповіщення громадян України про явку на приписку, про призв'язок на строкову військову службу, призваних на строкову військову службу під час мобілізації на особливий період – воєнний стан, ін. мобілізованих громадян був констатований Головнокомандувачем ЗСУ В. Залужним (Holovnokomanduvach Zbroinykh syl Ukrainy, 2022). Зокрема, наголошується на ч. 4 ст. 37 Закону, яка передбачає, що у воєнний час забороняється виїзд призовників, військовозобов'язаних та резервістів з місця проживання без дозволу керівника відповідного ТЦК та СП (військовозобов'язаних та резервістів Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України – без дозволу відповідного керівника).

Ми вважаємо, що така позиція Головнокомандувача ЗСУ і Генерального штабу ЗСУ є найефективнішим і найправильнішим способом застосування українського законодавства, які вирішують проблему розбалансованості системи адміністрування реєстрації місця проживання громадян України та унормовує переміщення людей по території України під час воєнного стану, дозволяє належним чином оповіщати громадян України про їх відношення до військового обов'язку, оскільки зараз військові повістки, з-поміж іншого, часто вручаються у спосіб, що не передбачений законами України (Apostrof Kyiv, 2022; Zaxid.net, 2022). Водночас дію представленого Порядку надання дозволу громадянам України, які перебувають на військовому обліку було скасовано Начальником Генерального штабу Збройних Сил України і відправлено на доопрацювання з метою недопущення маніпуляцій довкола цього питання. Оновлений документ буде розроблено на основі змін до законів України та підзаконних нормативно-правових актів, які регулюють переміщення громадян в умовах воєнного стану. Наявна законодавча база не враховує реалій сьогодення та не забезпечує ефективних мобілізаційних механізмів (The Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine V. Zaluzhnyi).

Слід ще раз наголосити на персональності вручення повістки, тобто вона не може бути вручена на підставі вимоги, наприклад, працівників Національної поліції України, про пред'явлення документів, що посвідчують особу і не може розглядатися як ухилення від виконання військового обов'язку. Відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан, військове командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення) можуть самостійно або із залученням органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування запроваджувати та здійснювати в межах тимчасових обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, передбачених указом Президента України про введення воєнного стану, такий захід правового режиму воєнного стану, як перевіряти у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, документи у осіб, а в разі потреби проводити огляд речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян, за винятком обмежень, встановлених Конституцією України (On the Legal Regime of Martial Law).

У порядку, передбаченому Законом України «Про Національну поліцію» (ст. 32) та постановою КМУ від 29 грудня 2021 р. № 1456 (п. 7) поліцейський/уповноважена особа мають вимагати в особи пред'явлення нею документів, що посвідчують особу та підтверджують громадянство України чи спеціальний статус особи, у таких випадках:

1) якщо особа має зовнішні ознаки, схожі на ознаки особи, яка перебуває в розшуку, або безвісно зниклої особи;

2) якщо існує достатньо підстав вважати, що особа вчинила або має намір вчинити правопорушення;

3) якщо особа перебуває на території чи об'єкті із спеціальним режимом;

4) якщо в особі є зброя, боєприпаси, наркотичні засоби та інші речі, обіг яких обмежений або заборонений або для зберігання, використання чи перевезення яких потрібен дозвіл, якщо встановити такі права іншим чином не можливо;

5) якщо особа перебуває в місці вчинення кримінального, адміністративного правопорушення або дорожньо-транспортної пригоди, іншої надзвичайної події;

6) якщо зовнішні ознаки особи чи транспортного засобу або дії особи дають достатні підстави вважати, що особа причетна до вчинення правопорушення, транспортний засіб може бути знаряддям чи об'єктом вчинення правопорушення;

7) порушення особою відповідних заборон, введених на території, де запроваджено правовий режим воєнного стану (On The National Police, 2015; On the Approval of the Procedure for Checking Documents on Persons, Inspecting Things, Vehicles, Luggage and Cargo, Office Premises and Citizens' Housing During the Provision of Measures of the Legal Regime of Martial Law, 2021).

І навіть у разі наявності законних підстав для пред'явлення документів уповноваженій особі, наприклад, поліцейському немає законних підстав для виникнення військових правовідносин щодо вручення повістки. Останнє також підтверджується позицією в інформаційному просторі України (Radio Trek: Novyuu, 2022). Крім того, правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством (ч. 1 ст. 19 Конституції України), а Збройні Сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності (ч. 4 ст. 17 Конституції України).

На нашу думку, саме на межах населених пунктів, особливо областей, цілком допустимо й раціонально зобов'язувати кожного після досягнення 17-річного віку пред'являти уповноваженій військовим командуванням і/або військовими адміністраціями особі дозвіл на виїзд з місця проживання чи постійного перебування від керівника відповідного ТЦК та СП, а для військовозобов'язаних та резервістів Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України – від відповідного керівника на підставі ч. 4 ст. 37 Закону і п. 6 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Правовим механізмом застосування цих норм може виступати абз. 3 п. 7 постанови КМУ від 29 грудня 2021 р. № 1456, який наділяє правом уповноважену особу вимагати в особи пред'явлення нею документів, що посвідчують особу та підтверджують громадянство України чи спеціальний статус особи, якщо існує достатньо підстав вважати, що особа вчинила або має намір вчинити правопорушення (ст.ст. 210, 210-1 КУпАП, ст.ст. 335-337 КК України). Достатньою підставою у цьому випадку може виступати твердження уповноваженої особи щодо віку особи за її зовнішніми ознаками та сама присутність особи на межі адміністративно-територіальних одиниць – міст, районів, областей України.

Варто також зазначити, що:

1) відповідальність за організацію та проведення підготовки громадян України до військової служби в межах повноважень покладається на Міністерство оборони України, інші центральні органи виконавчої влади, Раду міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування, органи Товариства сприяння обороні України. До цієї роботи можуть залучатись інші об'єднання громадян відповідно до їх статутів (ч. 2 ст. 8 Закону);

2) керівники, інші посадові особи органів виконавчої влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, а також підприємств, установ, організацій та закладів освіти незалежно від підпорядкування і форми власності та громадяни України, винні в порушенні правил військового обліку громадян України, допризовної підготовки, приписки до призовних дільниць, призову на строкову військову службу, проходження служби у військовому резерві, проходження зборів, мобілізаційної підготовки та мобілізаційної готовності, призову на військову

службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період, прибуття за викликом до територіального центру комплектування та соціальної підтримки, Центрального управління або регіональних органів Служби безпеки України, відповідного підрозділу Служби зовнішньої розвідки України, а також у вчиненні інших порушень законодавства про військовий обов'язок і військову службу, несуть відповідальність згідно із законом. Територіальні центри комплектування та соціальної підтримки під час проведення приписки до призовних дільниць, призову на військову службу та проходження зборів, а Центральне управління та регіональні органи Служби безпеки України, відповідний підрозділ Служби зовнішньої розвідки України - під час призову на військову службу та проходження зборів зобов'язані ознайомити громадян України з їхніми правами та обов'язками згідно з вимогами цього Закону (ст. 42 Закону);

3) начальник військової адміністрації несе персональну відповідальність за виконання військовою адміністрацією покладених на неї повноважень (п. 2 ч. 6 ст. 15 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»);

4) відповідальність за організацію мобілізаційної підготовки та стан мобілізаційної готовності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, адміністративно-територіальних одиниць і населених пунктів, Збройних Сил України, інших військових формувань, Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту та підприємств, установ і організацій покладається на відповідних керівників. Посадові особи, винні в порушенні законів України та інших нормативно-правових актів з питань мобілізаційної підготовки та мобілізації, несуть відповідальність згідно із законом. (ст. 26 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію»);

5) посадові особи, винні в порушенні вимог цього Порядку і Правил військового обліку призовників і військовозобов'язаних несуть відповідальність згідно із законом (абз. 1 п. 22 постанови КМУ № 921);

6) керівники та посадові особи органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, військових частин, підприємств, установ, організацій та навчальних закладів незалежно від їх підпорядкування та форми власності, а також власники будинків за порушення законодавства про військовий обов'язок і військову службу, про оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію, за незабезпечення сповіщення призовників і військовозобов'язаних про їх виклик до районного (міського) територіального центру комплектування та соціальної підтримки, перешкоду їх своєчасній явці на збірні пункти чи призовні дільниці, несвоєчасне подання документів, необхідних для ведення військового обліку призовників і військовозобов'язаних, та неподання відомостей про призовників і військовозобов'язаних несуть відповідальність згідно із законом (п. 4 постанови КМУ № 921);

7) інші військові формування, органи Національної поліції, органи і підрозділи цивільного захисту, Держспецв'язку та Державна кримінально-виконавча служба організують облік та зберігання списків і військово-облікових документів. Посадові особи, винні у втраті військово-облікових документів призовників і військовозобов'язаних, несуть відповідальність згідно із законодавством (п. 69 постанови КМУ № 921).

Заразом Кодекс України про адміністративні правопорушення встановлює адміністративну відповідальність за:

1) порушення законодавства про оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію (ст. 210¹);

2) зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем (ст. 172¹³);

3) перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 172¹⁴) (The Code of Ukraine on Administrative Offenses, 1984).

Також Кримінальний кодекс України передбачає кримінальну відповідальність у випадках:

1) перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу (ст. 365);

2) перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 426¹) (The Criminal Code of Ukraine, 2001).

Висновки. Отже, найважливіші суспільні відносини в будь-якій сучасній державі світу врегульовані, перш за все, нормами права Основного Закону, а будь-які норми права потребують конституційного й законного правозастосування, і військові відносини з приводу вручення повісток у період воєнного стану не є виключенням на підставі Конституції України, законів України та рішень Конституційного Суду України як прецеденту тлумачення. Внаслідок цього Головнокомандувач ЗСУ та Генеральний штаб ЗСУ знаходять правильні шляхи вирішення проблематики вручення повісток у воєнний час, застосовуючи наявні конституційно-правові механізми, конкретизовані в Законі України «Про військовий обов'язок і військову службу».

Постановами КМУ все-таки передбачено місце вручення повістки – це місце проживання, а для військовозобов'язаних осіб, які перебувають в запасі також місце праці – місцезнаходження підприємства, установи організації чи фізичної особи, що використовує найману працю, для резервістів, на нашу думку, існує прогалина в законодавстві. При цьому варто зауважити, що будь-які суспільні відносини під час правового режиму особливого стану мають визначатися виключно законами України і лише один закон не може охоплювати законодавчу регламентацію всього правового режиму такого стану.

Вручення повісток будь-де, а також на підставі пред'явлення документів, що посвідчують особу, є неприпустимим, неконституційним й незаконним діянням, порушенням військового законодавства, за що передбачається адміністративна й кримінальна відповідальність так само, як і за порушення призовниками, військовозобов'язаними, резервістами правил військового обліку, ухилення від нього або від навчальних (спеціальних) зборів, ухилення від призову чи проходження служби цивільного захисту.

Отож, наша наукова розвідка не в змозі становити довершене дослідження, проте слугує орієнтиром у подальшій доктринальній, нормотворчій, правозастосовній діяльності з обраної проблематики і сприяє розбудові військової галузі права в системі національного права Української держави.

References:

1. Apostrof Kyiv. (2022). Ofitsiyniy sait Apostrofa Kyieva [Official site of Apostrophe Kyiv]. Retrieved from <https://apostrophe.ua/ua/news/kyiv/2022-05-26/v-kieve-nachali-vruchat-povestki-v-armiyu-pryamo-vozle-stantsiy-metro-fotofakt/270082> [in Ukrainian].
2. Bilodid, I. K. (Ed.) (1971). Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 tt [Dictionary of Ukrainian]. Kyiv: Naukova dumka. AN URSSR. Instytut movoznavstva, p. 462 [in Ukrainian].
3. Holovnokomanduvach Zbroinykh syl Ukrainy. (2022). The procedure for granting permission to citizens of Ukraine, who are on military registration in district (city) territorial centers of recruitment and social support, to travel outside their place of residence (place of stay) from the moment mobilization is announced and during wartime. Retrieved from https://www.zsu.gov.ua/new_page/62c430664909af0013650084 [in Ukrainian].
4. Housing Code of Ukraine. No 5464-X (1983). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text> [in Ukrainian].
5. On Amendments to the Regulations on the Preparation and Conscripting of Ukrainian Citizens for Conscript Military Service and the Acceptance of Conscripts for Contract Military Service. No 100 (2021). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100-2021-п#Text> [in Ukrainian].
6. On Associations of Apartment House Owners. No 2866-III (2001). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-14?lang=en#Text> [in Ukrainian].
7. On General Military Duty and Military service. No 2232-XII (1992). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> [in Ukrainian].
8. On Mobilization Preperation and Mobilization. No 3543-XII (1993). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12?lang=en#Text> [in Ukrainian].
9. On the Approval of the Order of Organization and Maintenance of Military Records of Conscripts and Conscripts. No 921 (2016). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/921-2016-п?lang=en#Text> [in Ukrainian].
10. On the Approval of the Procedure for Checking Documents on Persons, Inspecting Things, Vehicles, Luggage and Cargo, Office Premises and Citizens' Housing During the Provision of Measures of the Legal Regime of Martial Law. No 1456 (2021). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1456-2021-п#Text> [in Ukrainian].
11. On the Approval of the Regulation on the Preparation and Conduct of the Draft of Citizens of Ukraine for Fixed-Term Military Service and the Acceptance of Conscripts for Military Service Under Contract. No 352 (2002). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/352-2002-п?lang=uk#Text> [in Ukrainian].
12. On the Legal Regime of Martial Law. No 389-VIII (2015) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19?lang=en#Text> [in Ukrainian].
13. On The National Police. No 580-VIII (2015). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19?lang=en#Text> [in Ukrainian].
14. Radio Trek: Novyny. (2022). Ofitsiyniy sait RadioTrek [Official site of RadioTrek]. Retrieved from https://radiotrek.rv.ua/news/yuristi-poyasnili-u-yakih-vipadkah-mozhna-vidmovitisya-vid-povistki_292143.html [in Ukrainian].
15. Slovo i dilo. Analitichnyi portal. (2022). Ofitsiyniy sait analitichnoho portalu «Slovo i dilo» [Official site of analytical portal «Word and Deed»]. Retrieved from <https://www.slovovidilo.ua/2022/06/08/novyna/pravo/zsu-rozpovily-chy-zakonno-vruchaty-povistky-blokpostax> [in Ukrainian].
16. Sukhoputni viiska Ukrainy. (2022). Yutiub-kanal Sukhoputnykh viisk Zbroinykh Syl Ukrainy [YouTube Channel of The Ground Forces of the Armed Forces of Ukraine]. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=WkhX9ZRR8PI> [in Ukrainian].
17. The Code of Ukraine on Administrative Offenses. No 8073-X (1984). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> [in Ukrainian].
18. The Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine V. Zaluzhnyi. (2022, July 6). Facebook. Retrieved from <https://m.facebook.com/CinCAFU/posts/pfbid0CXEQpszt8DdWxBbFVw6YbHSYy6asYLoKoDYQxEwv49fn4Ri4FH1PZceX6b4w7FAGl> [in Ukrainian].
19. The Criminal Code of Ukraine. No 2341-III (2001). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
20. The Decision of the Constitutional Court of Ukraine. No 5-p/2019 (2019). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-19#Text> [in Ukrainian].
21. The Decision of the Odesa District Administrative Court. Case No 420/6310/19 (2020). Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87796748> [in Ukrainian].
22. The Separate Opinion of the Judge of the Constitutional Court of Ukraine Tupytskyi O. M. from March 21 2014 (2014). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nb02d710-14#Text> [in Ukrainian].
23. Verkhovna Rada of Ukraine (1996). The Constitution of Ukraine of June 28 1996. No 254к/96-BP. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-бп#Text> [in Ukrainian].
24. Zaxid.net. (2022). Ofitsiyniy sait Zaxid.net [Official site Zaxid.net]. Retrieved from https://zaxid.net/golova_lvivskoyi_ova_prokomentuvav_vruchennya_povistok_bilya_tserkov_n1545852 [in Ukrainian].

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-13>

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ПИТАННЯ У ВІДНОСИНАХ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ З ДЕРЖАВАМИ БАЛТІЙСЬКОГО РЕГІОНУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Ігор Зінко,

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри європейських та регіональних студій

Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, Україна)

ORCID ID: 0000-0001-9431-6695

ihor.zinko@lnu.edu.ua

Анотація. Розглядаються питання територіальних суперечностей між Російською Федерацією (РФ) та державами Балтійського регіону (Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва, Польща), які передували підписанню міждержавних договорів про кордони після розпаду СРСР. Аналізуються історичні, політичні, етнічні та економічні чинники вирішення цих питань та становлення кордонів між РФ та державами Балтійського регіону, починаючи з 1920 р., у період Другої світової війни, в перші повоєнні роки і дотепер. Особлива увага приділена статусу Калінінградської області РФ (колишня Східна Пруссія) у контексті національних інтересів Польщі та Литви (Мала Литва). Стверджується, що територіальних проблем у відносинах держав Балтії з РФ у політико-правовому сенсі наразі немає. Однак сама агресивна політика Кремля, особливо внаслідок збройної інтервенції проти України, здатна їх активізувати і спричинити ревізію кордонів в разі ймовірного розширення конфлікту на цей регіон та участі в ньому НАТО.

Ключові слова: збройна інтервенція, державні кордони, мирний договір, національна безпека, національні меншини, історична пам'ять.

TERRITORIAL ISSUES IN RELATIONS OF THE RUSSIAN FEDERATION WITH THE STATES OF THE BALTIC REGION AT THE PRESENT STAGE

Ihor Zinko,

Candidate of Economic Science, Associate Professor,

*Associate Professor at the Department of European and Regional Studies
of the Ivan Franko Lviv National University (Lviv, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0001-9431-6695

ihor.zinko@lnu.edu.ua

Abstract. The issues of territorial disputes between the Russian Federation (RF) and the states of the Baltic region (Finland, Estonia, Latvia, Lithuania, Poland) that preceded the signing of interstate treaties on borders after the collapse of the USSR are reviewed. The historical, political, ethnic and economic factors of solving these issues and the formation of borders between the Russian Federation and the states of the Baltic region, starting from 1920, during the Second World War, in the first post-war years and until now, are analyzed. Special focus is made on the status of the Kaliningrad region of the Russian Federation (former East Prussia) in the context of the national interest of Poland and Lithuania (Lithuania Minor). It is claimed that there are currently no territorial problems in the relations of the Baltic states with the Russian Federation in the political and legal sense. However, the very aggressive policy of the Kremlin, especially as a result of the armed intervention against Ukraine, is able to activate them and cause a revision of the borders in the event of a possible expansion of the conflict into this region and the participation of NATO in it.

Key words: armed intervention, state borders, peace treaty, national security, national minorities, historical memory.

Вступ. Збройна інтервенція Російської Федерації (РФ) проти України, що розпочалася 24 лютого 2022 року, значно погіршила базові засади мирного співіснування держав у Європі, посирила загрози національній безпеці та дала підстави сумніватися про стабільність і статус міждержавних кордонів з Росією. З вини Москви в брутальний спосіб порушено не лише державні кордони і територіальну цілісність України, а й створено прецеденти для перегляду існуючого стану кордонів з іншими державами-сусідами, в тому числі з країнами Балтійського регіону (Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва, Польща). У своїй більшості ці кордони протягом ХХ ст. зазнали значних змін, були остаточно встановлені після розпаду Радянського Союзу (СРСР), закріплені у формі двосторонніх мирних договорів з РФ і ратифіковані більшістю національних парламентів країн. Зараз на офіційному рівні територіальні претензії взаємно не висловлюються, однак у суспільному дискурсі у формі політичних і наукових дебатів, у діяльності громадських організацій та окремих партій ця тема час від часу підноситься як частина історичної пам'яті народів і як проблема національної безпеки, що тепер різко загострилася. Держави регіону виразно засудили інтервенцію Росії і заявили про свою солідарність з українським народом, включилися у систему політичних та економічних санкцій НАТО та ЄС, оскільки більшість з них є членами цих організацій. Значно зросла громад-

ська підтримка України та активізація власних безпекових досліджень, як, наприклад, діяльність Міжнародного центру оборони і безпеки в Естонії (ICDS, 2022). Питання перегляду кордонів з РФ постало з новою силою, але його збудником стала якраз загроза поширення збройної інтервенції Москви.

Метою даного дослідження є відстеження суспільно-історичних особливостей вирішення територіальних проблем і формування кордонів між країнами Балтійського регіону та Росією та можливого перегляду їхнього статусу в разі розширення збройної агресії Росії у Європі з врахуванням національних інтересів країн регіону.

Основна частина. Збройна інтервенція РФ проти України в сучасних умовах зумовила необхідність нагадування про існування територіальних проблем у міжнародних відносинах, які були устояні чи послідовно вирішувалися протягом багатьох років після розпаду Радянського Союзу у 1991 р. Віроломна політика і російського імперіалізму після розпаду СРСР вперше була застосована щодо незалежної Грузії ще у серпні 2008 р., а потім знову випробувана щодо України весною 2014 р.. Окрім цього, російська агресивна політика включала також різні способи політичного та економічного тиску, підтримку незалежності самопроголошених сепаратистських квазідержав (у 2008 р. – Абхазія та Південна Осетія як частини Грузії, а у 2022 р. – Донецька Народна Республіка та Луганська Народна Республіка як відторгнуті частини України) та брутальної анексії українських Автономної Республіки Крим і Севастополя та включення до свого складу 21 березня 2014 р. Можна вважати, що ціла низка базових принципів міжнародного права, зокрема Статуту ООН і Заключного акту Наради з безпеки і співробітництва в Європі (Гельсінкі, 1975 р.) були грубо порушені, а тепер досягнули свого апогею у формі відкритого збройного конфлікту з усіма ознаками непроголошеної широкомасштабної війни. Оскільки Росія здатна до віроломної агресії, то попередні домовленості про суверенітет і територіальну цілісність, а також про взаємне визнання кордонів можуть Москвою ігноруватися. В цих умовах виникає проблема повернення до аналізу особливостей вирішення територіальних проблем і встановлення кордонів між державами Балтійського регіону та Росією, з'ясування суспільно-історичних передумов їхнього формування та розгляду теперішнього статусу, порівняння геополітичних наслідків після зміни кордонів для кожної держави, а також моделювання можливих територіальних претензій цих держав у випадку ймовірної поразки Москви за участю НАТО, що і є **завданням** цього наукового дослідження.

Базові принципи системного підходу, індуктивний підхід до логіки деструктивної поведінки держави щодо міжнародно-правових норм, методи історико-генетичних, історико-порівняльних досліджень і періодизації, статистичного аналізу, наукового прогнозування становлять **методологічну базу** цього дослідження.

До низки територіальних суперечностей, частина з яких вже вважалася вирішеними, належать проблеми відносин між Російською Федерацією з багатьма державами Балтійського регіону. Так, перший варіант мирного договору між РФ та **Латвією** після розпаду СРСР сторони узгодили ще у 1997 р. Однак у 2005 р. Росія відмовилась його підписувати, оскільки Латвія при розгляді у сеймі добавила до його змісту декларацію, в якій згадувався Ризький мирний договір 11 серпня 1920 року. У свій час Ризький договір передбачав включення до складу Латвії частини території Псковської області РФ, яка згодом увійшла до складу створеного у 1925 р. Яунлатгальського (лат. Jaunlatgale), з 1938 р. – Абренського (лат. Abrene) повіту. За радянсько-німецьким Пактом Ріббентропа-Молотова Латвія з червня 1940 р. була окупована радянськими військами, а вже 5 серпня цього ж року тут була утворена Латвійська РСР у складі СРСР. Відразу після звільнення від німецької окупації у серпні 1944 р. східна частина території Абренського повіту, де переважали етнічні росіяни, була передана до складу РФ. Зараз це весь Питаловський район і Качановська волость Палкінського р-ну Псковської області. Всього від Латвії на користь Росії було відторгнуто території площею понад 1,5 тис. кв. км.

Нарешті 27 березня 2007 р. прем'єр-міністри Російської Федерації та Латвії М. Фрадков і А. Калвітіс підписали в Москві договір про державний кордон, в якому попередні латвійські застереження були зняті (Латвія відмовляється від територіальних претензій до Росії, 2007). На даний час у політико-правовому сенсі Латвія на офіційному рівні не має жодних територіальних претензій до Росії. Однак у національній пам'яті багатьох латишів історичні прецеденти, зумовлені наслідками Ризького договору 1920 р. та його несправедливою денонсацією у 1944 р., як і теперішній стан міждержавної угоди про кордон 2007 р.. залишають свій слід.

Подібним чином, у лютому 1920 р. в естонському місті Тарту (ест. Tartu) був укладений мирний договір між більшовицькою Росією та молодою **Естонською Республікою**. За Тартуським договором на користь Естонії переходили території правого берега річки Нарва від Чудського озера до Нарвської затоки, які склалися із двох відмінних в етнічному плані частин – населеної естонцями, іжорцями, інгерманляндцями (становили більшість) та росіянами (меншість) території так званої Естонської Інгерманляндії (ест. Eesti Ingeri) на півночі цієї смуги та населеного переважно росіянами півдня Принаров'я. При цьому теперішнє російське місто Івангород (ест. Jaanilinn) на правому березі річки Нарва у цей період було частиною естонського міста Нарва. Обидві ці частини правобережжя Нарви – колишня Естонська Інгерманляндія та південне Принаров'я, а також Івангород як вже тепер самостійне місто нині входять до складу Ленінградської області РФ. Більша ж частина переданої тоді на користь Естонії території – це теперішній Печорський район Псковської області з переважаючим російським населенням і великою часткою естонців, включаючи етнографічну групу православних естонців – сету. В естонський період – з 1920 по 1940 роки це був повіт Петсері (ест. Petserimaa). Загальна площа естонської території, що відійшла за Тартуським договором, становила понад 2 тис. кв. км. Однак після анексії Радянським Союзом у 1940 р. держав Балтії сам Тартуський договір, на думку радянських політиків, втратив силу. Вже після розпаду СРСР у 1991 р. після переговорів між незалежною Естонією та Росією був підписаний мирний договір. Ще один варіант мирного договору було підготовлено у 2005 р. 18 лютого 2014 року глава МЗС Росії С. Лавров та його естонський колега

У. Паєт підписали у Москві теперішній договір про кордон та розмежування морського простору в Нарвській та Фінській затоках. На відміну від версії договору 2005 року, тут зазначено, що нинішній договір регулює питання щодо проходження державного кордону, у ньому зафіксовано взаємну відсутність територіальних претензій. На відміну від Латвії, естонський парламент новий договір так і не ратифікував.

Вже тепер, в умовах російської інтервенції в Україну, Март Гельме, віцеполова Консервативної народної партії Естонії (EKRE), вніс у естонський парламент пропозицію про відмову від договору 2014 р., яка, на його думку, «...позбавляє нас усіх прав вимагати компенсації за окуповані території. Немає жодного істотного виправдання для передавання 5,2% території Естонії, вод і повітряного простору іноземній державі» («Договір про кордони був помилкою», 2022).

Значно раніше, відразу після розпаду СРСР, були врегульовані територіальні питання між Росією та **Фінляндією**, однак вони також можуть знову загостритися внаслідок теперішнього стану воєнничої політики Кремля та послідовного руху Гельсінкі до членства у НАТО у відповідь. Варто згадати, що у жовтні 1920 р. в естонському Тарту був підписаний мирний договір між Фінляндією та Радянською Росією, за яким Фінляндія здобула вихід до незамерзаючого Баренцевого моря через область Петсамо (фін. Petsamo, рос. Печенга), але відмовилася від частини Карелії. Московська мирна угода, укладена 12 березня 1940 р. між країнами, завершила спровоковану інтервенцією Москви Зимову війну (листопад 1939 р. – березень 1940 р.), що призвела до значних людських втрат, великих руйнувань та територіальних поступок на користь СРСР. Від Фінляндії відходив Карельський перешийок з головним містом Віпурі (рос. Выборг, фін. Viipuri), втрачався стратегічно важливий Сайменський канал, що сполучав внутрішнє фінське озеро з Выборзькою затокою Балтійського моря (тепер у складі Ленінградської області РФ), також на користь Москви переходило північне узбережжя Ладозького озера з найбільшим містом Сортавала (фін. і карел. Sortavala, тепер – Республіка Карелія). Так зване Московське перемир'я від 19 вересня 1944 р. фактично завершило Радянсько-фінську війну 1941–1944 рр. Стан територіальних розмежувань остаточно закріпив Паризький мирний договір, підписаний у 1947 р. Фінляндія підтвердила територіальні придбання СРСР в рамках 1940 року, а також повертала область Петсамо (Печенга), втрачаючи вихід до Арктики, та район Салла-Куусамо (фін. і карел. Salla-Kuusamo alue), що тепер відповідає сільському поселенню Алакуртті (фін. Alakurtti) (обидві території у складі Мурманської області РФ). Загальна площа територіальних поступок Фінляндії на користь СРСР у порівнянні зі станом на жовтень 1920 р. становила понад 42 тис. кв. км. Цей стан кордону був зафіксований у договорі між Фінляндією та Росією у 1992 р. На офіційному рівні влада Фінляндії не визнає територіальних претензій до Росії. Ідея «Великої Фінляндії» (фін. Suur-Suomi) час від часу проговорюється в середовищі маргінальних фінських політиків, серед науковців та у колах карельських іммігрантів (Tarkka Jukka, 1987).

Багато політичних дискусій виникають навколо території найбільшого російського анклаву – **Калінінградської області** (рос. Калининградская область, нім. Kaliningrader Gebiet, пол. Obwód kaliningradzki, лит. Kaliningrado sritis), яка була утворена після Другої світової війни у 1946 р. в північній частині колишньої німецької Східної Пруссії (рос. Восточная Пруссия, нім. Ostpreußen, пол. Prusy Wschodnie, лит. Rytų Prūsija) у складі Радянської Росії і яка межує тепер безпосередньо з країнами-членами НАТО та ЄС – Польщею та Литвою. Для розуміння можливих територіальних претензій Польщі, Литви чи Німеччини на цю область в сучасних умовах необхідно, на нашу думку, звернутися до історії цього краю. Як відомо, цю територію до XIII століття заселяли племена прусів – близьких за мовою та культурою до теперішніх литовців та латишів. Однак з початку XIII ст. ці землі почали колонізуватися німецьким Тевтонським орденом, в результаті чого пруси були великою мірою знищені і асимільовані у німецькому культурному і політичному середовищі. Головним містом Пруссії згодом став заснований у 1255 р. Кенігсберг (рос. Калининград, нім. Königsberg, польск. Królewiec, лит. Karaliaučius). Грюнвальдська битва 1410 р., а потім Тринадцятирічна, або Перша Прусска війна 1454–1466 рр. між Короною Польською та Великим князівством Литовським з одного боку та Тевтонським орденом з іншого за Східне Помор'я закінчилась поразкою ордену та підписанням другого Торунського миру. Після цього Королівство Пруссія стало частиною Королівства Польського (з 1569 р. – Речі Посполитої), а герцогство Пруссія – східна частина історичної Пруссії потрапило під польський сюзеренітет як польський лен (феод). Після ослаблення Польщі у 1657 р. Пруссія поступово зближується з іншими німецькими державами, у 1701 р. стає незалежним Королівством Пруссія і головною політичною силою об'єднання німецьких земель. Назва Пруссія перейшла на більшу частину власне німецьких земель зі столицею у Берліні, а Східна Пруссія залишилася однойменною провінцією в Королівстві Пруссія. У 1895 р. в Східній Пруссії мешкало понад 2 млн. осіб. Основну частину населення становили німці, чисельність поляків та кашубів становила 327 тис. осіб, литовців – 118 тисяч осіб (дані 1890 р.) (Пруссия Восточная, 1890-1907).

Об'єднання Німеччини і утворення Німецької імперії з декількох десятків формально незалежних держав відбулося 18 січня 1871 р. після перемоги у франко-пруській війні 1870-1871 рр.. Однак вже після поразки Німеччини у Першій світовій війні країна втратила значні території. Зокрема, внаслідок здобуття Польщею виходу до Балтики, Східна Пруссія виявилася територіально відірваною від основної частини Німеччини. До того ж вона втратила портове місто Мемель (нім. Memel) і навколишні території на користь новоутвореної держави Литви, яке протягом 1923-1939 рр. мало назву Клайпеда (лит. Klaipėda). Однак у березні 1939 р. гітлерівська Німеччина в ультимативний спосіб анексувала Клайпеду (Мемель) і Клайпедський край (лит. Klaipėdos kraštas).

Після поразки Німеччини за рішенням Потсдамської конференції Пруссія як державне утворення ліквідували, а власне Східну Пруссія розділили між Радянським Союзом і Польською Республікою. З території Пруссії у Німеччину в примусовий спосіб було виселене корінне німецьке населення, а також більшість місцевих онімецьких литовців. Натомість сюди були переселені росіяни, білоруси та інші громадяни переважно із звільнених від фашистської окупації територій СРСР.

У березні 1946 року радянська влада навіть пропонувала передати Кенігсберзьку область Литовській РСР, але литовці не прийняли цієї пропозиції (Granica polsko-radziecka w b. Prusach Wschodnich, 2014). Основна причина перестороги тодішнього керівництва радянської Литви полягала в реальній оцінці неможливості заселити і загосподарувати цей край литовцями, а включення нової території до свого складу на хвилі зростаючого переселення етнічних росіян та білорусів і його мілітаризації мало би згубні наслідки. Остаточна радянсько-польська угода про поділ території Східної Пруссії між Радянським Союзом і Польщею була підписана у Москві 16 серпня 1945 р.. До складу СРСР увійшла менша частина території Східної Пруссії (17 757 км²), включно з Кенігсбергом, на території яких створили Калінінградську область РРФСР (15 100 км²), а невелику частину – 2 657 км² – Клайпедський край і частину Куршської коси передали Литовській РСР. Південна, більша частина Східної Пруссії відійшла на користь Польщі – близько 19 236,9 км², де зараз утворено Вармінсько-Мазурське воєводство (пол. Województwo warmińsko-mazurskie).

Відразу після війни Калінінградська область стала однією з найбільш мілітаризованих територій Радянського Союзу, а тепер Росії. На початку нашого століття тут активно розвивалася торгівля та культурно-освітні контакти не лише з сусідніми Польщею, Литвою та історично поєднаною Німеччиною, а й з багатьма іншими країнами світу. Однак вже з 2014 р. після першого етапу російської інтервенції проти України і анексії Криму ці переваги прикордонних контактів та безвізового режиму були зі сторони Польщі та Литви скасовані.

У Калінінграді перебуває штаб Балтійського флоту, а в місті Балтійську (нім. Pillau, пол. Piława, лит. Piliava, рос. Балтийск) знаходиться найбільша база цього флоту. У квітні 2018 року Росія на постійній основі розмістила в Калінінградській області оперативно-тактичні ракетні комплекси "Іскандер", які можуть мати ядерний заряд.

У 2002 р. між ЄС та РФ за участю вже тоді потенційного кандидата на членство у ЄС **Литовської Республіки** були укладені угоди про умови транзитного сполучення між Калінінградською областю та Росією через Білорусь. На підставі цих угод вантажі перевозилися у вільному режимі, пасажери поїздів могли отримувати литовські транзитні візи без права виходу на територію країни, а автомобілісти з правом перебування у країні протягом 24 годин (Зінько І., 2015:226-227). Тепер, після початку збройної інтервенції Росії проти України і, як наслідок, впровадження жорстких політичних та економічних санкцій проти Москви з боку ЄС, умови транзиту товарів та людей між Калінінградською областю та РФ різко погіршилися. Так, Литва оголосила про обмеження транзиту з 18 червня 2022 р. певної номенклатури та обсягу підсанкційних товарів. Це приблизно половина вантажів, що йдуть з Росії до Калінінградського ексклава. РФ почала загрожувати Литві заходами у відповідь (Це рішення ЄС, 2022). Погрози зі сторони Росії стосувалися не лише економічних санкцій щодо самої Литви, а й перегляду визнання її незалежності і територіальних питань, що мало радше ознаки провокаційних закликів. Найбільш войовничі російські політики навіть проговорювали ідею пробивання у спосіб відкритої збройної інтервенції так званого Сувалкського коридору між Білоруссю та Калінінградською областю РФ з відторгненням частини території Литви задля гарантування стабільного зв'язку з цим анклавом (Сувалкський коридор, 2022). Однак такий крок Москви означав би безпосередню війну не лише з Литвою, а з усім НАТО, тому на вищому державному рівні навіть не обговорювався.

Як виявляється на підставі аналізу положень Потсдамського договору про Східну Пруссію, ця територія була передана на користь Радянського Союзу на правах оренди на визначений термін. Литовець Лаурінас Кацюнас, аналітик Центру дослідження Східної Європи, ще у вересні 2014 р. заявив, що згідно з цією угодою, Калінінградська область (частина Східної Пруссії) була передана СРСР на 50 років, тобто до 1996 року. За словами цього експерта, Великобританія і США могли б підняти це питання, однак розвиток подій за таким сценарієм є малоімовірний. Цю заяву європейського колеги розкритикував викладач Інституту міжнародних відносин і політичних наук Вільнюського університету Томас Янелюнас. За його словами, розмови про повернення Калінінградської області Німеччині, це ні що інше, як провокація. На його переконання, про Міжнародний договір, який було ухвалено у Потсдамі в 1945 р., можна буде згадати лише за умови погіршення ситуації на сході України та ескалації насильства (Кенігсберг наш, 2014).

Вже у 2014 р. на фоні російської анексії українського Криму та спровокованого збройного конфлікту на Сході України це питання про можливий перегляд кордонів самої Росії викликало певний резонанс. Тепер же, в умовах масштабної агресії Росії проти України воно піднімається з новою силою. Можна стверджувати, що усі положення Потсдамської угоди 1945 р. в частині політико-правового статусу території Калінінградської області вимагають глибокого аналізу спеціалістами з міжнародного права. А керівництву РФ варто було б на найвищому рівні міждержавних контактів про це нагадати. З іншого боку, теперішні реалії агресивної політики Росії перекреслюють дуже багато прийнятих свого часу положень про визначення статусу кордонів між країнами Європи і можуть зачепити інтереси самого Кремля безпосереднім чином.

Федеративна Республіка Німеччина офіційно завжди займала виважену позицію щодо Калінінградської області, наголошуючи, що вона є територією Росії. Головну увагу з федеральних міністерств проблемам Калінінградської області приділяло Міністерство внутрішніх справ (МВС) Німеччини, на кошти якого в Калінінграді споруджено діловий осередок – Німецько-Російський дім. Основним у діяльності МВС є підтримка німців, які мешкають в області (понад 5 тис. осіб). На їхнє облаштування німецький уряд виділив значно більше коштів, ніж для німців інших регіонів Росії. Німеччина прагнула підтримувати тісні економічні відносини з областю (Логінов Я., 2014).

Зараз, в умовах розв'язаної Росією проти України війни, Німеччина на офіційному рівні не проголошує жодних намірів щодо перегляду статусу регіону. Більше того, уряд країни доволі непослідовно засуджував політику Москви, а надана Україні допомога була і досі є досить обмежена і уповільнена, зважаючи на великі можливості

країни. Сама ідея розбудови газопроводів дном Балтійського моря, особливо нереалізований проект Північний потік-2, сприймалися багатьма політиками як заохочення Росії до розгортання своїх агресивних намірів, насамперед щодо України. Але найголовнішим є те, що будь-які наміри Берліна щодо перегляду статусу Калінінградської області можуть сприйматися всією світовою спільнотою як ознаки німецького реваншизму. Саме тому ми виключаємо можливу участь Німеччини у претензіях на володіння цією територією.

Найбільш доцільним, на нашу думку, є ймовірний **поділ території Калінінградської області між Польщею та Литвою** в разі поразки РФ у війні з Україною при умові активного залучення до цього країн-членів НАТО.

Варто зауважити, що за часів перебування Східної Пруссії як феоду Королівства Польського тут спостерігалося тісне співжиття переважаючого німецького населення з польською та литовською меншинами. За польського періоду в місті у 1544 р. було відкрито Університет Альбрехта, відомий як Альбертіна, збудовано головний католицький костел. До того ж Крулевець був одним із головних центрів польського друкарства, тут видавалося більше книг польською мовою, ніж в інших частинах країни.

У міжвоєнний період, коли за підсумками Першої світової війни Польща отримала доступ до Балтійського моря, а Східна Пруссія опинилася відірваною від основної частини Німеччини у статусі анклав, серед польських вчених і політиків обговорювалися різні думки щодо цієї території. Серед них частина експертів відстоювала ідею цілковитої приналежності Східної Пруссії до Польщі, інша група вчених і політиків обстоювала думку про доцільність поділу на дві чи навіть на три частини, де мали би бути враховані польські, литовські інтереси і навіть можливість існування самостійного вільного міста Кенігсберг. Точилися дискусії про встановлення можливих кордонів між Польщею та Литвою на території Східної Пруссії (Piotr Eberhardt, 2018:595–614).

Теперішнє посилення агресивної політики Росії щодо держав-сусідів зумовлює польські претензії на Калінінградську область (Східну Пруссію). Так, польський генерал, екскомандувач сухопутних військ Вальдемар Скішипчак заявив, що Калінінградська область перебуває під російською окупацією і що Польща має «заявити на неї права». Він спочатку заявив, що ця область є територією «під російською окупацією з 1945 року» і підкреслив, що вона історично належала Пруссії та Польщі. «Тепер варто було б заявити на неї свої права, так, як це було раніше з відвоєнованими територіями. Можливо, варто претендувати на цей Калінінградський округ, який, на мою думку, є частиною території Польщі. Ми маємо право мати претензії на територію, яку окупує Росія» – заявив Скішипчак. Генерал також додав, що Калінінградський округ не має жодного військового значення (Польський генерал, 2022). Думка генерала отримала короткотривалий розголос в польському суспільстві з поділом на прихильників цієї ідеї та на її опонентів, однак не мала реакції офіційної польської влади.

Як вже згадувалося, на східну частину Калінінградської області достатньо багато історичних, етнічних та культурних підстав має Литовська Республіка. На неї поширюється територія литовського історичного та етнічного регіону Мала Литва (нім. Kleinlitauen, лит. Mažoji Lietuva), до складу якого входить невелика частина Литовської Республіки – Клайпедський край з головним містом Клайпеда (Мемель). До вторгнення Тевтонських Лицарів на початку XIII ст. ці терени були заселені балтськими племенами предків пруських литовців або литовників (лит. Lietuvninkai) – склавинами і надрувіанцями, що були залежні від королівства Литви до кінця сторіччя. Термін Мала Литва широко застосовувався не лише литовськими, а й багатьма іноземними істориками та етнографами. Паралельно до нього зрідка використовувалися історичні назви території найдавніших племен – Надровія і Скаловія.

Мала Литва була невіддільною частиною герцогства Східна Пруссія. Однак власне східні його частини належали до окремого округу герцогства. Ще 14 березня 1724 р. пруський король Фрідріх-Вільгельм I затвердив м. Гумбіннен (тепер м. Гусев) як місце перебування утвореної 22 листопада 1723 р. «Литовської депутації» – органу управління литовською, східною половиною Східної Пруссії. Тут розташовувався уряд східного округу провінції. Центром західного округу, як і столицею всієї провінції Східна Пруссія, був Кенігсберг.

Після Першої світової війни, коли Литва у 1918 р. здобула незалежність, 24 члени Національної ради Малої Литви підписали Тільзитський акт (лит. Tilžės aktas) (30.11.1918), вимагаючи об'єднання регіону у складі єдиної Литовської держави. Це мало означати відділення північних районів Східної Пруссії, де проживали пруські литовці, від Німецької імперії. Однак за Версальським договором 1920 р. , лише частина Малої Литви на північ від річки Німан була відторгнута від Німеччини (Клайпедський край) і перебувала під протекторатом Ліги Націй. У 1923 р. Литва в односторонньому порядку анексувала цю територію, що не спричинило істотних заперечень у світової спільноти, але не мало значної підтримки у місцевих німців та частини онімечених литовців.

На відміну від більшості литовців, що мешкали власне у Литві і були католиками, пруські литовці з XVI століття були в основному лютеранами. Вони використовували для литовської мови іншу орфографію і готичний шрифт. Деякі з них були послідовними прихильниками власної регіональної ідентичності. Після Другої світової війни вони були разом з німцями вислані на територію Німеччини. За орієнтовними оцінками, чисельність пруських литовців станом на поч. XXI ст. нараховує понад 122 тис. осіб, більшість яких мешкає у Німеччині і практично втратила свою ідентичність. У самій Литві та в Калінінградській області проживає лише 2 тис. литовців.

Однак протягом багатьох століть Мала Литва була важливим осередком становлення власного литовського культурного життя. Так, литовський просвітитель лютеранський пастор Мартінас Мажвідас у 1547 р. в Кенігсберзі започаткував литовське книгодрукування. Тут народився, жив і творив класик литовської поезії, пастор Крістіонас Донелайтіс. З Малою Литвою пов'язаний суспільний рух друкування і поширення литовської літератури, яку активісти переправляли у саму Литву, що була у XIX і на поч. XX ст. під російською царською окупацією і де литовська друкована література була під заборонаю.

Більшість пам'яток культури пруських литовців була знищена у роки радянської влади і продовжує знищуватись теперішньою російською адміністрацією Калінінградської області. Так, меморіальна дошка прусько-литовському письменникові і філософу Відунасу (Вільгельмас Староста) у м. Советську (Тільзит) була знищена у червні 2022 р. у відповідь на санкції ЄС і активну позицію Литви проти російської агресії в Україні (Парамонова Ю., 2022).

Литовська Республіка підписала з РФ договори про кордони ще у жовтні 1997 року. Вони встановлені на основі політико-адміністративного розмежування між радянськими Росією та Литвою після Другої світової війни і охоплюють більшу територію, ніж кордони довоєнної Литовської Республіки. Треба зазначити, що у ході реалізації Пакту Ріббентропа-Молотова СРСР у жовтні 1939 р. передав Литві Віленський край і Вільно (історична столиця Литви), захоплені Польщею у 1920–1921 рр., потім у липні 1940 р. вже вся Литовська Республіка була окупована і 3 серпня цього ж року як новоутворена радянська республіка прийнята до складу СРСР. Після Другої світової війни у січні 1945 Литовській РСР було повернуто Клайпеду (Мемель), анексовану Третім рейхом.

Загалом, територія Калінінградської області в межах історичної Малої Литви включає зараз повністю 8 адміністративних районів на сході області і місто обласного підпорядкування Советськ. Серед найбільших міст Малої Литви варто виділити Черняховськ (нім. Instenburg, лит. Įsrutis) – 39,1 тис. осіб – друге місто області, Советськ (нім. Tilsit, лит. Tiltė) – 38,5 тис. осіб – третє місто області, а також Гусев (нім. Gumbinnen, лит. Gumbinė) – 28,2 тис. осіб і Неман (нім. Ragnit, лит. Ragainė) – 10, 8 тис. осіб. Загальна площа Малої Литви в межах області становить 7,2 тис. кв. км., а чисельність населення станом на 1.01.2019 р. – понад 200 тис. осіб, основну частину яких становлять росіяни. Литовців у всій області мешкало лише 9,8 тис. осіб, що становило 1% населення. Наразі у Литві питання політико-територіального статусу сусідньої Калінінградської області РФ, включно з Малою Литвою, обговорюється лише в середовищі науковців, громадських активістів та окремих політиків, але не виходить на рівень загальнонаціональної дискусії чи парламентських обговорень. Розглядається лише ширший загальнополітичний контекст про умови транзиту та загрози національній безпеці зі сторони Росії в нерозривному зв'язку з політикою ЄС та НАТО.

Таким чином, до Польщі могла би бути приєднана західна частина Калінінградської області, включно з Калінінградом (Крулевцем) площею майже 8 тис. кв. км та чисельністю населення понад 800 тис. осіб, де основну частину становлять росіяни, а поляків мешкає тут дуже мало – менше 4 тис. осіб станом на 2002 р. (Территориальный орган, 2020). Ця частина області включає 6 адміністративних районів та 8 міст обласного підпорядкування. При цьому в самому Калінінграді проживає зараз майже півмільйона мешканців.

Питання про вирішення долі мешканців усіх проблемних територій у разі їхнього повернення на користь держав Балтійського регіону буде, очевидно, вирішуватися на основі існуючих принципів міжнародного права і підготовлених та прийнятих двосторонніх міждержавних угод. Переважна більшість мешканців цих регіонів є етнічними росіянами і громадянами Російської Федерації.

Висновки. Розглянувши у нашому дослідженні суспільно-історичні, політичні, етнічні та соціально-економічні передумови становлення і сучасного стану територіальних питань і кордонів між Російською Федерацією та державами Балтійського регіону (Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва, Польща), ми з'ясували, що вони пройшли через складні трансформації у період становлення незалежності цих держав у 1920 р., у часи Другої світової війни та в перші повоєнні роки, а остаточно були вирішені вже на початку 90-их років минулого століття у формі підписання міждержавних мирних договорів та договорів про кордони. Парламенти країн, за виключенням Естонії, ратифікували ці міжнародні угоди. На офіційному рівні країни не висловлювали територіальних претензій і підстав для перегляду кордонів, хоча в середовищах окремих партій, громадських організацій та в наукових колах тривали дискусії про несправедливі поступки на користь РФ, зумовлені тодішніми міжнародними реаліями. До того ж ці питання тісно пов'язуються з членством цих держав в НАТО (окрім Фінляндії) та ЄС з усіма умовами колективної безпеки та станом відносин цих організацій з Росією.

В теперішніх умовах збройної агресії Росії проти України Москва в односторонньому порядку грубо порушила принципи міжнародного права і піддала сумнівам стабільність і силу міжнародних договорів про кордони. Перестороги розширення російської інтервенції на держави Балтійського регіону зумовили активізацію обговорення питань про територіальні суперечності і кордони, які поки що не вийшли на парламентський рівень. Однак в разі поразки РФ у війні з Україною, якщо до цього будуть безпосереднім чином залучені НАТО та ЄС, країни Балтійського регіону можуть нагадати Москві про проблему втрачених на користь Росії своїх довоєнних територій і зажадати їх повернення. Окремим постане питання про статус Калінінградської області Росії (колишня Східна Пруссія), оскільки, в разі ймовірної втрати Москвою цього анклаву, на його територію можуть претендувати Німеччина як довоєнний володар, а також Польща і Литва, які мають для цього свої підстави. На основі проведеного дослідження ми пропонуємо свій варіант найбільш оптимального поділу цієї області між Польщею та Литвою (Мала Литва). Польщі могла би належати більша, західна частина Калінінградської області включно з Калінінградом (Крулевцем), а дещо менша – Литві, яка до того ж відповідає межах історичної області Мала Литва. Загальна площа територій, на які можуть претендувати країни Балтійського регіону, становить понад 60 тис. кв. км, де зараз проживає приблизно 1,5 млн. осіб.

References:

1. (2022) „Dohovir pro kordony buy pomylkoiu”. Estoniia zaiavyla prava na chastynu RF [“The border treaty was a mistake”. Estonia claimed rights to part of the Russian Federation]. Retrieved from: <https://zaborona.com/dogovir-pro-kordony-buv-pomylkoyu-estoniya-zayavyla-prava-na-chastynu-rf/> [in Ukrainian]
2. Eberhardt Piotr (2018) Kwestia podziału Prus Wschodnich w okresie II wojny światowej. Przegląd Geograficzny, T. 90, zeszyt 4 [in Polish].
3. (2014) Granica polsko-radziecka w b. Prusach Wschodnich – Historia. Retrieved from: <https://www.historia-wyznaelblaska.pl/granica-polsko-radziecka-w-b.-prusach-wschodnich.php> [in Polish].
4. ICDS. We Stand with Ukraine, March 1, 2022. International Centre for Defence and Security. Retrieved from: <https://icds.ee/en/we-stand-with-ukraine/>
5. (2014) Kenigsberg nash. Rossiia mozhet lishitsia Kalininhradskoj oblasti – analitik [Koenigsberg is ours. Russia may lose the Kaliningrad region – analyst]. Retrieved from: <https://nv.ua/world/kyonigsberg-nash-rossiya-mozhet-lishitsya-kaliningradskoy-oblasti-13404.html> [in Russian]
6. (2007) Latviia vidmovliaietsia vid terytorialnykh pretenzii do Rosii [Latvia renounces territorial claims to Russia]. Retrieved from: <https://ua.korrespondent.net/world/289371-latviya-vidmovlyaetsya-vid-teritorialnih-pretenzij-do-rosiyi> [in Ukrainian]
7. Lohynov Ya. (2014) Kalininhrad: iz Putinym u Yevropu [Kaliningrad: with Putin to Europe]. Retrieved from: <https://zn.ua/ukr/international/kaliningrad-iz-putinim-u-yevropu-.html> [in Ukrainian]
8. Paramonova Yu. (2022) "Vyvernuli vsiu stenu, kovshom dostavali". Vlasti Sovetska “otomstili” Litve [“They turned out the whole wall, they got it out with a ladle”. Sovetsk authorities “revenge” Lithuania]. Retrieved from: <https://www.severreal.org/a/vyvernuli-vsiyu-stenu-kovshom-dostavali-vlasti-sovetska-otomstili-litve/31928734.html> [in Russian]
9. (2022) Polskyi heneral: Kalininhrad nalezhyt Polshchi [Polish general: Kaliningrad belongs to Poland]. Retrieved from: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/26/7334684/> [in Ukrainian]
10. Prussia Vostochnaia (1890–1907) Entsyklopedicheskii slovar Brokhauza i Efrona v 86 t. (82 t) [Encyclopedic Dictionary of Brockhaus and Efron]. SPt, 1890-1907 [in Russian]
11. (2022) Suvalkskyi korydor z Bilorusi do Kalininhrada, na dumku ekspertiv, stane pershoiu metoiu Kremlia u razi viiny proty NATO [The Suvalki corridor from Belarus to Kaliningrad, according to experts, will become the Kremlin's first target in the event of a war against NATO]. Retrieved from: <https://espreso.tv/de-mozhe-rozpochatisya-ymovirnyy-konflikt-rosii-ta-nato-politico>. [in Ukrainian]
12. Tarkka, Jukka (1987) Ei Stalin eikä Hitler – Suomen turvallisuuspolitiikka toisen maailmansodan aikana. Helsinki: Otava. [in Finnish].
13. (2020) Territorialnyi organ Federalnoi sluzhby gosudarstvennoi statistiki po Kaliningradskoi oblasti [Territorial authority of the Federal State Statistics Service for the Kaliningrad Region]. Retrieved from: <https://kaliningrad.gks.ru> [in Russian]
14. (2022) Tse rishennia YeS. Hlava MZS Lytvy vidpoviv na zvyuvachennia Rosii shchodo “blokady Kalininhrada” [This is EU decision. The head of the Ministry of Foreign Affairs of Lithuania responded to Russia's accusations regarding the “blockade of Kaliningrad”]. Retrieved from: <https://news.liga.net/ua/politics/news/eto-reshenie-es-glava-mid-litvy-otvetil-na-obvinieniya-rossii-naschet-blokady-kaliningrada> [in Ukrainian].
15. Zinko I. (2015) Zovnishnia polityka krain Pivnichnoi Yevropy: navch. posibnyk [Foreign Policy of North European Countries: Education. Guide] [in Ukrainian].

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-14>

НАЦІОНАЛЬНА ТА НАДНАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ У ФОРМУВАННІ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Наталія Ісаєва,

аспірантка кафедри політології

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)

ORCID ID: 0000-0001-7796-3073

expert123456@ukr.net

Анотація. У статті розкриваються поняття «національної» та «наднаціональної» ідентичності, за визначеннями різних авторів, зокрема, Г. Келмана, Б. Парекху, Дж. Брейлі, У. Кімліка, П. Гілрой. Досліджуються типи і атрибути національної ідентичності. У статті розглядається проблема побудови наднаціональної політичної ідентичності. На прикладі ЄС розкривається питання про співвідношення національного та наднаціонального. Особлива увага приділяється тому, як спроби побудови наднаціональної політичної ідентичності опосередковуються у масовій свідомості. Наголошується, що основна проблема в тому, що європейська політична проблематика вкрай далека від повсякденного життя громадян, а тому європейські політичні інститути не вбудовуються в систему акторів, до яких звертаються вимоги та очікування з боку громадян і які, в свою чергу, можуть впливати на повсякденний порядок денний.

Ключові слова: національна ідентичність, наднаціональна ідентичність, Європейський Союз, політична ідентичність, культура, націоналізм.

NATIONAL AND SUPERNATIONAL IDENTITY IN THE CONTEXT OF THE STUDY OF POLITICAL IDENTITY

Natalia Isaieva,

*Postgraduate Student at the Department of Political Science
of the Oles Honchar Dnipro National University (Dnipro, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0001-7796-3073

expert123456@ukr.net

Abstract. The article reveals the concepts of «national» and «supernational» identity, according to various authors, in particular, G. Kelman, B. Parekhu, J. Brayley, W. Kimlik, P. Gilroy. Types and attributes of national identity are studied. The article considers the problem of building a supranational political identity. The example of the EU reveals the question of the relationship between national and supranational. Particular attention is paid to how attempts to build a supranational political identity are mediated in the mass consciousness. It is emphasized that the main problem is that European political issues are far from the everyday life of citizens, and therefore European political institutions are not built into the system of actors who are addressed by the demands and expectations of citizens and which, in turn, can affect everyday life agenda.

Key words: national identity, supranational identity, European Union, political identity, culture, nationalism.

Вступ. Кордони національних держав були і залишаються найбільш звичними зонами, всередині яких функціонує повсякденне (зокрема, політичне) життя людей. Соціальні групи та окремі індивіди в рамках держав поміщені у певну більш-менш жорстку «координатну сітку» взаємодій з тими, хто перебуває всередині спільноти і поза нею. Ця координатна сітка міцно пов'язується з повсякденним життям громадян і сприймається як її невід'ємна частина. У результаті формується певна політична ідентичність – особливий вид соціальної ідентичності, пов'язаний із самовизначенням спільноти та індивіда в політичних категоріях у процесі співвіднесення з певними політичними інститутами та специфічно для конкретної спільноти та її членів політичному процесі.

Політична ідентичність не завжди означає державний патріотизм, проте державні інститути практично завжди залучені до її структури або як актори, що її формують та задають кут розгляду політичного порядку денного (і сам цей порядок денний), або як об'єкти, щодо яких формується негативна політична ідентичність.

Побудова наднаціонального рівня політичної ідентичності стає актуальною, якщо наднаціональне утворення претендує на те, щоб визначати політичну поведінку громадян, і розраховує на їхню політичну участь. Саме така ситуація на сьогоднішній день склалася в Європейському союзі, зміна політичної ідентичності в якому порушує питання про перерозподіл національного та наднаціонального у структурі нової ідентичності.

Стан дослідження проблеми. Кажучи про національну ідентичність як про соціально-когнітивну концепцію, також підкреслюється її сконструйований характер. Г. Келман розвиває цей підхід і вказує, що двоїстий процес соціальної конструювання ідентичності включає в себе відкриття і створення спільних елементів. Ці елементи – пріоритети і межі – можуть мати різні визначення залежно від політичних, економічних і релігійних цілей лідерів і еліт (Kelman, 2001: 187). Згідно з Г. Келманом, національна ідентичність постійно реконструю-

ється для виконання декількох функцій: виробити почуття єдності й спільності, а також приналежності до членів групи; розвивати позитивний образ себе; запропонувати основу для культурного розвитку, релігійних вірувань і способу життя; надати право на володіння землею і ресурсами; і, нарешті, виправдати претензії та скарги групи (Kelman, 2007: 175).

Згідно з Б. Парекху, національна ідентичність відноситься до того, як створюється держава, до того, що робить її таким співтовариством. Вона включає в себе центральні організаційні принципи держави, її структурні тенденції, характерні способи мислення і життя, ідеали, які надихають людей, цінності, які вони сповідають і до яких прагнуть його лідери, характер, яким вони захоплюються і цінують, їх схильності діяти певним чином, найглибші страхи, амбіції, тривоги, колективні спогади, травматичний історичний досвід, домінуючі міфи і колективне самопізнання (Hüsamettin, Feyzullah, 2013: 224).

Дж. Бредлі підкреслює винятковий характер національної ідентичності, розглядаючи відносини між культурою і націоналізмом, визначаючи, в чому корінь відмінності народів один від одного (Bradley, 1942). Згідно з Кімліком, в свою чергу, говорять про громадянський націоналізм, прагнучи визначити його інклюзивний характер, де на перше місце ставиться повага культурних відмінностей (Serhun, 2015). Згідно з П. Гілрой, національна ідентичність – це правильний котел, який носить асиміляційний характер в залежності від точок зору на громадянство і патріотизм (Gilroy, 2000: 134). Б. Андерсон стверджує, що національна ідентичність уявляється і конструюється (Anderson, 1991: 6). Дж. Рутерфорд робить висновок, що національна ідентичність залежить від одноманітності, культурної спільноти і загальної культури (Rutherford, 1990: 106). К. Калхун шукає спосіб зв'язати національну ідентичність з теорією демократії, звертаючись до історії та досвіду постнаціональних суспільних формацій (Calhoun, 1994: 218).

Говорячи про наднаціональну ідентичність, найчастіше торкаються питання сукупності національних ідентичностей європейських країн. Важливі питання загальноєвропейського формату ідентичності розглядаються в роботі Г.І. Ванштейна «Європейська ідентичність: бажане і реальне» (Vainshtein, 2011: 3). Вчений зауважує, що європейська ідентичність не передбачає витіснення національної самосвідомості й заміну її будь-яким іншим видом ідентифікації. Справжньою метою є формування «подвійного» типу власності, тобто усвідомлення індивідом себе як жителя власної країни і члена європейської спільноти. У той же час велика частина населення Європи, як і раніше, сприймає себе виключно як жителів своєї власної держави, національний компонент ідентичності тут зберігає домінуюче становище.

Метою статті є дослідження змісту національної та наднаціональної ідентичності в контексті вивчення політичної ідентичності.

Основний зміст. Національна ідентичність – це почуття «нації як зв'язного цілого, представленого унікальними традиціями, культурою та мовою» (Definition of National Identity in English Oxford Dictionary). Національна ідентичність може відноситися до суб'єктивного почуття, яке людина поділяє з групою людей про націю, незалежно від її правового статусу громадянства. Національна ідентичність розглядається в психологічному плані як «усвідомлення відмінності», «почуття та усвідомлення «ми» та «вони».

Проблема ідентичності набуває абсолютно іншого значення в контексті глобалізації з її неоднозначним та контрадикторним характером. Змінилися й засоби інтерпретації поняття ідентичності. Завдяки вивченню цієї проблеми можна виявити особливості кризи сучасної цивілізації, що впливає на формування та зміну ідентичності. Криза культури прискорила переоцінку цінностей, які раніше становили основу ідентифікації людини в суспільстві.

Існує безліч дефініцій ідентичності, що свідчить про дослідження наукової літератури. Термін «ідентичність» використовувався на роботах західних філософів від стародавніх греків до сучасної теоретичної філософії. Термін «ідентичність» походить від латинського слова *identifico* – «тотожною». Психологи трактують ідентичність як розуміння належності об'єкта (суб'єкта) до іншого об'єкта (суб'єкта) як частини та цілого. С. Хантінгтон описує ідентичність як самосвідомість індивіда чи групи (Huntington, 2004: 461). У рамках розробленого психоаналізу З. Фрейд вводить таке поняття як «ідентифікація». Процес ідентифікації є механізмом, що забезпечує формування особистості, і інтерпретується як переживання індивідом своєї подібності з іншим суб'єктом або об'єктом дійсності (Freud, 2005: 116). Е. Еріксон визначив ідентичність як «почуття особистої самоідентифікації та історичної спадковості особистості» (Erikson, 1968: 125). За словами Еріксона, ідентичність проявляється на двох рівнях. Перший рівень, індивідуальний (я-ідентичність), має на увазі сприйняття себе як тотожного і розуміння безперервності свого існування в часі та просторі. Другий рівень, соціальний, охоплює сприйняття того, що інші визнають мою ідентичність та наступність. Кожен рівень ідентичності має дві протилежності: позитивну – те, якою має бути людина з точки зору свого громадського оточення, та негативну – те, якою людина не має бути. Для прогресивного розвитку необхідно, щоби позитивна ідентичність домінувала над негативною. Еріксон також стверджує, що ідентифікація як механізм має обмежену цінність. Формування ідентичності починається там, де закінчується необхідність ідентифікації. Вона виникає в результаті виборчого заперечення та взаємної асиміляції дитячих ідентифікацій та їх поглинання у новій конфігурації, яка, у свою чергу, залежить від процесу, за допомогою якого суспільство ідентифікує молодого індивіда, визнаючи його тим, хто має стати таким, яким він є, і хто, будучи таким, яким він є, сприймається як щось само собою зрозуміле.

Слід зазначити, що до Е. Еріксона тему ідентичності досліджував Дж.Г. Мід, який намагався виявити емпіричний взаємозв'язок між двома стадіями «я» (індивідом та сукупністю установок інших стосовно себе) (Мід, 2000: 123). Його основні припущення розвиває Ю. Габермас. Він вважає, що взаємодія індивідів має універсальне значення (Габермас, 2016: 278). Змістовне поняття ідентичності було розроблено відомим англій-

ським соціологом А. Гідденсом, який запропонував інше трактування. Він стверджує, що ідентичність – це два полюси. З одного боку – абсолютна пристосованість, якась безпринципність, з іншого – самоізолювання. За його словами, аналіз самоідентифікації має ґрунтуватися на стратифікованій моделі психологічної будови особистості (Giddens, 1991: 47).

У соціальних науках національна ідентичність вивчається як частина соціальної ідентичності особистості й як колективне явище, що об'єднує людей в національні групи. Національна ідентичність – це колективне самовизначення, ототожнення себе з групою, прийняття її концепції вічних характеристик і базових цінностей, її сильних і слабких сторін, надій і страхів, репутації та умов існування, інститутів і традицій, її історії, поточних цілей і перспектив на майбутнє. Національна ідентичність є результатом як етнічної історії та ідентичності спільноти, релігії та системи переконань, так і домінуючої ідеології та маніпуляції свідомістю, включаючи пам'ять, ідеологію і символіку (Smith, 2011: 49).

К. Хюбнер досліджує п'ять типів національної ідентичності. Перший тип визначається становленням справжньої форми національної сутності, наприклад, німецької. Другий тип включає в себе посилення на гіпотезу національного праміфу, з якого виводиться духовна еволюція деякої нації. Основну роль тут відіграють міфологія, перекази, епічна спадщина нації (Hübner, 1823: 14). Характерна риса третього типу полягає в розумінні того, що національна сутність проявляє властивості ентелехії: якоїсь вираженої форми, яка розвивається і живе. В цьому випадку домінуючою метафорою, що організує національно-ідентифікаційні процеси, може служити, наприклад, внутрішній принцип нації. Прихильники четвертого типу ідентичності вважали, що сутність нації невимовна в понятті, а тому нація може бути представлена лише як якась ідея. Предметом наукового аналізу в п'ятому типі стає мова. Будучи солідарним з попередниками, К. Хюбнер пропонує своє визначення мови як медіума, в якому рухається всякий національний дух. Тому він є його необхідною умовою (Hübner, 1823: 22).

А. Юрдусев встановлює взаємозв'язок між національною ідентичністю та державою і стверджує, що національна ідентичність є підсумком національного будівництва і національної ідеології. Брейлі в своїй книзі «Націоналізм і держава» розповідає про взаємозв'язок культури і націоналізму (Caputi, 1996: 683). Для нього цей зв'язок завжди має сліди історичних, етичних і політичних сил, які часто становлять елементи національної ідентичності.

Центральне місце в будівництві істинного націоналізму займає проєкт захисту національної ідентичності за допомогою звернення до загальної культури, яка зміщує будь-яке поняття національної ідентичності, засноване на плюралізованому понятті культури з її множинною грамотністю, ідентичністю та історією, і стирає історію гноблення. За словами Брейлі, «в тій мірі, в якій культура націоналізму жорстко виняткова, і визначає її членство в умовах вузької загальної культури, націоналізм, як правило, є ксенофобським, авторитарним і експансіоністським». Кімлік не поділяє цю ідею Брейлі, стверджуючи, що націоналізм наближається до того, щоб бути ліберальним і демократичним настільки, що національна ідентичність є всеосяжною і поважає різноманітність і несхожість: «Громадянський націоналізм, який претендує на повагу культурних відмінностей, не гарантує, що держава не займатиметься примусовою асиміляційною політикою» (Hüsamettin, Feyzullah, 2013: 223).

Національна ідентичність, за словами Сміта, включає в себе певний сенс політичної спільноти, історії, території, громадянства, спільних цінностей і традицій. Він стверджує, що народи повинні володіти мірилом загальної культури і громадянської ідеології, сукупністю загальних понять і устремлень, почуттів та ідей, які пов'язують населення на своїй батьківщині. Крім того, установам популярної соціалізації, в першу чергу, державної системи освіти і засобів масової інформації, була поставлена задача забезпечити загальну, масову суспільну культуру. Сміт розглядає національну ідентичність як багатомірну і перераховує п'ять її основних атрибутів: 1) історична територія або батьківщина; 2) загальні міфи й історичні спогади; 3) загальна, масова громадська культура; 4) загальні юридичні права і обов'язки для всіх членів; 5) спільна економіка з територіальною мобільністю для членів (Smith, 1979: 113).

Наднаціональна ідентичність, на відміну від національної, є співвіднесення індивідом себе з будь-яким міждержавним конфедеративним або союзним утворенням. Національна та наднаціональна ідентичність відіграють важливу роль у формуванні поведінки індивіда, його ставленні до політичних інститутів і процесів, що відбуваються в державі й поза нею, впливають на систему її політичних установок і фактично можуть розглядатися як одна з детермінант її політичної ідентичності.

Побудова наднаціонального рівня політичної ідентичності стає актуальною в тому випадку, якщо наднаціональне утворення претендує на те, щоб визначати політичну поведінку громадян, і розраховує на їх політичну участь. Саме така ситуація на сьогоднішній день склалася в Європейському союзі, зміна політичної ідентичності в якому ставить питання про перерозподіл національного і наднаціонального в структурі нової ідентичності.

Вперше поняття європейської ідентичності з'явилося в офіційних документах в 1973 р., коли міністри закордонних справ підписали Декларацію про європейську ідентичність. Однак в рамках даного документу ідентичність виступала як один з інструментів, який дозволить підписати його 9 країнам, «допомогтися більш чіткого визначення відносин з іншими країнами, обов'язків по відношенню до них і один одного, і усвідомити місце, яке вони займають в системі міжнародних відносин» (Declaration on European Identity, 1973). Основною метою даної декларації було усвідомлення державами в особі їхніх представників наявності спільних інтересів і необхідності прагнути до більшого зближення. Але за роки свого існування європейська політика пройшла досить істотний шлях від чисто міждержавної організації (intergovernmental) до організації з явними наднаціональними (supranational)

рисами і повноваженнями. У цьому розвитку ЄС досягла певної межі, подолання якої залежить від можливості побудови європейської громадянської та політичної ідентичності: формування у громадян держав-членів ЄС стійкого почуття спільності й визнання суб'єктивної значущості європейських інститутів, а також закріплення зв'язку із цим в поведінці громадян.

У формуванні мають місце практики активного громадянства (active citizenship) і «європейського бачення» проблем. Це важливо в силу того, що в результаті глобальної економічної кризи, посиленої міграції в європейські країни, а також «амбіцій» розвитку ЄС, на порядок денний піднімаються болючі для національних держав питання соціального забезпечення та соціальної нерівності, міграційної політики та інші питання, які потребують можливого «тактичного» погіршення життя громадян заради розвитку громади. На сьогоднішній день, якщо говорити про очікування, звернені до наднаціонального рівня, то песимізм щодо європейської інтеграції та її політичного значення більшою мірою проявляється у громадян країн, які давно набули членства в ЄС.

Система управління та взаємодії інститутів ЄС, громадянського суспільства і бізнес-співтовариств носить не ієрархічний, а мережевий характер. Причиною тому є відносна слабкість і розмитість європейського центру влади. Інакше через систему політичних мереж неможливо надати підтримку політичній легітимності наднаціональної поліції та зв'язків національного і наднаціонального рівнів. Разом з тим мережевий принцип перешкоджає утворенню європейського демосу і зміцненню загальної політичної ідентичності, оскільки, по-перше, в разі значних поступок і компромісів, спрямованих на підтримку рівноваги, дійсно значущі, здатні привести до побудови ідентичності питання не зачіпаються. По-друге, число учасників, включених в політичні мережі та інтереси, що представляються ними, обмежено, рівно, як і різноманітність інтересів і акторів на національному рівні, тобто деякі групи залишаються представленими (або недостатньо представленими) на європейському рівні, що створює дефіцит демократії.

В даний час для наднаціональної політичної ідентичності немає запиту з боку суспільства на її формування та приводів для появи даного запиту, - будь-яких явищ досить актуальних і часто проблематизованих в повсякденному житті, які б підштовхували до усвідомлення необхідності зближення в рамках «європейського дому», а також немає «тіла» – структур та акторів, здатних оформляти і зміцнювати європейський порядок денний. Це ускладнюється значною різницею в характері політичних культур країн-членів ЄС, а також в їх економічних відмінностях.

Також невизначеними багато в чому залишаються масштаби і форми можливої наднаціональної політичної ідентичності. Звісно ж, що ні національні, ні наднаціональні сили не розраховані на те, що європейське повністю витіснить і замінить національне. Скоріше мова йде про посилення зв'язку в свідомості громадян розвитку їх національних держав з розвитком і поглибленням євроінтеграції. А саме про формування в масовій свідомості уявлення про нову систему політичних відносин і акторів, з одного боку, і місця індивідів і соціальних груп у цій системі – з іншого. Тобто мова йде про свого роду реієрархізацію національного і наднаціонального і подолання вищевказаного почуття розгубленості, що виникає в умовах ослаблення національного рівня прийняття рішень при недостатній кількості знань про наднаціональний.

Ідея загальної європеїзації отримала обмежене поширення в молодіжному середовищі, в цілому ж, як раніше зазначав Р. Дарендорф, європейська інтеграція не є «обов'язковою» метою кожного європейця. Мало того, більшість європейців байдуже ставляться до цієї ідеї (Dahrendorf, 1995: 58). Про це, зокрема, говорить Ф. Фукуяма, відзначаючи, що існує якийсь нечисленний «пласт» європейців-космополітів, в той час як більша їх частина виступає проти панєвропеїзму, що підтверджується і результатами референдумів (Fukuyama, Brian, 2010).

Г.І. Ванштейн розкриває причини недостатнього сприйняття ідеї загальної європеїзації. Однією з перших причин він називає розмитість розуміння європейської ідентичності. Вона не усувається ні на одному з рівнів: політичному, економічному, географічному, культурному, цивілізаційному, релігійному або історичному. В якості інших причин, що ускладнюють європейську інтеграцію, слід назвати відсутність єдиних органів державної влади, які реально впливають на ситуацію в державах Європи, а також обмеження єдиної фінансово-економічної системи, що створюють ще одну проблему в ході формування єдиної європейської ідентичності (Vainshtein, 2011: 6).

Важливим фактором негативного впливу на формування ідентичності слід визнати географічний і культурний фактори. Європейська частина Росії, Туреччина, а також ряд балканських держав далеко не завжди сприймаються жителями решти Європи територією європейської. Християнська релігія також не виступає об'єднуючим фактором в силу втрати колишньої соціально-культурної та політичної значущості. В першу чергу, це характерно для країн Північної, Північно-Західної Європи, однак і в традиційно «релігійно-орієнтованих» державах, таких як Італія та Іспанія, також спостерігається схожа ситуація.

Погіршує ситуацію і масова міграція нехристиянського населення в Європу, що призводить до втрати релігійної гомогенності. У культурному полі держави Європи мають ряд суттєвих відмінностей, що призводять до культурної несумісності. Так, поширення єдиних європейських культурних патернів (як їх представляють) впливає на розмивання поняття «європейця» як такого. Історико-політичні та соціальні відмінності між країнами також роблять за неможливе утворення єдиного стандарту загальноєвропейської ідентичності.

Об'єднуючим фактором, що сприяє як активізації спільних зусиль, так і виробленню спільної позиції, а, зрештою, і почуття спільності, є наявність та визнання проблем, які набагато ефективніше вирішуються на рівні ЄС. До таких проблем (в проведених дослідженнях стабільно більш ніж 50% респондентів визначають їх як проблеми, які треба вирішувати на рівні ЄС або спільно з ЄС) відносяться: питання захисту навколишнього середовища, питання взаємовідносини з країнами третього світу, у тому числі надання гуманітарної допомоги та захист від загроз наркотрафіку та міжнародного тероризму (питання тероризму з'явилося на порядку денному на

початку 2000-х років), економічне та торгове регулювання, а також науково-технічний розвиток. Практично весь набір даної проблемної карти відноситься до проблем зовнішнього характеру, при вирішенні яких європейським країнам треба контактувати з неєвропейськими (тобто з іншими). Причому рівень цих проблем дуже далекий від рівня повсякденної реальності більшості європейських громадян. А такі питання як свобода преси та регулювання в галузі ЗМІ, соціальна політика, культурна політика та питання освіти традиційно відносяться громадською думкою до сфер, які мають підлягати регулюванню на національному рівні.

Однією з найважливіших складових ідентичності, зокрема, і політичної, є міфо-символічний базис. Однак якщо говорити про Європу, точніше, про ЄС, можна зазначити, що чіткого уявлення про те, який же базис для ЄС, немає. Єдиним специфічним саме «євросоюзним» символом, який має серйозний зв'язок із повсякденним життям, виступає євро. При відповіді на запитання, «яке персонально для вас має значення ЄС», більшість респондентів дослідження, проведеного у 2018 році (46%) дають відповідь – свобода подорожувати, працювати, навчатися по всій території ЄС. Тобто ЄС розглядається, головним чином, як інструмент реалізації тих чи інших інтересів, а не як актор, який впливає на ці інтереси.

Загалом система управління та взаємодії інститутів ЄС, громадянського суспільства та бізнес-спільнот носить не ієрархічний, а мережевий характер. Причиною цього є відносна слабкість та розмитість європейського центру влади. Інакше через систему політичних мереж неможливе підтримання політичної легітимності наднаціональної політики та зв'язків національного та наднаціонального рівнів. Водночас мережевий принцип перешкоджає утворенню європейського демосу та зміцненню загальної політичної ідентичності, оскільки, по-перше, у разі значних поступок та компромісів, спрямованих на підтримання рівноваги справді значущі, здатні призвести до побудови ідентичності питання, не порушуються. По-друге, кількість учасників, включених у політичні мережі та інтереси, що представляються ними, проте, однаково вже, ніж розмаїття інтересів та акторів на національному рівні, тобто деякі групи залишаються не представленими (або недостатньо представленими) ними на європейському рівні, що створює дефіцит демократії.

Говорячи про побудову наднаціональної ідентичності та ролі в цьому процесі інститутів, часто цитують фразу Ж. Монне: «Якби довелось б знову вибудувати європейську спільноту, то слід почати з культури» (Monnet, 1978: 125). Підтвердження того, що ця фраза справді належить Монне, немає – вона існує лише в цитатах-переказах, що дозволяє деяким авторам усвідомлювати те, що вона взагалі була сказана. Але навіть якщо насправді Монне ніколи не вимовляв того, що багато в чому суперечило його попередній діяльності, сам факт того, що подібну сентенцію приписують інституціоналісту, говорить про те, що європейське суспільство справді потребує створення єдиного культурного простору, який потім можна було б наповнити, зокрема, і політичним змістом.

Сьогодні для наднаціональної політичної ідентичності немає ані запиту з боку суспільства на її формування та приводів для появи даного запиту – будь-яких явищ, досить актуальних і часто проблематизованих у повсякденному житті, які б підштовхували до усвідомлення необхідності зближення в рамках «європейського дому», ані структур та акторів, здатних оформляти та зміцнювати європейський порядок денний. Це ускладнюється значною різницею у характері політичних культур країн-членів ЄС, а також у їхніх економічних відмінностях.

Також невизначеними багато в чому залишаються масштаби та форми можливої наднаціональної політичної ідентичності. Звісно ж, що ані національні, ані наднаціональні сили не розраховують на те, що наднаціональне повністю витіснить і замінить національне. Швидше йдеться про посилення зв'язку у свідомості громадян розвитку їхніх національних держав із розвитком та поглибленням євроінтеграції. А саме мова йде про формування у масовій свідомості уявлення про нову систему політичних взаємин і акторів, з одного боку, і місце індивідів та соціальних груп у цій системі – з іншого. Тобто йдеться про свого роду реєрархізацію національного та наднаціонального та подолання вищевказаного почуття втраченості, що виникає в умовах ослаблення національного рівня прийняття рішень за недостатньої кількості знань про наднаціональне.

Справедливо вважати національну і наднаціональну ідентичність індивіда однією зі складових його політичної ідентичності, поряд з партійною чи ідеологічною ідентичністю. Це обумовлено тим, що дані типи ідентичності актора відіграють ключову роль у формуванні лінії його політичної поведінки.

Однак доцільно говорити про тісний взаємозв'язок розглянутих форматів ідентичності індивіда, так само як і його громадянської ідентичності, і політичної ідентичності, оскільки, незважаючи на наявність політичного підґрунтя у структурі національної, наднаціональної та громадянської ідентичності, концепти громадянства і національності можуть розумітися поза політики і будь-яких політичних процесів та інститутів.

Висновки. У країнах зі стабільною суспільно-політичною системою і розвиненими демократичними процедурами основними агентами соціалізації в політичному світі виступає інститут сім'ї. Протягом життя відбувається видозміна партійної і політичної ідентичності під впливом суспільного середовища, економічної ситуації, особистого фінансового благополуччя, інтересів, походження та інших факторів. У період виборчого процесу партійність є перцептивним засобом орієнтації в політичному просторі, так як виступає маркером для кандидата.

Більшість вчених вказують на домінуюче становище національної ідентичності в ідентифікаційній матриці індивіда в протизагу наднаціональній. Наднаціональна ідентичність, незалежно від того, на якому ґрунті вона будується, не в змозі повністю витіснити національну. Серед тих моментів, що здійснюють вирішальний вплив на структуру обох типів ідентичності, що особливо виділяються: ціннісні орієнтації, історико-культурні, географічні, інституційні, політико-економічні особливості, соціальні характеристики. Саме ці фактори багато в чому формують ставлення індивіда до країни, громадянином якої він є, держав та наддержавних утворень, а також усіх тих інститутів, які прямо чи опосередковано з ними пов'язані.

Наслідком цього є вплив на ставлення індивіда до політичної системи загалом, отже, і його політичну ідентифікацію. Справедливо вважати національну та наднаціональну ідентичність індивіда однією зі складових його політичної ідентичності, поряд з партійною чи ідеологічною ідентичністю. Це пов'язано з тим, що дані типи ідентичності актора відіграють ключову роль у формуванні лінії його політичного поведінки.

Доцільно говорити про тісний взаємозв'язок аналізованих форматів ідентичності індивіда – і його громадянської ідентичності, і політичної ідентичності – оскільки, незважаючи на наявність політичних підстав у структурі національної, наднаціональної та громадянської ідентичності, концепти громадянства та національності можуть розумітися поза політикою та будь-яких політичних процесів та інститутів.

Загалом значення національної та наднаціональної ідентичності важко переоцінити, оскільки вони мають серйозний вплив на ставлення соціуму до політичного курсу держави. Конструювання ідентичності фактично може підвищити ефективність політики, що проводиться державою, наприклад, об'єднати населення навколо політичних інститутів, їх керівників, лідерів, контролювати соціальні процеси, що формують суспільні групи тощо.

References:

- Chirkov N.V. (2021). Znachenie inkulturacii khristianstva dlia missionerskoi deiatelnosti RKTc, raskrytoe v poslaniakh rimskikh pontifikov poslesobornogo perioda. [The significance of the inculturation of Christianity for the missionary activity of the RCC, revealed in the messages of the Roman pontiffs of the post-conciliar period]. *Religiovedenie*. 24–33. [in Russian].
- Entsyklika Apostoli Slavorum, sv. Ivana-Pavla II, Papy Rymskoho. (1985). Retrieved from: <http://katekhytyka-6.blogspot.com/2018/01/apostoli-slavorum-1985.html>. [in Ukrainian].
- Entsyklika Redemptoris Missio – «Misiia Vidkupytelia» – Sv. Ivana Pavla II. (1990). Retrieved from: <http://dds.edu.ua/ua/articles/2/duhovna-svitylytsa/rik-viry-2012-2013/1115-fides-et-ratio.html> [in Ukrainian].
- Horokholinska I.H. (2019). Demarkatsiia sekuliarnoho postsekuliarnoho v suchasni relihiinosti: filosofskyi ta bohoslovskyi diskurs [Demarcation of the Secular Post-Secular in Contemporary Religion: Philosophical and Theological Discourse] [in Ukrainian].
- Hrom V. (2012). Rol inkulturatsii u misiinii diialnosti Katolytskoi Tserkvy ad gentes na osnovi vybranykh tvoriv blazhennoho Ivana Pavla II. [The role of inculturation in missionary activities of the Catholic Church Ad Gentes on the basis selected works of blessed Ivan Paul]. 87. [in Ukrainian].
- Hvozdetskyi Ya. (2010). Dukhovno-relihiini ta filosofski peredumovy suchasnoho ukrainskoho ekumenizmu. [Spiritual, religious and philosophical prerequisites of modern Ukrainian ecumenism]. *Relihiia ta sotsium*. № 2. 156–160. [in Ukrainian].
- Iarotskyi P. (2002). Ekumenizm: stan, problemy suchasnoho rozvytku. [Ecumenism: state, problems of modern development.]. *Relihiina svoboda: svoboda relihii i natsionalna identychnist – svitovyi dosvid ta ukrainski problemy*. Kyiv. 37–41. [in Ukrainian].
- Katkyn D.V. (2016). Poniatie «ekumenizm». Predposylki vznikhovennia ekumenizma. *Evangelie v kontekste sovremennoi kultury*. [The concept of “ecumenism”. Prerequisites for the emergence of ecumenism]. *Evanhelye v kontekste sovremennoi kultury*. 270–273. [in Russian].
- Khong, N. N. (2016). Evoliutciia katolitsizma vo Vetname posle Vtorogo Vatikanskogo sobora. [Evoliutciia katolitsizma vo Vetname after Vtorogo Vatikanskogo sobora]. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Filosofii i konfliktologii*, (4), 127–134. [in Russian].
- Klymov V. (2010). Tolerantnist mizhkonfesiinykh vidnosyn yak kultura novoho tysiacholittia. [Tolerance of interfaith relations as a culture of the new millennium]. *Relihiina panorama*. 1. 29–33. [in Ukrainian].
- Korniichuk Yu.Iu. (2011). Sotsialnyi vymir ekumenichnoi diialnosti pravoslavnykh tserkov. [The social dimension of the ecumenical activity of the Orthodox churches] Kyiv. [in Ukrainian].
- Kyiak S. (2015). Khrystianskyi ekumenizm: katolytska paradyhma ta yii perspektyvy. [Christian ecumenism: the Catholic paradigm and its perspectives]. *Relihiia i sotsium*. 3. 66–74. [in Ukrainian].
- Mordvintceva L. P. (2000). Dobbeler K. Dvusmyslennost otnosheniia religii k globalnomu obshchestvu. [Dobbeler K. The ambiguity of the relationship of religions to the global society]. *Religiia i kultura*, 74–77. [in Russian].
- Nykonov K.Y. (2013). Filosofsko-antropologicheskie aspekty mezhreligioznogo dialoga. [Philosophical and anthropological aspects of interreligious dialogue]. *Evraziia: dukhovnye tradicii narodov*. 1(2). 243–252. [in Russian].
- Ovsienko F.G. (2006). Katolicheskaia konceptciia dialoga zapadno-khristianskoi i vostochno-khristianskoi tcivilizatsii. [The Catholic concept of the dialogue between Western Christian and Eastern Christian civilizations]. *Gosudarstvo, religiia, tserkov v Rossii i za rubezhom*. 1(2). 70–82. [in Russian].
- Seredinin Ch.D. (2016). Metodologiiia missii katolicheskoi tserkvi v XX veke. *Evangelie v kontekste sovremennoi kultury*. [Methodology of the mission of the Catholic Church in the XX century]. 2016. 90–97. [in Russian].
- Shavrova O.G.(2012). Ekumenicheskoe dvizhenie i mezhhkonesionalnyi dialog v globaliziruiushchemsia mire. [Ecumenical Movement and Interfaith Dialogue in a Globalizing World]. *Sbornik materialov konferentsii Dialog tcivilizatsii*. 125–129. [in Russian].
- Shkribliak M. (2013). Pravoslavno-katolytskyi dialoh epokhy rannoho modernu: natsionalno-relihiinyi kontekst. [Orthodox-Catholic dialogue of the early modern era: national-religious context]. *Mandrivets*. 4. 22–26. [in Ukrainian].
- Sidakova, M. O. (2020). Problematizatsiia znacheniia poniatiiia «sinkretizm» i ego sinonimy. [Problematization of the meaning of the concept of "syncretism" and its synonyms]. *Religiovedenie*, (2), 42. [in Russian].
- Verhun A. M., Tarasenko I. O. (2014). Kontseptsiiia staloho rozvytku v umovakh hlobalizatsii. [Concept of sustainable development in conditions of globalization]. *Visnyk KNUVD*. № 2. 207–218. [in Ukrainian].

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-15>

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА ПРИРОДА ЕКУМЕНІЗМУ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА МІЖКОНФЕСІЙНИЙ ДІАЛОГ І ПРОЦЕС ІНКУЛЬТУРАЦІЇ

Андрій Квік,

аспірант Чернівецького національного університету

імені Юрія Федьковича (Чернівці, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-0430-1551

o.ankvik@gmail.com

Святослав Васкул,

магістр релігієзнавства

ORCID ID: 0000-0002-8724-9444

vaskulsvyatoslav97@gmail.com

Анотація. У статті окреслено впливи структурних елементів екуменічної концепції, її актуальність та значення в контексті глобальних викликів в середовищі сучасної цивілізації. Визначено їхні основні напрямки, що походять із новітніх філософсько-світоглядних парадигм, ескалації етноконфесійних упереджень та секуляризації. Релігієзнавчу рефлексію здійснено за допомогою загального (філософського) та аналітично-описового методів. Здійснено аналіз значення екуменічних зусиль християнських спільнот у взаємодії із процесами інкультурації євангельських засад, завдяки місіонерській діяльності. Окреслено форми інкультурації, її характер та основні риси, котрі знаходять свій вияв у успішній рецесії християнства різними культурними середовищами. Зокрема беруться до уваги релігійний та нерелігійний виміри екуменізму, їхня важливість в процесі ефективного функціонування в сфері соціального служіння, місійності, екологічних акціях. Визначається, що місіонерська діяльність, яка тісно переплетена з інкультурацією, становить функціональний елемент релігійних дій в дусі екуменізму. В процесі дослідження з'ясовується, що процес інкультурації християнства не є за своїм характером одностороннім, але потребує відповіді зі сторони культурного середовища котре євангелізується.

Ключові слова: екуменізм; міжконфесійний діалог; місіонерство; інкультурація; Католицька Церква; папа Іван Павло II.

STRUCTURAL AND FUNCTIONAL NATURE OF ECUMENISM AND ITS INFLUENCE ON INTERFAITH DIALOGUE AND THE PROCESS OF INCULTURATION

Andriy Kvik,

Postgraduate Student of the Chernivtsi National Yuriy Fedkovich University

(Chernivtsi, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-0430-1551

o.ankvik@gmail.com

Svyatoslav Vaskul,

Master of Religious Studies

ORCID ID: 0000-0002-8724-9444

vaskulsvyatoslav97@gmail.com

Abstract. The article outlines the effects of the structural elements of the ecumenical concept, its relevance and significance in the context of global challenges in the environment of modern civilization. Their main directions, originating from the latest philosophical and worldview paradigms, the escalation of ethno-confessional prejudices and secularization, are determined. An analysis of the significance of the ecumenical efforts of Christian communities in interaction with the processes of inculturation of evangelical principles, thanks to missionary activity, was carried out. The forms of inculturation, its nature and main features, which are manifested in the successful reception of Christianity by various cultural environments, are outlined. In particular, religious and non-religious dimensions of ecumenism are taken into account, their importance in the process of effective functioning in the field of social service, missionary work, environmental actions. It is determined that missionary activity, which is closely intertwined with inculturation, constitutes a functional element of religious actions in the spirit of ecumenism. In the process of research, it becomes clear that the process of inculturation of Christianity is not one-sided by its nature, but requires a response from the side of the cultural environment that is being evangelized.

Key words: ecumenism; interfaith dialogue; missionary work; inculturation; Catholic Church; Pope Ivan Paul II.

Вступ. Глобальні зміни, котрі маємо можливість спостерігати у світі стають визначальними чинниками у процесі розвитку сучасної цивілізації. Глобального розмаху набирає інтерес до екологічної проблематики, оскільки людство терпить наслідки соціальних, економічних та екологічних проблем. Завдання вирішення цих проблем ООН основним чином покладає на концепцію «сталого розвитку», котра переходить від ідеології накопичення до «розумної достатності», від ідеології конкуренції до ідеології взаємодопомоги (Verhulst, 2014: 207). Чи вона дійсно виправдає такий значний кредит довіри покаже час, однак спостерігається певна тенденція у людському суспільстві, яка показує, що перед лицем загрози людина усвідомлює потребу консолідації зусиль. Боротьба за мир, подолання соціальних проблем сучасності є одними із ключових передумов формування екуменічного руху в його теперішньому стані, ціль котрого хоч і розуміється в контексті об'єднання церков, однак його перспектива спрямовується на консолідацію релігійних спільнот в площині міжнародної діяльності під гаслом «через єдність церков до єдності людства» (Shavrova, 2012: 125).

Основна частина. Екуменічна парадигма у своїй суті спрямована на відновлення єдності розділених християнських конфесій та функціонально виявляється у сучасному християнстві через розуміння еклезіологічного єднання, котре розуміється не в значенні «асиміляції» християнських конфесій, створенні синкретичної «над-конфесії», але в значенні живого сопричастя, єдності в різноманітності (Hvozdetzkyi, 2010: 159). Наслідок впливу соціокультурних трансформацій не тільки в християнському середовищі, але в глобальному масштабі на християнську свідомість, на думку дослідниці І.В. Горохолінської виявляється в активній синергії аспектів світського та віросповідного, соціального та сотеріологічного. Подібна зміна поглядів на реляцію таких, здавалося б несумісних елементів, відбувається як в середовищі протестантизму, так і в богословському дискурсі православної та католицької Церков, та сприяють подоланню методологічного обрамлення в їхніх філософсько-богословських площинах, орієнтації на міждисциплінарну співпрацю та екуменізм відповідно (Horokholinska, 2019: 251).

Однак, в середовищах усіх конфесій існують і діаметрально протилежні думки та твердження на феномен екуменізму, котрі характеризують екуменічні намагання християн в негативному ключі, дефініціюючи їх як «деструктивні» та «ультрамоделерністські». Задля об'єктивності дослідження варто зазначити, що такі твердження є небезпідставними, однак не через інституційну екуменічну діяльність (стосується офіційного ведення міжконфесійного діалогу та співпраці), але через так званий позаінституційний екуменізм (стосується окремих акцій ініційованих представниками тієї чи іншої конфесії, в котрих часто є відсутні відповідні на те повноваження та знання офіційної позиції їхньої конфесії по відношенні до екуменічного руху) (Kornichuk, 2011: 7). Однак істинна основа на котрій будується екуменічна концепція є євангельсько-теологічні засади, котрі впливають із слів самого Христа (Ів. 17,21), а також у словах послання апостола Павла, котрий розкриває внутрішню структуру та природу Церкви у світлі «нового народу Божого». Апостол Павло пропонує новозавітну альтернативу старозавітного поняття «народу Божого», для окреслення нової історичної реальності (Куяк, 2015: 66). У своїх проповідях апостол намагається ввійти у культури тих народів до яких звіщається Євангеліє, вживати відповідну мову образів та символів, котрі є сприйнятними для того середовища (Hrom, 2012: 35).

Екуменізм в його богословському трактуванні може набирати основних трьох значень: 1) як діалог між християнськими конфесіями, спрямований для досягнення розширення взаєморозуміння, узгодження як місіонерської так і євангелізаційної діяльності у світі (такий діалог здійснюється на засадах взаємної любові та відкритості на основі віри в Христа та без жодної зміни конфесійних догматів); 2) як ліберальний напрямок християнської діяльності, спрямованої на створення об'єднання в рамках однієї церкви різних конфесійних напрямків; 3) як вчення про об'єднання всіх релігій в одній (такі синкретичні тенденції характерні зокрема для таких нових релігійних рухів, як Нью Ейдж, Віра Бахаї) (Katkyn, 2016: 271). Згідно офіційних документів і Католицька і Православна Церкви вважають прийнятним екуменізм тільки в його першому трактуванні, оскільки інші два кардинально відходять від первинної цілі екуменічної парадигми, сприяють профанації та деструкції християнської духовності, а в деяких своїх проявах є і зовсім антихристиянськими (Katkyn, 2016: 271).

Екуменізм, як рух виникає із потреби протистояння викликам сучасного секулярного світу та демонстрації християнської єдності, котра б виражалася не лише в номінальній, але у найперше у духовній єдності. Така векторність прослідковується вже на перших обговореннях в рамках Единбурзької конференції (1910), головно обговорюється проблематика суперництва та здійснюється критичний аналіз конкурентної боротьби між християнськими конфесіями у сфері євангелізаційної діяльності на місійних територіях. Вагомим елементом реалізації місійної діяльності в дусі екуменізму є поступ від ідеї крайнього сотеріологічного ексклюзивізму та відкинення прозелітизму у всіх його виявах (Shkribliak, 2013: 23).

Саме тому надважливим елементом екуменічної концепції є прагнення до переминення світу на основі євангельських істин. Зокрема виклики які походять із зовнішнього світу полягають у світових війнах, поширенні комуністичних та фашистських світоглядних парадигм, колоніалізму, секулярності, наростаючому агресивному атеїзмі, потребують в прямий чи непрямий спосіб християнської відповіді. Така відповідь полягає не тільки в прямому розумінні, в словесному трактуванні християнської позиції на ці виклики, але в особливий спосіб у практичній площині, що виявляється в братерських відносинах та прикладі свідчення християнського життя.

Глобальні проблеми призводять до пошуку як найефективніших форм та способів міжконфесійної взаємодії, діалогу, існуючих різноманітних релігійних та культурних традицій. Особливого значення у цьому аспекті відіграють зусилля релігійних лідерів, спрямовані на регенерацію гармонічних відносин людства і природи, а також особливим чином людства самого в собі (Shavrova, 2012: 129). До динамічних складових, що прямо чи опосередковано впливають на екуменічний процес, дослідники відносять не тільки секуляризацію, небезпеки науково-

технічного прогресу (у випадку неправильного використання людиною цього ресурсу), але особливим чином ескалацію міжконфесійних та етноконфесійних протистоянь та упереджень. Зростання частоти терористичних актів та їхнього масштабу, релігійні екстремізм та нетерпимість, висувають на передній план пошук ефективних інструментів для гальмування та локалізації негативних наслідків глобалізації, що виявляються у деструктивних відносинах між етнічними, культурними та конфесійними групами. Спільна протидія людської цивілізації вищезазначеним негативним суспільним явищам в основному окреслюється дослідниками в курсі світового співтовариства в напрямку толерантизації, в рамках якої є можливим подальший прогрес людської цивілізації. В цьому контексті є актуальною можливість та сила релігії, як такої, котра здатна мобілізувати та консолідувати маси, через надання їм символічного матеріалу, гуртуючи їх навколо універсальних соціальних цінностей, таких як: солідарність, благополуччя, гуманність, соціальна справедливість, котрі долають різного роду соціальні відмінності та поділи (Mordvintseva, 2000: 175).

Однак тільки визначення напрямку руху для подолання суспільної напруги не означає її вирішення, оскільки аналізуючи світовий досвід унормування міжконфесійних відносин, доходимо до висновку, що толерантність, в якості принципу релігійного співіснування, не з'являється в суспільстві автономно. Необхідні чималі зусилля та час для культивування таких відносин, оскільки економічні, фінансові, політичні кризи ускладнюють досягнення поставленої цілі (Klymov, 2010: 181-182).

Християни отримують досвід того, що допоки не буде подоланий розбрат та роздробленість, вони не матимуть достатнього конструктивного впливу у світі (Iarotskyi, 2002, 37). Саме тому не можна ігнорувати жоден із виокремлених двох напрямків екуменічних зусиль, а саме: релігійний та нерелігійний. Нерелігійний вимір екуменічної концепції, котрий полягає у консолідації міжконфесійних зусиль у площині соціального служіння, екологічних ініціатив, місійної діяльності чи інших суспільно важливих ініціативах та акціях, стає малоефективним бо немає під собою твердого підґрунтя та ідейної натхненності, а у свою чергу релігійний або богословський, при крайньо автономному розгляді, сепарований від суспільної реальності, становить небезпеку залишитися тільки теоретичними богословськими напрацюваннями.

Важливим функціональним елементом діяльності релігійних організацій з перспективи реалізації екуменічного вчення в середовищі католицизму та протестантизму є їхня місіонерська діяльність. Вона може послужити ефективною моделлю будівництва братерських відносин між представниками різних християнських конфесій через призму пізнання та сприйняття «іншого» не як ворога, а як брата у вірі. Що стосується місіонерського служіння Католицької Церкви, то після II Ватиканського собору воно невід'ємним чином пов'язане із інкультурацією. Її інтерпретується в контексті моделі Воплочення, котра розуміє інститут Церкви не таким, який розширюється географічно, але народжується знову і знову в кожному новому історичному проміжку та в новому культурному середовищі. Таким чином інкультурація не є одностороннім процесом, але включає в себе як інкультурацію християнства, так і християнізацію культури в яку воно інтегрується. Завдяки поданню культурним розуміння та пізнання «божественної істини», інкультурація стимулює формування розвитку особливої, нової та оригінальної форми християнського богопочитання на підґрунті власних культурних традицій. Сам термін «інкультурація» в католицькому розумінні окреслює модель адаптації способів передачі християнського вчення для нехристиянських народів та культур. В часі після 60-тих років XX століття особливого значення цей термін набув після його вживання у Декреті Другого Ватиканського собору про місіонерську діяльність Церкви «Ad Gentes» (До народів), і подальшому визначається теологами як процес вираження фундаментальних істин християнства на рідній мові місцевого народу (Sidakova, 2020: 47). У енцикліці «Slavorum apostoli» («Апостоли слов'ян»), папа Іван Павло II визначає інкультурацію, як «...втілення Євангелія в культуру місцевого походження, а також впровадження тих же культур у життя Церкви» (Entsyklika Apostoli Slavorum, 1985: 21).

В такий спосіб інкультурація не сприймається як зовнішній тиск Церкви на нове культурне середовище, але функціонує як процес евангелізації нею існуючих культур, виключаючи намагання замінити ці культурні традиції собою. Через призму поваги та толерантності Церква вбачає в таких типових виявах народного самовираження ту життєдайну силу, котру не потрібно законсервовувати та зберігати в якості етнологічної пам'ятки чи експоната, але віднайти ті моделі та способи її вираження, котрі сприятимуть їхньому функціонуванню та розвитку в суспільній сфері (Seredynyn, 2016: 91-92).

Широке трактування терміну «культура» визначає всі ті вияви та намагання, якими людина розвиває та витончує здатності свого тіла та розуму, котрими намагається, в певному розумінні, підкорити довколишній світ завдяки знанню та праці. Культура у своїй суті покликана гуманізувати суспільне життя, в його сімейному та громадянському вимірі, через удосконалення громадянських інституцій, стає виразником свідчень духовного досвіду людства впродовж віків (Khong, 2016: 129).

Складовим елементом міжкультурного діалогу є міжрелігійний діалог, котрий може виникнути через ознайомлення із Церквою інших народів, за умови виключення будь-яких виявів прямого прозелітизму (особливо якщо це стосується християнських конфесій), котрий створює можливість опосередкування змісту тих релігійних вчень, котрі до даного моменту перебували в таких історичних умовах, що визначалися та обмежувалися кордонами окремих культурних традицій та народів. Християнству характерна така інкрустація в інші культури, а тому релігійний діалог та місія не протирічають одне одному, але навпаки доповнюють (Nykonov, 2013: 248).

Щодо впливу католицького екуменізму на процес інкультурації, то в цьому світлі варто згадати визначну особу святого папи Івана Павла II. У своїй енцикліці «Slavorum apostoli» («Апостоли слов'ян»), папа висловив думку, що християнство може стати своєрідним мостом, між різними частинами Європи, що сприятиме ефектив-

нішому зближенню, розумінню та взаємному прийнятті західно-християнської та східнохристиянської традицій (Ovsyenko, 2006: 81). В енцикліці папа головним чином представляє місіонерську діяльність святих солунських братів – Кирила та Методія, котрих ще називають апостолами слов'ян. На їхньому прикладі папа представляє модель для здійснення успішної євангелізації інших народів, особливо наголошуючи на тому, що місіонери «вміли зберігати бездоганну правдивість, послідовно ж і пошану чи то до надбань традиції, а чи й до новостей життя, властивих тим народам, яким проповідувалось Євангеліє» (Entsyklika Apostoli Slavorum, 1985: 10).

Підґрунтям збереження культурних традицій народів у розумінні папи є прецедент прийняття Східною Європою християнства при збереженні самобутніх елементів кожної національності. Процес прийняття християнства конкретним народом не означає відмови від власних духовних цінностей, тому що Євангелійські істини не збіднюють чи пригнічують ті надбання, котрі цей народ створював та формував в процесі власної історії. Завдяки поєднанню локальних культурних традицій та Євангелія відбувається асиміляція цих цінностей, їхній розвиток та доповнення таїнственным світлом Одкровення.

Розгляд місії святих Кирила і Методія є актуальним з тієї також позиції, що є прототипом для реалізації принципів інкультурації у сучасному світі, а оскільки солунські брати виконували поручення Римської та Константинопольської Церков, то їхня місія є характерним закликом для здійснення єкуменічних зусиль в напрямку єдності Сходу та Заходу (Ovsyenko, 2006, 80). Папа вважає, що їхня євангелізаційна діяльність може сприяти старанням відновлення єдності, оскільки характерною рисою їхньої поведінки є «їхній тихомірний спосіб будівництва Церкви, в якому вони керувалися поглядами на одну, святую і вселенську Церкву» (Entsyklika Apostoli Slavorum, 1985, 12). Здійснюючи загальний аналіз євангелізаційної місії Кирила та Методія, папа Іван Павло II підкреслює намагання Церкви бути відкритою на різні культури та традиції, старання її об'єднання навколо Євангелійських істин. Тому в значенні єкуменічної перспективи солунські брати, котрі здійснювали місіонерську діяльність за порученням Константинополя та одночасним узгодженням із Римом, розглядаються як своєрідний духовний плацдарм для єднання східної та західної традицій, а їхня модель єднання, запропонована більш ніж тисячу років тому полягає не в злитті чи поглинанні, але у взаємній зустрічі у істині та любові.

Іншим важливим документом папи Івана Павла II в контексті нашої тематики, є його енцикліка «Redemptoris missio» (Місія відкупителя), в котрій експлікується роль місіонерства та необхідність інтегрування євангелійських засад в культурні середовища народів. Папа стверджує, що II Ватиканський собор мав на меті відродити життя та діяльність Католицької Церкви відповідно до викликів сучасності, через поставлення наголосу на місійній природі Церкви, адже саме місійне служіння є сутнісним елементом християнського життя та натхненням для єкуменізму (Entsyklika Redemptoris Missio, 1990: 1). Посилаючись на тексти Святого Писання, папа нагадує, що місія проголошення Євангелія була невід'ємною складовою того способу життя, яким жили християни в перших століттях. Кожен християнин мав покликання до місіонерства, через свідчення власним життям та проголошенням християнської віри (Chyrkov, 2021: 26).

Намагаючись бути об'єктивним при оцінці плодів II Ватиканського собору, папа відзначає зростання кількості місцевих церков, котрі присвятили себе апостольству; інтеграцію християнських спільнот в життя народів; єднання між християнськими Церквами, котре призводить до обмінювання духовними дарами. Таким чином євангелійська діяльність християн, котрі не належать до клиру призводить до послідовних змін у житті Церкви в її глобальному вимірі, що виражається у відкритій позиції Церков власного права «для зустрічі, діалогу й співпраці з визнавцями інших християнських Церков та інших релігій» (Entsyklika Redemptoris Missio, 1990: 2). Однак поряд із цими позитивними явищами папа не приховує негативних тенденцій, котрі головним чином полягають у сповільненню функціонуванні місії через зовнішні та внутрішні труднощі, що не відповідають тим векторам котрі були розпрацьовані на Соборі та післясоборному вченню Церкви.

Місійна діяльність та євангелізація є поступовим процесом, котрий складається з певних послідовних етапів. Реалізація функціональної форми місійності відбувається завдяки наступним крокам: свідчення євангелійських істин особистим життям місіонера, звіщення Євангелії, навернення та охрещення, формування місцевих церковних спільнот та громад. І найголовнішим елементом є те, що цей процес повинен відбуватися у світлі міжрелігійного та міжконфесійного діалогу, котрий ґрунтується на правдивій християнській любові, розумінні свободи та повазі до культури народу, якому провадяться місії. Тому діяльність місії відзначається свідченням істинного християнського життя котре є перемінене внаслідок прийняття євангелійських правд (Hrom, 2012: 21-22).

Папа Іван Павло II визначає інкультурацію християнства, як важливий вектор місійної діяльності Католицької Церкви, обґрунтовуючи це тим, що християнство протягом всієї своєї історії повсякчасно зустрічалося із культурними традиціями різних народів. Зокрема в своїй енцикліці „Fides et Ratio” („Віра і розум”), папа розвиває цю думку: «Те, що євангелізація першою зустріла на своїй дорозі грецьку філософію, аж ніяк не означає, що треба відкинути будь-які контакти з іншими школами думки. Сьогодні, коли Євангелія доступне до таких культурних просторів, які досі залишалися поза впливом християнства, відкриваються нові завдання перед інкультурацією. Наше покоління стикається з тими самими проблемами, які мусила долати Церква у перші століття» (Entsyklika Fides et ratio, 1998: 72).

За словами понтифіка інкультурація не полягає тільки у зовнішньому пристосуванні християнських богослужінь та обрядів до середовища конкретної культури, не тільки у рецепції та застосуванні прийнятних культурних елементів конкретного народу в процесі християнської проповіді. Найвагомим є те, що завдяки інкультурації відбувається глибоке переображення істинних культурних цінностей та елементів через їхню інтеграцію у християнство. Таким чином церква послуговується прийнятними складовими місцевих культурних традицій, котрі не

протиставляються християнському віровченню, задля кращого вираження християнства мовою даної традиції. Внаслідок такого підходу християнство набирає зовнішніх рис локальної культурної традиції (Churkov, 2021: 26).

Папа також підкреслює необхідність екуменічної співпраці для ефективного здійснення евангелізації: «Церковні спільноти, які перебувають у стані розвитку, натхненні Євангелієм, зможуть поступово розкрити власний християнський досвід (...). Задля цього, особливо щодо найделікатніших сфер окультурення, партикулярні Церкви тієї самої території повинні діяти в єдності між собою і з усією Церквою, бо тільки увага до Вселенської Церкви та до партикулярних Церков дасть їм можливість представити скарби віри у притаманному їм багатстві форм вияву» (Entsyklika Redemptoris Missio, 1990: 53). Кожен із представників церковної спільноти має виконувати призначену йому місію, таким способом зберігати її єдність як Божого люду. Звичайно, що це завдання є спільним і залежить не тільки від представників клиру, але й від кожного вірного зокрема, зважаючи на їхнє покликання та вид служіння спільноті. Внаслідок цього народжується нове розуміння участі в місійному служінні усіх християн, яке еманується в утвердженні місцевих спільнот, зростанні у чеснотах віри та любові, відкритості на екуменічні ініціативи та кооперацію з іншими християнськими конфесіями та обмін між ними духовними дарами. В такий спосіб спільнота, в котрій здійснювалася евангелізація, стає на шлях евангелізуючої, залишаючись за своєю природою завжди місійною (Hrom, 2012: 26).

Висновки. Таким чином інкультурована Церква в своїй проєкції може становити синтез культурних традицій та філософських елементів котрі відчитуються в душі Євангелія. Такого роду інкультурація та евангелізація передбачає будівництво Церкви в якості «сім'ї», в середовищі котрої відсутній етноцентризм радикальний партикуляризм. Екуменічна концепція виникає із потреби об'єднання християнських релігійних спільнот, задля ефективнішої евангелізації у світі, що виявляється у відкиненні релігійної нетерпимості та прозелітизму. Із цього погляду інкультурація набирає вагомого значення, як форма пристосування християнських ідей та евангельських істин до конкретного культурного середовища.

Тематика та проблематика інкультурації залишається актуальною і в сучасному богословському дискурсі. Викликаючи діаметрально протилежні судження в середовищах усіх християнських конфесій, виходячи далеко за межі місіологічних досліджень та набуваючи глобального характеру, цей феномен потребує широкого опрацювання та висвітлення позитивних та негативних його наслідків. Якщо говорити про інкультурацію в значенні християнської рефлексії в цьому світі, то вона звершується в будь-якому соціальному контексті коли відбувається зустріч Божественного і людського.

Глибинна суть інкультурації полягає у християнській проповіді з метою проникнення Євангелія в культурне середовище, з урахуванням можливості її власного перемінення. Основний вектор місійної діяльності яким рухається Католицька Церква здійснюється в душі поваги до культур яким проповідує евангельські істини завдяки своїй універсальній орієнтації на усі народи зважаючи на їхню культурну багатоманітність. Такої форми евангелізація стає одним із фундаментальних принципів розвитку міжкультурного та міжконфесійного діалогів, що сприятимуть взаємному духовному збагаченню їхніх учасників.

References:

1. Chirkov N.V. (2021). Znachenie inkulturacii khristianstva dlia missionerskoj deiatelnosti RKTC, raskrytoe v poslaniakh rimskih pontifikov poslesobornogo perioda. [The significance of the inculturation of Christianity for the missionary activity of the RCC, revealed in the messages of the Roman pontiffs of the post-conciliar period]. *Religiovedenie*. 24–33. [in Russian].
2. Entsyklika Apostoli Slavorum, sv. Ivana-Pavla II, Papy Rymaskoho. (1985). Retrieved from: <http://katekhytyka-6.blogspot.com/2018/01/apostoli-slavorum-1985.html>. [in Ukrainian].
3. Entsyklika Redemptoris Missio – «Misii Vidkupytelia» – Sv. Ivana Pavla II. (1990). Retrieved from: <http://dds.edu.ua/ua/articles/2/duhovna-svitlytsa/rik-viry-2012-2013/1115-fides-et-ratio.html> [in Ukrainian].
4. Horokholinska I.H. (2019). Demarkatsiia sekuliarnoho postsekuliarnoho v suchasni relihiinosti: filosofskyi ta bohoslovskyi dyskurs [Demarcation of the Secular Post-Secular in Contemporary Religion: Philosophical and Theological Discourse] [in Ukrainian].
5. Hrom V. (2012). Rol inkulturatsii u misiinii diialnosti Katolytskoi Tserkvy ad gentes na osnovi vybranykh tvoriv blazhennoho Ivana Pavla II. [The role of inculturation in missionary activities of the Catholic Church Ad Gentes on the basis selected works of blessed Ivan Paul]. 87. [in Ukrainian].
6. Hvozdet'skyi Ya. (2010). Dukhovno-relihiini ta filosofski peredumovy suchasnoho ukrainskoho ekumenizmu. [Spiritual, religious and philosophical prerequisites of modern Ukrainian ecumenism]. *Relihiia ta sotsium*. № 2. 156–160. [in Ukrainian].
7. Iarotskyi P. (2002). Ekumenizm: stan, problemy suchasnoho rozvytku. [Ecumenism: state, problems of modern development.]. *Relihiina svoboda: svoboda relihii i natsionalna identychnist – svitovyi dosvid ta ukrainski problemy*. Kyiv. 37–41. [in Ukrainian].
8. Katkyn D.V. (2016). Poniatie «ekumenizm». Predposylki vznikhovennia ekumenizma. Evangelie v kontekste sovremennoi kultury». [The concept of "ecumenism". Prerequisites for the emergence of ecumenism]. *Evanheliye v kontekste sovremennoi kultury*. 270–273. [in Russian].
9. Khong, N. N. (2016). Evoliuciia katolitsizma vo Vetname posle Vtorogo Vatikanskogo sobora. [Evoluciia katolitsizma vo Vetname after Vtorogo Vatikanskogo sobora]. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Filosofii i konfliktologii*, (4), 127–134. [in Russian].
10. Klymov V. (2010). Tolerantnist mizhkonfesiinykh vidnosyn yak kultura novoho tysiacholittia. [Tolerance of interfaith relations as a culture of the new millennium]. *Relihiina panorama*. 1. 29–33. [in Ukrainian].
11. Kornichuk Yu.Iu. (2011). Sotsialnyi vymir ekumenichnoi diialnosti pravoslavnykh tserkov. [The social dimension of the ecumenical activity of the Orthodox churches] Kyiv. [in Ukrainian].
12. Kyiak S. (2015). Khrystianskyi ekumenizm: katolytska paradyhma ta yii perspektyvy. [Christian ecumenism: the Catholic paradigm and its perspectives]. *Relihiia i sotsium*. 3. 66–74. [in Ukrainian].
13. Mordvintceva L. P. (2000). Dobbeler K. Dvusmyslennost otosheniia religii k globalnomu obshchestvu. [Dobbeler K. The ambiguity of the relationship of religions to the global society]. *Religiia i kultura*, 74–77. [in Russian].

14. Nykonov K.Y. (2013). Filosofsko-antropologicheskie aspekty mezhreligioznogo dialoga. [Philosophical and anthropological aspects of interreligious dialogue]. *Evrasiia: dukhovnye traditsii narodov*. 1(2). 243–252. [in Russian].
15. Ovsienko F.G. (2006). Katolicheskaia konceptsiia dialoga zapadno-khristianskoi i vostochno-khristianskoi tsivilizatsii. [The Catholic concept of the dialogue between Western Christian and Eastern Christian civilizations]. *Gosudarstvo, religiia, tserkov v Rossii i za rubezhom*. 1(2). 70–82. [in Russian].
16. Seredinin Ch.D. (2016). Metodologiya missii katolicheskoi tserkvi v XX veke. Evangelie v kontekste sovremennoi kultury. [Methodology of the mission of the Catholic Church in the XX century]. 2016. 90–97. [in Russian].
17. Shavrova O.G.(2012). Ekumenicheskoe dvizhenie i mezhkonnatsionalnyi dialog v globaliziruiushchensia mire. [Ecumenical Movement and Interfaith Dialogue in a Globalizing World]. *Sbornik materialov konferentsii Dialog tsivilizatsii*. 125–129. [in Russian].
18. Shkribliak M. (2013). Pravoslavno-katolytskyi dialoh epokhy rannoho modernu: natsionalno-relihiinyi kontekst. [Orthodox-Catholic dialogue of the early modern era: national-religious context]. *Mandrivets*. 4. 22–26. [in Ukrainian].
19. Sidakova, M. O. (2020). Problematizatsiia znacheniiia poniatiiia «sinkretizm» i ego sinonimy. [Problematization of the meaning of the concept of "syncretism" and its synonyms]. *Religiovedenie*, (2), 42. [in Russian].
20. Verhun A. M., Tarasenko I. O. (2014). Kontseptsiiia staloho rozvytku v umovakh hlobalizatsii. [Concept of sustainable development in conditions of globalization]. *Visnyk KNUVD*. № 2. 207–218. [in Ukrainian].

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-16>

«ВІДКРИТЕ МІСТО»: ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ

Роман Кірін,

*доктор юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник
Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень
імені В. К. Макутова Національної академії наук України» (Київ, Україна)
ORCID ID: 0000-0003-0089-4086
kirinrs62@gmail.com*

Володимир Шеховцов,

*доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри екологічного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (Харків, Україна)
ORCID ID: 0000-0002-9101-7160
shehovtsov2004@ukr.net*

Анотація. Встановлено, що співвідношення змісту наявних платформ е-участі та е-сервіси може бути диференційовано за такими ознаками: – впровадження – вибіркоче (одиначне), групоче та комплексне; – об’єктно-суб’єктний склад – близький, але не тотожний; – сфера дії, цілі та завданнями, інструменти та технології їх досягнення; – використання ґрунтується на відповідному правовому і фінансовому забезпеченні, а також достатній цифровій компетентності, одначасна наявність яких є необхідною і достатньою умовою практичної реалізації. З’ясовано, що на сучасному етапі розвитку відносин е-демократії поняття «Відкрите місто» вживається і варіативно розуміється як: проєкт, е-платформа, е-сервіс, геосистема, мобільний додаток, інструмент. Проведено аналіз складових змісту поняття «Відкрите місто», який дозволив сформулювати його у широкому та вузькому розуміннях. Запропоновано вважати доцільним розміщення структурної складової про е-місто у проєкті Цифрового кодексу України.

Ключові слова: відкрите місто, розумне місто, цифрове місто, електронна демократія, електронна участь, електронний сервіс.

«OPEN CITY»: CONCEPTS AND LEGAL BASIS

Roman Kirin,

*Doctor of Law, Associate Professor, Senior Research Fellow
of the State Organization "V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research
of the National Academy of Sciences of Ukraine" (Kyiv, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0003-0089-4086
kirinrs62@gmail.com*

Volodymyr Shekhovtsov,
Doctor of Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Environmental Law
of the Yaroslav Mudryi National Law University (Kharkiv, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0002-9101-7160
shehovtsov2004@ukr.net

Abstract. It was established that the content ratio of the existing e-participation and e-service platforms can be differentiated according to the following characteristics: – implementation – selective (single), group and complex; – object-subject composition – close, but not identical; – scope, goals and objectives, tools and technologies for their achievement; – use is based on appropriate legal and financial support, as well as sufficient digital competence, the simultaneous presence of which is a necessary and sufficient condition for practical implementation. It was found that at the current stage of the development of e-democracy relations, the concept of "Open City" is used and variably understood as: project, e-platform, e-service, geosystem, mobile application, tool. An analysis of the components of the concept of "Open City" was carried out, which made it possible to formulate it in broad and narrow understandings. It is proposed to consider it expedient to place the structural component on the e-city in the project of the Digital Code of Ukraine.

Key words: open city, smart city, digital city, e-democracy, e-participation, e-service.

Вступ. Наприкінці ХХ-го століття, з настанням доби інформаційно-комп'ютерного прориву, який змусив людину адаптуватися до нових електронних реалій, для більшості європейських країн така трансформація відбулася достатньо швидко. Це був логічний та послідовний еволюційний крок переходу від ручного управління не просто до урядування, а саме до електронного урядування (e-Governance), в той час як в Україні залишалася паперова командно-адміністративна модель управління.

Беручи до уваги презентації та обговорення на симпозіумі Ради Європи на тему «Електронна демократія: нові можливості для підвищення громадянської участі» (23-24 квітня 2007 р.), семінари Спеціального комітету Ради Європи з електронної демократії (The Ad hoc Committee on e-Democracy of the Council of Europe, CAHDE) у 2007 і 2008 рр. щодо нормативних питань, які виникають у зв'язку з електронною демократією (Лондон, Мадрид), комплексним електронним парламентом (Відень) та науковими порадами щодо встановлення стандартів у сфері електронної демократії (Відень, Кремс, Мадрид), Комітет Міністрів Ради Європи видає Рекомендації державам учасникам з електронної демократії та закликає їх сприяти залученню громадян в важливі державотворчі процеси (Recommendation CM/Rec, 2009). Уряди країн ЄС задекларували необхідність розширення можливостей участі населення в процесах розробки та імплементації національних, регіональних та міських політик з метою забезпечення переходу до електронної демократії (e-Democracy, інші назви – digital Democracy, Internet Democracy).

Остання у згаданому документі Ради Європи розуміється як інструмент зміцнення демократії, демократичних інститутів та демократичних процесів за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. Її головним завданням є «електронна підтримка демократії». Е-демократія є однією зі стратегій підтримки демократії, демократичних інститутів, демократичних процесів і поширення демократичних цінностей. Вона доповнює традиційні інструменти демократії і є взаємопов'язаною з ними. Секторами е-демократії є: е-парламент, е-законодавство, е-правосуддя, е-медіація, е-вибори, е-референдум, е-голосування, е-консультації, е-петиції, е-кампанії, е-опитування, е-агітацію (з використанням е-участі, е-обговорення та е-форумів) (Recommendation CM/Rec, 2009, art. P.35).

Власне термін «е-демократія» розкивається у Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні як форма суспільних відносин, за якої громадяни та організації залучаються до державотворення та державного управління, а також до місцевого самоуправління шляхом широкого застосування інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ) (Про схвалення Стратегії, 2013).

Тобто, е-демократія передбачає наявність різноманітного інструментарію, за допомогою якого, у тому числі, населення певного міста мало б можливість реалізувати свої конституційні права і свободи. В Аналітичній записці з ефективного урядування та демократії, видання яких започатковані програмою «Електронне урядування задля підзвітності влади та участі громади» (E-Governance for Accountability and Participation, EGAP), що фінансується урядом Швейцарії, наведена класифікація інструментів е-демократії, серед яких важливе місце для втілення політики е-демократії на рівні міста посідають платформи е-участі (Томкова, 2017: 1-3). В останній одним з її видів виступає проєкт «Відкрите місто», який являє собою е-платформу, що дозволяє зацікавленим суб'єктам міських відносин контактувати між собою.

Не дивлячись на те, що в Україні зазначений інструмент е-демократії віднайшов достатнє поширення, й досі не проведено ґрунтовного дослідження, у якому, по-перше, було б запропоновано визначення поняття «відкрите місто». По-друге, наразі практично відсутні публікації, в яких розкривається наявна система законодавства України в цій сфері, що безумовно актуалізує обраний напрям наукового пошуку. Тож, власне в цьому і полягає **мета поданої роботи.**

Основна частина. Завдання дослідження. Для досягнення поставленої мети дослідження передбачені наступні завдання:

- проведення аналізу та співвідношення змісту наявних платформ е-участі;
- формулювання поняття «відкрите місто» та визначення його місця у системі е-демократії;
- узагальнення законодавства України про е-місто.

Матеріал і методи досліджень. Методологічну основу роботи становить комплекс загальних та спеціальних наукових методів пізнання, зумовлених метою та метою дослідження. Під час підготовки статті використано такі методи як діалектичний, аналізу та синтезу, формально-юридичний, порівняльно-правовий, за допомогою яких опрацьовані наукова література та аналітичні матеріали, рекомендації ЄС і вітчизняні нормативно-правові акти.

Результати та їх обговорення. *Аналіз та співвідношення змісту наявних платформ е-участі.* Розглядаючи наявні в Україні платформи е-участі П. Завадська виділяє наступні їх види: 1) «Смарт сити» (Smart City) – концепція взаємодії міської влади, бізнесу і суспільства задля розвитку «розумної» інфраструктури міста на основі впровадження технічних, управлінських та суспільних інновацій; 2) «Розумне місто» – загальнонаціональний рівень ідеї Smart City; 3) «Відкрите місто» – електронна платформа, що дозволяє мешканцям міст комунікувати з місцевими органами влади і комунальними підприємствами та в інтерактивному режимі висувати пропозиції щодо покращення благоустрою і вирішення нагальних проблем міста; 4) Контакт-центри міст для звернень громадян; 5) Громадські платформи е-участі (Інструменти е-демократії, 2017: 20-26). При цьому дослідниця обмежилася наведенням окремих можливостей перерахованих інструментів залишивши поза увагою їх специфічні особливості.

Інші науковці дослідили сучасні підходи до розуміння сутності понять «смарт-сіті» (розумне місто) та електронне місто (е-місто) в контексті розвитку електронного урядування на місцевому рівні. Автори зазначають, що існує два основних підходи до вживання поняття «розумне місто»: перший – переважно використовується великими ІТ-компаніями для просування своїх продуктів на місцевому рівні і має на меті автоматизацію всіх процесів життєдіяльності міста; другий – в контексті сталого розвитку, застосовується для підкреслення важливості використання ІКТ в усіх сферах функціонування міста для поліпшення якості життя його мешканців. Відзначається, що останнім часом у контексті міжнародного досвіду розвитку електронного урядування як на загальнодержавному, так і місцевому рівнях, спостерігається тенденція замість слова «електронне» вживати слово «розумне» (Чукот, 2016: 89, 92).

Натомість італійські вчені з Генуезького університету, досліджуючи еволюцію термінології «розумне» та «цифрове» місто, звертають увагу на те, що ці поняття недостатньо чітко визначені, а іноді вживаються як тотожні. Відсутність чіткого визначення «розумного» та «цифрового» міста впливає на складність визначення стратегії міського розвитку та вимірювання ефективності досягнутих результатів. Автори доходять висновку, за якого розумне місто та цифрове місто – це дві міські стратегії, спрямовані на покращення якості життя громадян, але вони використовують різні технології, різні інструменти та спрямовані на різні сфери та різні цілі громадян (Dameri, 2013: 1, 7)

В межах Програми EGAP, яка працює в Україні з 2015 р., створено платформу електронної демократії «Єдина платформа місцевої електронної демократії» («Е-дем»), що пропонує сервіси «Відкрите місто», «Місцеві петиції», «Громадський бюджет» та «Консультації з громадськістю». Зокрема, особа підключена до сервісу «Відкрите місто», має можливість повідомити владу про проблеми, які стосуються її напряму: відкриті люки, потреба у ремонтах тощо (Про «Відкрите місто», 2019). Розрахунки EGAP свідчать про те, що: 1) вже зараз 60 українських міст мають у ньому понад 23 тис. заявок, серед яких 18 тис. (75%) виконано; 2) одна така заявка економить місту близько 100 євро, тобто йдеться про значну економію коштів; 3) система місцевих петицій є достатньо дієвим інструментом для змін на краще – кожна п'ята петиція до органів місцевого самоврядування набирає потрібну кількість голосів.

Веб-платформа «Е-дем» об'єднала найбільш популярні сервіси, якими можуть користуватися містяни, на першій українській платформі е-демократії e-dem.ua. Авторизувались один раз на цій платформі, більше не має потреби буде вводити свої дані, щоб користуватися іншими сервісами, зокрема, платформами «Відкрите місто» та голосування за бюджет участі, єдиною системою місцевих е-петицій. Мета платформи «Е-дем» – надати громадянам легкий і зручний доступ до використання кількох інструментів електронної демократії. Ці інструменти покликані налагодити кращий взаємозв'язок громадян та влади у вирішенні різноманітних соціально важливих проблем. Зокрема, на платформі будуть поєднані наступні сервіси (Про проект e-DEM):

Сервіс «Місцеві електронні петиції» – дає можливість мешканцям міст впливати на розвиток своїх громад через звернення до органів влади з петиціями. Ці петиції розглядаються органами місцевого самоврядування у встановленому законом особливому порядку за умови підтримки тексту петиції визначеною кількістю мешканців;

Сервіс «Громадський бюджет», який надає можливість мешканцям пропонувати свої проекти місцевого розвитку та/або впливати на розподіл визначеної частки коштів місцевого бюджету шляхом голосування за ті чи інші проекти;

Сервіс «Відкрите місто» («відкрита громада») – краудсорсингова інтернет-платформа із застосуванням геоінформаційних технологій для взаємодії мешканців з місцевою владою та комунальними підприємствами, а також – для самоорганізації громадян. Основне призначення сервісу – інформування мешканцями місцевої влади про актуальні проблеми благоустрою, житлово-комунальної сфери, інфраструктури тощо, для оперативного усунення цих проблем. Також на сервісі будуть реалізовані інші функції, що забезпечують активне залучення мешканців для вирішення питань місцевого розвитку;

Сервіс «Електронні консультації з громадськістю» – надає органам місцевої влади можливість залучати пропозиції мешканців щодо питань розвитку міст та громад, організувати обговорення проектів документів перед їх розглядом та схваленням, проводити місцеві опитування в різних формах з метою вивчення думки активної частини мешканців міст.

У 2021 р. в 55 громадах України (понад 3200 користувачів) запрацював чат-бот «СВОЇ» для покращення взаємодії місцевої влади і громадян. Завдяки цьому інструменту громадяни можуть: а) спілкуватися з місцевою владою та впливати на її рішення; б) отримувати консультації щодо державних сервісів; в) дізнаватися новини своєї громади через смартфон». Платформа «СВОЇ» по суті є конструктором, завдяки якому можна побудувати зручну взаємодію місцевої влади з громадою. До системи може під'єднатися будь-яка громада та отримати безоплатний доступ до шести сучасних інструментів взаємодії: 1) вебсайт; 2) чат-бот у Viber і Telegram; 3) система електронних петицій; 4) громадські бюджети; 5) електронні консультації; 6) геосистема «Відкрите місто» (Понад три тисячі мешканців, 2021).

Цього ж року Міністерство цифрової трансформації України (далі – Мінцифра) запустило платформу «Дія. Цифрова громада» в тестовому режимі. Це база знань для відповідальних за цифровізацію у всіх органах місцевої влади – керівників з цифрової трансформації (Chief Digital Transformation Officer, CDTO). Платформа «Дія. Цифрова громада» систематизує матеріали для CDTO на місцях. Тут містяться рекомендації щодо впровадження цифрових інструментів, план цифрової трансформації, алгоритми та нормативно-правові документи, які можуть знадобитися CDTO в регіонах для ефективного впровадження цифровізації. Тобто, Платформа «Дія. Цифрова громада» є практичним інструментом для систематизації політики регіональної цифровізації. Вже зараз на платформі є інформація щодо під'єднання інноваційних проектів у громадах: Електронні петиції; Консультації з громадськістю; Бюджет участі; Електронні щоденники та журнали для шкіл; Відкрите місто; платформа СВОЇ тощо (Мінцифра презентувала, 2021).

Окремої уваги заслуговує концепція інтегрованого урбаністичного розвитку «Smart City» («розумне» місто), яка передбачає наявність розгалуженої інфраструктури, сервіси відкритих даних та використання ІКТ – для повсякденного життя та підвищення рівня обслуговування жителів. Використовуючи дані Аналітичної доповіді Центра Разумкова (Маркевич, 2021: 49-50) О.М. Головня та М.В. Кондратова систематизували можливі моделі «розумних» міст наступним чином (Головня, 2021: 185): 1) «Інтелектуальне місто» (intelligent city) – передбачає інноваційний розвиток та реконструкцію міських територій, наявність компетенцій, які дозволяють створювати та монетизувати унікальний інтелектуальний капітал; 2) «Цифрове місто» (digital city) – функціонує на основі збору відкритих даних (big data), на підставі яких приймаються рішення; модель потрібно розглядати з позиції обробки даних і розподілу інформації; 3) «Стале місто» (sustainable city) – орієнтоване на впровадження енергоефективних заходів та екологічних технологій; 4) «Техносіті» (technocity) – забезпечує якість логістичної та транспортної інфраструктури; 5) «Місто добробуту» (well-being city) високотехнологічне, ефективне місто, яке працює на випередження критичних ситуацій, орієнтоване на впровадження технологій, які слугують засобом підвищення привабливості для місцевих жителів та бізнесу за рахунок кліматичних, культурних і технологічних переваг.

ТОВ «БІС-СОФТ» пропонує запровадити сучасну модель управління на засадах передових знань та досягнень у ІКТ, зайняти лідируючі позиції у рейтингах Transparency International Україна рейтинг прозорості 100 міст України, прозорості інвестиційного сектору, виконати вимоги діючого законодавства, впровадивши 36 взаємоінтегрованих веб-сервісів, які входять до комплексного проекту Smart Region/City/Громада, мета яких – створення сучасної моделі управління шляхом впровадження інноваційних ІКТ для підвищення ефективності, якості надання послуг, прозорості та відкритості влади, створення нових каналів комунікації з бізнесом та громадянами (Платформа електронної демократії).

Тож, наразі в Україні активно розвиваються такі окремі складові е-демократії як – моделі е-міст, платформи е-участі та е-сервіси. Аналіз та співвідношення змісту наявних платформ е-участі та е-сервіси свідчить про те, що: – їх впровадження може бути вибірковою (одиначним), груповим та комплексним; – їх об'єктно-суб'єктний склад є достатньо близьким, але не завжди тотожним; – їх диференціація обумовлена сферою дії, поставленими мешканцями міст цілями та завданнями, а також інструментами та технологіями їх досягнення; – їх використання ґрунтується на відповідному правовому і фінансовому забезпеченні, а також достатній цифровій компетентності, одночасна наявність яких є необхідною і достатньою умовою практичної реалізації.

Формулювання поняття «відкрите місто» та визначення його місця у системі е-демократії. Зростання та розвиток ІКТ створюють умови для того, щоб уряди країн могли задовольнити цифрові потреби людини та реалізувати їх. Для впровадження моделі е-міста влада потребує набору структур і ультраструктур, які б відповідали за потреби громадян. Згадуючи основні потреби впровадження E-city та деякі фактори, що зумовлюють кращу доступність цих послуг для громадян, автори представили типи послуг, які ЄС переконує надавати своїм громадянам, разом із набором інформації про рівень електронної готовності країн (Hamid Tohid, 2011: 1106).

За інформацією фахівців Програми EGAP основне призначення проекту «Відкритого міста» – інформування влади мешканцями про актуальні проблеми благоустрою. Цей ресурс наблизив місцеву владу до громадян та створив дієвий механізм їх взаємодії у вирішенні найбільш гострих місцевих проблем у сфері ЖКГ, благоустрою та інших питань. Сервісом «Відкрите місто» вже користуються 70 громад, які вирішили понад 22 тисячі проблем (Відкрите місто).

Механізм користування сервісом, девіз якого «Позначай проблему. Отримуй результат. Впливай на майбутнє!», не є достатньо складним, він підключений до Платформи е-демократії E-DEM, тому скористатися ним можна

після одноразової реєстрації на платформі за допомогою BankID чи електронного підпису або ж у мобільному додатку «Відкрите місто». Алгоритм роботи е-сервісу «Відкрите місто» у розділі «Проблеми» включає такий набір послідовних дій та подій: 1) авторизація та обрання міста (громади); 2) обрання категорії проблеми; 3) опис наявної проблеми; 4) завантаження фото та/або відео проблеми (за наявності). 5) позначення її місця на карті; 6) формування електронного повідомлення та розміщення на сайті e-dem у розділі «Проблеми» (через функцію «Повідомити» – заповнити форму); 7) надходження повідомлення до відповідного органу влади/організації для вирішення (після модерації повідомлення розміщується на карті міста та надсилається до відповідального контрольно-виконавчого суб'єкта – відповідного підрозділу міської ради або комунального підприємства); 8) очікування інформації про вирішення проблеми на сторінці; 9) вирішення проблеми та інформування про це суб'єкта звернення (користувача); 10) зазначення на карті міста про вирішення даної проблеми.

До того ж, сервіс має можливість допомогти напряму розв'язати певну проблему у місті, шляхом безпосереднього звернення до відповідального за ухвалення рішення чиновника у міській раді. Користувач може повторно порушити проблему, якщо не вважає її вирішеною. У разі неможливості вирішення проблеми користувачу висувають обґрунтовані причини. При цьому слід враховувати, що власне проблеми виникають різні як за змістом так і за формою, а тому на їх вирішення може піти різна кількість часу.

Крім того, модератори сайту мають право залишити без відповіді і не розміщувати на сайті звернення, які не відповідають вимогам ч. 3 ст. 23-1 Закону України «Про звернення громадян», а саме – містять заклики до повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганду війни, насильства, жорстокості, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, заклики до вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини (Закон № 393/96-ВР).

Зазначений вище розділ інструменту «Відкрите місто» пропонується назвати «Проблемні об'єкти», адже він має кореспондувати з іншим його розділом, що має назву «Корисні об'єкти». Ця можливість сервісу «Відкрите місто» являє собою також карту міста, на яку користувач порталу може наносити різні корисні об'єкти, такі як: лікарні, аптеки, навчальні заклади, правоохоронні органи, сервісні центри, парковки, туристичні об'єкти, зони безкоштовного Wi-Fi тощо.

При цьому необхідно відмітити такі позитивні наслідки (можливості) впровадження цього е-сервісу для відповідного кола його суб'єктів:

- органи місцевої влади можуть: отримувати оперативну інформацію про наявні проблеми громади; – слідкувати за швидкістю реакції на них з боку комунальних підприємств чи інших відповідальних організацій; мати додатковий ресурс для розміщення офіційних повідомлень;
- мешканці міста (громади) можуть: повідомляти безпосередньо відповідальні служби про важливі проблеми (проблемні об'єкти); залучати інших мешканців до вирішення наявних проблем шляхом самоорганізації; оперативно слідкувати за процесом вирішення та отримувати корисну інформацію про життя міста (громади);
- громадські активісти – мають зручну платформу для розміщення та реалізації власних ініціатив.

Також до кола суб'єктів відносин е-сервісу «Відкрите місто» слід віднести й його колективного представника – Асоціацію відкритих міст (повна назва – Місцева асоціація органів місцевого самоврядування «Асоціація відкритих міст», АВМ). Остання утворена з метою: – задоволення потреб органів самоврядування у сучасній інформації, нових технологіях, інвестиціях; – обміну досвідом з українськими та закордонними партнерами у сфері розвитку електронного врядування та електронної демократії; – розвитку інтерактивної платформи «Відкрите місто». Асоціація має місцевий статус, а її діяльність поширюється на всю територію України. Серед основних завдань АВМ особливу увагу привертають ті, що стосуються сприяння спільному використанню її членами інтерактивної платформи «Відкрите місто» та розвитку її нових функцій, а також впровадженню нових технологій комунікації органів влади з громадянами, розвитку міжнародного співробітництва з метою запозичення досвіду забезпечення відкритості та прозорості у роботі органів місцевого самоврядування через впровадження інструментів електронної демократії та електронного врядування (Асоціація відкритих міст).

В той же час, у Мінцифрі заявили про те, що зараз у співпраці з Програмою «U-LEAD з Європою» пропрацьовується інструмент, який дозволить всі стратегії зробити інтерактивними та викласти їх на одному ресурсі. Слід зробити такий інструмент, який дозволить орієнтуватись на метрики, що будуть закладені у всі стратегії, програми до проєктів, щоб розуміти, як саме певний проєкт вплинув на досягнення тих чи інших цілей, зафіксованих у стратегіях (Потенціал цифрової трансформації).

Отже, можна відмітити, що на сучасному етапі розвитку відносин е-демократії поняття «Відкрите місто» посіло чільне місце в його системі, активно застосовується в Україні, вживається і розуміється як: проєкт, е-платформа, е-сервіс, геосистема, мобільний додаток, інструмент. Тому, подібна варіативність робить достатньо актуальною необхідність пошуків у напрямку формулювання його поняття.

Зазначимо, що у англійських словниках цей термін, щодо власне поняття «місто», має два значення (open city): 1) місто, яке під час війни офіційно оголошено демілітаризованим і відкритим для окупації, і яке, отже, не буде захищатися, щоб уберегти його, згідно з міжнародним правом, від бомбардування чи іншого військового нападу; 2) місто або автономне місто-держава, яке надає рівний доступ і статус жителям і відвідувачам незалежно від релігійної, етнічної, расової чи національної приналежності.

Саме останнє значення будемо враховувати в аспекті обраної теми дослідження.

Розглядаючи сучасні підходи до розуміння впровадження е-урядування на місцевому рівні С.А. Чукут та В.І. Дмитренко прийшли до висновку, за яким електронне місто – це форма організації життєдіяльності (функціонування) міста з використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, що включає в себе такі основні складові: електронну адміністрацію, електронну участь та електронні послуги (Чукут, 2016: 92).

Порівнюючи поняття «розумне місто» та «цифрове місто» автори іншого дослідження вважають, що їх часто плутають одне з одним, і ці два терміни доволі часто використовуються для позначення інноваційної міської стратегії, спрямованої на покращення якості життя в містах, особливо у великих містах. Однак глибший аналіз їх значень і змісту показує, що розумне місто та цифрове місто визначають різні шляхи розвитку для міст, з різними інструментами, які потрібно використовувати, і різними цілями, яких потрібно досягти, навіть якщо розумне місто та цифрове місто мають кілька спільних і схожих стратегій (Dameri, 2013: 8).

Вчені з Хайфського університету (факультет соціальних наук, кафедра управління природними ресурсами та навколишнім середовищем), провівши ґрунтовний огляд літератури щодо систематики критеріїв ідентифікації розумного міста стверджують, що перехід до більшої розумності є новою тенденцією розвитку сучасних міст. Цей перехід проявляється у широкому впровадженні ІКТ, хмарних обчислень, Інтернету речей (Internet of Things, IoT) та інших технологічних інструментів, спрямованих на підвищення рівня розумності міста. Дослідження допомогло визначити загалом 48 ідентифікаційних показників Smart City, які далі розділені на три основні категорії: розумні цифрові технології, умови проживання, екологічна стійкість (Dashkevych, 2022: 1).

Таким чином, з урахуванням проведеного аналізу складових змісту поняття «Відкрите місто», а також за відсутності цієї дефініції у наукових публікаціях, пропонуємо такі його формулювання.

«Відкрите місто» у широкому розумінні – це інструмент забезпечення права добровільної і рівної участі мешканців міста у взаємодії з місцевою владою та комунальними підприємствами з приводу інформування про актуальні проблеми містобудування, благоустрою, екології, житлово-комунальної сфери, інфраструктури з метою їх оперативного моніторингу та усунення, а також про інші об'єкти і функції, що забезпечують активне залучення громадянського суспільства для вирішення питань місцевого розвитку із застосуванням відповідних інформаційно-комунікаційних технологій.

«Відкрите місто» у вузькому розумінні – це інтерактивний сервіс, заснований на використанні геоінформаційних технологій та призначений для позначення та інформування про проблемні і корисні об'єкти міста.

Узагальнення законодавства України про е-місто. Проблеми цифрового законодавства в цілому та його структурних блоків останнім часом стали все більше привертати увагу науковців в силу їх актуальності та важливості в аспекті європейських зобов'язань і прагнень України.

Так, А. Мхітарян наголошує, що з 1998 р. український уряд обрав шлях інформатизації та розвитку інформаційного суспільства, однією з важливих частин якого є електронна демократія. Зараз створена досить велика правова база для становлення електронної демократії в Україні, однак є великі проблеми, пов'язані з нечітким, занадто декларативним регулюванням цієї сфери (Мхітарян, 2020: 211). В той же час, охоплені дослідницею обсяг і період зазначеної бази вбачається надзвичайно поверховим, оскільки представлений 4 нормативно-правовими актами, прийнятими впродовж 1998-2007 рр.

Більш детально підійшли до аналізу етапів становлення національної нормативно-правової бази, яка здатна здійснювати регулювання е-демократії в Україні після проголошення незалежності інший авторський колектив, який визначив, що, незважаючи на те, що в Україні діє досить розгалужена законодавча база, цього все ж не досить для успішного регулювання цифрових відносин між державою та громадянами. Встановлено, що натепер наявні численні перепони, які заважають повноцінному розвитку вітчизняної е-демократії (Барегамян, 2022: 61). Проте автори залишили поза увагою питання систематизації цього законодавчого угруповання.

Натомість, А. Омельченко слушно зауважив, що сьогодні система ефективного правового регулювання суспільних відносин у сфері цифрової трансформації ще не створена. Тривалий час відбувалося кількісне зростання законодавчих актів, що фрагментарно охоплюють різні сфери регульованих відносин. Невизначеність державної політики в окремих сферах суспільних відносин створює їх різноспрямовану та суперечливу регламентацію. У процесі удосконалення законодавства України важливим є залучення сучасного зарубіжного досвіду кодифікації законодавства у сфері цифрової трансформації, створення цифрової економіки та цифрового суспільства. Важливими кодифікованими актами у цій сфері є Європейський Кодекс електронних комунікацій (Директива ЄС 2018/1972 Європейського Парламенту та Ради від 11 грудня 2018 р.) та Закон Великої Британії про цифрову економіку, прийнятий у 2017 р. (Омельченко, 2022: 63).

Дійсно, в умовах становлення цифрового законодавства України питання його систематизації є необхідним в процесі подальшого розвитку не тільки в галузевому, а й в аспекті структурних інститутів. Тому, на першому етапі доцільним уявляється проведення узагальнення в логічній послідовності нормативно-правових актів, а також виділення специфічних їх блоків та приписів, спрямованих на врегулювання певних відносин цифрового міста, які можуть бути розміщеними у проекті Цифрового кодексу України (Кодексу електронних комунікацій).

Базовим законодавчим актом у системі законодавства про е-місто слід розглядати Закон України «Про звернення громадян», який регулює питання практичної реалізації громадянами України наданого їм Конституцією України права: 1) вносити в органи державної влади, об'єднання громадян відповідно до їх статуту пропозиції про поліпшення їх діяльності; 2) викривати недоліки в роботі, оскаржувати дії посадових осіб, державних і громадських органів. Закон забезпечує громадянам України можливості для: 1) участі в управлінні державними і громадськими справами; 2) впливу на поліпшення роботи органів державної влади і місцевого самоврядування, підприємств,

установ, організацій незалежно від форм власності; 3) відстоювання своїх прав і законних інтересів та відновлення їх у разі порушення (Про звернення, 1996). За парламентською класифікацією цей закон відноситься до блоку «Пропозиції і скарги громадян. Звернення», який є складовою законодавства про основи суспільного ладу. Його положення наразі, на підзаконному рівні, конкретизовані в: – Інструкції з діловодства за зверненнями громадян (Про затвердження Інструкції, 1997); – Заходах щодо забезпечення реалізації та гарантування конституційного права на звернення громадян (Про першочергові заходи, 2008); – Класифікаторі звернень громадян (Про затвердження Класифікатора, 2008); – Положенні про Єдину систему опрацювання звернень; – Порядку взаємодії Офісу Президента України, державних колегіальних органів, органів виконавчої влади, Секретаріату Кабінету Міністрів України та державної установи «Урядовий контактний центр» із забезпечення належного реагування на звернення, які надходять за допомогою засобів телефонного зв'язку та з використанням Інтернету; – Типовому положенні про регіональний контактний центр (Деякі питання, 2019) тощо.

Окремі специфічні блоки та приписи, спрямовані на безпосереднє чи опосередковане врегулювання певних відносин цифрового міста також містяться в інших законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, які визначають: – правові та організаційні основи державної політики у сферах електронних комунікацій та радіочастотного спектра, а також права, обов'язки та відповідальність фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у відповідній діяльності або користуються електронними комунікаційними послугами (Про електронні комунікації, 2020); – правовий статус, порядок організації та діяльності органів самоорганізації населення (Про органи самоорганізації, 2001); – правові та організаційні засади створення, функціонування та розвитку національної інфраструктури геопросторових даних (Про національну інфраструктуру, 2020); – застосування мов у сфері звернень громадян і рішень та відповідей на них тощо.

Висновки. Таким чином, за підсумками проведеного дослідження за обраною темою, можна сформулювати наступні результати вирішення визначеної проблеми.

1. Встановлено, що наразі в Україні активно розвиваються такі окремі складові е-демократії як – моделі е-міст, платформи е-участі та е-сервіси. Аналіз та співвідношення змісту наявних платформ е-участі та е-сервіси свідчить про те, що: їх впровадження може бути вибіркоким (одиначним), груповим та комплексним; їх об'єктно-суб'єктний склад є достатньо близьким, але не завжди тотожним; їх диференціація обумовлена сферою дії, поставленими мешканцями міст цілями та завданнями, а також інструментами та технологіями їх досягнення; їх використання ґрунтується на відповідному правовому і фінансовому забезпеченні, а також достатній цифровій компетентності, одночасна наявність яких є необхідною і достатньою умовою практичної реалізації.

2. З'ясовано, що на сучасному етапі розвитку відносин е-демократії поняття «Відкрите місто» посідає чільне місце в його системі, активно застосовується в Україні, вживається і варіативно розуміється як: проект, е-платформа, е-сервіс, геосистема, мобільний додаток, інструмент.

3. Проведено аналіз складових змісту поняття «Відкрите місто», який засвідчив відсутність цієї дефініції у наукових публікаціях та дозволив сформулювати його у широкому та вузькому розуміннях. «Відкрите місто» у широкому розумінні – це інструмент забезпечення права добровільної і рівної участі мешканців міста у взаємодії з місцевою владою та комунальними підприємствами з приводу інформування про актуальні проблеми містобудування, благоустрою, екології, житлово-комунальної сфери, інфраструктури з метою їх оперативного моніторингу та усунення, а також про інші об'єкти і функції, що забезпечують активне залучення громадянського суспільства для вирішення питань місцевого розвитку із застосуванням відповідних інформаційно-комунікаційних технологій. «Відкрите місто» у вузькому розумінні – це інтерактивний сервіс, заснований на використанні геоінформаційних технологій та призначений для позначення та інформування про проблемні і корисні об'єкти міста.

4. Запропоновано в умовах становлення цифрового законодавства України проведення узагальнення в логічній послідовності нормативно-правових актів, а також виділення специфічних їх блоків та приписів, спрямованих на врегулювання певних відносин цифрового міста, які можуть бути розміщеними у проекті Цифрового кодексу України. Встановлено, що таке угруповання має комплексний, міжгалузевий характер, в якому об'єднані норми законодавства про: – пропозиції, скарги, звернення громадян; – інформацію, інформатизація та комп'ютеризацію; – форми територіальної самоорганізації громадян; – природні ресурси та охорону природи; – мову.

References:

1. Recommendation CM/Rec (2009)1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy) (Adopted by the Committee of Ministers on 18 February 2009 at the 1049th meeting of the Ministers' Deputies). https://www.coe.int/t/dgap/goodgovernance/Activities/Key-Texts/Recommendations/Recommendation_CM_Rec2009_1_en_PDF.pdf (data zvernennia: 21.07.2022).
2. Pro shvalennya Strategiyi rozvitku Informatsiyного suspilstva v Ukrayini (2013) : rozporядzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayini vid 15.05.2013 r. № 386-r. [On the approval of the Information Society Development Strategy in Ukraine]. Ofitsiyini visnik Ukrayini, 2013. № 44. [in Ukrainian].
3. Tomkova Y., Hutkiy D. (2017) Analitichni zapiski z efektyvnogo e-uryaduvannya. [Analytical notes on effective e-government]. Vipusk № 2: Vtilennya e-demokratiyi: Spektr Instrumentiv ta varianti vboru. Kiyiv. 10 s. [in Ukrainian].
4. Instrumenti e-demokratiyi u mistah Ukrayini. Informatsiyno-analitichniy dovidnik (2017) [Tools of e-democracy in Ukrainian cities. Informational and analytical guide] / A. Emelyanova M. Dovbenko, P. Zavadzka, D. Hutkiy, S. Loboyko, M. Nahod; Za red. S. Loboyka, M. Nahoda, D. Hutkogo. K. 58 s. [in Ukrainian].
5. Chukut S.A. & Dmitrenko V.I. (2016) Smart-siti chi elektrone misto: suchasni pidhodi do rozuminnya vprovadzhennya e-uryaduvannya na mistsevomu rivni. [Smart city or electronic city: modern approaches to understanding the implementation of e-government at the local level]. Investitsiyi: praktika ta dosvid. 13. 89-93. [in Ukrainian].

6. R.P. Dameri & A. Cocchia (2013) Smart City and Digital City: Twenty Years of Terminology Evolution. X Conference of the Italian Chapter of AIS, ITAIS.
7. Pro «Vidkrite misto» yak chastinu «E-demo». IT-servisi dlya gromad. 12.02.2019. [About «Open City» as part of «E-demo». IT services for communities]. URL: https://decentralization.gov.ua/news/10621?fbclid=IwAR3vhE-4c9k4D-zlghP0CHxEMb5Kyqks_11FZS-bDwSFKjT0G9DMjgB5c14 (data zvernennia: 22.07.2022). [in Ukrainian].
8. Pro proekt e-DEM. [About the e-DEM project]. URL: https://e-dem.ua/about_us (data zvernennia: 22.07.2022). [in Ukrainian].
9. Ponad tri tisyachi meshkantsiv gromad uzhe koristuyutsya Platformoy SVOYI. 25.06.2021. [More than three thousand residents of communities already use the SVOI Platform]. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/13721> (data zvernennia: 22.07.2022). [in Ukrainian].
10. Mintsifra prezentovala platformu «Diya. Tsifrova gromada». 03.08.2021. [The Ministry of Digital presented the platform «Action. Digital community»]. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/13840> (data zvernennia: 22.07.2022). [in Ukrainian].
11. Markevich, K., & Sidenko, V. (2021). Smart-infrastruktura u stalomu rozvytku mist: svitovyi dosvid ta perspektyvy Ukrainy [Smart infrastructure in sustainable urban development: world experience and prospects of Ukraine]. Kyiv: Vydavnytstvo «Zapovit». 400 s. [in Ukrainian].
12. Golovnya O.M. & Kondratova M.V. (2021) Kontsepsiya Integrovanogo rozvitku mist: Evropeyskiy dosvid ta yogo mozhlivosti zastosuvannya v Ukraini. [The concept of integrated urban development: European experience and its application possibilities in Ukraine]. Ekonomika, finans, menedzhment: aktualni pitannya nauki i praktiki. 3. 178-194. DOI: <https://doi.org/10.37128/2411-4413-2021-3-12> [in Ukrainian].
13. Platforma elektronnoyi demokratyi ta elektronnoho vryaduvannya SMART CITY, SMART GROMADA, SMART REGION. [SMART CITY, SMART COMMUNITY, SMART REGION e-democracy and e-governance platform]. URL: <https://bissoft.org/ua/smart-city> (data zvernennia: 22.07.2022). [in Ukrainian].
14. Hamid Tohidi & Mohammad Mehdi Jabbari (2011) The main requirements to implement an electronic city. Procedia Computer Science. 3:1106-1110. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.procs.2010.12.180>
15. Vidkrite misto. [Open city]. URL: <https://egap.in.ua/projects/vidkryte-misto/> (data zvernennia: 22.07.2022). [in Ukrainian].
16. Pro zvernennya gromadyan : Zakon Ukrainy (1996) vid 02.10.1996 r. № 393/96-VR. [About the appeal of citizens]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-vr#Text> (data zvernennia: 22.07.2022). [in Ukrainian].
17. Asotsiatsiya vidkritih mist. Elektronni rishennya vladi i gromadyanam! [Association of open cities. Electronic solutions for authorities and citizens!]. URL: <https://avm.org.ua/> (data zvernennia: 22.07.2022). [in Ukrainian].
18. Potentsial tsifrovoyi transformatsiyi u gromadah Ukrainy. [The potential of digital transformation in the communities of Ukraine] 10.01.2022. URL: <https://voxukraine.org/potentsial-tsyfrovoyi-transformatsiyi-u-gromadah-ukrainy/> (data zvernennia: 22.07.2022). [in Ukrainian].
19. open city. URL: <https://www.dictionary.com/browse/open-city> (data zvernennia: 22.07.2022).
20. Dashkevych, O. & Portnov, B.A. Criteria for Smart City Identification: A Systematic Literature Review. Sustainability 2022, 14, 4448. DOI: <https://doi.org/10.3390/su14084448>
21. MhItaryan A. (2020) Pravovi zasady elektronnoyi demokratyi v Ukraini. [Legal Basis of Electronic Democracy in Ukraine]. Knowledge, Education, Law, Management. 4(32), vol. 1, 208-212. DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.4.1.38> [in Ukrainian].
22. Baregamyan S.H. & ChInchin K.I. (2022) Suchasniy stan, problemi ta perspektyvi normativno-pravovogo zabezpechennya E-demokratyi v Ukraini v umovah Evropeyskoyi Integratsiyi. [Current State, Problems and Prospects of Regulatory and Legal Support of OF E-Democracy in Ukraine in the Conditions of European Integration]. Yuridichniy naukoviy elektronniy zhurnal, (1). 61-64. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-1/12> [in Ukrainian].
23. Omelchenko, A. (2022). Zakonodavstvo Ukrainy u sferi tsifrovoyi transformatsiyi. [Legislation of Ukraine in the Field of Digital Transformation: the State of Development and Prospects for Systematization]. Znannya Evropeyskogo prava, (6), 60-63. DOI: <https://doi.org/10.32837/chem.v0i6.300> [in Ukrainian].
24. Pro zatverdzhennya Instruksiyi z dilovodstva za zvernenniyami gromadyan v organah derzhavnoyi vladi i mistseвого samovryaduvannya, ob'ednanykh gromadyan, na pidpriemstvakh, v ustanovah, organizatsiyah nezalezhno vid form vlasnosti, v zasobah masovoyi informatsiyi [On the approval of the Instructions on record keeping for appeals by citizens in state and local self-government bodies, citizen associations, enterprises, institutions, organizations, regardless of ownership, in the mass media]: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy (1997) vid 14.04.1997 r. № 348. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348-97-p#Text> (data zvernennia: 24.07.2022). [in Ukrainian].
25. Pro pershochergovi zahodi schodo zabezpechennya realizatsiyi ta garantuvannya konstitutsiynogo prava na zvernennya do organiv derzhavnoyi vladi ta organiv mistseвого samovryaduvannya [On priority measures to ensure the implementation and guarantee of the constitutional right to apply to state authorities and local self-government bodies]: Ukaz Prezidenta (2008) vid 07.02.2008 r. № 109/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/109/2008#Text> (data zvernennia: 24.07.2022). [in Ukrainian].
26. Pro zatverdzhennya Klasifikatora zvernenniy gromadyan [About the approval of the Classifier of citizens' appeals]: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy (2008) vid 24.09.2008 r. № 858. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-2008-p#Text> (data zvernennia: 24.07.2022). [in Ukrainian].
27. Deyaki pitannya Edinoyi sistemi opratsyuvannya zvernenniy [Some issues of the Unified system for processing appeals]: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy (2019) vid 27.11.2019 r. № 976. Ofitsiyiniy visnik Ukrainy. 2019, № 97. [in Ukrainian].
28. Pro elektronni komunikatsiyi [About electronic communications]: Zakon Ukrainy (2020) vid 16.12.2020 r. № 1089-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text> (data zvernennia: 24.07.2022). [in Ukrainian].
29. Pro organi samoorganizatsiyi naseleння [About self-organization bodies of the population]: Zakon Ukrainy (2001) vid 11.07.2001 r. № 2625-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2625-14#Text> (data zvernennia: 24.07.2022). [in Ukrainian].
30. Pro natsionalnu infrastrukturu geoprostorovih danih [About the national infrastructure of geospatial data]: Zakon Ukrainy (2020) vid 13.04.2020 r. № 554-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/554-20#Text> (data zvernennia: 24.07.2022). [in Ukrainian].

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-17>

ПРОГНОСТИЧНИЙ МЕТОД ВИЯВЛЕННЯ ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

Ганна Коваль,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри соціальної і прикладної психології

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (Одеса, Україна)

ORCID ID: 0000-0003-0291-7501

aankova68@gmail.com

Анотація. У статті розглядається прогностичний метод, спрямований на визначення схильності до делінквентної поведінки та особистісних особливостей підлітків, що впливають на формування протиправної поведінки (базисних потягів, актуальних схильностей, потребної сфери та типів акцентуації рис характеру). Даний метод дозволив об'єднати як суб'єктивні проєктивні та вербальні методики (методика восьми потягів Л. Сонді в модифікації Л. Собчик; Патохарактерологічний діагностичний опитувальник М. Іванова, А. Лічко), так і об'єктивні (хронометрування за методикою Б. Цуканова). Виходячи із запропонованої дискримінантної функції, аномальний розвиток особистості делінквентних підлітків визначається за такими основними параметрами, як: суб'єктивний крок часу; девіантна орієнтація мотиваційно-сміслової системи та спрямованості особистості по відношенню до соціальних норм та цінностей; дисгармонійність індивідуально-психологічних (характерологічних) властивостей та потягів. Ці параметри за допомогою дискримінантної функції, утворюють тривимірну систему координат діагностики та корекції аномального розвитку особистості. Надійність методу з урахуванням запропонованої процедури вимірювання становить 70, 62 %.

Ключові слова: прогностичний метод, підлітки, делінквентна поведінка, хронометрична проба, одиниця часу, акцентуація, базисні потяги, превенція.

PROGNOSTIC METHOD OF DETECTING DELINQUENT BEHAVIOR OF ADOLESCENTS

Hanna Koval,

Candidate of Psychological Sciences,

*Associate Professor at the Department of Social and Applied Psychology
of the Odesa National University named after I. I. Mechnikova (Odesa, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0003-0291-7501

aankova68@gmail.com

Abstract. The article examines a prognostic method aimed at determining the propensity for delinquent behavior and personal characteristics of adolescents that influence the formation of illegal behavior (basic drives, current tendencies, the necessary sphere and types of accentuation of character traits). This method made it possible to combine both subjective projective and verbal methods (methodology of Sondі's eight trains in a modification by L. Sobchik; patho-characteristic diagnostic questionnaire by N. Ivanova, A. Lychko), and objective (timekeeping according to the method of B. Tsukanov). Based on the proposed discriminant function, the abnormal personality development of delinquent teenagers is determined by such basic parameters as: subjective time step; deviant orientation of the motivational and semantic system and orientation of the individual in relation to social norms and values; disharmony of individual psychological (characteristic) properties and drives. These parameters, with the help of a discriminant function, form a three-dimensional system of coordinates for the diagnosis and correction of abnormal personality development. The reliability of the method, taking into account the proposed measurement procedure, is 70.62%.

Key words: prognostic method, teenagers, unit of time, delinquent behavior, chronometric test, accentuation, base urges, prevention.

Вступ. У підлітковому віці яскраво виявляється гетерохронність розвитку підлітка: фізична, психічна та соціальна зрілість, як правило, не збігаються. У зв'язку з цим, навіть за нормального розвитку, у підлітків нерідко відзначаються пубертатні кризи.

Друге десятиліття життя людини відрізняється психічною нестабільністю. З'являються різні, часто суперечливі та протилежні якості особистості: підвищена самовпевненість поєднується з легкою ранимістю, врівноваженість психіки з імпульсивністю, дратівливістю і т.д. Для підлітків характерно «примірювання» до себе різних типів поведінки, що в окремих випадках може призвести до різноманітних форм порушення поведінки: зловживання спиртними напоями, наркотиками, підвищеною агресивністю, сексуальними девіаціями та делінквентною поведінкою.

Сутність делінквентної поведінки досліджували М. Чунусов, М. Докторович, А. Дмитров, М. Фіцула, А. Боднар, Н. Г. Макаренко та ін.

У вузькому значенні слово «делінквентність» є синонімом поняття злочинності, індивідуальної та групової злочинної поведінки. «Злочинність» є кримінологічною категорією, що означає сукупність усіх фактично скоєних протиправних діянь, за кожне з яких передбачена карна відповідальність.

Ми підтримуємо думку М. Чунусова, який вважає, що делінквентна поведінка – це поведінка, за якої неповнолітні здійснюють протиправні вчинки, які мають зовнішні ознаки «правопорушень», але за які вони не можуть нести юридичну відповідальність, оскільки у них ще не настав стан юридичної дієздатності (М. Чунусов, 2013: 158-161).

У кримінології делінквентна поведінка характеризується асоціальними вчинками підлітків, які повторюються і утворюють певний стійкий стереотип дій, що порушують правові норми, але за які не притягують до кримінальної відповідальності через їхню обмежену суспільну небезпеку або малий вік дитини, який не дає змоги притягти до кримінальної відповідальності (О. Барабаш, 2017: 62-66).

Проблема делінквентної поведінки підлітків та її профілактика є надзвичайно актуальними, тим більше, що існуюча в даний час система попередження протиправної поведінки підлітків, на думку більшості авторів, залишається малоефективною. Спостерігається перевантаження органів профілактики, що призводить до низького рівня аналізу справ, що розбираються, відсутності індивідуального підходу до неповнолітніх, неможливості уважного вивчення особистості, стану їх фізичного та нервово-психічного здоров'я, умов життя та виховання.

Система профілактики має пенітенціарний характер, де основним впливом на підлітків і батьків є залякування чи застосування заходів покарання, відсутній комплексний превентивний метод, що дозволяє виявити у підлітків схильність до делінквентної поведінки.

Проблематика, пов'язана з делінквентною поведінкою неповнолітніх та профілактичною роботою по її попередженню, була і залишається одним із найактуальніших напрямків наукових досліджень вітчизняних психологів (Ю. Антонян, Л. Балабанова, Г. Коваль, Ю. Меркулова, Н. Мілорадова, О. Цильмак, С. Яковенко, І. Ярмиш та ін.).

Злочинність неповнолітніх характеризується нерівномірністю динаміки за різними часовими показниками, що пояснюється як об'єктивними чинниками, а й віковими психологічними особливостями підлітків (Я. Агабегян, А. Бандура, І. Бушай, І. Жданова, І. Кон, Ж. Піаже, Е. Еріксон та ін.). В основному, дані дослідження стосувалися ціннісно-мотиваційних, емоційно-вольових та особистісних аспектів протиправної поведінки у пубертатному періоді.

Спектр причин, що призводять до делінквентної поведінки підлітків, неоднозначний і включає як внутрішні, індивідуально-особистісні фактори (Л. Балабанова, Н. Греса, М. Кузнецов, У. Михайлишина, І. Шамриленко та ін.), так і зовнішні, соціальні (О. Бандурка, С. Бочарова, О. Землянська, П. Макаренко, С. Яковенко, І. Ярмиш, О. Ярош та ін.).

Одним із факторів делінквентної поведінки, який вкрай важливий при роботі з підлітками-правопорушниками, але практично не використовується, є фактор часу. Проблема часу є міждисциплінарною і вирішується на основі різних методологічних підходів (К. Абульханова-Славская, Б. Ананьев, Є. Головаха, В. Зінченко, П. Фресс, Д. Элькин, Б. Цуканов та ін.). Однак питання, що знаходяться в межах психології часу і юридичної психології, потребують більш глибокого вивчення і вимагають подальшого розвитку. Дослідження зв'язку делінквентної поведінки підлітків і фактору часу фрагментарні та розроблені недостатньо; виникнення делінквентної поведінки підлітків не структуровано в часі, дані по цьому питанню є нечіткими та розмитими.

Багатогранність і недостатня вивченість психології часу в рамках юридичної психології, доцільність у слідчосудовій практиці наукових даних про тимчасову локалізацію та структурування в часі делінквентної поведінки підлітків, необхідність у психологічному методі визначення схильності підлітків до делінквентної поведінки з метою проведення превентивної та корекційної роботи з метою зниження рівня підліткової злочинності, обумовлюють актуальність даного наукового дослідження.

Основна частина. Мета роботи: визначити особливості суб'єктивного кроку часу як одного з факторів делінквентної поведінки підлітків та запропонувати психологічний метод визначення схильності підлітків до делінквентної поведінки на основі суб'єктивного кроку часу та особистісних особливостей підлітків.

Завдання дослідження:

1. Визначити суб'єктивний крок часу, τ -тип та С-період у делінквентних підлітків 14-18 років.
2. Проаналізувати зміст і структуру базисних потягів, актуальних схильностей та глибинних потреб делінквентних підлітків.
3. Виявити та проаналізувати домінуючі типи акцентуації характеру делінквентних підлітків.
4. Встановити взаємозв'язок між суб'єктивним кроком часу, базисними потягами, актуальними схильностями, глибинними потребами та характерологічними особливостями делінквентних підлітків.
5. Розробити психологічний метод визначення схильності підлітків до делінквентної поведінки на основі суб'єктивного кроку часу та рекомендації щодо його використання у профілактичній та корекційній роботі

Матеріал і методи дослідження. Дослідження проводилося на базі Курязької виховної колонії, а також на базі Одеської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 58. Гендерний аспект вибірки зумовлений кількісним переважанням осіб чоловічої статі у статистиці підліткової злочинності, специфікою методики ПДО М. Іванова, А. Лічко, а також, базою дослідження, де утримуються підлітки тільки чоловічої статі. Було досліджено 137 засуджених підлітків як основна група та 41 законослухняний підліток-школяр. Вік випробуваних від 14 до 18 років.

У масиві підліткових деліктів виділилися: злочини, пов'язані з користю: статті 185 (крадіжка), 186 (грабіж), 187 (розбійний напад), 289 (незаконне заволодіння транспортом); а також, 296 (хуліганство), 152 (згвалтування), 121 (тяжкі тілесні ушкодження) та 115 (вбивство). З метою виконання поставлених завдань дослідження було застосовано діагностичний комплекс, що включає такі методики: метод хронометричної проби Б. Цуканова; методика восьми потягів Л. Сонді у модифікації Л. Собчик; патохарактерологічний діагностичний опитувальник (ПДО) М. Іванова, О. Лічко.

Метод хронометрії звукових сигналів у діапазоні від 1 до 6 секунд, за методикою, розробленою Б. Цукановим, використовувався у дослідження власної індивідуальної одиниці часу, тимчасових характеристик випробуваних, визначення типу їх темпераменту, точок фазової сингулярності, «переважних» хвороб та інтелектуального потенціалу особистості (Б. Цуканов, 2000: 220).

Методика восьми потягів Л. Сонді у модифікації Л. Собчик дозволила провести порівняльний аналіз базисних потягів, генетично обумовлених та динамічно актуальних схильностей делінквентних підлітків (Л. Собчик, 1998: 126)

З допомогою ПДО М. Іванова, А. Лічко. досліджувалися такі якості: акцентуація, алкоголізація, делінквентність, мужність – жіночність, дисимуляція, відвертість, негативне ставлення, реакція емансипації, органічна психопатія (Н. Портницька: 2012).

Також, використовувалися методи описової статистики, порівняння середніх показників у досліджуваній та контрольній групах, кореляційний аналіз показників (U-критерій Манна-Уїтні), дослідження причинної структури зв'язків між показниками (коефіцієнт рангової кореляції Спірмена) та дискримінантний аналіз як основний предиктивний інструмент.

На всіх етапах статистичного дослідження для аналізу та супроводу даних використовувався табличний процесор Microsoft® Excel та статистичний пакет PASW Statistics 18.0 компанії IBM.

Результати та їх обговорення. Вирішую перше завдання дослідження, було досліджено суб'єктивний крок часу у випробуваних за допомогою процедури хронометрування. У дослідженні ми порівняли основну та контрольну групи за значеннями суб'єктивного кроку часу, значенням фази великого біологічного циклу та коефіцієнтом вродженого інтелектуального потенціалу (Б. Цуканов, 2000:134-168).

За допомогою непараметричного U-тест Манна-Уїтні було проведено порівняння середніх значень «тимчасових» характеристик основної та контрольної груп. Результати застосування цього статистичного методу подані нижче (табл. 1).

Таблиця 1

Особливості «тимчасових» характеристик основної та контрольної груп

Статистики	Вік	Суб'єктивний крок τ	Фаза С	IQ
Статистика U Манна-Уїтні	2646	963	2088	2737
Статистика W Уїлкоксона	3507	1824	11404	12053
Z-статистика	-0,52	-6,384	-2,436	-0,18
p-значення	0,603	0,000***	0,015*	0,859

Примітка: * – позначені значення $p < 0,05$, ** – $p < 0,01$, *** – $p < 0,001$.

Як можна судити по p-значенням (тобто ймовірності помилки при прийнятті гіпотези про те, що змінна у двох вибірках розподілена по-різному), статистично значущі відмінності зафіксовані для таких показників, як суб'єктивний крок часу і фаза великого біологічний цикл. В основній групі 82,62% піддослідних належать до меланхолічної групи ($\tau = 1,05$ с – 59,09%; $\tau = 1$ с – 23,53%); тоді як у контрольній $\tau = 65,85$ % ($\tau = 1$ с).

Порівняльний аналіз даних по фазі Великого біологічного циклу дозволяє відзначити, що в контрольній групі законослухняних підлітків-школярів переважна кількість (53,67 %) перебувають у періоді від 1,75 до 2 С. В основній групі підлітків-делінквентів у періоді 1,75 С – 2 С більш, ніж у контрольної групи, кількість піддослідних – 59,56 %.

Розрахунок значення θ для «середньостатистичного суб'єкта» показує, що $\tau = 0,18$ с, приблизно в 2 рази більше, ніж граничне значення $\tau = 0,1$ с, встановлене у дослідженнях Б. Цуканова задля норми інтелекту. Зіставлення результатів, отриманих в обох вибірках для дослідження інтелектуального потенціалу підлітків, показало, що середній рівень інтелекту в основній і контрольній вибірках: $\sigma = 0,128$ с і $\sigma = 0,116$ с, і відповідає встановленій серединній нормі. На наш погляд, це підтверджує припущення про те, що інтелектуальний потенціал не є фактором, що детермінує делінквентну поведінку підлітків.

Вирішую друге завдання дослідження, було проведено методика Л. Сонді. Методика дозволяє розглянути особистість делінквентного підлітка як замкнуту саморегулюючу систему, яка в тій чи іншій мірі піддається середовищним впливам, в якій вроджені якості розглядаються як тенденції, що пронизують структуру особистості, починаючи як генетична предрисповищеність, що визначає темперамент індивіда, продовжуючи рисах і виявляючись у вибірковості та спрямованості соціальної активності індивіда. Цей підхід дозволяє нам не лише побудувати методологічну базу розуміння злочинності неповнолітніх, а й, відштовхуючись від даного розуміння особистості підлітка-делінквента, організувати профілактичну та корекційну роботу.

Результати, отримані за допомогою даної методики, представляють для нас особливий інтерес, оскільки підліткам з делінквентною поведінкою властиво гіпертрофований або акцентуований розвиток інстинктивної сфери, розгальмованість сфери потягів та ін, що також може виступати каталізатором протиправних дій.

Крім того, отримані дані можуть виступати основою типологізації особистості делінквентних підлітків, оскільки, на наш погляд, виділені Л. Сонді вісім потягів фактично є індивідуально-особистісними типами.

Результати аналізу відмінностей для числових шкал модифікованого тесту Л. Сонді, отримані за допомогою U-тесту Манна-Уїтні, наведено у табл. 2.

Таблиця 2

Середні значення показників методу портретних виборів основної та контрольної груп

Статистики	Шкала h	Шкала s	Шкала e	Шкала hu	Шкала k	Шкала p	Шкала d	Шкала m
Статистика U Манна-Уїтні	2512	2729	2572,5	1362,5	1975,5	1811	2771,5	2422
Статистика W Уїлкоксона	11828	12045	11888,5	2223,5	2836,5	11127	3632,5	11738
Z-статистика	-0,99	-0,211	-0,773	-5,101	-2,906	-3,518	-0,06	-1,305
p-значення	0,322	0,833	0,44	0,000***	0,004**	0,000***	0,952	0,192

Примітка: * – означені значення $p < 0,05$, ** – $p < 0,01$, *** – $p < 0,001$.

Статистично значущими виявилися відмінності між вибірками за показниками шкали hu (істеричні схильності), шкали k (кататонічні прояви) і шкали p (параноїальність).

Методика Л. Сонді дозволяє пов'язати провідні фактори з соціалізацією особистості, стилем її суспільної поведінки, що становить стійкий індивідуально-особистісний конструкт. Грунтуючись на середніх значеннях числових шкал в основній групі делінквентних підлітків, можна виключити, що в основному по всіх шкалах демонструється нульова реакція. При нульових реакціях саме потяг має крайній ступінь напруженості, що сприяє спонтанному, неадекватному прийняттю рішення і, як наслідок, девіантної та делінквентної поведінки.

Порівняльний аналіз базисних потягів, генетично обумовлених і динамічно актуальних схильностей делінквентних підлітків і підлітків-школярів показав, що підлітків основної групи характеризують такі базові схильності, що помітно відрізняють їх від підлітків контрольної групи: демонстративність, прагнення до визнання, втеча у світ вигадки та брехні; деструктивне Я, втрата довіри, знецінення цінностей світу і внутрішніх цінностей; знецінення існування, відсутність аналізу про свої суперечливі, іноді взаємовиключні потяги, безмірне розширення Я, що зазвичай загрожує обмеженням кола інтересів, закритістю до нової інформації, відсутністю адекватних міжособистісних відносин і т.д. Підлітки-делінквенти багато в чому вже мають негативні базові потяги, що цілком сформувалися, актуальні схильності і значні потреби.

Вирішуя третє завдання, було проведено дослідження акцентуації та особистісних якостей підлітків за допомогою Патохарактерологічного діагностичного опитувальника (ПДО) М. Іванова, А. Лічко.

Результати порівняння розподілу додаткових показників ПДО наведено у табл. 3.

Аналіз результатів дослідження за методикою ПДО дозволяє нам констатувати наступне: структура вираженості типів акцентуації в досліджуваних вибірках різна. Визначено, що в основній групі піддослідних найбільш виражений епілептоїдний тип акцентуації (7,228 бала). Його характеризує афективна вибуховість, схильність до виникнення злобно-тужливого настрою з почуттям внутрішньої роздратованості, невдоволення оточуючими. З цим настроєм тісно пов'язані напруженість афекту, вибуховість та нестримна агресивність. Всі потяги у підлітковому віці у представників цього типу характеризуються надмірною інтенсивністю та силою, а їх задоволення протікає важко та супроводжується численними конфліктами. Показник негативного ставлення до дослідження знаходиться в межах норми, але, проте, він дещо вищий, ніж у контрольній групі (2,478 бала). Дисимуляція у межах норми (1,691); органічний генез не підтверджений, але й не виключається (1,926 бала); реакція емансипації виражена помірковано (2,471 бала); у системі поведінки переважають риси мужності (4,368 бала); психологічну схильність до алкоголізації не виявлено (-1,529 бала); показник делінквентності, що визначається в методиці ПДО тільки для підлітків чоловічої статі ($d = 2,941$ бала), не виражений; ризик депресії вищий, ніж у підлітків контрольної групи, але явної тенденції до розвитку депресії немає (1,110 бала). Парадигма акцентуації, будучи важливою для феноменологічного опису виявлених типів, у той самий час як така не дає повних пояснень скоєння конкретних правопорушень, не розкриває динаміку і механізми криміналізації особистості підлітка.

Для вирішення четвертого завдання дослідження було проведено кореляційний аналіз вимірних показників за методикою хронометричної проби, методикою Л. Сонді та методикою ПДО. Досліджувалися як внутрішні зв'язки між показниками однієї методики, і зв'язки між самими методиками.

Для визначення взаємозв'язку між суб'єктивним кроком часу, базовими поїздами і характерологічними особливостями делінквентних підлітків був використаний покроковий дискримінантний аналіз як основний статистичний інструмент, призначений для віднесення індивіда до однієї з двох (і більше) об'єктивно існуючих груп на підставі вимірів деяких.

Таблиця 3

Середні значення додаткових показників основної та контрольної груп

Статистики	Гіпертимний	Циклоїдний	Лабільний	Астено-невротичний	Сенситивний	Психастенічний	Епілептоїдний	Істероїдний	Нестійкий	Конформний	Шизоїдний
Статистика U Манна-Уїтні	1741,5	2349,5	2135,5	2488	2641,5	2632,5	2655	1988,5	2264	1874	2731
Статистика W Уїлкоксона	11057,5	11665,5	11451,5	3349	3502,5	11948,5	3516	11304,5	11580	11190	12047
Z-статистика	-3,662	-1,54	-2,282	-1,057	-0,514	-0,544	-0,465	-2,806	-1,84	-3,241	-0,199
p-значення	0,000***	0,124	0,022*	0,291	0,607	0,586	0,642	0,005**	0,066	0,001***	0,842

Примітка: * – позначені значення $p < 0,05$, ** – $p < 0,01$, *** – $p < 0,001$.

В результаті покрокового дискримінантного аналізу була сформована дискримінантна функція, що включає в себе такі показники:

- оцінку суб'єктивної одиниці часу;
 - методу портретних виборів (модифікованого тесту Л. Сонді): числова шкала h_u (істеричні нахили); числова шкала k (кататонічні нахили); числова шкала p (параноїдні схильності);
 - патохарактерологічного діагностичного опитувальника: виразність акцентуації характеру гіпертимного типу; виразність акцентуації характеру епілептоїдного типу; показник вираженості характеристик жіночності;
- Між побудованою функцією та об'єктивним показником приналежності до групи існує сильна позитивна кореляція. Це забезпечує хороші предиктивні властивості дискримінантної функції.

Дуже важливим є питання зіставлення вкладу різних показників у значення дискримінантної функції. Оскільки показники вимірюються в різних інтервальних шкалах, для відповіді на це питання необхідно проводити нормування, вирівнювання значень коефіцієнтів. Для цього була обчислена дискримінантна функція для кожного обстеженого в обох вибірках, а потім її значення були стандартизовані, тобто перетворені так, що їхнє середнє значення дорівнювало нулю, а дисперсія – одиниці. Після цього вирівнювання були обчислені коефіцієнти кореляції стандартизованої дискримінантної функції з показниками, які в неї входять.

Отримані коефіцієнти кореляції дозволяють не тільки встановити силу впливу показника на дискримінантну функцію (а значить, і на прогноз приналежності до тієї чи іншої групи), але і вказати напрямок впливу. Так, найбільшу позитивну кореляцію з дискримінантною функцією свідчить оцінка суб'єктивної одиниці часу τ ($\tau = 0,630$).

Слідом йдуть числовий показник шкали h_u (істеричні схильності, котрого коефіцієнт дорівнює $\tau = 0,411$, і виразність акцентуації епілептоїдного типу $\tau = 0,355$).

Виявлений позитивний взаємозв'язок зазначених показників доводить, що збільшення однієї отриманої змінної безпосередньо пов'язане зі збільшенням іншої змінної. Тобто, чим ближче суб'єктивний крок часу до 1 секунди, що зумовлює приналежність індивіда до «чистого» представника меланхолічного типу темпераменту, тим більше виявлені у нього базові істеричні схильності і виразність акцентуації характеру по епілептоїдному типу. Найбільш сильну негативну кореляцію показує виразність акцентуації характеру гіпертимного типу. Виявлений взаємозв'язок доводить, що при близькості суб'єктивного кроку часу до 1 секунди, високого ступеня вираженості базових істеричних схильностей і акцентуації характеру по епілептоїдному типу, показники гіпертимного типу акцентуації завжди будуть виражені мінімально.

Предиктивні якості побудованої нами дискримінантної функції можна оцінити за результатами класифікації обстежених підлітків обох вибірок, контрольної та основної (табл. 4).

Таблиця 4

Результати визначення схильності підлітків до делінквентної поведінки

Абсолютна кількість	Контрольна група по ДФ	Основна група по ДФ	Разом
Контрольна група	41	0	41
Основна група	52	84	136
Відносна кількість, %			
Контрольна група	100%	0%	100%
Основна група	38,2%	61,8%	100%

Примітка: ДФ – дискримінантна функція.

Аналіз класифікації обстежених з допомогою дискримінантної функції підлітків показує, що це 100 % підлітків з контрольної вибірки були віднесені дискримінантною функцією групи 1.

Майже 62% неповнолітніх злочинців були вірно віднесені до групи 2. Однак 38% з них були класифіковані як такі, що належать до групи 1. На наш погляд, це так звані «випадкові» правопорушники, «втягнуті» в протиправну поведінку значним оточенням або певним чином, що склалася соціальною ситуацією. Їх поведінка є ситуативною, і саме цих підлітків можна утримати в рамках законності, використовуючи попередню діагностику та адекватні методи профілактичної роботи.

Нами зазначено, що в першій групі деяка частина підлітків відноситься до однозначно законслухняних, які дотримуються закону незалежно від власних, можливо, іноді і протизаконних бажань, а також незалежно від впливу ситуації та оточення (значення дискримінантної функції від -4 до -3). До другої групи увійшли підлітки, які мають явну схильність до протиправної поведінки і порушують закон незалежно від обставин (значення дискримінантної функції від 2 до 4).

Для додаткової валідації прогностичних якостей дискримінантної функції нами була проведена крос-перевірка. Вона полягала в тому, що з вихідних даних послідовно виключалося по одному спостереженню та будувалася дискримінантна функція. Потім перевірялася вірність класифікації цього «невідомого» дискримінантної функції підлітка. Результати цієї перевірки підтвердили високі прогностичні якості нашої моделі, вони наведені в табл. 5.

Таблиця 5

Результати крос-перевірки якості класифікації за допомогою дискримінантної функції

Абсолютна якість	Контрольна група по ДФ	Основна група по ДФ	Разом
Контрольна група	41	0	41
Основна група	55	81	136
Відносна якість, %			
Контрольна група	100%	0%	100%
Основна група	40,4%	59,6%	100%

Примітка: ДФ – дискримінантна функція.

Неважко оцінити загальну якість класифікації. Оскільки з 177 спостережень було правильно класифіковано 41+84 спостережень, то вірогідність правильної класифікації становить

$$\frac{41+84}{177} = \frac{125}{177} \approx 0,7062 = 70,62\%.$$

Висновки.

1. В процесі дослідження визначено особливості суб'єктивного часу в основній вибірці делінквентних підлітків, що доводять належність більшої частини підлітків-делінквентів (82,62%) до меланхолійного типу темпераменту. Домінування представників меланхолійної групи у вибірці делінквентних підлітків є одним з факторів ризику у формуванні делінквентності: слабкість нервової системи меланхоліка посилює особисту дезадаптацію та психологічну залежність від несприятливих зовнішніх умов. Простежуючи «С – періодичність» вчинення деліктів, можна констатувати, що на момент скоєння злочину середньостатистичний підліток – делінквент знаходився в останній чверті періоду С, яка характерна спадом можливостей, особистісним неблагополуччям, загостренням психологічних проблем і чутливістю до впливів – ств навколишнього середовища. Явне кількісне переважання випробуваних основної групи, які перебували на момент скоєння делікту у періоді так званого «біоенергетичного мінімуму» підтверджує суб'єктивну вразливість підлітків і особливу роль соціальної ситуації розвитку, провокує або гальмує прояв вікових загострень і протиправних дій. Специфіка С – періоду в основній групі дозволяє спрогнозувати ступінь ризику та індивідуальні варіації активності делінквентної поведінки підлітка.

2. Аналіз базисних потягів, глибинних потреб, генетично обумовлених і динамічно актуальних схильностей делінквентних підлітків та підлітків-школярів виявив наступне: підлітків основної групи характеризують базові схильності, що помітно відрізняють їх від однолітків контрольної групи, а саме: демонстративність, прагнення до визнання, втеча у світ вигадки і брехні, деструктивне Я, втрата довіри, знецінення існування, відсутність аналізу своїх суперечливих, іноді взаємовиключних потягів, безмірне розширення Я зазвичай загрожує обмеженням кола інтересів, закритістю до нової інформації, відсутністю адекватних міжособистісних відносин і т.д. Встановлено, що підлітки-делінквенти багато в чому вже мають негативні базові потяги, що сформувалися, актуальні схильності і значні потреби. Наявність крайнього ступеня напруженості сприяє неадекватному прийняттю рішень і, як наслідок, виникненню девіантної та делінквентної поведінки.

3. Виявлено, що в групі підлітків-делінквентів найбільш виражений епілептоїдний тип акцентуації, головними рисами якого є схильність до дисфорії і тісно пов'язана з нею афективна вибуховість, напружений стан інстинктивної сфери, що іноді досягає аномалії потягів, а також в'язкість, інертність, що відбиваються на психіці

4. Визначено взаємозв'язок між суб'єктивним кроком часу, базовими потягами, актуальними схильностями, глибинними потребами і характерологічними особливостями делінквентних підлітків (за допомогою дискримінантної функції). Отримані коефіцієнти кореляції дозволили не тільки встановити силу впливу показника на дискримінантну функцію, але і вказати напрямок впливу. Найбільшу позитивну кореляцію із дискримінантною

функцією демонструє оцінка суб'єктивного кроку часу t . Виявлений позитивний взаємозв'язок зазначених показників доводить, що збільшення однієї отриманої змінної безпосередньо пов'язане зі збільшенням іншої змінної. Це означає, що чим ближче підліток до «чистого» меланхоліку, тим слабша його нервова система, що обумовлює посилення на глибинному рівні проявів істеричних схильностей (демонстративність, втеча у світ брехні, почуття власної нікчемності, скритність і т.д.) і риси акцентуації характеру за епілептоїдним типом (напруженість інстинктивної сфери, в'язкість, важковаговість, інертність психіки, схильність до афектів і т.д.). Зазначені особливості посилюються несприятливою соціальною ситуацією та виражаються у соціально небезпечних тенденціях. Результати аналізу взаємозв'язку факторів делінквентної поведінки підлітків за допомогою дискримінантної функції із загальної кількості досліджуваних дозволили виділити 2 основні групи: делінквентних та законослухняних підлітків. Однак частину з них можна віднести до категорії «випадкових» злочинців, які потенційно не мають схильності до скоєння деліктів.

5. Розроблено психологічний метод, спрямований на визначення схильності підлітків до делінквентної поведінки та рекомендації щодо його використання у профілактичній та корекційній роботі для працівників правоохоронних органів, юридичних та шкільних психологів. Даний метод дозволив об'єднати як суб'єктивні проєктивні та вербальні методики (методика восьми потягів Л. Сонді в модифікації Л. Собчик; Патохарактерологічний діагностичний опитувальник М. Іванова, А. Лічко), так і об'єктивні (хронометрування по методике Б. Цуканова). Процедура обробки отриманих результатів перерахованих методик включає статистично обґрунтовані методи підрахунку і стандартизації даних. Пропонований психологічний метод дозволяє з високим ступенем ймовірності визначати схильність підлітків до протиправної поведінки. Розроблений метод також дозволяє розглядати особистість делінквентного підлітка як саморегулюючу систему, яка в тій чи іншій мірі піддається середовищним впливам, в якій вроджені якості розглядаються як тенденції, що пронизують структуру особистості, починаючись як індивідні передиспозиції, що визначають характер індивіда, рисах і виявляючись у вибірковості та спрямованості соціальної активності індивіда.

Перспективою подальшої роботи є поглиблене вивчення делінквентної поведінки підлітків з точки зору психології часу та створення на основі розробленого психологічного методу комп'ютерної методики експрес-діагностики схильності підлітків до делінквентної поведінки.

References:

1. Barabash, O. (2017). Poniattia ta vydy delinkventnoi povedinky liudyny. [Understand that you see the delinquent behavior of a person]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika"*. Seriya: Yurydychni nauky, 865, 62-66.
2. Sobchik, L. (1998) Test vosmy vlechenyi Sondy u eho modyfykatsiya. Sobchik L.N. [Szondi's eight drives test and its modification. Sobchik L.N. Introduction to the psychology of individuality]. *Vvedeniye v psykholohiyu yndyvydualnosty. Teoryia y praktyka psykhdohyadnostyky Ynstytut prykladnoi psykholohyy*, 1998, 512. (in Russian).
3. Portnytska, N. (2012). Rozdil IV. Osoblyvosti roboty nad pofesiino-orientovanyim zavdanniam z kursu «Psykhologhiia deviantnoi povedinky». [Rozdil IV. Features of work on the job-oriented heads of the course "Psychology of deviant behavior"]. *Bazovi metodyky do kursu: Patopsykholohichniy diahnostynyi opytuvalnyk dlia pidlitkiv*. <http://eprints.zu.edu.ua/21417/1/%D0%B4%D0%B5%D0%B2%D1%96%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%BD%D0%B0%20%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B0.pdf> (in Ukrainian).
4. Chunosov, M. (2013). Klasyfikatsiia vydiv delinkventnoi povedinky yak teoretychna problema. [Classification of types of delinquent behavior as a theoretical problem]. *Kompiuterno-intehrovani tekhnolohii: osvita, nauka, vyrobnytstvo*. 11, 158-161. (in Ukrainian).
5. Tsukanov, B. (2000). *Vremia v psykhyke cheloveka: monohrafyia*. [Time in the human psyche: monograph]. Odessa: Astropynt, 220. (in Ukrainian).

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-18>

ДИВЕРГЕНЦІЯ МІЖ КОНФІДЕНЦІЙНОЮ ІНФОРМАЦІЄЮ ТА КОМЕРЦІЙНОЮ ТАЄМНИЦЕЮ В УКРАЇНІ

Олександр Кравченко,

кандидат юридичних наук (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-8870-7662

alex_23@i.ua

Анотація. Нагальність наукової роботи пов'язана із необхідністю захисту інформації з обмеженим доступом фізичним та юридичним особам, а саме конфіденційної інформації та комерційної таємниці в Україні. Розглянуто наукові погляди на проблематику в цій важливій для нашої держави сфері, що стосується охорони конфіденційної інформації та комерційної таємниці в Україні. Встановлено необхідність дивергенції між юридичними поняттями «конфіденційна інформація» та «комерційна таємниця» в Україні. Це питання можна вирішити, прибравши згадки про юридичну особу в законодавчому визначенні конфіденційної інформації в Україні. А саме – сформулювати визначення юридичного терміна «конфіденційна інформація», наприклад, так: конфіденційна інформація – інформація, що має цінність для

фізичної особи, в тому числі інформація про сімейні секрети фізичної особи, інша інформація про фізичну особу, доступ до якої обмежено фізичною особою та яка може поширюватися у визначеному порядку за її бажанням відповідно до передбачених нею умов.

Щодо комерційної таємниці в Україні: прийняти Закон України «Про комерційну таємницю» на прикладі, який ми пропонували в наших попередніх працях.

Ключові слова: конфіденційна інформація, комерційна таємниця, комерційна цінність, інформація, суб'єкт господарювання.

DIVERGENCE BETWEEN CONFIDENTIAL INFORMATION AND TRADE SECRET IN UKRAINE

Oleksandr Kravchenko,

Candidate of Science of Law (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-8870-7662

alex_23@i.ua

Abstract. The urgency of scientific paper is related to the need to protect information with limited access to individuals and legal entities, namely confidential information and trade secret in Ukraine. Scientific views on the issues in this important area for our state, which concerns the protection of confidential information and trade secret in Ukraine, are considered. The need for divergence between the legal concepts of “confidential information” and “trade secret” in Ukraine has been established. This issue can be resolved by removing references to a legal entity in the legislative definition of confidential information in Ukraine. Namely, to formulate the definition of the legal term “confidential information”, for example, as follows: confidential information – information that has value for a natural person, including information about family secrets of a natural person, other information about a natural person, access to which is limited to a natural person and which can be distributed in a certain manner at its will in accordance with the conditions stipulated by it.

Regarding trade secret in Ukraine: adopt the Law of Ukraine “On Trade Secret” based on the example we proposed in our previous works.

Key words: confidential information, trade secret, commercial value, information, business entity.

Вступ. Актуальністю наукової праці є встановлення дивергенції між юридичними поняттями конфіденційна інформація та комерційна таємниця в Україні. В статті аналізується законодавство України, погляди вчених, власні міркування щодо пошуку вирішення проблематики у сфері охорони конфіденційної інформації та комерційної таємниці в Україні.

Метою роботи є науково-теоретичне обґрунтування і розробка практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності організаційно-правових механізм охорони конфіденційної інформації та комерційної таємниці в Україні.

Окремо визначено та охарактеризовано сучасні підходи до сутності комерційної таємниці, як окремого виду таємної інформації. Підкреслюється ключова роль комерційної таємниці, як своєрідного інституту ринкової економіки, яка полягає в забезпеченні економічної безпеки окремого об'єкта від різноманітних загроз і посягань, забезпечуючи його конкурентоспроможність, що значною мірою впливає на загальну безпеку держави, її політичну та економічну незалежність.

Вдосконалення законодавства України у сфері правової охорони конфіденційної інформації, зумовлена в першу чергу захистом інформації про фізичну особу. Інформації, яка має цінність для фізичних осіб, іншої цінної інформації, що стосується фізичної особи, в тому числі сімейні секрети та інша інформація про фізичну особу, яку фізична особа має бажання захистити від витоку та розголошення. Окремий акцент в дослідженні робиться на удосконаленні наступних юридичних понять: «конфіденційна інформація»; «комерційна таємниця». Зроблено висновок, що не зважаючи на доволі розгалужену систему нормативно-правового забезпечення у сфері захисту комерційної таємниці, суттєвою прогалиною законодавчого регулювання у цій сфері виступає відсутність профільного Закону України «Про комерційну таємницю». У законі про комерційну таємницю чітко сформулювати всі необхідні для суб'єкта господарювання правила охорони й захисту комерційної таємниці підприємств, установ та організацій в Україні.

Важливий акцент у науковій статті зроблено на визначенні адміністративної відповідальності у сфері забезпечення правової охорони комерційної таємниці та конфіденційної інформації.

Основна частина. Прагнення наукової роботи є науково-теоретичне обґрунтування дивергенції між конфіденційною інформацією та комерційною таємницею в Україні, а також розробка практичних рекомендацій щодо вдосконалення законодавства у вказаній тематиці нашої розвідки. Встановлення різниці між юридичними поняттями «конфіденційна інформація» та «комерційна таємниця» в Україні.

Методологічною основою роботи є сукупність наступних методів дослідження: логіко-семантичний – для удосконалення понятійно-категоріального апарату, зокрема, термінів «конфіденційна інформація» та «комерційна таємниця»; компаративного аналізу – для зіставлення концепцій щодо сутності та розвитку правової охорони конфіденційної інформації та комерційної таємниці в Україні, як інформаційно-правових так і адміністративно-правових аспектів; формально-юридичний – для розкриття системи норм права України, пов'язаних із правовою

охороною конфіденційної інформації та комерційної таємниці; порівняльно-правовий – для дослідження правових та організаційних засад охорони комерційної таємниці суб'єктів господарювання, а також конфіденційної інформації фізичних осіб в Україні.

Задум наукової розвідки зумовлений станом механізмів реалізації державної політики та законодавства України у сфері охорони конфіденційної інформації та комерційної таємниці, а також встановлення можливих шляхів вдосконалення законодавства. Пошуку напрямів удосконалення правових та інституційних механізмів охорони конфіденційної інформації і комерційної таємниці, й порівняння наявних нормативно-правових документів з метою удосконалення законодавчої бази України. Сьогодні суттєвою прогалиною правового регулювання комерційної таємниці залишається правова невизначеність змісту інформації, яка може вважатись у якості досліджуваного об'єкта права інтелектуальної власності.

На погляд О. Кравчука, еволюція сучасного інформаційного права як на глобальному, так і на національному рівнях має враховувати і враховуватиме, цілі та задачі сталого розвитку як найбільш актуальні та універсальні механізми забезпечення суспільного, економічного та екологічного благополуччя (Kravchuk, 2017:44). Ми погоджуємося із О.Кравчуком, щодо інтенсивного розвитку інформаційного права як в Україні, так і у світі.

У відповідності до ст. 21 Закону України «Про інформацію», інформацією з обмеженим доступом є конфіденційна, таємна та службова інформація. Конфіденційною вважається інформація про фізичну особу, а також інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень (Pro informatsiiu, 1992).

Конфіденційна інформація може поширюватися за бажанням (згодою) відповідної особи у визначеному нею порядку відповідно до передбачених нею умов, а також в інших випадках, визначених законом (Pro informatsiiu, 1992).

У ст. 7 Закону України «Про доступ до публічної інформації» вказано, що конфіденційна інформація – це інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень, та яка може поширюватися у визначеному ними порядку за їхнім бажанням відповідно до передбачених ними умов (Pro dostup do publichnoi informatsii, 2011).

Розпорядники інформації, визначені ч. 1 ст. 13 цього закону, які володіють конфіденційною інформацією, можуть поширювати її лише за згодою осіб, які обмежили доступ до інформації, а за відсутності такої згоди – лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини (Pro dostup do publichnoi informatsii, 2011).

У ст. 8 Закону України «Про доступ до публічної інформації» подано визначення таємної інформації як інформації, доступ до якої обмежується відповідно до ч. 2 ст. 6 цього закону, розголошення якої може завдати шкоди особі, суспільству й державі. Таємною визнається інформація, яка містить державну, професійну, банківську, розвідувальну таємницю, таємницю досудового розслідування та іншу передбачену законом таємницю, в тому числі комерційну таємницю (Pro dostup do publichnoi informatsii, 2011).

О. Світличний вважає, що комерційна таємниця є найбільш універсальним серед інших об'єктів права інтелектуальної власності, а законодавство України, що регулює питання, пов'язані з інформацією, посідає окреме місце у системі права і є міжгалузевим інститутом, до складу якого входять норми конституційного, цивільного, господарського, адміністративного, кримінального та інших галузей права. Право на комерційну таємницю базується на фактичній монополії володільця інформації, а не на юридичній монополії на її використання. Забороняється лише посягати на цю монополію за допомогою незаконних заходів. На володільця інформації покладається обов'язок її збереження та охорони. Проте пошук оптимального визначення комерційної таємниці та відсутність єдиного законодавчого акта, який би врегулював питання з незаконним отриманням, використанням та розголошенням інформації, яка є секретною, ставить питання про прийняття єдиного законодавчого акта, який би врегулював питання, пов'язані з охороною комерційної таємниці (Svitlychnyi, 2014: 192). Підтримуємо наукове бачення О. Світличного, щодо вдосконалення визначення комерційної таємниці, а також підтримуємо прийняття Закону України «Про комерційну таємницю», для врегулювання усіх правил забезпечення охорони та захисту КТ в Україні.

Визначення комерційної таємниці міститься в Цивільному кодексі України (ЦКУ) (Tsyvilnyi kodeks Ukrainy, 2003), а також у Господарському кодексі України (ГКУ) (Hospodarskyi Kodeks Ukrainy, 2003), але, на наш погляд, потребує удосконалення. У ст. 505 ЦКУ зазначено, що КТ є інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи в певній формі та сукупності її складових є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які звичайно мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію (Tsyvilnyi kodeks Ukrainy, 2003). У ст. 162 ГКУ вказано, що суб'єкт господарювання, що є володільцем технічної, організаційної або іншої комерційної інформації, має право на захист від незаконного використання цієї інформації третіми особами за умов, що ця інформація має комерційну цінність у зв'язку з тим, що вона невідома третім особам і до неї немає вільного доступу інших осіб на законних підставах, а володільць інформації вживає належних заходів до охорони її конфіденційності (Hospodarskyi Kodeks Ukrainy, 2003).

Юридичні терміни на кшталт «володільць КТ» (ГКУ) (Hospodarskyi Kodeks Ukrainy, 2003), «особа» (ЦКУ) (Tsyvilnyi kodeks Ukrainy, 2003), на наш погляд, потрібно замінити на термін «власник КТ», як ми і запропонували в проекті Закону України «Про комерційну таємницю» (Kravchenko, 2019, Administratyvno-pravovi zasady okhorony komertsii noi taie mnyi ti v Ukraini: annex A).

У ст. 505 ЦКУ вживається термін «особа» але не зрозуміло, яку «особу» має на увазі законодавець, а саме: юридичну особу чи фізичну особу. На нашу думку, потрібно чітко зазначити в ст. 505 ЦКУ, що саме юридична особа й сформулювати його наприклад так: КТ є інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи в певній формі та сукупності її складових є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які звичайно мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих юридичною особою, яка законно контролює цю інформацію.

В ст. 162 ГКУ зазначено, що суб'єкт господарювання, що є володільцем технічної, організаційної або іншої комерційної інформації, має право на захист від незаконного використання цієї інформації третіми особами за умов, що ця інформація має комерційну цінність у зв'язку з тим, що вона невідома третім особам і до неї немає вільного доступу інших осіб на законних підставах, а володільць інформації вживає належних заходів до охорони її конфіденційності (Hospodarskyi Kodeks Ukrainy, 2003). Тут окрім не зовсім коректного (на нашу думку) терміна «володільць КТ» (змінити на «власник КТ»), потрібно прибрати згадки про конфіденційність, адже конфіденційна інформація – це інформація про фізичну особу, а не юридичну особу. І сформулювати визначення КТ у ст. 162 ГКУ наприклад так: суб'єкт господарювання, що є власником технічної, організаційної або іншої комерційної інформації, має право на захист від незаконного використання цієї інформації третіми особами, за умов, що ця інформація має комерційну цінність у зв'язку з тим, що вона невідома третім особам і до неї немає вільного доступу інших осіб на законних підставах, а власник інформації вживає належних заходів до її охорони.

Проаналізувавши законодавство України щодо конфіденційної інформації та комерційної таємниці, можемо зазначити таке:

1. Власник інформації, яка має комерційну цінність, сам визначає на власний розсуд, чи буде інформація, що має комерційну цінність, належати до КІ, чи буде КТ.
2. Власник інформації, яка має комерційну цінність, встановлює заходи захисту цієї інформації та інші аспекти, пов'язані з охороною вказаної інформації (організаційні, юридичні, технічні).
3. Власник інформації, яка має комерційну цінність, встановлює терміни засекречування, коло осіб, які можуть бути ознайомлені з вказаною інформацією (на договірних засадах), та терміни припинення охорони та захисту (КІ або КТ).

З нашої точки зору, дивергенція права — це складний та багатогранний процес права та правових систем, виражений у дистинкції та розмежуванні організації форм права, вимогам нормам права.

Підсумовуючи розгляд дивергенції між КІ та КТ, пропонуємо на законодавчому рівні чітко відокремити їх. Аналіз свідчить, що нині різниці практично немає, а власник комерційно цінної інформації самостійно визначає, де КІ, а де КТ. З нашої точки зору, КІ – це секретна інформація, що стосується фізичної особи, КТ – це секретна інформація, що стосується юридичних осіб, підприємств, установ та організацій, яка має комерційну цінність, що позитивно впливає на прибуток суб'єктів господарювання.

Законодавцю потрібно виключити з визначення конфіденційної інформації згадки про юридичну особу й сформулювати його наприклад так:

конфіденційна інформація – інформація, доступ до якої обмежено фізичною особою та яка може поширюватися у визначеному порядку за її бажанням відповідно до передбачених нею умов.

У попередніх наукових працях, нами були розкриті наступні аспекти щодо охорони КТ в Україні:

- 1) суб'єкти та їх повноваження щодо охорони КТ в Україні (Kravchenko, 2019, Subiekty ta yikh povnovazhennia shchodo okhorony komertsiiinoi taieimnytsi v Ukraini: 133–156);
- 2) нормативно-правові заходи забезпечення КТ в Україні (Kravchenko, 2019, Normatyvno-pravovi zakhody zabezpechennia komertsiiinoi taieimnytsi v Ukraini: 82–89);
- 3) структура правовідносин у сфері охорони КТ в Україні (Kravchenko, 2019, Struktura pravovidnosyn u sferi okhorony komertsiiinoi taieimnytsi v Ukraini: 137–145).

Потрібно оновлювати і періодично переглядати перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці в Україні, а саме постанову Кабінету Міністрів України (КМУ) №611 (Pro perelik vidomosteï, shcho ne stanovliat komertsiiinoi taieimnytsi, 1993). Для того, щоб суб'єкти господарювання в Україні мали змогу ефективно протистояти сучасним загрозам та викликам. Також чітко розуміти, що є комерційною таємницею підприємства, установи чи організації, а що не може бути нею.

З огляду на загальновідомі факти в теорії адміністративного права, а також враховуючи предмет нашої розвідки, можемо стверджувати, що адміністративно-правові норми у сфері охорони конфіденційної інформації та комерційної таємниці в Україні врегульовують відносини між:

- а) суб'єктами, які здійснюють адміністративно-правові заходи щодо охорони КІ та КТ в Україні та суб'єктами, які винні у вчиненні адміністративного проступку, пов'язаного із порушенням права на КІ та КТ;
- б) вищестоящими та нижчестоящими органами та посадовими особами суб'єктів, які здійснюють адміністративно-правові заходи щодо охорони КІ та КТ в Україні, а також заходи адміністративного примусу в результаті порушення права на КІ та КТ;
- в) суб'єктами, які здійснюють адміністративно-правові заходи щодо охорони КІ та КТ в Україні та суб'єктами, права на КІ і КТ яких порушені.

Як бачимо, визначальною ознакою адміністративно-правових відносин у сфері охорони КІ та КТ в Україні, є наявність такого обов'язкового учасника цих правовідносин, як суб'єкт державного управління, що уповно-

важений здійснювати охорону КІ та КТ в Україні, а також заходи адміністративного примусу в результаті порушення права на КІ та КТ.

Водночас, з огляду на визначені в теорії адміністративного права ознаки адміністративно-правових відносин, необхідно встановити риси адміністративно-правових відносин саме у сфері охорони КІ та КТ в Україні.

Враховуючи загальновідомий факт, що адміністративно-правові відносини врегульовані нормами адміністративного права, можемо визначити першу ознаку адміністративно-правових відносин у сфері охорони КІ, та КТ в Україні.

1. Адміністративно-правові відносини у сфері охорони КІ та КТ в Україні врегульовані нормами адміністративного права. Вони виникають та здійснюються виключно на основі адміністративно-правових норм, що утворюють певну систему законодавства у сфері охорони КІ та КТ в Україні. Найважливішими актами, що містять адміністративно-правові норми у сфері КІ та КТ в Україні є Конституція України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Положення про Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України, Положення про Державну фіскальну службу України, Закон України «Про Антимонопольний комітет України», Закон України «Про захист персональних даних».

2. Метою адміністративно-правових відносин у сфері охорони КІ та КТ в Україні є охорона та захист прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб у сфері, що досліджується.

3. Як вже було зазначено, однією із сторін адміністративно-правових відносин у сфері охорони КІ та КТ в Україні, завжди є суб'єкт державного управління. При цьому, цей суб'єкт уповноважений здійснювати охорону та захист КІ та КТ в Україні, а також заходи адміністративного примусу в результаті порушення права на КІ та КТ.

4. Як вже було наголошено вони виникають між суб'єктами, які здійснюють охорону і захист КІ та КТ в Україні та суб'єктами, які винні у вчиненні адміністративного проступку, пов'язаного із порушенням права на КІ та КТ, між фізичними або юридичними особами, права яких порушені та суб'єктами публічної адміністрації, а також між вищестоящими та нижчестоящими органами та посадовими особами суб'єктів, які здійснюють охорону і захист КІ, та КТ в Україні.

5. Визначальною ознакою адміністративно-правових відносин у сфері охорони КІ та КТ в Україні є їх публічна природа, тобто вони можуть виникати з ініціативи кожної із сторін незалежно від волевиявлення.

6. Зазначені відносини характеризуються тим, що виникають у зв'язку із здійсненням органами публічної адміністрації своїх управлінських функцій, тобто у процесі виконавчо-розпорядчої діяльності.

Таким чином, на основі вищевикладеного можемо зазначити, що адміністративно-правові відносини у сфері охорони КІ та КТ в Україні – це суспільні відносини, що врегульовані нормами адміністративного права, які виникають між суб'єктами охорони і захисту КІ, та КТ в Україні і винними у вчиненні адміністративного проступку в зазначеній сфері, між фізичними або юридичними особами, права яких порушені та суб'єктами публічної адміністрації, а також між вищестоящими та нижчестоящими органами публічної адміністрації з метою забезпечення прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб у сфері, що пов'язана із здійсненням прав і обов'язків у сфері охорони і захисту КІ, та КТ.

Водночас, в контексті нашої розвідки не можна обійти увагою таке важливе питання, як визначення структури адміністративно-правових відносин у сфері охорони КІ та КТ в Україні.

Так, в теорії адміністративного права загальновідомо, що складовими елементами адміністративно-правових відносин є наступні елементи – суб'єкти, об'єкти та юридичні факти. При цьому, зазначені елементи є взаємопов'язаними. Слід також зауважити, що у структурі адміністративно-правових відносин виділяють також такий елемент, як зміст зазначених відносин.

Що стосується зазначених структурних елементів адміністративно – правових відносин, то слід зупинитися на головному з них – суб'єктах, оскільки без наявних суб'єктів будь-які відносини неможливі, в тому числі й адміністративно-правові відносини у сфері охорони КІ, та КТ в Україні.

З урахуванням предмета нашої розвідки зазначемо, що до суб'єктів адміністративно-правових відносин у сфері охорони КІ, та КТ в Україні належать:

1. Суб'єкти, на яких закон покладає обов'язок здійснювати охорону КІ та КТ. До них передусім належать органи державної виконавчої влади та виконавчих органів місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації та інші суб'єкти, наділені адміністративно-управлінськими функціями (владними повноваженнями).

Серед суб'єктів владних повноважень, що стосуються охорони конфіденційної інформації та комерційної таємниці, слід виділити наступні: Кабінет Міністрів України, Міністерство юстиції України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Міністерство культури та інформаційної політики, Антимонопольний комітет України, органи внутрішніх справ, зокрема органи Національної поліції, Державну фіскальну службу України, Службу безпеки України.

2. Суб'єкти винні у вчиненні адміністративного проступку, пов'язаного із порушенням права на охорону зокрема КІ, та КТ в Україні.

Так, адміністративним законодавством передбачено відповідальність за порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності, в тому числі і на комерційну таємницю (ст. 51-2 КУпАП), недобросовісну конкуренцію, одним із проявів якої є отримання, використання, розголошення комерційної таємниці, а також іншої конфіденційної інформації з метою заподіяння шкоди діловій репутації або майну іншому суб'єкту господарювання (ст. 164-3 КУпАП) (Kodeks Ukrainy Pro Administratyvni Pravoporushennia, 1984).

При цьому, слід зазначити, що законодавець на законодавчому рівні визначає такі поняття, як неправомірне збирання комерційної таємниці, розголошення комерційної таємниці, схилення до розголошення комерційної таємниці, неправомірне використання комерційної таємниці.

Отже, зауважимо, що у разі вчинення особою вище зазначених протиправних діянь, вона притягується до відповідальності за вище зазначеними статтями законодавства України.

3. Суб'єкти господарювання, суб'єкти підприємницької діяльності.

Так, у ч. 1 ст. 36 Господарського кодексу України зазначається наступне: «відомості, пов'язані з виробництвом, технологією, управлінням, фінансовою та іншою діяльністю суб'єкта господарювання, що не є державною таємницею, розголошення яких може завдати шкоди інтересам суб'єкта господарювання, можуть бути визнані його комерційною таємницею. Склад і обсяг відомостей, що становлять комерційну таємницю, спосіб їх захисту визначаються суб'єктом господарювання відповідно до законів України» (Hospodarskyi Kodeks Ukrainy, 2003).

Водночас, відповідно до ч. 2 ст. 506 Цивільного кодексу України майнові права інтелектуальної власності на комерційну таємницю належать особі, яка правомірно визначила інформацію комерційною таємницею, якщо інше не встановлено договором (Tsyvilnyi kodeks Ukrainy, 2003).

Як бачимо, відсутність конкретизації суб'єкта права на КІ, та КТ дає нам підстави вважати, що їм може бути і юридична особа, яка правомірно визначила інформацію як КІ або КТ.

4. Фізичні особи, іноземці, особи без громадянства.

Визнання фізичної особи суб'єктом права інтелектуальної власності на комерційну таємницю, а відтак і суб'єктом адміністративно-правових відносин у сфері охорони комерційної таємниці в Україні також впливає із ч. 2 ст. 506 Цивільного кодексу України.

При цьому, слід зазначити, що чинне законодавство не встановлює будь-яких спеціальних обмежень володіння правами на комерційну таємницю для іноземних громадян чи осіб без громадянства. Вони можуть володіти цими правами на тих самих підставах, що і громадяни України.

5. Юридичні особи нашої держави, що здійснюють некомерційну діяльність та іноземні юридичні особи.

У сфері охорони КІ, і КТ в Україні публічним суб'єктивним правом є відповідна категорія, що включає в себе наступні повноваження:

1) право фізичних та юридичних осіб вимагати від суб'єктів публічної адміністрації здійснення юридичних дій направлених на охорону та захист КІ або КТ, їх прав та законних інтересів, пов'язаних із здійсненням права на КІ та КТ;

2) право суб'єктів публічної адміністрації вимагати від винних осіб у вчиненні адміністративного правопорушення у сфері охорони КІ або КТ дотримання свого обов'язку;

3) право суб'єктів публічної адміністрації застосовувати заходи адміністративного примусу під час притягнення до адміністративної відповідальності винних осіб у вчиненні адміністративного правопорушення у сфері охорони КІ або КТ.

При цьому, очевидно, що наведений перелік публічних суб'єктивних прав у сфері охорони КІ або КТ в Україні не є вичерпним.

В свою чергу нормативно-правові заходи забезпечення КІ та КТ – це встановлені законом юридичні інструменти, за допомогою яких передбачені на законодавчому рівні суб'єкти здійснюють вплив на суспільні відносини у сфері правового регулювання КІ та КТ з метою забезпечення прав чи захисту порушеного права суб'єктів права на КІ та КТ.

А до нормативно-правових заходів забезпечення комерційної таємниці належать: правова норма у сфері забезпечення правової охорони комерційної таємниці, охорона комерційної таємниці самим суб'єктом господарювання, самозахист суб'єкта господарювання, оформлення на підприємстві певних документів, що забезпечують охорону та захист комерційної таємниці, судовий захист.

Потрібно окремо окреслити повноваження передбачені у ст. 16 Закону «Про Антимонопольний комітет України», відповідно до якої державний уповноважений Антимонопольного комітету України має такі права: а) проводити перевірки суб'єктів господарювання, щодо дотримання ними вимог законодавства про захист економічної конкуренції, а також під час проведення розслідувань за заявами і справами про порушення законодавства про захист економічної конкуренції; б) безперешкодно входити до приміщень підприємств, установ та організацій під час проведення перевірок та розслідувань за заявами і справами про порушення законодавства про захист економічної конкуренції за умови пред'явлення службового посвідчення і документів, що підтверджують проведення перевірки чи розслідування; в) при розгляді заяв і справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції, проведенні перевірки та в інших передбачених законом випадках вимагати від суб'єктів господарювання інформацію, в тому числі з обмеженим доступом; викликати для надання пояснень під час розгляду заяв і справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції, посадових осіб і працівників суб'єктів господарювання, інших юридичних осіб, їх структурних підрозділів, філій, представництв, а також фізичних осіб; у випадках та порядку, передбачених законом, проводити огляд службових приміщень та транспортних засобів суб'єктів господарювання – юридичних осіб, вилучати або накладати арешт на предмети, документи чи інші носії інформації, які можуть бути доказами чи джерелом доказів у справі незалежно від їх місцезнаходження (Pro Antymonopolnyi komitet Ukrainy, 1993).

Висновки. Дивергенція між КІ та КТ полягає в тому, що конфіденційна інформація – це інформація про фізичну особу, яка має цінність саме для фізичної особи, і тому в законодавчому визначенні конфіденційної інформації

потрібно прибрати згадки про юридичну особу. А комерційна таємниця – це інформація, що має цінність саме для юридичних осіб, надає переваги на ринку над конкурентами (суб'єктами господарювання), впливає на прибуток підприємств, установ та організацій і тому потребує охорони й захисту.

Це питання можна вирішити, прибравши згадки про юридичну особу в законодавчому визначенні конфіденційної інформації в Україні. А саме – сформулювати визначення юридичного терміна «конфіденційна інформація», наприклад, так: конфіденційна інформація – інформація, що має цінність для фізичної особи, в тому числі інформація про сімейні секрети фізичної особи, інша інформація про фізичну особу, доступ до якої обмежено фізичною особою та яка може поширюватися у визначеному порядку за її бажанням відповідно до передбачених нею умов.

Щодо комерційної таємниці потрібно прийняти Закон України «Про комерційну таємницю», де чітко сформулювати, що є комерційною таємницею, правила заходів охорони КТ, а також інші аспекти у сфері захисту КТ.

References:

1. Hospodarskyi kodeks Ukrainy [Economic Code of Ukraine]. № 436-IV. (2003). <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15/page> [in Ukrainian].
2. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [Code of Ukraine on administrative offenses]. № 8073-X. (1984). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/paran3896#n3896> [in Ukrainian].
3. Kravchuk, O. (2017). Zabezpechennia dostupu do informatsii ta tekhnolohii yak napriamy polityky staloho rozvytku [Ensuring access to information and technologies as directions of sustainable development policy]. Proceedings of the *Rozvytok natsionalnoi systemy normatyvno-pravovoi informatsii: komunikatsiinyi ta pravovyi aspekty (v konteksti detsentralizatsii vlady v Ukraini)* (Kyiv, 2017) (eds. Furashev V. M., Petriaiiev S. Yu.). Kyiv: Natsionalnyi tekhnichnyi universytet Ukrainy «Kyivskiy politekhnichnyi instytut imeni Ihoria Sikorskoho»; Politekhnik [in Ukrainian].
4. Kravchenko, O. M. (2019). *Administratyvno-pravovi zasady okhorony komertsiiinoi taiemnytsi v Ukraini* [Administrative and legal principles of trade secret protection in Ukraine]. (PhD Thesis). Kyiv [in Ukrainian].
5. Kravchenko, O. M. (2019). Normatyvno-pravovi zakhody zabezpechennia komertsiiinoi taiemnytsi v Ukraini [Regulatory and legal measures to ensure commercial secrecy in Ukraine]. *Recht der Osteuropaischen Staaten*, 1, 82–89 [in Ukrainian].
6. Kravchenko, O. M. (2019). Struktura pravovidnosyn u sferi okhorony komertsiiinoi taiemnytsi v Ukraini [The structure of legal relations in the field of trade secret protection in Ukraine]. *Visegrad Journal on Human Rights*, 3, 137–145 [in Ukrainian].
7. Kravchenko, O. M. (2019). Subiekty ta yikh povnovazhennia shchodo okhorony komertsiiinoi taiemnytsi v Ukraini [Entities and their powers regarding the protection of trade secrets in Ukraine]. *Orhany publichnoi vlady v Ukraini: teoriia ta praktyka* (Monograph) (p. 133–156). Kyiv: MON Ukrainy, NU «Odeska yuryd. akad.» [in Ukrainian].
8. Pro Antymonopolnyi komitet Ukrainy [About the Antimonopoly Committee of Ukraine]. № 3659-XII. (1993). Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3659-12> [in Ukrainian].
9. Pro dostup do publichnoi informatsii [On Access to Public Information]. No. 32. (2011). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> [in Ukrainian].
10. Pro informatsiiu [On Information]. No. 48. (1992). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> [in Ukrainian].
11. Pro perelik vidomosti, shcho ne stanovliat komertsiiinoi taiemnytsi [About the list of information that does not constitute a commercial secret]. No. 611. (1993). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/611-93-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
12. Svitlychnyi, O. P. (2014). Komertsiiina taiemnytsia yak ob'ekt prava intelektualnoi vlasnosti ta mizhhaluzevyi instytut v systemi prava ta zakonodavstva Ukrainy [Commercial secret as an object of intellectual property law and an interdisciplinary institution in the system of law and legislation of Ukraine]. *Publichne pravo*, 1(13), 188–194 [in Ukrainian].
13. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [The Civil Code of Ukraine]. No. 435-IV. (2003). Retrieved from: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15/paran2312#n2312> [in Ukrainian].

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-19>

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА ТАЄМНИЦЮ КОРЕСПОНДЕНЦІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ ТА ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД

Аліна Левченко,

аспірантка кафедри конституційного та кримінального права

ДВНЗ «Київський національний економічний університет

імені Вадима Гетьмана» (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-0221-3937

AVLevchenko@i.ua

Анотація. Стаття присвячена дослідженню особливостей обмеження права на таємницю кореспонденції в умовах воєнного стану в Україні та світі. Враховуючи нинішню ситуацію в Україні та введення на всій її території, окрім тимчасово окупованих регіонів, воєнного стану та запровадження у зв'язку з цим обмежень окремих прав і свобод людини, у тому числі права на таємницю кореспонденції, тема дослідження є надзвичайно актуальною. Автором з'ясовано сутність та умови застосування обмежень прав і свобод людини в умовах воєнного стану, проаналізовано моделі конституційного регулювання прав і свобод людини в умовах дії особливих правових режимів та визначено ту, яка притаманна

Україні і ту, яку вважають найбільш доцільною для застосування. У статті досліджено законодавство іноземних держав, яким встановлюють обмеження права на таємницю кореспонденції в умовах воєнного стану, виділено й узагальнено принципи правомірного обмеження права на таємницю кореспонденції в умовах воєнного стану в різних країнах. Автором визначено, що воєнний стан є практично єдиною легальною можливістю обмеження права людини на таємницю кореспонденції, а тому зазначено, що будь-які прогалини в законодавстві чи проблеми практичної реалізації законодавчих норм можуть спричинити надмірне або необґрунтоване обмеження права на таємницю кореспонденції в умовах воєнного стану. У зв'язку з цим виявлено недоліки і прогалини в українському законодавстві та в практиці його застосування у цій сфері та запропоновано шляхи вдосконалення забезпечення конституційного права на таємницю кореспонденції в умовах воєнного стану.

Ключові слова: права і свободи людини і громадянина; право на таємницю кореспонденції; правовий режим; воєнний стан; обмеження; відступ від зобов'язань; конституція; модель регулювання обмежень прав і свобод.

LIMITATION OF THE RIGHT TO THE SECRET OF CORRESPONDENCE UNDER THE CONDITIONS OF MARTIAL STATE: UKRAINIAN REALITIES AND ABROAD EXPERIENCE

Alina Levchenko,

*Postgraduate Student at the Department of Constitutional and Criminal Law of the Kyiv National
Economic University named after Vadym Hetman (Kyiv, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0002-0221-3937

AVLevchenko@i.ua

Abstract. The article is devoted to the study of the peculiarities of the limitation of the right to secrecy of correspondence in the conditions of martial law in Ukraine and the world. Taking into account the current situation in Ukraine and the introduction of martial law throughout its territory, except for temporarily occupied regions, and the introduction of restrictions on certain human rights and freedoms, including the right to secrecy of correspondence, the research topic is extremely relevant. The author clarified the essence and conditions of the application of restrictions on human rights and freedoms in the conditions of martial law, analyzed the models of constitutional regulation of human rights and freedoms in the conditions of operation of special legal regimes, and determined the one that is inherent in Ukraine and the one that is considered the most appropriate for application. The article examines the legislation of foreign countries that limit the right to secrecy of correspondence under martial law, highlights and summarizes the principles of legitimate restriction of the right to secrecy of correspondence under martial law in different countries. The author determined that martial law is almost the only legal possibility to restrict the right of a person to the secrecy of correspondence, and therefore it is stated that any gaps in the legislation or problems of practical implementation of legislative norms may cause excessive or unjustified restriction of the right to secrecy of correspondence in conditions of martial law. In this regard, shortcomings and gaps in Ukrainian legislation and in the practice of its application in this area were identified, and ways of improving the provision of the constitutional right to secrecy of correspondence in the conditions of martial law were proposed.

Key words: human and citizen rights and freedoms; the right to secrecy of correspondence; legal regime; martial law; limitation; waiver of obligations; constitution; model of regulation of restrictions on rights and freedoms.

Вступ. Війна в її класичному розумінні – збройне протистояння двох держав. Найчастіше держави ворогували, щоб захопити чужу територію й ресурси. Нормальним явищем в історії була ситуація, коли велика держава стикаючись із зовнішньою проблемою, могла домогтися бажаного за допомогою зброї. При цьому покладатись на слова було неможливо – домовленості з іншими країнами часто порушували.

З часом трансформувалось і глобальне уявлення про війни як такі: сучасні держави усвідомлюють рівень економічних і політичних втрат, пов'язаних зі збройними конфліктами. Наприклад, важко пояснити громадянам, навіщо податки, які вони платять для організації життя країни та забезпечення соціальних програм, ідуть на фінансування бойових дій (Козубенко).

Однак жодні економічні чи політичні втрати не зрівняються з втратами людських життів як військових, так і мирних жителів, а особливо дітей. Саме таких болісних втрат зазнає нині Україна у зв'язку зі збройною агресією Росії, яка була розпочата ще в 2014 році на сході України та в Автономній Республіці Крим, а зараз переросла в повномасштабну війну.

Після закінчення Другої світової війни, яка принесла мільйони смертей, тисячі біженців, сотні розділених сімей, увесь цивілізований світ сказав «Ніколи знову». Але Росія, схоже, цей заклик не почула, або, почувши, проігнорувала.

Весь цивілізований світ жахається від жорстокості й немилосердності російських окупантів, від нещадних вбивств і катувань ними українських дітей і жінок, від оскаженілого насилля і нелюдського поводження з українцями. Світ фіксує непоодинокі випадки геноциду українського народу, коли російські військові випускають ракети по цивільним об'єктам – центральній площі Вінниці, торговельному центру в Кременчузі Полтавської області, житлових будинках Києва. Це далеко не всі терористичні акти, які вчиняють російські загарбники в умовах війни по відношенню до мирного населення нашої країни. Забувши всі норми й принципи ведення війни, російські солдати на чолі зі своїми командирами нищать український народ.

Журналістські кадри звільнених українськими збройними силами українських населених пунктів від окупантів просто вражають. Знищені й розграбовані будинки, спалені автомобілі, сотні закатованих і понівечених мертвих тіл ні в чому не винних мирних українців просто посеред вулиці, вбиті або заморені голодом тварини.

У контексті цих осатанілих злочинів російських загарбників проти українців годі говорити про будь-яке дотримання прав і свобод людини. Перекресливши норми статей 3 і 5 Загальної декларації прав людини, якими гарантовано право кожної людини на життя, свободу і на особисту недоторканність та те, що ніхто не повинен зазнавати тортур, або жорстокого, нелюдського або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання, ці кати все робили навпаки. Позбавляли життя, обмежували свободу, катували, гвалтували, знущались. Відповідно ними були сплюндровані й всі інші надані й гарантовані багатьма міжнародними нормативно-правовими актами права і свободи.

Усі ці злочини і порушення прав і свобод людини безумовно знайдуть своє відображення в обвинувальних актах щодо винних осіб та будуть засуджені цивілізованим світом навіки. Оскільки навіть в умовах війни кожна цивілізована демократична держава робить все можливе для забезпечення прав і свобод людини. При чому не лише громадян своєї країни, але і громадян інших держав, осіб без громадянства, біженців.

Так, в умовах війни мають місце окремі обмеження прав і свобод людини. Однак вони є чітко регламентованими на законодавчому рівні і передбачають лише потенційну можливість обмеження певних прав і свобод. Певна річ, такі обмеження передбачені законодавством про особливі правові режими і зазвичай вводяться в дію лише в умовах введення режиму воєнного стану.

Кожна країна у своєму законодавстві висвітлює перелік прав і свобод людини, які можуть бути обмежені в умовах воєнного стану. Серед переліку потенційно обмежених в умовах воєнного стану є одне з основоположних прав людини – право на таємницю кореспонденції.

Зважаючи на те, що зараз кожен день всіх українців починається з повідомлень «Як ти?» та дзвінків своїм рідним, друзям і близьким, обмеження права на таємницю кореспонденції може бути вкрай неприйнятним для багатьох людей. Але зараз вся Україна живе в нових реаліях, в яких не була ніколи раніше. Звісно, за тридцять років незалежності України правовий режим воєнного стану ще не вводився на території всієї держави, а обмеження прав і свобод людини, зумовлені введенням цього правового режиму, ще не були настільки суттєвими. Тому надзвичайно актуальним на сьогодні є дослідження питання обмеження права на таємницю кореспонденції в умовах воєнного стану.

Варто також відмітити, що питанням обмеження прав і свобод людини присвячено значну кількість наукових праць. Так, цій темі приділяли увагу О. Осинська, М. Савчин, Б. Сидорець, В. Сорокун, Т. Слінько, Є. Ткаченко, С. Шевчук. Висвітленню окремих питань забезпечення й дотримання права на таємницю кореспонденції присвячені наукові праці В.Т.Маляренка, О.М.Бандурки, В.М.Тертишника. Тематику правового режиму воєнного стану та питання обмеження прав людини в умовах воєнного стану досліджували С.О.Кузніченко, С.О.Магда, А.С.Славко, Ю.О.Фігель, О.П.Процюк, А.О.Шимчук. Особливої уваги заслуговують наукові статті А.С.Славка «Обмеження прав і свобод людини і громадянина за умов дії режиму воєнного стану: порівняльно-правовий аспект» та Ю.О.Фігеля «Обмеження прав людини в умовах воєнного стану», а також дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук О.В. Андрієвської на тему «Конституційно-правові обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні». Зазначені наукові доробки висвітлюють питання обмеження прав людини в умовах воєнного стану і становлять основу для подальших наукових досліджень у цій сфері.

Проте, слід зазначити, що вищезазначені дослідження і публікації стосуються в основному теоретичних аспектів обмеження прав і свобод людини, а також загальних положень правового режиму воєнного стану та характеристики обмежень прав і свобод людини під час воєнного стану. Однак на сьогодні залишається недослідженим питання обмеження в умовах воєнного стану права на таємницю кореспонденції. Очевидно, що в нинішніх умовах, коли на всій території України введено воєнний стан, виявлення невирішених раніше проблем у сфері обмеження права на таємницю кореспонденції в умовах воєнного стану набуває особливої актуальності.

Метою статті є дослідження та аналіз обмеження права на таємницю кореспонденції в умовах воєнного стану на основі вивчення й узагальнення чинного національного й зарубіжного законодавства та практики його застосування, визначення підстав, які вважаються достатніми для таких обмежень та виявлення теоретичних і практичних проблем обмеження права на таємницю кореспонденції в умовах воєнного стану.

Основна частина. Відповідно до поставленої мети в процесі дослідження необхідно виконати такі завдання:

- з'ясувати сутність та умови застосування обмежень прав і свобод людини в умовах воєнного стану;
- дослідити законодавство іноземних держав, яким встановлюють обмеження обмеження права на таємницю кореспонденції в умовах воєнного стану;
- проаналізувати моделі конституційного регулювання прав і свобод людини в умовах воєнного стану в світі та визначити, яка з них притаманна для України;
- виділити й узагальнити принципи правомірного обмеження права на таємницю кореспонденції в умовах воєнного стану в різних країнах;
- виявити недоліки й прогалини в національному законодавстві та в практиці його застосування з питань обмеження права на таємницю кореспонденції в умовах воєнного стану;
- запропонувати шляхи удосконалення забезпечення конституційного права на таємницю кореспонденції в умовах воєнного стану шляхом імплементації норм законодавства іноземних держав.

Матеріал і методи досліджень. Теоретико-методологічною основою дослідження стали наукові праці з окремих питань, зокрема щодо порядку введення та особливостей режиму воєнного стану, підстав, умов, принципів та моделей обмеження прав і свобод людини в умовах надзвичайного стану. Нормативною базою дослідження є законодавство України у цій сфері та конституційне законодавство зарубіжних країн.

Методологію дослідження складає комплекс загальнонаукових, спеціально наукових та філософських методів пізнання. Так, наприклад, діалектичний метод дослідження дозволив дослідити юридичну природу конституційно-правових обмежень прав і свобод людини в умовах воєнного стану, охарактеризувати принципи конституційного регулювання таких обмежень та умови застосування обмежень прав людини в умовах воєнного стану в різних країнах.

Порівняльно-правовий метод дав змогу дослідити специфіку правової регламентації конституційних обмежень прав і свобод людини в умовах воєнного стану в зарубіжних країнах. Активне використання методу аналізу в дослідженні дозволило проаналізувати існуючі моделі конституційного регулювання обмежень прав і свобод людини та виокремити найбільш оптимальну. За допомогою системного методу було розкрито існуючі на сьогодні питання закріплення конституційних обмежень прав людини в умовах воєнного стану в Україні.

Аналіз нормативно-правового регулювання обмежень прав і свобод людини за умов введення воєнного стану був проведений із застосуванням нормативно-юридичного методу. А використання формально-логічного методу та методу прогнозування забезпечило розробку відповідних рекомендацій щодо удосконалення забезпечення прав і свобод людини в умовах воєнного стану, зокрема права на таємницю кореспонденції.

Результати та їх обговорення. Очевидно, що правовий режим воєнного стану не є звичним буденним явищем ні для України, ні для інших держав світу. Воєнний стан є особливим правовим режимом, який відповідно до українського законодавства вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Безперечно, в умовах воєнного стану, коли нормальне функціонування держави і суспільства стає неможливим, окремі права і свободи людини і громадянина зазнають певних обмежень. Водночас, застосовуючи обмеження прав і свобод людини, кожна країна керується положеннями статті 29 Загальної декларації прав людини, якою передбачено, що при здійсненні прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві.

Зазначається, що обмеження прав людини – це звуження обсягу її прав, а також чинники, що унеможливають або ускладнюють реалізацію особою прав і свобод. Загалом – це певні заборони, що покликані змінити поведінку особи через обмеження суб'єктивного права (Фігель, 2015: 223).

Водночас, не варто говорити про те, що в умовах воєнного стану права і свободи людини стають чистою умовністю і декларуються лише формально, оскільки законодавство, зокрема Конституція України і Закон України «Про правовий режим воєнного стану», передбачає перелік прав, обмежувати які, навіть у таких скрутних обставинах забороняється.

Аналіз норм національної Конституції дає можливість дійти висновку, що перелік прав і свобод людини і громадянина, які не можуть бути обмеженими в умовах воєнного стану, є вичерпним. Відповідно, усі інші права і свободи, передбачені Основним Законом, можуть зазнавати обмежень за умов введення воєнного стану (Фігель, 2015: 224-225).

Одним із прав людини, яке Конституцією України дозволено обмежувати в умовах воєнного стану, є гарантоване статтею 31 Основного Закону право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції.

Варто зазначити, що з основних законів зарубіжних держав простежується три моделі конституційного регулювання прав і свобод людини в умовах воєнного або надзвичайного стану, у тому числі права на таємницю кореспонденції: 1) модель, за якої конституційним законодавством встановлено перелік прав і свобод, які можна обмежити в умовах особливих правових режимів; 2) модель, за якої в конституції перелічено ті права і свободи, які в жодному випадку обмежити не можна; 3) модель, за якої конституція лише зазначає про можливість обмеження прав і свобод в умовах надзвичайного або воєнного стану, але не наводить перелік таких прав, а відсилає до спеціального закону (Хила, 2019: 41-43).

З наведеного випливає, що в Україні має місце друга модель регулювання обмежень прав і свобод людини в умовах воєнного або надзвичайного стану. Адже статтею 31 вітчизняної Конституції проголошено, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку цих обмежень. Зазначається перелік статей, в яких закріплені права і свободи, що не можуть бути обмежені. Враховуючи, що в цьому переліку відсутня вищезазначена стаття 31 Конституції України, яка гарантує кожному право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, то, очевидно, це право може обмежуватись у випадку введення в країні чи в окремій її місцевості воєнного стану.

При цьому обмеження права на таємницю кореспонденції, в тому числі в умовах воєнного стану, застосовується лише за чітко визначених умов, серед яких: 1) обмеження повинно бути встановлене законом або здійснюватись згідно із законом; 2) обмеження має бути необхідним у демократичному суспільстві; 3) обмеження повинно запроваджуватись лише для захисту конкретних інтересів.

Стосовно першого критерію – відповідності закону – Європейський суд з прав людини напрацював низку вимог, що розкривають його зміст: закон має бути достатньо доступним, особі має бути відомо про правові норми, що застосовуються в кожному конкретному випадку; норма закону має бути сформульована достатньо чітко, щоб дозволити особі передбачити наслідки відповідних дій. Стосовно другого критерію – необхідності у демократичному суспільстві – Європейський суд з прав людини визнає за державами певну свободу розсуду у питанні, що є необхідним в тому чи іншому демократичному суспільстві, однак вимагає від держав дотримання пропорційності між обмеженням прав і свобод людини і громадянина та досягнутою законною метою захисту інтересів суспільства. Щодо третього критерію – правомірності мети обмеження – то кожна стаття Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) містить перелік цілей для обмеження кожного конкретного права (Сенаторова, 2018: 121-122).

Крім того, аналіз конституційного регулювання обмеження прав і свобод людини, у тому числі права на таємницю кореспонденції, в умовах воєнного або надзвичайного стану дозволяє виділити та узагальнити певні принципи, відповідно до яких таке регулювання має бути здійснене:

- громадяни обов'язково мають бути поінформовані про те, що на території, на якій вони проживають чи тимчасово перебувають, введений особливий правовий режим, про що має бути офіційно поінформовано відповідно до вимог національного законодавства;

- громадяни повинні бути поінформовані про те, які їхні права і свободи можуть бути обмежені і на який строк, про що обов'язково має бути зазначено в документі про введення воєнного чи надзвичайного стану;

- обмеження прав і свобод людини в умовах особливих правових режимів не можуть супроводжуватись будь-якою дискримінацією на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, національної приналежності, соціального і матеріального стану, віросповідання тощо;

- навіть в умовах воєнного чи надзвичайного стану окремі права людини не можуть бути обмежені, зокрема право на свободу від катувань, від жорсткого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покаранню, право не бути в рабстві чи підневільному стані;

- обмеження прав і свобод людини в умовах воєнного чи надзвичайного стану повинно відбуватися через призму парламентського контролю, який виражається певною мірою в необхідності схвалення парламентом введення особливого правового режиму та продовження його терміну;

- запровадження воєнного чи надзвичайного стану не зупиняє діяльності судових органів та зберігає право громадян на звернення до суду за захистом своїх прав і свобод (Хила, 2019: 43).

Окремо слід зазначити, що Європейський суд з прав людини передбачає не лише можливість обмеження прав і свобод людини і громадянина, але і право держави відступити на певний час від своїх зобов'язань під час війни або іншої суспільної небезпеки. Стаття 15 Конвенції, регламентуючи цю процедуру, обмежила такі ситуації правомірною відступом від зобов'язань наступними умовами: 1) відступ може мати місце тільки під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації; 2) заходи, що вживаються у відповідь на таку війну або суспільну небезпеку, не виходять за межі, яких вимагає гострота становища; 3) заходи не повинні суперечити іншим зобов'язанням держави згідно з міжнародним правом (Сенаторова, 2018: 123).

Так, американська Конституція містила норму про те, що права населення, закріплені в Habeas Corpus Act, не можуть бути обмеженими чи порушеними з боку держави, за винятком випадків, коли цього вимагає громадська безпека через вторгнення або повстання. А у 2006 році у зв'язку зі зростанням терористичної загрози було розширено перелік підстав для введення воєнного стану. Окрім повстання чи збройної агресії підставами для введення воєнного стану стали потреба ліквідації наслідків стихійного лиха, протидія терористичній атаці, епідемії. Під час воєнного стану низка прав мирного населення Сполучених Штатів Америки може бути обмежена. Наприклад, обмеженням можуть підлягати право на недоторканність житла; право власності на транспортні засоби; свобода пересування, вибору місця проживання; свобода об'єднань та асоціацій; свобода преси (Славко, 2016: 69-70).

Відповідно до положень Конституції Іспанії в умовах надзвичайного стану або війни (облоги) можуть бути припинені тільки: право на свободу, тобто попереднє утримання не може тривати більше 72 годин; право на недоторканність житла; право на таємницю листування, в тому числі поштових і телеграфних повідомлень, а також телефонних переговорів; право вільно обирати місце проживання і пересуватися по території країни; право на вільне вираження і поширення поглядів, ідей і думок і на вільну передачу та отримання достовірної інформації; право громадян збиратись мирно і без зброї; право на страйк; право трудящих та підприємців на вирішення трудового конфлікту.

Згідно норм Конституції Португальської Республіки введення стану облоги чи надзвичайного стану в жодному разі не може зачіпати право на життя, право на особисту недоторканність, на індивідуальність, на цивільну дієздатність і на громадянство, а також заборону на встановлення зворотної сили кримінального закону, право на захист підсудного і свободу совісті та віросповідання (Хила, 2019: 42-43). Таким чином, враховуючи, що серед переліку прав, які не можуть бути обмежені у випадку введення стану облоги чи надзвичайного стану в Португалії відсутнє право на таємницю кореспонденції, то, відповідно, при введенні в країні особливого правового режиму це право може зазнавати певних обмежень.

При цьому, будь-яка Висока Договірна Сторона відповідно до Конвенції, використовуючи це право на відступ від своїх зобов'язань, у повному обсязі інформує Генерального секретаря Ради Європи про вжиті нею заходи і причини їх вжиття.

Указом Президента України від 24 лютого 2022 року №64/2022, яким затверджений Законом України від 24 лютого 2022 року №2102-IX «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні», вищезазначені норми також були дотримані. Зокрема, наведено положення щодо обмеження прав, серед яких право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, та необхідність повідомлення Генерального секретаря ООН та офіційних осіб іноземних держав про введення в Україні воєнного стану, про обмеження прав і свобод людини і громадянина, що є відхиленням від зобов'язань.

Обговорення. Варто відмітити, що певні норми українського законодавства щодо обмеження права на таємницю кореспонденції в умовах воєнного стану, які наведені в Конституції України, Законі України «Про правовий режим воєнного стану» та в Указі Президента України від 24 лютого 2022 року №64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» потребують узгодження. Так, норми статті 64 вітчизняної Конституції перелічують права, які не можна обмежувати навіть за умов воєнного чи надзвичайного стану. Натомість Законом України «Про правовий режим воєнного стану» передбачено, що в указі Президента України про введення воєнного стану зазначається вичерпний перелік прав, які можуть зазнавати обмежень в умовах воєнного стану.

До того ж, існуюча в Україні модель регулювання обмежень прав і свобод людини в умовах воєнного та надзвичайного стану, зокрема щодо права на таємницю кореспонденції, не в повній мірі відповідає вимогам правової держави. Ймовірно, що норми законодавства у цій сфері залишаються на розсуд державних органів, уповноважених вводити воєнний чи надзвичайний стан, питання про те, які права і свободи людини можна обмежувати у зв'язку із введенням воєнного чи надзвичайного стану. Певна річ, що в такому випадку конституційне право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції залишається незахищеним від неправомірного обмеження під приводом усунення суспільної загрози (Левченко, 2020: 193) або у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності.

Крім того, Законом України «Про правовий режим воєнного стану» встановлено причини для введення воєнного стану та відповідно обмеження окремих прав і свобод людини. Це, зокрема, збройна агресія чи загроза нападу та небезпека державній незалежності України, її територіальній цілісності. Однак тлумачення, що саме варто розуміти під поняттями «збройна агресія», «загроза нападу» чи «небезпека державній незалежності та територіальній цілісності» національне законодавство не містить. Очевидно, що по суті введення режиму воєнного стану та встановлення обмежень прав і свобод людини може мати місце з підстав, які вбачаються достатніми на думку членів Ради національної безпеки і оборони України, Президента України та народних депутатів. Звісно, це не дає достатніх гарантій уникнення зловживань у сфері обмеження прав людини, у тому числі права на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, в умовах воєнного стану (Славко, 2016: 75).

Висновки. Таким чином, воєнний стан є практично єдиною легальною можливістю суттєвого обмеження права людини на таємницю кореспонденції. Тому будь-які прогалини в законодавстві чи проблеми практичної реалізації законодавчих норм можуть спричинити надмірне або необґрунтоване обмеження права на таємницю кореспонденції в умовах воєнного стану. З метою недопущення таких ситуацій варто удосконалити окремі положення національного законодавства.

Перш за все, доцільно використати наявну в західноєвропейських та американських країнах практику регулювання основних питань в умовах дії воєнного чи надзвичайного стану. Низку положень законодавства зарубіжних країн, у тому числі щодо чіткого визначення обмежень прав і свобод людини в умовах воєнного стану, слід розглядати як перспективні, які доцільно врахувати для подальшої імплементації їх у вітчизняне законодавство (Ковалів, Рутар, Павлишин, 2015: 186-187). Тож видається доречним трансформувати українську модель регулювання обмежень прав і свобод людини, серед яких і право на таємницю кореспонденції, в умовах воєнного та надзвичайного стану з існуючої другої моделі до найбільш оптимальної першої, при якій конституція встановлює перелік тих прав, які можна обмежити в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Зокрема, рекомендується внести зміни до статті 64 Основного Закону таким чином, щоб замість переліку статей Конституції, які гарантують права людини, які не можуть бути обмежені в умовах воєнного чи надзвичайного стану, зазначити чіткий перелік прав і свобод людини, які можуть бути обмежені в таких умовах. Це дозволить ефективно забезпечувати і захищати ці права, у тому числі, гарантоване Конституцією України право людини на таємницю кореспонденції (Левченко, 2020: 194). До того ж, це дозволить також узгодити норми щодо обмеження прав людини в умовах воєнного стану, які містяться в статті 64 Конституції України та Законі України «Про правовий режим воєнного стану» щодо переліку лише тих прав, які дозволено обмежувати в умовах воєнного стану.

Крім того, необхідно на законодавчому рівні, зокрема в Законі України «Про правовий режим воєнного стану» надати визначення поняттям «збройна агресія», «загроза нападу» чи «небезпека державній незалежності та територіальній цілісності». Адже нормативно закріплене тлумачення цих понять, які є підставами для обмеження як права на таємницю кореспонденції в умовах воєнного стану, так і інших прав і свобод людини, надасть гарантії уникнення необґрунтованого обмеження цих прав.

References:

1. Kovaliv, M.V., Rutar, A.I., Pavlyshyn, Yu.V. (2015). Porядok i pidstavy vvedennia pravovoho rezhymu nadzvychainoho stanu (The procedure and grounds for the introduction of a legal state of emergency). *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, 2, 180-188. (in Ukrainian).
2. Kozubenko Oleksandr (2022). Prychyny viin u XXI stolitti. Pro skladne – prostymy slovamy (Causes of wars in the 21st century. About the complicated – in simple words). URL: <https://armyinform.com.ua/2021/03/21/prychyny-vijn-u-hhi-stolitti-pro-skladne-prostymy-slovamy/> (in Ukrainian).

3. Levchenko, A.V. (2020). Zabezpechennia prava na taiemnytsiu korespondentsii v umovakh nadzvychainoho stanu: zakordonnyi dosvid dlia Ukrainy (Ensuring the right to secrecy of correspondence in the state of emergency: foreign experience for Ukraine). «*KELM*» (*Knowledge, Education, Law, Management*, 4 (32), 189 – 194. DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.4.1.35>. (in Ukrainian).
4. Senatorova, O.V. (2018). Prava liudyny i zbroini konflikty (Human rights and armed conflicts). Navchalnyi posibnyk. Kyiv: Vydavnytstvo FOP HOLEMBOVSKA O.O., 208 s. (in Ukrainian).
5. Slavko, A.S. (2016). Obmezheniya prav i svobod liudyny i hromadyanyna za umov dii rezhymy voiennoho stanu: porivnyalno-pravovyy aspekt ([Restrictions of human and civil rights and freedoms under the conditions of martial law: a comparative legal aspect). *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, Seriya Pravo, 41(2), 74-78. (in Ukrainian).
6. Figel, Yu.O. (2015). Obmezheniya prav liudyny v umovakh voiennoho stanu (Restrictions of human rights under martial law). *Naukovyy visnyk Lvivskoi komertsiiinoi akademii*, Seriya – Urydychna, 2, 222-230. (in Ukrainian).
7. Khyla, I.Yu. (2019). Konstytutsiini osnovy obmezheniya prav i svobod v umovakh nadzvychaynoho stanu: dosvid zarubizhnykh krain (Constitutional bases of restriction of the rights and freedoms in the conditions of a state of emergency: experience of foreign countries). *Naukovyy visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*, 2(1), 39-44. DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.2-1.6> (in Ukrainian).

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-20>

ЛІБЕРАЛІЗМ ЯК СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКА ІДЕЯ ТА ОСВІТНЯ ПРАКТИКА

Ілля Лисоконь,

асистент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи

Криворізького державного педагогічного університету

(Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-1722-1825

lysokon2697@gmail.com

Анотація. Стаття присвячена визначенню основних соціально-філософських поглядів щодо лібералізму та лібертаріанства у науковому дискурсі політичної та соціальної філософії; висвітленню процесу інтеграції основних ліберальних ідей в українську освітню політику та реалізації ліберальних положень на практиці; дослідженню витоків суспільно-політичних ідей сучасного лібералізму, опису його концептуальних положень, форм та видів. Під час дослідження було визначено ліберальні принципи, співставленні ліберальні принципи по відношенню до української системи освіти та визначено горизонтальні взаємозв'язки освітніх інститутів у реалізації ліберальних ідей в освітній політиці. У результаті наукової розвідки було визначено, що освіта як соціокультурний феномен перебуває в центрі постійної уваги і важливу роль у процесі планування та реалізації державної освітньої політики відіграють історичний досвід, політичний устрій держави та пануючі суспільно-політичні ідеї.

Ключові слова: лібертаріанство, освітня політика, політична філософія, свобода, соціально-політична ідея, соціокультурний феномен.

LIBERALISM AS A SOCIO-PHILOSOPHICAL IDEA AND EDUCATIONAL PRACTICE

Illia Lysokon,

Assistant at the Department of Social Pedagogy and Social Work

of the Kryviy Rih State Pedagogical University

(Kryviy Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-1722-1825

lysokon2697@gmail.com

Abstract. The article is devoted to defining the main socio-philosophical views on liberalism and libertarianism in the scientific discourse of political and social philosophy; highlighting the process of integration of the main liberal ideas into Ukrainian educational policy and implementation of liberal provisions in practice; investigating the origins of social and political ideas of modern liberalism and describing its conceptual positions, forms and types. The study identified liberal principles, compared liberal principles in relation to the Ukrainian education system and identified horizontal interconnections of educational institutions in the implementation of liberal ideas in education policy. As a result of scientific exploration, it was determined that education as a socio-cultural phenomenon is in the focus of constant attention and an important role in the planning and implementation of state educational policy is played by historical experience, the political structure of the state and the prevailing socio-political ideas.

Key words: libertarianism, education policy, political philosophy, freedom, socio-political idea, socio-cultural phenomenon.

Вступ. Українська система освіти нині перебуває в процесі активного реформування, що передбачає поступове зближення з європейським освітнім простором та неухильне дотримання вимог Болонської системи. Лібералізація суспільного життя безпосередньо впливає на освіту, і вимагає впровадження основних соціально-політичних та філософських ідей лібералізму в дану сферу суспільного життя.

Соціальні, філософські та політичні ідеї лібералізму розглядають освіту як засіб покращення життя людей, оскільки освіта дає можливість людині набути необхідних компетентностей, як правило політичних та підприємницьких, задля подальшої професійної або підприємницької діяльності та отримання соціального досвіду для прийняття політичних рішень. Тому, лібералізм в освітньому середовищі спрямований на забезпечення максимальної академічної свободи всіх учасників освітнього процесу та інститутів освіти, зокрема свободи викладання і навчання, пошуку методів дослідження, автономії університетів (Д'юї, 2003: 12).

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі опрацювання філософських та соціально-політологічних джерел об'єктивно і комплексно обґрунтувати ліберальні засади сучасної освітньої політики. Відповідно до мети дослідження сформульовано основні його **завдання**: визначення витоків лібералізму, його основних положень і форм; висвітлення лібертаріанства в дискурсі політичної філософії; з'ясування суті освітньої політики та її ідеологічних засад; виявлення специфіки ліберальних ідей в освіті та її принципів.

Матеріал і методи досліджень. Для роботи було використано спеціальні соціально-філософські принципи світоглядного плюралізму, багатовекторності, всебічності. У дослідженні використано як загальнонаукові (аналіз, описовий, синтез, структурно-системний, узагальнення), так і спеціально наукові методи дослідження (системний, порівняльно-історичний, ретроспективний).

Основна частина. Лібералізм зароджується як ідеологія у XVII ст., підґрунтям якої були філософські, соціально-політичні та правові погляди епохи Просвітництва (Гай-Нижник, 2014: 5). Остаточне формування лібералізму як політичної, соціальної, економічної та філософської доктрини варто відносити до другої половини XIX ст. До основних ідеалів лібералізму відносять верховенство права та рівність всіх перед законом, приватну власність та право на індивідуальну підприємницьку діяльність, свободу дій кожного індивіда в товаристві, чітке визначення повноважень держави, її інституцій та церкви (Гай-Нижник, 2014: 5-6).

На нашу думку, лібералізм як доктрина та ідеологія фактично пропонує нову картину соціальної та політичної філософії, а також устрою держави, оскільки церква як єдине джерело пізнання і прощення ставиться під сумнів, окремі теорії походження держави спростовуються (теологічна, марксистська, насильницька, органічна тощо), ідеї походження монархів від богів або божественного права на владу протягом всього життя відкидаються.

Витоки лібералізму мають дуже давнє коріння. Ідеї свободи, справедливості, демократії та участі кожного в житті держави яскраво представлені за часів Античності. Класичну модель лібералізму часів Античності можна визначити як «громадян–власник–воїн». Дана модель реалізує право кожного на участь у прийнятті рішень і встановленні єдиних норм життя, наявності приватної власності та розпоряджанні нею, захисту власної приватної власності та наданих прав.

Одним із принципів лібералізму є гуманізм, який активно розвивався за часів Відродження. Повернення до природного, до людини стало поштовхом до революційних проявів в Європі. Так, наприклад Англійська революція (1639-1689), яка почалася через кризу сільського господарства, проблеми в торгівлі та промисловості, релігійні розбіжності і конфлікт між законодавчою та виконавчою гілками влади (Кононенко, Джолос, 2021: 15-16). В результаті революції відбувся перехід від абсолютної монархії до обмеженої, за якою влада англійського монарха обмежувалась парламентом, а також було прийнято низку законодавчих актів, які гарантували цивільні права громадянського населення.

Джон Локк у праці «Два трактати про правління» (Локк, 1988: 137-405) стверджує про те, що основу стабільного суспільства мають ставати люди, які мають особисту свободу. Таким чином основу його ідей склали невід'ємні, природні права. Він вважав, що кожна людина має дві базові свободи – економічну та інтелектуальну. Під економічною варто розуміти право людини на приватну власність, а під інтелектуальною – свободу вибору та совісті. Проте використовуючи дані свободи, вважав Дж. Локк, людина існуючи в певному соціумі укладає з ним суспільний договір. Суспільний договір виступає підвалиною для утворення держави і наділення її інституцій основними владними повноваженнями, в тому числі необхідними для захисту та забезпечення суспільного ладу.

Німецький філософ Іммануїл Кант вважав, що ідеї волі та Бога невідні теоретичному, хоча є основою «практичного розуму» (Кант, 2000). Тому він перший осмислив права людини не ґрунтуючись на теологічні догми, а виключно на етичних ідеях. Таким чином можна стверджувати, що права людини базуються на безсторонній участі та виключно на законах природи, які врегульовані в певному суспільстві окремими моральними нормами або нормами права.

Разом із тим заслуговують на увагу праці Людвіга фон Мізеса «Соціалізм: економічний та соціологічний аналіз» (Мізес, 1921) та «Людська діяльність: трактат із економічної теорії» (Мізес, 1949). На його думку, держава повинна вести політику невтручання і вільного ринку. Мізес як представник австрійської школи неолібералізму вважав, що лібералізм як ідеологія або догма є лише додатком до наукових праць та ідей організації суспільного життя. Він вважав, що лібералізм фактично перебуває лише на етапі власного формування, і як соціально-філософська доктрина стосується виключно матеріальної сторони життя людей. На його думку, лібералізм не стосується духовних та метафізичних потреб людини.

Окрім того, цікаву тезу щодо рівності перед законом незалежно від походження та майнового стану висловлює Шарль Монтеск'є. У своїх працях «Перські листи» (Монтеск'є, 2013) та «Про дух законів» (Монтеск'є, 2019). На його думку дієвим механізмом побудови рівності в суспільстві є поділ влади, адже відокремлений та врівнова-

жений розподіл владних повноважень, з чіткою системою державних органів, дозволяє максимально забезпечити реалізацію прав людини. Поділ влади як філософська ідея, соціокультурний та політичний феномен знайшов своє відображення у Конституції США 1787 року.

Тим часом шотландець Адам Сміт активно працює над концепцією незалежності з боку держави щодо приватного життя, економічної діяльності та морального подоби людини. У праці «Теорія моральних почуттів» (Гаркаво, Запорожан, 2018) Адам Сміт пропонує концепцію, за якою особиста матеріальна зацікавленість людини впливає на якість виробленого нею продукту, ефективність роботи та побудови конкурентоспроможного суспільства.

Український дослідник Павло Гай-Нижник, проаналізувавши трактат Адама Сміта «Дослідження про природу і причини багатства народів», дійшов висновку, що філософ стверджував «за певних умов вільний ринок здатний до природного саморегулювання і досягти більшої продуктивності, ніж ринок з безліччю обмежень» (Гай-Нижник, 2014: 8).

Певними правилами, які регулюють окремі питання суспільного життя на певній території, що виникли на основі ідей, традицій, побутових обрядів і є обов'язковими для всіх, варто вважати моральні принципи. Девід Юм вважав, що моральні норми є результатом поведінки людей, їх соціальної взаємодії та історичного розвитку суспільства, як усталена система взаємовідносин, яка не може бути врегульована іншими нормами, зокрема нормами права.

Ми поділяємо думку Девіда Юма, оскільки міфологія чи віра в Бога як форма усвідомлення, окремі традиції, обряди, культура і побут людей формують специфічні взаємозв'язки задля реалізації взаємодії людей та їх спілкування. Фактично все це є моральними нормами, які не підлягають правовій регламентації, але сприймаються суспільством як обов'язкові до виконання.

Фактично лібералізм виводить на перший план права людини, надані їй природою від народження і які супроводжують її до самої смерті, так звані природні права. Варто додати, що лібералізм знаходить своє відображення не лише у природному праві, а й позитивному за яким основою для закону є авторитет розуму. Позитивне право відрізняється від природного тим, що норми визначаються людьми, а владою лише встановлюються як обов'язкові для суспільного життя. Позитивне право регулює суспільні межі дозволеного і забороненого через закони, підзаконні акти, юридичні прецеденти та інші правові джерела.

Виходячи з даної позиції варто охарактеризовано форми лібералізму:

Економічний – свобода приватної власності та можливості ведення підприємницької діяльності, розвиток конкуренції ринку, реалізація механізмів бездержавного економічного регулювання розвитку суспільства;

Культурний – реалізація основних культурних благ та потреб людини (свобода вибору, свобода релігії, свобода листування та пересування, особиста свобода) і незалежність культурницьких організацій від держави, ідеології та релігії.

Політичний – реалізація прав та свобод людині, індивідуальна участь кожного в управлінні державою через владні та громадські інститути, верховенство права та рівність всіх перед існуючими законами держави;

Соціальний – доступ до базових потреб (медицина, освіта, приватна власність, захист економічних інтересів);

Лібералізм як соціально-філософська ідея та практика сформована у вигляді критики феодального державного устрою. Лібералізм втілюється у життя на принципах відкритого ринку, демократизму, законності, конкуренції, політичного плюралізму, рівності перед законом та розподілу влади. На українських землях поширення ліберальних ідей можна окреслити у період з другої половини XIX ст. до початку XX ст. Ліберальні ідеї розгорталися в контексті становлення національної ідентичності українців в умовах історичних викликів (Галів, 2014: 191).

Провідниками ліберальних ідей на українських землях як правило були представники інтелігенції В. Білозерський, М. Драгоманов, Б. Кістяківський, М. Максимович, Д. Пильчиков та інші, які дуже часто використовували у своїй політичній, соціальній та громадській діяльності дані ідеї. В умовах активних суспільно-політичних та соціокультурних змін не було винятком охоплення педагогічної думки ліберальними засадами. Виявом ліберальних поглядів на українських землях були реформи, в тому числі у системі освіти. Проведені реформи у Російській та Австро-Угорській імперіях мали сублімовані оцінки, проте вони визначали часткову реалізацію прав та свобод людини для отримання освіти.

На нашу думку, оцінки інтелігенції щодо проведених реформ, особливо освітніх, мають суперечний характер. З одного боку інтелігенція підтримує реформування освіти у суспільно-політичному дусі лібералізму, що позитивно впливає на розвиток шкільництва та академічного середовища. З іншого інтелігенція продовжує схвалювати провідну роль імператора, тим самим продовжуючи підтримувати існуючий бюрократичний механізм, який представлений великою кількістю інституцій та чиновників в освіті. Окремим предметом суперечностей залишалась українська мова та культура (Галів, 2014: 193-194).

Отже на підставі вище викладеного можливо зробити висновок, що лібералізм як філософська та суспільно-політична ідея починає формуватися в епоху Просвітництва у різних європейських державах (Англія, Німеччина, Франція, Шотландія) та колоніальній Америці на протигагу монархізму, беззаперечній діяльності церкви та абсолютному регулюванню державою всіх суспільних процесів. Лібералізм як ідея має на меті дотримання економічних, політичних, соціальних та культурних прав та свобод людини на основі правового регулювання. На українських землях лібералізм знайшов своє відображення у різнопланових реформах другої половини XIX ст., які проводились у Російській та Австро-Угорській імперіях.

Політична культура, як сукупність цінностей та настанов взаємодії соціальних груп, окремих громадян із політичною владою, є невід'ємною частиною сучасної соціальної та політичної філософії. Політична культура є дуже важливим предметом політичної філософії, оскільки вона ґрунтується на певній метафізиці – ідеї, ідеали

або ідеологія, що не лежить у призмі матеріального, а керується моральною (душевною) складовою. Фактично закладені ідеали лібералізму мають значний вплив на політичне життя в наш час. Політична філософія дозволяє визначити прояви певних політичних ситуацій або феноменів, їх появу, критерії для оцінки та зіставити різні позиції для отримання виваженої нейтральної позиції.

На рубежі XIX–XX ст. активні соціально-політичні процеси впливають на перетворення класичного лібералізму за різними напрямками. Різні підходи до пояснення суспільно-політичних ідей лібералізму призвели до появи генези проблематики сучасного лібералізму (Андрущенко, Бабкіна, Горбатенко, Хома, 2017: 14):

1. НЕОЛІБЕРАЛІЗМ (перша половина XX ст. – початок XXI ст.): *Європейська інтерпретація* (Фрайбурзька школа (ордолібералізм) – В. Ойкен, Л. Ерхард; Австрійська школа – Л. Мізес, Ф. Гаєк; Лондонська школа – Е. Кеннан, Л. Роббінс, Ф. Гаєк); *Американська інтерпретація* (Чиказька школа – Ф. Найт, Дж. Стіглер, М. Фрідман; Консервативний лібералізм – Г. Сорман; Неоконсерватизм – Р. Рейган, М. Тетчер; Утилітаристи – Р. Брандт, Р. Гудін; Деонтологи (теоретики права) – А. Донаган, Дж. Ролз; Ліберали – Р. Дворкін, Т. Нагель, В. Кимлічка, Дж. Ролз).

2. СУЧАСНИЙ ЛІБЕРАЛІЗМ: *Лібертаріанство* (Д. Боуз, Р. Нозік, М. Ротбард); *Комунітаристика* (А. Макінтайр, М. Сендел, Ч. Тейлор, М. Уолцер).

Етико-правова спрямованість ліберального дискурсу фактично вибудувала модель сучасної ліберальної доктрини, чітко розмежувавши різні ідеї та науки школи, але пов'язавши їх між собою. Аналіз основних ліберальних ідей Австрійської школи стало основою для зародження Лондонської та Чиказької шкіл. Дотичні ідеї Лондонської та Чиказької шкіл, враховуючи консервативний лібералізм стають основою для зародження неоконсерватизму. Предмету нашого дослідження стосується *лібертаріанство*.

Лібертаріанство – найбільш радикальна течія сучасного лібералізму основною засадою якого є максимальна свобода людини на умовах мінімального державного втручання (Андрущенко, Бабкіна, Горбатенко, Хома, 2017: 242).

Лібертаріанство як ідея полягає в максимальній свободі людини у прийнятті політичних, економічних, соціальних та особистісних рішень, а держава виступає своєрідним гарантом реалізації певної групи прав. Лібертаріанство не відкидає ідею держави, її існування або устрою, проте діяльність держави повинна бути обмежена – держава виступає гарантом життя людини та її власності. У такому випадку державні інституції, які перевищують свої владні повноваження по відношенню до особи фактично є порушниками.

Розглянувши поняття лібертаріанства, перейдімо до провідних ідей даної доктрини, що сформульовані Д. Боаз (Андрущенко, Бабкіна, Горбатенко, Хома, 2017: 246–248): індивідуалізм (людина як найвища цінність), індивідуальні права (природні права та встановлені суспільним устроєм права і свободи людини), спонтанний порядок (організованість суспільства у державу, організованість державного апарату та процесів), верховенство права (жодна людина не є вище закону), обмежене врядування (чітка регламентація владних повноважень державного апарату), вільний ринок (обмежена участь держави у формуванні кон'юнктури ринку), чесне виробництво (реалізація прав на власне виробництво та власне розповсюдження продуктів своєї діяльності), природна гармонія інтересів (рівновага інтересів в умовах економічного вибору) та мир (вирішення конфліктів та проблем мирним шляхом).

У цьому сенсі основні акценти критики з боку лібертаріанців спрямовані на примусову природу держави, що не дозволяє індивідуі максимально користуватися власною свободою, втручання в ринковий механізм, функціонування якого за своєю суттю передбачає саморегулювання, виконання фіскальної функції, у якій представники лібертаріанської думки фактично вбачають крадіжку на користь «споживачього» чиновницького апарату. Крім того, критикують призив на військову службу, цензуру, будь-яке втручання в приватне життя тощо (Андрущенко, Бабкіна, Горбатенко, Хома, 2017: 244).

Критика лібертаристів щодо державного апарату і втручання у ринковий механізм є абсолютно виправданою. Якщо взяти за приклад Радянський Союз, то планова економіка фактично вбила державний устрій. Повний контроль за виробництвом, принцип «кількість важливіша за якість» фактично ізолювати економічне життя СРСР від світової економічної спільноти. Лібертаристи вважають, що свобода приватної власності та захист держави від посягань на дану власність створює основу для розвитку ринкової конкуренції.

Розгляньмо особливості лібертаріанства залежно від ціннісних пріоритетів та основних ідей. Для визначення особливостей «правої» та «лівої» інтерпретації лібертаріанства скористуємось діаграмою Нолана. Він побудував свою діаграму виходячи із позицій, що лібертаріанство одночасно є економічною та особистісною свободою. На його думку «лівим» лібертаріанством є особиста свобода, а під «правим» він розуміє економічний консерватизм (економічна свобода особистості). Також Нолан вважає, що всі політичні процеси людини варто ділити на дві групи – особистісні та економічні.

Розглянувши діаграму Нолана можна дійти висновку, що дві групи політичних процесів, у яких беруть участь люди фактично відображають участь держави у прийнятті рішень. Таким чином, лібертаріанство як ідея визначає мінімальну участь держави в економічному житті суспільства і правовій регламентації даної діяльності, а тоталітаризм навпаки визначає провідну роль державного апарату в особистісному та економічному житті суспільства.

В освітньому дискурсі протягом тривалого часу існують суперечності щодо визначення поняття освіти політика. Для подальшого використання в рамках наукового дослідження нам імпонує поняття, яке визначено в праці «Освітня політика: філософія, теорія, практика». У зазначеній науковій праці В. Бобрицька стверджує, що «освітня політика може визначатися як міждисциплінарна галузь знань на стику філософії освіти, політичної науки, порівняльної педагогіки, яка досліджує розвиток освітніх систем на різних рівнях (світовому, національному, регіональному тощо), обумовленість державної політики у сфері освіти через розкриття взаємовідносин

владних інституцій, освітніх структур, громадських об'єднань, соціальних груп, індивідів для реалізації своїх інтересів і потреб в освіті як одній із найважливіших складових суспільного життя» (Бобрицька, 2015: 141-142).

До основних принципів лібералізму відносять: власність, індивідуалізм, людська натура, людський розум, прогрес, репрезентація у владі та світськість (Іванюк, 2006: 14-16). Для аналізу ліберальної моделі освітньої політики пропонуємо інтерпретувати перелічені принципи по відношенню до системи освіти (табл. 1).

Таблиця 1

Інтерпретація ліберальних принципів по відношенню до системи освіти в Україні

Принцип	Відображення в освітній політиці
Власність	проявляється через право власності, яке може бути отримане завдяки економічній діяльності. Успішна економічна діяльність може бути досягнута через високий рівень освіченості суспільства, а також законодавчі гарантії щодо отримання освіти та її якості.
Індивідуалізм	проявляється через людиноцентризм і свободу вибору в організації освітнього процесу, змісті освіти, обранні методів навчання та виховання.
Людський розум	«Ліберальна ідеологія підкреслює змозгу людського розуму вирішувати соціальні проблеми і покращувати суспільство. Потрібно використовувати наукові методи для вирішення соціальних проблем; ірраціональність і підозрілість – основні перешкоди на шляху до людського прогресу» (Іванюк, 2006: 14).
Прогрес	активна інноваційна та науково-технічна діяльність, як засіб розвитку суспільства та реалізації його соціального запиту.
Репрезентація у владі	встановлення меж взаємодії різних інститутів освіти, суспільства та влади стосовно загальної доктрини освіти.
Світськість	свобода освітнього середовища закладу освіти від релігійного та політичного втручання, освіта базується на принципах науковості, гласності та відкритості.

Особливістю ліберальних поглядів щодо системи освіти є її інноваційна діяльність, аполітичність та випереджальний характер. Фактично політика тут розглядається не як механізми управління, а як спільна справа та свобода вибору. Відтак зростає роль горизонтальних взаємозв'язків різних інститутів освіти, що постають як механізм реалізації ліберальних відносин загалом у суспільстві.

Так, розглядаючи горизонтальні взаємозв'язки варто визначити три основні освітні інститути: держава (мінімальна централізація влади, виключно встановлення законодавчих меж), заклади освіти (визначення власної місії та бачення розвитку в освітньому просторі, свобода вибору змісту освіти та організації освітнього процесу) та стейкхолдери (академічна свобода, свобода вибору методів навчання, вплив на підготовку фахівців враховуючи попит та пропозицію).

Можна стверджувати, що ліберальні ідеї освітньої політики спрямовані безпосередньо на свободу людини в освітньому просторі. Так, у вищій школі ідеї лібералізму відображаються в академічній мобільності, свободі вибору і викладання, студентоцентрованому навчанні. За таких умов здобувач отримує можливість побудувати індивідуальну освітню траєкторію, а викладач отримує свободу вибору методів викладання за своїми науковими інтересами.

Принциповим елементом ліберальної моделі освітньої політики у вищій школі варто вважати автономію університетів. Автономія університетів є своєрідною свободою, яка відіграє важливу роль у формуванні його місії, детекції та розвитку академічної свободи, реалізації можливості обирати індивідуальну траєкторію розвитку. Автономія є складним феноменом в освітній політиці, оскільки передбачає «самостійність, незалежність і відповідальність закладу вищої освіти у прийнятті рішень стосовно розвитку академічних свобод, організації освітнього процесу, наукових досліджень, внутрішнього управління, економічної та іншої діяльності, самостійного добору і розстановки кадрів» (Закон України «Про вищу освіту», 2014).

Варто відзначити, що автономізація університетів закладає засади лібералізму в управлінні вищою школою, що в свою чергу сприяє розвитку окремих ліберальних ідей. Наприклад, академічна мобільність як ліберальна ідея освітньої політики в галузі вищої освіти полягає в розширенні можливостей здобувачів освіти і викладачів. Студентство отримує можливість обирати інші заклади вищої освіти для розширення культурного та наукового діалогу, набуття специфічних компетентностей та удосконалення наявних навичок необхідних для подальшої професійної діяльності. Викладач має можливість провадити професійну та наукову діяльність, ознайомитись із кращими професійними практиками та підвищити власну професійну кваліфікацію в контексті глобалізаційних викликів сучасності.

Академічна мобільність реалізує ліберальні принципи індивідуалізму та прогресу, через сутнісне наповнення освітнього процесу, збільшення інтелектуального потенціалу системи освіти та підвищення якості надання освітніх послуг, що загалом констатує випереджальний характер ліберальної моделі освітньої політики.

Окрему увагу можна приділити індивідуальній освітній траєкторії. Даний феном освітньої політики реалізується здобувачем вищої освіти через вільний вибір видів, форм, темпу здобуття вищої освіти, освітньої програми, навчальних дисциплін та рівня їх складності, методів і засобів навчання. Індивідуальна освітня траєкторія є проявом лібералізму в освіті, адже визначає свободу вибору студента під час здобуття вищої освіти, враховує його індивідуальні можливості та інтереси. Фактично індивідуальна освітня траєкторія студента визначає право на свободу у реалізації своїх інтересів і потреб в освітньому середовищі університету.

Висновки. В більшості держав Європи освітня політика як феномен перебуває в центрі постійної уваги. Масштабні реформи проходять протягом всього періоду історичного розвитку системи освіти із врахуванням загального курсу розвитку держави, її економічного розвитку та політичної системи. Проте не менш важливу роль відіграють і суспільно-політичні ідеї, які знаходять своє відображення у всіх сферах людського життя. Нині освітня політика більшості країн західного світу базується на ліберальних ідеях, які прийшли на зміну тоталітаризму та комунізму.

Ліберальні цінності в сучасному світі є дуже поширеними і фактично на основі цих ліберальних ідей будується європейська модель освітньої політики. Ліберальні цінності не сформується просто так, і мають цілком соціально-політичне та філософське підґрунтя, зокрема підґрунтям можна вважати ренесансні ідеї, гуманізм та антропоцентризм, які наголошують на людині, її свободах та ціннісних орієнтирах.

Здійснений аналіз, дає змогу дійти висновку, що реалізація ліберальної моделі в освітньому просторі вищої школи потребує серйозних матеріальних та нематеріальних витрат. Високі стандарти якості висуваються не лише до інформаційного та науково-методичного забезпечення, інфраструктури, а й до професійно компетентності науково-педагогічних працівників університетів. Потенційні зміни потребують якісного розширення адміністративного апарату управління – наявності фахівців у сервісних службах закладів вищої освіти задля забезпечення їх функціонування. Освітній лібералізм не може вирішити всі проблеми галузі вищої освіти. Проте самі ліберальні ідеї дозволяють системі вітчизняної вищої освіти наблизитися до європейських стандартів та положень.

Ліберальна цінність індивідуальної свободи в сучасній освітній політиці реалізується через автономію університетів (свобода вибору змісту освітнього процесу), академічну мобільність (реалізація власних інтересів через міжкультурний та суспільно-політичний діалог), індивідуальну освітню траєкторію (пошук власного «Я» та свобода оволодіння професійними компетентностями) та свободу вибору методів навчання, які дозволяють викладачеві максимально комфортно підібрати необхідні інструменти для викладу необхідного навчального матеріалу.

Разом із тим в умовах ліберальної моделі освітньої політики із посиленням автономії університетів відбувається і посилення соціальної відповідальності закладів вищої освіти. Адже свобода в академічному просторі є пріоритетним завданням, яке впливає на забезпечення функціонування доступності та якості освіти. Ліберальна освітня політика вбачає у вищій школі інструмент соціокультурного розвитку та економічного зростання. Тому за цих умов сутність ліберальних феноменів, особливо нині в українському освітньому середовищі, зазнає суттєвих трансформацій: від традиційного примусу до академічної мобільності, усвідомлення соціальної ролі індивіда через реалізацію власних потреб та інтересів, формування автономії закладів вищої освіти та їх корпоративної культури.

References:

1. Andrushchenko, T., Babkina, O., Horbatenko, V., & Khoma N. (2017). Politychna dumka XX – poch. XXI stolit: metodolohichni i doktrynalni pidkhody (Political thought of the 20th and early 21st centuries: methodological and doctrinal approaches). *Novyi Svit-2000*, Vols. 2, 535. [in Ukrainian]
2. Bobrytska, V. (2015). Problema stanovlennia poniattievo-katehoriinoho aparatu osvitoi polityky v strukturі doslidzhen fenomenu suchasnoi osvity (The problem of establishing the conceptual and categorical apparatus of educational policy in the structure of research into the phenomenon of modern education). *Osvitnia polityka: filosofia, teoriia, praktyka*, 109-143. [in Ukrainian].
3. Diui, Dzh. (2003). Demokratsiia i osvita (Democracy and education). Litopys, 294. [in Ukrainian].
4. Hai-Nyzhnyk, P. (2014). Liberalizm yak filosofska, politychna ta ekonomichna teoriia: narys istorii stanovlennia ta rozvytku (Liberalism as a philosophical, political and economic theory: an outline of the history of formation and development). *Hileia*, 88 (№ 9), 5–14. Retrieved from: <http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc/2014doc.liberalizm.php>. [in Ukrainian].
5. Haliv, M. (2014). Liberalni ideї v ukrainskomu istoryko-pedahohichnomu naratyvi (druha polovyna KhIKh – pochatok KhKh st.) (Liberal ideas in the Ukrainian historical and pedagogical narrative (second half of the 19th century – early 20th century)). *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. Serii: Pedahohika*, 10, 190-197. Retrieved from: <https://dspu.edu.ua/hsci/wp-content/uploads/2017/12/010-32.pdf>. [in Ukrainian].
6. Harkavko, V., & Zaporozhan Yu. (2018). Teoriia moralnykh pochuttiv Adama Smita i suchasnist (Adam Smith's Theory of Moral Sentiments and Modernity). *Sotsialno-humanitarnyi visnyk*, 18-19, 20-25. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sochumj_2018_18-19_6. [in Ukrainian].
7. Ivaniuk, V. (2006). Osvitnia polityka (Education policy). Universytet ekonomiky ta prava «KROK». Retrieved from: https://lib.iitta.gov.ua/1391/1/education_policy.pdf. [in Ukrainian].
8. Kant, I. (2000). Krytyka chystoho rozumu (Critique of pure reason). (I. Burkovskiy, Trans). *Yunivers*, 506. Retrieved from: http://aps-m.org/wp-content/uploads/2017/03/Krytyka_chystoho_rozumu.pdf [in Ukrainian].
9. Kononenko, Yu., & Dzholos, S. (2021). Derzhava i revoliutsii. Polityko-pravovi uroky burzhuazno-demokratychnykh i sotsialistychnykh revoliutsii Novoho chasu (Government and revolutions. Political and legal lessons from the New Age bourgeois-democratic and socialist revolutions). *Publichne pravo*, № 2 (42), 14-25. [in Ukrainian].
10. Lokk, Dzh. (1988). Dva traktaty pro pravlinnia (Two treatises on governance). *Mysl*, 137-405. Retrieved from: <http://grachev62.narod.ru/lock/content.html>. [in Russian].
11. Mizes, L. (1921). Sotsializm: ekonomichnyi ta sotsiologichnyi analiz (Socialism: an economic and sociological analysis). Retrieved from: <http://library.khpg.org/index.php?id=1301051531>. [in Ukrainian].
12. Mizes, L. (1949). Liudska diialnist: traktat iz ekonomichnoi teorii (Human activity: a treatise on economic theory). Retrieved from: <http://epi.cc.ua/chelovecheskaya-deyatelnost-traktat.html>. [in Ukrainian].
13. Monteske, Sh. (2013). Persidskie pisma (Persian letters). (E. Gunst, Trans). 352. Retrieved from: https://librebook.me/lettres_persanes. [in Russian].
14. Monteske, Sh. (2019). O dukhe zakonov (On the spirit of the law). (A. Gornfeld, Trans). 187. Retrieved from: http://loveread.ec/view_global.php?id=95042. [in Russian].
15. The Verkhovna Rada of Ukraine. (2014). Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» (The Law of Ukraine on Higher Education). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>. [in Ukrainian].

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-21>

EDUCATIONAL MODEL OF PERSONAL SELF-IMPROVEMENT OF STUDENTS BY MEANS OF DIGITAL TECHNOLOGIES

Olha Lunhol,

Ph.D. in Pedagogical Sciences,

*Associate Professor at the Department of Operational-Search Activities and Information Security
of the Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Kirovohrad region, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0001-8128-0072

olyalungol@gmail.com

Olha Haborets,

Ph.D. in Pedagogical Sciences,

*Assistant Lecturer at the Department of Fundamental Disciplines of the Donetsk National Medical University
(Kropyvnytskyi, Kirovohrad region, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0001-7791-6795

olga-gaborets@ukr.net

Abstract. Today a number of theoretical problems of self-development, in particular professional self-improvement of the personality of future highly qualified specialists, requires a balanced pedagogical approach. The aim of the article is to consider theoretical and methodological foundations and develop an educational model of the use of digital tools in the system of professional self-improvement of students on the example of institutions of higher medical education. The conducted pedagogical experiment allowed to check the effectiveness of the structural model of professional self-improvement of students developed by the authors by means of digital technologies. A number of methods of mathematical statistics were used, which made it possible to obtain qualitative indicators and determine the increase in the percentage of students by the levels of formation of professional self-improvement in comparison with the formative and final section. An educational model for the development of professional self-improvement of future specialists has been developed and its effectiveness in the educational process of medical university has been experimentally tested. We see prospects for further research in the development of theoretical and methodological foundations for training future professionals in various fields of professional activity through digital technology.

Key words: IT technologies, higher education, self-development, professional analysis, educational model.

Introduction. Today a number of theoretical problems of self-development, in particular professional self-improvement of the personality of future highly qualified specialists, requires a balanced pedagogical approach. It is important to identify the special nature of self-improvement of the future specialist, its essence and content in modern conditions; determining the place of professional self-improvement among other processes of personal self-development; substantiation of the main determinants of self-improvement of personality.

Analysis of foreign scientific literature gives grounds to conclude that attempts by scientists to comprehend the phenomenon of self-improvement of the individual intensified in the late twentieth century. At the beginning of the XXI century, foreign researchers formed two directions in the study of the problem of self-improvement of personality: psychological and pedagogical (E. Erickson (1996), J. D. Levinson (1997), etc.) and general science (W. Godwin, J. Passmore (2000)).

Philosophers emphasize the need to separate the concepts of self-education and self-improvement, giving preference to the mechanisms of self-improvement, their practical implementation in a particular area. Consequently, the concepts of self-education and self-improvement are considered by them as synonymous.

Scientists are studying the patterns of self-improvement of adults, since it is at the time that the most complete self-actualization of the individual is achieved. Given the active introduction of digital technologies in all spheres of our lives, self-improvement of the personality of future professionals by means of information technology is no longer just an anthropological problem, but becomes one of the most important and significant socio-pedagogical components of training, the educational process in particular, which requires adequate understanding and implementations. Therefore, **the aim of the article** is to consider theoretical and methodological foundations and develop an educational model of the use of digital tools in the system of professional self-improvement of students on the example of institutions of higher medical education.

Methodology. To achieve the aim of the article we used the complex of theoretical and empirical research methods. In the course of the research we analyzed pedagogical, methodological, professional literature and literature on the introduction of digital technologies in the educational process (comparison and juxtaposition of different views on the problem of the introduction of digital technologies in the educational process for the training of highly qualified specialists of higher education institutions, establishing the basic principles of development of professional and self-improvement of future specialists by means of digital technologies); synthesis (development and implementation of professionally oriented tasks of medical direction with the use of digital technologies in the educational process); b) empirical – observation, survey (questioning, testing, performance of professionally oriented tasks in which digital technologies are neces-

sarily involved) to determine the level of development of professional and self-improvement future doctors by means of digital technologies and to check the effectiveness of proposed educational model of personal self-improvement of students by means of digital technologies.

Results. Having carried out a thorough analysis of the scientific literature (Sendelj 2020; Bertholet et al., 2021; Lin et al., 2021; Schmitz, 2018; Chelongar et al., 2021; Abuvatfa et al., 2021), considering modern trends in the development of education and the needs of society for highly qualified specialists, we can offer our own definition of this pedagogical problem. Thus, we define the self-improvement of future professionals as a continuous, systematic and conscious process, which consists in self-deepening the level of own professional competence and development of professionally significant qualities and skills in accordance with social requirements, professional conditions and human moral qualities (Haborets, 2021).

S. Rubinstein (1999) argued that the process of personality development – is the process of ascent of man to his ancestral essence. Considering the life path of a person, the scientist noticed that this is not only a forward movement, but also an upward movement, to higher, more perfect forms, to the best manifestations of human essence. The scientist was one of the first to draw attention to the importance of reflection, associating with it a special way of human existence and his attitude to the world. It, in his opinion, seems to stop, interrupt the continuous process of life and take a person mentally beyond its limits. Consciousness performs at least three interdependent functions: regulation of mental processes, regulation of activity and the whole life of the subject, regulation of relations.

In the context of our study, it is important that the structure of personality, developed by S. Rubinstein, presents the needs, abilities, orientation. During the period of life a person shows his orientation, realizes abilities, improves personal and professional qualities and character. Activity harmonizes not only the internal structure of the personality, but also its integrity, consistency and features of worldview. Through systematic activity, a person changes the world and himself in this world, building his relationships with it, other people, life as such (Rubinshtein, 1999).

The study of a large amount of literature on the process of formation of self-improvement of the individual, gave the opportunity to conclude that not all its aspects are sufficiently studied, the phenomenon of self-improvement as an independent philosophical category has not yet acquired its full and systematic understanding. A lot of research has been accumulated, but they mostly focus on the functional characteristics of the processes of conscious self-development of the individual, does not consider the process of self-improvement of the individual in its fullness, does not determine its nature, content characteristics, essential features, mechanisms of implementation in social practice. Such an analysis of the phenomenon of self-improvement of the individual is possible when self-improvement is studied as a philosophical and anthropological phenomenon. At the same time, the features of the formation of an information civilization determine the fact that self-improvement of a person is not only an anthropological problem that depends on a particular individual, the level of his or her spiritual development and self-development, but today it is an important social problem that awaits adequate understanding, practical significance and social implementation.

Consider the place of digital technologies in the professional self-improvement of the future specialist on the examples of students of higher medical education. Currently, there are many areas of using IT in medicine, the knowledge of which and the corresponding high-quality skills a modern doctor should have, as well as constantly develop them, for example: methods of intracellular nanotechnologies, molecular diagnostics, biosensors and software; visualization of biostructures at the submicron level; study of biosignals of different nature; computer simulation of complex biological processes, 3D modeling of tissues and organs, interaction with patients through the medcard24 mobile application, development of artificial life support methods, etc.

In order to effectively master IT by future doctors, the problem arose of finding new integrated forms of education in an institution of higher medical education. Some issues of application of new information technologies in medicine are considered in the works of Sendelj R. (2020), Bertholet N. (2021), Cunningham J. (2021), Lin T. (2021), Lin C. (2021), Chen K. (2021), Schmitz P. (2018), Zadorozhna O. (2020), Kovalenko P. (2020), Chelongar K. (2021), Ajami S. (2021), Abuvatfa S. (2021), Bolilyi V. (2021) and others.

Continuing the position of scientists, we note that the conditions for the doctor's activity, taking into account the development of biomedical science and modern IT, in particular, the world's most common web technologies, the importance of improving health practices in Ukraine and the world, the provision of medical services, the need to move to continuous medical education, continuous professional development of doctors requires the creation of a new model of professional readiness of the future doctor. Thus, the components of this model, according to researchers, are:

- possession of health-correcting, health-preserving technologies related to biologization, chemicalization, greening, technicalization, informatization, psychologization of the doctor's activity, which allows to carry out an informed partnership of the tandem "doctor-patient";
- ability to professional thinking of a family doctor, which contains different styles (professional-ethical, clinical, environmental, genetic, information-technological);
- readiness for professional activity in all institutions and establishments of the health care sector: primary health care, family medicine;
- readiness to use modern web technologies in professional activities (teleconsultation, telemonitoring, creation and support of personal websites, blogging, etc.) (Haborets, 2020).

In order to identify the focus on the development of self-improvement of medical students using IT, we considered seven syllabi in medical informatics of various progressive institutions of higher medical education in Ukraine and analyzed the goals and results of this discipline. The results of the study are presented in more detail in (Haborets, 2021). In view of the presented research, we have concluded that the development of professional self-improvement by means of

modern IT is given extremely insufficient attention at the level of educational programs and, accordingly, the educational process. We have singled out two medical universities of Ukraine among the studied, the goals of the initial programs which aim at self-development and self-improvement of the future specialist by means of modern and advanced information technologies – I. Horbachevsky Ternopil National Medical University ("development of ability to master software different purposes and to update and integrate the acquired knowledge ") and Donetsk National Medical University ("ability to apply skills of using information and communication technologies as a means of self-improvement").

In the context of the Donetsk National Medical University university, we have directly developed a corresponding syllabus as a result of purposeful research and experiments. Thus, at the Department of Fundamental Disciplines of Donetsk National Medical University (DNMU) practical classes in medical informatics are organized in accordance with our improved program. According to the topic of practical training, the teachers of the department develop and constantly improve (due to rapid changes in the development of modern computer technology) tasks for students with special computer programs and applications that are installed on each computer in the classroom. These tasks are directly related to the practical aspects of information technology in medical science and health care. Medical informatics as a discipline involves students studying two modules: «Fundamentals of information technology in the health care system. Processing and analysis of medical and biological data» and «Medical knowledge and decision making in medicine and dentistry». The implementation of practical work in the first module is aimed at the following:

- formation of students' skills in working with a personal computer to search for medical and biological data using information technology;
- work of students with databases (their development and search of the necessary information in them according to the specified criteria);
- acquaintance with the principles of coding of medical information and use of international systems of classification of diseases;
- acquaintance with the principles of coding of medical information and use of international systems of classification of diseases.

The study of the second module of medical informatics involves:

- study of the basics of algorithmization of medical problems, basic concepts of logic and ways of applying formal logic in solving problems of diagnosis, treatment and prevention of diseases;
- work of students with expert systems;
- study of the principles of modeling in medicine (in particular, mathematical modeling);
- teaching students to work with various medical information systems, individual medical records;
- acquaintance with the basics of evidence-based medicine, ethical and legal principles of information management in the health care system.

In the process of learning, students are offered to perform practical tasks with computer programs. For example, they consider: specialized computer programs used by doctors in diagnosing various diseases: «RadiAnt» – program for viewing medical images of the DICOM-PACS standard; IRPREVIEW – program to provide visualization of thermal field measurements, as well as for storage and processing of the obtained thermograms; program ICD-10, which assists medical staff in daily practice. It contains: directory, search by ICD code or text, links within the directory by code, as well as between search results and the directory. With the help of the program "Small Expert System" students get acquainted with the basic principles of the expert system, which are designed to consult with the user in any application area (for which the downloaded knowledge base is configured) to determine the probability of possible results. The program "Family Doctor" is able to identify the disease, give its description, symptoms and methods of treatment. Dental Simple Service – is a medical information system, which is designed to facilitate the routine work of the doctor, related to the implementation of basic clinical activities, namely: automate the registration of patients and visits, medical records, pre-registration, cash flow and other actions (Gaborets, 2018).

Today, 3D-technologies in medicine are used to create three-dimensional images, which, in combination with three-dimensional printing, create exact copies of fragments of the human body for the training of future doctors. 3D modeling in medicine allows to create three-dimensional models. Computed tomography images of patients are first transformed into images, and then into three-dimensional solid 3D models. Considering the high cost of implementing such models, an electronic resource Anatomy Learning (<https://anatomylearning.com>) has been developed using IT tools, where 3D images of all components of the human body are presented. The application is available for various computer devices running Windows, Mac and Android, which provides mobility of its use in the process of training future doctors.

During the study of the discipline "Anatomy" at the Department of Human Anatomy of the Donetsk National Medical University (Kropyvnytskyi, Ukraine) teachers and students use the Sectra Virtual Dissection Table (Abuvatfa, 2021). The possibilities of this resource are quite wide:

- 3D models show anatomical formations;
- models can rotate at any angle, tilt, increase, hide, change sharpness. This allows to study various anatomical formations in the view;
- allows to learn definition of any anatomic formation at pressing on which their name is deduced in Latin and English with a possibility of sounding that is very convenient for studying of the correct pronunciation;
- a search for anatomical formations by name that can be identified or added to the model is available.

By studying the musculoskeletal system, future doctors can consider the connection of bones and muscles separately or combine them, which is very helpful in mastering the topography of the above anatomical structures. In the section

on osteology there is a function of choosing individual bones with different colors on them all anatomical formations, their names in Latin, which allows students to spend less time searching in textbooks and faster to master and learn the topic of the lesson. The topography of some bones relative to others can be viewed in 3D, which is not possible on posters, models or preparations. For example, it is good to examine the ethmoid bone, the topography of which relative to neighboring bones cannot be seen on the preparation of the whole skull. In the section "Myology", this program allows students to examine all the superficial and deep layers of muscles, their points of origin and attachment to the bones, which is difficult to understand when looking at posters or textbook illustrations. Also, when studying the musculoskeletal system in this and the above programs, it is possible to watch a video demonstrating the function of a muscle group or each muscle separately. A good example is the demonstration of the joint function of the masticatory muscles when extending and raising the lower jaw or the supralingual muscles when lowering the lower jaw.

Through computer programs it is possible to disassemble the structure of tissues and internal organs in layers. Each layer can be selected, completely removed or made translucent, which is very convenient when studying the internal structure of organs. For example, when studying the liver in a translucent form, the arterial system of the liver is clearly visible: its own hepatic artery, partial arteries and veins, intersegmental vessels. By studying the human reproductive system, these programs have the opportunity to consider separately the female and male reproductive systems [5]. From our own experience, future doctors report that using such computer programs makes the topic clear to them after one or two re-examinations, while self-study of textbooks takes much more time, but has no such effect.

When teaching the discipline "Medical and Biological Physics" at the Donetsk National Medical University, teachers of the Department of Fundamental Disciplines use an original series of laboratory works located in the virtual educational environment "System of laboratory works in Medical and biological physics" (Lunhol, 2020; Sukhovirska, 2019).

Virtual laboratory work is an IT tool that, in the process of preparing students of a medical university, is an effective means of achieving learning goals. In particular, as an e-learning tool in biophysics lessons at Donetsk National Medical University, the authors created the Software product "Laboratory work "Study of the basics of hemodynamics using the device "Artificial circulation of blood SORIN C5", registered in the Ministry of Economy Development and Trade of Ukraine – Certificate of copyright registration № 81646, 09/21/2018 [16]. The work is performed within the theme "Hydrodynamics and hemodynamics". This software product is focused on the formation of research competencies in physics. As a result, students' knowledge and skills on this topic are better acquired by increasing the impact on their internal potential resources by involving the senses, in particular through video visualization of educational material (animation), sound effects and practical professional activities. In the course of experimental research the efficiency of methods of teaching medical and biological physics on the basis of information technologies was determined. Developed Software product «Sorin C5» (Sukhovirska, 2019) in the course of Medical and biological physics demonstrates the use of IT as a means of developing professional competencies of medical students, as an effective step in the use of modern interactive forms of information and as an important element of modern cognitive technologies.

When teaching a professional foreign language at a medical university, teachers use traditionally implemented education technologies and new modern digital technologies that have become an integral part of language teaching methods: Internet resources (text, audio and video information, e-mail, forums, chats); electronic lexicographic sources (network and local versions); multimedia textbooks and interactive books, as well as the latest IT, which are the driving force for effective learning (mobile applications, online quests, etc.); extracurricular activities that integrate the use of IT with natural, humanitarian and professional subjects; virtual laboratory work, augmented reality, interactive whiteboards, tables etc. In the process of teaching professional communication in a foreign language, different types of work with modern information technologies are used, which help to increase motivation and, consequently, self-study after class work.

Methodical recommendations for teachers "The use of information technology in the study of English in the specialty 221 "Dentistry" (on the example of the mobile application Kahoot!)" (Pyshnohub, 2021) – offer experience in the use of IT in the organization of the educational process of medical university, open new opportunities to improve learning, using the resources of mobile gadgets in all forms of education in the teaching of the discipline "Foreign language for professional purposes".

Expected result of using the Kahoot! mobile application by students:

- quick memorization of the proposed material;
- development of independence and motivation for self-improvement through the use of information technology;
- development of higher mental functions (thinking, memory, attention);
- manifestation of increased interest in the subject being studied.

The developed guidelines contain general information about the Kahoot! Application, intended for use by teachers in preparation for practical classes and independent work of students, as well as help to effectively use this resource in distance learning, which is quite relevant today.

A number of elective courses, such as European Computer Literacy Standard, are taught alongside medical informatics to provide sufficient IT knowledge in medical universities. The program of this discipline is developed in accordance with the curricula for higher education in the field of knowledge "HealthCare" specialty "Medicine", aimed at the formation and development of basic competencies in the use of modern software. The main tasks of studying the discipline are:

- formation and development of knowledge and skills necessary for the effective use of modern general and professional applications in educational, cognitive and professional activities;
- acquainting students with the role of new information technologies in professional activities, with the prospects for the development of computer technology and the importance of continuous professional self-improvement;

– development of the ability to independently master various software tools, update and integrate the acquired knowledge.

Thus, on the example of the considered disciplines and teaching aids it can be argued that the integration of scientific knowledge and professional skills by means of modern digital technologies ensures the development of professionalism of the future doctor and creates favorable conditions for continuous self-development and self-improvement throughout practice. It is also obvious that the use of digital technologies in the system of professional training is not only important for future doctors, but also for any highly qualified specialists.

As a result of conducting a pedagogical experiment and after processing statistical data, comparing in control and experimental groups on the level of formation of the activity criterion of the professional position of future medical professionals, the following results presented in Table 1.

Table 1

**Analysis of statistical data on the formation of personal development criteria
of future physicians by means of digital technologies**

Levels	Criterion indicators	Amount of students (%)	
		control group	experimental group
basic (reproductive)	insufficient understanding of self-assessment of one's activities, weak level of use of digital technologies for professional self-development	22,3	7,3
sufficient (heuristic)	ability to carry out self-analysis, self-control and self-assessment of results of activity on professional self-improvement with use of digital technologies;	66,1	70,6
creative	manifestation of strong-willed qualities, in particular persistence, discipline in the process of performing educational tasks and achieving the goals of professional self-improvement by means of digital technologies; formation of professionally important and necessary for the implementation of professional activities qualities	11,6	22,1

Conclusions. In the analysis of scientific works of Ukrainian and foreign scientists, psychologists and teachers, which reflect the main directions of professional self-improvement of future professionals, as well as outline the basic concepts of the problem, allowed to define the definition of "professional self-improvement". Professional self-improvement of the individual as a conscious, continuous, independent and purposeful human activity aimed at improving one's own traits and qualities in accordance with socially and personally significant values and ideals. For example, we consider self-improvement of future professionals as a continuous, systematic and conscious process, which consists in self-deepening of one's professional competence and development of professionally significant qualities and skills in accordance with social requirements, professional conditions and human moral qualities.

We have determined that, for example, the development of self-improvement and the development of skills for the professional and effective use of digital technologies by future physicians are closely interrelated and are a guarantee of the necessary changes in the Health Care system.

The research problem was considered based on the following definition: information technology is a set of methods and procedures by which the functions of collecting, transmitting, processing, storing and bringing information to the user in organizational and management systems using the selected set of technical means. In order to identify the focus on the development of professional self-improvement of future doctors using digital technologies, we reviewed seven curricula on medical informatics of various progressive institutions of higher medical education in Ukraine and analyzed the goals and results of the discipline "Medical Informatics". In general, on the example of detailed consideration of such disciplines as: "Medical Informatics", "Medical and Biological Physics", "Anatomy", "European Standard for Computer Literacy", "Foreign Language for Professional Purposes" it is proved that the integration of natural sciences knowledge and professional skills by means of modern IT ensures the development of professionalism of the future doctor and creates favorable conditions for continuous self-development and self-improvement throughout the practical activities. Obviously, accordingly, the statement about the extreme importance of using IT in the system of professional training of future doctors in order to develop their self-improvement.

References:

1. Erickson, E. (1996). Identity: youth and crises. [in English].
2. Levinson, D., & Levinson, J. (1997). Seasons of a Woman's Life : Implications for women and men. Ballantine Books. [in English].
3. Godwin, W. (1831). Thoughts on Man, his nature, productions and discoveries. Effingham Wilson, Royal exchange. [in English].
4. Passmore, J. (2000) The Perfectibility of Man. Indianapolis. Liberty Fund. [in English].
5. Haborets, O. (2021). *Rozvytok samovdoskonalennia maibutnikh likariv zasobamy informatsiinykh tekhnolohii* [Development of self-improvement of future doctors by means of information technologies]. Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University. Kropyvnytskyi: RVV KDPU im. V. Vynnychenka [in Ukrainian].
6. Rubinshtein, S. (1999). Fundamentals of General Psychology. [in English].
7. Sendelj R. (2020). Information Technology and Information Management in Healthcare. *Studies in health technology and informatics*, 274, 139–158. <https://doi.org/10.3233/SHTI200674> [in English].

8. Bertholet, N., & Cunningham, J. A. (2021). Information technology and addiction science: promises and challenges. *Addiction science & clinical practice*, 16(1), 7. <https://doi.org/10.1186/s13722-021-00216-y> [in English].
9. Lin, T. Y., Lin, C. T., Chen, K. M., & Hsu, H. F. (2021). Information technology on hand hygiene compliance among health care professionals: A systematic review and meta-analysis. *Journal of nursing management*, 29(6), 1857–1868. <https://doi.org/10.1111/jonm.13316> [in English].
10. Schmitz P. (2018). Information technology for brain banking. *Handbook of clinical neurology*, 150, 157–165. <https://doi.org/10.1016/B978-0-444-63639-3.00012-8> [in English].
11. Lunhol, O. M., Sukhovirska, L. P., Zadorozhna, O. V., & Kovalenko, P. H. (2020). The effectiveness of implementing "Heart-lung machine Sorin C5" software product in the educational process of medical university. *Information Technologies and Learning Tools*, 76(2), 250–263. <https://doi.org/10.33407/itlt.v76i2.3174> [in English].
12. Chelongar, K., & Ajami, S. (2021). Using active information and communication technology for elderly homecare services: A scoping review. *Home health care services quarterly*, 40(1), 93–104. <https://doi.org/10.1080/01621424.2020.1826381> [in English].
13. Abuvatfa, S. I., Bolilyi, V. O., Lunhol, O. M., & Sukhovirska, L. P. (2021). Use of Sectra Virtual Dissection Table in the educational process. *Information Technologies and Learning Tools*, 83(3), 49–59. <https://doi.org/10.33407/itlt.v83i3.3798> [in English].
14. Haborets, O. (2020). Zmist informatsiinykh tekhnolohii v systemi fakhovoi pidhotovky maibutnikh likariv [The content of information technologies in the system of professional training of future doctors]. *Naukovi zapysky. Vyp. 190. Serii: Pedahohichni nauky. Kropyvnytskyi: RVV KDPU im. V. Vynnychenka* [in Ukrainian].
15. Gaborets, O. (2018). Use of the data basis for solving medical problems. Proceedings of XXII International scientific conference «Practical applications of research findings in Ukraine and worldwide». Morrisville, Lulu Press. P. 10–15. [in English].
16. Sukhovirska, L. P., Lunhol, O. M., & Zadorozhna, O. V. (2019). Systems of virtual laboratory works on biophysics as a means of implementing the principle of professional orientation of student training. *Information Technologies and Learning Tools*, 70(2), 141–154. <https://doi.org/10.33407/itlt.v70i2.2657> [in English].
17. Pyshnohub, M. (2021). The use of information technologies in the study of English in the specialty 221 "Dentistry" (on the example of a mobile application Kahoot!)» (in Ukrainian and English). Kropyvnytskyi. Ukraine. [in Ukrainian and in English].

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-22>

МІЖРЕГІОНАЛЬНА КОНКУРЕНЦІЯ ЯК ШЛЯХ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНУ

Герман Маслівець,

аспірант кафедри регіональної політики

*Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби
Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)*

ORCID ID: 0000-0001-5254-7946

german28041996@gmail.com

Наталія Гринчук,

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри регіональної політики

*Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби
Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)*

ORCID ID: 0000-0002-8516-2417

grynchuknm@gmail.com

Анотація. Процеси розширення впливу регіональних суб'єктів на світовому ринку призвели до суттєвих змін не тільки в підходах, методах та інструментах управління і регулювання міжнародних економічних відносин, але і самій регіональній економічній політиці, що здійснюється в країнах. Регіональна економічна політика вже не є інструментом суто внутрішньої економічної політики держави і перетворилася на інструмент управління, який в значній мірі відповідає за конкурентоспроможність країни. Цей новий статус обумовлений також тим фактом, що регіон в порівнянні з національною економікою володіє значно більш адаптивним потенціалом в плані зміни зовнішніх умов і меншою інерційністю в процесі розвитку. Це є логічним способом концентрації факторів виробництва в порівняно короткий період часу, створюючи необхідні умови для впливу масштабів виробництва, агломерування, кластеризації на що в значній мірі впливає конкурентоспроможність території і діючих в ній економічних суб'єктів.

Ключові слова: конкурентоспроможність, міжрегіональна конкуренція, управління конкурентоспроможністю регіону, конкурентні переваги, економічний потенціал регіону.

INTERREGIONAL COMPETITION AS A WAY TO INCREASE THE COMPETITIVENESS OF THE REGION

Herman Maslivets,

*Postgraduate Student at the Department of Regional Policy of the Educational and Scientific Institute
of Public Administration and Civil Service of Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0001-5254-7946

german28041996@gmail.com

Nataliia Grynychuk,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,

*Associate Professor at the Department of Regional Policy of the Educational and Scientific Institute of Public
Administration and Civil Service of Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0002-8516-2417

grynychuknm@gmail.com

The processes of expansion of regional actors in the world market have led to significant changes not only in approaches, methods and tools for managing and regulating international economic relations, but also in the framework of regional economic policies implemented in countries. Regional economic policy is no longer an instrument of purely domestic economic policy of the state and has become a management tool that is largely responsible for the country's competitiveness. This new status is also due to the fact that the region, compared to the national economy, has a much more adaptive potential in terms of changing external conditions and less inertia in the development process. This is a broad way of concentrating factors of production in a relatively short period of time, creating the necessary conditions for the impact of the scale of production, the influence of agglomeration, which is significantly affected by the competitiveness of the territory and the economic entities operating in it.

Key words: competitiveness, interregional competition, regional competitiveness management, competitive advantages, economic potential of the region.

Постановка проблеми. Для того щоб визначити необхідні передумови і висвітлити рушійні сили регіоналізації та глобалізації в їх історичному розвитку і на нинішньому етапі, а також визначити теоретичні передумови для розвитку конкурентоспроможних відносин, необхідно більш детально висвітлити методологічні положення цього дослідження. Як представляється, процеси регіоналізації та глобалізації, що відбуваються в сучасній світовій економіці, а також конкурентні відносини між її суб'єктами, мають прогнозований вплив на національному, регіональному та місцевому (місцевому) рівнях. З урахуванням їх взаємозалежності та динамізму можна сказати, що вони мають діалектичну і синергетичну основу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним базисом дослідження послужили праці вітчизняних і зарубіжних авторів, присвячені проблемам функціонування та розвитку регіональної економіки як цілісної системи, підвищенню конкурентоспроможності регіонів, дослідження впливу інституційних чинників на регіональну економіку.

Значний внесок у створення сучасної парадигми регіонального розвитку та вирішення проблеми підвищення конкурентоспроможності регіону внесли такі вчені, як Дж. Бекаттіні, Р. Каманьї, П. Кругман, А. Маршалл, М. Портер, І. Данилов, Н. Калюжнова, Ю. Полшков, С. Растворцева, Л. Чайникова, Л. Шеховцева, та інші. Теоретичні основи дослідження інституційних чинників склали роботи зарубіжних вчених, в числі яких І. Ансофф, Т. Веблен, У. Гамільтон, П. Друкер, Р. Коуз, Д. Норт, О. Вільямсон та ін. Аналіз формування та розвитку інститутів, впливу інституційних факторів на регіональну економіку пов'язаний з роботами таких вчених, як С. Глазьева, Т. Ігнатової, Д. Львова, В. Тамбовцева, А. Шастітко та ін.

У той же час, залишилися недостатньо розробленими питання методичних підходів до формування сценаріїв просторового розвитку в довгостроковому періоді, які враховують зовнішні та внутрішні виклики та обмеження просторового розвитку, оцінки регіональних ризиків соціально-економічного розвитку, прогнозні оцінки ймовірного стану соціально економічного потенціалу в територіальному розрізі, прогнозні оцінки конкурентних позицій України в світовому господарстві і в регіонах світу.

Методи дослідження. Для забезпечення концептуальної цілісності дослідження використані методи: теоретичного узагальнення, порівняння, аналізу та систематизації.

Метою даної статті є дослідження міжрегіональної конкуренції та підвищення рівня конкурентоспроможності регіону.

Виклад основного матеріалу. Діалектична основа підпорядкування процесів глобалізації і регіоналізації відповідає об'єктивним законам суспільного розвитку (законам єдності і боротьби протилежностей, переходу кількості в якість і ін.). Синергетична ж основа цих процесів дозволяє враховувати ті їх особливості, які не піддаються (або не в повній мірі піддаються) трактуванню, виходячи з діалектичної точки зору.

Особливостями глобалізації та регіоналізації можна назвати нелінійність, нестабільність, нестійкість, циклічність, багатоваріантність, невизначеність і неоднозначність результатів тощо. Процеси глобалізації та регіоналізації характеризуються суперечливістю, що виявляється в одночасній наявності як еволюційних, так

і коеволюційних змін і тенденцій. Наявність діалектичної та синергетичної основ розвитку, взаємообумовленості та взаємовпливу процесів регіоналізації та глобалізації, дозволяє використовувати діалектичний і синергетичний підходи як відповідні методологічні концепції до їх дослідження і характеристики.

Найбільш звичний і ефективний діалектичний підхід становить основу практично будь-якої сучасної наукової методології (зокрема, в рамках запропонованого ще К. Марксом основного методологічного підходу економічної науки – діалектичного матеріалізму). Однак і він сьогодні потребує вдосконалення в результаті якісної зміни факторів виробництва. Зокрема, це стосується зниження значимості фактору ручної праці у створенні матеріальної вартості, його фактичної заміни працею машин, і збільшення значущості інтелектуальної праці та інформації у створенні вартості (не обов'язково вираженої матеріально). З синергетичним підходом справа йде ще складніше. Синергетика розглядається як міждисциплінарний напрям наукових досліджень, завданням якого є пізнання принципів самоорганізації різних систем, отримала наукове визнання і розвиток у другій половині ХХ століття (Kramarenko I. S., 2020: 15).

У зв'язку з ускладненням структури і характеру взаємодії соціально-економічних і виробничо-технологічних систем і процесів, а так само у зв'язку з формуванням глобальної економічної системи, методологічна позиція та інструментарій синергетичного підходу виявилися в більшій готовності (в порівнянні з діалектичним підходом) сприймати, досліджувати та інтерпретувати структурні зміни, що відбуваються. З точки зору спадкоємності синергетичний підхід часто розглядається як розвиток міждисциплінарного використання основного підходу діалектики – системного підходу.

У той же час синергетичний підхід відкриває нові можливості і перспективи для вивчення сучасних процесів економічного розвитку та взаємодії соціально-економічних систем. Перший – це можливість вивчення систем, їх взаємодії і процеси всередині них, використовуючи інструменти кібернетики, з тим щоб можна було досліджувати і моделювати внутрішні і зовнішні зв'язки, проблеми організації систем з використанням принципу зворотного зв'язку (принцип причинно-наслідкових зв'язків), як негативних (саморегулюючих), так і позитивних.

В даний час не заперечується необхідність перебудови, якісної зміни спеціалізації і диверсифікації економіки України та економіки українських регіонів. У цій ситуації основна мета полягає в скороченні частки сировинних і низькотехнологічних секторів у репродуктивній структурі економіки. Ця мета є наразі головною. Конкурентоспроможність економіки країни та її регіонів значною мірою залежить від вирішення цього завдання. Саме тому на найвищому політичному рівні країни було розпочато реалізацію стратегії модернізації та технологічного розвитку української економіки.

Однак при розгляді питання про появу нової системної моделі економіки в якості інструменту підвищення своєї конкурентоспроможності як головної мети модернізації слід розуміти, що її можна досягти лише на основі комплексного підходу, в рамках якого особлива увага приділяється різним напрямкам процесу модернізації. Синергетичний підхід дозволяє логічно пов'язати основні напрямки модернізації:

1. Напрямок відновлення виробництва (структура, обладнання, технологія) і удосконалення встановленої структури промислових відносин, виробничих і технологічних ланцюжків.

2. Напрямок оновлення нормативної бази шляхом розробки нових стандартів і вимог для організації виробництва і технічного обслуговування, технічних стандартів, показників якості тощо (або їх «імпорту» з інших систем – міжнародного співтовариства, країн і регіонів), що забезпечують рівні умови конкуренції.

3. Напрямок удосконалення організаційних структур і методів управління та їх орієнтація на досягнення нової якості управління процесом соціально-економічного розвитку.

4. Напрямок перетворення традиційних цінностей і мотивацій, досягнення їх нових характеристик і нової «філософії» управління, адекватних новому стану економіки і суспільства (Dikan V. L., Ноор А. V., 2017: 14).

Напрями модернізації (або напрями формування нової системної моделі економіки та управління) можуть бути сформульовані на основі класичного трактування терміну «модернізація». Під модернізацією розуміються взаємообумовлені суспільні процеси у всіх соціальних і економічних інститутах, що супроводжують процес індустріалізації і характеризуються:

- 1) зростанням спеціалізації та диференціації праці;
- 2) формуванням відповідних політичних інститутів сучасного типу;
- 3) відкритою стратифікаційною системою;
- 4) високою мобільністю;
- 5) ослабленням і зміною традиційних цінностей (Levkovsky O. V., 2017: 79).

Інше визначення терміну «модернізація» – більш глибоке – наведено у великому економічному словнику: «... удосконалення, поліпшення, оновлення об'єкта, адаптація його до нових вимог і нормам, технічним умовам, показникам якості» (Yakovenko R. V., 2015: 34).

З точки зору синергізму напрямки модернізації, засновані на осмисленому аналізі різних підходів до визначення терміну, повинні розглядатися як взаємопов'язані і послідовні напрямки для формування нової моделі економіки і управління (на світовому та регіональному рівнях). Для забезпечення конкурентоспроможності в умовах глобалізації та динамічного середовища модель повинна відповідати вимогам сумлінності, гнучкості, адаптованості, мобільності та ряду інших імперативних вимог.

Тому системна модель самого процесу модернізації повинна розглядатися як загальна теоретична модель підвищення конкурентоспроможності, що може бути застосовна як до макроекономічних (країн, регіону), так і до мікроекономічних утворень (промисловості, фірм). Крім того, ця теоретична модель може стати основою для нової моделі регіональної економічної політики, спрямованої на підвищення конкурентоспроможності регіону.

Зміна структури економіки вимагає зміни організаційних структур, методів і інструментів управління соціально-економічними процесами. «Однобокість» проведеної економічної політики, що залежить від її цільової спрямованості та механізмів реалізації, може призвести до спотворення системної моделі модернізації та підвищення конкурентоспроможності.

Прийнято виділяти три типи системної моделі модернізації – модель імпортозамінної модернізації, модель наздоганяючої модернізації, модель «органічної» модернізації (Dmitrieva V. O., 2010: 164).

Перша модернізація полягає в стимулюванні імпортоорієнтованих галузей шляхом перерозподілу і концентрації обмежених внутрішніх ресурсів та їх розвитку. У той же час слід розуміти, що концентрація економічних ресурсів у вузькій сфері діяльності, як правило, супроводжується жорсткою централізацією управління і підвищенням ролі держави в економіці. Така політика може призвести до створення спеціалізованого імпортоорієнтованого сектору економіки під державним контролем і захистом протекціоністськими заходами, які розглядаються в якості інструментів для створення конкурентних переваг. В цих умовах неможливо створити довгострокові конкурентні переваги і розгорнути механізми саморегулювання та розширити систему самоуправління.

Конкуренція повинна розглядатися як найбільш важлива форма економічних відносин у відкритій ринковій кон'юнктурі у світовій економічній системі. У той же час існування безлічі економічних суб'єктів, кожен з яких має свої власні інтереси (аж ніяк не сумісні з іншими суб'єктами), а також широке розмаїття форм і способів взаємодії, слід розглядати як передумови для розвитку конкурентоспроможних відносин. Конкуренцію слід розглядати не тільки як особливу форму економічних відносин, але і як важливий стимулюючий фактор для суб'єкта у відносинах.

Положення про те, що конкурентні відносини між територіями (так само, як і в промисловості та на товарних ринках) ґрунтуються на моделі монополістичної конкуренції, надаючи потенційним клієнтам (окремим особам і компаніям) широкий вибір в області їх інтересів та спеціалізації. Для підтвердження цього й виявлено характеристики та властивості моделі монополістичної конкуренції щодо території.

На відміну від конкуренції, яка повинна розглядатися в якості абсолютного поняття, поняття конкурентоспроможності має відносну цінність (тобто конкурентний об'єкт або суб'єкт може порівнюватися тільки з іншим об'єктом або суб'єктом і на дискретний період часу). З цієї точки зору конкурентоспроможність можна розглядати як певну властивість (або набір властивостей) об'єкта, який може бути реалізований або не реалізований на практиці.

З урахуванням цієї важливої риси категорії «конкурентоспроможність» управлінський фактор (або «інституційний потенціал») має важливе значення для створення та підтримки конкурентоспроможності регіону. Як зазначає І.Дегтярьова, «конкурентоспроможність території більшою мірою визначається не наявністю об'єктивних факторів і припущень (а саме: в першу чергу), а також якістю управління та високим «інституційним потенціалом», що дозволяє їм створювати вторинні фактори і передумови для розвитку території, а також стійкі конкурентні переваги» (Degtyareva I. O., 2011: 63).

Оцінка впливу глобалізації та регіоналізації (мікрорегіоналізації) на розвиток конкурентних відносин між макроекономічними суб'єктами дозволила сформулювати наступні висновки:

Глобалізація виступає в якості одного з важливих факторів, що визначають конкурентоспроможність території, виводячи на перший план його здатність створювати привабливі умови для розширеного відтворення капіталу, вбудовуватися в ланцюжки доданої вартості на основі наявних внутрішніх ресурсів і зовнішніх можливостей.

Поглиблення міжнародного поділу праці та спеціалізації територій призводить до того, що в глобальному масштабі конкуренція все більше поступається місцем різним формам взаємовигідного співробітництва. Отже, характер конкуренції змінюється від зовнішньої конкуренції (що передбачає наявність зовнішнього суперника) до конкуренції внутрішньої (що складається між організаційними потенціалами територій і способами використання економічних ресурсів).

Активне включення регіону в процес глобалізації змушує його шукати чинники і інструменти, які дозволили б забезпечити унікальність його пропозиції, диференціювати його від пропозицій інших територіальних суб'єктів. Найчастіше такі внутрішні приховані джерела зростання закладаються в основу стійких конкурентних переваг регіону, забезпечуючи його конкурентоспроможність.

Країни і регіони, вступаючи в процес регіональної інтеграції, створюють між собою сприятливі умови для торгівлі і руху факторів виробництва, що відбивається на підвищенні загального рівня їх конкурентоспроможності.

Мікрорегіоналізм, як інструмент підвищення конкурентоспроможності регіону, здатний виступити в якості каталізатора, що сприяє формуванню і розвитку регіональних виробничих кластерів, їх залученню в міжнародні виробничі, фінансові та торгові логістичні мережі (Levkovsky O. V., 2017: 80).

Шляхом створення сприятливих умов для ефективної інтеграції окремого регіону в систему світогосподарських зв'язків країна здатна вбудуватися в глобальні ланцюжки додавання вартості, отримати від цього достатній стимул для розвитку своєї економіки і підвищення конкурентоспроможності.

Тісна взаємодія процесів глобалізації та регіоналізації створює сприятливі умови і можливості для розвитку міжрегіональної конкуренції, формуючи безліч диференційованих ринкових ніш навіть для малих регіонів, не здатних достатньо «голосно» заявити про свої конкурентні переваги та інтереси на глобальному рівні.

В умовах багатоваріантності вибору, невизначеності розвитку і неоднозначності результатів реалізації управлінської програми найбільш глибоко зрозуміти суть змін, що відбуваються в соціально-економічній системі допомагає саме синергетичний методологічний підхід. Його порівняння з діалектичним підходом при дослідженні процесу розвитку, як динамічного процесу, дозволило сформулювати і виділити сьогодні основні положення двох

підходів до управління розвитком соціально-економічних систем – традиційного та інноваційного. Перший орієнтований на розвиток системи на основі адаптації свого і чужого позитивного досвіду (модель стандартизації); другий – на розвиток системи на основі передбачення загальних тенденцій (модель лідерства) (Kvasha O. P., 2019: 97).

Використання синергетичного методологічного підходу стосовно до регіону як суб'єкта конкурентних відносин дозволяє ввести в дослідження гіпотезу про вплив процесів глобалізації та регіоналізації на здатності саморегулювання та саморозвитку соціально-економічної системи через досягнення нею нових рівноважних станів.

Міжрегіональна конкуренція є сьогодні не тільки формою економічних відносин, але також важливим стимулюючим фактором регіонального розвитку, змушуючи їх знаходити шляхи і механізми диференціації, розробляти унікальні комбінації факторів виробництва в регіоні і пропонувати потенційним клієнтам унікальні пропозиції. Це, в свою чергу, дозволяє не тільки стверджувати, що завдання підвищення глобальної конкурентоспроможності регіону в даний час стає ключовим завданням регіональної економічної політики, а й веде до важливих наукових і теоретичних висновків. Зокрема, внаслідок трансформації самої суті міжрегіональної конкуренції вона все частіше стає монополістичною конкуренцією, перемога якої значною мірою пов'язана з пошуком і створенням унікальних конкурентних переваг, унікальних регіональних продуктів і пропозицій для потенційних клієнтів території (Bakhur N. V., 2020: 46).

Таким чином, джерелом підвищення конкурентоспроможності регіону є ефективність організаційної та управлінської діяльності в регіоні, яка в практичному плані здійснюється в рамках регіональної економічної політики. Сучасний регіональний економічний і соціальний розвиток відбувається в умовах все більш конкурентоспроможного регіону, що дозволяє створити сприятливі умови для підприємницької діяльності та підвищити якість життя населення. Ще однією з важливих проблем сучасної України є значна диференціація темпів економічного розвитку в українських регіонах. Ринкові умови також змінили розуміння регіональної політики, що проводиться державним центром і самими регіонами (Timofeeva S., 2016: 514).

Кінцевою метою будь-якої економічної системи є підвищення рівня і якості життя населення. Це підвищує важливість не тільки економічних і соціальних факторів, а й конкурентних аспектів регіонів. В умовах нестабільної економічної обстановки, яка ускладнюється наслідками світової фінансової кризи, конкурентоспроможність є вирішальним фактором, який може забезпечити новаторство України в цілому і стратегічний розвиток її регіонів. Якщо ж говорити про ситуацію, яка склалася в регіонах України у зв'язку з російською військовою агресією, то вбачається, що використання їх конкурентних переваг сприятиме їх відновленню, як і відбудові всієї країни.

В даний час проблеми регіонів країн, що розвиваються, і конкурентоспроможності цих регіонів повинні бути одним з найбільш важливих пріоритетів в області розвитку. Таким чином, у процесі формування політики регіону слід повною мірою враховувати розуміння регіональної конкурентоспроможності та особливостей регіонального економічного розвитку.

Перехід української економіки від експорту до інноваційного соціальноорієнтованого розвитку підвищить конкурентоспроможність української економіки за рахунок розширення її порівняльних переваг, використання нових джерел економічного зростання і поліпшення добробуту (Degtyareva I. O., 2011: 63).

При розгляді суті, цілей, завдань і організаційних особливостей розробки і здійснення регіональної економічної політики, спрямованої на підвищення конкурентоспроможності регіону, можна зробити ще один важливий висновок. Це стосується того факту, що складне завдання забезпечення конкурентоспроможного керівництва регіону в області міжрегіональної конкуренції немислима без здійснення структурних змін у економіці регіону. Це означає, що регіональна економічна політика повинна бути структурованою за своїм характером. Вона повинна бути побудована таким чином, щоб створити умови, з одного боку, для ініціювання структурних змін в економічній та регіональній сферах, а з іншого для швидкої адаптації регіону до змін у факторах і умовах зовнішнього середовища.

Процес удосконалення державної регіональної політики в країнах (у тому числі в Україні), поряд з делегуванням регіональним органам достатніх повноважень для незалежного формування власних стратегій розвитку, вибір інструментів і механізмів їх здійснення та вдосконалення системи економічної незалежності сприяють активній інтеграції регіонів в макро- і мікрорегіоналізаційні процеси. Це, в свою чергу, ще більш посилює важливість регіональної економічної політики як інструменту управління, який виходить далеко за межі адміністративних кордонів конкретного регіону. Сам процес мікрорегіоналізації з цієї точки зору також слід розглядати в якості інструменту підвищення конкурентоспроможності регіону. Вона може служити каталізатором для формування та розвитку регіональних виробничих комплексів та їх інтеграції в національні та міжнародні виробничі, фінансові та торговельні системи логістичного забезпечення.

Висновки. Отже, витoki підвищення конкурентоспроможності регіону лежать в ефективності організаційно-управлінської діяльності в регіоні, яка в практичному плані реалізується за допомогою регіональної економічної політики. В результаті цих процесів розширення впливу регіональних суб'єктів на світовому ринку призвело до суттєвих змін не тільки в підходах, методах та інструментах управління та врегулювання міжнародних економічних відносин, але і в рамках регіональної економічної політики, здійснюваної в країні. У цьому контексті ще один важливий висновок полягає в тому, що в сьогоднішньому контексті регіональна економічна політика вже не є інструментом суто внутрішньої економічної політики держави і перетворилася на інструмент управління, який в значній мірі відповідає за конкурентоспроможність країни. Цей новий статус обумовлений також тим фактом, що кожен регіон у порівнянні з національною економікою володіє значно більш адаптивним потенціалом в плані зміни зовнішніх умов і менш інерційний в процесі розвитку. Концентрація факторів вироб-

ництва за порівняно короткий період часу, створення необхідних умов впливатимуть на масштаби виробництва, створення кластерів, агломерацій, від яких значною мірою залежить конкурентоспроможність території та діючих у ній економічних суб'єктів.

References:

1. Bakhur N. V. (2020) Instrumenty finansovogo stymulyvannya rozvutky regioniv ta gromad pry detsentralizatsii [Tools for financial incentives for the development of Regions and communities with decentralization]. *Efektivna ekonomika* [Efficient economy]. No. 9. pp. 43-50.
2. Degtyareva I. O. (2011) Regionalna konkurentsia: sutnist, evolytsiina zymovlenist i tendentsii rozvytku [Regional competition: essence, evolutionary conditionality and development trends]. *Zb. nauk. pr. «Aktualni problem derjavnogo upravlinnya»* [Zb. nauk. pr. «Actual problems of Public Administration»]. No. 2 (40). pp. 59-64.
3. Dikan V. L., Hoop A. V. (2017) Ukraina v globalnoi mirosisteme: osobennosti I posledstviya gosudarstvennoi ekonomicheskoi polityky [Ukraine in the global world system: features and consequences of state economic policy] *Visnyk ekonomiky transporty i promuslovosty* [Bulletin of transport and Industrial Economics]. Output. 59. pp. 11-19.
4. Dmitrieva V. O. (2010) Sustematyzatsiya ponyattya «konkurentospromojnist regionu» [Systematization of the concept of «regional competitiveness»] *Ekonomika I upravlinnya* [Economics and management]. No. 3-4. pp. 160-167.
5. Kvasha O. P. (2019) Regionalna polityka Ukrainy na shlyahu ii adaptatsii y ramach evrointegratsiinogo vektoru Ukrainy [Regional policy of Ukraine on ways to adapt it within the framework of the European integration vector of Ukraine] *Visn. Mariupol. derj. un-tu. Seria: Istoriya. Politologiya: zb. nauk. pr.* [VISN. Mariupol. Gos. UN-Tu. Series: History. Political science: sat. nauk. pr.]. Output. 25. pp. 94-101.
6. Kovalskaya S. T., Martynova I. M. (2015) Zastosuvannya suchasnyh modelei upravlinnya [Application of modern management models] *Ekonomika, menedjment, finansy: teoretychni aspekty rozvytku*. Materialy naucovo-practychnoi konferentsii (m. Kyiv. 13-14 bereznya 2015 r.). Kyiv: Analitychnyi tsentr «Nova economica» [Economics, management, finance: theoretical and practical aspects of development: Proceedings of the scientific and practical conference (Kiev, March 13-14, 2015). Kiev: Analytical Center «New Economy»]. 2015. P. 2. pp. 126-129.
7. Kramarenko I. S. (2020) Metodychni pidhody do otsinky upravlinnya investytsiinym potentsialom regiony [Methodological approaches to assessing the management of investment potential in the region] *Dniprov. derj. agrar.-econ. un-t.* [Dnipro. Gos. agrarian-economy. UN-t]. No. 10. pp. 13-21.
8. Levkovsky O. V. (2017) Mijnarodni indycatory otsincy innovatsiinogo potentsialu Ukrainy ta iogo realizatsii [International indicators for assessing the innovation potential of Ukraine and its implementation] *Intelect XXI* [Intelligence XXI]. No. 4. pp. 78-82.
9. Timofeeva S. B. (2016) Konkurentni perevagy regionu ta vplyv na nuh parametriv regionalnoi infrastruktury [Competitive advantages of the region and the impact of regional infrastructure parameters on them] *Globalni ta natsionalni problem ekonomiky* [Global and national economic problems]. Output. 9. pp. 512-515.
10. Yakovenko R. V. (2015) Tlumachnui anglo-ukrainskii slovnuk ekonomichnih terminiv z elementamy teorii ta problematyky. Dudactchnui dovidnyk [Explanatory English-Ukrainian Dictionary of economic terms with elements of theory and problems. Didactic reference book]. Kirovograd: vudavets Lusenco V. F. [Kirovograd: publisher V. F. Lysenko]. 130 p.

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-23>

UKRAINIAN-POLISH AND ITALIAN CULTURAL CONNECTIONS IN THE 15TH CENTURY

Ruslana Mnozhynska,

*Candidate of Philosophy Sciences, Associate Professor
of the Kyiv National University of Technology and Design (Kyiv, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0001-8459-3496
ruslanamnozhynska@gmail.com*

Abstract. Based on factual material, the article examines the connections between the famous Italian humanist Philippus Callimachus (1437–1496) and Grigoriy Sanotsky (1406–1477), Archbishop of Lviv, professor of the Krakow Academy, Renaissance humanist. Sanotskyi was the founder of the first humanist circle in Ukraine, which also included Callimachus, who left memories of communication with Hryhoriy Sanotskyi. Callimachus highly valued the intelligence and knowledge of Grigoriy Sanotskyi. Having met him, the Italian humanist was very surprised to meet in the north a person who is so deeply familiar with philosophy and adheres to advanced views. Grigoriy Sanotsky's talent, like that of all Renaissance humanists, was unparalleled and multifaceted. But it appeared, formed and developed not without the influence of the surrounding environment, a circle of prominent personalities of a pan-European scale.

Key words: humanism, Renaissance, anthropocentrism, scholasticism, Epicureanism.

Introduction. The Renaissance, or Renaissance, is an era in the cultural history of Europe that replaced the Middle Ages and preceded the Enlightenment. In Italy, it dates back to the beginning of the 14th century (and in Europe – the 15th-16th centuries). A characteristic feature of the Renaissance is the secular nature of culture and its humanism and anthropocentrism (that is, interest, primarily, in man and his activities). At this time, there is an increased interest in ancient

culture, as if its revival is taking place. During this period, the so-called Platonic Academy was founded in Carregia near Florence (1459–1521); its founder and leader was Marsilio Ficino. It also included Callimachus: the famous Italian humanist Filippo Buonaccorsi Callimachus (Philippus Callimachus Experiens; 1437–1496) was a poet and novelist who wrote in Latin. Initially, Callimachus worked and created in Venice, and sometime in 1462–1468 he was in Rome, where he held the position of secretary to Cardinal Bartolomeo Rovelli. He was a member of the so-called Platonic Academy and it was then that he took the Greek nickname Callimachus. He also maintained relations with the famous humanists Marsilio Ficino, Pico della Mirandola and Lorenzo de' Medici.

Fleeing from the persecution of the Pope, he appeared in Poland in 1470. The Pope demanded the extradition of Callimachus, and the Diet in Piotrkov agreed to it. But the Archbishop of Lviv Hryhoriy Sanotsky spoke against it, and he took the Italian thinker to his place in Lviv, where Callimachus lived in his country house. Students and friends rallied around these extraordinary figures, who soon organized a literary and scientific society, modeled on the humanist Roman Platonic Academy of Pomponius Leto, Platinus and Callimachus. The center of the society was Grigory's estate in the town of Dunaiv, for which in 1470 he obtained the privilege of fairs and trades and which he strengthened so that in 1474 he resisted the Tatars in it.

Renaissance humanist, critic of scholasticism and poet

"From the lips of that great man," wrote Callimachus, "reasons of immeasurably great importance and such as prevail over our minds flow..." The Italian humanist presents Grigory as a model shepherd, and in another place he says that he rarely visited Lviv itself, because he hurried to his beloved Dunayev; says that Grigory gave the entire archdiocese to the management of the owners, never demanding a report from them. Callimachus died at the age of 59, and his body was solemnly buried in the Dominican church in Krakow. He left behind many poetic and prose works in Latin, in particular, the treatise "Life and customs of Gregory of Sanok".

Hryhoriy Sanotskyi (Gregorius Sanoceus / Grzegorz z Sanoka; ca. 1406–1477) was the archbishop of Lviv during 1451–1477, a professor at the Kraków Academy, a Renaissance humanist, a critic of scholasticism, and a poet. He was the founder of the first humanist circle in Ukraine, which included the famous Italian humanist Filippo Buonaccorsi Callimachus / Philippus Callimachus Experiens (1470–1471).

In 1433, Hryhoriy Sanotskyi became a professor of Roman poetry. Then, during 1433–1437, he tutored the sons of Kraków voivode Ivan Tarnowski, and later – the sons of the Polish king Casimir Jagielonczyk. Before 1437, he accepted the priesthood and left for further studies in Italy, where he stayed for three years. In the office of Pope Eugene IV, he performed the duties of a musician and copyist. After returning to Kraków in 1439, he received a Master of Arts degree and began teaching classical poetry at the Kraków Academy. Subsequently, he lived in the county town of Wieliczka, Lesser Poland Voivodeship and performed the duties of a parish priest, keeping close contact with the Kraków scientific environment. In 1440, he assumed the post of parish priest and founded a hospital for the poor in the city of Brzesko. During 1440–1450, he was in Hungary, where for some time he raised the sons of the Semihrad voivode Jan Hunyadi and lived at the court of the Croatian humanist Archbishop Jan Vitéz (1405–1472). As a chaplain to the Polish king Władysław III Varnenchyk and a notary of the royal chancellery, Hryhoriy Sanotsky took part in the Hungarian (1440) and Varna (1444) military expeditions. It is also known that, at the persuasion of the Russian voivode Andrzej Odrovonzha, he agreed to bring the Bernardines (the Catholic "Order of Friars Minor") to Lviv. (Nowicki, 1967: 99). Later, the writer, historian and social activist Józef Ignacy Kraszewski (1812–1887) also wrote about the life of Hryhoriy Sanotsky in a book called "Strzemińczyk". Grigory died suddenly in Rohatyn in 1477 or 1479 (Nowicki, 1967: 90).

The influence of personalities of a pan-European scale

Grigory Sanotsky's talent, like that of all Renaissance humanists, was unparalleled and multifaceted. But it appeared, was formed and developed not without the influence of the surrounding environment, a circle of prominent personalities of a pan-European scale. Unfortunately, we do not know who Hryhoriy Sanotsky communicated with during his five-year stay in Germany. However, while living in Lviv, the thinker maintained ties with the famous Polish figure, historian and diplomat Jan Długosz (Longus) and the doctor and astrologer Martyn from Przemyśl, who highly praised him. Later, when he went to Kraków and became a Latin teacher for the sons of King Casimir Jagiellonczyk (1447–1492), he also participated in several diplomatic missions to Pope Sixtus IV, Innocent VIII and to Constantinople. (Encyklopedia kościelna, 2014:56). In the Kraków milieu, Grigory was associated with the German humanist and pedagogue Konrad Celtis (1459-1508) and with the Sodalitas Litteraria Vistulana he founded. As a close friend of the butler of the royal sons, Stanislav Shydlovetskyi, he had a great influence on the eastern policy of the kings Jagielonczyk and Olbracht, who entrusted him with diplomatic missions. This contributed to new acquaintances and fruitful contacts. It is known, in particular, that while working in Hungary as a teacher of the children of the Hungarian military and political figure, governor of Transylvania, general and regent of the Hungarian kingdom Jan Hunyadi (1387-1456), Grigory visited a circle of humanists, where he got to know, in particular, the Italian humanist Pavel Vergerio and Philip Podahaterom from the island of Cyprus. (Długosz, 1878: 77).

Memories of communication with Hryhoriy Sanotsky

But we know most about the fruitful communication of Grigory Sanotsky with the famous Italian humanist Philip Buonaccorsi Callimachus (Philippus Callimachus Experiens; 1437–1496), a poet and prose writer who wrote in Latin. The latter left memories of communication with Hryhoriy Sanotsky.

He left behind poetic and prose works in Latin, including "The Life of Cardinal Zbigniew Olesnitsky", "The Life and Customs of Gregory of Sanok" and "Three Books about King Władysław" – about the Polish king Władysław Varnenchyk (1414–1444), who died in the battle with by the Turks near the Bulgarian city of Varna. As for purely philosophical

problems, he did not express his attitude towards them. Despite this, Polish historians of literature presented him as "a true philosopher, a man of extraordinary talent", the only bright figure in the complete darkness into which scholastic philosophy plunged the 15th century. However, later we also encounter a critical assessment of his legacy, which seems to be not very motivated: "Gryhoriy was not a philosopher at all: because he had neither a system, nor did he leave a single work of philosophical content, and even never intended to do so"; and also: "ancient philosophy was unknown to him, except to the extent that he read about it from the works of Cicero, because he did not know Greek" (Nowicki, 1956: 237, 238, 254). Following this logic of accusation, similar accusations can be leveled at most of the early Renaissance humanists of a pan-European scale, who were also, above all, free-thinking humanists whose slogan was *memento vivere*.

In order to better understand the full scope of Grigory Sanotsky's personality, we present an excerpt from the work of Callimachus "Life and customs of Gregory of Sanok" (Philippi Buonaccorsi Callimachi Vita et mores Gregori Sanocei, Archiepiscopi Leopoliensis, Lwów, 1909) translated from Latin by Volodymyr Lytvynov: (Lytvynov, 2000 : 156-167)

I. Grigory from Sanok was a nobleman on both his father's and mother's side. He was born in Poland (Sarmacji), in a small village near the source of the Wisłoka River, and spent his childhood there. As a boy, he moved with his father to a nearby city (town) and began studying there. At the age of twelve, he surrendered to the mercy of fate and was ready to endure even greater sorrows than his father's strictness, against which he considered it a crime, and he did not have the strength to endure it. Because of that, according to his impulse and desire, he began to move from one city to another, without stopping anywhere for a long time, and finally arrived in Kraków. He stayed here for some time, devoting himself to science. And when he soon noticed that all business, both public and private, was conducted here in German, he headed across the Laba River to Germany. In a short time, having a talent for languages, he learned a foreign language so much that since then it was difficult to recognize which language he was better at, foreign or Polish. He spent five years on this journey, and at the same time, he studied. Having acquired knowledge, he conducted school science in different cities, buying food, clothes and other things necessary for life from the fees of students, because at that time he was not given anything from home. But he also had some income from copying books for students, in which he was unusually skilled. Because, in addition to having a developed, original character of writing, even if desired, he effortlessly imitated everyone's own handwriting. If someone dishonest had this ability, it could cause misunderstandings among people that would be difficult to disentangle, and ultimately lead to bad consequences.

In addition, he possessed a kind of innate attraction to music, so he very easily learned the principles of this kind of science; as for singing, had a wonderful voice for modulation, strong and sonorous, with equal parts of charm and majesty. This ability often brought him benefits and honor; and those whom he did not surprise with his learning, he attracted with music. But above all, the purity and skillful modulation of the voice brought him benefits after returning to Krakow. Because the city at that time showed the greatest respect for theology while simultaneously neglecting almost all other liberal sciences. At the same time, the greatest attention was paid to music, because it enhanced the solemnity of religious rites. Now, after his return, Grigoriy occupied a very respectable position in Krakow, because he possessed the art that the city cared about first of all. And soon he gave everyone a new reason to be surprised.

II. Began to publicly interpret Virgil's *Bucolics*, whose name and author were unknown in this country until then. The novelty of the subject attracted listeners so widely that among them there was no shortage of educated people. Among all the scientists, there was one opinion that this was the first time the light had shone for them, thanks to which they would enter the true path of science; while earlier, wandering along the road, they could wait for old men rather than some fruit of mental activity. He was also the first to remove from the students the mold of antiquity and barbarism offered by our grammar teachers, and instead introduced to Krakow the sophistication and luxury of the ancient language, which pleased everyone. Therefore, not only contrary to expectations, but even contrary to his own desire, he was soon appointed a master of liberal sciences. And this despite the fact that until now no one had the proper knowledge that leads to this title. The young man concentrated his attention on rhetoric and poetry, for which he felt a natural inclination, and in both these matters he advanced further than the then lack of scientific foundations in this country allowed.

V. It was at that time that Juvenal's satires came to his eyes, reading which he drew attention to the following passage:

"Cod had a small bed, and Proclus had six jugs,
What decorated the table, and under the table a small mixer;
And also a marble sculpture of Chiron." (Iuven. III, 203-5).

And a little later, the conclusion:

"Actually, Kodr had nothing, everyone will agree with that,
But then, he will not lose anything in misfortune." (ibidem 208-9).

On the basis of these words, the inquisitive young man immediately noticed that the scientist [Dr.] Dibrowka, who was then writing a commentary on Polish history (Vikentia Kadlubka), made a mistake already in the preface, where there is a mention of Kodr. Because he explained it as if the author had in mind the king of the Athenians, Codra, which did not fit the mentioned verses at all. Therefore, he submitted his commentary to the scientist on this matter and convinced him so much that he later always gave Grigory for evaluation of everything else he wrote in the comments before publishing. In the end, not only he himself, but also all other scientists appreciated his talent so highly that when someone found an unknown book, they brought it to him at his discretion, because he could easily explain everything. Therefore, among the books that were shown to him many times a day, he found some comedies of Plautus. He was so fascinated by their wit and liveliness that he not only read them every day, but even began to write a new comedy based on their example.

VIII. He rarely encountered dialecticians, claiming that by communicating with them, people get only a conditional education, but without benefit for real science; believed that it should be engaged in when the goal is thorough knowledge of a

thing, and rejected in all other cases; because then it is nothing but a waking dream. Medicine, I thought, should be elevated above all other sciences and respected as if it were second nature. For nature is the first parent of all things, which creates only bodies, and she protects them. And when she begins to get sick, he comes to her aid and treats her, ultimately supporting her in weakness, prolonging the life of many bodies that, being dependent only on nature, would have already died. And he would indeed have abandoned all other sciences and devoted himself exclusively to medicine, if he had not been convinced that that art was not very consistent with his vocation. In his opinion, those who read the most recent grammarians, but missed the ancient ones, are like sick people who, feeling aversion to all kinds of remedies, crave and use harmful ones. Alexander's textbook of grammar (Doctrinale) called it a labyrinth, in which, having entered once, wandering along winding and confusing paths, following one's own tracks in a circle, one quickly grows old before finding a way out. He said that reading poets is as necessary for young men as food; this feeds the body, and that – the spirit; and he equated those who, without getting acquainted with the poets, want to start other sciences to people who want to get through the wall to the city, instead of entering the open gate. He believed that it is easier to master all other sciences through the mediation of poetry than, having mastered everything else, to move at some point to poetry; thought, however, that one should never indulge in the first and the second with equal fervor, as a physician who, applying medicine to a sore wound, [must] not use anything that might injure either the bone or the muscle; but, treating one, does not stop paying attention to the other.

IX. A drunked who, having squandered his father's inheritance, carried water for sale around the city, joked to himself in the following way: "if you only used water, you wouldn't be carrying it now." – And he composed the following couplet against the old prostitute:

"First Doris sold kisses, but now she buys:

Badly acquired property is worthless and wears away."

(Doctrinale" Alexandri de Villa Dei (Villedieu), grammatici).

To someone who praised the beauty of his wife, he said: "Shut up, because if they believe you, one day you will realize that you should have been called ugly." – When he learned that the son of a certain suburban peasant was being ordained a priest, he said: "He would rather read the psalter than plow the city."

He received guests quite simply: "when someone said that the food at home is tastier to him when he eats in the evening by candlelight, the owner ordered to close the windows and light the candles."

He loved jokes and fictions, in which he always observed a sense of proportion and as willingly mocked others, he just as easily endured harsh words directed against him. When the drunkard's son reproached him for following his father's example by treating him to bad food, he replied: "I eat like my father, and you drink like yours." – To someone who joked about his cloak covered with dirty spots, like a goat's skin used during bacchanalia, he answered him with the following words: "it is easier to wash a cloak than a soul." (And that was a person stained by many deeds). When someone reproached him that he could not bear his father's character, he said to him: "I lived in someone else's house in such a way that I consider myself brought up by my father; many behave under their father's eye in such a way that they probably prefer to be brought up by someone else, but not their father." – About a lame but spiteful person, he said that he would rather limp with his tongue than with his legs. He wrote the following distich to the one who entrusted the care of his property to a one-eyed man: "Who sees how the one-eyed sun cares for everyone in a trifle.

He is not mistaken in entrusting the one-eyed man with everything he has." Some dishonest and bad people, in order to exploit gullible simpletons, pretended to be possessed and carried out audacious frauds. As if asking for help, they went to the churches, which are better known due to a special service of some kind, and therefore more visited. This trick was used to swindle the benevolent out of considerable sums of money. Therefore, when they invaded the church of Gregory, he exposed them, by cross-examination, of their fraud, extracted the truth from them by corporal punishment, and only out of innate humanity gave life to those who asked for God's intercession.

XVI. At the same time, there were two very learned men, Paul Vergerius and Philip Podahater, who, due to different circumstances, having left their homeland, the first in Italy, and the second in Cyprus, and found refuge in the estate of this same bishop, as if in a safe hiding place for all those who love virtue and science under any circumstances. With them, Grigory was united by science and similarity of character, and the establishment of friendship ties, despite such a great difference in character, was facilitated by a mutual attraction to liberal sciences. And although the points of contact were within the boundaries of science, they differed in the direction of talent. Paul paid more attention to pronunciation, and Philip found it easier to compose poems. Because of that, Grigory, who wanted to master both these types of writing, was called to a competition: one in poetry, and the other in pronunciation: each according to his passion. The bishop joined their exercises as a judge, and more than once played the role of one of them, accustoming his mind to both directions. There was no place for a banquet, no evenings, or any free moment without interesting conversations; and the first place in the conversations was occupied by scientific discussions. There was nothing more dignified or more sublime than such communication; all the conversations were either about virtue or other virtues. Arbitrary and ambiguous stories and disgusting jokes, to which many indulge, considering them for entertainment, were perceived there as outright abomination, as if they were encouragements to despicable deeds. They did not believe that he could keep his thoughts pure, whose tongue and speech do not know any shame. It was also worth noting how the bishop meditated on various virtues with such decent men, and they tried their best to grow in wisdom and virtue every day; and it was education itself that led them to that, because the more diligently they motivated themselves, the more clearly they learned that only thanks to virtue they can hold on to the once achieved degree of ethical perfection. Continuously in their circle they pondered and raised various questions, as the matter itself, the place or the time required it.

As a young man, he read historical works and poetry, and in adulthood, given his profession, he devoted most of his time to theology. As for philosophy, he was most interested in its part called ethics. He read a lot of church literature, but he never stopped reading secular literature as well. In accordance with the instructions from above, he was constantly engaged in religious affairs, and therefore he sometimes read secular works.

XXXIV. The most convincing evidence of this is the support he gave me in defending me against a very unjust sentence, which bad and unworthy men had obtained from the king by the most shameless slanders. Because when I hid with him, as if at the bottom of the only source of justice, this one, having learned about that terrible and unworthy sentence, treated me as if it was about his own honor and forced those who were against me to repent – I don't know – more of out of stupidity or meanness, they slandered. At the same time, being moved by my predicament, he did not deny me anything, he did favors sincerely and from the heart. I am grateful to all those who, being moved by my misfortunes, inclined me to entrust myself to the care of this man, who always warned my thoughts, bringing relief in the sufferings that were inflicted on me and did everything so that I would not feel them. Despite his age and position, [Grigoriy] openly talked to me on various topics during walks and rest, at the table, or in the evenings. And in order not to limit his kindness to me in any way, he repeatedly invited Fanola to the table, whom he well knew was an invaluable consolation in my misfortune. His compassion for my plight was always more important to him than caring for his own dignity.

XXXVIII. His feelings in the sphere of religion were the purest, and the conversations about it were always serious and deep. He believed that God's things should be pondered not often and only with sensible people. A person will better listen to God's commandments, the more he will see unknown and mysterious things in religion. For no secret is by its nature holy and worthy of honor, without being covered by solemn rites, which let her become ordinary. He did not approve of allegories introduced into the Holy Scriptures, saying that the works of God lose a lot of authority when the miraculous begins to be everyday, if it begins to be interpreted through allegory. People will be less surprised when they are told that the light of truth has actually been poured into the soul, than when they are told that a blind person healed his eyes and received the opportunity to see. A more miraculous thing is the casting out of seven demons than the seven sins. And all other cases are similarly reduced through allegory and lose their credibility. Because when the mind of the listeners turns to allegories, it loses faith in the authenticity of the thing and considers it not a historical fact, but something invented, something that is disguised.

XXXIX. I was most surprised at the absurdity of those who try to bend Christian theology to physical laws, because the power of God should not be narrowed to these limits, which seem to us the natural limits of things, but perhaps we should believe that nature itself takes and draws its norm from the actions of God, and if God changes something for us in the usual and natural order of things, then He does it of His own will, and not because nature demanded it. He called the most shameless those who, having adopted this or that maxim from outdated theological books, deliver sermons to people, trying to explain God's affairs, although they do not know the principles or the art of persuasion. Such people, in his opinion, can neither develop nor finish the thoughts they wanted to express, because they do not use their own reason, but blindly follow others and do not know the importance and essence of the matter being discussed better than any of the listeners.

But even without extensive acquaintance with orators and poets, it is impossible, in his opinion, to speak effectively. Because, since in very many religious speeches, they rely exclusively on piety, but without intellectual justification, then in this case, too, it is necessary to captivate people with feelings and to conquer them to some extent with great erudition and a reserve of words; therefore, only he who borrows words from orators, and feelings from poets, can speak convincingly and at the same time devoutly about this subject. And here is a reason to say why the sermons of the newest theologians are nauseating and shallow, and the older ones, such as Hieronymus, Augustine and others, are fascinating and meaningful. Because they began to study the holy books only when they mastered the completely secular; and these, proceeding to the things of God without any preparation, neither knew how to understand the importance of the subject, nor to present clearly to men their thoughts, not knowing those branches of human knowledge through which men's souls rush to faith.

XL. In his sermons, he himself relied more on methods of persuasion than on the authority of theologians; as a result, he always attracted people with sincerity, as he wanted; at the same time, it was evident that he dominated the minds of the listeners to a certain extent. And when he performed rites or celebrated the saint's mass during solemn services, everyone was deeply moved, especially when he united criminals with God and brought them to the shrine. Because when he explained the holy secret in exalted words, one could see that around him, the guilty and the innocent alike were crying zealously: some out of sorrow for their sins, others out of compassion.

XLVII. As many times as he himself in reading or conversation moved from theology to philosophical judgments, he remained stoic in the matter of ethics. In physical matters and those related to the ultimate goal, Epicurus valued more. Of the works that were aimed at refuting the views of this man, he accepted only a few, and even considered all those who were or are engaged in this matter to be absurd, as if it were easy to prove that his theories contradicted reason; or necessary, in this conviction that other theories cannot exist with his theories, meanwhile the matter is entirely different: for if we accept that the soul is mortal, then one cannot find any irrefutable proof against Epicurus, and if it is rejected, then not only his thoughts are refuted, how much is apparently eliminated and refuted entirely on the basis of another foundation. And therefore he cannot be criticized for his convictions, for his views are not inconsistent with this point of view; for just as the soul and the body differ from each other, so their development follows different paths. And therefore it is impossible for two different natures to go towards the same goal and start from the same position. Epicurus took into account that the body and the soul are completely different entities.

Conclusions. Hryhoriy Sanotskyi was the first among domestic thinkers to resolutely and openly criticize scholastic philosophy, which he called a "sleepy delusion of waking life" and considered himself a follower of the philosophy of Epicurus – "a good Christian and a highly moral person." This opinion was very bold at the time, because in medieval

literature Epicureanism was interpreted as radical naturalism or hedonism. Therefore, there was a negative attitude towards Epicurus, and his supporters were called "pigs from the herd of Epicurus" (Porci de grege Epicuri). Grigory recognized Epicureanism's right to exist alongside other philosophical teachings, because, in his opinion, Epicurus "dealt with the body – the material world, while other scientists deal with the soul – the spiritual world." (Wiszniewski 1840: 140).

The thinker advocated the separation of secular and church power, the separation of the church from the state, and their non-interference in each other's affairs. He called for the separation and independence of natural science from religion, for a scientific explanation of natural phenomena; criticized those who try to subordinate the laws of nature to theology. Finally, for the sake of objectivity, we note that in addition to the testimonies we have listed, of a positive nature, so to speak, there are also skeptical ones.

In general, it is difficult to deny everything previously said, as well as the already established opinion of Polish and Ukrainian scientists that Sanotsky was the first among domestic thinkers who resolutely and openly criticized scholastic philosophy, which he called "a sleepy delusion of waking life" and initiated a new renaissance the humanistic stage in the philosophy of Ukraine and Poland. The starting point of his philosophy was the denial of authorities and the desire for independent thinking and critical understanding of the texts of ancient philosophers, characteristic of humanists (Wiszniewski 1840: 190). The following poets, writers, theologians and scientists became the successors of humanist culture in Ukraine: Yurii Drohobych (Kotermak) (c. 1450–1494), Pavlo Krosnenskyi (Rusyn from Krosno) (c. 1470–1517), Lukash from New Town (d. c. 1542), Stanislav Orikhovskiy-Roksolan (1513–1566).

References:

1. Długosz Jan. (1878) *Historiae polonicae*. XII, 1878,77 [Polish history XII, 1878] [in Polish]
2. *Encyklopedia kościelna*. (2014) [Church encyclopedia VI, 1000, 56] [in Polish]
3. Lytvynov V.D. (2000) *Renesansnyi humanizm v Ukraini. (Idei humanizmu epokhy Vidrozhennia v ukrainii filosofii XV – pochatku XVII stolittia)*. [Renaissance humanism in Ukraine. Ideas of humanism of the Renaissance in Ukrainian philosophy of the XV – early XVII century]. K. : Osnovy. 700, 156-167 [in Ukrainian]
4. Nowicki A. (1956) *Grzegorz z Sanoka i Filip Kallimach // Z dziejów polskiej myśli filozoficznej i społecznej*. [From the history of Polish philosophical and social thought.] Warsaw 400, 254, 237-238 [in Polish]
5. Nowicki A. (1967) *Filozofia włoskiego odrodzenia*. [Philosophy of the Italian Revival.] Warsaw, 250, 90-99 [in Polish]
6. Wiszniewski Michał. (1840) *Historia literatury polskiej*. [History of Polish Literature Vol. 1–10, 340] [in Polish]

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-24>

МУЗИЧНА ПІДГОТОВКА У ДРУГОКЛАСНИХ ЦЕРКОВНО-УЧИТЕЛЬСЬКИХ ШКОЛАХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ НА РУБЕЖІ XIX – XX СТ.

Ганна Петренко,

аспірантка кафедри педагогіки й менеджменту освіти

Комунального вищого навчального закладу «Херсонська академія неперервної освіти»

Херсонської обласної ради (Херсон, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-5233-4219

hannapet6@ukr.net

Анотація. У статті розглянуто питання музичної підготовки у другокласних учительських школах Півдня України на рубежі XIX – XX ст. підвідомчих Училищній Раді при Св. Синоді. Зауважено, що виникнення такого типу шкіл у 1896 р. було обумовлено гострою необхідністю масової підготовки вчителів для зростаючої мережі шкіл грамоти. На підставі архівних документів автором досліджено особливості виникнення та функціонування другокласних церковно-учительських шкіл Херсонської та Таврійської єпархій, проаналізовано зміст, методи, форми, а також досягнуті результати музичного навчання у школах Південного регіону. Акцентовано на тому, що: головним предметом музичної підготовки в таких типах закладів був «Церковний спів»; в деяких школах також вивчалася гра на скрипці, духових інструментах; з найкращих вихованців організувалися оркестри, учнівські хори; поширеною практикою реалізації завдань духовно-морального та музичного виховання учнів було проведення літературно-музичних вечорів.

Ключові слова: музична підготовка, учительські школи, школи грамоти, Святіший Синод, Херсонська та Таврійська єпархія, Російська імперія.

MUSIC TRAINING IN THE SECOND-GRADE CHURCH SCHOOLS FOR TEACHERS OF SOUTHERN UKRAINE AT THE TURN OF THE XIX – XX CENTURIES

Ganna Petrenko,

Postgraduate Student of the Municipal Higher Educational Institution

“Kherson Academy of Continuing Education” of the Kherson Regional Council (Kherson, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-5233-4219

hannapet6@ukr.net

Abstract. The article examines the issue of musical training in second-grade schools for teachers of Southern Ukraine at the turn of the 19th and 20th centuries, which were subordinate to the Educational Council of the Holy Synod. It has been noted that the emergence of such schools in 1896 was due to the urgent need for mass training of teachers for the growing network of literacy schools. On the basis of archival documents, the author has researched the peculiarities of the emergence and functioning of second-grade church schools for teachers of the Kherson and Taurida Dioceses. The content, methods, forms, as well as the achieved results of music education in schools of the Southern region have been analyzed in the article. It has been emphasized that the main subject of musical training in these types of institutions was Church Singing; in some schools, playing the violin and wind instruments were also studied; orchestras and choirs were organized from the best pupils; a widespread practice of implementing the tasks of spiritual, moral and musical education of pupils was the holding of literary and musical evenings.

Key words: Musical training, schools for teachers, schools of literacy, Holy Synod, Kherson and Taurida Diocese, Russian Empire.

Вступ. Початкова освіта є основою. Вона визначає наступні ступені навчання та виховання людини.

Увага сучасних педагогів все частіше спрямовується на розробку та практичне вдосконалення системи, методів та прийомів навчання. В процесі пошуку оптимальної моделі сучасної системи освіти та виховання молодого покоління акцент робиться на визначенні її духовно-моральної основи. Важливим елементом естетичного виховання учнів є музична підготовка, тому особливий інтерес у цьому контексті викликає практичний досвід навчання музиці у другокласних церковно-учительських школах Півдня України на рубежі XIX-початку XX ст.

Розвиток початкової освіти нерозривно пов'язаний з практикою роботи школи. У працях істориків, філософів, педагогів, діячів народної освіти Російської імперії кінця XIX – початку XX ст. (М. Бунаков, М. Вессель, П. Каптерев, М. Корф, Д. Тихомиров, К. Ушинський, М. Чехов, Г. Фальборк та ін.) висловлюється думка про те, що пошук шляхів розвитку та вдосконалення народної освіти протягом кількох століть полягає насамперед у пошуку тієї форми школи, яка б стала народною.

Розгляд церкви як інституту, який сприяє підвищенню культурного рівня населення та закладає моральні основи розвитку особистості та суспільства отримало своє відображення у працях Д. Лагишиної, В. Рожкова, Є. Шестуна, а також у дисертаціях Є. Введенського, О. Крутицької, Р. Яценко та ін.; серед авторів, які торкалися дослідження ролі церковних шкіл в історії народної освіти, можна визначити О. Кочеткову і К. Сисоєву.

Освітні реформи другої половини XIX – початку XX ст., питання розвитку народної освіти України стали предметом наукової розвідки О. Білецького, С. Васильєва, В. Гриньова, Т. Денисюк, І. Зайченка, С. Золотухіна, О. Кохановської, Н. Побірченко, Н. Рудічевої, О. Сухомлинської, Н. Якушко та ін.

Розвиток музичної освіти Півдня України розглядали у своїх дослідженнях Л. Баширової, А. Готсдинер, Л. Долгих, Я. Кацанова, С. Мирошніченко, А. Полячка, А. Топорова, В. Щепакіна та ін.; музичну підготовку в закладах освіти Херсонської губернії вивчали П. Єлесіна, А. Желан, М. Мінць, І. Петренко, С. Якименко та ін.; становлення та розвиток освіти Таврійської губернії розглядався у роботах Л. Вовк, Н. Дем'яненко, М. Константинова, М. Коляди, К. Костильової, Л. Маршала, Л. Моїсеєнкової, І. Прудченко, Л. Редькиної, Т. Седової, Л. Шкарлат та ін.

Проте, незважаючи на значну кількість наукових праць, у сучасній історіографії покладено лише початок спеціального вивчення проблеми церковних шкіл Півдня України, а залишається необробленим великий пласт архівних матеріалів, у змісті яких недостатньо розкрито питання музичної підготовки в цих закладах та особливості їх розвитку в Південному регіоні.

Метою статті є дослідження особливостей музичної підготовки у другокласних церковно-учительських школах Півдня України кінця XIX – початку XX ст.

Для досягнення цієї мети вважаємо необхідним вирішення наступних завдань:

- висвітлити роль церкви у становленні та розвитку народної освіти Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст.;
- провести аналіз державного впливу на створення та розвиток церковних шкіл;
- з'ясувати преумови виникнення другокласних учительських шкіл;
- розглянути, як здійснювалася практична реалізація просвітницьких завдань у цих типах шкіл Півдня України;
- розкрити питання музичної підготовки у другокласних учительських школах Херсонської та Таврійської епархій.

Основними матеріалами для цього дослідження послужила архівна періодика зазначеного періоду: «Херсонські єпархіяльні відомості» та «Таврійські єпархіяльні відомості».

Методи дослідження визначалися характером поставлених завдань, а також джерельною базою роботи. Особлива увага приділялася історико-педагогічному, логічному, ретроспективному методам та методу компаративістики.

Основна частина. Наприкінці XIX – початку XX ст. церковна школа була одним із найпоширеніших типів початкових училищ Російської імперії, вона органічно вписувалася в загальнодержавну систему народної освіти, активно сприяла поширенню грамотності та формуванню релігійно-морального виховання серед широких мас населення.

Ініціаторами створення церковно-парафіяльних шкіл стали обер-прокурор Св. Синоду К. Побєдоносцев та педагог С. Рачинський. Вони виробили ідеологічні засади та навчально-виховні принципи нових шкіл (Goncharov & Plokhova, 2012: 102).

Для основної частини населення країни початкова школа була єдиним ступенем освіти, на якому закладалися основні світоглядні уявлення юних громадян країни. Мережа народних шкіл, що перебувала під пильним наглядом церкви, а головними дійовими особами були священнослужителі, була масштабним явищем, яке впроваджувалось в життя сміливо та енергійно. Крім того до кінця XIX ст. по всій країні вже діяли державні, земські та приватні народні початкові школи.

Православна церква в особі церковно-навчального відомства поступово, але послідовно створювала структури, що наповнювали нову систему народної освіти реальним змістом. До них відносяться центральні синодальні органи управління, місцеві органи управління – єпархіальні училищні ради, яким підпорядковувалися єпархіальні спостерігачі церковно-парафіяльної школи, власні педагогічні навчальні заклади – другокласні, а потім церковно-учительські школи, періодичне видання – загальноросійський щомісячний педагогічний журнал «Народна освіта» (1895-1916 рр.), власна система підвищення кваліфікації педагогів (Goncharov & Plokhova, 2012: 105).

«Правила про церковно-парафіяльні школи», затверджені імператором Олександром III 13 червня 1884 р., започаткували реформу церковної школи. Після видання «Правил» починається швидке зростання церковних шкіл. За десять років їх кількість в Російській імперії зростає з 4 213 тис. (98 тис. учнів) до 29 259 тис. (909 тис. учнів). Основними типами церковних шкіл у цей період стають однокласні церковно-парафіяльні з трирічним курсом навчання та школи грамоти (Zhitenev, 2001: 48).

«Положення про управління церковно-парафіяльними школами та школами грамоти» від 26 лютого 1896 р., підтверджувало їх самостійність у справі навчання підростаючого покоління, а «Положення про церковні школи», затверджене 1 квітня 1902 р. стало результатом вісімнадцятирічної діяльності церковної школи і законодавчо закріплювало усі типи навчальних закладів, що сформувалися протягом цього періоду: однокласні та двокласні церковно-парафіяльні школи, школи грамоти, другокласні та церковно-учительські школи. У той же час, «Положення про церковні школи» стало основою для подальшого існування всіх типів церковних навчальних закладів, будучи чинним законом до 1917 р.

Починаючи з 1894 р. на розвиток церковних шкіл держава виділяє значні кошти, що прискорило не тільки кількісне, а і якісне їх зростання. Клопотання про відкриття нових шкіл надходили від селянських товариств і духовенство змушене було погоджуватися, особливо на заснування шкіл грамоти.

У суспільстві на рубежі XIX – XX ст. склалося вже тверде переконання, що вчитель – це професія, до якої треба готувати спеціально. Відомий філософ В. Розанов висловив думку, поширену в педагогічному середовищі того часу про те, що сільський вчитель має бути вихідцем із селянського середовища (Rozanov, 1995: 96).

Нові умови розвитку церковно-парафіяльної освіти поставили перед вищою духовною адміністрацією завдання створення умов для забезпечення церковної школи особливим, досить освіченим та педагогічно підготовленим контингентом викладачів. К. Победоносцев акцентуючи цей напрямок освітньої політики у своїй книзі «Вчення і вчитель» зазначав, що мало користі в тому, що шкіл налаштуємо ми всюди безліч, а вчителів не виховаємо (Krutitskaia, 2004:130).

З метою реалізації цього завдання у 1886 р. при духовних семінаріях було засновано «зразкові» початкові училища, які служили для практичної підготовки вихованців семінарії до майбутньої діяльності на званнях заочноучителів та вчителів церковно-парафіяльних шкіл. Тим не менш, через низьку оплату випускники духовних семінарій неохоче йшли на учительські місця до церковних шкіл.

Для вирішення потреб держави в спеціально підготовлених викладачах секретарем синодальної училищної ради, чиновником з особливих доручень при обер-прокурорі Св. Синоду з питань церковно-парафіяльних шкіл В. Шемякіним розробляється проект створення другокласних шкіл (Zhitenev, 2020:43). Цей проект передбачав відкриття у кожному повіті двох другокласних шкіл із гуртожитками. Специфіка таких закладів полягала у тому, що викладацькі кадри мали готуватися з селянських дітей. До цих шкіл планувалося приймати найкращих випускників повітових початкових училищ, щоб вони могли здобути загальну освіту та пройти спеціальну педагогічну підготовку без відриву від сільських умов життя. Після закінчення курсу молоді вчителі повинні були розійтися по своїх селищах, щоб по можливості та необхідності відкрити школи грамоти, вчителювати в них, ведучи при цьому звичайний селянський спосіб життя (Po povodu desiatiletii vtoroklassnykh shkol, 1907: 239–240).

Перші другокласні школи в Російській імперії з'явилися у 1896 р., але ще сім років вони не мали чіткого правового статусу статутів, навчальних програм, регламентованих штатів. Їхній педагогічний характер не був встановлений законодавчо, навчання у другокласних школах не дозволяло отримувати свідоцтва на присвоєння вчительського звання (Goncharov & Plokhova, 2012: 109).

Чисельність другокласних шкіл на рубежі століть завдяки державній підтримці зростала з кожним роком. У перший рік їхнього офіційного існування в Російській імперії було відкрито 131 другокласних шкіл, до початку 1898 р. функціонувало 255 шкіл (Istoricheskii ocherk, 1909:18), а у 1908 р. діяло вже 426 шкіл (328 чоловічих та 98 жіночих) подібного типу (Tserkovnye shkoly, 1909: 28). Зростання кількості церковних шкіл такого типу свідчило про те, що кадровий дефіцит світських вчителів і вчительок однокласних церковно-парафіяльних шкіл і шкіл грамоти не прикривався за рахунок спеціалізованих навчальних закладів.

Для поповнення достатньої кількості кваліфікованих педагогів напочатку XX ст. в Російській імперії згідно «Положенню про церковні відомства православного сповідання», крім двокласних, створювалися церковно-учительські школи, які спрямовувалися на підготовку вчителів початкових навчальних закладів усіх розрядів.

На Півдні України перші другокласні учительські школи почали створюватися з 1896 р., у Херсонській та Таврійській губерніях були відкриті чоловічі, жіночі та одна змішана, але церковно-учительська школа існувала

лише у Херсонській єпархії. Питання про їх влаштування у Таврійській єпархії неодноразово порушувалося місцевою училищною владою перед Св. Синодом, але для Таврійської єпархії була призначена лише церковно-учительська школа у с. Шамівка Олександрійського повіту Херсонської губернії (Chernetckii, 2021: 407).

У Херсонській єпархії існувало три чоловічі другокласні школи: з 1896 р. – Глодоська у Єлисаветградському повіті, з 1899 р. Демидівська у Тираспольському повіті та Новгородківська у Олександрійському повіті (Otchet, 1903: 375):

Таблиця 1

Другокласні школи Херсонської єпархії за 1901–1902 н. р.

Другокласні школи	Відділення			Всього	Зразкові школи	Всього
	молодше	середнє	старше			
Глодоська	23	21	15	59	60	119
Демидівська	32	21	9	62	50	112
Новгородківська	27	20	17	64	47	121
Всього	82	62	41	185	157	352

Четверта жіноча Садовська другокласна школа Херсонського повіту відкрилась у 1903 р.

Другокласні учительські школи створювалися як тимчасовий захід, особливих державних дотацій, чітко продуманої концепції підготовки до педагогічної діяльності для вихованців шкіл не передбачалося. Зміст шкільної освіти був дуже скромним і виглядав наприкінці століття таким чином: «Второкласна школа спочатку була не що інше, як відокремлений від першого другого клас двокласної церковно-парафіяльної школи з приєднанням до нього однорічного учительського курсу. Весь курс другокласної школи був трьохрічним» (Istoricheskii ocherk, 1909: 337).

На самостійне вирішення єпархіальних училищних рад було надано широке коло питань: про правила набору, програми, методи, підготовку до педагогічної діяльності.

Передбачалося, що другокласні школи являтимуть собою нові «релігійно-просвітницькі пункти», тому мали відкриватися у селах, що були далеко від міст, заводів і фабрик, монастирів тощо (О. Е. В., 1896: 773).

У Таврійській єпархії с кінця XIX ст. було відкрито всього п'ять другокласних церковно-парафіяльних шкіл. З'явилися вони таким чином: у 1896 р. чоловіча Софіївська Дніпровського повіту та жіноча Козаче-Лагерська Дніпровського повіту. З 1897 р. відкривається змішана Алуштинська Ялтинського повіту, але як даний тип навчального закладу проіснувала тільки декілька років. Останній випуск Алуштинської другокласної школи у складі шести осіб було здійснено у 1902 р. З 1903 р. з'являється друга чоловіча Таганаська другокласна школа Перекопського повіту.

Про влаштування чоловічої другокласної школи у с. Велика Знам'янка Мелітопольського повіту клопотав архієпископ Таврійський Микола (Зіоров) ще у 1900 р., проте відкрита вона була тільки у 1910 р. (Chernetckii, 2021: 403).

Викладачів призначала на службу єпархіальна училищна рада з осіб, які закінчили церковно-учительську школу, вищий або середній навчальний заклад. До штату викладачів входили: законоучитель – священик, завідувач школою, старший учитель, молодший учитель і учитель школи грамоти (однокласної церковно-парафіяльної школи), влаштованої з метою практичних занять. Згідно архівних даних, на 1908 р. в Російській імперії викладачів другокласних шкіл з вищою освітою становило 0,6%; із середньою педагогічною освітою 3,4%, переважна більшість – 78% – мали середню освіту (гімназія, повітове училище) та 3,41% взагалі мали лише свідоцтво на звання народного вчителя (Istoricheskii ocherk, 1909: 337).

У другокласні учительські школи приймали підлітків від тринадцяти до сімнадцяти років православного віросповідання, які здобули освіту у початкових навчальних закладах. Дівчатам для вступу вважалася достатня домашня освіта (Kostyleva, 2020: 91).

Навчальне навантаження такого типу шкіл було встановлено Св. Синодом у листопаді 1902 р. У перший і другий рік заняття становили 26 годин на тиждень, на третій рік – 28 годин (Programmu, 1903: 124).

У травні 1903 р. були запроваджені і нові ускладнені програми для другокласних шкіл. Св. Синод задумав привести навчальний курс у відповідність до навчального курсу учительських семінарій, а до викладання спеціальних дисциплін (церковнослов'янської мови, церковного співу) пред'являлися більш вищі вимоги (Goncharov & Plokhova, 2012: 112).

Відповідно до «Положення про церковні школи», зміст навчання включав такі дисципліни: Закон Божий, загальна і російська церковна історія, церковний спів, російська мова, церковно-слов'янська мова, вітчизняна історія, географія з відомостями про явища природи, арифметика, геометричне креслення та малювання, дидактика, початкові відомості про гігієну, чистопис. У жіночих школах курс навчання було доповнено рукоділлям.

З дозволу єпархіальної училищної ради у вигляді додаткових уроків чи особливих курсів до програми навчання могли бути впроваджені іконопис, музика, ремесла, вивчення сільського господарства (Kostyleva, 2020: 93).

До змісту педагогічної підготовки крім вивчення дидактики входили обов'язкові практичні заняття у зразковій однокласній церковно-парафіяльній школі. У «Правилах для второкласних шкіл», які регламентували діяльність подібних навчальних закладів, зазначалося, що оскільки школа второкласна має головною своєю метою

готувати учителів для школи грамоти, при ній має бути влаштована зразкова школа, де учні второкласної школи наочно будуть навчатися дидактичним прийомом під керівництвом вчителя зразкової школи грамоти (Riazanskie eparkhialnye vedomosti, 1986: 273- 274).

Педагогічна практика у зразковій школі включала пасивну і активну частину. Пасивна полягала зі знайомства майбутніх вчителів із внутрішньою складовою початкової школи, відвідування занять, спостереження за методами, якими користувався вчитель. Учні третього відділення виконували роль помічників учителя зразкової школи. Активна частина педагогічної практики передбачала самостійне проведення пробних уроків (Kostyleva, 2020: 93).

Церковний спів вважався одним із головних предметів навчального процесу. На цей предмет відводилося: в молодшій групі -3 години на тиждень, у середній групі – 4 і в старшій групі – 2 години (Raspisanie, 1903: 68). Програма включала теоретичний і практичний курс церковного співу.

В учительському класі Новгородківської школи Херсонської єпархії за 1900–1901 н. р. з теорії співу викладено такі відомості: про музичні звуки (довгі та короткі; вимірювання та порівняння звуків за тривалістю; записування їх на нотному стані і за цифровою системою); тривалість нот; паузи; значення крапки при ноті; види такту простого та складного; знаки альтерації; відомості про гама (структура мажорної та мінорної гама, перший і другий тетракорди; гама дієзні і бемольні, а також паралельні їм мінорні гама; ступені гама і їх назви; опорні звуки ладу; вступні звуки (II і VII сходинки); мінорна гармонічна і мелодична гама); відомості про випадкові знаки; інтервали. З гармонійного співу учні вивчали: транспозицію мелодії; консонанси і дисонанси; види тризвуків; перше і друге обернення тризвуків; інтервали обернення тризвуків; септакорд, акорд; тісне і широке розташуванням голосів у гармонії; темп і виразність; значення музичних термінів forte, piano, adagio, maestoso, allegro, crescendo, diminuendo та ін. (Otchet, 1901: 797).

Теорія співу викладалася по «Підручнику російського церковного співу» О. Рязського, «Методики співу» (ч. I) О. Карасьова, «Музичній хрестоматії» О. Карасьова (Otchet, 1903: 379).

Практичний курс церковного співу вивчали по «Навчальному Побуту нотного співу»: тропарі недільні, «Бог Господь» восьми гласів; тропарі дванадесятих свят; Богородичні догматики восьми гласів, величання дванадесятих свят і особливо шанованих свят знаменного розспіву; прокімни недільні восьми гласів, знаменного розспіву; ірмоси недільні; прокімни недільні восьми гласів грецького розспіву; «Господи воззвах» восьми гласів; стихирі і догматики 8-ми гласів придворного наспіву (напам'ять); величання. Розучували великопосні піснеспіви – Літургія Передшеосвячених Дарів, «Нехай виправиться моя молитва» тріо П. Турчанінова, «Тебе одящогося світом» П. Турчанінова, «Прийдіть, убудим Йосифа» Д. Бортнянського, Задостойники П. Турчанінова, О. Львова (Otchet, 1901: 798).

Учні третього відділення навчали управляти і диригувати хором. З кращих учнів другокласної та зразкової школи здатних до співу, а також з тих, які володіють кращими голосами, були сформовані хори, які показували свою майстерність під час концертів, добиваючись злагодженого виконання досить складних в музичному відношенні партій (Vtoroklassnye shkoly, 1905: 524). Так, у Глодоському другокласному училищі Херсонської єпархії на другий день свята Різдва Христова у 1900 р. на літературно-вокальному вечорі під керівництвом вчителя співу Й. Добрики хор вихованців співав концерт Д. Бортнянського «Слава во вишніх Богу» та народний гімн «Боже, царя бережи» (Prazdnichnyi vecher v Glodosskom vtoroklassnom uchilishche, 1900: 91); під час літературно-вокально-музичного вечора 17 лютого 1900 р. учнівським хором Демидівської школи Херсонської єпархії під керівництвом вчителя зразкової школи грамоти Є. Шевченко були виконані гімни, патріотичні та побутові пісні, а також такі складні для сільського учнівського хору пісні, як «Був у Христа – Немовля сад», «Чому сьогодні мамо» та ін. (Literaturni vecher v s. Demidove, 1900: 224-226); 5 лютого 1909 р. у Софіївській другокласній учительській школі Таврічеської єпархії на літературно-музикальному вечорі хор учнів школи проспівав «Боже, люби Царя» з опери М. Глінки «Життя за Царя», «Гой ти, Дніпро» з опери «Аскольдова могила» О. Верстовського, а також учнями болгарками був виконаний репертуар болгарських пісень та гімн «Шумить Маріца» (національний гімн Болгарії з 1886 до 1944 р.) (Literaturno-muzikalnyi vecher v Sofievskoi vtoroklassnoi uchitel'skoi shkole, 1909: 522-523).

Практичні заняття у школі склалися із зразкових та пробних уроків, велися щотижня по 1 годині. У всіх школах самостійно вивчали з хором чотириголосні переклади і церковні твори М. Бахметьєва, О. Львова та ін. композиторів (Otchet, 1901: 798). Учні старшого відділення по черзі самостійно керували шкільним хором під час богослужіння, а молодшого та середнього відділення під час читання молитов у школі. В якості посібників використовували: «Досвід облаштування церковного хору переважно з селянських хлопчиків» Ю. Лисянського та «Практичну школу хорового співу» Комарова (Otchet, 1903: 385).

Таблиця 2

Другокласні школи Херсонської єпархії за 1909 р.

Другокласні школи	Відділення			Всього	Закінчили курс у 1909 р.
	молодше	середнє	старше		
Глодоська	25	21	17	57	10
Демидівська	24	17	14	55	15
Новгородківська	31	27	18	76	12
Садоська	31	17	17	65	22
Всього	111	82	60	253	59

У перше десятиліття ХХ ст. в Російській імперії школи грамоти як вид навчального закладу починає втрачати своє значення. Зі звітів єпархіальних спостерігачів відомо, що найвища кількість шкіл грамоти у Таврійській єпархії була у 1903 р. – 197, але вже у 1916 р. їх налічувалося всього 95 (Chernetckii, 2021: 406). але другокласні школи Херсонської єпархії к 1910 р. ще залишалися затребуваними у селян та міщан через те, що надавали досить високий рівень початкової освіти (Vedomost, 1910: 533):

Крім церковного співу, во всіх другокласних школах Херсонської єпархії вихованці опановували гру на скрипці, віолончелі та ін. інструментах. Для більш успішного навчання у школах за 1900-1901 н. р. було придбано: у Новгородківській школі 18 скрипок; у Глодоській 6 скрипок, віолончель та фісгармонія; у Демидівській – 10 скрипок і віолончель (Otchet, 1901: 799). З найбільш талановитих музикантів склали учнівські оркестри, які грали по недільних та святкових днях у школі після обіду, а також брав участь у народних читаннях, літературних вечорах та актах.

Викладання музики в Херсонській єпархії більш успішно було поставлено у Демидівській школі. Музикою займалися майже всі учні другокласної школи, впродовж року було проведено 123 годинні уроки. Незважаючи на відсутність постійних засобів, у 1902–1903 н. р. школа мала такі інструменти: 11 скрипок, 1 віолончель, 1 контрабас, 1 тромбон, 1 корнет-а-пістон, 1 трубу «Фа», 1 кларнет, 2 флейти, 2 барабани-великий з тарілками і малий та 1 трикутник.

Управління оркестром і розучування п'єс було доручено місцевому музиканту-аматору. Деякі гімни, середньої складності мелодії та п'єси учні грали абсолютно вільно. Вчитель Бутовський знайомив вихованців з улаштуванням скрипки, правилами положення корпусу інструмента, займався формуванням та вдосконаленням первинних навичок гри, починаючи від володіння смичком і постановки пальців, і закінчуючи грою по нотах гам. Для розвитку практичних навичок ведення смичка, підбирав учням найбільш легкі для початківців вправи, що сприяли збереженню ненапруженого стану руки, а також вільному триманню та веденню смичка (вправи в постановці пальців на всіх струнах, вправи смичком на вільних струнах та ін.), вивчалася натуральна гама в першій позиції і гра легких п'єс та дуетів. Закінчуючи школу, більшість вихованців досить вільно вміли грати в першій позиції та розбирати нескладні церковні мотиви (Otchet, 1905: 556).

У Глодоській школі правилам гри на скрипці учні навчалися по школі Ж.-Ф. Мазаса і шкільний оркестр складався з 8–10 учнів; у Новгородківській школі бажачи учні самостійно займалися по школі Л. Альбрехта, вдаючись до допомоги вчителя у найскладніших випадках (Otchet, 1905: 556-557).

Ігри на скрипці у Таврійській єпархії навчали охочих у Софіївській та Таганаській школах вчителі співу у вільний від уроків час (Chernetckii, 2021: 405).

З 1911–1912 н. р. на Півдні України з'являється можливість відкривати при діючих другокласних школах однорічні курси для випускників. При жіночій Козаче-Лагерській школі Таврійської єпархії був відкритий додатковий курс, по завершенні якого вихованки отримували особливе посвідчення, що дозволяло їм вчителювати в однокласній церковно-парафіяльній школі (Kostyleva, 2020: 95).

Статистичні дані о кількості учнів у всіх другокласних школах Таврійської єпархії за 1912–1913 н. р. виглядають таким чином (Otchet Tavricheskogo eparkhialnogo nabliudatelia, 1914: 465–466).

Таблиця 3

Другокласні школи Таврійської єпархії за 1912–1913 н. р.

Другокласні школи Таврійської єпархії у 1912-1913 н. р.	I рік навчання	II рік навчання	III рік навчання	Всього	Тих, хто закінчив курс
Козаче-Лагерська	39	27	10	76	8
Софіївська	19	13	5	37	4
Таганашевська	12	17	14	43	11
Більше-Знаменська	18	13	15	46	15

Недостатнє фінансування, виключення шкіл грамоти із мережі загального навчання призвело до помітного зменшення другокласних шкіл після 1914 р., і як наслідок цього, випускники не могли влаштуватися на роботу за своєю спеціальністю. Згідно статистики, ще у 1901–1907 рр. ті, хто закінчили курс у другокласних школах... важче знаходять собі учительські місця в школах – всього 28,8%, зате збільшується кількість вступників для здобуття освіти до інших навчальних закладів, головним чином церковно-учительських шкіл (12%). Досить значний також відсоток тих, хто закінчив другокласні школи доводиться на громадську та приватну службу (10,4%). Майже 60% випускників другокласних шкіл обрали собі будь-який інший вид діяльності, але не педагогічний (Istoričeskii ocherk, 1909: 651).

Подальше існування двокласних шкіл було перервано Першою світовою війною та подіями Лютневої революції. Тимчасовий уряд своєю постановою від 20 червня 1917 р. церковні школи, а також і всі будівлі, що належить їм, передало до відомства Міністерства народної освіти (Zhitenev, 2020:47).

Висновок. Таким чином, завдяки державній політиці Російської імперії, в рамках якої уряд намагався вирішити проблему поширення елементарної освіти, друга половина ХІХ ст. на Півдні України ознаменувалася створенням мережі церковно-парафіяльних шкіл та пов'язаних з ними педагогічних навчальних закладів-другокласних та церковно-учительських шкіл.

Аналіз архівних матеріалів дозволив встановити, що у Херсонській єпархії у досліджуваний часовий період існувало три чоловічі другокласні школи та одна жіноча. У Таврійській губернії здійснювали освітню діяльність п'ять другокласних шкіл: три чоловічі, одна жіноча та одна змішана.

До другокласних церковно-парафіяльних шкіл могли вступати особи всіх станів православного віросповідання від тринадцяти до сімнадцяти років, які отримали початкову освіту. Ці школи мали 3-х-річне навчання. Для практичного ознайомлення з веденням шкільної справи і для кращого засвоєння прийомів викладання, старші учні другокласних шкіл вели заняття у зразкових школах.

Музична підготовка в таких закладах освіти включала церковний спів, хоровий спів; у деяких школах навчали гри на скрипці, духових інструментах, практикували участь у шкільному оркестрі.

Церковний спів вважався одним із головних предметів. До шкільної програми входили теоретичний та практичний курс, а також формування навичок управління хором. З найкращих голосів вихованців школи викладачі організовували хор, який нарівні з учнівськими оркестрами брав участь у різноманітних шкільних святах, літературно-музичних вечорах.

Основні завдання викладання церковного співу у школі полягали в наступному: прилучення учнів до духовних цінностей православ'я; виховання релігійно-морального почуття; навчання співів церковних піснеспівів і молитов для участі у богослужінні.

Музична підготовка становила невід'ємну частину шкільного виховного процесу. Навчання дітей музиці сприяло:

- формуванню основ музичної культури дітей через емоційне сприйняття музики як невід'ємної частини духовної культури;
- виховання емоційно-ціннісного ставлення до мистецтва, художнього смаку, моральних та естетичних почуттів;
- розвитку сприйняття музики, інтересу до музичної діяльності, образного та асоціативного мислення та уяви, музичної пам'яті та слуху, творчих здібностей у різних видах музичної діяльності;
- збагачення знань про музику, її інтонаційно-образну природу, жанрове та стиліове різноманіття, особливості музичної мови;
- оволодіння практичними вміннями та навичками у навчально-творчій діяльності (спів, слухання музики, гра на музичних інструментах).

Підготовка вчителів у другокласних школах кінця XIX – початку XX ст. дозволила значно підвищити грамотність населення у сільській місцевості, а також сприяла зростанню загального освітнього рівня Південного регіону України.

Досвід музичної підготовки учнів даного типу церковно-парафіяльних шкіл становить інтерес для сучасного вчителя. Перспективним напрямком подальших досліджень вважаємо вивчення ролі другокласних учительських шкіл у системі початкової освіти Півдня України.

References:

1. Vedomost Khersonskogo Eparkhialnogo Uchilishchnogo Soveta o tserkovnykh shkolakh za 1909 grazhdanskii god [Bulletin of Kherson Diocesan School Council on church schools for the civil year 1909]. (1910). *Khersonskie eparkhialnye vedomosti*, 21 [in Russian].
2. Vtoroklassnye shkoly. Uspekhi obucheniia po predmetam uchebnogo kursa. Dopolnitelnye uroki ili kursy po ikonopisaniiu, muzyke, remeslam i selskomu khoziaistvu. Kursy po tserkovnomu peniiu [Second-grade schools. Learning success in subjects of the training course. Additional lessons or courses in icon painting, music, crafts and agriculture. Church singing courses]. (1905). 16 (VI), 520 – 524 [in Russian].
3. Goncharov, M. A., & Plokhova, M. G. (2012). Tserkovno-prihodskie shkoly i ikh mesto v podgotovke uchitelei v Rossii v kontce XIX – nachale XX v. [Church-parochial schools and their place in the training of teachers in Russia in the late 19th – early 20th centuries]. *Vestnik PSTGU IV: Pedagogika. Psikhologiya*, 2 (25), 101–117 [in Russian].
4. Zhitenev, T. E. (2020). Vtoroklassnye shkoly – nachalnye pedagogicheskie uchebnye zavedeniia Sviatishhego Sinoda na rubezhe XIX–XX vekov [Second-grade schools – primary pedagogical educational institutions of the Holy Synod at the turn of the 19th and 20th centuries]. *Povolzhskii vestnik nauki*, 1 (15) [in Russian].
5. Zhitenev, T. E. (2001). Nachalnye tserkovnye shkoly Rossii i ikh vzaimootnosheniia s gosudarstvennoi vlastiu v kontce XIX–XX veka [Primary church schools in Russia and their relationship with state power at the end of the 19th – 20th centuries]. *Trudy nauchnoi konferentsii studentov i aspirantov «Lomonosov 2001»*. *Istoriia*, 47-50 [in Russian].
6. Zhitenev, T. E. (2004). *Tserkovnoprihodskie shkoly v Rossii 1884-1918* [Church-parochial schools in Russia (1884–1918)]. (Extended abstract of candidate's thesis). Moscow [in Russian].
7. Istoricheskii ocherk razvitiia tserkovnykh shkol za istekshee dvadcatipiatiletie (1884–1909) [Historical outline of the development of church schools over the past twenty-five years (1884–1909)]. (1909). Sankt-Peterburg [in Russian].
8. Kostyleva, E. V. (2020). Podgotovka uchitelei vo vtoroklassnykh shkolakh Tavricheskoi gubernii (nachalo XX veka) [Training of teachers in second-grade schools in the Tauride province (the beginning of the 20th century)]. *Uchenye zapiski Krymskogo federalnogo universiteta V. I. Vernadskogo. Sotsiologiya. Pedagogika. Psikhologiya*, 6 (72), 4 [in Russian].
9. Krutitckaia, E. V. (2004). Tserkovno-prihodskie shkoly Rossii v kontce XIX – nachale XX veka [Church-parochial schools in Russia in the late 19th – early 20th centuries]. (Doctor's thesis). Moscow [in Russian].
10. Literaturnyi vecher v s. Demidove, Tiraspol'skogo uiezda [Literary Evening in the village of Demidov, Tiraspol district]. (1900). *Khersonskie eparkhialnye vedomosti*, 7 [in Russian].
11. Literaturno-muzykálny vecher v Sofievskoi vtoroklassnoi uchitel'skoi shkole [Literary and Musical Evening at the Sofievka second-grade teacher's school]. (1909). *Tavriiskie eparkhialnye vedomosti*, 12 [in Russian].

12. O. E. V. O vtoroklassnykh tserkovnykh shkolakh [About second-grade church schools]. (1896). *Tavrisheskie eparkhialnye vedomosti*, 27 [in Russian].
13. Otchet o sostoianii tserkovno-prikhodskikh shkol i shkol gramoty Khersonskoi eparkhii v uchebno-vospitatelnom otnoshenii za 1901-1902 uch. god. [Report on the state of church-parochial schools and literacy schools of the Kherson diocese in terms of educational and upbringing aspect for the academic year 1901–1902]. (1903). *Khersonskie eparkhialnye vedomosti*, 13, 375-387 [in Russian].
14. Otchet o sostoianii tserkovno-prikhodskikh shkol i shkol gramoty Khersonskoi eparkhii v uchebno-vospitatelnom otnoshenii za 1900–1901 uch. god. [Report on the state of church-parochial schools and literacy schools of the Kherson diocese in terms of educational and upbringing aspect for the academic year 190–1901]. (1901). *Khersonskie eparkhialnye vedomosti*, 23, 792-827 [in Russian].
15. Otchet o sostoianii tserkovnykh shkol Khersonskoi eparkhii za 1902–1903 uch. god. [Report on the state of church schools in the Kherson diocese for the academic year 1902–1903]. (1905). *Khersonskie eparkhialnye vedomosti*, 18, 555-563 [in Russian].
16. Otchet Tavricheskogo eparkhialnogo nabludatelja o sostoianii tserkovnykh shkol Tavricheskoi eparkhii v 1912–1913 uchebnom godu [Report of the Tauride diocesan observer on the state of church schools in the Tauride diocese in the academic year 1912–1913]. (1914). *Tavrisheskie eparkhialnye vedomosti*, 33 465–466 [in Russian].
17. Po povodu desiatiletija vtoroklassnykh shkol [On the decade of second-grade schools]. (1907). *Vladimirskie eparkhialnye vedomosti*, 15 [in Russian].
18. Prazdnichnyi vecher v Glodosskom vtoroklassnom uchilishche [Festive Evening at the Glodosskom second-grade school]. (1900). *Khersonskie eparkhialnye vedomosti*, 3 [in Russian].
19. Programmy uchebnykh predmetov dlja tserkovno – prikhodskikh shkol [Programs of subjects for church-parochial schools]. (1903). Sankt-Peterburg [in Russian].
20. Raspisanie uchebnykh predmetov po godam obuchenija i chisla urokov po kazhdomu predmetu vo vtoroklassnoi shkole [Schedule of subjects by year of study and the number of lessons for each subject in the second-grade school]. (1903). *Khersonskie eparkhialnye vedomosti*, 4 [in Russian].
21. Rozanov, V. V. (1995). *Okolo tserkovnykh sten* [Around the church walls]. Moskva [in Russian].
22. Riazanskie eparkhialnye vedomosti [Riazan diocesan statements]. (1986). Riazan : Tip. Sv. Vasiliia [in Russian].
23. Tserkovnye shkoly Rossiiskoi imperii k 1908 godu. Statisticheskie svedeniia [Church schools of the Russian Empire in 1908. Statistical information]. (1909). Sankt-Peterburg [in Russian].
24. Chernetckii, V. (2021). K voprosu o podgotovke pedagogicheskikh kadrov dlja shkol gramoty v kontce XIX – nachale XX vv. na primere Tavricheskoi eparkhii [To the question of teaching staff training for literacy schools in the late XIX – early XX centuries on the example of the Taurida diocese]. *Vestnik Istoricheskogo obshchestva Sankt-Peterburgskoi Dukhovnoi Akademii*, 3 (8), 400–412 [in Russian].

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-25>

ПРИЗНАНИЕ СОВМЕСТНЫХ ЗАВЕЩАНИЙ ЗАКЛЮЧЁННЫМ ДОГОВОРом НАСЛЕДОВАНИЯ: ВОПРОСЫ СТАТУСА ПРАВ И ОБЯЗАТЕЛЬСТВ

Эдвард Пилипсон,

претендент на степень доктора права

Рижский Университет Паула Страдиня (Латвия, Рига)

Аннотация. Совместные завещания как институт договорного наследования представляют собой правовую форму, которой присуща нестабильная правовая природа. Компетентное правовое регулирование в зависимости от фактического состава, может преобразовать совместные завещания, а также их сопутствующие формы – взаимные и корреспондирующие завещания, в договор наследования. При данном преобразовании будут изменены принципиальные для правового регулирования совместных завещаний категории, включающие в себя нормы, определяющие статус прав и обязательств, активность и ретроактивность норм. Данные категории определяют существенные составные части как совместных завещаний, так и договора наследования и при их изменении возможно образование содержательных коллизий. Вопросы, несомненно, возникают при определении компетентного права для обеспечения процесса признания. Процесс признания как правовая сделка самостоятельного характера также вызывает содержательные коллизии между нормами, регулирующими право наследования по завещанию и нормами, регулирующими наследование по договору. Причиной данному феномену является детипизация коллизионных факторов. Детипизацией коллизионных факторов является происходящее в результате содержательной коллизии смешение материальных норм без должного для правового результата, правового основания. В ситуации возможного признания совместных завещаний заключённым договором наследования детипизация коллизионных факторов вызовет конфликт квалификаций в ситуации применения идентичных правовых категорий, относящихся к нормам наследования по завещанию и нормам наследования по договору.

Ключевые слова: будущее наследство, договор наследования, договорное наследование, факторы признания, признанное право, совместные завещания

JOINT WILL RECOGNITION AS A SUCCESSION CONTRACT: RIGHTS AND OBLIGATIONS' STATUS ISSUES

Edvard Pilipson,

Doctor of Law Applicant

Riga Stradiņš University (Latvia, Riga)

Abstract. Joint wills as a contractual succession institution exists as a legal form, which is characterized by an unstable legal nature. Applicable legal regulation, depending on concrete factual composition, can convert joint wills into a contract of succession. With this transformation, principal categories for legal regulation will be changed. This transformation includes the norms that determine the status of rights and obligations, activity and retroactivity of the norms that determine the essential components of both joint wills and succession contract. Questions will undoubtedly arise in competent law determining to ensure conversion. The conversion process as a legal transaction of an independent nature causes substantial conflicts between the rules governing the right of succession under joint will and the rules governing succession under contract. The reason for this phenomenon is the detipization of conflict factors. Conflict factors, named with term *detipization* exist as a mixture of material norms that occurs as a result of a meaningful conflict without due legal basis or appropriate legal result. In the situation of the possible recognition of joint wills as a concluded succession contract, conflict factors detipization will cause a conflict of qualifications in the situation of applying identical legal categories related to succession under joint wills norms and succession law norms, which secure succession under contract.

Key words: applicable law, contractual succession, future inheritance, joint wills, recognition factors, succession contract.

Введение. Договорное наследование включает в себя институт совместных завещаний. Данный институт представляет собой совокупность правовых сделок комплексного характера, которые, в определённых правовых ситуациях, согласно существующим составным частям могут быть признаны заключёнными договорами наследования (далее в тексте – договорами наследования).

К данному роду сделок относятся взаимные, корреспективные и совместные завещания, а также их комбинации. Как существенная составная часть совместных завещаний в ряде случаев договорами наследования могут быть признаны договоры дарения. Также к признаваемым в рамках договорного наследования договорами наследования относятся брачные договора, включающие в себя генеральную клаузулу наследования по договорам. К данному роду сделок относится закреплённый в Гражданском Кодексе Швейцарии договор наследования, предусматривающий дарение имущества, как стороне договора, так и третьим лицам. Третьими лицами являются как супругами наследодателя, потомками, иными лицами, предусмотренными компетентным правом.

Так как указанные выше институты содержат в себе существенные составные части различных, зачастую конфликтующих правовых оснований различных форм договоров наследования, признание в качестве данных договоров требует применения правового регулирования, соответствующего императивным нормам конкретной формы.

Для увязывания норм и определения компетентного для снятия коллизий права необходимо введение правового термина *различные формы договоров наследования*.

Под термином *различные формы договоров наследования* в данном случае понимаются двусторонние и односторонние правовые сделки, а также их комбинации, констатирующие сходства и различия в правовой природе, а также оснований прав и обязательств, признаваемых компетентным правом существенными составными частями правовых сделок, осуществляемых как для акта признания договора наследования (предварительные сделки и сделки присоединения (Гражданский Закон Латвийской Республики, статья 1541., Германское Гражданское Уложение, параграф 780)), так и договоры наследования как самостоятельные основания наследования.

Иными словами нормы правовой категории *различные формы договоров наследования* должны устанавливать существенные составные части комплекса, определённых в качестве фактора признания договоров наследования заключёнными. Данное должно быть осуществлено путем введения норм, соответствующих коллизионному фактору *transactio sunt servanda*.

Данный фактор носит генеральный характер, так как вводит существенные составные части норм семейного, наследственного, вещного и обязательственного права, устанавливающие нормы коллизионного фактора *признание договора наследования заключённым* как составную часть коллизионного фактора *наличие полного соглашения* в отношении норм, обеспечивающих диапазон приемлемости норм права наследования по совместным завещаниям как существенных составных частей наследования по договору.

Несомненно, нестабильная в силу переходного характера правовая форма данного рода сделок по состоянию на данный момент не способствует образованию и существованию унифицированных коллизионных норм по единому признанию и исполнению принципов и норм как наследственного, так и обязательственного права – нормы коллизионного фактора *transactio sunt servanda* отличаются от норм коллизионного фактора *pacta sunt servanda*. В силу данного обстоятельства представляется необходимым осуществление исследования, которое будет способствовать определению существенных составных частей акта признания указанных выше форм договорного наследования договором.

В данных целях представляется необходимым выделить и, соответственно, применять специфическую правовую категорию, определённую термином *право, применимое к признанию*.

Цель признания состоит в закреплении норм принципа *pacta sunt servanda* в отношении комплексного состава правовых форм отчуждения имущества, опосредованных нормами принципа *transactio sunt servanda* с целью определения предмета правового фактора *будущее наследство* в отношении совместных завещаний. Принцип *transactio sunt servanda* определяет порядок образования норм материального права специального характера, являющихся существенными составными частями совместных завещаний обязательных при образовании норм, являющихся существенными составными частями договоров наследования.

В качестве предмета исследования закреплены следующие правовые категории: статус прав и обязательств, активность и ретроактивность правовых факторов, и, как было сказано выше, применимое к признанию право.

Признание правовых сделок договорами наследования в понимании данной статьи означает констатацию момента во времени при наступлении которого происходит образование существенных составных частей правовых норм, которые составляют основание договоров наследования и порождают необходимые правовые нормы акта признания договоров наследования заключёнными.

Данный момент, определённый положениями статьи 1533 Гражданского Закона Латвийской Республики (далее в тексте – Гражданский Закон), части 1 параграфа 154 Германского Гражданского Уложения, части 3 статьи 494 Гражданского Кодекса Швейцарии, представляет собой существенную составную часть коллизионного фактора *наличие полного соглашения*. Благодаря данному фактору акт признания договоров наследования заключённым в отношении предмета, объекта и содержания правовых сделок, указанных выше, приобретает дополнительные существенные составные части договоров наследования для придания данному акту неоспоримого характера.

Правовыми актами данного рода признание закреплено правовым фактором *признание договора наследования заключённым*.

Коллизионный фактор *наличие полного соглашения* вводит коллизионную привязку, которая увязывает нормы, относящиеся к правовым категориям *inter vivos* и *mortis causa*. Тем самым осуществляется гармонизация норм статуса прав и обязательств, активность и ретроактивность правовых факторов, императивные нормы, применимого к признанию права в отношении правовых категорий *inter vivos* и *mortis causa*. Тем самым даётся ответ на вопрос о том, что значит признание договоров наследования заключёнными – конкретизируя сказанное выше необходимо утверждать, что акт признания представляет собой констатацию активного характера действия норм правовых сделок указанных выше активному действию норм, составляющих существенные составные части договоров наследования. Второй частью акта признания является признание правовых последствий образованных норм последствиям договоров наследования.

Коллизионный фактор *наличие полного соглашения* должен дать ответ на обособление и придание казуального содержания обязательствам, содержащихся в инструментах договорного наследования. Также коллизионный фактор *наличие полного соглашения* должен гармонизировать исходные и образованные нормы в отношении признания норм, составляющих активные и ретроактивные характеристики, составляющие конгломерированные нормы, образованные и закреплённые комплексным правовым фактором *inter vivos – mortis causa*.

Это видно на примере нормативного закрепления института взаимных завещаний как частного случая совместных завещаний в Гражданском Законе.

Данная норма гласит, что *взаимное завещание не считается наследственным договором, за исключением случаев, когда из его содержания ясно видно иное* (Гражданский Закон, статья 606).

Термин *иное* порождает правовую неопределённость и, как следствие, вводит конфликт правовых норм – закон разграничивает существенные составные части договора наследования и взаимных завещаний, в применении компетентных правовых режимов (императивных норм, опосредующих коллизионные факторы *inter vivos* и *mortis causa* по отдельности и в совокупности), применяемых по отношению к содержанию договора наследования и взаимных завещаний.

Вследствие данного обстоятельства существенные составные части, образуемые нормами, опосредующими активное воздействие на формирование объектов, свойственных договору наследования (Гражданский Закон, статья 639), несомненно, будут обладать различной правовой природой и, как следствие, породят иные правовые последствия. В свою очередь правовые последствия, свойственные конкретному договору наследования могут привести к недействительности первичной правовой сделки по основаниям порока содержания (Гражданский Закон, статья 463).

Неясными в данной ситуации становятся условия применения статьи 389 Гражданского Закона в части применения фактора приоритета наследования по договору. Признание совместных завещаний договором наследования устанавливает верховенство норм договора относительно норм взаимных завещаний. Соответственно ретроактивно изменяется имущественная количество и стоимость наследственных долей, причитающихся наследникам по закону и иным правовым инструментам, предусматривающим наследование. Неясной также становится правовая природа и последствия приоритета, применяемого ретроактивно по отношению к взаимным завещаниям. Возможно появление конфликта коллизий по отношению к нормам, определяющим приоритет. Данная ситуация приводит к необходимости образования норм, определяющих факторы взаимного приоритета первичного инструмента договорного наследования и инструмента, который признан в силу существенных составных частей первичного инструмента.

Статус прав и обязательств представляет собой правовую категорию, основой которой являются нормы динамичного, ситуационного (Власенко 2016: 70) характера. В ситуации признания договора наследования заключёнными статус прав и обязательств включает в себя первичный статус прав и обязательств и статус прав и обязательств производного характера.

Первичный статус прав и обязательств является правовым режимом, который образован нормами, обеспечивающими образование существенных составных частей первичной правовой сделки – совместных завещаний.

Производный статус прав и обязательств представляет собой правовой режим, образованный воздействием существенных составных частей признанного заключённым договора наследования на существенные составные части совместных завещаний, которые в силу компетентных правовых режимов – императивных норм, опосредующих коллизионные факторы *inter vivos* и *mortis causa* по отдельности и в совокупности могущих быть признанными существенными составными частями признанного заключённым договора наследования.

В данной ситуации коллизионные и материальные нормы, обеспечивающие правовое регулирование существенных составных частей производного характера признаются нормами, регулируемыми существенные составные части признанного заключённым договора наследования.

Принципиальная категория, которая является основой первичного и производного статуса прав и обязательств, представляет собой императивные нормы, констатируемые термином *допустимая комплексность существенных составных частей* норм, упомянутых выше.

Правовая категория *статус прав и обязательств* в отношении объектного состава совместных завещаний в отношении *будущее наследство*, определяется, как предмет генерального характера объекта договорного наследования и состоит в определении и интерпретации объектов норм обязательственного права, создаваемых и образуемых в силу норм наследственного и обязательственного права лицами, являющимися сторонами конкретного правоотношения, существующего и развивающегося в рамках договорного наследования.

Возникновение данного рода объектов осуществляется путем пользования правами и исполнения обязательств, обладающих абстрактным характером в силу нестабильной правовой формы определяемой нормами коллизионного фактора в рамках существенных составных частей правовой сделки, определяемой правовыми категориями *совместные завещания – договор наследования*.

Для придания стабильности и основания (казуальности) нормам, образованных нормами, существенными для определения корректного содержания правовых категорий *совместные завещания – договор наследования* и их соответствия существенным составным частям правовой категории *допустимая комплексность существенных составных частей* важен выбор права.

Вне всякого сомнения, предмет правового регулирования указанных выше правовых понятий будет включать в себя определенную часть наследственного правопорядка. Также будут включены нормы обязательственного правопорядка. Несомненно, в правовое регулирование будут включены правовые системы нескольких государств. Данная особенность порождает определенные сложности в квалификации предмета, определенного нормами правовой категории *допустимая комплексность существенных составных частей* в отношении статуса прав и обязательств, определяемых нормами правовой категории *совместные завещания – договор наследования*.

Право договорного наследования, определяемое генеральной клаузулой *будущее наследство* в отношении норм коллизионного фактора *совместные завещания – договор наследования*, несомненно, обладает абстрактной правовой природой в силу содержательных коллизий, обладающих интерперсональной правовой природой.

Причиной данного явления является то, что фактические ситуации – возникновение и динамика развития обязательственных правоотношений коллизионного фактора *совместные завещания – договор наследования*, осложнённых факторами нормами генеральной клаузулы *inter vivos* и *inter vivos – mortis causa*, формирующих наследственное правоотношение, которое в свою очередь осложнено нормами генеральной клаузулы *inter vivos* – охватываются родовыми признаками, свойственными наследованию как согласно существенным составным частям совместных завещаний, так и договора наследования.

В силу данного обстоятельства существенный родовой признак, свойственный статусу прав и обязательств, как по договору наследования, так и по совместным завещаниям – наследование, которое осложнено нормами генеральной клаузулы *inter vivos* и *inter vivos – mortis causa*, а также их комбинациями, констатируется нормами как наследственного, так и обязательственного права.

Исходя из этого абстрактный характер норм данного рода статуса прав и обязательств нуждается в правовой констатации в соответствии с положениями Гражданского Закона (Гражданский Закон, статьи 1673, 1674), а также, в ситуации применения норм материального права Германии – нормами Германского Гражданского Уложения (Германское Гражданское Уложение, параграф 431).

Правовая констатация данных норм необходима с целью признания в качестве обязательств, являющихся существенными составными частями статуса прав и обязательств, являющихся существенными для совместных завещаний (Гражданский Закон, статьи 716, 717) и договоров наследования (Гражданский Закон, статья 646 с учетом положений статьи 1533).

Данная правовая констатация необходима также с целью определения существенных составных частей норм, обеспечивающих неделимость предмета исполнения как основание установления солидарного обязательства в отношении объектов, существенных для установления норм коллизионного фактора *достижение полного соглашения по поводу будущего наследства*.

Данная правовая констатация должна быть установлена унифицированного характера коллизионной привязкой, специализированной именно для совместных завещаний и договоров наследования. Специализация коллизионной привязки должна быть достигнута с помощью диверсификации коллизионных факторов указанных выше норм Гражданского Закона.

Действие коллизионного фактора *достижение полного соглашения* в отношении норм статуса прав и обязательств предполагает наличие соответствующего компетентного права.

Для определения данного права Гражданским Законом, в силу положений статьи 4 должны быть использованы положения нормы, установленные положениями статей 418, 640, 646 в отношении норм, определяемых коллизионным фактором *будущее наследство*.

Однако в силу положений статьи 6 Гражданского Закона данное основание может быть признано конфликтным и, как следствие, недействительным в силу порока содержания.

В силу конфликтного основания (Гражданский Закон, статьи 418, 640, 646 в отношении норм, установленных положениями статьи 1533 Гражданского Закона) данного фактора коллизионная норма может определить компетентным право, соответствующее статье 1912 Гражданского Закона, исключив при этом положения статьи 1926 Гражданского Закона в норме, определяющей коллизионный фактор *будущее имущество* как объект договорного наследования соответствующий коллизионному фактору *будущее наследство*.

Исключение, описанное выше, не отвечает положениям указанных выше императивных норм, констатируемых правовой категорией *допустимая комплексность существенных составных частей* в части существенных составных частей норм, определяемых коллизионными факторами *будущее имущество – будущее наследство*.

Для формирования непротиворечивого, соответствующего положениям статьи 4 Гражданского Закона правового основания, соответствующего нормам правовой категории *допустимая комплексность существенных составных частей* для целей определения компетентного правового регулирования в деле соответствующего праву признания совместных завещаний договором наследования и определения как первичного, так и производного статуса прав и обязательств. Данная норма должна определять, право какой сферы правового регулирования должно быть применено к данному частноправовому отношению в ситуации правовых норм, определяющих правовую интерпретацию *по прямому смыслу закона и согласно системе законов*.

Осложнение наследственного права признания (Гражданский Закон, статья 606) иным элементом, определяемым положениями статьи Гражданского Закона 1533, вносит расщепление правового регулирования в деле определения и применения норм, соответствующих правилам интерпретации *по прямому смыслу закона и согласно системе законов*.

Для целей определения как первичного, так и производного статуса прав и обязательств разрешение указанной выше дилеммы принципиально важно.

Дело в том, что коллизионный фактор *достижение полного соглашения* согласно целям наследственного закона должен соответствовать положениям разделов Гражданского Закона «Открытие и защита наследства, наследственный иск», «Принятие и получение наследства», «Совместные отношения сонаследников и раздел наследства», а также раздела «Лишение и окончание права наследования».

В свою очередь коллизионный фактор *достижение полного соглашения* в отношении статуса прав и обязательств в рамках правового регулирования категорий *совместное завещание – договор наследования* согласно свойственной правовой природе в силу правил интерпретации *согласно системе законов* должен соответствовать положениям раздела «Договорное наследование» Гражданского Закона, а также общим и специальным положениям раздела «Обязательственное право» Гражданского Закона.

Должен быть выработан и нормативно закреплено правовое регулирование в отношении действительности образованных и прекращенных норм, составляющих статус прав и обязательств.

Должен быть выработано и нормативно закреплено правовое регулирование в отношении действительности образованных и прекращенных норм, составляющих статус прав и обязательств. Правовая доктрина именует данное правовое регулирование *статусом действительности правовых норм* (Берман 1988: 779).

Делая акцент о применимости статута действительности в отношении признанного договора наследования, основанного на императивных нормах совместных завещаний, представляется уместным сосредоточить внимание на вопросе, будет ли в принципе корректно признавать данную сделку, несомненно, комплексного характера действительной вследствие приведенных ниже обстоятельств, свидетельствующих о различиях в понятиях правового заблуждения, существенных для совместных завещаний и, отдельно, договора наследования.

По общему правилу заблуждение влечет за собой признание сделки недействительной, если оно имело существенное значение. Существенное значение имеет заблуждение относительно природы сделки либо тождества или таких качеств ее предмета, которые значительно снижают возможности его использования по назначению. Мелкие ошибки и незначительные расхождения между желаемыми и действительными последствиями, возникшими в результате сделки, не могут служить основанием для признания недействительности сделки. Существенное заблуждение должно касаться главных элементов сделки: характера возникающих и прекращающихся прав и обязанностей, количества и качества предмета сделки, вида и иных оснований.

Заблуждение считается существенным также в случае, если последствия заблуждения неустранимы вообще, или их устранение связано для заблуждающейся стороны со значительными затратами.

В тексте Гражданского Закона содержится фраза, недвусмысленно указывающая на возможность существенного заблуждения сторон совместного завещания в отношении императивных норм коллизионного фактора *совместное завещание признаваемое договором наследования*.

Данная фраза выражена в правовой категории *обстоятельства дела* (Гражданский Закон, статья 605).

Несомненно, правовая категория *обстоятельства дела* без должной интерпретации вводит существенное заблуждение природы сделки либо тождества или таких качеств ее предмета, которые значительно снижают

возможности его использования по назначению – не достигается унификация существенных составных частей в отношении коллизионного фактора *различные формы договоров наследования*. Данный коллизионный фактор должен использоваться как унифицирующий баланс статуса прав и обязательств инструмент, обеспечивающий справедливое, соответствующее компетентному правовому регулированию, возникновение как общих, так и отдельных объектов наследственной массы и, соответственно, получение наследства управомоченными субъектами в соответствии с нормами коллизионного фактора *настоящее наследство* (Гражданский Закон, статья 655) и коллизионного фактора *будущее наследство* (Гражданский Закон, статьи 463, 646).

По отношению к настоящему моменту правовая категория *обстоятельства дела* вводит в систему норм статуса прав и обязательств легальную возможность придать частный характер нормам, регулирующим правовой режим существенного заблуждения.

Частный характер норм в данном случае объективизируется в правовой возможности придать правовую силу нормам о существенном заблуждении в отношении либо совместного завещания, либо признанного на основе совместного завещания договора наследования.

Данное положение недопустимо с точки зрения комплексного характера сделки и, несомненно, начального статуса прав и обязательств, существовавшего в отношении совместного завещания, так и производного статуса прав и обязательств, нормы которого образованы из норм начального статуса прав и обязательств.

Тем самым данное правовое явление – частный характер норм о существенном заблуждении – не дает должной интерпретации нормам статуса прав и обязательств в рамках коллизионного фактора *различные формы договоров наследования* в отношении норм коллизионного фактора *настоящее имущество наследодателей – будущее имущество наследодателей* для создания баланса объектов наследственной массы в рамках норм коллизионного фактора *настоящее наследство – будущее наследство*.

Частный характер норм, существенный для процесса признания совместных завещаний договором наследования проявляется в качестве проблемной ситуации также в отношении субъектного, объектного и содержательного аспекта норм права признания (как самостоятельной правовой категории – примечание автора), составляющих статус прав и обязательств.

Примером данному утверждению служит коллизионный фактор *содержание завещания – содержание договора наследования*.

Статья 463 Гражданского Закона, как основа коллизионного фактора *содержание завещания* говоря о содержании завещания, абстрагирует объектный состав наследственной массы, закрепляется положение о том, что *завещание должно выразить истинную волю наследодателя*.

В свою очередь статья 639 Гражданского Закона, говоря о содержании договора наследования, абстрагируя его содержание, закрепляет положение о *праве на будущее наследство*.

Частный характер норм коллизионного фактора *содержание завещания – содержание договора наследования* должны как порождать, так и в соответствующий момент прекращать как права, так и обязательства, определяемые правовыми нормами договорного наследования в ситуации нестабильности существенных составных частей совместного завещания с клаузулой наследования, определяемой коллизионным фактором *будущее наследство*. Ситуация нестабильности возникает вследствие отсутствия констатированного момента во времени когда совместное завещание будет признано договором наследования.

Нормы, определяемые положениями статей 1533, 1672, 1673 Гражданского Закона, которые могли бы служить основанием определения момента во времени могут быть исключены из процесса признания благодаря императивным положениям статьи 4 Гражданского Закона.

Правовой основой исключения служит положение статьи 4 Гражданского Закона о том, что *положения закона толкуются в первую очередь по их прямому смыслу*. Несомненно, то, что правовая категория *прямой смысл* в ситуации совместного завещания определяется как безвозмездное получение наследства наследником.

В настоящее время нормы коллизионного фактора *содержание завещания – содержание договора наследования* обладают смешанной правовой природой. Смешанная правовая природа в ситуации норм данного коллизионного фактора служит потенциалом конфликта норм, закрепляющих волю и волеизъявление в коллизионном факторе *волеизъявление наследодателя и наследника, назначенных в совместном завещании – волеизъявление наследника и наследодателя, назначенных в договоре наследования*.

В момент составления управомоченными лицами совместного завещания, как наследодатель, так и наследник принимают на себя конфликтный статус, определяемый комплексным правовым понятием *субъект наследственного права – субъект наследственного правоотношения*.

Напротив, в момент признания договора наследования заключенным до момента открытия наследства, происходит возникновение, как прав, так и обязательств относительного характера.

Данное обстоятельство, несомненно, воздействует как на нормы, составляющие как первичный статус прав и обязательств, так и на нормы статус прав и обязательств производного характера.

В данном случае обоснованным является утверждение о необходимости ухода от норм частного характера путем образования норм, обладающих генеральной правовой природой.

Представляется, что именно данные нормы будут способствовать балансу правовых категорий и коллизионных факторов, составляющих систему норм первичного и производного правового статуса.

Указанное выше положение не отвечает критериям наиболее значимой связи, устанавливаемым положениями норм статей 1672 и 1673 Гражданского Закона в отношении требований комплексных норм, образуемых на основе

данных статей, а также статьи 639 Гражданского Закона – так как нормы коллизионного фактора *содержание завещания – содержание договора наследования* обладают смешанной правовой природой объем коллизионной привязки не обеспечивает стоимостного эквивалента, предъявляемого для комплексного и справедливого удовлетворения требований статьи 872 Гражданского Закона.

Правовая категория *особая стоимость вещи в связи с личным отношением владельца* в контексте сказанного выше понимается как стремление наследника и наследодателя в ситуации осознания правовой необходимости признания совместного завещания договором наследования создать правоотношения, отвечающие императивным нормам коллизионного фактора *наличие полного соглашения* в отношении прижизненного исполнения норм, составляющих существенные составные части совместного завещания, признавая их существенными составными частями договора наследования.

При данном процессе наследник и наследодатель осознают необходимость преодоления существенных составных частей конфликтного статуса, определяемого комплексным правовым понятием *субъект наследственного права – субъект наследственного правоотношения*.

Нормы наиболее значимой связи должны закрепить объективизацию существенных составных частей коллизионного фактора *особая стоимость вещи в связи с личным отношением владельца* по отношению к нормам коллизионного фактора *содержание завещания – содержание договора наследования*, тем самым содействуя наследованию как лиц, не состоящих в родстве, так и супругов.

В случае данной формы наследования статус супругов как субъектов формирующих объектную базу, как совместного завещания, так и признаваемого на его основе договора наследования, согласно положениям третьей части статьи 114 Гражданского Закона могут быть осложнены нормами, составляющими существенные составные части брачного договора *mortis causa* или брачного договора, существенные составные части которого определяются положениями первой части статьи 114 Гражданского Закона.

Статья 463 Гражданского Закона, как основа коллизионного фактора *содержание завещания* абстрагируя объектный состав наследственной массы, путем применения положения о том, что *завещание должно выражать истинную волю наследодателя* для целей возникновения норм наиболее значимой связи в отношении норм коллизионного фактора *содержание завещания – содержание договора* также должно подвергнуться объективизации. Нормы объективизации должны соответствовать положениям норм статьями 639, 640 Гражданского Закона. Объективизация должна быть осуществлена с целью возникновения и должной интерпретации норм, образуемых положениями статей 640 Гражданского Закона в части императивов правовой категории *личные обязательства – наследственные права* в отношении положений статьи 646 Гражданского Закона в части императивов правовой категории *будущий призыв наследовать*.

Объективизация как способ уяснения правовой реальности должна способствовать учету должных обстоятельств, определяющих выбор применимого правового регулирования по отношению к существующим правоотношениям, возникающим в связке *совместное завещание – договор наследования* существующим в качестве правоотношений определяемых до момента открытия наследства, так и к продолжаемым правоотношениями, которые возникают вследствие открытия наследства.

Под объективизацией существенных составных частей правоотношений, возникающих и существующих в связке правовых категорий *совместное завещание – договор наследования* понимается нормативное закрепление индивидуального правового статуса сторон совместного завещания, индивидуального правового статуса сторон договора наследования, корреспондирующего правового статуса, включающего в себя правовые императивы, составляющие объем правовых понятий индивидуального правового статуса сторон совместного завещания, корреспондирующего с правовыми императивами индивидуального правового статуса сторон договора наследования.

Также объективизации должны подвергнуться частные и комплексные и частные нормы, определяющие нормы содержания договора наследования в отношении прав субъектов на наследуемое имущество, обязательства по отношению к третьим лицам, правомерное слияние и разграничение прав и обязательств, вытекающих из совместного завещания с правами и обязанностями, вытекающими из договора наследования как существенной составной части договора наследования.

Выводы. Возможное нарушение принципа соразмерности и пропорциональности в процессе квалификации правовых категорий в системе объектов, образуемых и прекращаемых существенными составными частями норм первичного и производного статуса обязательств.

Происходит образование объектов сингулярного и универсального правопреемства, несоответствующих принципам и нормам права договорного наследования в системе коллизионных факторов *transactio sunt servanda – pacta sunt servanda*.

Присутствует конкуренция между объектами сингулярного и универсального правопреемства.

Отсутствует неизменность объекта правопреемства, констатируемого как последствия правовой активности лица в процессе пользования правами и исполнения обязательств в рамках диспозиций норм, опосредующих коллизионную связь правовых факторов *inter vivos – mortis causa*.

References:

1. Graždanskiy Zakon Latviyskoy Respubliki. Razdel vtoroy. Nasledstvennoe pravo. Prinyat 28 yanvarya 1937 goda. Vstupil v silu 1 sentyabrya 1992 goda. Opublikovan: Ziņotājs, 1992, Nr. 29/30/31. S izmeneniyami i dopolneniyami. [Civil Law of the Republic of Latvia. Section two. Inheritance law. Adopted January 28, 1937. Entered into force on September 1, 1992. Published: Ziņotājs, 1992, Nr.29/30/31. With changes and additions].
2. Graždanskiy Zakon Latviyskoy Respubliki. Razdel tretiy. Veshchnoe pravo. Prinyat 28 yanvarya 1937 goda. Vstupil v silu 1 sentyabrya 1992 goda. Opublikovan: Valdības Vēstnesis, 44, 24.02.1937. S izmeneniyami i dopolneniyami. [Civil Law of the Republic of Latvia. Section three. Property law. Adopted January 28, 1937. Entered into force on September 1, 1992. Published: Valdības Vēstnesis, 44, 24.02.1937. With changes and additions].
3. Graždanskiy Zakon Latviyskoy Respubliki. Razdel chetvertyy. Obyazatel'stvennoe pravo. Prinyat 28 yanvarya 1937 goda. Vstupil v silu 1 marta 1992 goda. Opublikovan: Valdības Vēstnesis, 46, 26.02.1937. S izmeneniyami i dopolneniyami. [Civil Law of the Republic of Latvia. Section four. Obligation law. Adopted January 28, 1937. Entered into force on March 1, 1992. Published: Valdības Vēstnesis, 46, 02/26/1937. With changes and additions].
4. Germanskoe Graždanskoe Ulozhenie. Prinyat 18 avgusta 1896. Vstupil v silu 1 yanvarya 1900. Opublikovan: RGBL. S. 195. S izmeneniyami i dopolneniyami. [German Civil Code. Adopted August 18, 1896. Entered into force January 1, 1900. Published: RGBL. S. 195. With changes and additions].
5. Graždanskiy Kodeks Shveysarii. Prinyat 28 maya 1904 goda. Vstupil v silu 10 dekabrya 1907 goda. Opublikovan: BBl, 1904 IV 1, 1907 VI 367. S izmeneniyami i dopolneniyami. [Swiss Civil Code. Adopted May 28, 1904. Entered into force on December 10, 1907. Published: BBl, 1904 IV 1, 1907 VI 367. With changes and additions].
6. Vlasenko V.A. (2016) Razumnost' i opredelennost' v pravovom regulirovanii: monografiya [Reasonableness and certainty in legal regulation: monograph]. Moscow: Institut zakonodatel'stva i sravnitel'nogo pravovedeniya pri Pravitel'stve Rossiyskoy Federatsii: INFRA-M.
7. Berman, Harold J. (1988) Po napravleniyu k yntegratvnoy jursprudencyy: Polytyka, Moral', Ystoryja [Toward an Integrative Jurisprudence: Politics, Morality, History.] 76 (4) *California Law Review*: 779-801.

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-26>

СВІТОГЛЯДНЕ СПРИЙНЯТТЯ ДЖАЗ-ТАНЦЮ В МИСТЕЦЬКОМУ ПРОСТОРИ СУЧАСНОСТІ

Олександр Плахотнюк,

кандидат мистецтвознавства, доцент,

доцент кафедри режисури та хореографії

Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, Україна)

ORCID ID: 0000-0003-4130-8653

oleksandr.plakhotnyuk@lnu.edu.ua

Анотація. У положеннях наукової статті автор проводить обґрунтування світоглядно-філософського сприйняття джаз-танцю у культурному та мистецькому просторі періоду ХХ століття – початку ХХІ століття в контексті розвитку сучасного хореографічного мистецтва. В якості результату дослідження формується тенденція розширення уявлень про філософію хореографічного мистецтва у сприйнятті сучасного танцю в науку сьогодні. Також, в окресленні світоглядного сприйняття джаз-танцю в мистецькому просторі, що проявляється на всі етапах його розвитку та стає актуальним у мистецтвознавчому дискурсі кінця ХХ – початку ХХІ століття, логічним висновком витікає підтверджена присутність у джаз-танці змістового філософського наповнення. Цей контент світоглядних категорій прагне надати відповіді на споконвічні питання, торкаючись при цьому й буденних проблем: як не втратити все; проте, коли втрата неминуча, як відновити сили; щоб не загубити життя, як вмотивувати себе заново; як знайти кохання; а коли воно знайдене, як не позбутися його; як вирішити всі проблеми побутового характеру і, разом з тим, духовного життя кожної людини. Джаз-танець завжди був дзеркальним відображенням буття людини, її світогляду і прояву волі, прагнення до неповторності та розкриття власної індивідуальності. Танцювальний рух джаз-танцю це завжди гімн людському життю у його неупереджених проявах, це глибинне прославлення всіх сторін чоловічого існування, що яскраво проявляються в танцювальному мистецтві. Однією із основних світоглядних властивостей джаз-танцю є швидка і досконала реакція на всі суспільно-політичні та історичні процеси розвитку суспільства. Відображення катаклізмів, криз та злетів економічного розвитку, філігранно віддзеркалена трагедія війн та піднесені емоції її завершення, від зневіри до перемоги – процес постійного розвитку, який формує нові зразки, напрямки і цілковиті самодостатні види та напрямки сучасного танцювального мистецтва.

Ключові слова: хореографічне мистецтво, танцювальна культура, танець, сучасний танець, філософія джаз-танцю, міжкультурна ознака джазового танцю.

PERCEPTION OF THE WORLD OF JAZZ DANCE IN THE ARTISTIC SPACE OF THE 20TH CENTURY

Oleksandr Plakhotnyuk,

Candidate of Art, Associate Professor,

*Associate Professor at the Department of Direction and Choreography
of the Lviv National University of the name of Ivan Franko (Lviv, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0003-4130-8653

oleksandr.plakhotnyuk@lnu.edu.ua

Abstract. In the provisions of the scientific article, the author substantiates the worldview and philosophical perception of jazz dance in the cultural and artistic space of the historical period of the 20th century – early 21st century in the context of the development of modern choreographic art. As a result of the study, an expansion of ideas about the philosophy of choreographic art is formed, which is reflected in the formation of the perception of modern dance in modern science. Also, in defining the worldview of jazz dance in the artistic space, which manifests itself at all stages of its development and becomes relevant in the art criticism discourse of the late 20th - early 21st centuries, it is a logical conclusion that jazz dance has a meaningful philosophical content and tries to give answers to eternal questions, as well as everyday problems: how not to lose everything, and if this happened, then restore strength, and restore yourself anew, how to find love, and when found, how not to get rid of it, solve all the problems of a domestic nature and the spiritual life of everyone person. Jazz dance has always been a mirror image of a person's existence, his worldview and manifestation of will, striving for originality and revealing his own individuality. The dance movement of jazz dance is always a hymn in honor of human life in its manifestations and depths of all aspects of human existence, which is clearly manifested in the dance art. One of the main philosophical properties of jazz dance is the ability to quickly and thoroughly respond to all socio-political and historical processes of society development. Reflection of cataclysms, crises and perturbation of economic development filigree reflects the tragedy of wars and emotions, its completion from victory to defeat. It is constantly developing, forming new samples, directions and whole self-sufficient types and directions of modern dance art.

Key words: choreographic art, dance culture, dance, modern dance, philosophy of jazz dance, intercultural feature of jazz dance.

Постановка проблеми. Світосприйняття танцю в мистецькому просторі сучасності не можливе без розуміння філософії танцювального мистецтва як в цілому, так і в окремих його видах. Танець, як й інші вид мистецтва, постійно потрапляє під вплив світоглядних суджень, філософсько-концептуальних інтерпретацій, нових теорій. Постає питання важливості усвідомлення новітніх підходів щодо сприйняття філософії джаз-танцю в сучасному та повсякденному хореографічному і культурно-мистецькому просторі. Тож на сьогоднішній день безперечним є важливість визначення філософської основи та проблематики, що закладено у джаз-танці.

Мета роботи – розглянути світосприйняття джаз-танцю в мистецькому просторі сучасності кінця XX – початку XXI століття. Визначити філософські ознаки, а також покликани й пробуджені ними тенденції сприйняття в контексті світового мистецького простору початку XXI століття.

Формулювання цілей дослідження: на перший план вступає доцільність аналізу основних ознак світосприйняття хореографічного мистецтва на прикладі джаз-танцю. Також доречним є визначення філософських проявів у джаз-танці, його визначальні риси, ознаки цих рис, що в сукупності своїй має сприяти уможливлення та реалізації інтеграційних процесів, пов'язаних з творчістю українських митців на ниві сучасної хореографії в європейське культурне середовище через усвідомлення їх ролі стосовно формування світових культурно-мистецьких парадигм, і, врешті решт, нових напрямів.

Методологія дослідження полягає в застосуванні методів об'єктивності та історизму в порівняльному і культурно-світоглядному аналізі хореографічних процесів, в тому числі відносно джаз-танцю. Зазначений методологічний підхід дозволяє розкрити та піддати аналізу світоглядну сутність джаз-танець зокрема та світового досвіду його сприйняття загалом. Метод об'єктивності й історизму надає змогу відстежити філософський світогляд джаз-танцівників. Порівняльний метод застосовується в дослідженні для виявлення ознак танцювальної культури джаз-танцю в сучасному культурно-мистецькому просторі.

Наукова новизна роботи полягає в розширенні уявлень про філософію хореографічного мистецтва та її роль у формуванні сприйняття сучасного танцю в науці сьогодення. Також, новий підхід виражається в окресленні світоглядного сприйняття джаз-танцю в мистецькому просторі, що проявляється на всіх етапах його розвитку, та стає актуальним у мистецтвознавчому дискурсі кінця XX – початку XXI століття.

Аналіз досліджень. Культурологічні та мистецтвознавчі аспекти африканської ритуально-хореографічної культури у своїх наукових працях розглянули Л. Федорова, С. Кулик, В. Конен. Питання філософії танцювального руху розглядає М. Фельденкрайз, В. Шубарін. Дослідники І. Печерський та Д. Безела розглядають аспекти філософського осмислення танцю та естетичного самоствердження та самовдосконалення. Джаз як культурне мистецьке явище аналізують Т. Полянський, Ф. Ньотон та інші.

Історію виникнення джазу, його естетичні, музично-виразові системи досліджувала В. Конен. У своїй праці «Народження джазу» учена визначила специфіку нових музичних джазових форм і видів, відмінних від традиційно-європейських. Автор показала, що народження джазу зумовили особливості розвитку музики в США, що різко відрізняється від звичного для Європи шляху. Для цього процесу характерні контамінація африканської

і європейської культур, враховуючи особливості соціальної та культурної історії Америки. Головною ідеєю монографії є спроба пояснити, як музика, що виникла в провінційному замкнутому негритянському середовищі, зайняла настільки помітне місце не тільки в США, а й у культурно-мистецькому житті інших країн світу (Конен, 1984).

Варто наголосити, що В. Конен торкалася й іншої складової джазового мистецтва – танцю, зокрема розглядала становлення джаз-танцю в контексті історії світосприйняття джазового мистецтва. Характеризуючи особливості танцю на менестрельній естраді під джазову музику, автор зауважила: «Три основні моменти визначали яскраву новизну музики на менестрельній естраді:

- велика роль танцювального коріння і його оригінальне американське трактування;
- настільки ж важливе значення банджо, тісно пов'язаного з танцем» (Конен, 1984: 107).

У науковій праці «Африканський танець. Звичай, ритуали, традиції» Л. Федорова зосередилася на з'ясуванні значення й місця фольклорного дійства й танцю в африканському суспільстві. Провівши дослідження танцювального мистецтва Африки, його природи, естетичного значення, соціальних функцій, автор зауважила «історичні обставини, що склались на сьогоднішній день і сприяють повноцінному функціонуванню й розвитку танцювального мистецтва в традиційному африканському середовищі. Це дозволяє їй виявити джерела різних явищ танцювальної культури африканців, зрозуміти і визначити її багатофункціональну специфіку. Африканський танець – скарбниця безцінної інформації про сутність природи цього мистецтва, про формування його художніх і соціальних аспектів» (Федорова, 1986: 3). Авторка також окреслила місце ритуально-обрядового танцю в житті й діяльності людини й традиційної африканської громади, охарактеризувала танцювально-пластичні образи, жести, рухи, ритмічну основу, зміст танцювальних па.

Дослідники філософії танцю І. Печерський та Д. Безела зазначали, що «... перспективи відриваються і для філософії танцю. Інтерпретація тіла як умови суб'єктивності підштовхує до розуміння виходу танцю за межі власної матеріальної структури, наповнення його сенсом. Інші види мистецтва також виходять за межі своєї матеріальності. Втім лише матеріал танцю нерозривно пов'язаний з суб'єктивністю та тілесною індивідуальністю виконавця» (Печерський, 2017: 9).

У праці «Джазовий танець на естраді» В. Шубарін запропонував культурно-мистецьку оцінку джазового танцю на естраді середини й кінця ХХ ст. у мистецтві радянського союзу. Характеризуючи джаз, він зазначив: «це насамперед ритмічно-емоційне відчуття. Ритм джазу сприймається як дещо поза його музикою, оскільки вплив ритмічних відчуттів у джазі сильніший, ніж вплив музичного матеріалу. Джаз – це створення конфлікту між протилежними один до одного вимірами, одною людиною – музикантом» (Шубарін, 2012: 34). Він запропонував свою авторську систему тренажу джазового естрадного танцю (позиції, пластика, вправи). Подав принципи виконавської майстерності, а також наводив розроблену ним же систему запису рухів танцю.

Проте у їх працях не розкривається філософське світосприйняття саме джаз-танцю, тому проблема визначення світосприйняття джаз-танцю в мистецькому просторі сучасності заслуговує на особливу увагу.

Виклад основного матеріалу. Джаз-танець і джазова музика з'явилися на теренах Американського континенту. Мистецтво джазової імпровізації, в тому числі і джаз-танцю, це майстерність як індивідуальної, так колективної імпровізації, що само по собі містить всі ознаки вправності. Відомим є той факт, що почувши звуки танцювальної музики, всі носії такої танцювальної традиції: від дитини до дорослого, від аматора до професіонала, починають пританцювати. Таким чином джаз-танець має яскраво виражену основну властивість: всі можуть танцювати і рухатись саме так, як відчують музику, не притримуючись при цьому чітких канонів класичного танцю, традицій фольклорної спадщини або інших елементів хореографічного церемоніалу. Джазові танці дозволяють запросити до танцю партнера і сказати: «Давай просто станцюємо разом. Слухай музику, розслабся, рухайся як відчуваєш музику і відгукуйся на рух партнера».

Хореографічне мистецтво, його філософське сприйняття «через сучасний танець, стало джерелом міжкультурної комунікації між окремими творчими особистостями, групами, країнами, які належать до різних культур, що відповідно створює умови для розвитку конструктивного мистецького діалогу, рівноцінного стосовно репрезентантів інших культур» (Плахотнюк, 2021: 37).

Дослідники філософії танцю І. Печерський та Д. Безела влучно зазначали, що «Подібні перспективи відриваються і для філософії танцю. Інтерпретація тіла як умови суб'єктивності підштовхує до розуміння виходу танцю за межі власної матеріальної структури, наповнення його сенсом. Інші види мистецтва також виходять за межі своєї матеріальності. Втім лише матеріал танцю нерозривно пов'язаний з суб'єктивністю та тілесною індивідуальністю виконавця» (Печерський, 2017: 9).

Водночас надійно закріпилася думка щодо світогляду та ідеального буття танцю у його тісній взаємодії з музичною основою, у його тісних співвідношеннях руху й часу: «на відміну від музики, яка вкорінена в глечичний (несучий) аспект ідеального буття, танець, окрім цього фактору, вміщує у собі ще логічний момент, виражену невидиму думку, танець у його кореляції до музики можна порівняти зі співвідношенням руху й часу: руху – це якісно уречевлений час, тобто час, який втілений та наповнений змістом і виражений в русі як своєму іншому. Якщо музика є невиявленою сутністю світу, постійне прагнення явити світові свій образ, то танець, як образ становлення, є мистецтвом розкриття музичного образу, цього поглиблення, адже в танці можливості різні способи вираження однієї й тієї ж музики» (Печерський, 2017: 20).

Як бачимо, все що відбувається в житті людини завжди знайде своє відображення і в хореографічному мистецтві, танець, що відірваний від життя не може існувати, він втрачає свою життєздатність. «У зазначеному сенсі танець існує, тому що людина танцює. А чому людина танцює? Тому що вона жива, вона живе. Танець, як ми вже

пересвідчилися. Має глибинний зв'язок з реальністю, з життям. Він є межовим вираження нестримного енергетичного потоку під назвою життя. Він утілює у собі образ життя і, власне, саме життя, яке є вічним рухом. У танці людина здобуває шанс доторкнутися до вічного життя, вступити у контакт з Вічністю, перебуваючи на межі буття-тут-і-зараз і екстатичного буття» (Печерський, 2017: 35).

Джаз-танець – це історичний, соціальний, естетико-культурний феномен; це спосіб мислення певними світоглядними категоріями, стиль суспільної поведінки, пов'язаний з різними формами загальноприйнятої свідомості. Він став індикатором важливих соціокультурних, політичних і економічних перетворень, які вплинули на мистецький світ: відчувши їх вплив не переставав тим часом впливати в зворотному напрямку.

Відомо, що джаз-танець – це спеціалізований естетичний досвід, орієнтований на мистецькі потреби й соціально-культурні функції певних верств так званого постіндустріального суспільства. Цей досвід зумовлений моральними, етичними, естетичними нормами та ідеалами, які транслиуються й культивуються всередині компактних соціальних спільнот, що творять так звані сучасні субкультури. Між тим, джаз-танець володіє своїми категоріями й поняттями, актуалізується через танцівників, балетмейстерів, аудиторію, надає можливість повніше виявити виконавські можливості, характеризується особливим відчуттям свободи та імпровізаційності танцювальних рухів.

У сучасному мистецькому просторі джаз-танець – це особливий самостійний напрям хореографічного мистецтва кінця XIX – початку XXI століття, який надалі розвивається і взаємодіє зі всіма існуючими практиками сучасної хореографії, зі своїми законами та принципами, що втілюються через танцювальну лексику в завершені хореографічні твори. Його позитивними сторонами є висока роль креативного, експериментально-творчого начала, експресивність, комунікативність, відкритість глядачеві й водночас високий рівень танцювального професіоналізму (Плахотнюк, 2016: 165–166).

Протягом кінця XVIII – XIX ст. ці два напрямки культури – європейський й негритянський – впливали один на одного і врешті асимілювалися. Тож процес зародження джазового танцю, як напрямку, відбувався на основі африканської культури, ритмів і танців етнічного характеру, на які накладались різні нашарування європейської культури (релігійні, етнічні, естетичні).

Джазове мистецтво зародилося тоді, коли елементи фольклору різних етносів, які проживають в Америці, вже зустрілися в міському середовищі. Цей «новий» міський фольклор увійшов у взаємодію із новонародженим джазом (Плахотнюк, 2016: 57).

Ще в середині 60 років XX століття дослідник джазу Ф. Ньютон у своїй праці «Джазова сцена» виділяючи основні етапи розвитку джазу, зазначає: «Для того, щоб емоції чорних рабів знаходили якийсь виплеск, влада Луїзіани офіційно дозволяла їм виконувати ритуальні танці. Наприклад, на Конго-сквер в Новому Орлеані їх виконували до середини 1880 років. Та дуже швидко негритянська музика почала змішуватись з європейськими компонентами, наступний розвиток джазу є продуктом такого злиття і змішування» (Ньютон, 2007: с. 27).

У своєму історичному розвитку джаз сформував основні принципи свого прояву, характерні ознаки, що проявились як і в музиці так і танці джазового мистецтва, отже джаз:

– «це то, що робить з нього кожний індивідуальний виконавець, а кожний такий виконавець володіє своїми індивідуальним, голосом, мовою» (Ньютон, 2007: 93);

– «закладається перш за все в тих емоціях. Які він викликає і котрі не можуть бути відірваними від виконавців» (Ньютон, 2007: 109);

– «продемонстрував нам свою життєвість і властивість до розвитку» (Ньютон, 2007: 114);

– «має справу скоріше з людьми, ніж з нотами, ... одним словом, життєздатність джазу визначена, перш за все людськими емоціями, котрі викликає, а не її музикальними якостями» (Ньютон, 2007: 112);

– «потрібно аналізувати, вивчати і обговорювати в дискусіях, основним місцезнаходженням шанувальника є не танцювальний зал, не нічний клуб і навіть не джазовий концерт» (Ньютон, 2007: 171), а власна думка, постійне осмислення та перегляд власного ставлення до нього в залежності від життєвих ситуацій;

– це «... імпровізація, яка виконується без партитури, тобто танцівник не ознайомлений із задалегідь складеним хореографом текстом: до того, як він почне виконання, він знає про танець не більше, ніж, глядач, до тих пір, поки цей танець не буде виконано» (Печерський, 2017: 47);

– «ця суміш естетичних, соціальних, філософських і історичних зацікавлень є невід'ємною частиною природи справжнього шанувальника джазу» (Ньютон, 2007: 171);

– «дозволяє приймати участь в обговоренні і критиці мистецтва тим людям, котрим офіційне мистецтво ніколи не могло б надати такої можливості» (Ньютон, 2007: 196), відповідно в цьому проявляється його демократичність у сприйнятті всіма зацікавленими постатями;

– це, по-перше, демократичне мистецтво і водночас – це мистецтво протесту, проти закореніlostей, шаблонності, удаваних традицій у хореографії;

– це також прояв власного бачення, вияв певного протесту до так званих загально прийнятих норм у хореографічному мистецтві, що зверхньо ставляться до всього нового. Що ламає вдавані норми і традиції «рафінованого» мистецтва.

Феномен філософського світогляду джаз-танцю виділяє його в окремий напрям сучасного хореографічного мистецтва XX століття, популярність якого пояснюється закладеними в ньому безмежними можливостями нових творчих експериментів, розширенням, подоланням стилізованих кордонів у хореографії, поєднанням найрізноманітніших форм і напрямів сучасного танцю (Плахотнюк, 2016: 119).

Ще одним з не менш важливих факторів, що вплинули на формування сприйняття філософії джаз-танцю є його властивість бути постійно актуальним у культурно-мистецькому загалом, а не тільки в середовищі хореографічного мистецтва. Джаз-танець володіє у повній мірі космополітичною ознакою танцювальної культури в мистецькому просторі сучасності. Відповідно це можемо визначити наступними категоріями:

- космополітичні процеси сприйняття джаз-танцю у всіх його історичних етапах розвитку;
- мультинаціональність провідних джазових балетних труп та осередків світу, взаємна інтегрованість танцівників різних шкіл, наявність споріднених тенденцій до збереження етнічних традицій;
- поглинання і бездоганне реагування на зовнішні впливи, що відображаються у танцювальній техніці джаз-танцю так і в репертуарі хореографічних колективів;
- репертуарна політика балетних труп та національних театрів, які в своєму репертуарі активно використовують джаз-танець, спрямована таким чином, що має цільну тенденцію до об'єднання в репертуарі класичної спадщини балетного мистецтва, балетів популярніших сучасників та робіт локальних (національних) хореографів-балетмейстерів і дажаз-танцю;
- завдяки розвитку новітніх технологій (відео- теле- фіксації, мережі Інтернет) глядачі, як і танцівники та балетмейстери мають змогу отримати швидкий доступ до найцікавіших зразків джазового хореографічного мистецтва всього світу і кращі напрацювання опосередковано впливають на всіх митців;
- сьогодення надає митцям розширюються можливості швидкої і продуктивної організації власне гастрольної діяльності, продажу свого творчого продукту, щодо розповсюдження та демонстрації своїх балетів, хореографічних вистава, творів, перформенсів у різних світових театрах та сценічних просторах, що надає джаз-танцю постійною затребуваності і актуальності (Plakhotnyuk, 2021: 43).

Історичний розвиток джаз-танцю проходить через використання різних джерел, це й етнічний танець, балет, теп-танець, а також вуличні стилі та контемпорарі й новітні форми перформативного мистецтва. Тут чітко проявляється властивість сучасного джаз-танцю стирати межі між генетичного джерелопоходження, поєднуючи воєдино та асимілюючи всі стилі, форми, напрями хореографічного мистецтва. На даному етапі цілком прослідковується властивість трансформації джаз-танцю в танцювальний театр і його поєднання з професійною технікою класичного танцю й хореографією модерн-танцю контемпорарі танцю. Філософія сучасного джаз-танцю має чітку і зрозумілу позицію доступності у сприйнятті, що проявляється у відповідному танцювальному тексті, у лексиці руху, якою «говорить» і яку «розуміє» весь світ (Плахотнюк, 2016: 61).

Це один із атрибутів феномену джаз-танцю – це неодмінно супроводжуючі його атрибути (музичність, візуальність, імідж виконавця, активність аудиторії, джазові спільноти, демонстративний потенціал до самовираження, постійний розвиток і виникнення новітніх сценічних та побутових форми джаз-танцю). Тенденція до синтезу мистецтв джаз-танцю виявляється в таких зовнішніх вимірах: театральність і видовищність, які ґрунтуються на універсальній властивості візуальності; впливі слова, тексту, що ґрунтується на незалежності, самодостатності у стосунку до музичного ряду і змістовності пісень; мімічна маска, грим, костюм як підсилення театральності джазового концерту, в якому можна простежити як стилізацію різних форм танцю, так і передбачення взаємозв'язку модними тенденція одягу; радіо і грамофонна платівка як можливість популяризації та формування спільноти шанувальників джазу, можливості проводити вільний час, прослуховуючи популярних виконавців; кіноплівка, кіно, відеоряд як засіб формування образу виконавця джазу (з часом, певних стереотипів та штампів). Отже, джаз-танець має можливість емоційно-естетичного вираження через рух і пластику тіла, один із головних феноменів його це перевтілення і відповідно переведення музики у візуальну площину самовираження через танець (Плахотнюк, 2016: 61–62).

У зв'язку з наведеним вище, сутність джаз-танцю чітко проявляється через філософський світогляд постановника та виконавця, де формується сучасний танець зовсім не відстороненим, не просто новітнім явищем, а вираженням свого внутрішнього «Я». В якості противици цьому факту, в той же час, глядач сприймає це мистецтво джаз-танцю через особисте світосприйняття, вже сформовану власну філософію життя, судження. Інколи таке розуміння ґрунтується на зовсім протилежних базисах. В ту саму хвилину, коли танець відтворюється виконавцями – він постає поза межами часу і не лишень у просторі свого виконання, а й в усвідомленні відсутності часових обсягів – таке мистецтво набуває філософських властивостей, де кожна доба буде віднаходити подальші тенденції його усвідомлення та переосмислення (Плахотнюк, 2021: 45).

Джаз-танець, є загальним визначенням для сучасного хореографічного мистецтва, що характеризується тенденцією до поєднання різних напрямів сучасних танцювальних технік. Для виконання джаз-танцю характерні імпровізація, підвищена емоційність, відображення філософії світосприйняття виконавця і автора постановника, підкреслена незалежність у виконання ритмічних рухів як усього тіла танцівника, так і окремих його частин, використання масиву віртуозної танцювальної техніки, формування свого глядача, який розуміє, сприймає, а головне, любить джаз-танець.

Висновки. Джаз-танець зародився з мільйонного наповнення різноманітних танцювально-музичних діалогів між: багатими та жебраками, щасливими і нещасними, міськими та сільськими, чорними та білими, чоловіком та жінкою, рабовласником і рабом, старою Африкою і старою Європою. Все це мало місце в «Новому Світі» американського континенту та набуло своєї форми, поступово стало популярною у всьому світі й, відповідно, увібрало в себе всі емоції та переживання, породжені такими діалогами.

Корні джаз-танцю простираються до блюзу зі своїми багатими традиціями і законами. Джаз-танець виникає безпосередньо в процесі його виконання на сцені, або танцювання в побуті, його створення – це мистецтво

соліста й водночас сотні виконавців яке вимагає безкорисної взаємодії всіх учасників (постановника, артиста, танцівника, музиканта) і світогляд кожного має безпосередній вплив саме на зміст джазового танцю.

Отже, логічним висновком зазначається, що джаз-танець має змістове філософське наповнення і намагається надати відповіді на споконвічні питання та буденні проблеми: як не втратити все; проте, коли втрачаєш неминуча, як відновити сили; щоб не загубити життя, як вмотивувати себе заново; як знайти кохання; а коли воно знайдене, як не позбутися його; як вирішити всі проблеми побутового характеру і, разом з тим, духовного життя кожної людини. Джаз-танець завжди був дзеркальним відображенням буття людини, її світогляду і прояву волі, прагнення до неповторності та розкриття власної індивідуальності. Танцювальний рух джаз-танцю – це завжди гімн людського життя у його проявах та глибинах всіх сторін людського існування, що яскраво проявляється і в танцювальному мистецтві. Однією із основних світоглядних властивостей джаз-танцю є швидка і досконала реакція на всі суспільно-політичні та історичні процеси розвитку суспільства. Відображення катаклізмів, криз та злетів економічного розвитку, філігранно віддзеркалена трагедія війн та піднесені емоції її завершення, від зневіри до перемоги – процес постійного розвитку, який формує нові зразки, напрямки і цілковиті самодостатні види та напрямки сучасного танцювального мистецтва.

References:

1. N'yuton, F. (2007). Dzhazovaya stsena [Jazz scene]. Novosibirsk : Sib. univ. izd-vo, 224 p. [in Russian].
2. Konen V. (1984), Rozhdeniye dzhaza [Birth of Jazz]. Moskva : Sovetskiy kompozitor. 312 p. [in Russian].
3. Pecherans'kyi, I. Bazela, D. (2017). Vstup do filosofii tantsiu [Introduction to the philosophy of dance]. Kyiv : KNUKiM. 123 p. [in Ukrainian].
4. Plakhotnyuk O. (2021) Cosmopolitan processes in the theater of classical ballet. *Knowledge. Education. Law. Management Nauka. Oświata. Prawo. Zarządzanie*. Lublin : Fundacja Instytut Spraw Administracji Publicznej w Lublinie, 2021. № 5 (33). vol. 3. P. 38–43. DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.5.3.7> [in Ukrainian].
5. Plakhotnyuk, O. A. (2016). Dzhaz-tanets' yak fenomen khudozhn'oyi kul'tury [Jazz Dance as a Phenomenon of Art Culture]: dis. ... kandydat mistetstvoznavstva : 26.00.01 – Teoriia y istoriya kul'turi. L'viv, L'vivs'kyy natsional'nyy universytet imeni Ivana Franka. 295 p. [in Ukrainian].
6. Plakhotnyuk, O. (2021). Etnosvitohlyad fol'klornoho tantsiu v mystets'komu prostori suchasnosti [Ethnview of folklore dance in the artistic space of modernity]. *Aktual'ni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivs'kyi zbirnyk naukovykh prats' molodykh vchenykh Drohobys'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Drohobych : Vydavnychyy dim «Hel'vetyka»*. Vyp. 35. Tom 5. 4–8. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-5-1> [in Ukrainian].
7. Plakhotnyuk, O. (2021). Filsofs'ke spriniattia tantsiu na pidvalynakh suchasnoho mystetstva [Philosophical perception of dance on the foundations of modern art]. *Scientif and pedagogical "European educational values and ways to improve culture and arts ednkation": Internship proceedings. September, 6 – October 17, 2021*. Riga, Latvia : "Baltija Publishing". 43–46. [in Ukrainian].
8. Fedorova L. (1986). Afrikanskiy tanets. Obychai, ritualy, traditsii [African dance. Customs, rituals, traditions.]. Moskva : Nauka, 1986. 156 p. [in Russian].
9. Shubarin V. (2012). Dzhazovyy tanets na estrade [Jazz dance on the pop stage]. Sankt-Peterburg : Lan', Planeta muzyka. 240 p. [in Russian].

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-27>

ФОРМУВАННЯ СТИЛІСТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ: ЛІНГВОДИДАТИЧНИЙ АСПЕКТ

Лілія Рускуліс,

доктор педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови і літератури

Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського (Миколаїв, Україна)

ORCID ID: 0000-0003-2293-5715

ruskulis_lilya@ukr.net

Анотація. У статті проаналізовано поняття «стилістична компетентність», яке визначено як здатність засвоїти стилістичну систему мови на фонетичному, лексико-семантичному, фразеологічному й граматичному рівнях; з'ясовано магістральні поняття стилістики; схарактеризовано об'єкт та предмет вивчення стилістики; простудійовано розділи стилістики – стилістику мови, стилістику мовлення та стилістику художньої літератури; розмежовано поняття «стиль мови» та «стиль мовлення»; окреслено проблему дотримання стилістичних норм та особливостей формування стилістичних умінь та навичок; визначено лінгводидактичну систему формування стилістичної компетентності учнів, яка охоплює: підходи до навчання (функційно-стилістичний, що забезпечує ефективну роботу з репрезентації особливостей функціонування мовних одиниць, їх реалізацію в кожному стилі; формування навичок вільного володіння мовленням), закономірності навчання (закономірності навчання мови та закономірності навчання мовлення); принципи навчання

(загальнодидактичні й лінгводидактичні); групи вправ (за змістом основного матеріалу, за методикою виконання) й специфічні прийоми (спостереження над стилістичними функціями мовних одиниць, стилістичний експеримент, стилістичне редагування, стилістичне конструювання).

Ключові слова: стилістична субкомпетентність, стиль, стилістична норма, стилістичні вміння й навички, лінгводидактичні чинники; стилістична помилка.

PUPILS' STYLISTIC COMPETENCE FORMATION: LINGUO-DIDACTIC ASPECT

Liliia Ruskulis,

*Doctor of Science in Pedagogics, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Language and Literature
of the V. O. Sukhomlinsky Mykolaiv National University (Mykolaiv, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0003-2293-5715
ruskulis_lilya@ukr.net*

Abstract. The article analyzes the concept of “stylistic competence”, which is defined as the ability to learn the stylistic system of the language at the phonetic, lexical-semantic, phraseological and grammatical levels. The main concepts of stylistics have been clarified. The object and subject of studying stylistics have been characterized. Such sections of stylistics as stylistics of language, stylistics of speech and stylistics of fiction have been studied. The concept of “language style” and “speech style” has been distinguished. The problem of compliance with stylistic norms and features of formation of stylistic abilities and skills has been outlined. The linguistic-didactic system for the formation of students’ stylistic competence has been defined, which includes: approaches to learning (functional-stylistic, which ensures effective work on the representation of the features of the functioning of language units, their implementation in each style; the formation of fluency in speaking skills), learning patterns (patterns of language learning and patterns of speech learning); teaching principles (general didactic and linguistic didactic); groups of exercises (according to the content of the main material, according to the method of execution) and specific methods (observation of stylistic functions of language units, stylistic experiment; stylistic editing; stylistic construction).

Key words: stylistic sub-competence, style, stylistic norm, stylistic abilities and skills, linguistic factors, stylistic error.

Вступ. Магістральне завдання сучасної освіти – формування мовної особистості, яка на належному рівні володіє усіма багатствами української мови на усіх рівнях – фонетичному, лексичному, граматичному, стилістичному. Належне засвоєння стилістичних норм української мови, оволодіння на високому рівні знаннями про специфіку функційних стилів мови, формування умінь добирати стилістичні засоби відповідно до ситуації мовлення сформує стилістичну компетентність сучасного учня. Лінгвістичні основи навчання стилістики ґрунтовно репрезентовано в працях І. Білодіда, Н. Голуб, П. Дудика, Л. Мацько, М. Пентилюк, О. Пономаріва та ін. Розлоге висвітлення проблеми лінгводидактичних передумов формування стилістичної компетентності представлено в розвідках О. Горошкіної, Є. Дмитровського, С. Карамана, І. Кучеренко, І. Нагребельної, А. Нікітіної, М. Пентилюк, А. Попович, І. Олійника, Л. Рожило та ін.

Мета розвідки – проаналізувати особливості формування стилістичної компетентності учнів. Проведення наукових пошуків вимагало вирішення низки завдань: з’ясувати лінгвістичні основи формування стилістичної компетентності учнів (вихідні поняття), схарактеризувати лінгводидактичні чинники (підходи, закономірності, принципи, методи (система вправ) та прийоми навчання)

Матеріал та методи дослідження. Дослідження зrealізовано за допомогою теоретичних методів: вивчення, аналіз і синтез лінгвістичних, педагогічних і лінгводидактичних джерел із досліджуваної проблеми; методи порівняльного аналізу, синтезу, абстрагування, узагальнення, класифікації й систематизації; емпіричних – бесіди з учителями; спостереження за освітнім процесом, аналіз діючої програми та шкільних підручників.

Результати й обговорення. *Стилістична компетентність* – здатність засвоїти стилістичну систему мови на фонетичному, лексико-семантичному, фразеологічному й граматичному рівнях (Рускуліс, 2018: 82).

Відповідно до чинної програми з української мови учні засвоюють поняття «стиль»; типи й жанри мовлення; практично з’ясовують специфічні ознаки стилів сучасної української літературної мови; тлумачать стилістичну роль лінгвістичних явищ у текстах різних типів і жанрів (Українська мова, 2022).

Базисом засвоєння стилістики є розуміння її об’єкта – закріплені продовж розвитку специфічні функції мовної одиниці; предмета, який репрезентовано мовознавчими джерелами, спрямованими на студіювання об’єкта стилістики (Дудик, 368: 22-23), синтагматичними (сполучуваність виражальних засобів) й парадигматичними (сукупність стильових властивостей виражальних засобів) відношеннями (Бабич, 1993: 5). Отже, домінантне завдання стилістики – визначати шляхи майстерного використання слова з усією різноманітністю його відтінків із метою найбільш ефективного вживання його в певній ситуації мовлення. Учень усвідомлює, що поєднання звуків і звукосполук, вибір інтонації й мелодика – предмет вивчення фоностилістики; найбільш влучне використання слова – лексична стилістика; засоби морфології, особливості словозміни й словотвору, а також специфіка використання речень, фраз і надфразових єдностей – граматична стилістика.

Проведені студіювання низки праць учених (І. Білодід, П. Дудик, Л. Мацько, М. Пентилюк, О. Пономарів та ін.) (Дудик, 2005; Мацько, 2005; Пентилюк, 1994.; Пономарів, 2001) дають можливість схарактеризувати розділи стилістики (стилістичні науки):

1. *Стилістика мови* з'ясовує стилістичні особливості мови на фонетичному, лексико-семантичному, граматичному (морфологічному та синтаксичному) рівнях, класифікуючи ті мовні одиниці, що є специфічними відповідно до стилю, типу й жанру мовлення; її чільним завданням є формування стилістичної парадигми на основі встановлення стилістичних протиставлень.

2. *Стилістика мовлення* (функційна) є показником нормативного мовлення; досліджує семантичні, експресивно-стилістичні особливості мовлення відповідно до стилю мовлення, розширюючи стилістичну здатність одиниць мови на основі утворення додаткових значень слів, формуючи теоретико-практичні засади найбільш доцільного вживання їх. Слід наголосити, що стилістика мови й стилістика мовлення взаємодіють і взаємодоповнюються.

3. *Стилістика художньої літератури* (художнього мовлення) з'ясовує особливості функціонування мовних одиниць у художньому творі, що передбачає характеристику індивідуального стилю письменника.

Поряд із схарактеризованими розділами вчені виокремлюють загальну стилістику, стилістику ресурсів, зіставну, порівняльну, історичну, діалектну стилістику, стилістику наукової мови, літературознавчу стилістику, яким властиві певні стилістичні норми.

Базовим поняттям стилістики є стиль, який науковці визначають як «витвір своєрідного мистецтва доцільного й високоефективного використання мови з конкретною метою, за конкретних умов і обставин» (Чередниченко, 1962: 10); продукт мовної діяльності людини, в якому функціонують мовні одиниці різних рівнів, які в певній сфері суспільного життя й діяльності людини отримують своє специфічне стилістичне забарвлення, відтінок лексичного значення слова, виконуючи конкретне стилістичне навантаження в контексті (Рускуліс, 2018: 87).

На формування стилю, як переконують Л. Мацько, О. Мацько, О. Сидоренко, впливають як екстралінгвістичні, так й інтралінгвістичні фактори, до яких уналежнено сферу суспільно-виробничої діяльності й життя мовця, які повинен обслуговувати кожен зі стилів української мови. Учені наголошують, що екстралінгвістичні стилетвірні фактори сформовані суспільною свідомістю й співвідносні з суспільно-виробничою діяльністю та життям мовця (Сидоренко, 2005: 145).

Повністю погоджуємося з міркуваннями І. Чередниченка, який вважає, що не потрібно співвідносити стиль лише до виду діяльності, результатом чого може бути випадкове чи умисне називання, коли не спостерігається вираження основи внутрішньої стильової характеристики слова. Науковець підкреслює, що «стиль – це витвір своєрідного мистецтва доцільного і високоефективного використання мови з конкретною метою, при конкретних умовах і обставинах» (Чередниченко, 1962: 10). Отже, стиль – це продукт мовної діяльності, де функціонують мовні одиниці різних рівнів (фонетичний, лексичний, граматичний), що в кожній конкретній сфері життя суспільства й діяльності людини мають власне стилістичне забарвлення, відтінок лексичного значення слова й виконують у конкретному контексті конкретне стилістичне навантаження.

У процесі формування стилістичної компетентності учень засвоює поняття «стиль мови» як різновид літературної мови й «стиль мовлення» як функційно-стилістичне використання мовних одиниць, характерних для певного стилю сучасної української літературної мови, з'ясовує, що стиль мови є явищем соціальним, спільним для кожного носія мови, а стиль мовлення – соціальним за змістом, однак індивідуальним, оскільки кожен мовець по-своєму використовує мову в межах певного стилю (Пентилуок, 1994: 101).

Б. Головін наголошує, що реалізація стилів мови відбувається в стилях мовлення, а аналіз їх здійснюється з урахуванням:

- а) завдання й мети спілкування;
- б) жанру;
- в) ситуації спілкування;
- г) особистості автора мовлення (Головін, 1988: 16).

Зауважимо, що для стилю мовлення властивим є наявність різноманітного мовного матеріалу, який є показником емоційності, образності, аргументованості.

Магістральною є проблема дотримання стилістичної норми, в основі якої – загальні мовні норми, що забезпечує й збагачує «суспільно-естетичний діапазон вибору і цілеспрямованого застосування всіх елементів, складових частин норми загальномовної» (Сучасна українська літературна мова. Стилістика, 1973: 22-23), визначається мовною практикою тих, хто використовує її в певному функційному стилі мови й мовлення, відповідає поступу суспільства. Як вважає П. Дудик, стилістична норма стає мовною реалією тільки тоді, коли мовці добирають і послуговуються одиницями мови, які специфічні для сучасної української літературної мови; використовують лексику із закріпленням значенням у лексикографічних джерелах; вибудовують граматичні форми відповідно до стійких синтаксичних моделей; дотримуються вимог певного стилю мови (Дудик, 2005: 39). Мовлення стає стилістично ненормативним без чіткого дотримання цих вимог.

Магістральним завданням стилістики є виокремлення стилів мови й мовлення – розмовно-побутового, офіційно-ділового, наукового, художнього, публіцистичного, конфесійного та їхніх підстилів, лінгвальна основа яких репрезентована стилетвірними (мовні ознаки, характерні для конкретного стилю) й нестилетвірними (мовні ознаки, характерні для будь-якого стилю) явищами. Характеристика мовленнєвої системності кожного стилю реалізована в площині фонетичної, лексичної, фразеологічної, граматичної стилістики (Рускуліс, 2018: 88).

Лінгвістичні основи навчання стилістики продемонструємо за допомогою схеми 1 «Лінгвістичні основи навчання стилістики».

Аналіз лінгвістичних засад формування стилістичної компетентності уможливує характеристику лінгводидактичних основ. Методика навчання стилістики – «розділ методики навчання української мови, що досліджує методи і прийоми навчання стилістики й вироблення стилістичних умінь і навичок» (Словник-довідник з української лінгводидактики, 2015: 148), а знання стилістики допомагає учням підвищити рівень грамотності, сприяють розвитку вмінь використовувати мовні засоби в різних сферах життя та в будь-якій ситуації.

Основи методики навчання стилістики української мови в закладах загальної середньої освіти закладено в студіюваннях Є. Дмитровського, М. Пентилюк, І. Олійника, Л. Рожило та ін. Сьогодні лінгводидактика репрезентована розвідками О. Горошкіної, С. Карамана, І. Кучеренко, І. Нагребельної, А. Нікітіної, А. Попович та ін.

Науковці визначають пріоритетні завдання формування стилістичної компетентності, до яких уналежнюють:

1. Ознайомлення з особливостями функційних стилів української мови.
2. Оволодіння стилістичними нормами сучасної української мови.
3. Засвоєння особливостей функціонування мови в різних сферах спілкування.
4. Формування вмінь і навичок добирати стилістичні засоби відповідно до ситуації мовлення, типу та жанру висловлювання.

Схема 1

5. Ознайомлення з поняттям «авторський стиль».

6. Формування навичок комунікативно виправданого використання засобів мови з дотриманням етикетних норм спілкування.

7. Виховання поваги до української мови як державної та потреби вивчати її (Пентилюк, 2004; Рускуліс, 2022; Ходанич, 2021).

Дослідження проблеми формування стилістичної компетентності спонукає нас зупинитися на тлумаченні поняття «стилістичні уміння й навички», які Н. Янко визначає як особливу групу «мовленнєвих умінь, що ґрунтуються на аналізі умов і шляхів вибору тих чи тих мовних засобів залежно від призначення й мети комунікації» (Янко, 2014: 7-12). С. Караман репрезентує такі групи стилістичних навичок:

- ті, що пов'язані із засвоєнням стилістично забарвлених засобів мови, – вироблення вміння бачити або помічати та оцінювати стилістично забарвлені мовні засоби, співвідносити їх зі сферою вживання;

- ті, які спрямовані на оволодіння зв'язним мовленням, що є стилістично диференційованим, – аналізувати, конструювати зв'язні тексти, редагувати їх (Караман, 2000: 195).

В основі формування стилістичної компетентності лежить урахування підходів, закономірностей, принципів навчання та вибір ефективних методів і прийомів навчання.

Студіювання наукових праць з методики навчання стилістики репрезентує, що прерогативним підходом до формування стилістичної компетентності учнів є функційно-стилістичний (О. Біляєв, Л. Варзацька, М. Вашуленко, О. Горошкіна, Н. Голуб, Т. Донченко, І. Кучеренко, В. Мельничайко, Г. Михайловська, Л. Паламар, М. Пентилюк, А. Попович, Т. Шелехова та ін.), який передбачає вдосконалення викладання рідної мови і ґрунтується на здійсненні взаємозв'язку стилістики з усіма іншими розділами. Підхід має на меті ознайомлення з питаннями стилістичної диференціації мови, особливостями функційних стилів, можливості української мови в різних структурно-функційних стилях на фонетичному, лексичному та граматичному рівнях, використання стилістичних засобів для експресивного вираження мовлення; з'ясування закономірностей функціонування української мови в різних сферах суспільного життя; виховання мовного чуття й естетичних уподобань мовців; піднесення рівня культури мовлення (Мацько, 2005: 3). Засвоєння окреслених завдань спрямоване на з'ясування особливостей функціонування одиниць мовної системи на усіх мовних рівнях із урахуванням типу, жанру, стилю мовлення (Рускуліс, 2010; Рускуліс, 2022); визначення мовного стилю й мовних засобів, характерних для нього; аналіз особливостей текстів різних стилів (стильова й стилістична інтерпретація текстів; стильове текстотворення; співвідношення інтралінгвістичного й екстралінгвістичного у стилістиці; співвідношення національного й інтернаціонального); добір принципів, методів і прийомів стилістичного аналізу; оперування основними поняттями й термінами стилістики української мови; продукування власного висловлювання (Рускуліс, 2018: 86).

Урахування підходу забезпечує ефективну роботу з репрезентації учням особливостей функціонування мовних одиниць, доречною реалізацію їх у кожному стилі сучасної української літературної мови; формування навичок вільного володіння мовленням з урахуванням ситуації спілкування.

Уважаємо за необхідне схарактеризувати лінгводидактичні закономірності навчання, особливості яких усебічно простудійовано в працях О. Біляєва, А. Богущ, М. Вашуленка, Н. Голуб, О. Горошкіної, С. Карамана, І. Кучеренко, К. Плиско, М. Пентилюк, А. Попович, Л. Федоренко, Г. Шелехова та ін. Нині в лінгводидактиці послуговуємося класифікацією М. Пентилюк, яка виокремлює:

а) *закономірності навчання мови* як «взаємозв'язок між лінгвістичною теорією та мовленнєвою практикою, залежність результатів навчання й засвоєння мови від потенціалу мовленнєвого середовища, створеного в процесі навчання й повсякденному житті». До них науковець уналежнює постійну увагу до матерії мови, її звукової системи; розуміння семантики мовних одиниць; здатність засвоювати норму літературної мови; оцінку виражальних можливостей рідної мови; розвиток мовного чуття, дару слова; випереджальний розвиток усного мовлення; залежність мовленнєвих умінь і навичок від знань граматики й словникового складу мови (Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах, 2004: 30-31);

б) *закономірності засвоєння мовлення* як «об'єктивно існуючі зв'язки результатів засвоєння мовлення від ступеня розвитку мовотворчої системи людини, її окремих органів», серед яких найголовнішими є постійна увага до матерії мови, її звукової системи; розуміння семантики мовних одиниць; здатність засвоювати норми літературної мови (Словник-довідник з української лінгводидактики, 2015: 84-85).

Кожна з цих закономірностей по-різному виявляється в процесі формування стилістичної компетентності учнів, оскільки забезпечує засвоєння особливостей вимови, інтонування; вчить використовувати засоби милозвучності – фонетична стилістика; сприяє опануванню лексичного багатства української мови – лексична стилістика; з'ясовує специфічні засоби морфології, особливості словозміни й словотвору, особливості використання речень, фраз і надфразових єдностей – граматична стилістика.

Аналіз педагогічної та методичної літератури переконує, що формування стилістичної компетентності відбувається з урахуванням загальнодидактичних (науковості, наступності й перспективності, систематичності й послідовності, зв'язку теорії з практикою, наочності, самостійності й активності, міцності засвоєння знань) принципів навчання (Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах, 2004; Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах, 2011; Рускуліс, 2018). Магістральним завданням принципу науковості є відповідність змісту освіти достовірним та інноваційним відомостям про стилістичну систему української мови, обґрунтованість наукових фактів. Учитель повинен різнобічно репрезентувати стилістичні явища в шкільному курсі української мови, враховуючи розвідки новітніх напрямів

сучасної лінгвістики (комунікативна, когнітивна лінгвістика, теантропокосмізм та ін.), залучати їх до самостійного пошуку нових знань. Принцип систематичності й послідовності передбачає глибоке засвоєння навчального матеріалу в строгій логічній послідовності та внутрірівневих зв'язках; виклад теоретичного блоку зі стилістики з урахуванням тісних зв'язків усіх тем, передбачених діючою програмою з української мови, де кожен попередній етап засвоєння теоретичних відомостей є опорою для наступного, встановлює зв'язок нового з попереднім та виокреслює перспективи формування стилістичної компетентності на наступному етапі, тобто реалізуються лінійний та спіралеподібний принципи. Важливим, на нашу думку, є урахування принципу зв'язку теорії з практикою, оскільки всі теоретичні засади слід перевіряти на практиці. Для учнів – це виконання вправ та завдань, активна мовленнєва діяльність, розвиток навичок читання й аудіювання, аналізу текстів різних стилів мовлення. Наголошуємо також на обов'язковості врахування принципу самостійності, бо сучасний учень повинен постійно знаходитися в центрі змін у лінгвістиці, зокрема й на стилістичному рівні, інтелектуально зростати, самостійно опрацьовуючи теоретичний матеріал, виконуючи різноманітні завдання. Наголошуємо на важливості врахування принципу міцності засвоєння знань, тобто глибоке оволодіння теоретичними основами й оперування поняттями зі стилістики української мови; самостійне вивчення навчального матеріалу й практичне застосування отриманих знань у повсякденному житті. Звертаємо увагу на особливість у час інформаційного поступу суспільства врахування принципу наочності навчання, що уможливило активне впровадження технологій мультимедіа.

Визначаючи специфічні принципи формування стилістичної компетентності, спираємося на дослідження М. Пентилюк, яка виокреслює такі принципи:

- розрізнення особливостей усного й писемного мовлення учнів;
- засвоєння стилістичних норм на основі глибокого знання граматичних, лексичних та орфоепічних норм;
- формування навичок стилістичної грамотності;
- поглиблення й ускладнення змісту занять зі стилістики;
- розрізнення стилістичних недоліків;
- вироблення уваги до виразності мовлення;
- використання «чуття мови» в роботі зі стилістики (Пентилюк, 1984: 89-90).

Формування стилістичної компетентності, безумовно, залежить від добору ефективних методів і прийомів навчання. У дослідженні акцентуємо увагу на доборі стилістичних вправ, які М. Пентилюк пропонує класифікувати за такими групами:

I. За змістом основного матеріалу:

- лексико-стилістичні;
- фонетико-стилістичні,
- граматики-стилістичні (Пентилюк, 2011: 154-160).

II. За методикою виконання:

- супровідні, що доповнюють, деталізують тему з фонетики, лексики чи граматики та є джерелом інформації;
- спеціальні, які розкривають певні стилістичні ознаки мовних явищ та призначення для виконання у процесі вивчення тем зі стилістики
- на закріплення й поглиблення умінь та навичок (тренувальні) (Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах, 2004: 332).

Добираючи вправи, вчитель повинен керуватися низкою принципів: змістовність тексту; міжпредметні зв'язки; добір текстів різних стилів та їх компаративний аналіз; відповідність змісту вправ матеріалу розділів діючої програми; урахування принципів перспективності, наступності й систематичності; диференційований підхід до вибору вправ; підпорядкування змісту вправ роботі над типовими помилками в усному й писемному мовленні здобувачів освіти; добір видів вправ відповідно до методів і прийомів реалізації їх.

У процесі вивчення стилістики важливим є проведення стилістичного експерименту, який пов'язаний зі спостереженням, однак є суттєво дієвішою формою навчального студіювання мови (Омельчук, 2014: 283) й виправдовує себе в роботі з синтаксисом та стилістикою (Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах, 2004: 116). Основне в лінгвістичному експерименті – висунення гіпотези, яку в ході практичної діяльності слід довести або спростувати. Завдання учня – перевірити умови функціонування мовного явища з метою встановлення його характерних особливостей, межі можливого вживання й способів використання. Завдання такого типу активізують розумову й пошукову діяльність здобувача освіти, навчають бачити й самостійно добирати специфічні мовні засоби всіх стилів української мови, адекватні стилю, жанру тексту (Рускуліс, 2018: 231).

Повністю погоджуємося з думками М. Пентилюк щодо виокреслення специфічних прийомів навчання стилістики: спостереження над стилістичними функціями мовних одиниць, стилістичний експеримент; стилістичне редагування; стилістичне конструювання (Пентилюк, 1984). А. Попович уважає, що спостереження над стилістичними функціями мовних одиниць використовується на початковому етапі вивчення й розуміння певного стилістичного явища й репрезентує такі його види: за обсягом об'єкта спостереження; за стильовими, типологічними й жанровими особливостями об'єкта стилістичного спостереження; за колоритом (тональністю) текстів; за характеристиками й сутністю мовних одиниць; за формами роботи в процесі організації спостереження (Попович, 2018: 263). С. Караман з'ясовує особливість прийому стилістичного експерименту, наголошуючи, що він ґрунтується на доборі й підстановці мовних одиниць у тексті зразка певного тексту, визначаючи такі його види: вставляння в текст синонімічних слів, словосполучень або виразів й умотивування доцільності використання їх; вставляння в приказки, прислів'я, загадки пропущених слів та виразів; вилучення з тесту мовних засобів

із наступною заміною синонімічних; доповнення речень відокремленими та однорідними членами речення, вставними словами для увиразнення написаного; самостійне завершення тексту з подальшим зіставленням із текстом-оригіналом (Караман, 2000: 186). Основні етапи проведення стилістичного експерименту: спостереження за авторським текстом; підстановка чи спеціальний добір синонімічних варіантів; визначення, зіставлення, порівняння й тлумачення змін у смислових й експресивних відтінках мовних одиниць і сприйманні тексту загалом; висновки про доцільність – недоцільність здійснених підстановок (Попович, 2018: 265). В. Мельничайко наголошує, що стилістичне редагування формує уміння учнів редагувати тексти відповідно до стилю та жанру, закладає підґрунтя для критичного ставлення до власного мовлення, має на меті виправлення помилок, усунення недоліків у тексті, формування культуромовних якостей особистості (Мельничайко, 1984: 136). Як переконує М. Пентилюк, стилістичне конструювання спрямоване на формування вмінь будувати словосполучення та речення за опорними словами певної лексики, конструювати текст певного стилю мовлення. До ключових прийомів стилістичного конструювання науковця уналежнює: конструювання синонімічних словосполучень і речень, написання різних за стилем висловлювань, переказів, творів-мініатюр, укладання ділових паперів, газетних заміток, стилістичні творчі диктанти, задачі (Пентилюк, 1984: 118). Використання схарактеризованих прийомів навчання підвищує рівень сформованості стилістичної компетенції: учні вчать аналізувати лексику на між-стильовому рівні в запропонованих текстах, будувати й перебудовувати речення, оволодівають навичками самостійного вибудовування тексту відповідно до стилю мовлення.

У руслі нашого дослідження доцільним також є з'ясування поняття «стилістична помилка», що в науковій літературі визначено як порушення структури тексту того чи того стилю; змішування стилів. До стилістичних помилок учні уналежнюють: порушення стильової єдності тексту; неправильне вживання слів із переносним значенням, фразеологізмів; штучна образність; недоцільне використання емоційно забарвлених слів та виразів без урахування їхніх стилістичних функцій; невміння користуватися стилістичними синонімами; невиправдане вживання мовних штампів, кліше; зайві слова; невмотивоване використання слів однієї частини мови; вживання громіздких синтаксичних конструкцій (Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах, 2004: 329). Формування стилістичної компетентності передбачає кропітку роботу з лексикою кожного стилю – недопущення повторення слів, неправильний вибір слова, невиправдане використання синонімів, паронімів, діалектизмів, що призводить до неоднозначного розуміння тексту.

Лінгводидактичні основи формування стилістичної компетенції продемонструємо на схемі 2.

Схема 2

Висновки. Отже, формування стилістичної компетентності сучасного учня охоплює роботу над фонетичними, лексичними, граматичними особливостями кожного стилю сучасної української мови. Важливе завдання вчителя – дібрати підходи, принципи, закономірності, методи та прийоми навчання, наочний супровід, що забезпечить ефективність засвоєння теоретичного матеріалу. У перспективі плануємо розробити систему вправ із урахуванням функційно-стилістичного та текстоцентричного підходів, яка сприяла формуванню стилістичної компетентності учнів. Текстовою канвою цих вправ повинні стати регіональні тексти.

References:

1. Babych, N. D. (1993). *Praktychna stylistyka i kultura ukraïnskoi movy* [Practical stylistics and culture of the Ukrainian language]. Lviv: Svit [in Ukrainian].
2. Golovin, B. N. (1988) *Osnovy kultury rechi* [Fundamentals of speech culture]. Moskva: Vysshiaia shkola [in Russian].
3. Dudyk, P. S. (2005). *Stylistyka ukraïnskoi movy* [Stylistics of the Ukrainian language]. Kyiv: Vydavnychiy tsentr «Akademiia» [in Ukrainian].
4. Karaman, S. (2000). *Metodyka navchannia ukraïnskoi movy v himnazii* [Methods of teaching the Ukrainian language in the gymnasium]. Kyiv: Lenvit [in Ukrainian].
5. Matsko, L. I., Sydorenko, O. M., & Matsko, O. M. (2005). *Stylistyka ukraïnskoi movy* [Stylistics of the Ukrainian language]. Kyiv: Vyshcha shkkla [in Ukrainian].
6. Melnychaiko, V. Ya. (1984). *Tvorchi roboty na urokakh ukraïnskoi movy: Konstruiuvannia. Redahuvannia. Pereklad* [Creative works in Ukrainian language lessons: Construction. Editing. Translation]. Kyiv: Rad. shkola [in Ukrainian].
7. Pentyliuk, M. (Ed.). (2004). *Metodyka navchannia ukraïnskoi movy v serednikh osvitynykh zakladakh* [Methods of teaching the Ukrainian language in secondary schools]. Kyiv: Lenvit [in Ukrainian].
8. Omelchuk, S. (2014). *Navchannia morfolohii ukraïnskoi movy na zasadakh doslidnytskoho pidkhodu: teoriia i praktyka* [Teaching the morphology of the Ukrainian language on the basis of a research approach: theory and practice]. Kyiv: Heneza [in Ukrainian].
9. Pentyliuk, M. (1994). *Kultura movy i stylistyka* [Language culture and stylistics]. Kyiv: Vezha [in Ukrainian].
10. Pentyliuk, M. (1984). *Robota z stylistyky v 4–6 klasakh* [Stylistic work in grades 4-6]. Kyiv: Rad. Shkola [in Ukrainian].
11. Pentyliuk, M. (2011). *Systema leksychnykh vprav – vazhlyvyi zasib movlennievoho rozvytku uchniv rosiiskomovnykh shkil* [The system of lexical exercises is an important means of speech development for pupils of Russian-language schools]. *Aktualni problemy suchasnoi lnhvodydaktyky*, 154-160 [in Ukrainian].
12. Ponomariv, O. (2001). *Kultura slova: Movnostylistychni porady* [Word culture: Linguistic advice]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
13. Popovych, A. S. (2018). *Metodyka navchannia stylistyky maibutnykh uchyteliv ukraïnskoi movy i literatury v zakladakh vyshchoi osvity* [Methods of teaching stylistics to future teachers of the Ukrainian language and literature in higher education institutions]. Kamianets-Podilskyi: FOP Sysyn Ya. I. Abetka [in Ukrainian].
14. Pentyliuk, M. (Ed.). (2011). *Praktykum z metodyky navchannia ukraïnskoi movy v zahalnoosvitynykh zakladakh: modulnyi kurs* [Workshop on methods of teaching the Ukrainian language in general educational institutions: a modular course]. Kyiv: Lenvit [in Ukrainian].
15. Ruskulis, L. (2022). *Metodyka navchannia ukraïnskoi movy u skhemakh, tablytsiakh, rysunkakh ta komentariakh* [Methods of teaching the Ukrainian language in diagrams, tables, drawings and comments]. Mykolaiv – Odesa: Vydavnytstvo TOV Leradruk [in Ukrainian].
16. Ruskulis, L. (2018). *Metodychna systema formuvannia lnhvistychnoi kompetentnosti maibutnykh uchyteliv ukraïnskoi movy u protsesi vyvchennia movoznavchykh dystsyplin* [Methodical system of formation of linguistic competence of future teachers of the Ukrainian language in the process of studying linguistic disciplines]. Mykolaiv: FOP Shvets V. M. [in Ukrainian].
17. Ruskulis, L. (2010). *Rol funktsionalno-stylistychnoho aspektu navchannia movy v lnhvodydaktychnii pidhotovtsi maibutnoho vchytelia-slovesnyka* [The role of the functional and stylistic aspect of language learning in the linguistic and didactic preparation of the future teacher-linguist]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka (pedagogichni nauky)*, 22 (1), 66–71 [in Ukrainian].
18. Pentyliuk, M. (Ed.). (2015). *Slovyk-dovidnyk z ukraïnskoi lnhvodydaktyky* [Dictionary-handbook of Ukrainian linguistic didactics]. Kyiv: Lenvit [in Ukrainian].
19. Bilodida, I. K. (Ed.). (1973). *Suchasna ukraïnska literaturna mova. Stylistyka* [Modern Ukrainian literary language. Stylistics]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
20. *Ukraïnska mova 5-9 klasy. Prohrama dlia zahalnoosvitynykh navchalnykh zakladiv* [Ukrainian language for 5-9 forms. The syllabus for secondary schools]. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas> [in Ukrainian].
21. Khodanych, L. P., & Khodanych, P. M. (2021). *Stylistyka v profilnii shkoli* [Stylistics in a specialized school]. Uzhhorod: ZIPPO [in Ukrainian].
22. Cherednychenko, I. (1962). *Narysy z zahalnoi stylistyky suchasnoi ukraïnskoi movy* [Essays on general stylistics of the modern Ukrainian language]. Kyiv: Rad. shkola [in Ukrainian].
23. Yanko, N. (2014). *Formuvannia stylistychnykh umin uchniv pochatkovykh klasiv u protsesi roboty nad tekstamy riznykh typiv* [Formation of stylistic skills of elementary school pupils in the process of working on texts of various types]. *Ukraïnska mova ta literatura v shkoli*, 4, 7-12 [in Ukrainian].

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-28>

ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ НА ПРИКАРПАТТІ У ПЕРІОД ДРУГОЇ РАДЯНІЗАЦІЇ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ

Марія Санкович,

*аспірантка кафедри всесвітньої історії
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна)
ORCID ID: 0000-0002-3094-5238
mariya_sankovich@ukr.net*

Анотація. Стаття розкриває основні аспекти індустріалізації на Прикарпатті у період другої радянської західно-українських земель. З приходом радянської армії на Прикарпатті розпочалися суттєві трансформації в економіці. Нова влада розпочала перетворення аграрного регіону країни в індустріальний.

Розкрито етапи створення найбільших промислових гігантів у важкій промисловості. Охарактеризовано процес переходу від аграрного сектору до побудови важких заводів і фабрик. Розкрито процес утворення перших хімічно переробних і хімічно видобувних підприємств. Проаналізовано процес утворення нафтодобувних шахт, калійних і рудних копалин. Описано процес переходу Прикарпатського регіону на рейки швидкої індустріалізації.

Також прослідковано приховані мотиви справжньої індустріалізації Івано-Франківської області, яка в політичному плані і надалі залишалася опозиційною до нової влади. Вважалося, що саме тут варто будувати великі хімічні заводи, які були шкідливими своїми викидами. У лісовій промисловості відбувалося активне будівництво пилорам і лісопереробних заводів у Коломиї, Верховині, тощо. Сам процес індустріалізації відбувався важко, оскільки руйнувалася давня інфраструктура Прикарпаття.

Ключові слова: індустріалізація, переробна галузь, промисловість, Прикарпаття, заводи, фабрики.

INDUSTRIALIZATION IN THE CARPATHIANS DURING THE ARRIVAL OF SECOND COUNCILS

Mariya Sankovich,

*Postgraduate Student at the Department of World History
of the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0002-3094-5238
mariya_sankovich@ukr.net*

Abstract. The article reveals the main aspects of industrialization in Prykarpattia during the arrival of the second “Soviets”. With the arrival of the Soviet army in the Carpathians began significant transformations in the economy. The new government began to transform the country’s agricultural region into an industrial one. The stages of creation of the largest industrial giants in heavy industry are revealed.

The process of transition from the agricultural sector to the construction of heavy plants and factories is described. The process of formation of the first chemically processing and chemically mining enterprises is revealed. The process of formation of oil mines, potash and ore mines is analyzed. The process of transition of the Prykarpattia region to the rails of rapid industrialization is described.

The hidden motives of the real industrialization of the Stinislav region, which in political terms continued to be in opposition to the new government, are also described. It was believed that this is where large chemical plants should be built, which were harmful to their emissions. In the forest industry there was an active construction of sawmills and processing plants in Kolomyia, Verkhovyna, etc. The process of industrialization itself was difficult, as the ancient infrastructure of Prykarpattia was destroyed.

Key words: industrialization, processing industry, industry, Prykarpattia, plants, factories.

Вступ. На даний момент, коли Українська держава перебуває на етапі економічного розвитку і зростання є актуальним дослідження економічної історії нашої країни, зокрема Прикарпатського регіону у післявоєнний час, коли край опинився під радянською окупацією на довгі десятиліття. Важливо винести уроки правильного економічного розвитку. Оскільки командний метод економічного розвитку не дає ефективних і бажаних результатів, що маємо на прикладі розвитку індустріалізації регіону під час другої радянської. Досліджуючи даний аспект, ми спостерігаємо невдалий процес економічного розвитку, який відкинув нашу країну далеко назад в економічному прогресі.

Мета статті полягає у висвітленні процесу індустріалізації на території Прикарпаття у період другої радянської. Показати усі плюси і мінуси даного процесу, а також його вплив на загальний розвиток економіки країни.

Дана проблема не отримувала якогось окремого дослідження серед науковців країни. Окремі аспекти даної теми висвітлювали у своїх публікаціях радянські дослідники Е. Склярєнко, Л. Євсєлевський, Г. Ковальчак. Історики у своїх працях звертали увагу на деякі окремі аспекти розвитку економіки Прикарпаття, зокрема процесу індустріалізації. Новий виток дослідження даної теми розпочався у період здобуття незалежності України. Так дослідник Прикарпаття В. Клапчук у своїх розвідках звертає увагу на етапи індустріалізації регіону, а також надає перелік підприємств, які були утворені в даний момент.

Основна частина. Зі звільненням Західної України від німецько-нацистських військ внутрішньополітична ситуація на Прикарпатті досить довго була вкрай складною. Насамперед – таке становище було пов'язане із збройним опором радянсько-комуністичній владі ОУН і УПА. У регіоні розвиток промисловості був слабким, у прикарпатських селах домінували одноосібні господарства.

Вже у жовтні 1943 р. у структурі ЦК КП (б) У (Центральний комітет Комуністичної партії України) було сформовано резерв партійно-керівних кадрів для Західної України. Незабаром у грудні 1944 р. в складі уряду УРСР була створена спеціальна Рада щодо допомоги західним регіонам УРСР під загальним керівництвом заступника голови Раднаркому Радянської України. У 1944 р. при ЦК КП (б) У УРСР було утворено спеціальний відділ для Західної України (Sklyarenko, 1986: 138).

Насамперед було відновлено радянську управлінську систему на теренах Прикарпаття. Потроху розпочали роботу колишні місцеві, районні і обласні ради та їхні виконавчі органи – райвиконкоми, облвиконкоми. Синхронно організовувалась структура партійно-комуністичних організацій та профспілок.

З об'єднанням західноукраїнських земель з УРСР у переважно аграрному регіоні пройшли соціалістичні перетворення. Втім, ці заходи були призупинені внаслідок Другої світової війни. З воєнної розрухою промисловість Прикарпаття вкінці 1945 р. змогла дати лише 50% продукції від довоєнного 1940 р. Та вже у 1947 р. загальний розмір промислової продукції зміг вийти на довоєнний рівень, а вже у 1958 р. перевищив його у 6,2 рази, тим часом як продукція промисловості Радянської України загалом виросла втричі. Отже, швидкість розвитку промисловості західних областей УРСР перевершувала середні показники Радянської України. Питома вага західних регіонів УРСР у валовій продукції промисловості республіки виросла з 3% у 1940 р. до 1% у 1965 р. Така ситуація говорила про те, що загальний рівень промислового розвитку Західної України швидкими темпами наближувався до середніх показників загальнодержавного. В цей час на Прикарпатті формувалися нові галузі промисловості. Значними темпами розвивалися машинобудування і металообробка, що дало змогу збільшити валову продукцію в 1950 р. на 8% у порівнянні з 1940 р. Уже у 1958 р. продуктивність праці у промислових районах Західної України більш як удвічі перевищувала рівень 1940 р. Вже на 1958 р. загальна валова продукція промисловості західних районів УРСР перевищила обсяг продукції сільського господарства, що дало змогу регіону стати індустріально-аграрним.

Проте, Західна України попри все залишалася аграрною, так як до Другої світової війни у промисловості працювало тільки 3% працюючого місцевого населення. Індустріалізацію у Радянській Україні було завершено в роки ще третьої п'ятирічки. Мала місце значна диспропорція щодо промислового розвитку між східними і західними областями УРСР. Такий стан речей викликав нагальну потребу у вирівнюванні економічного стану регіону шляхом швидкої індустріалізації. У такій обстановці прискорена індустріалізація Західних областей УРСР стала однією із надважливих задач для «нової-старої» радянської влади. Пришвидшений розвиток промисловості в західних районах УРСР мав значно підсилити економічний потенціал західного регіону та Радянської України загалом, що мало дати змогу радянській владі зміцнити своє хитке становище у Західній Україні (Evselevsky, 1976: 54–65).

Західна Україна завжди була відома своїми корисними копалинами, де з давніх часів добували кухонну сіль і займалися різноманітними промислами. Так, у середньовіччі докладалися значні зусилля щодо дослідження нафти і природного газу, згодом – калійної солі. У ХХ ст. було відкрито досить великі запаси сірки та урано-поліметалічний басейн. Матінка природа обдарувала Західну Україну значними масивами лісів та карпатськими сланцями, водними ресурсами та гірським кришталем (драгомітом), великими запасами добротної глини та мідистими піщаниками, солі та піску, гіпсу та вапняку, торфу та фосфоритів, каменю та вугілля тощо. На протязі століть на західних землях України склалися певні виняткові особливості як історичного так і господарського характеру.

Специфічною ознакою було значне превалювання сільського населення над міським. Незначна кількість міст, що виникали у середні віки, задовільняли потреби сільськогосподарського виробництва та соляних промислів, а згодом – нафтових промислів і добування калійних солей. Суспільно-політичне становище Західної України, майже повністю у ХХ ст. визначалося та «спрямовувалося» радянським окупаційним режимом. Майже для двох поколінь мешканців західних регіонів УРСР жовтневий переворот і накладені з ним «радянсько-соціалістичні перетворення» внесли з собою вагомі зміни у сформовані віками місцеві традиції. Влада СРСР значно змінила напрацьований століттями громадсько-суспільний порядок в політичній та духовній, соціально-економічній та освітньо-культурній сферах. У Західній Україні на початок 1950-х рр. було досягнуто суцільної насильницької колективізації сільського господарства регіону та почато прискорену індустріалізацію. Біля міст знаходження природних копалин будувалися нові міста та розширювалися старі. Перехід до збільшення міського населення у Західній Україні (1960–1970 рр.) розпочав зовсім новий етап суспільного життя регіону – переважання мешканців міст над сільським населенням, промислового комплексу – над сільськогосподарським.

Друга світова війна завдала масштабних руйнувань промисловим об'єктам Західної України. Унаслідок військових дій були виведені з роботи майже всі основні виробничі потужності промисловості регіону: значна їхня частка була знищена, а високоякісна сировина, промислове обладнання, вантажний автопарк та рухомий склад залізниць були вивезені до Німеччини. А та невелика частина, що лишилася, була давно застарілою та амортизованою. Величезних руйнувань зазнала основна на той галузь місцевої промисловості – нафтодобувна. У м. Бориславі Львівської області було виведено з ладу двадцять свердловин, одну електростанцію, десять газолінових заводів, водночас затоплено дві котельні озокериту та зруйновано один газопровід. Своєю чергою у Станіславській області (тепер Івано-Франківська) цілковито було зруйновано наземні будови усіх нафтових промислів та сімдесят дві свердловини (Klarchuk, 2013: 508).

Треба зауважити, що 10 січня 1945 р. вийшла постанова «Про заходи з розвитку республіканської та місцевої промисловості м. Львова», а 7 травня 1945 р. – «Про заходи з відбудови та дальшого розвитку господарства у Львівській, Станіславській, Дрогобицькій, Тернопільській, Ровенській, Волинській і Чернівецькій областях УРСР на 1945 рік». Відповідно до цих постанов, індустріалізацію західних регіонів УРСР планувалось реалізувати у двох основних напрямках: відновити та удосконалити «колишні» традиційні нафтогазову та лісопереробну галузі промисловості і ступити на дорогу розвитку нових машинобудівної, металообробної та приладобудівної галузей тогочасної новітньої промисловості (Malyarchuk, 2015: 548).

Загальновідомо, що 1939 р. на територію Західної України увійшла Червона армія, а з нею і нова окупаційна радянська влада, яка одразу розпочала швидкий процес націоналізації місцевих промислових підприємств. Першим у м. Станіславові (тепер м. Івано-Франківськ), який відчув на собі «радянську націоналізацію» був завод – «Промприлад». У спогадах польського публіциста й перекладача Тадеуша Ольшанського «Колись у Станіславові», який народився і до 1939 р. XX ст. мешкав у м. Станіславові, читаємо детальну інформацію стосовно фірми «Край» та про її становище з приходом радянської влади. Т. Ольшанський жив недалеко від будинку польської сім'ї Яворських, що були власниками цього підприємства та описує те, що бачив, або ж почув з перших уст про долю фірми «Край» під першою радянською окупацією (Kovalchak, 1973: 85). Зі слів ветеранів цього заводу С. Цеглінського та Д. Ганусяка, які працювали на ньому з 1944 р., та розповіли франківським історикам-краєзнавцям Б. Гавриліву та М. Головатому, що колишні власники фірми «Край», брати Яворські і на початку радянського періоду панування працювали за верстатами, мали своїх учнів, а опісля Другої світової виїхали до Польщі (The heyday, 1964: 290).

Що стосується подій, що відбувалися на виробничих підприємствах В. Майора та «Фама», то ми не маємо стосовно них достовірної інформації та про подальшу долю їхніх господарів в умовах радянської окупації. Однак зрозумілим є те, що виробничі потужності їхньої власності потрапили під радянську націоналізацію.

Таким чином, починаючи з 1939 р. розпочалася тотальна реорганізація місцевих підприємств на радянський лад. У краєзнавчій праці місцевих істориків Б. Гаврилів та М. Головатого читаємо цікаві відомості, що секретар Станіславського обкому КП(б)У М. Груленко рапортував в травні 1940 р. на загально партійному з'їзді в м. Києві: «На підприємствах робота організована за радянською системою, підвищено виробничі завдання, впроваджено погодинний робочий день». Між іншим, такий стан справ означав, що робочий тиждень у нових радянських реаліях ставав вже на дві години тривалішим, ніж за часів Другої Речі Посполитої. В цей час фактично запрацював відомий у радянські часи вагоно-механічний завод. Проте подальше становлення цього підприємства затримала німецько-радянська війна. Вагоно-ремонтний завод поновив свою діяльність зі звільненням м. Станіслава від німецько-нацистських військ, тобто 27 липня 1944 р. (Carpathian virginland., 1966: 2).

По закінченні німецько-радянської війни на вагоно-ремонтному заводі відновили роботу два цехи: ваговий та токарний, а також 3 майстерні з ремонту ваг. Вже у 1947 р. дане підприємство зуміло опанувати ремонт фрезерних станків (верстатів) і серійне виробництво новітніх газових пічок (Davydovych, 2012: 19).

Вже у 1949 р. вагоно-ремонтний завод потрапив у пряме підпорядкування Міністерства місцевої промисловості УРСР. Завдячуючи чому завод здобув важливу цільову промислову програму та розпочав випуск водяних насосів для потреб тваринницьких ферм у колгоспах та радгоспах УРСР (History of the national economy, 1987: 440).

В досліджуваній нами час на території теперішнього «Промприладу» вело свою діяльність два підприємства: крім уже згаданого вагоно-механічного заводу був іще відомий машинобудівний завод. У 1956 р. обидва ці заводи об'єднали в один Станіславський машинобудівний завод. У 1957 р. на цьому заводі організували інструментальний і ремонтний цехи, та водночас відновили застарілий ливарний цех.

Проте, машинобудівний завод не зміг в подальшому прогресувати на шляху машинобудування, через те, що він розташовувався у самому центрі м. Станіслав. Також не вистачало території для розширення цехових приміщень, а також до заводу не було технічної змоги підвести залізничні і автотранспортні шляхи, що були необхідні для доставки великої кількості металопрокату. У зв'язку з цим партійне керівництво держави ухвалило знакове для машинобудівного заводу рішення – спрямувати його на приладобудівний курс. Вже у жовтні 1959 р. Станіславський машинобудівний завод змінив свою назву на «Станіславприлад» (State Archives of Ivano-Frankivsk region: 204).

З кінцем 1960 р. було припинено серійне виробництво автомобільних ваг та водяних насосів. Проте завод опанував нову для себе продукцію – газові лічильники. Ці прилади стали визначальними для «Станіславприладу», які базувалися на досвіді й розробках заводу «Київприлад», доречно сказати, що кількох найкращих працівників, інженерів та проєктантів, серед яких був Володимир Креховецький, скерували до м. Київ перебрати столичний досвід у виробництві лічильників. Незабаром появився перший газовий лічильник випущений в м. Станіслав РС-100. У майбутньому їхній різновид розширювався і завод зайняв передові позиції в цій ніші у колишньому СРСР (State Archives of Ivano-Frankivsk region: 157).

Застосування хімічних технологій та хімічної сировини у народному господарстві СРСР вважали пріоритетним напрямком, який нівелював підпорядкованість суспільства від впливу навколишнього середовища та реалізував переворот у сировинному базисі народного виробництва. Новітні хімічні технології пронизали найрізноманітніші галузі економіки СРСР і своєю чергою утворювали значні можливості у досягненнях науково-технічного прогресу. Хімізація народного господарства давала можливість пришвидшувати розвиток і удосконалювати ефективність майже всієї економіки СРСР, УРСР та Прикарпатського регіону.

Після закінчення війни, значного прогресу хімічне виробництво досягнуло у Львівській та Станіславській областях УРСР. Центральна радянська влада намагалася розмістити тут найшкідливіші хімічні виробництва, адже у західному регіоні УРСР значно відчувався надмір трудових ресурсів. Що стосується сировинної бази хімічно-гірничої індустрії, то нею слугували найрізноманітніші запаси природних ресурсів: калійно-магнієвих солей Прикарпаття та сірки Придністров'я, алунітів і кам'яної солі, що знаходились на території Закарпаття. Зокрема, сірчану промисловість було започатковано у Придністровському сірконосному районі, де було побудовано Роздільський гірничо-хімічний комбінат із особливо шкідливим для навколишнього середовища відкритим способом видобування (State Archives of Ivano-Frankivsk region: 203).

Виняткове значення родовищ калійних солей Прикарпаття було в тому, що вони стали основним та магістральним джерелом для одержання ключових видів сульфатно-калійних добрив у колишньому Радянському Союзі. Досить великі запаси потрібної сировини та їх пряма близькість до самих районів народного господарства слугували побудові значної кількості хімічних підприємств у Прикарпатському регіоні.

На базі Калуського хіміко-металургійного комбінату у 1967 р. вперше на практиці у Радянському Союзі було уведено в дію хімічну фабрику з виробництва безхлорних калійних добрив. Розбудова великого промислового виробництва значно вивільняла із сільського господарства Прикарпаття численні сільгоспугіддя та водночас мали шкідливий вплив на здоров'я місцевого населення (State Archives of Ivano-Frankivsk region: 344).

Чи не основну вагу у інтенсивному розвитку хімічної промисловості Західної України відіграли газобензинові заводи, так як на них застосовували побічні нафтові гази Битківського і Долинського нафтокомбінатів, що були ключовими для виробництва вартісних хімічних виробів органічного синтезу.

Основну роль у новому розвитку хімічної промисловості Прикарпаття відігравали значні запаси менілітових сланців, басейн родовищ яких простягався уздовж східної частини Карпат на десятки кілометрів. У 1963 р. робітники Вигодського лісохімзаводу та Івано-Франківського проектно-конструкторського технологічного інституту та Інституту геології горючих природних копалин здійснили термічну обробку 100 т. менілітових сланців. Такий самий експеримент обробки сланців з Карпат був здійснений також на сланцепереробному комбінаті у Кохтла-Ярве (Естонія). На протязі 11–14 жовтня 1966 р. проходила міжвідомча нарада в м. Івано-Франківську (до 1962 р. – Станіслав) з проблем застосування менілітових сланців Карпат. Згідно тодішніх розрахунків, запаси сланців у Карпатах, що були на глибині 100 м. у місцях їх виходу на поверхню склали більш як 500 млрд. т., тобто їхні запаси практично були невичерпними у майбутньому. Список продуктів, які можна було отримати зі сланців, коливався від будівельних матеріалів та до фармацевтичних виробів. Проте першочерговою причиною було те, що не було основного, або єдиного центру керування, який би був взявся за проблему вирішення комплексної переробки сланців українських Карпат. Натомість за кордоном, вже тоді, були сучасні та рентабельні сланцепереробні підприємства, що виготовляли бензин для автомобілів, мазут для цілого ряду марок, зріджений газ для газобензинової поставки, значна кількість марок різних бітумів для будівельної промисловості (State Archives of Ivano-Frankivsk region: 126).

Поступовий розвиток лісообробної промисловості Західної України УРСР проходив шляхом більш доцільного і ефективного використання ресурсів деревини. Збільшення більш якісного і раціонального використання деревини Карпат слугувало значному зменшенню витрат деревини на одиницю готової продукції, якісну зміну структури виробів у виготовленні більш дієвих видів нової та сучасної продукції, організацію переробки основних ресурсів, а також відходів лісозаготівельних та деревообробних підприємств. На нових виробництвах розпочали надавати більш вагомої уваги вирощуванню молодих лісів, а також переробці та заготівлі деревини. Наприклад, неякісні сорти пиломатеріалів, які раніше йшли у відходи, розпочали застосовувати у виробництві меблів та будівельних деталей. На Закарпатті у таких містах, як: м. Великому Бичкові, м. Сваляві, м. Перечині і на Прикарпатті у м. Вигоді здійснювали свою діяльність найбільші в УРСР виробництва лісохімічної промисловості. Дані підприємства складали на той час майже 90 % лісохімічної продукції Радянської України. Маючи на меті майбутній розвиток лісохімії, керівництво республіки та Прикарпаття проводило реконструкцію Перечинського, Свалявського і Вигодського лісохімзаводів із встановленням на них реторт безперервної дії, що дало змогу значно підвищити вихід якісної продукції та можливість якнайширшого застосування відходів лісопиляння і лісозаготівель. До прикладу, на уже згаданому Перечинському лісохімзаводі було введено у дію виробництво нового синтетичного клею для меблевого виробництва, а от у м. Сваляві було зведено сучасний на той час – гідролізний завод (State Archives of Ivano-Frankivsk region: 126).

Специфічною рисою у побудові економіки Західної України стало інтенсивне використання електроенергії у всіх галузях народного господарства, що зумовило як структурні зміни, так і збільшення ваги енергетичних галузей, збільшенням затрат електроенергії на виробництво продукції у паперовій, лісовій та деревообробній, нафтогазовій, хімічногірничій промисловості, а також легкій, харчовій та традиційній місцевій галузях. Характерна особливість хімічного виробництва на Прикарпатті полягала не тільки у потребі безперервного технологічного удосконалення, але й накопиченні загрозливого екологічно небезпечного виробництва, яке погано

впливало як на навколишнє середовище регіону, так і на загальний стан здоров'я місцевого населення і тривалість їхнього життя. Варто зазначити, що народне господарство УРСР та Прикарпаття, зокрема, за великою кількістю основних показників розвивалася в досліджуваний період за власним сценарієм, передусім виконуючи соціально-економічні плани та задачі поставлені партійним керівництвом. Втім, як можемо прослідкувати, в означений час у промислово розвинених країнах світу розпочалася масштабна всеосяжна побудова економіки щодо ресурсозбереження та інтенсивного впровадження осучаснених та новітніх технологій. Натомість у Радянському Союзі та УРСР зокрема, цей науково-технічний прогрес розпочав тупцювання на місці. Попри те зауважимо, що деякі кроки щодо зміни такої ситуації робилися неодноразово, але вони обмежувалися політичною складовою, та не скеровувалися на подолання застою в економічній та науковій сферах.

Обговорення. З огляду на викладене вище, загальний опис діяльності та розвитку хімічного виробництва Прикарпаття засвідчив, що розбудова та різке збільшення потужностей хімічних підприємств, а також їхнє осучаснення сприяли, передусім, виготовленню продукції військово-оборонної та сільськогосподарської галузей промисловості. З огляду на якісні показники, хімічне виробництво регіону розвивалася досить інтенсивно, при цьому руйнуючи навколишній природний баланс Прикарпаття. Для хімічного виробництва були притаманні ті ж основні проблеми, як і для інших галузей промисловості планової соціалістичної економіки Радянського Союзу. Діяльність промислових виробництв ускладнювалася у своїй більшості неефективною та некомпетентною роботою керівників підприємств. Їхня практична діяльність замінялася скеруванням значної та непотрібної кількості наказів, цільових листів та вказівок. Голови структурних підрозділів підприємств у власній роботі мали опиратися на партійні організації усіх рівнів та підтримувати з ними як найтісніші відносини. Чи не основним обов'язком кожного керівника, крім організаторської та економічної діяльності, було вести цілеспрямовану політінформаційну роботу, водночас брати активну участь у всіх партійних заходах. Інспекцію щодо виконання посадових інструкцій керівників підприємств здійснювали спеціальні відділи обкомів компартії УРСР, а також інші силові та контролюючі структури Радянської України.

Висновки. Таким чином, можемо зробити висновок, що в раніше економічно відсталому регіоні Прикарпаття, що в першу чергу спеціалізувався в агросировинній промисловості, появилися сучасні та потужні великі підприємства. Відновлюючи післявоєнне Прикарпаття тодішнє радянське керівництво зосередилося на пріоритетних напрямках розвитку промисловості краю, що дало змогу у короткі терміни досягнути визначених цілей та мети, навіть мало реальних. Проте, для промислового сектора Західної України, втім, як й для усієї економіки СРСР, були своєрідними та особливими: перевага у розвитку промисловості на користь важкої індустрії; не обґрунтована перевага завищених показників на противагу якісним; несамостійність виробничих рішень; залежність від постачання коштів центральною владою та централізоване забезпечення підприємств сировиною. Масштабне та не контрольоване споживання сировинних природних ресурсів Прикарпаття для потреб УРСР та СРСР, передусім деревини, нафти та газу, значно пришвидшили зменшення їх кількісних запасів.

References:

1. Sklyarenko E.M. (1986). *Istoriya fabryk y zavodov Ukraynskoi SSR* (History of factories and plants of the Ukrainian SSR). *Historiography of the problem*. K. : Nauk. opinion, 138 (in Ukrainian).
2. Evselevsky L. (1976). *Diialnist Vseukrainskoi redaktsii «Istoriia fabryk i zavodiv»* (Activities of the All-Ukrainian edition "History of Factories and Plants"). *Ukrainian Historical Journal*. № 5. 54–65 (in Ukrainian).
3. Klapchuk V.M. (2013). *Korysni kopalyny Halychyny: vydobuvannia ta pererobka* (Minerals of Galicia: mining and processing). Ivano-Frankivsk: Foliant, 508 (in Ukrainian).
4. Malyarchuk O.M. (2015). *Sotsialno-ekonomichni protsesy v zakhidnomu rehion Ukraynskoi RSR (1964–1991)* (Socio-economic processes in the western region of the Ukrainian SSR (1964–1991)). Ivano-Frankivsk: Symphony forte, 548 (in Ukrainian).
5. Kovalchak G.I. (1973). *Industrialnyi rozvytok zakhidnykh oblastei Ukrainy v period komunistychnoho budivnytstva* (Industrial development of the western regions of Ukraine during the communist construction). K. : *Nauk. opinion*, 156 (in Ukrainian).
6. *Rozkvit ekonomiky zakhidnykh oblastei URSR (1939–1964 rr.)* (The heyday of the economy of the western regions of the USSR (1939–1964)) / [rep. ed. M.I. Petrovsky; I.F. Hrynovets, I.O. Lutsyk, V.I. Mikhailov and others]. Lviv: Lviv University Press, 290 (in Ukrainian).
7. *Karpatska tsilyna* (Carpathian virginland). (1966). *Prykarpatska Pravda*. October 15. 2 (in Ukrainian).
8. Davydovych S.N. (2012). *Sotsialno-ekonomichni protsesy v Ivano-Frankivskii oblasti v druhii polovyni 60–80-ti roky KhKh stolittia* (Socio-economic process in the Ivano-Frankivsk region in the second half of the 60–80s of the twentieth century): author. dis. for science. Degree of Cand. ist. Science: special. 07.00.01 "History of Ukraine". Ternopil, 19 (in Ukrainian).
9. *Istoriia narodnoho hospodarstva Ukraynskoi RSR* (History of the national economy of the Ukrainian SSR): [in 3 volumes. 4 books] (1987). / chapter. editor. II Lukinov. Vol. 3, Book. 2. K. : *Nauk. opinion*, 440 (in Ukrainian).
10. Derzhavnyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti (State Archives of Ivano-Frankivsk region). F. P-1. Op. 1. Ref. 4909. 204 (in Ukrainian).
11. Derzhavnyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti (State Archives of Ivano-Frankivsk region). F. P-1. Op. 1. Ref. 4677. 157 (in Ukrainian).
12. Derzhavnyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti (State Archives of Ivano-Frankivsk region). F. P-1. Op. 1. Ref. 5290. 203 (in Ukrainian).
13. Derzhavnyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti (State Archives of Ivano-Frankivsk region). F. R-295. Op. 5. Ref. 5140. 344 (in Ukrainian).
14. Derzhavnyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti (State Archives of Ivano-Frankivsk region]. F. P-1. Op. 1. Ref. 4907. 126 (in Ukrainian).

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-29>

УКРАЇНСЬКА ДІАХРОНІЧНА СОЦІОЛІНГВІСТИКА: УКРАЇНСЬКА МОВА В СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ ДРУГОЇ ПОЛ. XIX СТ.

Богдан Сокіл,

кандидат філологічних наук, доцент,

*доцент кафедри українського прикладного мовознавства філологічного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, Україна)*

ORCID ID: 0000-0002-2839-5273

sokil.bogdan@gmail.com

Анотація. Висвітлено одну з актуальних проблем сучасної української діахронічної соціолінгвістики – розгляд мовного питання в Галицькому Сеймі в межах мовної ситуації, що склалася в окремому адміністративно-територіальному об'єднанні: ідеться про часо-простір Австро-Угорської імперії другої половини XIX століття. Показано, що мовна політика на теренах Східної Галичини вирішувалася неоднозначно, оскільки на цій території проживали в основному два народи, український і польський, кожен з яких послуговувався своєю рідною мовою. Зазначено, що центральний уряд Австро-Угорської імперії визнавав самостійний статус українського народу та його мови й гарантував українцям право розвивати свою національну мову, представники польської національності заперечували це й намагалися витіснити українську мову з усіх сфер суспільного життя українських галичан. Зауважено, що, отримавши більшість у Галицькому Сеймі, польські депутати пропонували законопроекти, що обмежували статус української мови на теренах Східної Галичини. Зроблено висновок щодо специфіки мовної політики Австро-Угорської імперії та польських представників уряду у фокусі визнання статусу української мови.

Ключові слова: діахронічна соціолінгвістика, мовна ситуація, мовна політика, рідна мова, українська мова, польська мова, регіональна мова, часо-простір Східної Галичини в складі Австро-Угорської імперії др. пол. XIX ст.

UKRAINIAN DIACHRONIC SOCIOLINGUISTICS: THE UKRAINIAN LANGUAGE IN EASTERN HALYCHYNA IN THE SECOND HALF OF THE XIX CENTURY

Bohdan Sokil,

Ph.D. in Philological Sciences, Associate Professor,

*Associate Professor at the Department of Ukrainian Applied Linguistics of Faculty of Philology
of the Ivan Franko National University of Lviv (Lviv, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0002-2839-5273

sokil.bogdan@gmail.com

Abstract. One of the urgent problems of modern Ukrainian diachronic sociolinguistics is highlighted: consideration of the language issue in the Halychyna Seim within the linguistic situation that developed in a separate administrative-territorial union: it is about the time-space of the Austro-Hungarian Empire of the second half of the 19th century. It has been proven that the language policy on the territory of Eastern Halychyna was decided ambiguously, since two nations, the Ukrainians and the Polish, lived on this territory, each of which used their native language. It is noted that the central government of the Austro-Hungarian Empire recognized the independent status of the Ukrainian people and their language and guaranteed Ukrainians the right to develop their national language, representatives of the Polish nationality were against this and tried to displace the Ukrainian language from all spheres of public life of Ukrainian Halychinians. It was noted that, having obtained a majority in the Halychyna Seim, Polish deputies proposed draft laws that limited the status of the Ukrainian language on the territory of Eastern Halychyna.

Key words: diachronic sociolinguistics, language situation, language policy, native language, Ukrainian language, Polish language, regional languages, time-space of Eastern Halychyna as part of the Austro-Hungarian Empire in the second half of the XIX century.

*Як явище соціального порядку, мова не тільки формується,
живе й змінюється в соціальному середовищі, а її критерії
на визначення своїх елементів здобуває в тому ж таки середовищі,
і наука не сміє нехтувати цим....*

(Олекса Синявський, 1929)

Вступ. Соціолінгвістика, як відомо, це наука, що виникла на межі мовознавства й соціології, соціальної психології та етнографії, яка вивчає соціальну природу мови, її функції, вплив соціальних чинників на мову. Відповідно, категорії соціолінгвістики двобічні, оскільки вони орієнтовані на мовознавство й соціологію. Особливе місце в соціолінгвістиці посідає поняття мовної політики, що пов'язане з конкретними мовними ситуаціями. Нагадаймо, що мовну ситуацію інтерпретують як сукупність форм мови та особливості їх функціонування й використання

континуумами спілкування (а) у певній етнічній єдності чи (б) в окремому адміністративно-територіальному об'єднанні. У цій статті розглядаємо проблему мовної ситуації окремого адміністративно-територіального об'єднання щодо статусу української мови: ідеться про хронотоп *Східна Галичина в складі Австро-Угорської імперії другої половини XIX століття*. Питання функціонування української мови як відповідної ідеологемі неодноразово розглядалося на засіданнях Галицького Сейму, що відображено в політичному та юридичному дискурсі, який репрезентує відповідний офіційно-діловий стиль зазначеної епохи. *Матеріалом* цього дослідження стали архівні документи, зокрема записи промов депутатів Сейму. Цей документальний політико-правовий дискурс вивчається з метою аналізу своєрідності мовної політики, що мала місце на теренах Східної Галичини в др. пол. XIX ст.

Статус української мови та специфіка її функціонування в XIX ст. на території Східної України, що входила до складу Російської імперії, на сьогодні вивчена досить ретельно (див. праці Павла Гриценка, Анатолія Загнітка, Тетяни Космеда, Лариси Масенко, Юрія Шевельова та ін.). Однак недостатньо дослідженою залишається проблема статусу української мови в Східній Галичині періоду входження її в Австро-Угорську імперію.

Українська діакронна соціолінгвістика містить чимало білих плям, однією з яких і є мовна політика Австро-Угорської імперії щодо функціонування української мови в Східній Галичині та визначення її статусу в порівнянні з польською мовою. Зазначене зумовлює актуальність цієї наукової студії.

Вагоме значення для розвитку діакронічної соціолінгвістики, насамперед дослідження української мови в Галичині, мають праці українських учених XX ст., хоч у радянський період розвитку українського мовознавства через відповідну ідеологію складно було об'єктивно висвітлювати зазначену проблему. Зокрема, Агатангел Кримський намагався частково схарактеризувати особливості розвитку української мови в Галичині (Кримський А.Ю., 1907–1908). Як зауважив Іван Білодід, «визначним явищем у галузі українистики (...) була оригінальна праця А. Ю. Кримського «Українская грамматика» в двох томах (1907–1908), яка відзначається багатством матеріалу, цікавими спостереженнями, використанням багатьох історичних джерел, порівнянням фактів української мови з відповідними фактами слов'янських та інших індоєвропейських мов» (Білодід І.К., 1974: С. 10–25). Крім того, учений торкався питання особливостей становлення української нації. Леонід Булаховський – автор роботи «Літературна мова в Західній Україні» (Булаховський Л.А., 1977: С. 33–35), де також частково йдеться про особливості функціонування української мови на теренах Галичини. Л. Булаховському належать ґрунтовні методологічні положення соціолінгвістики, передусім і таке: «Будучи історичною категорією, національна мова виникає і формується разом з нацією і залишається весь час її існування найхарактернішою прикметою» (Булаховський Л.А., 1977: С. 274–277). Учень Л. Булаховського Юрій Шевельов (псевдонім Юрій Шерех), який працював в еміграції, мав змогу більш об'єктивно розглянути питання щодо функціонування української мови в Галичині, що викладено в таких працях цього автора, як «Внесок Галичини у формування української літературної мови» (1996) (Шевельов Ю., 1996: 192 с.), «Галичина у формуванні української літературної мови» (1949) (Шерех Ю., 1949: 93 с.). Сучасна українська дослідниця Галини Мацюк намагалася сформулювати концепцію української літературної мови як засобу соціальної комунікації в бездержавних умовах (Мацюк Г., 2006: С. 322–331) та концепцію мовної політики в бездержавних умовах (Мацюк Г., 2009: С. 135–137): ідеться про наслідки русифікації, однак і цих працях відсутній матеріал про наслідки полонізації української мови і її статус в Австро-Угорській імперії.

Мета цієї наукової студії – поглибити знання у сфері української діакронічної соціолінгвістики, проаналізувавши дискусію політиків Галицького Сейму, що стосувалася питання статусу української мови та її функційного навантаження на теренах Східної Галичини в другій пол. XIX ст., що входила до складу Австро-Угорської імперії. Термін *українська мова* розглядаємо як ідеологему (Див. про це: Космеда Т., 2020: С. 126–135).

Основна частина. Історія діяльності Галицького Сейму, що функціонував на території Східної Галичини, яка в другій пол. XIX ст. входила до складу Австро-Угорської імперії, це історія боротьби українського народу в Східній Галичині за своє визволення з-під вікового польського панування. Провідною ідеєю польської політики було цілковите опанування Галицьким Сеймом для домінування в Австрійському парламенті, щоб усю свою силу та владу спрямувати на здобуття якнайбільшої самостійності для себе в правлінні відповідним регіоном. Місцеві чиновники прагнули надалі зберегти залежність українців від поляків, не дати їм можливості для розвитку як повноцінний національний організм, який має право бути господарем на власній землі. Польські політики намагалися зробити з Галичини в мініатюрі Річ Посполиту під протекторатом Австрії, у якій український народ, як і в історичній Речі Посполитій, підпорядковувався би польському пануванню. Однак зазначене не мало абсолютної реалізації завдяки духовній силі українського народу, який намагався відстоювати свої права – бути повноправним господарем на своїй землі, вирішувати національні питання та завдяки вітальній силі української мови.

Галицький Сейм був створений 1860 р., керівництво державою знаходилося в руках кабінету Антона фон Шмерлінга; Галицьким Намісництвом правив граф Менсдорф Поліні. Після проведення виборів цар Франц Йосип I призначив місцевим керівником князя Лева Сапігу, а його заступником – греко-католицького єпископа о. Спиридона Литвиновича. Перше засідання сейму відбулося 15 квітня 1861 р.¹, де після «святочних братерських» фраз простежуємо вербалізацію і національного антагонізму, що існував між польськими та українськими депутатами Сейму, і антагонізму соціального між польським «двором» і українською «хатою». Перші суперечки на соціальному ґрунті відбулися під час обговорення листа вдячності, адресованого до цісаря, що був підготований польською мовою. Українські депутати наполягли, щоб цей лист був репрезентований і українською мовою. Після дебатів вимогу українців було задовільнено².

¹ Див. про це: Ювілей, якого не обходять. *Діло*. 1911. Ч. 85. С. 1.

² Див.: Там само. С. 2.

На наступному засіданні Сейму було виголошено промову депутата Софрона Витвицького, який попросив підтримати український народ у забезпеченні його прав, зокрема й щодо статусу української мови в регіоні³.

Зрозуміло, що мовне питання було дратівливим для послів Галицького Сейму: вони вважали, що саме польська мова повинна бути мовою засідань Сейму. До того ж, рідною мовою керівника (маршалка) Сейму Льва Сапіги була польська мова. Така позиція не могла задовільнити українських депутатів, тому посол Григорій Гинилевич у своєму виступі наголосив, що в Сеймі є представники і польської, і української національностей, які проживають на території Східної Галичини, а серед українських послів є особи, які не володіють польською мовою. Він сформулював пропозиції щодо робочих мов засідань Сейму: 1) стенограми засідань друкувати та оголошувати і польською, і українською мовами; 2) всі депутатські подання готувати і виголошувати не лише польською, але й українською мовами. На думку Гр. Гинилевича, використання Сеймом двох регіональних (в тексті промови – «краєвих») мов свідчитиме про визнання законодавцями рівності цих мов. Поляк Флоріан Земляковський вступив у дискусію, наголосивши, що зазначене питання не на часі, а послі й так розуміють один одного.

Урешті-решт, голова Сейму (маршалок) Лев Сапіга вніс пропозицію, щоб протоколи засідань Сейму велися двома мовами, і цю пропозицію ухвалили. Однак, звернімо увагу, що йшлося лише про підготовку протоколів двома мовами, а не про виголошення їх двома мовами, зокрема й українською, як того вимагали українські послі й суспільно-політична ситуація в Східній Галичині загалом⁴.

Така позиція місцевої законодавчої влади давала надію українським послам, як і всім жителям Східної Галичини, на те, що і стан, і статус їхньої рідної мови буде не лише збережено, але й зафіксовано в юридичних актах.

Однак сподівання українців були марними. Польські політики не вважали за потрібне визнати українську мову регіональною урядовою мовою на теренах Східної Галичини. Якщо до 1861 р. місцеві польські урядовці лише ігнорували розпорядження центрального уряду Австро-Угорської імперії, що визнавав статус української мови як регіональної урядової мови й гарантував їй право на функціонування в усіх сферах суспільного життя Східної Галичини, то, отримавши більшість у Сеймі, польські політики зрозуміли, що можна офіційно обмежити чи навіть витіснити загалом українську мову з ужитку.

Зауважмо, що перші спроби заперечення прав української мови на відповідне функціонування були доволі обережні. Вершиною «діяльності» Галицького Сейму щодо обмеження функціонування української мови в суспільстві було прийняття в 1867 р. регіонального («краєвого») закону про мову навчання в народних та середніх школах Східної Галичини (Див. про це: Сокіл Б., 2016: С. 101–109, Сокіл Б., 2016: С. 189–197).

Незважаючи на прийняті рішення, на наступних засіданнях Сейму протоколи продовжували зачитувати лише польською мовою. Однак депутат-українець Михайло Загоруйко виступив проти цього, наголосивши, що українські сільські депутати не знають польської мови. Він вимагав, щоб протоколи зачитували й українською мовою. Проте Лев Сапіга відмовив українцям у цьому проханні, нагадавши послові, що Сейм не приймав рішення про те, щоб протоколи виголошували українською мовою⁵. Зауважмо також, що польський депутат Лешек Борковський намагався переконати послів, що українці мали б задовольнитися дозволом оформляти протоколи Сейму українською мовою, зневажливо назвавши її «руським наріччям», і категорично виступив проти того, щоб протоколи зачитувалися українською мовою⁶.

Депутати ж українці звернулися до Сейму з поданням-протестом проти відмови зачитувати протоколи засідань Сейму українською мовою⁷. Наполегливість українських послів щодо відстоювання прав української мови м статус офіційної мови Сейму мали все ж певний успіх. Хоча протоколи й надалі зачитували виключно польською мовою, проте вирішили їх не тільки укладати паралельно українською та польською мовами, але й роздруковувати їх обома мовами та роздавати депутатам. Це був значний успіх послів-українців⁸.

Крім того, послі-українці хотіли заснувати український часопис, у якому би друкували повідомлення Сейму та урядові документи, зокрема Федір Білоус вніс подання, у якому наполягав за заснуванні такого часопису, що виходив би українською мовою⁹. Пропозиція Ф. Білоуса про видання *Руської газети* на зразок *Газети Львівської*

³ ПРИМІТКА. Порівняймо текст промови: «Панове! братья рідны, почитайте нашъ словесность. Іа з околицы Жабьенскихъ Гвѣдлѡвъ, которыи колись были богаты, а нынѣ сѣтъ бѣды. Знаю, що рѣскій край имѣтъ своихъ князей, а каждый край знае, где находится щербецъ Болеслава, престолы рѣскихъ князей были кѣты зъ золота. ... предки наши Казимиръ II, Лешко бѣлый, король Болеславъ IV были богатыри славны. Боронѣтъ нашихъ правъ, а мы бѡдемъ боронити правъ вашихъ» (Бесѣда Г. С. Вѣтвицького. Слово. 1861. Ч. 23. С. 128).

⁴ Див.: Засѣданіа краєвого сойма во Львовѣ. Слово. 1861. Ч. 22. С. 122.

⁵ Див.: Вѣсти из краевъ коронныхъ. Слово. 1861. Ч. 23 С. 125–126.

⁶ Див.: Засѣданіа краєвого сойма во Львовѣ (стенографічне справоздання). Слово. 1861. Ч. 23. С. 127.

⁷ ПРИМІТКА. Порівняймо фрагмент подання-протесту: «Высокое собранье! На основѣ рѣвноправности, изреченой оуже дипломомъ императорскимъ зъ дна 20 Октября 1860, и на основѣ рѣшенія соймового, запавшего дна 4/16 Цвѣтня 1861 относительно писанья и читанья протоколѡвъ въ Азыцѣ рѣскомъ, домаганоса на засѣданью нынѣшнемъ тотчасъ по пересчитанью протоколѡвъ, чтобы тотже протоколѡвъ и на Азыцѣ рѣскомъ былъ пересчитанъ. На тое домагаеъ большинство Высокого собранья рѣшило, что протоколы читатиса только въ Азыцѣ польскомъ. Противъ сего рѣшенія, стѣснающаго рѣвноправность народа рѣского и просто противорѣчащаго вышепоманятому дипломови императорскомъ, подписанныи торжественно протестуютъ» (Протестъ противъ оухвалы, запавшой большестю в Собраніа на дню 7/19 Цвѣтня 1861. взглядомъ читанья протоколѡвъ въ Азыцѣ рѣскомъ. Слово. 1861. Ч. 23. С. 128.)

⁸ Див.: Четвертое засѣданье крѣв. сойма на дню 20 Цвѣтня с. г. Отбывшегога. Слово. 1861. Ч. 25. С. 141.

⁹ ПРИМІТКА: «Патентомъ Его Величества зъ дна 26. Февраля 1861 завозванны народы благосклонностію Монаршею, дабы чрезъ своихъ довѣренниковъ о различныхъ справахъ, ихъ блага касающихся, советовали и соотвѣтныи рѣшенія посредствомъ Соймовомъ до одобренія и оузаконенія предлагали. Межи инными потребами рѣского народонаселенія въ Галиціи есть такожъ необходимая нѣжность временности оурядовой въ рѣскомъ Азыцѣ, издаваемой въ Львовѣ, котора бы... всакии именованія, конкврсы, оголошенія, лицитаци и проч. зележитости крави рѣскомъ народови въ его матерной мовѣ оголошала. Потреба таковой газеты тымъ больше теперь чѣти дастса, коли мы за волю Высокою на дорогахъ конституційной жизни встѣпили. Ставию протое слѣдующее внесение: Высокій Соймъ да оухвалитъ, абы Львовска оурядова газета и въ рѣскомъ Азыцѣ въ окремѣшнихъ ексмплярѡхъ издавалася, и да обдѣмас къ семъ – соотвѣтныи мѣры» (Внесение до краєвого сойма. Слово. 1861. Ч. 25. С. 144.)

була передана до місцевого Намісництва (1861). Однак 26 березня 1862 р. Намісництво відповіло, що цього не можна виконати, оскільки регіональні фонди, що виділені на утримання *Львівської газети*, доволі мізерні¹⁰.

Затвердивши статус польської мови як *єдиної регіональної («краєвої») урядової мови* на теренах Східної Галичини, польські послы вирішили зробити все, щоб тут повністю запанувала лише польська мова. Зокрема, на засіданні Сейму 22 січня 1863 р. Л. Борковський запропонував, щоб державні акти регіонального Сейму друкувалися не німецькою мовою, а в перекладі на польську мову¹¹.

Оскільки роботу Сейму визначав регламент, то в ньому, зрозуміло, повинні були бути прописані всі дії. Польські політики намагалися в регламенті офіційно закріпити польську мову як офіційну регіональну мову. Щоб уникнути труднощів та непорозумінь під час роботи Сейму, Л. Борковський висловив пропозицію визнати офіційною регіональною урядовою мовою і Сейму, і уряду («Краєвого відділу») виключно польську мову, хоч і не всі послы володіють польською мовою. Зазначена заява викликала гострі дискусії. Л. Борковського підтримав посол Олександр Скржинський, який зауважив, що настав час вирішити «мовну справу», яку далі «замовчувати» не можна. Він зауважив, що всім відомо, якою мовою потрібно спілкуватися в регіональних урядових інституціях, і закликав записати в регламенті, що Сейм та регіональний відділ («Краєвий відділ») повинні використовувати ту регіональну мову, яка є «політичною мовою», однак питання, що таке політична мова, залишилося відкритим. Граф Адам Потоцький наголосив, що найкращий регламент – це політичний такт, який вже виробився у Львівському Сеймі, а також повага до влади та до керівника Сейму (маршалка). Запевнивши присутніх, що він бажає порозуміння й згоди у вирішенні мовного питання, що є надзвичайно важливими, Адам Потоцький підтримав пропозицію щодо статусу польської мови як єдиної регіональної урядової мови¹². Польські послы запропонували припинити *мовну дискусію*, однак українці запротестували, і слово взяв Теофіл Павликів. На його думку, твердження поляків про «языкъ, яко о еднѣмъ управненѣмъ, польскѣмъ», не має жодних підстав. У Східній Галичині українське населення значно переважає польське, тому не можна забирати в українців їхню мову. Посол наголосив, що це не виключно польський Сейм, не виключно польський регіональний відділ («Краєвий відділ»), тому він запропонував, щоб обидві мови отримали статус офіційних регіональних урядових мов та закликав до взаємоповаги¹³. Звертаючись до послів Сейму, депутат Теофіл Павликів зауважив, що і українці, і поляки перебувають в одній державі, де керує один і той самий уряд, який визнає рівні права обидвох національностей та їхніх мов. Усі урядові розпорядження, закони, акти формують та виголошують на теренах Східної Галичини не лише польською мовою, але й українською. Це свідчить, що українська мова має *статус законодавчої мови*, а отже, нею мають послуговуватися в Галицькому Сеймі та регіональному («краєвому») відділі. Т. Павликів нагадав, що Галицький Сейм і регіональний («краєвий») відділ повинні слугувати обидвом національностям, тому несправедливе вирішення мовного питання «може призвести не до згоди, а до розбрату»¹⁴.

Польському депутату Олександрові Скржинському намагався опонувати посол-українець Григорій Гинилевич, який зауважив, що засадничим постулатом Конституції Австро-Угорської імперії є рівноправність усіх національностей у державі, а отже, і української національності також. У Галицькому Сеймі є представники двох незалежних і самостійних народів – українського і польського, що мають свої національні мови. Як і посол Теофіл Павликів, Григорій Гинилевич також запевнив польських політиків, що українці поважають польський народ і його польську мову. Однак виникає питання, чому поляки, визнавши існування української національності, не хочуть визнати національні права, притаманні іншим націям Австро-Угорської держави? Посол констатував, що всі національні суперечки зникнуть, якщо визнати українську мову регіональною урядовою мовою в Східній Галичині. Посол Йосип Лозинський також намагався заперечити думку О. Скржинського, що політико-урядовою та сеймовою мовою має бути лише польська мова. Конституція Австро-Угорської держави гарантує українцям рівноправність, тому українці не можуть мати менше прав, ніж поляки. Єдність Сейму буде збережено лише, якщо тут будуть послуговуватися двома мовами в статусі регіональних урядових мов.

Отже, українці, на відміну від поляків, відстоювали рівноправність обидвох національностей. Свою позицію вони підтверджували такими аргументами: а) у Державній Думі Казимир Грохольський наголосив, що жоден австрійський народ не повинен бути «васаломъ» (васалом – Б. С.) іншого; б) ректор Ягелонського університету (Краків) і посол Галицького Сейму Юзеф Дітль визнав український народ самостійним і запевнив, що жоден народ не повинен мати переваг; в) навіть у польському журналі «Czas» визнавали, що не годиться «едень народъ запрягати въ службу другого, анѣ хотѣти, абы ся вырѣкъ своей индивидуальности»¹⁵.

Не погоджувався з поляком О. Скржинським і український правник Юліан Лаврівський, наголошуючи, що попередні оратори торкалися мовного питання зі становища «чувствувенного и давнѣйшихъ историческихъ забиткѣвъ»¹⁶. Проаналізувавши відповідні юридичні акти щодо прав українців, Ю. Лаврівський підтвердив, що Віденський трактат 1815 р. гарантував відповідні права польській національності, а Галицький Сейм був засно-

¹⁰ Четвертое засѣданіе сойма краєвого дня 4 . (16) Сѣня 1863. Слово. 1863. Ч. 4. С. 16.

¹¹ Четвертое засѣданіе сойма краєвого дня 4. (16) Сѣня 1863. Слово. 1863. Ч. 4. С. 18.

¹² ПРИМІТКА. Порівняймо текст оригіналу: «Соймъ и Выдѣль галицкій станюватъ одну цѣлостъ нѣбы одно существо моральне, а то существо промовляе по польски» (Там само. С. 3).

¹³ ПРИМІТКА. Порівняймо текст оригіналу: «Наишъ народъ на дастся ногами потоптати. Шануйтежь его права, якъ и мы такожъ хочемъ и будемъ шанувати ваши права. Радо признаемо вамъ народность вашу – хочъ, чтобы она и намъ признаною была черезъ васъ» (Там само. С. 3).

¹⁴ ПРИМІТКА. Порівняймо текст оригіналу: «Наишъ народъ на дастся ногами потоптати. Шануйтежь его права, якъ и мы такожъ хочемъ и будемъ шанувати ваши права. Радо признаемо вамъ народность вашу – хочъ, чтобы она и намъ признаною была черезъ васъ» (Там само. С. 3).

¹⁵ Там само. С. 4.

¹⁶ Там само. С. 4.

ваний у 1861 році. Склалася юридична колізія: поляки покликалися на один документ (*Віденський трактат – 1815*), а українці – на інший (*Лютневий диплом – 1860*). Однак відповідно до постулатів юриспруденції, закон, виданий пізніше, скасовує попередній.

Однак у суперечку знову вступив Л. Борковський, репрезентувавши свою шовіністичну позицію, він констатував, що після розпаду Речі Посполитої поляки нікуди не зникли, і вони ніколи не будуть німцями, а от «русьни ... не будуть ніколи особним народом»¹⁷. Дотримуючись думки про поляків і українців як один народ, Л. Борковський не схвалював політики центрального уряду Австро-Угорщини, який підтримував українців Східної Галичини і визнавав їхню рівноправність з іншими народами держави¹⁸. Заперечуючи необхідність використовувати українську мову як офіційну мову для ведення документації Галицького Сейму, Л. Борковський посилається на засідання Державної Ради (Відень), де працюють представники різних національностей, народів Австро-Угорщини, але протоколи оформляються лише німецькою мовою як мовою державною. Л. Борковський обґрунтовував важливість історичних прав. Він переконалив, що Східна Галичина є частиною Польщі, і вона повинна підпорядковуватися історичним нормам права¹⁹. Цей депутат визнавав, що українці є народом, але національно політичною, а не історичною²⁰. Він був переконаний, що Галицький Сейм повинен визнати польську мову як офіційну регіональну урядову мову, оскільки лише вона є мовою спілкування на теренах Східної Галичини. Політик погодився, що на засіданнях Сейму депутати можуть виступати й українською мовою, але всі офіційні документи засідань Галицького Сейму й регіонального («краєвого») відділу, тобто все, що потрапляє на підпис головному (маршалкові) Сейму, необхідно готувати винятково польською мовою. Виступ у Галицькому Сеймі урядового комісара українською та польською мовами для Л. Борковського не має жодного значення, оскільки, як він глузливо зауважив, якби комісар виступив по-турецьки, то це не означало б, що «єсьмо Турками»²¹.

Після того, як протокол засідання Сейму був знову прочитаний польською мовою, посол Іван Наумович виступив і акцентував, що знову не враховані бажання українців, аби роздавати депутатам пропозиції Сейму, оформлені українською мовою. Секретар Сейму Францішек Пашковський зазначив, що із цього приводу не було жодного звернення. А голова (маршалок) Сейму уточнив, що друкарня не встигає виготовляти тести, оформлені українською мовою²².

4 січня 1866 р. посол Антоній Петрушевич на засідання Сейму вніс чергове подання, у якому домагався закріплення за українською мовою тих самих прав, які має польська мова, тобто визнання української мови офіційною регіональною урядовою мовою Сейму й регіонального («краєвого») відділу²³. Посол мотивував своє подання про статус української мови тим, що це стосується перспектив розвитку української національності, оскільки мова є природним правом народу, народ і мова нерозривні: мова розвивається разом з народом та занепадає разом з ним; мову можна заперечити, але неможливо знищити, поки живуть її носії. *Саме тому, як наголосив посол, його подання ґрунтується на природному праві українців і не потребує жодних пояснень чи доказів.* Однак, з огляду на те, що в Сеймі заперечують існування і українського народу, і української мови, стверджуючи, що мешканці «Польщі і Русі» – це один народ, спільною мовою якого є польська мова, українці вирішили висловити свої думки щодо цього дратівливого питання. Опонувавши твердженням Л. Борковського про поляків і українців як один народ, А. Петрушевич нагадав, що Галицька Русь, як і Литовська Русь, разом з Польщею належали до складу однієї держави, але ніколи не були одним народом. Про це свідчать і історичні, і філологічні (лінгвістичні) дані. За мовознавчим ученням, українська та польська мови – це окремі й самостійні мовні організми. Український посол визнав, що за час існування давньої Польщі українську мову вдалося витіснити й офіційною урядовою було визнано виключно польську мову, «при тьомъ однако существованье и право употребленія его остається до нынѣ неутраченое для Руси»²⁴. Посол наголосив, що українська мова має свою власну й давню історію: він акцентував на тих історичних подіях, що мали великий вплив і на розвиток української мови, і на її знищення, оскільки історія мови перебуває в тісному зв'язку з історією народу. Посол зауважив, що твердити про це на споконвічно

¹⁷ ПРИМІТКА. Порівняймо текст оригіналу: «Нашъ народъ на дастся ногами топотати. Шануйтежь его права, якъ и мы такожъ хочемъ и будемъ шанувати ваши права. Радо признаемо вамъ народность вашу – хочу, чтобы она и намъ признано была черезъ васъ». С. 4.

¹⁸ ПРИМІТКА. Порівняймо мовою оригіналу: «...равноуправнение народностей въ державѣ зъ рожныхъ индивидуальностей историческихъ зложеній, есть мудростію политическою; равноуправнение же народностей въ одномъ и томъ самѣмъ краю есть чудовищнымъ дивоглядомъ» (Там само. С. 4.)

¹⁹ Там само. С. 4.

²⁰ ПРИМІТКА. Порівняймо мовою оригіналу: «Вы есьте народомъ, то правда; но народомъ однимъ съ нами. Маєте исторію свою, то правда; но и каждый городъ и каждое село мае такожъ свою исторію, а таки не творить особно народа... Маєте свой языкъ и литературу, то правда; но якъ первобытна литература всѣхъ народѣвъ въ мѣру направлень цивилизаціи пріймала языкъ той цивилизаціи, якъ и на западѣ языкъ латинский такъ у васъ старо-церковный. Оба суть мертвы середъ живыхъ народѣвъ. Языкъ польский въ теченіи историческихъ обстоятельствъ стался языкомъ державнымъ; у васъ наступила подъ тымъ взглядомъ перерва, ажь только въ новѣйшихъ часахъ за употребленьемъ дрождежь прасованыхъ и непрасованыхъ и черезъ rozmaityи штучки появляются брошюры, книжки, драматики. Все то добре, але не дае титулу особно народности, бо якъ въ Вѣдни Hans Jörgel не сотворилъ посередъ Нѣмцѣвъ инного народа, такъ и у насъ не доБлае» (Там само. С. 2.)

²¹ Там само. С. 4.

²² Справозданье изъ засѣданій Сойма краевого зъ р. 1865. XIV. Засѣданье зъ дня 8.(20). Девембрія передъ полуднемъ. Слово. 1865. Ч. 98. С. 3.

²³ ПРИМІТКА. Порівняймо мовою оригіналу: «Выс. Соймъ благовольтъ постановити: Краевый Соймъ обраду, ухваляе и урядуе зарѣвно въ языкѣ польскомъ якъ и въ рускомъ; для того всякіи внесенія и предложенья правительственны, выдѣловы и комисійны должны въ тыхъ обохъ краевыхъ языкахъ до обрадъ соймовыхъ предлагаети быти. При вторѣмъ читаніи есть текстъ рускій и польскій зарѣвно предметомъ переправы (дискусіи) и голосованья; при третѣмъ же читаніи имѣ быти всегда отчитанный каждый §. тексту польского и руского, и тѣи оба тексты имѣють уважатися автентичными и взглядно предлагатися до наивысшои санкціи» (Бесѣда посла Петрушевича на XXII. засѣданію сойма кревого дня 4. (16.) с. м. Слово. 1866. Ч. 3. С. 1-2.)

²⁴ Бесѣда посла Петрушевича на XXII. засѣданію сойма кревого дня 4. (16.) с. м. Слово. 1866. Ч. 3. С. 2.

українській землі дещо кумедно, оскільки українець на своїй землі змушений доводити, що це українська земля, що на українській землі живе народ, який розмовляє винятково українською мовою. А. Петрушевич резюмував, що доказом його слів є велика кількість представників українського народу в Сеймі, і ці політики після п'ятивікової неволі непохитно захищають права своєї національності: це такий очевидний факт, що його не потрібно доводити польським послам, які щоденно мають можливість пересвідчитися, що український народ та українська мова реально існують²⁵. Як свідчить історія, до XIV ст. у Галицькій Русі урядовою мовою була лише українська мова, якою спілкувалися на щодень, здійснювали законотворчість, правотворчість, цією мовою молилися Богові і князі, і бояри, і селяни. Після завоювання Русі польським королем Казимиром Великим було запроваджено іншу офіційну урядову мову – латинську. На той час польської мови ще не було. Однак і тоді українська мова не була усунена з публічного життя суспільства, про що свідчить значна кількість відповідних правових актів, політико-правових королівських документів, написаних українською мовою. *Водночас доцільно визнати, що Казимир Великий і Владислав Ягайло латинізували Русь, чим завдали значного удару українській нації.* Щоправда, Казимир Великий, усупереч волі Царгородського патріарха, заснував Галицьку Митрополію. Метою заснування Галицької Митрополії було від'єднання Галицької Русі від Київської Русі. А. Петрушевич запропонував екскурс в історію, наголосивши, що король Владислав Ягайло, син княгині українського роду, під час хрещення в українському обряді отримав ім'я Яків, а згодом був хрещений у латинському обряді й отримав ім'я Владислав. Саме він доклав найбільше зусиль для *латинізації української нації*: ополячений українець не лише ліквідував Галицьку Митрополію, але й знищив Галицький Єпископат. Ліквідація Галицького Єпископату продовжувалася від 1400 до 1539 року. Отже, 139 років Галицька Русь не мала свого духовного пастиря й вимушена була спілкуватися із сусідніми архієреями. Наслідки такого рішення короля Владислава Ягайла були трагічні для місцевого українського населення: українські бояри та дворяни змушені були перейняти латинський обряд і ополячитися. *Це й стало вагомим причиною пригнічення української мови.* Подібна доля чекала й на Перемишльський Єпископат, але вдалося уникнути його знищення завдяки зусиллям литовських князів. Хоча Перемишльський Єпископат не ліквідували, але суттєво обмежили його вплив на українське населення: українським єпископам у Перемишлі «було бітно каедру», і вони змушені були переїхати до Самбора та Сянока.

Звернув увагу А. Петрушевич і на політичну ситуацію, що мала місце в Литовській Русі, яка не була захоплена Польщею як Галицька Русь, а об'єдналася з Річчю Посполитою завдяки шлюбові Владислава Ягайла з польською королевою Ядвігою. *Литовська Русь зберегла межі своєї території, своє судочинство, зрештою, зберегла українську мову.* Наслідком цього було створення після Любелської унії двох урядів: Трибуналу Любелського та «метрики руської». У метриці, що була в королівській канцелярії (Варшава), робили записи українською мовою та, відповідно, укладали українськими кириличними літерами королівські декрети, ухвали Варшавського Сейму. Судові процеси в Литві відбувалися за так званим Литовським Статутом, *усі три редакції якого були укладені українською мовою.* Третя редакція Литовського Статуту була надрукована у Вільні (теперішній Вільнюс) у 1588 році. *У Литві українська мова була офіційною урядовою мовою, нею володів весь рід Ягайлів.* Посол зауважив, що наприкінці XVI ст. канцлер Лев Сапіга наказав перекласти Литовський Статут польською мовою. Із того часу всі урядові формуляри перекладено польською мовою. *Однак і тоді українська мова не була зовсім усунена із судочинства. Українська мова продовжувала бути урядовою, і лише у 1697 р. було вирішено її усунути з офіційного використання.* А. Петрушевич ставить риторичне питання: як же вдалося Галицькій Русі за такого напору й латинізації та усунення з публічного вжитку зберегти і свою націю, і свою рідну мову, уживання якої обмежувалося лише церквою та побутом? Він уважав, що Русь вступила в подвійну асоціацію: духовну та військову. Духовні асоціації було створено на Русі у великих містах у вигляді церковних братств, що мали на меті «погибающую народность рускую утримати». Із цією метою при менших братствах заснували українські школи, а при більших – друкарні та добродійні заклади²⁶. А. Петрушевич підвів своїх слухачів під такий висновок: коли мирна частина Русі проживала під охороною церковних братств, боронила свою національність, то інша – емігрувала на терени Дніпра, створивши там військові братства козаків. Це козацтво 1648 р. обороняло свою релігію, народ і націю²⁷. Згадав депутат Сейму й білоруського єпископа Григорія Кониського, який 27 липня 1765 р. звертався до польського короля Станіслава Августа й просив його підтримати український народ і його релігію. У той час Русь змушена була шукати допомоги в інших країнах. Незабаром (1772) відбувся перший поділ Польщі. Отже, з 1697 до 1772 року, тобто 75 років, *тривав на Русі процес повного позбавлення української мови належного їй статусу офіційної урядової мови.* Згодом ініціативу щодо визнання української мови самостійною мовою, що спроможна виконувати функцію офіційної урядової мови, актуалізували німецькі володарі Галичини. Король Фредерік Август призначив репрезентантом українського народу до новоствореного варшавського князів-

²⁵ Бєсѣда посла Петрушевича на XXII. засѣданью сойма краевого дня 4. (16.) с. м. Слово. 1866. Ч. 3. С. 1.

²⁶ ПРИМІТКА. Порівняймо текст оригіналу: «До тихъ братствъ не приступали такъ какъ теперь только убогіи люде. При братствахъ тихъ находимо на челѣ наше найвысше духовенство, имена боярѣвъ нашихъ и княжескихъ родинъ, которыхъ еще въ 16. и 17. вѣцѣ уцѣлѣло до 50 самыхъ княжескихъ, якъ то вычитати можно изъ грамотъ и помянниковъ тихъ братствъ, въ которыхъ всѣ члены вписовались. ...наше Ставропигійское, при Успенской церквѣ братство, заведено при концѣ 16. вѣка, украшали княжескіи имена Острожскихъ, которыхъ были покровителями того заведенія, князей Вышневецкихъ, Корецкихъ, князя Рожиньского» (Там само С. 2.)

²⁷ Там само. С. 2.

ства холмського єпископа Фердинанда Ціхановського (1811)²⁸. І знову питання: що зробила Австрія для Галичини? І відповідь: *цесарівна Марія Тереза оголосила Галичину Руським королівством на правах Корони Угорської та дала назву королівству «Галиції і Володимирії». Так вона визнала Галичину українським краєм. У той час цей регіон репрезентувала польська шляхта, а «заступництво чисто руске лишило ся при духовенствѣ»²⁹. Німецький уряд дозволив українському духовенству використовувати українську мову в богословських і філософських школах. Однак у 1808 р. під час запровадження нової шкільної системи в Австро-Угорській державі українська мова була усунена з активного вжитку, але вже в 1818 р. на вимогу єдиного репрезентанта української народності в Галичині митрополита і кардинала Йосипа Левицького австрійський уряд визнав українську мову мовою викладання в народних та сільських школах. Це свідчить, що в Австро-Угорській державі визнавали українців і їхню мову, відрізняючи їх від поляків. У 1848 р. українську мову запровадили у вищих школах, зокрема і в університетах. Окрім того, цесарська тронна промова ствердила рівноправність української мови з польською, а цесарський указ, що регулював регламент засідань Сейму, був виданий українською та польською мовами. Українською мовою готували та оголошували урядові розпорядження, накази та інші документи, а урядовий комісар на запитання українською мовою нею ж і відповідав. Отже, австрійський уряд не тільки словом, але й фактично визнав рівноправність української мови з польською мовою в Галицькому Сеймі³⁰.*

А. Петрушевич наголосив, що, потрапивши під гніт польського уряду, Русь не зреклася природного права на всебічне використання рідної мови. Право це було визнане протягом тривалого часу перебування Східної Галичини в складі Речі Посполитої. Скасування статусу української мови як офіційної регіональної урядової мови стало, мабуть, головною причиною пізнішого розпаду Польської держави. Мовна політика Австро-Угорської держави відрізнялася від політики Речі Посполитої. Австрійський уряд визнав права української мови. Певний час поляки «терпіли» таку мовну ситуацію, однак несприйняття всього українського давалося взнаки, тому цілком логічним для них кроком була спроба заборонити вживання української мови на території Східної Галичини. На нашу думку, якби польським послам Галицького Сейму вдалося повністю позбавити українську мову статусу офіційної урядової мови, то ополячення українських галичан відбувалося б швидкими темпами. Однак спротив представників українських політиків в Галицькому Сеймі хоча й не змусив поляків відмовитися від своїх намірів, проте, мабуть, нагадав їм, що Східна Галичина – це українська земля.

Репрезентантом таких намірів і поглядів поляків, як зазначено вище, був Лешек Борковський. Саме його думки намагався спростувати Антоній Петрушевич. *Л. Борковський безпідставно стверджував, що немає такого поняття, як Русь, а та частина Русі, що простягалася від Сяну до Дніпра, не є Руссю, а називається Поляхією, відповідно народ, який на ній проживав, це поляхи, а згодом їх номінували, на його думку, поляками³¹. А. Петрушевич (1) оперував правдивими історичними фактами й покликався на літописця Нестора, який довів, що слов'янські племена поселилися на передкарпатських просторах, і саме тоді було прийнято відповідні топографічні назви³²; (2) він спростував твердження Л. Борковського, нібито українська мова є наріччям польської мови, посилаючись на наукові розвідки слов'янських лінгвістів, які переконливо довели, що українська мова належить до східнослов'янської групи мов, а польська мова разом із сербською – до західнослов'янської мовної спільноти. Зауважмо однак, що в сучасному мовознавстві існують й інші думки, про те, що українська мова – це мова пограниччя: її місце окреслюється межею східнослов'янських та західнослов'янських мов (Ю. Карпенко, Д. Будняк та ін.); (3) Український посол відкинув закиди поляків, нібито функціонування двох мов в Сеймі не було практиковане; доповідач покликається на Моравський і Чеський Сейми, де використовують дві офіційні урядові мови, а також на Семиградський Сейм, у якому три мови були визнані рівноправними щодо їх офіційного статусу. Підсумовуючи викладене у промові, український депутат наголосив, що після 1848 р. Галицька Русь відродилася й прийшла до усвідомлення своєї національної належності: українець ніколи вже не буде поляком. А. Петрушевич висловив надію, що польські послы в Сеймі, навчені власною історією, не захочуть, як їхні предки, заперечувати природні права українського народу, оскільки Польща не може бути вільною, якщо вільною не буде Галицька Русь³³.*

Отже, запровадження української мови в діловодство Галицького Сейму було надзвичайно важливим для українців, для моделювання відповідної мовної політики в регіоні. Українські послы намагалися справедливо вирішити мовне питання і на теренах Східної Галичини, і в урядових колах, зокрема в Галицькому Сеймі. Українці розуміли, що в Східній Галичині повинні функціонувати дві офіційні регіональні урядові мови, якими спілкуються українська та польська нація, тому пропонували відповідні законопроекти. Польським політикам такий підхід до вирішення мовної проблеми не подобався, оскільки вони були переконані, що на теренах Східної Галичини функціонує лише польська мова, то саме вона й повинна бути єдиною офіційною регіональною урядо-

²⁸ Бєсѣда посла Петрушевича на XXII. засѣданью сойма крєвого дня 4. (16.) с. м. Слово. 1866. Ч. 4. С. 2.

²⁹ Там само. С. 2.

³⁰ ПРИМІТКА. Порівняймо текст оригіналу: «Высокій Соймъ ухвалить и поручить Выдѣлови соймовому, дабы подалъ проектъ до устава, въ цѣли заступленія языка нѣмецкого въ школах, урядах и судовництвѣ языкомъ польскимъ и рускимъ» (Там само. С. 2.)

³¹ ПРИМІТКА. Л. Борковський відстоював погляди п. Шайнохи, який у праці «O lechickim początku Polski, тверди, що «...мя Ляхъ происходитъ отъ старо-шведского слова «Lag» которое, хотя противно организмови языка славянского имѣло бы преобразоватися въ слово «Lach» (Там само. С. 2.)

³² ПРИМІТКА: «Несторъ пише, що Словены випраніи зъ Пановіи зъ при-дунайскихъ сторонъ Волохами, т. е. Римлянами, перейшли черезъ Карпаты, поселилися на Вислѣ и назвалися Ляхами. Изъ того явствуе, що названіе «Lach» не есть чуже, бо само славянское племя называло себе Ляхами» (Там само. С. 2.)

³³ Бєсѣда посла Петрушевича на XXII. засѣданью сойма крєвого дня 4. (16.) с. м. Слово. 1866. Ч. 4. С. 3.

вою мовою. Саме мовне питання, а точніше небажання його справедливого вирішення, призвело до розпаду Речі Посполитої у 1772 р. У 1697 р. польська кліка усунула українську мову з публічного життя українського населення, і через 100 років стався крах держави. Однак уроки не були сприйняті. Ту саму політику, яку вони провадили в минулому, узяли на озброєння посли Сейму й у др. пол. XIX ст. Без належних підстав і проти всіх законів Конституційної Австрії була подана пропозиція, відповідно до якої статус офіційної регіональної урядової мови повинен був наданий лише польській мові³⁴. Обґрунтовуючи таке подання, Лешек Борковський наголосив, що в регіоні є кілька місцевих наріч, але слід виокремити мову окремих осіб, які мають право бути вибраними до Сейму, від прийнятої офіційної мови Сейму. На відміну від Антонія Петрушевича, який уважав польську та українську мови самостійними, що вимагають рівних прав, Л. Борковський уважав ці мови частинами, що взаємно доповнюють одна одну й творять органічну цілісність. Сейм повинен мати єдину офіційну урядову мову³⁵. Те, що українську мову використовували при дворах польських королів, зокрема в міських актах, судових рішеннях та под., польський політик пояснював тогочасною природною необхідністю³⁶. У королівських дворах, серед шляхти й по селах під впливом латинської мови розвинулася, на його думку, саме польська мова. Українська мова використовували лише для домашнього вжитку, тому, як підсумував польський посол, українська мова виконувала лише функції материнської мови, оскільки винесли її не зі шкіл, не з граматик, а з батьківського дому. Водночас, на його думку, була та мова невироблена, відстала, що й не мала б претендувати на статус самостійної мови. Він не заперечував, що українською мовою написані якісні документально-художні, художні й релігійні твори, наприклад, Псалтир Ядвиги Малгорати, «Слово про похід Ігоря» тощо. Прочитавши Івана Могильницького, який стверджував, що польська мова чимало запозичила з української³⁷, Л. Борковський зробив висновок, що це частини єдиного організму, які складають унікальну цілісність. Л. Борковський не зміг пояснити, чому саме при такому підході польська мова, а не мова українська повинна стати офіційною регіональною урядовою мовою³⁸. Поляк намагався переконати присутніх, що із запровадженням рівноправності запанує в регіоні безлад. Природне призначення мови – допомагати народам розвиватися, однак місцем для народного розвитку повинна бути школа та інші освітні заклади, художня творчість, наука, а не Сейм. Л. Борковський уникав дискусії щодо походження лексеми «лях», однак по-своєму розумів інтерпретацію Нестора Літописця³⁹. Твердження Антонія Петрушевича про відродження Русі, що почалося з 1848 р., Л. Борковський образно назвав «політичною композицією графа Стадіона». Він уважав, що коли припинять використовувати польську мову як мову науки, то може вона стати тим, чим стала латинська мова⁴⁰.

Висновки. Мовні дискусії, що розпалювалися на засіданнях Галицького Сейму, віддзеркалювали політичну ситуацію, що склалася в Східній Галичині, яка входила в склад Австро-Угорської імперії в другій половині XIX ст. Українські посли визнавали наявність польської національності та права польської мови і сподівалися на подібне визнання української національності та прав української мови, зокрема й на статус офіційної регіональної урядової мови. Польські депутати заперечували самостійність українського народу й української мови та вимагали визнання польської мови як єдиної офіційної регіональної урядової мови. Внесення посла Л. Борковського щодо запровадження польської мови як законодавчої та урядової в сеймовому діловодстві продемонструвало факт відвертого несприйняття українства. Цей поборник польської нетолерантності та польського централізму

³⁴ ПРИМІТКА. Порівняймо оригінальний контекст: «Относительно до внесенія Пр. А. Петрушевича зложеного до маршалової булави на дня 19. Л. Студня 1865 и намЪряющого, чтобы краевый соймъ Галицкій урядовалъ не только въ краевомъ языкѣ общемъ, но и въ языкѣ людоемъ одной части краю; заживши, что такое поступованье супротивляючися всякимъ понятіямъ парламентарного перепроводженія ухвалъ, супротивляючися дотеперѣшному употребленію и уставами засадничими всказаной историчной подствѣ, дѣлательность сойма съ шкодою для краю лише бы утрудняло и вспинало; заживши, что повысое внесеніе яко внесеніе, которое намЪряе нормовати дѣлательность сойма подѣ взглядомъ языка, належитъ до соймowego регулямина, вношу: Высокій соймъ ухвалитъ, яко §. 17., который перед §. 17. провизорично принятого регулямина помѣщенъ быти мае: «языкомъ соймowymъ яко цѣлости есть языкъ польскій» (Осмотръ политичный. Слово. 1866. Ч. 4. С. 1.)

³⁵ Там само. С. 3.

³⁶ ПРИМІТКА. Порівняймо оригінальний контекст: «языкъ рускій былъ уживаный на дворѣ королѣвъ польскихъ, въ актахъ гродскихъ, въ рѣченіяхъ судовыхъ и пр.; дуже вЪрю, бо иначе быти не могло; найвЪроятнѣйше и статутъ Вислицкій былъ напередъ переведенъ зъ латинского на языкъ рускій. Но въ томъ не была толернація и рѣвноуправненье, и ніяка политична мудрость, а только необходима, природна конечность. По образу западной Европы принято у насъ языкъ латинскій яко науковый, но тотъ николи не росповсюдился у насъ въ цѣломъ слова значеню; съ бесѣдою поточною, съ публичными справами и судами не можъ было ждати, ажь вѣсь по латынѣ научатся» (Там само. С. 3.)

³⁷ ПРИМІТКА. Порівняймо оригінальний контекст: «языкъ польскій теперѣшній завдячу чистоту и обильность а навѣтъ складъ свій по наибольшей части рускому языку... давній языкъ польскій отъ теперѣшного не лишь роздичаея, але навѣтъ складъ болше до руского, нежь до уживаного нынѣ польского есть подобный» (Внесенія п. Петрусского и гр. Борковского на 31. засѣданью сойма краевого, дня 10. л. Лютого с. г. Слово. 1866. Ч. 10. С. 3.)

³⁸ ПРИМІТКА. Порівняймо оригінальний контекст: «Закине менѣ кто, что если языкъ польскій и рускій допояняются взаимно, чому языкъ польскій мае конечно быти языкомъ сойма, а чому не рускій?... бо чи случай такъ здѣлалъ, чи Богъ такъ хотѣлъ, але языкъ польскій есть языкомъ общимъ всего краю, бо якъ языкъ польскій есть въ языкѣ рускомъ, такъ языкъ рускій есть въ языкѣ польскомъ, и уже его никто зъ оттамъ не возьме, бо хотя корень и цветъ одной рослины допояняются взаимно, то таки, коли треба ужити цвѣту, не можъ съ успѣхомъ ужити кореня» (Внесенія п. Петрусского и гр. Борковского на 31. засѣданью сойма краевого, дня 10. л. Лютого с. г. Слово. 1866. Ч. 11. С. 2.)

³⁹ ПРИМІТКА. Порівняймо оригінальний контекст: «однакожь вЪрно, что нашъ лѣтописецъ Несторъ, про которого противники мои любятъ упоминати, каже выразно, что цѣла престоорнь отъ Вислы ажь за Днѣпръ, зеселена народомъ одноплемненнымъ, есть землею польскою. «Начаша владѣти польскою землею» (Там само. С. 2.)

⁴⁰ ПРИМІТКА. Порівняймо оригінальний контекст: «...видимъ наочно, якимъ то способомъ языки науковыи перестаютъ быти народными, а начинаютъ быти клясичными; то есть свойствомъ всехъ народовъ. А народность...тамъ кончится, где смерть начинается» (Там само. С. 3.)

безпідставно й авторитарно мотивував своє подання тим, що немає на Русі ані українського народу, ані української мови. Посол заперечував факти, що доводили самостійність української мови та наявність української нації, українського народу.

У др. пол. XIX століття українська мова функціювала в силовому полі двох імперій – Російської та Австро-Угорської. І хоч Австро-Угорська імперія і визнавала права українського народу на використання рідної мови в суспільному житті, однак польські політики заперечували це право. Українській мові приписували статус наріччя, кваліфікували її як недорозвинену й примітивну мову, що не може виконувати належних їй функцій.

References:

1. Bilodid, I.K. Tvorchyi podvyh uchenoho. A. Yu. Krymskyi – ukrainist i orientalist (Materialy yuvileinoi sesii do 100-richchia z dnia narodzhennia) (The creative feat of a scientist. A. Yu. Krymskyi – Ukrainianist and Orientalist (Materials of the jubilee session for the 100th anniversary of his birth)). Kyiv: Naukova dumka, 1974. P. 10–25. (in Ukrainian).
2. Bulakhovskiy, L.A. Etymologichni vyznachennia natsionalnosti. (Etymological definitions of nationality.) Bulakhovskiy L.A. Vybrani pratsi v piaty tomakh. Kyiv: Naukova dumka, 1977. T. 1. P. 274–277. (in Ukrainian).
3. Bulakhovskiy L.A. Literaturna mova v Zakhidnii Ukraini. (Literary language in Western Ukraine.) Bulakhovskiy L.A. Vybrani pratsi v piaty tomakh. Kyiv: Naukova dumka, 1977. T. 2. P. 33–35. (in Ukrainian).
4. Kosmeda T. Retseptciia statusa ukrainskogo iazyka v rossiiskom iazykoznanii: mif i realnost. (Reception of the status of the Ukrainian language in Russian linguistics: myth and reality.) Slavia Centralis. 2020. № 1. P. 126–135. (in Russian).
5. Krimskii, A.Iu. Ukrainskaia grammatika. (Ukrainian grammar.) Moskva, 1907–1908. T. 1–2. Vol. 1. (in Russian).
6. Matsiuk, H. Do vytykiv sotsiolingvistyky: sotsiolingvichni napriam u movoznavstvi. (To the origins of sociolinguistics: a sociological trend in linguistics.) Lviv: Publisher center of Ivan Franko National University of Lviv, 2006. Vol. 1. P. 322–331 (in Ukrainian).
7. Matsiuk, H. Prykladna sotsiolingvistyka. Pytannia movnoi polityky. (Applied sociolinguistics. The issue of language policy.) Lviv: Publisher center of Ivan Franko National University of Lviv, 2009. Vol. 2. P. 135–137. (in Ukrainian).
8. Sokil, B. Movnyi zakon dlia narodnykh ta serednykh shkil v Halychyni 1867 roku ta dyskusii navkolo noho. (The language law for folk and secondary schools in Galicia in 1867 and the discussions surrounding it.) *Naukovi zapysky. Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka Seriia «Movoznavstvo»*. Ternopil, 2016. P. 101–109 (in Ukrainian).
9. Sokil, B. Ukrainska mova v halytskykh narodnykh shkolakh za chasiv Avstro-Uhorskoj monarkhii. (Ukrainian language in Galician folk schools during the Austro-Hungarian monarchy.) *Lingvistychni doslidzhennia: zb. nauk. pr.* Kharkiv, 2016. Vol. 42. P. 189–197. (in Ukrainian).
10. Shevelov, Yu. Vnesok Halychyny u formuvannia ukrainskoi literaturnoi movy. (Halychyna's contribution to the formation of the Ukrainian literary language.) Lviv-Niu-York: Naukove tovarystvo imeni Shevchenka, 1996. 192 p. (in Ukrainian).
11. Sherekh Yu. Halychyna u formuvanni ukrainskoi literaturnoi movy. (Halychyna in the formation of the Ukrainian literary language) *Miunkhen: Ukrainskyi vilnyi universytet*, 1949. 93 p. (in Ukrainian).

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-30>

НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Ельміра Соколова,

*аспірантка кафедри публічного управління та права
Комунального закладу вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти»
Дніпропетровської обласної ради (Дніпро, Україна)
ORCID ID: 0000-0003-2430-751X
elsok@dano.dp.ua*

Анотація. Стаття присвячена визначенню поточного стану функціональних особливостей системи вищої освіти України в умовах воєнного стану у контексті компаративного та прогностичного аналізу, огляду ключових напрямів її реформування з метою інтегрування до європейського освітнього простору та післявоєнного відновлення держави в цілому. Візія післявоєнного розвитку системи вищої освіти формується через розуміння засадничих цінностей та потреб суспільства. Досягнення головних напрямів реформування системи вищої освіти можливе за умови поєднання діяльності суб'єктів державного управління вищою освітою, органів громадського самоврядування, стейкхолдерів. Ключовими змінами у системі вищої освіти на найближчі роки будуть залишатися аспекти законодавчого забезпечення реформи, підтримки інституційного розвитку, активізації міжнародних відносин. Модернізація правових засад координування та регулювання розвитку системи вищої освіти залежить від динамічної цифровізації інституцій, демографічних та економічних зрушень, диверсифікації джерел фінансування, розвитку економічного партнерства. Базовими напрямками реформування публічно-управлінської діяльності є посилення національної консолідації, застосування змішаних моделей управління, імплементація європейських стандартів вищої освіти, посилення євроінтеграційних процесів, реалізація інноваційних менеджеріальних форм, партнерство бізнесу та науки, розвиток університетських стартапів.

Ключові слова: система вищої освіти, реформування освіти, публічне управління, інноваційний менеджмент, автономія закладів вищої освіти.

DIRECTIONS FOR REFORMING PUBLIC ADMINISTRATIVE ACTIVITIES IN THE SYSTEM OF HIGHER EDUCATION IN UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW

Elmira Sokolova,

*Postgraduate Student at the Department of Public Administration and Law
of the Communal Institution of Higher Education "Dnipro Academy of Continuing Education"
of the Dnipropetrovsk Regional Council (Dnipro, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0003-2430-751X
elsok@dano.dp.ua*

Abstract. The article is devoted to the determination of the current state of the functional features of the higher education system of Ukraine under martial law in the context of comparative and prognostic analysis, an overview of the key directions of its reform with the aim of integrating into the European educational space and the post-war recovery of the state as a whole. The vision of the post-war development of the higher education system is formed through an understanding of the fundamental values and needs of society. Achieving the main directions of reforming the higher education system is possible under the condition of combining the activities of subjects of state management of higher education, public self-government bodies, and stakeholders. Key changes in the system of higher education for the coming years will remain the aspects of legislative support for the reform, support for institutional development, and activation of international relations. Modernization of the legal basis for coordinating and regulating the development of the higher education system depends on the dynamic digitalization of institutions, demographic and economic changes, diversification of funding sources, and the development of the economic partnership. The basic directions of reforming public management activity are the strengthening of national consolidation, the application of mixed management models, the implementation of European standards of higher education, the strengthening of European integration processes, the implementation of innovative managerial forms, the partnership of business and science, the development of university startups.

Key words: higher education system, education reform, public administration, innovative management, the autonomy of higher education institutions.

Вступ. Розуміння об'єктивної необхідності та потреби у кардинальних змінах усіх сфер суспільного життя країни, зокрема й сфери вищої освіти визначають подальші пріоритети реформування. Для майбутнього успіху Україні потрібна підтримка й звичайно допомога від усієї світової спільноти, згуртованість українського суспільства довкола спільного бачення післявоєнного відновлення. Тому що для усіх громадян України здобуття перемоги – це не тільки звільнення окупованих територій, а й досягнення високих соціальних стандартів життя. Українське суспільство розуміє, що високоякісна вища освіта є одним із ключових елементів розвитку суспільства та кожного окремого громадянина, формування ґрунтового ціннісного фундаменту дозволяє зберігати та розвивати українську державність. Проблемою реформування системи вищої освіти в Україні опікувалися велика кількість вчених та управлінців, зокрема такі як Т. Боголіб, А. Борзенко-Мірошніченко, Л. Даниленко, О. Поступна, В. Сиченко, М. Хитько, О. Шаров, І. Шоробура. Наразі вивчають особливості післявоєнного відновлення в контексті реформування системи вищої освіти такі дослідники як О. Бородієнко, В. Кройтор, О. Оржель, М. Трещов.

Спроможність до нових звершень, конкурентний потенціал, інтеграція до європейського освітнього простору покладені в основу рамок орієнтирів, яким відповідає післявоєнна Україна, а саме існування принципів представницької демократії, налагодженій вільній ринковій економіці з державним регулюванням, дотриманням норм правовладдя, захищеність фундаментальних прав і свобод громадян. Базовими принципами стратегічного розвитку системи вищої на найближчі роки післявоєнного відновлення освіти мають бути цілісність та об'єктивність. Принцип цілісності реалізується через урахування загальної стратегії перспективного розвитку держави, а принцип об'єктивності гарантується формуванням переліку конкретних індикаторів, пріоритетів відновлення згідно із офіційними статистичними показниками. Візія післявоєнного розвитку системи вищої освіти формується через розуміння засадничих цінностей та потреб суспільства, для яких держава і влада здатні створювати необхідні суспільні умови та інституції з метою розвитку людського капіталу.

Основна частина. Метою статті є визначення поточного стану функціональних особливостей системи вищої освіти України в умовах воєнного стану у контексті компаративного та прогностичного аналізу, огляду ключових напрямів її реформування в контексті інтегрування до європейського освітнього простору. Стаття присвячена розв'язанню проблематиці визначення провідних напрямів реформування системи вищої освіти та особливостей процесу адаптації публічно-управлінської діяльності до європейської освітньої системи. Процеси демократизації, регіоналізації та автономізації закладів вищої освіти в Україні обумовлюються проблематикою воєнного стану та прогнозам післявоєнного відновлення на засадах формування єдиного освітнього і наукового простору загальноєвропейського стандарту. Досягнення головних напрямів реформування системи вищої освіти можливе за умови поєднання діяльності суб'єктів державного управління вищою освітою, органів громадського самоврядування, стейкхолдерів. Проте наразі недостатньо розроблені механізми участі суб'єктів управління в процесі післявоєнного відновлення вищої освіти. Подальше ускладнення функціонування вищої освіти як об'єкта управління у сучасних складних умовах обумовлюють необхідність удосконалення механізмів публічного управління з метою забезпечення оптимальних умов розвитку галузі. Універсалізм демократичних цінностей та фундамен-

тальних прав людини, людської гідності, визнання недоторканності власності, зокрема інтелектуальної та ринкових свобод, громадянської рівності та гендерної толерантності виступають міцним фундаментом у виокремленні підходів подальшого реформування системи вищої освіти України. Ключовими змінами у системі вищої освіти на найближчі роки будуть залишатися аспекти законодавчого забезпечення реформи, підтримки інституційного розвитку, активізації міжнародних відносин та співробітництва, залучення зацікавлених сторін до вироблення владних рішень (Shorobura, 2021: 27). У системі вищої освіти чітко визначені місії, які поділяються спільнотами закладів, їхніми зовнішніми партнерами та громадами. Модернізація правових засад координування та регулювання розвитку суспільних систем залежить від існуючих мегатрендів у світі, зокрема динамічної цифровізації інституцій, демографічних зрушень, що будуть впливати на кількісний та якісний контингент вступників, економічних зрушень щодо диверсифікації джерел фінансування та розвитку економічного партнерства, дефіциту висококваліфікованих трудових ресурсів та нових складнощів у динамічному професійному розвитку науково-педагогічних працівників, процесах академічної мобільності, подальшому розвитку громадянського суспільства в контексті зростання нерівності (Postupna, 2021: 53).

Матеріал і методи досліджень. Для досягнення поставленої мети та вирішення сформованих завдань при підготовці статті були використані такі загальнонаукові і спеціальні методи, зокрема метод структурно-функціонального аналізу системи вищої освіти України, метод компаративного аналізу напрямів реформування у відповідності до європейського освітнього простору, метод контент-аналізу останніх вітчизняних та європейських документів у сфері вищої освіти, метод моделювання та прогнозування з метою розробки основних напрямів реформування публічно-управлінської діяльності у системі вищої освіти. Теоретичною та емпіричною базою дослідження є наукові праці вітчизняних учених та управлінців, присвячені дослідженню реформування системи вищої освіти України, довідкова література, дані загальнодержавної статистики, нормативно-правові документи, зокрема Конституція України, закони України, укази Президента України, постанови й розпорядження Кабінету Міністрів України, накази Міністерства освіти і науки України, міжнародні та європейські документи у галузі вищої освіти.

Проблеми управління глобальними суспільними процесами є одними з найактуальніших у сучасних умовах, через те, що спрямовані на формування нового типу управління транснаціональними соціально-політичними системами. Визначаючи та приймаючи глобальні світові тренди слід також враховувати, що процеси глобалізації наразі допомагають уніфікувати та гармонізувати законодавство держав, розширюють транскордонне освітнє регулювання, створюють нові правові режими в існуючих механізмах (Kroitor, 2022: 52).

Результати та їх обговорення. Актуалізувати новий комплекс принципів публічного управління необхідно спільно з міжнародними партнерами для реалізації збалансування інтересів, інтеграції регіональних політик, сталого розвитку. У період подолання кризи післявоєнного стану в Україні, розуміння важливості трансформації зв'язків освіти та бізнесу, стимулювання спільних стартапів будуть першочерговими завданнями у процесі відновлення функціонування держави та відродження життєздатності. Провідні напрями реформування системи вищої освіти мають розвиватися в умовах зростання впливу державно-приватного діалогу щодо формування публічної політики, зокрема в форматі проведення розширених консультацій щодо проєктів нормативно-правових актів, налагодження співпраці тематичних робочих груп, створення громадських рад (Treshchov, 2022: 79). Подальше зменшення ваги видатків до соціальної системи в бюджетах різних рівнів створює умови для фандрайзингу у системі вищої освіти та залучення інвестицій з посиленням їхньої цільової спрямованості. Унормування на законодавчому рівні умов діяльності, зокрема в питаннях оподаткування та пошуку потенційних інвесторів прискорить інтеграцію освітньо-бізнесових структур. Для збереження інтелектуального потенціалу нації урядом України необхідно продовжити впроваджувати різні заходи швидкого реагування, зокрема програми освітньо-наукової мобільності, релокації закладів вищої освіти, злиття галузевих закладів вищої освіти, застосуванні інноваційних менеджеріальних форм на рівні регіональних освітніх систем, зокрема проєктного підходу (Sokolova, 2021: 176). О. В. Бородієнко (Borodienko, 2022: 102) здійснив PEST-аналіз зовнішніх факторів, які наразі мають суттєвий вплив на систему вищої освіти України, та виявив політичні, економічні, соціальні та технологічні групи чинників. Серед них слід виокремити нівелювання європейського вектору розвитку системи різними політичними партіями, пришвидшені темпи економічної перебудови України, зміни у соціально-демографічній політиці держави, технологізація сфер економічної діяльності та потреби у нових дослідженнях, співпраці наукових установ та закладів вищої освіти з бізнесом, створення нових робочих місць. Партнерство здатно зміцнити взаємну синергію та взаємодію кращих управлінських та бізнес-практик, що принесе значні покращення у процесі позиціонування закладу вищої освіти, зростання конкурентоспроможності, зрушення у забезпечення якості освітнього процесу та процесу управління в цілому (Sychenko, Marenichenko, 2019: 441). Сьогодні вже зрозуміло, що майбутнє системи вищої освіти в Україні в першу чергу залежить від того, чи готові окремі заклади вищої освіти стати агентами змін, які здатні знаходити та пропонувати інноваційні рішення для розв'язання низки проблем, серед яких економічні, технологічні, екологічні та політичні, бути драйверами соціально-економічних перетворень, популяризувати новий рівень та формат розвитку громадянського суспільства та демократичних відносин у державі (Sokolova, 2021: 136).

Обговорення. Головними імперативами реформування системи вищої освіти, як вже зрозуміло з попередніх тез, є процесом невідворотнім, постають потреби швидкої модернізації та відновлення економіки держави, широкого доступу до знанневого та інноваційного ресурсу. Серед напрямів реформування публічно-управлінської діяльності у системі вищої освіти необхідно виділити:

– посилення національної консолідації, внесення нових законодавчих ініціатив, соціальна згуртованість, формування спільної місії єдиного громадянського суспільства;

- застосування змішаних моделей управління (поєднання централізованого управління із децентралізацією ухвалення рішень на місцевому рівні);
- застосування європейських стандартів вищої освіти, посилення євроінтеграційних процесів, зміцнення європейського освітнього співробітництва.
- діджиталізація системи вищої освіти, постійний та відкритий доступ до наукових платформ;
- реалізація інноваційних менеджеріальних форм, партнерство бізнесу та науки, розвиток університетських стартапів.

Також необхідно зауважити, що велика кількість інноваційних форм менеджменту вимагають розвитку та посилення нових та специфічних соціальних, міжособистісних відносин, зокрема встановлення пріоритету координації замість субординації всередині організацій та установ, відмови від вертикальних ієрархій на користь матричних горизонтальних зв'язків, делегування повноважень та розподільного лідерства, розвинених мережевих зв'язків, постійного залучення стейкхолдерів. Інноваційні процеси торкнуться усіх сфер життя, рівнів взаємодії, тому саме система вищої освіти має можливість консолідувати та поширювати нові стратегії виробництва, напрями розвитку. У найближчому майбутньому виникне необхідність у відпрацюванні механізмів публічно-приватного партнерства, координуванні міжнародної підтримки та фінансування, соціо-культурних трансформацій, посилення міжнародного обміну знань та інновацій. Кожен окремий заклад вищої освіти, за умови швидкого реагування на зміни та включення у процес післявоєнного відновлення зможе використати великий перелік нових переваг, які будуть відкриватися, а саме: оновлення освітніх програм та методик викладання згідно з європейськими стандартами, можливості практико-орієнтованого навчання, реалізації ідей та досліджень у діяльнісному вимірі, залучення партнерів, створення потужних команд спільно з бізнес-середовищем, посилення взаємодії з суспільством, реалізація соціальної місії щодо відновлення держави (Orzhel, 2022: 155). Таким чином у середовищі публічно-управлінської діяльності будуть спостерігатися процеси посилення інституційної спроможності закладів вищої освіти, розбудови системи ефективного врядування, розвитку інтернаціоналізації.

В умовах реформування системи вищої освіти у повоєнний та післявоєнний період першочергове значення посідає процедура подальшого удосконалення автономії закладів вищої освіти в умовах принципів Болонського процесу. Як зазначає Ю.М. Вітренко (Vitrenko, 2022: 195) сутність інституційної автономії закладів вищої освіти полягає у сукупності механізмів та інструментів, що регулюють здійснення усіх видів діяльності в межах, встановлених міжнародними та національними нормативно-правовими актами з метою підвищення конкурентоспроможності та ефективності діяльності. До головних ознак інституційної автономії відносяться наявність прав власності, здатності приймати економічно виважені рішення, надавати освітні послуги, користуватися прибутками. Публічно-управлінськими механізмами регулювання діяльності інституційної автономії будуть реалізація права економічної та юридичної власності, стандартизація діяльності закладів вищої освіти, регулювання соціально-трудова відносин співробітників, диверсифікація джерел фінансування та фондування діяльності, вимірювання результативності.

У процесі подальшого післявоєнного формування системи вищої освіти в Україні постає необхідність пошуку нових моделей розбудови відносин «заклад вищої освіти – суспільство». Бо динаміка змін є достатньо не високою, а більшість реформ – скоріше неефективними. Воєнний стан та потужні соціальні виступають рушійною силою у трансформуванні відносин закладів вищої освіти. Модернізація механізмів управління сприяє здійсненню співпраці з владними та неурядовими інституціями, громадськими об'єднаннями, об'єднаними територіальними громадами. Подібного гатунку взаємодія розширює повноваження закладів вищої освіти для діалогу між громадськістю та молоддю. Слід зауважити, що співпраця закладів вищої освіти та громадськості у теперішніх умовах нестабільності дозволяє побудувати взаємовигідні відносини для вирішення низки питань освітнього менеджменту, проблематики управлінського змісту. До переліку завдань співпраці закладу вищої освіти та громадськості, на нашу думку, слід віднести:

- встановлення системних зв'язків між наявними теоретичними знаннями та практикою їхнього застосування;
- удосконалення моделей управління закладом вищої освіти як переходу від закритої моделі до партисипативної участі громад;
- впровадження системи консультативно-просвітницьких заходів для науково-педагогічних;
- пошук джерел додаткового фінансування (інститути громадянського суспільства можуть сприяти пошуку грантових коштів на розвиток закладу вищої освіти або окремого напрямку її діяльності, фандрайзинг) (Rozhnova, 2010: 6).

Таким чином, співпраця закладів вищої освіти та громадськості є взаємовигідною та дозволяє комплексно вирішувати не тільки питання освітнього характеру, а й окремі проблеми організаційно-управлінського змісту.

Розкриття особливостей післявоєнного моделювання управління системою вищої освіти з метою поглиблення та систематизації бачення наукових проблем реалізації управлінських процесів на основі застосування інноваційних менеджеріальних технологій забезпечує поступальний інноваційний розвиток освітньої системи України. Моделювання як опосередковане дослідження характеристик об'єкта може існувати як в речовій так і у абстрактних формах, та відобразити при цьому такі функціональні зв'язки об'єкта які максимально подібні до реальних (Danylenko, 2007: 10). Схематизація управлінських процесів допускає перенесення отриманих висновків у реальне середовище та при функціонуванні закладів вищої освіти. Моделювання управління закладом вищої освіти з використанням інноваційних менеджеріальних технологій включає визначення мети, розробку оптимальної організаційної структури, створення умов для розвитку та удосконалення кадрової системи, форму-

вання системи міжнародних зв'язків, системи державно-приватного партнерства для забезпечення гідного фінансування. Орієнтирами результативності змодельованої системи будуть виступати такі показники, як відповідність результатів меті, рівень організації управління, конкурентоздатність закладу вищої освіти (місце у національних та світових рейтингах), якісні показники науково-педагогічних працівників (Rozhnova, 2010: 4).

Моделювання як метод наукового дослідження ґрунтується на принципах цілеспрямованості, відповідності, нейтральності, цілісності. Виділення актуальних та перспективних завдань, наукове обґрунтування доцільності застосування інноваційних менеджеріальних технологій здійснюється з урахуванням таких етапів як попередній аналіз здійснюваних управлінських процесів, розробка моделі, перенесення досліджуваної інформації, аналіз достовірності, корегування моделі (Semenets-Orlova, 2014: 219).

Низький рівень методологічного обґрунтування застосування інноваційних менеджеріальних технологій, відсутність послідовного планування, безсистемність призводить до фрагментарності освітніх реформ, ігноруванню об'єктивних термінів стратегічного управління. Методологія освітніх змін, що використовується у більшості розвинених закордонних країн ґрунтується на засадах демократизації, децентралізації та клієнтоорієнтованості. Серед інноваційних моделей освіти може характеризуватися як просторовий феномен, що є номадологічним за сутністю, та має наступні риси: гнучкість організаційної структури, децентрованість управлінських взаємодій, плюралістичність (Khytko, 2020: 202). Існуючі реформи в освіті найчастіше є запізнілою реакцією на ті динамічні процеси й трансформації, які відбуваються наразі у суспільстві та технологіях. Методика екстраполяції інноваційних менеджеріальних технологій найчастіше є неефективним в умовах відсутності сталих тенденцій розвитку реформування освітньої системи. Глобальні стратегічні орієнтири та прогнозування подальшого реформування управлінських підходів унеможлиблюється навіть у середньостроковій перспективі. Перехід від концептуально-методологічних засад застосування інноваційних менеджеріальних форм до практичного впровадження забезпечить адаптивне управління системою вищої освіти (Shvets, 2012: 30). Використання прерогатив «нового публічного управління» може бути реалізованим в умовах децентралізації, з застосуванням результативних технологій оцінки управлінської діяльності, забезпеченні прозорості прийняття й реалізації управлінських рішень, трансформації управлінської діяльності на засадах публічного управління. Сучасні підходи до управління передбачають вирішення низки методологічних проблем, зокрема забезпечення відповідності показників результативності управління програмно-цільовим завданням, розробці якісної системи делегування відповідальності і контролю на операційному рівні, сценарному та ситуативному плануванню (Petrenko, 2018: 73). На наш погляд, моделювання розвитку застосування інноваційних менеджеріальних технологій, як найбільш ефективних в межах дослідження, має відбуватися в умовах модельно-системної методології. Кумулятивний ефект результатів управлінських інновацій може бути досягнутим в умовах системного підходу на рівні планування, організації, контролю й координації. Когерентність стратегічних пріоритетів розвитку освітньої сфери, наявність механізмів моніторингу управлінських проблем забезпечить комплексність й системність інноваційного оновлення (Sychenko, Rybkina, Sokolova, 2020: 63).

Висновки. Таким чином, слід підсумувати, що ефективність публічно-управлінської діяльності залежить від доцільності і реальності поставлених короткотермінових задач для досягнення публічних цілей, подальшому стратегічному плануванні, відповідності можливостям держави, рівня компетентності посадових осіб, своєчасного аналізу результативності проєктів незалежними колективами експертів. У межах дослідження були з'ясовані та розкриті особливості післявоєнного моделювання управління системою вищої освіти з метою поглиблення та систематизації бачення наукових проблем реалізації управлінських процесів на основі застосування інноваційних менеджеріальних технологій для забезпечення поступального інноваційного розвитку освітньої системи України. Визначені пріоритетні напрями реформування публічно-управлінської діяльності у системі вищої освіти, зокрема посилення національної консолідації, поєднання централізованого управління із децентралізацією ухвалення рішень на місцевому рівні, зміцнення європейського освітнього співробітництва, діджиталізація системи вищої освіти, застосування інноваційних форм менеджменту. Сформульовано перелік головних завдань післявоєнного відновлення у системі вищої освіти, серед яких удосконалення моделей управління, інтеграція закладів вищої освіти у міжнародне середовище, пошук джерел додаткового фінансування.

References:

1. Borodienko, O.V. (2022). Determinants rozvytku suchasnoho universytetu: pereosmyslennia roli partnerstv [Determinants of modern university development: rethinking the role of partnerships], *Publichne upravlinnia ta administruvannia v umovakh viiny i v postvoiennyi period v Ukraini*, materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii [Public management and administration in conditions of war and post-war period in Ukraine, Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical conference]. Kyiv, 102–106 [in Ukrainian].
2. Danylenko, L. (2007). Suchasni pidkhody do upravlinnia profesiino-tekhnichnymy zakladamy [Modern approaches to professional and technical management institutions]. Kyiv : TOV «Etis Plus», 10 – 26 [in Ukrainian].
3. Khytko, M.M. (2020). Teoretychni zasady efektyvnoho derzhavnogo stratehichnoho planuvannia osvithnoho rozvytku [Theoretical principles of effective state strategic planning of educational development]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*, 1 (2), 202–208. doi: 10.32840/pdu.2020.1-2.31 [in Ukrainian].
4. Kroitor, V.A., Dehtiarova, I.O. (2022). Modernizatsiia pravovykh zasad rehuliuвання ekonomichnoho rozvytku Ukrainy v umovakh viiny ta postvoiennyi period [Modernization of the legal framework for regulating the economic development of Ukraine in the conditions of the war and the post-war period], *Publichne upravlinnia ta administruvannia v umovakh viiny i v postvoiennyi period v Ukraini*, materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii [Public management and administration in conditions of war and post-war period in Ukraine, Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical conference]. Kyiv, 52–55 [in Ukrainian].

5. Orzhel, O.Yu. (2022). Pro rol vitchyznianykh universytetiv u vidnovlenni Ukrainy pid chas voienneho stanu ta po zavershenni viiny [About the role of domestic universities in the restoration of Ukraine during martial law and after the end of the war], *Publichne upravlinnia ta administruvannia v umovakh viiny i v postvoiennyi period v Ukraini*, materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii [Public management and administration in conditions of war and post-war period in Ukraine, Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical conference]. Kyiv, 155–159 [in Ukrainian].
6. Petrenko, V. P., Kis, S. Ya., Andybur, A.P. & Hulii, N.M. (2018). Pro neobkhdnist ta umovy vdoskonalennia vykorystannia tekhnolohii stratehichnoho planuvannia kadrovymy vnz ukrainy [On the necessity and conditions of improving the use of strategic planning technology by the personnel universities of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Ivano-Frankivskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu nafty i hazu*. Seria : Ekonomika ta upravlinnia v naftovii i hazovii promyslovosti, 1, 73–89. doi:10.31471/2409-0948-2018-1(17)-73-89 [in Ukrainian].
7. Postupna, O. V. (2021). Publichne upravlinnia rehionalnymy osvitynymy systemamy v Ukraini [Public management of regional educational systems in Ukraine]. Kharkiv : TOV «Oberih», 53–64 [in Ukrainian].
8. Rozhnova, T.Ye. (2010). Osoblyvosti modeliuвання upravlinnia profesiino-tekhnichnym navchalnym zakladom v umovakh innovatsiinykh protsesiv [Peculiarities of modeling the management of a vocational and technical educational institution in the conditions of innovative processes]. *Teoriia ta metodyka upravlinnia osvitoiu*, 4, 2–10 [in Ukrainian].
9. Semenets-Orlova, I.A. (2014). Suchasni tendentsii upravlinnia aktualnymy osvitynymy zminamy na prykladi zarubizhnogo dosvidu [Modern trends in the management of actual educational changes on the example of foreign experience]. *Universytetski naukovyi zapysky*, 1 (49), 219–226 [in Ukrainian].
10. Shorobura, I.M. (2021). Osoblyvosti vprovadzhennia derzhavno-hromadskoho upravlinnia orhanamy vlady u sferi osvity [Peculiarities of implementation of state and public management by authorities in the field of education]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*, 75 (3), 27–32. doi: 10.32840/1992-5786.2021.75-3.5 [in Ukrainian].
11. Shvets, D. Ye. (2012). Systema vyshchoi osvity v Ukraini: instytutsiina budova systemy upravlinnia ta napriamy yii reformuvannia [The system of higher education in Ukraine: the institutional structure of the management system and directions of its reform]. *Rynok pratsi ta zainiatist naseleння*, 1, 30–33 [in Ukrainian].
12. Sokolova, E. T. (2021). Teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhennia innovatsiinykh upravlinskykh form u systemi vyshchoi osvity Ukrainy [Theoretical and Methodological Principles of Research of Innovative Management Forms in the System of Higher Education of Ukraine]. *Modern Economics*, 29(2021), 176–181. doi:10.31521/modecon.V29(2021)-27 [in Ukrainian].
13. Sokolova, E. T. (2021). Upravlinnia profesiynym rozvytkom naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv u systemi vyshchoi osvity [Management of professional development of scientific and pedagogical workers in the system of higher education]. *Modern Economics*, 25, 136–141 doi:10.31521/modecon.V25(2021)-21 [in Ukrainian].
14. Sychenko, V.V., Marenichenko, V.V. (2019). Derzhavne upravlinnia rehionalnym rozvytkom na zasadakh yevropeyskykh standartiv [State management of regional development based on European standards]. *Publichne upravlinnia ta rehionalnyi rozvytok*, 4, 441–463. doi: 10.34132/pard2019.04.11[in Ukrainian].
15. Sychenko, V. V., Rybkina, S. O., & Sokolova, E. T. (2020). Suchasni tendentsii rozvytku orhanizatsiinykh struktur u systemi upravlinnia zakladamy vyshchoi osvity [Current trends in the development of organizational structures in the management system of higher education institutions]. *Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia*, 4 (27), 63–68. doi: 10.32836/2310-9653-2020-4.11 [in Ukrainian].
16. Treshchov, M. M. (2022). Shliakhy vidnovlennia tempiv sotsialno-ekonomichnoho rozvytku Ukrainy v umovakh kryzy [Ways to restore the pace of socio-economic development of Ukraine in crisis conditions], *Publichne upravlinnia ta administruvannia v umovakh viiny i v postvoiennyi period v Ukraini*, materialy materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii [Public management and administration in conditions of war and post-war period in Ukraine, Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical conference]. Kyiv, 79–81 [in Ukrainian].
17. Vitrenko, Yu. M. (2022). Instytutsiina avtonomiia zakladiv vyshchoi osvity yak skladova ekonomichnoho vriaduvannia v umovakh pisliavoiennoho vidnovlennia ta reformuvannia sfery vyshchoi osvity v Ukraini [Institutional autonomy of higher education institutions as a component of economic governance in the conditions of post-war recovery and reform of the sphere of higher education in Ukraine], *Publichne upravlinnia ta administruvannia v umovakh viiny i v postvoiennyi period v Ukraini*, materialy materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii [Public management and administration in conditions of war and post-war period in Ukraine, Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical conference]. Kyiv, 195–197 [in Ukrainian].

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-31>

ІНТОНАЦІЙНА СТРУКТУРА ОПЕР ГАЕТАНО ДОНІЦЕТТІ (на прикладі «Анни Болейн»)

Су Жуй,

асистент-стажист кафедри сольного співу

Одеської національної музичної академії імені А. В. Нежданової (Одеса, Україна)

ORCID ID: 0000-0003-1331-3930

surui@ukr.net

Анотація. Стаття присвячена оперній творчості Гаєтано Доніцетті, інтонаційні особливості якої розглядаються на прикладі однієї з найбільших ранніх опер композитора «Анна Болейн». Вона є зразком не тільки першого успіху автора в цьому жанрі, але і вдалого поєднання виразної мелодії з драматичним змістом, а також авторсько-індивідуального мелодійного письма Г. Доніцетті 1830-х років поряд з «Марією Стюарт», «Лукрецією Борджіа», «Лючією ді Ламмермур». В статті застосовуються історіографічний, жанрово-стильовий методи та метод інтонаційного аналізу. Встановлюється, що специфікою мелодійного стилю композитора, стає посилення ролі мовної інтонації, її вростання в тематизм як кантиленних, так і віртуозних побудов, а також часте використання речитативних та аріозних реплік, завдяки яким створюється природній перехід від однієї емоції до іншої, що є надзвичайно важливим для жанру ліричної драми.

Ключові слова: музична драма, bel canto, мелодійний стиль, колоратура, кантилена, мовна інтонація.

INTONATION STRUCTURE OF DONIZETTI'S GAETANO OPERA (based on the example «Anne Bolena»)

Su Rui,

Assistant Trainee at the Department of Solo Singing

of the Odesa National A. V. Nezhdanova Music Academy (Odesa, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0003-3513-9128

surui@ukr.net

Abstract. The article is devoted to the operatic work of Gaetano Donizetti, the intonational features of which are considered on the example of one of the composer's earliest operas «Anna Bolena». It is an example not only of the author's first success in this genre, but also of a successful combination of an expressive melody with dramatic content, as well as the author's individual melodic writing of G. Donizetti in the 1830s along with «Maria Stewart», «Lucrezia Borgia», «Lucia di Lammermoor». In article methods are applied historiographic, genre-style methods and the method of intonational analysis. It is established that the specificity of the composer's melodic style is the strengthening of the role of speech intonation, its growing into the thematics of both cantilena and virtuoso constructions, as well as the frequent use of recitative and arioso cues, due to which a natural transition from one emotion to another is created, which is extremely important for the genre of lyrical drama

Key words: musical drama, bel canto, melodic style, coloratura, cantilena, language intonation.

Вступ. 2022-й рік багатий на ювілеї композиторів, загальноновизнаних значністю свого внеску в розвиток оперного жанру у світовій музичній культурі. Серед знаменних дат цього року, співвідносних з іменами Ж.Б. Люлі, Дж. Россіні, Ж. Массне, І. Стравінського, Дж. Маліп'єро особливе місце належить пам'ятній річниці, пов'язаній з життєвим та творчим шляхом Гаєтано Доніцетті (1797–1848) – 225 років від дня народження композитора. Ця подія знаходить відображення у низці фестивалів («монографічний» фестиваль оперного мистецтва в Бергамо, Зальцбургський літній фестиваль, Оперний фестиваль у Мюнхені (Opernfestspiele) та ін.), що включають у свої програми постановки опер Г. Доніцетті, як знакових для творчості композитора та для розвитку італійської опери XIX століття, так і мало відомих.

Вшанувати мистецтво італійського генія можна сьогодні і віртуально: фестиваль Доніцетті Опера тепер доступний і в Інтернеті, на спеціально створеному каналі, який робить можливим для глядачів стрімінг-платформи тривале долучення до опер композитора, виконаних на сцені театру Доніцетті на його батьківщині Бергамо. Крім того, ім'я Г. Доніцетті та його творчість залучено до оригінальної відкритої акції «Доніцетті – 200», суть якої зводиться до того, щоб хронологічно виконати всю спадщину композитора рівно через двісті років після світової прем'єри кожного опусу. Величезна спадщина Г. Доніцетті, що, як відомо, складається із 74 опер (нагадаємо при цьому, що деякі з них, нажаль, втрачені), жанрово та тематично дуже різноманітних, які відрізняються ефектністю, яскравою театральністю, динамічністю, дозволяє зробити цю акцію по-справжньому масштабною і довготривалою.

Отож, не можна сказати, що Г. Доніцетті сьогодні забутий і причина цього, це зрозуміло, криється не тільки в ювілейних подіях останніх років (у 2018 році відзначалося 170 років від дня смерті композитора). Опер Г. Доніцетті, принаймні найвідоміші, ставляться регулярно як на головних світових сценах, так і в провінційних театрах. Сучасна оперна статистика дозволяє говорити, навіть, про те, що навряд чи сьогодні знайдеться

європейський оперний театр, у репертуарі якого не має творів цього італійського композитора. Але при цьому Г. Доніцетті, котрого прийнято розглядати як учасника п'ятірки найкращих поряд з Дж. Россіні, В. Белліні, Дж. Верді та Дж. Пуччіні, знаходиться тільки на шляху до глибокого ретельного наукового вивчення, яким забезпечений, наприклад, завдяки Альберто Дзедді, Дж. Россіні.

Нажаль, опери Г. Доніцетті вивчені дуже нерівномірно: деякі з них («Лючія ді Ламмермур», Любовний напій», «Дон Паскуале») неодноразово ставали предметом аналізу, тоді як інші («Роберто Деверо», «Марія Стюарт», «Торквато Тассо» та багато інших) дуже рідко потрапляли до зору музикознавців. У зв'язку з цим сьогодні зберігається актуальність дослідження процесів формування індивідуального мелодійного стилю композитора не тільки в більш пізній період творчості, з яким пов'язано створення зразкових «Фаворитки», «Дочки полку», «Лінди ді Шамуні», «Дона Паскуале», але й на етапі становлення, який припадає на другу половину 1820-тих – 30-ті роки та пов'язаний зі створенням, зокрема, «Анни Болейн», першого і безсумнівного успіху композитора в жанрі опери.

Основна частина. Зарубіжна та вітчизняна бібліографія, присвячена творчості Г. Доніцетті, нечисленна. Серед існуючої наукової літератури виокремлюються своєю ґрунтовністю роботи Г. Вейнстока (H. Weinstock), В. Ашбрука (W. Ashbrook), Ф. Липпманна (F. Lippmann), Дж. Алліта (J. Allitt), Ф. Челла (F. Cella), А. Фракароллі тощо. Більшість з перелічених праць викладають та уточнюють багаточисленні факти життєвої та творчої біографії Г. Доніцетті, висвітлюють спілкування композитора з сучасниками, залишаючи при цьому поглиблений аналіз його численних оперних партитур фактично осторонь.

Нариси про Г. Доніцетті, які вписують його творчість в історико-культурний контекст італійського мистецтва першої половини XIX та включають аналітичні узагальнення деяких опер, містяться у монографіях А. Хохловкіної «Західноєвропейська опера», М. Черкашиної «Історична опера епохи романтизму», в книзі Г. Маркезі «Опера». Питання стилю опер композитора висвітлювалися у дисертаційних дослідженнях, пов'язаних з проблематикою культури італійського романтизму, розвитком мистецтва *bel canto*, особливостями жанру *semiseria* (відповідно – роботи І. Драч, А. Хоффман, А. Коровиної). Окремі відомості про Г. Доніцетті знаходимо також у спеціальних довідкових та енциклопедичних виданнях.

Серед згаданих та інших наукових робіт можна говорити про превалювання погляду на творчість Г. Доніцетті як етапу в становленні італійської романтичної опери. Даний підхід формується завдяки оперуванню більш об'єктивними даними, на противагу ще одній музикознавчій точки зору, в якій постать Г. Доніцетті репрезентується як перехідна, несамостійна, постійно перебуваюча під впливом його сучасників, зокрема Дж. Россіні (ці думки знаходимо в працях Б. Горовича, Г. Кречмара, В. Конен).

Окреслена ситуація є цілком достатньою для формування загальних уявлень про оперну спадщину Г. Доніцетті, але замалою для розуміння, як специфіки оперного методу композитора, так і природи художньої виразності та особливостей мелодійного стилю його музично-театральних творів.

Мета статті полягає у виявленні індивідуально-авторських та типових особливостей інтонаційної структури опер Г. Доніцетті на прикладі його раннього твору «Анна Болейн».

Методи дослідження. В статті застосовуються історіографічний, жанрово-стильовий методи та метод інтонаційного аналізу.

Результати та їх обговорення. Композиторська індивідуальність Г. Доніцетті вперше яскраво проявляється саме в опері «Анна Болейн» («Anna Bolena»; 1830). Ця лірична трагедія в двох актах та шести картинах¹, на думку М. Черкашиної, стала справжнім завоюванням ранньої творчості композитора (Черкашина, 1998: 75) та представляє публіці Г. Доніцетті зовсім іншим – глибоким і серйозним. Саме в цій опері композитору вперше вдалося впоратися з оперними умовностями і виявити свій власний драматичний стиль.

«Анна Болейн» – це перша опера з трилогії Г. Доніцетті про династію Тюдор, до якої, як відомо, входять ще «Марія Стюарт» та «Роберто Деверо». Всі три опери яскраво та різноманітно втілюють картини з історії середньовічної Англії. В «Анні Болейн» композитору «вперше вдалося знайти відповідність між "фоном" та образами дійових осіб»: в даній опері особливістю в зображенні англійської історії є те, що остання постає перед нами ніби побаченою очима головної героїні, яка зазнала наклепу та інтриг з боку короля Генріха VIII. (Драч, 1990: 12). Композитор добирає при цьому до так званого «шекспірівського» методу, специфікою якого є віддзеркалення зовнішнього через особистісні переживання героя. Обраний підхід розкривається ще глибше завдяки тому, що драматургія опери зосереджена на любовному конфлікті між Анною Болейн та Джейн Сеймур, який в свою чергу збагачується взаємодіями близького колу небагатьох – Генріха VIII (Енріко), придворного музиканта Сметона, брата Анни лорда Рошфора, колишнього коханого Анни лорда Персі та придворного Харвея, інформатора короля. Всі чоловіки, оточуючі королеву, за виключенням офіцера охорони, відчувають сильні почуття до неї.

Важливі історичні події в опері – такі, як протистояння короля папському Риму, проблеми спадкування англійського трону, поява нової церкви та інші – в лібрето упускаються. Таким чином, події в опері зосереджені навколо стосунків героїв та їх внутрішнього світу, на відміну від французької *Grand opera*, де драма героїв розвивається в залежності від соціальних, релігійних та історичних подій. Саме цей наголос на самоцінності особистісних емоцій героїв підкреслює ліричні риси даної драми та вказує на Г. Доніцетті як на творця ліричного музичного театру (М. Черкашина).

Лібрето опери засновано на історичних подіях, які спирались на дві драми: італійського поета Алесандро Пеполі «Анна Болейн» (1788) та «Генріх VIII» (1791) написану французьким драматургом Марі Жозефом Шеньє (Кенигсберг, 2012: с. 207). Феліче Романі, який створював вірші до цього твору Г. Доніцетті, на той час вже був

¹ Опера «Анна Болейн» Г. Доніцетті складається з двох масштабних актів, які в деяких постановках діляться на три акти, не порушуючи при цьому цілісності драматургії сюжету.

достатньо відомим лібретистом та згодом здобув славу найталановитішого майстра свого часу. Співпраця Романі та Г. Доніцетті була не тільки успішною, но і достатньо продуктивною, підтвердженням чого служать спільно написані ними 10 опер.

Текст до майбутнього сценічного твору Г. Доніцетті отримав від Ф. Романі 10 листопада 1830 року. Всього за місяць кропіткої роботи, композитор створив шедевр. Вже 26 грудня 1830 року опера була поставлена в Міланському театрі «Каркано», зал якого був переповнений. «Анна Болейн» принесла Г. Доніцетті європейського визнання.

Події опери розгортаються в Віндзорському замку в покоях королеви Анни. З самого початку відношення короля Генріха до Анни визначене бажанням позбавитись від уз шлюбу, адже в його серці палає пристрасть до Джейн Сеймур, стосунки з якою поки тримаються в тайні. Таким чином, протягом всієї опери ми розуміємо, що участь Анни цілком залежить від дій короля. Складність, суперечливість та глибина образу головної героїні є відомими, але ці якості в певній мірі відрізняють і суперницю Анни – Джейн Сеймур, придворну даму. Вона також кохає короля та прагне слави (це яскраво представлено в сцені з першого акту першої картини – дуєт Джейн та Генріха «Oh! Qual parlar fu il suo»), але водночас її мучить совість і провина перед королевою, для якої вона не хоче лихої долі (ці її переживання можемо простежити в дуєті Джейн і Анни «Dio che mi vedi in core» з другого акту першої картини). Цікавим є той факт, що образ Сеймур не відображає характеру класичного суперництва в опері, оскільки вона є такою ж жертвою обставин, як і головна героїня.

Опера «Анна Болейн» являє собою романтичну музичну драму, з одного боку, відмінну від майбутньої музичної драми, що стане характерною для другої половини XIX століття, а, з іншого, представляє собою жанрову модель, яка вже дистанціювалася від нового виду *melodrama serio*. М. Черкашина підкреслює, що саме на такому «середньому» жанрі ліричного характеру пізніше сформується жанр симфонічної музичної драми і великої лірико-комічної опери (Черкашина, 1998: 202).

Образ Анни Болейн постає перед нами у вигляді мучениці, ідеальної героїні, жертви короля-тирана Генріха VIII, який славився своєю непостійністю в коханні та грубим ставленням. Це можна побачити, в усіх картинах опери, де Генріх показово ігнорує Анну, і віддаючи надмірну увагу Джейн Сеймур. Анна проявляє неабияку стійкість і достойно витримує образливе ставлення та приниження з боку короля. Вперше своє відношення до того, що відбувається між нею і королем, Анна висловлює в фіналі першого акту, і це стає драматичною кульмінацією сцени та цілком дії.

Обравши королівський трон, жертвуючи першим коханням, головна героїня врешті-решт постає перед вибором або прийняти свою так звану «зраду», життя після якої буде сповнене ганьбою, або обрати смертельну кару, залишившись при цьому невинною та вільною від брехні та наклепу. Болейн відмовляється від «порятунку життя», який пропонує Джейн Сеймур, оскільки для неї це означає смерть. «Свій порятунок вона знаходить в божевіллі, яке являється сплеском згасаючого життя» (Мунгінштейн, 2005: с. 316). Найближче оточення королеви, її брат Рошфор та минулий коханий Персі, помилувані королем, також не захотіли миритися з ганьбою і побажали розділити участь Анни, прийнявши смерть.

Перша виконавиця партії королеви Анни Джулітта Паста, для якої вона і була написана, своєю творчою індивідуальністю помітно вплинула на композитора при створенні образу головної героїні. Оскільки принципи організації мелодії та мелодійного розвитку в операх Г. Доніцетті мають тісний зв'язок з вокальною практикою, це співробітництво суттєво допомогло композитору при написанні партії Анни Болейн, у результаті чого вона стала однією з найкращих у репертуарі *bel canto*. Ця партія не тільки гарна, але і дуже складна, оскільки уся тримається на вокальній техніці (високі та низькі ноти, колоратура, м'які, гучні співи, переходи). При цьому технічні завдання бельканто поєднуються із психологічним втіленням складного образу. Протягом майже усієї сценічної дії співачка знаходиться на сцені, а наприкінці, залишившись наодинці із залом, завершує оперу тривалою сценою, в якій її героїня постає у важкому психологічно-кризовому стані.

Повне розкриття в опері індивідуального стилю Г. Доніцетті показано у гармонійному співіснуванні музики та образів героїв, проявляється у великих сценах, контрасті змін настроїв, несподіваних сценічних драматичних трансформаціях. Композитор відмовляється від класичної побудови великих ансамблів і дуєтів, в яких одна тема поступово звучить в усіх виконавців. Нові риси також зустрічаються і в традиційних аріях з віртуозними пасажами. Значно зростає роль оркестру, посилюється роль мовної декламації, що додало інтонаційної виразності сольним і ансамблевим сценам та зробило розвиток драматичної дії стрімкішим і більш правдоподібним (Кенигсберг, 2012: 212–213).

Масштабна увертюра опери лише частково пов'язана із сюжетом за рахунок загальної атмосфери звучання та окремих тем і переважно несе функцію традиційного вступу, який закликає та налаштовує. Підмітимо, що в опері відсутня лейтмотивна система, але є провідні інтонації, які належать певним героям, експресивно використовуються тональності, оркестрові фарби, навіть є спроби симфонічного розгортання, що пов'язані з втіленням наскрізного розвитку насичених подій, майже подоланням меж між речитативами та кантіленними вокалізами. Іншими словами в опері представлений достатньо різноманітний комплекс засобів та прийомів, необхідних для того, щоб музична драма, задумана Г. Доніцетті відбулася.

У першій дії опери, яка розгортається в напрямку «підвищення» градусу експресії, зосереджені експозиція, зав'язка конфлікту, а також найвища точка (перипетія). Другий акт опери є не менш драматичним, але дія в ньому розвивається протилежним першому чином, як дімінуюча, з розв'язкою драми в останній сцені, де під тягарем несправедливого вироку суду перів Анна Болейн божеволіє і у неї починається марення.

Обговорення. Межі статті не дозволяють зупинитися на всіх важливих сценах опери, тому ми зосередимося на епіцентрах розгортання драматичних подій в неї, якими стають фінали першої та другої дії. Це ансамбль протистояння Генріха VIII іншим учасникам драматургічного конфлікту в першій дії та заключна сцена всієї опери – божевілья Анни. Саме в них представлений більш складний взаємозв'язок поетичного начала і музичних закономірностей в опері.

Перша дія закінчується сценою, де Анна викрита королем у бажаній йому невірності. Події третьої картини першого акту відбуваються в кабінеті поряд з покоями королеви. Рошфор благає Анну побачитись з Персі, щоб той в пориві палких почуттів не видав себе. Королева не відразу, але погоджується поговорити з ним. В сумній бесіді з Персі Анна приказує більше не бачитись з нею та для нього побороти свої почуття новою розлукою є неможливим, він готовий покінчити з життям та переходить від прохань про побачення до погроз. З'являється Сметон і намагається завадити Персі. Анна втрачає свідомість. До кабінету входить король: він бачить двох чоловіків з оголеними шпагами, це стає приводом у звинуваченні дружини в зраді.

Сцена розпочинається в темпі *Agitato* в тональності *d-moll* тривожним вступом струнної групи інструментів, які виконують фонову функцію та передають ступінь напруги емоційного стану Анни: в головній героїні борються не згаслі почуття до Персі і той вибір, який вона колись зробила обравши королівський трон. Дуєт Анни і Персі «*S'ei t'abborre, io t'amo ancora*» побудований в формі діалогу з фразами широкого діапазону. Вокальна лінія повністю дублюється у відповіді одного з персонажів, що також говорить про їх взаємні почуття. Виразна мелодія їх партій насичена різними динамічними відтінками та декламаційними фразами, які не підтримуються оркестровим супроводом.

Наступний епізод дуєту *Moderato*, в якому відбувається модуляція у *g-moll*, починають рішучі фрази на *forte* в партії Персі: його слова звучать твердо і впевнено, виражаючи своє кохання. У відповідь Анна благає більше не говорити з нею про це – її мелодія зі слів «*Ah! Non sai che i miei legami*» починається на *piano* і в вищій точці виходить на подвійне *forte*. Схвильований настрої героїні відображає мелодія низхідного типу руху з октавними стрибками і фігуритурями. Далі відбувається різкий перехід до кантиленного фрагменту з секвенційними ходами висхідного типу. Цей епізод передає внутрішній стан героїні, яка кохає Персі і хоче бути поряд з ним, але її слова «*Mai più, s'è ver che m'ami, non parlar con me d'amor*» стверджують інше, адже вона розуміє, чим все це може скінчитись для них обох. Надалі дуєт набуває драматичного напруження, що проявляється як в оркестровому супроводі, який звучить на подвійному *forte*, так і в уривчастих декламаційних фразах обох героїв.

Дуєт Анни та Персі виконує роль драматургічного предикту до кульмінаційної сцени фіналу першого акту – оригінального за композицією секстету «*In questi sguardi impresso*» (*Andante, D-dur*), в якому Генріх звинувачує Анну в зраді. Даний ансамбль вважається одним із краших в творчості Г. Доницетті. Сцена фіналу починається тим же тривожним тремоло струнних, яке супроводжувало початок попереднього ансамблю. Важливим для інтонаційної драматургії секстету стає те, що кожен з його учасників більше не скриває своїх істинних почуттів та емоцій.

Центральними партіями секстету вважаються партії Генріха та Анни, оскільки саме між цими персонажами розгортається основний конфлікт. Їх партії є повністю протилежними, але якщо на самому початку представлено зіткнення характерів, то ближче до кінця ансамблю це протистояння послаблюється. Генріх намагається поводитись стриманіше, адже він король. Образ Анни Болейн в продовж секстету набуває змін і це дуже чуйно відображається в характері мелодії її партії. Спочатку вона починає співати ніжно, прозоро, невпевнено «*Ove sono? Ah! Mio signor!*» передаючи невинний образ героїні тихими фразами в *D-dur* з ремаркою *santabile* і зміною розміру з 4/4 на 2/4. В той час, в партії короля Генріха представлена вся лють та презирство до Анни. Перша фраза короля звучить в однойменному мінорі та контрастна за характером фразам Анни. Мелодія в партії Генріха різка та насичена пунктирним, скандуючим ритмом, завдяки якому виражається його ненависть до королеви.

Зі зміною тональності (з *D-dur* до *h-moll*) та поверненням до 4/4 в темпі *Moderato* та фрази Генріха «*In separato carcere tutti costor sian tratti*», яка виконується на *forte* – секстет набуває найвищого драматизму. В епізоді *Allegro vivace*, який повертає *D-dur*, партія Анни наповнюється інтонаціями відчаю (*disperata*). Тут вона вперше протягом ансамблю повстає проти скаженої люті короля зі словами «*Guidici! Ad Anna!*», які вона повторює тричі на *forte*, що є підтвердженням її непокори та небажанням миритися з несправедливим осудом короля. Фраза Анни «*Ah! Segnata è la mia sorte*», виразна та яскрава з постійним низхідним рухом мелодії, набуває вибухового характеру, що тримається у героїні до самого кінця сцени.

Далі домінуючий предикт до *D-dur* призводить нарешті до вступу до ансамблю інших учасників: утворюється поліфонічна фактура, в якій в свою чергу підкреслюється різкий контраст їх настроїв.

Драматичні події другого акту опери спочатку відбуваються в Лондонському королівському палаці, в покоях якого заточена королева Анна, а потім в тюремній галереї в Тауері. Перша картина відкривається хорвою інтродукцією, в якій фрейліни співчувають своїй королеві. Перед нами розгортається велика дуєтна сцена Анни та нової фаворитки Генріха, яка починається в *C-dur* в темпі *Larghetto* на 3/4 молитвою першої «*Dio che mi vedi in core*». Мелодія аріозо звучить тихо та будується за рахунок повільного поступового руху, передаючи атмосферу зосередженого стану героїні, який з приходом Сеймур різко змінюється. Прохання Джейн до королеви, визнати провину за для врятування життя впливає на наступний розвиток. Характер мелодії в партії Анни трансформується на декламаційний в котрому розкривається протилежний початковому емоційний стан героїні. В *Allegro* Анна посилає на нову фаворитку прокляття бажаючи їй замість омріяного вінця – вінець терновий, в цьому фрагменті мелодія в її партії набуває емоційного напруження та ненависті, що проявляється в гострих коротких уривистих репліках, які переходять в фрази широкого діапазону з використанням стрибків на квінту, сексту, октаву та

дециму. Сеймур, не витримуючи прокльонів королеви, в сльозах перебиває Анну, розкриваючи правду, що вона і є та сама нова фаворитка короля. З цього моменту гнів та ненависть королеви Анни поступово трансформуються в пробачення суперниці, адже вона розуміє, що Сеймур також є жертвою короля-тирана. Великодушність і всепрощення Анни відображаються в ніжній, кантиленній мелодії з поступовим рухом розвитку в темпі Moderato «Va, in felice, e teco reca il perdono di Bolena».

Події третьої фінальної картини другого акту пов'язані з тюремними стінами та спрямовані до заключної сцени найвищої емоційної напруги – сцени божевілья Анни. Зазвичай введення в оперу романтичної епохи психологічно-кризових сцен, було достатньо типовим та традиційно пов'язувалося, по-перше, з бажанням композитора та лібретиста створити мелодраматичний ефект, по-друге, підкреслити та посилити *sensibilité* героя (Коровина, 2017: 195).

Придворні дами оплакують тяжку участь королеви, яка, втративши розум, марить минулим. Анна не впізнає свого брата Рошфора, лорда Персі та Сметона, які прийшли з нею проститися. Їй стає то радісно, знов у маренні переживаючи весілля з королем, то приходючи до тями вона плаче, згадуючи Персі, то знов в помутнінні розуму радіє, уявляючи себе щасливою з ним в рідному замку. Спогади такого плану, емоційні перепади є типовими для сцен божевілья, як і ті нетривалі повернення героїні у свідомість, що дозволяють їй із стражданням усвідомити неможливість повернення до колишнього щастя. Божевілья стає своєрідним порятунком для Анни, оскільки є відображенням світу мрій та щасливих моментів її життя. «Розгорнута фінальна сцена божевілья є польотом душі, яка не знайшла себе в земному світі, що є найголовнішим в опері "Анна Болейн", як ліричного театру романтизму. *Bel canto* та рух драми знаходять в ній гармонію настільки недосяжну в долі героїні: її пісня є піснею лебедя, який відчуває наближення смерті, пісня втомленої жінки із солодким спогадом любові» (Мугінштейн, 2005: 316).

На думку багатьох дослідників сцена божевілья Анни Болейн є однією з вражаючих в усій опері та являється зосередженням засобів мелодійного стилю Г. Доніцетті. М. Черкашина вказує на те, що у незвичній ситуації психічного захворювання різні прийоми стають цілком виправданими, оскільки переходять із стильової норми до розряду специфічних засобів вираження і в умовах такого переходу продовжують своє існування насичуючись новою суттю (Черкашина, 1998: 201–202).

В сцені божевілья Анни, форма якої позначена як «сцена та арія», звертають на себе увагу дві каватини, яким передують речитативи. Така послідовність (речитатив-каватина-речитатив-каватина) є характерною для більшості сцен божевілья в романтичних операх XIX століття та відповідає структурі *la solita forma* (Döhring, 1976: 288–289).

Перша каватина «*Al dolce guidami castel natio*» розпочинається *cantabile* на 2/4 в F-dur. Її мелодія звучить на ріано, ніжно та надзвичайно наспівно. Вона побудована на поступовому русі фраз широкого дихання з використанням прикрас та пластичних і звивистих фігур. В експозиційній частині каватини присутнє приховане багатоголосся: мелодія великого діапазону будується секвенційно, на основі коротких ланок, її опорні тони розсереджені по різних регістрах, в результаті чого утворюється внутрішня поліфонія, яка отримує особливе значення. Мелодія каватини набуває багатства і багатобічності, ніби вбираючи до себе оркестрову партію (Хоффман, 2008: 68). Паралельно в оркестрі проводиться одна з основних тем увертюри, яка характеризує Річарда Персі. Вона виконує функцію ремінісценції – нагадування про прекрасні часи та мрії героїні про щастя.

Друга каватина Анни «*Cielo, a miei lunghi spasimi concedi alfin riposo...*» зберігає ремарку *cantabile* та розмір першої, але звучить вже в іншій тональності (G-dur). Вона має двочасну побудову і написана як кuartет за участю Анни, Персі, Сметона та Рошфора. В ньому партія Анни звучить, як молитва на два ріано, а три інші партії служать їй акордовим супроводом. Друга частина каватини (*Allegro*) розпочинається звучанням дзвонів на подвійному *forte*, які переходять в святковий марш в виконанні оркестру з винахідливою модуляцією до Es-dur (в цей момент за сюжетом в замку зустрічають нову королеву – Джейн сеймур). Зі слів Анни «*Suon festivo? Che fia?*» змінюється характер мелодії, а образ Анни відповідно набуває кардинальних трансформацій – від тихої зосередженості до яскравих емоційних спалахів (вони відбуваються, коли вона приходить до тями). В оркестрі в цей час поступово наростає напруження.

Особливо складним та пограничним з точки зору психологічного стану Анни стає останній розділ сцени «*Soria iniqua l'estrema vendetta*» (Moderato, Es-dur). Партія головної героїні тут позначена поміткою *con forza* та пронизана низхідними ходами, поєднуючими штрихи *legato* і *staccato*, з використанням мелізмів, висхідних стрибків на сексту та октаву і складних пасажів. Емоційний надриг Анни з кожною новою фразою ще більше посилюється і тримає в напрузі до самої останньої ноти. Тут мова героїні в деяких фрагментах плутана, вона часто повторює одні й ті ж фрази. Текст лібрето рясніє знаками оклику та вигуками.

Емоційні спалахи відчаю, печалі та радості Анни в обох каватинах, окрім певних інтонаційних структур та експресивних модуляцій, передаються також і за допомогою різноманітних композиторських ремарок, які визначають специфіку вокального інтонування, а саме а *piacere* (з задоволенням), *confusa* (розгублено), *tremante* (тремтіння), *colpita* (вдарити), *con orrore* (з жахом), *con forza* (з силою), *gettando un grido* (кидаючи крик), *atterrita* (налякано), *disperata* (відчайдушно), *e rinforza* (посилуючи), *come in visione*, *titubante* (вагаючись).

Висновки. Отже інтонаційні структури в опері Г. Доніцетті «Анна Болейн» мають свої індивідуальні особливості: ознаки *spianato*, *santo fiorito*, *santo declamato* виявляються по-різному і в різних поєднаннях. На противагу Дж. Россіні та В. Белліні в мелодіях Г. Доніцетті значно зростає роль декламації. Вона використовується не тільки в речитативних побудовах, а й упроводжується в *santo spianato* та *santo fiorito*. Всі три елементи *bel canto* вільно чергуються, плавно перетікають один в одного. Колоратура, що в більшості опер трактується Г. Доніцетті

як віртуозна вставка, інтонаційно та ритмічно контрастна з темою, в «Анні Болейн» виводиться композитором із самої теми, її мелодійних розспівів та фіоритур. Таким чином орнаментика виявляється «вплавленою» в мелодійну лінію арії і водночас ще більше скріплює мотиви між собою.

Крім того, для мелодійного стилю Г. Доніцетті є характерним балансування кантиленного та віртуозного стилів *bel canto*, що використовуються композитором відносно рівною мірою. В аріях важливим є не тільки віртуозна складова, але і те, про що говорить герой опери. Спостерігається взаємозворотна перехідність широкої кантилени до інтонаційно-виразних пасажів особливого вокально-інструментально-кolorатурного вигляду або до декламаційних зворотів. Це вказує на те, що в опері Г. Доніцетті переважає віртуозність, але є також властивим і посилення ролі мовної інтонації, яка, поєднуючись з іншими видами співу, сплавляє і зрощує їх між собою. За думкою І. Драч, це відображає процес подолання сталості окремих інтонацій-знаків та включення «персонажної інтонації», з характерною для неї рельєфністю мелодійного малюнку, що імітує мовний ритм та пластичний жест (Драч, 1998: 15). Також є характерною для раннього мелодійного стилю Г. Доніцетті композиційно-драматургічна важливість колоратур, що прикрашають мелодію арії; орієнтація композитора на витривалість співочого апарату, що дозволяє витримувати тривалий час ноти вкрай високого діапазону на гранично яскравих динамічних нюансах, а також на високу виконавську майстерність співака, якому однаково доступне виконання протяжних кантиленних мелодій і яскравих віртуозних прикрас, який має значний діапазон голосу і вміє співати в різних «манерах», який вільно володіє різними виконавськими нюансами, що дозволяли домогтися виразного, гостро-експресивного або ліричного проникливого звучання.

Таким чином, опера «Анна Болейн» своєю появою вказує на свідому спрямованість та оригінальність творчих пошуків Г. Доніцетті у цьому жанрі. Ставлення композитора до драматургії, форми, акторської гри, індивідуальна робота з інтонаційними структурами, відчуття гнучкості та багатобічності мелодійної лінії, звернення до мовних інтонацій, які доповнюють кантилену, підтверджують в Г. Доніцетті видатного майстра оперного жанру.

References:

1. Drach, I.S. (1990) Opernoe tvorcestvo V. Bellini i G. Donicetti v ital'janskoj muzykal'no-teatral'noj kul'ture jepohi romantizma (Operatic creativity of V. Bellini and G. Donizetti in the Italian musical and theatrical culture of the era of romanticism). Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Russian].
2. Kenigsberg, A.K. (2012) Rossini, Bellini, Donicetti : 24 ital'janskije opery pervoj poloviny XIX veka (Rossini, Bellini, Donizetti: 24 Italian operas of the first half of the 19th century). Spb. : SPbGPU [in Russian].
3. Korovina, A.F. (2017) Opera semiseria v evropejskom muzykal'nom teatre pervoj poloviny XIX veka : genezis i pojetika zhanra (Opera semiseria in the European musical theater of the first half of the XIXth century : the genesis and poetics of the genre). Candidate's thesis. Moskva [in Russian].
4. Muginshtejn, M.L. (2005) Hronika mirovoj opery. 1600 – 1850 (Chronicle of the world opera. 1600–1850.). Ekaterinburg : U-Faktorija pri uchastii izdatel'stva Gumanitarnogo universiteta [in Russian].
5. Hoffman, A.E. (2008) Fenomen bel'kanto pervoj poloviny XIX veka : kompozitorskoe tvorcestvo, ispolnitel'skoe iskusstvo i vokal'naja pedagogika (The bel canto phenomenon of the first half of the 19th century : composer creativity, performing arts and vocal pedagogy.). Moskva [in Russian].
6. Cherkashina, M.P (1986). Istoricheskaja opera jepohi romantizma : opyt issledovanija. (Historical opera of an era of romanticism : experience of a research). Kyiv. : Muz. Ukraina [in Russian].
7. Döhning, S. (1976) Die Wahnsinnsszene. Die «Couleur locale» in der Oper des 19. Jahrhunderts. Heinz Becker. Regensburg, S. 279–314 [in German].

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-32>

ВЗАЄМОДІЯ ЯК ФОРМА ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Тетяна Сухоребра,

кандидат юридичних наук, доцент,

завідувач кафедри права Вінницького торговельно-економічного інституту

Державного торговельно-економічного університету (Вінниця, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-2918-4574

suhorebra.t.i@gmail.com

Анотація. У положеннях наукової статті авторка сконцентрував увагу на з'ясуванні сутності взаємодії між органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, органами Національної поліції та громадськістю у питаннях забезпечення ефективності реалізації інституту адміністративної відповідальності у сфері охорони природи. Удосконалено визначення змісту поняття «взаємодія суб'єктів охорони навколишнього середовища» за допомогою доповнення категорію «безперервність». З'ясовано, що в системі суб'єктів охорони природи вагомим місцем належить органам місцевого самоврядування як органам, які перебувають у найтіснішому зв'язку із громадою, найкраще володіють інформацією щодо стану природних ресурсів на відповідній території, а також наявністю екологічних проблем. Визначено, що питання взаємодії також є невід'ємною частиною діяльності органів Національної поліції. Важливу роль відведено дослідженню громадського контролю у сфері охорони природи. Зроблено висновок про те, що при налагодженій взаємодії з органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, поліцією, громадські формування та громадяни можуть миттєво реагувати на порушення екологічного законодавства, вчасно ідентифікувати правопорушників та використовувати правові механізми впливу на них.

Ключові слова: форми взаємодії, органи місцевого самоврядування, місцеві державні адміністрації, правоохоронні органи, громадський контроль, адміністративні правопорушення у сфері охорони природи, адміністративна відповідальність.

INTERACTION AS A FORM OF NATURE PROTECTION ACTIVITY

Tatyana Sukhorebra,

Candidate of Law, Associate Professor,

Head of the Department of Law of the Vinnytsia Trade and Economic Institute

of the State Trade and Economic University (Vinnytsia, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-2918-4574

suhorebra.t.i@gmail.com

Abstract. In the provisions of the scientific article, the author focused on clarifying the essence of the interaction between the executive authorities, local self-government bodies, the National Police and the public in matters of ensuring the effectiveness of the implementation of the institute of administrative responsibility in the field of nature protection. The definition of the content of the concept of «interaction of environmental protection subjects» has been improved by adding the category «continuity». It was found that in the system of nature protection subjects, an important place belongs to local self-government bodies, as the bodies that are in the closest connection with the community, have the best information about the state of natural resources in the relevant territory, as well as the presence of environmental problems. It was determined that the issue of cooperation is also an integral part of the activities of the National Police. An important role is assigned to the research of public control in the field of nature protection. It was concluded that with established interaction with executive authorities, local self-government bodies, the police, public organizations and citizens can instantly respond to violations of environmental legislation, timely identify offenders and use legal mechanisms to influence them.

Key words: forms of interaction, local self-government bodies, local state administrations, law enforcement agencies, public control, administrative offenses in the field of nature protection, administrative responsibility.

Вступ. Сьогодні питання охорони природи є невід'ємною частиною існування суспільства. В багатьох країнах світу успішно освоюються нові методи щодо пізнання навколишнього середовища, подолання екологічної кризи. Це, вочевидь, є позитивним процесом. Проте, в аспекті описаних нами явищ вбачається за необхідне закликати громадськість до початку системного, раціонального осмислення правовідносин у сфері охорони природи і побудови відповідного категорійно-понятійного апарату. Актуальною можна назвати проблематику, пов'язану з роллю держави і права у створенні відповідних умов для охорони довкілля. Одним із ключових елементів забезпечення екологічної безпеки в нашій країні є наявність інституту адміністративної відповідальності. Саме застосування адміністративних заходів впливу найефективніше забезпечує належний рівень захищеності довкілля.

У напрямках подальшого розвитку інституту адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері охорони природи важливе місце слід відвести питанню взаємодії між органами виконавчої влади, органами місце-

вого самоврядування, правоохоронними органами та громадськістю. Характеризуючи функціональну компетенцію вищезазначених суб'єктів, можна із впевненістю говорити про важливу роль кожного з них.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні сутності взаємодії між органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, органами Національної поліції та громадськістю у питаннях забезпечення ефективності реалізації інституту адміністративної відповідальності за правопорушення природоохоронного характеру.

Відповідно до мети нами зосереджена увага на виконанні наступних **завдань**: охарактеризувати адміністративно-правові засади охорони природи; розкрити зміст поняття «взаємодія суб'єктів охорони навколишнього середовища» за допомогою доповнення категорію «безперервність»; здійснити аналіз компетенції суб'єктів охорони природи; визначити роль громадського контролю у сфері охорони довкілля; внести пропозицій щодо програми заходів з попередження та усунення адміністративних правопорушень у сфері охорони природи.

Матеріали і методи. Джерельну базу дослідження склали: нормативно-правові акти України; матеріали наукових праць провідних вітчизняних фахівців з даної проблематики (монографії, дисертації, наукові публікації в періодичних виданнях); електронні ресурси. Зокрема, деякі питання щодо визначення ознак, форм взаємодії в сфері охорони навколишнього середовища, окреслення системи суб'єктів охорони природи, а також забезпечення екологічної безпеки аналізувалися у працях таких вчених, як: В. І. Андрейцев, Г. І. Балюк, В. М. Комарницький, В. І. Курило, А. Р. Лещук, О. А. Малекі, С. С. Нешик, М. М. Сливка, Л. В. Хижня та інших.

Методологічна основа дослідження зумовлена, насамперед, сукупністю універсальних наукових принципів: об'єктивності, системності, всебічного вивчення проблеми. Під час дослідження застосовано такі наукові методи, як: а) загальнофілософські (діалектичний, позитивістський); б) загальнонаукові (аналіз, синтез, узагальнення, моделювання, системний); спеціально-наукові (спеціально-юридичні) методи (юридично-догматичний, порівняльно-правовий, нормативно-аналітичний, тлумачення чинного законодавства).

Результати та їх обговорення. В Україні формування правової політики у сфері охорони природи активізувало діяльність з розробки та прийняття необхідних нормативно-правових актів, а також заходів, що забезпечують раціональне використання природних ресурсів, оздоровлення навколишнього середовища. Однак, попри наявність значної кількості законодавчих актів, які регулюють питання охорони навколишнього середовища, їх норми містять численні суперечності й прогалини. Це, в свою чергу, не сприяє реалізації інституту адміністративної відповідальності в повній мірі, а суб'єкти таких правопорушень залишаються безкарними.

До того ж, у числі умов, що підводять подальший розвиток проблемних питань у сфері навколишнього середовища, є: – висока латентність екологічних правопорушень, причиною якої є недоліки у діяльності правоохоронних органів, що виражаються у несумлінному ставленні посадових осіб уповноважених державних органів до обов'язків виявлення та реєстрації протиправних діянь. За оцінками ряду фахівців, обліку піддається у середньому кожне двадцятье екологічне правопорушення; – відсутність у національному адміністративному законодавстві поняття «адміністративне екологічне правопорушення», що викликає труднощі при визначенні об'єкта правопорушення та підстав адміністративно-правової відповідальності за вчинення; – відсутність у законодавстві (наприклад, законі «Про охорону навколишнього природного середовища») правових норм, які передбачають види екологічних правопорушень, що негативним чином позначається на підвищенні ефективності кримінального та адміністративного законодавства, так як виникають проблеми при визначенні та розмежуванні складів адміністративних і кримінальних правопорушень, застосуванні заходів впливу. Закон «Про охорону навколишнього природного середовища» необхідно доповнити статтею, яка встановлює види екологічних правопорушень, а відповідно до них у галузевому природоресурсному законодавстві визначити коло правопорушень, стосовно особливостей природних об'єктів, виключивши правопорушення, які втратили свою значущість; – перелік адміністративних покарань за вчинення екологічних правопорушень містить такі види, як: попередження, адміністративний штраф, конфіскацію знаряддя вчинення або предмету адміністративного правопорушення і інші види (Sirant, 2021: 314-315).

Звідси зрозуміло, що на теперішній час адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері охорони природи не є ефективною. Види адміністративних стягнень, а переважно йдеться про штрафи, не компенсують тих збитків, які винні особи завдають довкіллю.

З метою зменшення кількості правопорушень у сфері охорони природи потрібні зміни в законодавстві України, норми якого поєднували приписи, заборони і дозволи в оптимальній комбінації, а також містили інструменти реалізації.

Доцільно також звернути увагу на необхідність взаємодії між органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, органами Національної поліції та громадськістю у питаннях забезпечення реалізації інституту адміністративної відповідальності за правопорушення природоохоронного характеру. У результаті запровадження результативного механізму взаємодії пришвидшиться процес виявлення екологічних правопорушень, притягнення винних осіб до відповідальності, а також покращення стану навколишнього природного середовища.

Як зазначає А. Р. Лещук, формами взаємодії органів місцевого самоврядування та органів внутрішніх справ, інших суб'єктів системи профілактики правопорушень слід вважати організаційно-правові способи та методи взаємовпливу, що мають зовнішнє вираження, юридичне закріплення та забезпечення нормами права, виявляються у їхній взаємоузгодженій діяльності, системно-комплексному характері відносин і зворотному зв'язку (Leshchukh, 2012: 198).

До основних ознак взаємодії в сфері охорони навколишнього середовища можемо віднести наступні: взаємодія як форма природоохоронної діяльності; наявність декількох суб'єктів; спільна мета; екологічна спрямованість діяльності; комплексний підхід до вирішення завдань; системність і спрямованість дій; узгодженість нормативно-

правової бази; інформованість суб'єктів взаємодії; своєчасність та оперативність у прийнятті узгоджених рішень; об'єднання сил та засобів для досягнення позитивного результату. На думку науковиці М. М. Сливки, взаємодія суб'єктів охорони навколишнього природного середовища – це врегульована нормами адміністративного права діяльність суб'єктів охорони навколишнього природного середовища, заснована на засадах взаємодопомоги та партнерства, зумовлена спільною метою і завданням та спрямована на забезпечення екологічної безпеки громадян і недопущення шкідливих впливів на довкілля (Слывка, 2018: 111-112). Розуміння нами взаємодії як певного процесу, ми цілком підтримуємо вищезазначене трактування. У довершення поняття «взаємодія суб'єктів охорони навколишнього середовища» лишень хотілось би додати категорію «безперервність». Оскільки питання у сфері охорони природи потребують щоденного вирішення, зокрема щодо покращення стану довкілля, своєчасного виявлення екологічних правопорушень, вжиття адміністративних заходів впливу до порушників, досягнення позитивного результату при вирішенні екологічних проблем.

У системі суб'єктів охорони природи важливе місце належить органам місцевого самоврядування. Як зазначає О. А. Малекі, в сучасних умовах глибоких ринкових перетворень та демократизації українського суспільства виважена екологічна політика держави, а особливо щодо великих міст, виступає важливою складовою частиною децентралізації влади та адміністративно-територіальної реформи в Україні. Ефективне розроблення і впровадження такої політики є невід'ємним елементом сталого розвитку місцевих громад (Maleki, 2019: 77). Про те, що органи місцевого самоврядування відіграють вагомую роль у вирішенні проблем з охорони довкілля, не викликає жодних сумнівів. До того ж, повноваження цих органів чітко визначені низкою нормативно-правових актів України.

Так, відповідно до ст. 15 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» (Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha: Zakon Ukrainy vid 25.06.1991 roku № 1264-XII) місцеві ради несуть відповідальність за стан навколишнього природного середовища на своїй території і в межах своєї компетенції: а) забезпечують реалізацію екологічної політики України, екологічних прав громадян; б) дають згоду на розміщення на своїй території підприємств, установ і організацій у порядку, визначеному законом; в) затверджують з урахуванням екологічних вимог проекти планів будови населених пунктів, їх генеральні плани та схеми промислових вузлів; г) видають (переоформлюють, видають дублікати, анулюють) дозволи на спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення у випадках, передбачених законом; д) затверджують місцеві екологічні програми; е) організують вивчення навколишнього природного середовища; є) створюють і визначають статус резервних, в тому числі й валютних, фондів для фінансування програм та інших заходів щодо охорони навколишнього природного середовища; з) забезпечують інформування населення про стан навколишнього природного середовища, функціонування місцевих екологічних автоматизованих інформаційно-аналітичних систем; и) організують роботу по ліквідації екологічних наслідків аварій, залучають до цих робіт підприємства, установи та організації, незалежно від їх підпорядкування та форм власності, і громадян; і) приймають рішення про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення та інших територій, що підлягають особливій охороні; ї) здійснюють контроль за дотриманням законодавства про охорону навколишнього природного середовища. Виходячи із такого широкого спектру повноважень органів місцевого самоврядування у сфері охорони природи, варто прийти до розуміння того, що саме ці органи перебувають у найтіснішому зв'язку із громадою, найкраще володіють інформацією щодо стану природних ресурсів на відповідній території, а також наявністю екологічних проблем.

Через місцеві органи влади найбільш предметно реалізується принцип гармонійного збалансованого розвитку, а через систему місцевого екологічного управління здійснюється політика охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки, підтримка екологічного балансу. На місцевому рівні найповніше поєднуються духовні й екологічні інтереси населення, культурні й екологічні традиції. Ось чому місцевим органам влади як управлінському механізму взаємодії суспільства та природи віддається пріоритет (Kurychenko, 2020: 227).

Згідно ст. 19 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» (Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha: Zakon Ukrainy vid 25.06.1991 roku № 1264-XII) виконавчі органи сільських, селищних, міських рад у галузі охорони навколишнього природного середовища в межах своєї компетенції: а) здійснюють реалізацію рішень відповідних рад; б) координують діяльність підприємств, установ та організацій, розташованих на території відповідно села, селища, міста, незалежно від форм власності та підпорядкування; в) організують розробку місцевих екологічних програм; д) затверджують за поданням обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, а на території Автономної Республіки Крим – органу виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань охорони навколишнього природного середовища для підприємств, установ та організацій ліміти використання природних ресурсів, за винятком ресурсів загальнодержавного значення, ліміти скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, за винятком скидів, що призводять до забруднення природних ресурсів загальнодержавного значення або навколишнього природного середовища за межами відповідно села, селища, міста; е) організують збір, переробку, утилізацію і захоронення відходів на своїй території; є) формують і використовують місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища у складі місцевих бюджетів; ж) погоджують поточні та перспективні плани роботи підприємств, установ та організацій з питань охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів; з) забезпечують систематичне та оперативне інформування населення, підприємств, установ, організацій та громадян про стан навколишнього природного середовища, захворюваності населення; и) організують екологічну освіту та екологічне виховання громадян; і) приймають рішення про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення.

Виходячи із широкого спектру повноважень органів місцевого самоврядування у сфері охорони природи, варто прийти до розуміння того, що саме ці органи перебувають у найтіснішому зв'язку із громадою, найкраще володіють інформацією щодо стану природних ресурсів на відповідній території, а також наявністю екологічних проблем.

Питання взаємодії також має бути невід'ємною частиною діяльності місцевих державних адміністрацій. Зокрема, С. С. Нешик, аналізуючи вплив органів місцевого самоврядування на покращення екологічної ситуації в регіоні, вказує, що однією з важливих проблем, які необхідно в подальшому вирішити, є налагодження конструктивної взаємодії між органами місцевого самоврядування та місцевими державними адміністраціями у сфері здійснення природоохоронних заходів. Водночас ефективність їх реалізації залежатиме від повноти та досконалості правового регулювання відповідного статусу та компетенції згаданих органів, удосконалення порядку делегування повноважень, уточнення обсягів їх компетенції на рівні як базових законів України «Про місцеве самоврядування в Україні» і «Про місцеві державні адміністрації», так і спеціальних законодавчих актів, які передбачають реалізацію згаданої компетенції в окремих сферах, їх гармонізацію між собою (Neshyk, 2005).

Поряд із цим, обов'язковим видається доповнення про те, що органи місцевого самоврядування, реалізуючи функції із охорони навколишнього природного середовища, використовують у своїй діяльності сили і засоби правоохоронних органів. Звідси, Національна поліція як центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку (Pro Natsionalnu politsiuu: Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 roku № 580-VIII), здійснює широкий комплекс заходів щодо виявлення та припинення правопорушень екологічного законодавства, а також застосування профілактичних заходів із недопущення подібних проявів.

Так, для прикладу, посадові особи органів Національної поліції мають право складати протоколи про адміністративні правопорушення за наступними статтями (Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia vid 07.12.1984 roku № 8073-X) ст. 46-1 «Порушення вимог режиму радіаційної безпеки в місцевостях, що зазнали радіоактивного забруднення», ст. 88-1 «Порушення порядку придбання чи збуту об'єктів тваринного або рослинного світу, правил утримання диких тварин у неволі або в напіввільних умовах», ст. 89 «Жорстоке поводження з тваринами»). Окрім того, згідно ст. 259 КУпАП (Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia vid 07.12.1984 roku № 8073-X) при вчиненні лісопорушень, порушень правил полювання, правил рибальства і охорони рибних запасів та інших порушень законодавства про охорону і використання тваринного світу, якщо особу порушника не може бути встановлено на місці порушення, працівники державної лісової охорони, а в лісах колективних сільськогосподарських підприємств – працівники лісової охорони зазначених підприємств, уповноважені на те посадові особи органів, які здійснюють державний нагляд за додержанням правил полювання, органів рибоохорони, посадові особи інших органів, які здійснюють державний контроль за охороною і використанням тваринного світу, працівники служб охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також поліцейські можуть доставляти осіб, які вчинили ці правопорушення, у поліцію чи в приміщення виконавчого органу сільської, селищної ради. Доставлення порушника може провадитись також членами громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону, громадськими інспекторами охорони природи, громадськими мисливськими інспекторами, громадськими інспекторами органів рибоохорони та громадськими лісовими інспекторами.

Також Національна поліція уповноважена здійснювати адміністративне затримання особи при порушенні нею правил полювання, рибальства і охорони рибних запасів та здійсненні інших порушень законодавства про охорону і використання тваринного світу.

Про забезпечення екологічної безпеки, охорону природних ресурсів органами внутрішніх справ йдеться у Законі України «Про Національну поліцію» (Pro Natsionalnu politsiuu: Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 roku № 580-VIII). Зокрема, відповідно до ст. 23 Закону (Pro Natsionalnu politsiuu: Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 roku № 580-VIII) поліція відповідно до покладених на неї завдань: 1) здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень; 2) виявляє причини та умови, що сприяють вчиненню адміністративних правопорушень, вживає у межах своєї компетенції заходів для їх усунення; 3) вживає заходів з метою виявлення адміністративних правопорушень; припиняє виявлені адміністративні правопорушення. За аналогією такі аспекти діяльності поліції можна віднести до сфери охорони природи.

Натомість В. М. Комарницький, і М. І. Єрофеев зазначають, що в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» (Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovysheha: Zakon Ukrainy vid 25.06.1991 roku № 1264-XII) не згадується про Національну поліцію як орган, що виконує екологічну функцію. І цю прогалину, на їх думку, необхідно усунути шляхом внесення відповідних змін до Закону (Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovysheha: Zakon Ukrainy vid 25.06.1991 roku № 1264-XII). Науковці пропонують доповнити Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovysheha: Zakon Ukrainy vid 25.06.1991 roku № 1264-XII) статтею, що визначає компетенцію Національної поліції у галузі охорони навколишнього природного середовища. В цій статті, зокрема має йтися про такі повноваження Національної поліції як: організація рятувальних, охоронних, контрольних заходів на територіях, де виникли надзвичайні екологічні ситуації; вживання заходів з метою припинення виявлених кримінальних та адміністративних екологічних правопорушень; здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень у галузі охорони довкілля; здійснення, у випадках, визначених законом, провадження у справах про адміністративні правопорушення у галузі охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки, прийняття рішення про застосування адміністративних стягнень та забезпечення їх виконання;

вживання заходів з запобігання порушенням вимог законодавства про охорону тваринного і рослинного світу у парках, скверах, зелених зонах населених пунктів; організація взаємодії з державними органами, що здійснюють контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища та ін. (Komarnytskyi, Yerofeiev, 2017: 155).

Сьогодні ні в кого не виникає сумніву щодо необхідності формулювання і закріплення в діючому законодавстві України напрямків діяльності правоохоронних органів у сфері охорони природи. Такі законодавчі зміни лише сприятимуть популяризації природоохоронного іміджу поліції.

Окрім того, органи місцевого самоврядування та місцеві державні адміністрації повинні звертатись до правоохоронних органів не тільки у випадках миттєвого реагування на правопорушення екологічного законодавства, а й запрошувати їх представників на пленарні засідання, де вирішуються питання: земельних відносин; надання дозволу на спеціальне використання природних ресурсів; встановлення правил користування водозабірними спорудами; боротьби зі стихійним лихом, епідеміями, епізоотіями, які передбачають за їх порушення адміністративну відповідальність; прийняття рішень про віднесення лісів до категорії захисності; прийняття рішень щодо організації територій і об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення та інших територій, що підлягають особливій охороні. Саме у такій взаємодії можуть прийматися ефективні нормативно-правові акти екологічного спрямування, а також розроблятися спільні природоохоронні заходи.

Забезпечення ефективності застосування заходів адміністративної відповідальності пов'язується із оптимізацією існуючої системи громадського контролю. Засоби громадського контролю не мають конкурувати з засобами юридичної відповідальності, що застосовуються суб'єктами владних повноважень, а мають їх доповнювати, забезпечуючи досягнення виконання надзвичайно важливого для українського суспільства завдання – розбудови механізму діяльності публічної служби на засадах прозорості, об'єктивності прийняття управлінських рішень, що кінцевим своїм результатом має належний рівень реалізації прав та законних інтересів людини як головний вектор розвитку сучасної держави (Khyzhnia, 2020: 155).

Найважливіша роль громадського контролю у сфері охорони природи полягає в активному і швидкому вирішенні проблем довкілля, миттєвому реагуванні на правопорушення екологічного законодавства, усуненні та попередженні причин і умов вчинення цих правопорушень, а також коригуванні виявлених відхилень при реалізації інституту адміністративної відповідальності.

Суб'єктами громадського контролю передусім виступають окремі громадяни (як правило, від імені громадськості) та об'єднання громадян (суспільні об'єднання, політичні партії, професійні союзи, молодіжні та інші громадські організації, органи самоорганізації населення, трудові колективи, збори громадян за місцем проживання). При цьому їхні контрольні повноваження, як правило, не мають юридично-владного змісту, відповідно рішенням громадських організацій за результатами перевірок притаманний рекомендаційний характер (Hladun, 2005: 118). Дуже часто на практиці громади стикаються із порушеннями природоохоронного законодавства, негативними проявами впливу на природне середовище підприємствами, індивідуальними господарствами чи фізичними особами, на які не мають можливості оперативно подіяти чи запобігти. Однак, при налагодженій взаємодії з органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, поліцією, громадські формування та громадяни можуть миттєво реагувати на порушення екологічного законодавства, вчасно ідентифікувати правопорушників та використовувати правові механізми впливу на них.

За рахунок більш тісної комунікації та взаємодії між вищезазначеними суб'єктами також забезпечується просвітницька робота з людьми, які проживають на відповідній території, щодо питань запобігання і попередження вчиненню нових правопорушень у сфері охорони природи.

Як недолік окремі автори відмічають недостатній рівень результативності щодо взаємодії громадськості з місцевими органами самоврядування та поліцією у сфері охорони навколишнього природного середовища, що обумовлений наступними чинниками: 1) частина представників організацій, громадських активістів, створюючи резонансний фон, спонукають органи державної влади до розв'язання лише окремих екологічних завдань. Втім, якщо застосовуються неконструктивні методи і маніпуляції, бракує фахової аргументації, то це веде до дискредитації інших представників екологічної громадськості; 2) спостерігається тенденція до монополізації цієї сфери окремими громадськими організаціями, які діють «від імені усієї громадськості», та «статичності» екологічного громадського середовища в умовах обмеженості кадрово-організаційних та фінансових ресурсів; 3) у профільних органах державної влади, відповідальних за екологічну політику, спостерігається пришвидшена зміна кадрового складу, їм бракує фахової підготовки, що негативно позначається на цілісності формування та якості реалізації державної політики в екологічній сфері. Ризики прийняття хибних рішень та їх небезпечних наслідків можуть збільшуватися, оскільки часто ігноруються ґрунтовні експертні висновки науковців, суспільний інтерес, громадська думка; 4) громадські організації, здатні артикулювати інтереси суспільства, місцевих громад, та, водночас, на фаховому рівні представляти суспільні інтереси при взаємодії з органами державної влади, здебільшого не справляють відчутного впливу на формування порядку денного державної екологічної політики. В екологічній сфері, як і в інших сферах, при остаточному прийнятті рішень переважно не враховуються громадська думка та результати консультацій з громадськістю та наукою; 5) потенційно широка ніша для розвитку потужних екологічних («зелених») політичних партій, з представництвом в парламенті та в органах виконавчої влади, в Україні не заповнена, оскільки не діють політичні та соціальні «ліфти», а запит на «зелену демократію» в політичному процесі є поверхневим; 6) формування державної екологічної політики та реалізація її завдань на всіх рівнях часто ґрунтується не на пріоритеті національних інтересів та екологічної безпеки, а на групових (корпоративних) інтересах (Vzaiemodiiia hromadskosti z orhanamy derzhavnoi vlady v ekolohichnii sferi: otsinka suchasnoho stanu. Analitychna zapyska).

Усе вищезазначене надає нам розуміння того, що програми заходів щодо попередження та усунення адміністративних правопорушень у сфері охорони природи повинні бути комплексними. Як приклад, ступінь зниження негативної дії будівельного комплексу на елементи навколишнього середовища залежить від діяльності всіх територіальних органів, які виконують природоохоронні функції відповідно до таких напрямів: 1) проведення поточного екологічного контролю (виписки розпоряджень) і контроль за його виконанням; 2) контроль за реалізацією екологічних програм; 3) контроль за виконанням зобов'язань відповідно до міжнародних конвенцій; 4) контроль за достовірністю відомостей про викиди, скидання і розміщення відходів, що подаються підприємствами, які забруднюють навколишнє середовище, і контроль за нарахуванням, переліком і використанням екологічних платежів; 5) стягнення санкцій за забруднення і інші види екологічних порушень; 6) проведення екологічної експертизи; 7) збереження природного середовища на території заповідників, національних парків (Zubko, 2013: 76). У цій частині посилення ролі взаємодії між суб'єктами охорони природи визначається фундаментальною умовою сучасного суспільства.

Висновки. Отже, від того, наскільки ефективно налагоджена взаємодія між органами виконавчої влади, місцевого самоврядування, правоохоронними органами, громадськими формуваннями та громадянами, залежить охорона навколишнього середовища у відповідному регіоні та авторитет вищезазначених суб'єктів.

References:

1. Vzaiemodiia hromadskosti z orhanamy derzhavnoi vlady v ekolohichnii sferi: otsinka suchasnoho stanu [Interaction of the public with state authorities in the environmental sphere: assessment of the current state]. *Analitychna zapyska*. Retrieved from: <http://www.niss.gov.ua/articles/1435/> [in Ukrainian].
2. Hladun, Z. S. (2005). Derzhavna polityka okhorony zdorovia v Ukraini (administratyvno-pravovi problemy formuvannya i realizatsii) [State health care policy in Ukraine (administrative and legal problems of formation and implementation)] : monohrafiia. Ternopil, 460 [in Ukrainian].
3. Zubko, K. Yu. (2013). Ekolohichni monitorynh yak zasib zapobihannya ta usunennia Nehatyvnoho vplyvu budivelnoi industrii. [Environmental monitoring as a means of preventing and eliminating the negative impact of the construction industry]. *Investysii: praktyka ta dosvid*, № 13, 73-77 [in Ukrainian].
4. Kyrychenko, Yu. M. (2020). Povnovazhennia orhaniv mistsevoho samovriaduvannya u sferi okhorony navkolyshnoho pryrodnoho sere dovyscha [Powers of local self-government bodies in the field of environmental protection]. *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal*, № 2, 226-229. doi: 10.32782/2524-0374/2020-2/58 [in Ukrainian].
5. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [Code of Ukraine on administrative offenses] vid 07.12.1984 roku № 8073-X. Retrieved from: [in Ukrainian].
6. Komarnytskyi, V. M., Yerofeiev, M. I. (2017). Politseiske zabezpechennia ekolohichnoi bezpeky: pravovi pytannia [Police enforcement of ecological security: legal issues]. *Visnyk LDUVS im. E. O. Didorenka*, № 1(77), 151-158 [in Ukrainian].
7. Leshchukh, A. R. (2012). Diialnist orhaniv mistsevoho samovriaduvannya u sferi profilaktyky administratyvnykh pravoporushen: orhanizatsiino-pravove zabezpechennia [Activities of local self-government bodies in the field of prevention of administrative offenses: organizational and legal support]: monohrafiia. Lviv, 292 [in Ukrainian].
8. Maleki, O. A. (2019). «Dorozhnia karta» modernizatsii systemy zabezpechennia ekolohichnoi bezpeky velykykh mist Ukrainy [«Road map» of the modernization of the system of ensuring environmental safety of large cities of Ukraine]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: Derzhavne upravlinnia*, № 5, том 30 (69), 74-78. doi: 10.32838/2663-6468/2019.5/13 [in Ukrainian].
9. Neshyk, S. S. (2005). Vplyv orhaniv mistsevoho samovriaduvannya na pokrashchennia ekolohichnoi sytuatsii v rehioni [The influence of local self-government bodies on improving the ecological situation in the region]. *Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka*, № 2. Retrieved from: <http://academy.gov.ua/ej/ej2/txts/region/05nssesr.pdf> [in Ukrainian].
10. Pro Natsionalnu politsiiu: Zakon Ukrainy [About the National Police: Law of Ukraine] vid 02.07.2015 roku № 580-VIII. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady*, № 40-41, 379 [in Ukrainian].
11. Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho sere dovyscha: Zakon Ukrainy [On environmental protection: Law of Ukraine] vid 25.06.1991 roku № 1264-XII. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, № 41, 546 [in Ukrainian].
12. Sirant, M. M. (2021). Administratyvno-pravova kharakterystyka diialnosti orhaniv publichnoi vlady shchodo zabezpechennia ekolohichnoi bezpeky v umovakh hlobalizatsii nykh vyklykiv [Administrative and legal characteristics of the activities of public authorities regarding the provision of environmental safety in the context of globalization challenges]. *Doktorska dysertatsiya*. Lviv, 509 [in Ukrainian].
13. Clyvka, M. M. (2018). Vzaiemodiia subiektiv okhorony navkolyshnoho pryrodnoho sere dovyscha (administratyvno-pravovyi aspekt) [Interaction of subjects of environmental protection (administrative and legal aspect)]. *Kandydatska dysertatsiya*. Lviv, 214 [in Ukrainian].
14. Khyzhnia, L. V. (2020). Administratyvna vidpovidalnist za vchynennia pravoporushen u sferi zakhystu dovkillia v Ukraini [Administrative responsibility for committing offenses in the field of environmental protection in Ukraine]. *Kandydatska dysertatsiya*. Zaporizhzhia, 263 [in Ukrainian].

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-33>

КОМПОНЕНТНО-СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ ЕМОЦІЙНОЇ СТІЙКОСТІ В МУЗИЧНО-ВИКОНАВСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ ДИТЯЧОЇ МУЗИЧНОЇ ШКОЛИ

Тан Чжун,

*аспірант кафедри хореографії та музично-інструментальної підготовки
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (Суми, Україна)*

ORCID ID: 0000-0002-0082-4814

tanczun@gmail.com

Анотація. У статті розкривається проблема формування емоційної стійкості в учнів дитячої музичної школи. В даному аспекті автор здійснює компонентно-структурний аналіз досліджуваного утворення й виокремлює такі компоненти: мотиваційно-вольовий; інформаційно-діяльнісний; емоційно-персональний. Доведено, що мотиваційно-вольовий компонент має стимулюючий вплив на ефективність процесу вдосконалення виконавської та розумової діяльності учнів; інформаційно-діяльнісний забезпечує накопичення учнями необхідних знань, умінь і навичок, умінь відтворювати музичний образ у сценічних умовах, що необхідно для формування емоційної стійкості в музично-інтерпретаційній діяльності; емоційно-персональний – виявляє в учнів зовнішні та внутрішні чинники досліджуваного феномену, здатність до самооцінки та рефлексії музично-інтерпретаційної діяльності, здатність до корекції власного психічного та емоційного стану на сцені, орієнтований на саморозвиток та подальше професійне зростання. Методологічну основу дослідження становлять діалектична та системна методології, що застосовуються в області педагогічних досліджень. Використано загальнонаукові та логічні методи аналізу, синтезу, індукції і дедукції, історичного і компаративістського дослідження проблеми. Предметом подальших досліджень у цьому напрямі може бути вивчення умов формування та розвитку стресового та адаптаційного потенціалу емоційної стійкості. Ми припускаємо наявність тісних кореляцій між рівнем емоційної стійкості та ефективністю подолання емоційних зривів, стійкість у цьому випадку буде свідчити про вираженість стресу та адаптаційні можливості особистості.

Ключові слова: емоційна стійкість, емоції, виконавська діяльність, учні дитячої музичної школи, компонентна структура, мотиваційно-вольовий компонент, інформаційно-діяльнісний компонент, емоційно-персональний компонент.

COMPONENT-STRUCTURAL ANALYSIS OF EMOTIONAL STABILITY IN THE MUSIC-PERFORMING ACTIVITIES OF CHILDREN'S MUSIC SCHOOL STUDENTS

Tang Zhong,

*Postgraduate Student at the Department of Fine Arts, Musicology and Cultural Studies
of the Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko (Sumy, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0002-0082-4814

tanczun@gmail.com

Abstract. The article reveals the problem of the formation of emotional stability in students of a children's music school. In this aspect, the author carries out a component-structural analysis of the studied formation and singles out the following components: motivational-volitional; information and activity; emotional and personal. It has been proven that the motivational and volitional component has a stimulating effect on the effectiveness of the process of improving students' executive and mental activity; informational and activity ensures that students accumulate the necessary knowledge, skills and abilities, the ability to reproduce a musical image in stage conditions, which is necessary for the formation of emotional stability in musical and interpretive activities; emotional and personal – reveals in students the external and internal factors of the studied phenomenon, the ability to self-evaluate and reflect on musical-interpretive activities, the ability to correct one's own mental and emotional state on stage, focused on self-development and further professional growth. The methodological basis of the research is dialectical and systemic methodologies used in the field of pedagogical research. General scientific and logical methods of analysis, synthesis, induction and deduction, historical and comparative research of the problem are used. The subject of further research in this direction may be the study of the conditions for the formation and development of the stress and adaptation potential of emotional stability. We assume the presence of close correlations between the level of emotional stability and the effectiveness of overcoming emotional disruptions, stability in this case will indicate the severity of stress and adaptive capabilities of the individual.

Key words: emotional stability, emotions, executive activity, children's music school students, component structure, motivational-volitional component, informational-active component, emotional-personal component.

Вступ. Структура емоційної стійкості характеризується складністю, яка, з одного боку, зумовлена багатогранністю будови цього психічного утворення, а з іншого – різноманітністю факторів, що впливають на процес його формування та прояву.

Емоції (від лат. *emovere* – хвилюю, збуджую) – особливий клас психічних процесів і станів (людей і тварин), пов'язаних з інстинктами, потребами, мотивами, що відображені у формі безпосереднього переживання (задоволення, радості, страху тощо), значущі для особистості явища та ситуації, що мають істотний вплив на організацію її життєдіяльності. Емоції, супроводжуючи практично кожен прояв активності суб'єкта, є одним з основних механізмів внутрішньої регуляції психічної діяльності та поведінки, спрямованих на задоволення актуальних потреб. Термін «стійкість» походить від прикметника «стабільний» і означає:

– емоційні: емоційна оцінка ситуації, емоційне попередження перебігу та результату дії; емоції та почуття, що переживаються в цій ситуації, емоційні переживання особистості (емоційні установки, образи, минулий досвід, що виник у подібних ситуаціях);

– неемоційні: спрямованість особистості, її потреби і мотиви, воля, знання, уміння, навички, тип нервової системи тощо [там само].

П. Зільберман, трактуючи емоційну стійкість як адаптацію до емоційно значущої ситуації, розрізняє дві фази:

– стадія емоційної реактивності, що характеризується вегетативними змінами, що відбуваються в організмі під впливом емоційного впливу;

– етап емоційної адаптації до змін вегетатики, що відбуваються в організмі. Його значення полягає в пригніченні вегетативних зрушень і саморегуляції, спрямованій на підтримку відповідної поведінки (Zil'berman, 1982: 14).

В. Корольчук, у своїй праці «Психологія стресостійкості особистості» дає такі визначення емоційної стійкості:

– емоційна стійкість – це, з одного боку, несприйнятливність до негативних емоційних чинників, які деструктивно діють на психіку людини, а з іншого – здатність особистості контролювати та обмежувати астеничні емоції, що сприяє ефективній діяльності її окремих видів;

– емоційна стійкість – це властивість особистості, яка є її характерною рисою в процесі виконання стресової діяльності, механізми якої в процесі злагодженої взаємодії сприяють успіху в реалізації поставлених завдань;

– емоційна стійкість – це стійка властивість особистості, яка сприяє ефективності діяльності в екстремальних умовах (Kogol'chuk, 2009: 21–22).

Дослідження М. Кудінової (Kudinova, 2016) доводять, що емоційна стійкість, як утворення особистості, являє собою єдність компонентів: мотиваційного, емоційного, вольового, інтелектуального. Отже, у нашому дослідженні емоційна стійкість учнів ДМШ, як готовність до концертно-інтерпретаційної діяльності представлена єдністю трьох компонентів: мотиваційно-вольового; інформаційно-діяльничого; емоційно-персонального. Розглянемо їх докладніше.

Мотиваційно-вольовий компонент. Сила мотивів багато в чому визначає емоційну стійкість. Таким чином, одна й та сама людина може проявляти різний ступінь досліджуваної сформованості залежно від того, які мотиви спонукають її діяти. Змінивши мотивацію, можна збільшити (або знизити) свою емоційну стабільність. Емоційна стійкість залежить від ставлення людини до явищ дійсності, від її індивідуального світогляду. Одне й те саме явище, залежно від того, яке місце воно займає в рейтингу людських цінностей, по-різному впливає на її психічний стан.

У зв'язку з різним ставленням людини до явищ дійсності психіка виступає також і як селектор зовнішніх впливів – вибірково сприймає одні й ігнорує інші. Відношення людини до дійсності визначається насамперед змістом і грандіозністю її потреб, силою прагнення до успіху, самовдосконалення, рівнем вимог, важливістю цілей, які вона ставить перед собою, роллю, яку б хотіла виконувати суспільстві, виходячи з оцінки своїх здібностей, віри в свої сили.

Цей компонент виражається у свідомій саморегуляції дій і пристосуванні їх до вимог ситуації. Діяльність людини, крім впливу на зовнішні об'єкти, спрямована також на організацію самої діяльності. Суть вільної поведінки полягає в умінні підпорядковувати свої дії провідним мотивам, перспективним планам і завданням, які впливають з адекватної оцінки ситуації. Водночас, безвольність проявляється в неорганізованості, що ставить людину в умови постійного браку часу, що в свою чергу призводить до хронічної напруги.

На думку П. Фресса і Ж. Піаже, емоційна ситуація може виникнути і при надмірній мотивації по відношенню до реальних здібностей людини. Отже, емоційні ситуації залежать від невідповідності між мотивацією та здібностями, які викликають різні емоції. П. Фресс (Fraisse, 2005) класифікує емотогенні ситуації, наголошуючи на психофізіологічних особливостях, які впливають на емоційну реакцію людини. Його дослідження дозволили замислитися над проблемою розвитку емоційної стійкості музикантів-виконавців з точки зору психофізіологічних особливостей особистості та емоційних ситуацій, що виникають у процесі їх професійної виконавської діяльності, які характеризуються:

- новизною ситуації;
- незвичайністю ситуації;
- несподіваністю ситуації;
- надмірній мотивації.

Музикант, виступаючи на публіці, завжди стикається з новизною і непередбаченістю ситуації. Він не може передбачити реакцію глядачів на його концертний виступ. Сама сцена та навколишнє середовище створюють хвилювання та стрес, оскільки концертний виступ часто відбувається у незнайомому місці та передбачає спілкування з малознайомими людьми. Незвичайність ситуації музиканта-виконавця полягає в невизначеності самого процесу виконання музичного твору, того, наскільки правильно він буде поданий слухачам. Окрім цього, музиканта-виконавця завжди супроводжує й раптовість ситуації. Під час виступу можливі різні непередбачені моменти, як з боку самого виконавця (погане самопочуття), так і з боку глядачів і сцени (освітлення, вимкнений мікрофон, неадекватна реакція залу тощо). Також, надмірна мотивація виконавця виникає внаслідок невідповідності обставин, які

перешкоджають його діяльності. Такі ситуації можуть виникати в три періоди: перед виступом (репетиційний період), під час і після виступу. Це хвилювання, страх, перезбудження, що супроводжуються вегетативними психофізіологічними симптомами. Надмірна мотивація може проявлятися в соціальній поведінці, фрустрації і в процесі виникнення конфліктів. Музиканти часто беруть участь у конкурсах, де змагаються з іншими артистами. У цьому випадку характерні реакції та хвилювання, які часто призводять до дисбалансу, особливо в моменти, коли виступ відбувається в присутності сильніших супротивників, що призводить до порушення постуральних і психологічних функцій тіла.

Надмірна мотивація музиканта-виконавця має особливе значення у випадку фрустрації, яка виникає, коли фізична, соціальна або уявна перешкода заважає або перериває дії на шляху до мети. Старі і нові мотивації матеріалізуються у всіх типах емоційних реакцій: агресії, відступі, регресії. Конфлікт, як джерело емоцій, впливає на пошук правильного рішення разом із фрустрацією, посилюючи мотивацію. Емоційні ситуації, що виникають під час музичного виступу, можна поділити за рівнем значущості: ситуації з високим ступенем емоційного відгуку та ситуації з низьким рівнем. Найважливішими є ситуації, які суттєво впливають на психофізіологічний стан музиканта і, разом з тим, на весь процес його виконавської діяльності. Емоційна реакція музиканта важлива, оскільки це комплексна реакція, яка включає як емоційні, так і психофізіологічні механізми організму.

Як зазначає Т. Кремешна, відсутність сумнівів у досягненні мети, відчуття впевненості в собі, емоційна стійкість і здатність виконувати діяльність на високому рівні ґрунтуються насамперед на досвіді та знаннях (Kremeshna, 2008: 53). У зв'язку з цим, другим компонентом досліджуваної якості у сфері музично-інтерпретаційної діяльності учнів ДМШ став інформаційно-діяльнісний. Даний компонент спрямований на розвиток розумових процесів, музичної пам'яті, художнього сприйняття, логіки та образного мислення в процесі побудови плану інтерпретації виконуваних музичних творів, а відтак уміння здійснювати музично-інтерпретаційну діяльність на високому рівні.

Інформаційно-діяльнісний компонент забезпечує наявність системи знань про художньо-теоретичний зміст, що забезпечує ефективність музичної освіти учнів, інформує майбутнього виконавця про специфіку та функції музично-операційної діяльності, визначає рівень творчого розвитку учнів та їх готовність до концертної діяльності. З точки зору аналізу інформаційно-діяльної складової, особливого значення набуває оволодіння учнями ДМШ комплексом культурологічних і музично-теоретичних знань, наявність новітніх музично-інтерпретаційних умінь і навичок, здатність відтворювати музичний образ у складних та непередбачуваних умовах концертного виступу.

У контексті музично-інтерпретаційної діяльності інформаційно-діяльнісний компонент регламентує конкретні знання про біографії композиторів різних епох, стилів і жанрів; історію створення різноманітних музичних творів; знання про особливості різних історичних епох; музичні стилі та жанри; виконавчі школи; засоби музичної виразності та акторську техніку, що дозволяють відтворити музичний художній образ завдяки використанню накопиченого арсеналу музично-теоретичних знань.

У колах виконавців і митців для позначення рівня інформованості та активності виконавця використовуються терміни «досвідчений виконавець», «глибокий музикант», «інтелектуальна гра». Ці поняття відображають свідомість особистості в практичному (виконавському) і теоретичному (художньому) аспекті.

Насправді не можна оцінювати виконавця виключно з точки зору механічної реалізації музичного матеріалу, оскільки мистецтво інтерпретації має притаманний естетичний характер, образний зміст, який необхідно розшифрувати, зрозуміти, та донести до слухачів закладений в музичному творі зміст. Останнім часом сучасні композитори та виконавці створюють творчий тандем у письмовій формі та реалізують творчий задум зі звуком, у якому виконавець стає співавтором або виконавцем автора музики. Такі творчі зв'язки свідчать про те, що інтерпретаційна діяльність нерозривно пов'язана із задумом композитора, а популярність композитора напряму залежить від концертної та інтерпретаційної майстерності, інтелектуальних здібностей та високої естетичної ерудиції виконавця.

У процесі аналізу інформаційно-діяльного компонента ми визначаємо ряд компетенцій, якими повинен володіти музикант-виконавець:

- уміння адекватно використовувати знання в галузі історії музики, національної культури, розвитку музичних стилів і жанрів;
- уміння виявляти закономірності і тенденції розвитку мистецьких шкіл у різних країнах;
- уміння аналізувати музичні форми виконуваних творів;
- уміння порівнювати стилі виконання різних інтерпретаторів чи творчих колективів;
- збагачення власного музичного репертуару;
- виявлення інтересу до світових подій у сфері фортепіанної музики та музичної культури;
- розуміння та адекватне сприйняття мови музичного інтонування;
- розвинене художнє мислення (внутрішній слух та організація часу);
- розвинена музична пам'ять (мелодична, фактурна, моторна, артикуляційна тощо);
- вільне володіння технікою ігровим та апаратом, достатнім арсеналом музичних та технічних засобів виразності;
- оволодіння нотною грамотою, прийомами читання нот з аркуша;
- оволодіння технікою імпровізації, гармонізації мелодій та підбору по слуху.

Ми визначили основні компетентності учнів, необхідні для ефективного здійснення музично-інтерпретаційної діяльності, але цей перелік можна змінювати та доповнювати, оскільки гра на музичному інструменті – це творчий процес, який передбачає індивідуальний підхід до кожної людини з точки зору естетичного смаку, потреб та цілей самореалізації в музично-інтерпретаційній діяльності.

Враховуючи специфіку навчання учнів у дитячій музичній школі, вважаємо за доцільне закладати в налагодженому процесі формування інформаційно-діяльні елементи: підготовчий, ціннісно-пізнавальний, технологічний, активно-педагогічний, концертно-показовий.

Формування знань інформаційно-діяльного компонента відбувається на всіх етапах реалізації, але в цьому сенсі більшого значення набуває когнітивна фаза. На цьому етапі формується позиція мистецтвознавця, завдяки якій музичні твори стають джерелом конкретної інформації та інструментом узагальнення художніх усвідомлень конкретної історичної доби.

Пізнавальний процес відображає важливу роль у формуванні естетичного пізнання через усвідомлення взаємодії та синтезу мистецтва. У пізнавальній фазі визначається зміст діяльності, що активізує важливі функції творчої особистості (аксіологічну, евристичну, креативну, навчальну, комунікативну тощо), які дають змогу встановити комунікаційні відносини між творами мистецтва та учнями. Когнітивна фаза стає основним процесом формування теоретичних знань, які є концептуальною основою подальшої діяльності. Тому ми вважаємо, що пізнання історії та розвитку фортепіанної виразності, творчості митців тощо стає важливим етапом творчої та практичної роботи учнів дитячих музичних шкіл.

Таким чином, інформаційно-діяльнісний компонент – це інформація, отримана учнями на когнітивній фазі навчання, яка за допомогою сенсорних імпульсів надходить у мозок, а потім обробляється і сприймається особистістю. Разом з цим, позитивні почуття є важливим засобом інтересу до музики та виконавської діяльності. Накопичення інформаційних ресурсів, розвиток емоційно-чуттєвої сфери, художнього мислення та мотивації є основою формування інформаційно-діялісної складової у підготовці учнів до занять.

Таким чином, інформаційно-діялісний компонент озброює учнів дитячої музичної школи умінням визначати й оцінювати вимоги ситуації, прогнозувати її можливі зміни, приймати рішення про шляхи подальших дій, адже емоційна стійкість залежить від якості розумової діяльності та інтелекту. Основна мета мислення полягає в управлінні практичною діяльністю, одержанні необхідної інформації, вирішенні різноманітних життєвих завдань, виробленні відповідного підходу до проблем, пошуку ефективних засобів і способів дій. Все це впливає на психічний стан людини і ступінь здатності передбачати наслідки своїх дій.

Емоційно-персональний компонент пов'язаний з емоційним досвідом особистості, накопиченим у процесі подолання негативних наслідків екстремальних ситуацій. У міру розвитку нових емоцій, з урахуванням попереднього фонового стану, вони взаємодіють один з одним, що призводить до їх взаємного посилення або ослаблення. Це залежить від ознаки емоцій (одноіменні стани посилюються, а різноіменні – послаблюються), емоційних станів, які переважають у людини (які емоції і як часто відчуються, їх тривалість, глибина та сила тощо), того, як людина ставиться до власного досвіду.

Ні в одній сфері психічної діяльності термін «стан» не використовується так широко, як в емоційному житті, тому що в емоціях або почуттях є дуже чітка тенденція до специфічного забарвлення переживань і дій людини, що дає їй часову орієнтацію і створює те, що можна назвати якісною особливістю психічного життя (Ryshko, 2014).

Д. Морозов (Morozov, 2011) емоційні стани вважає нормальною природною даністю, фактором адаптації до життя. Його погляди засновані на уявленні про фізіологічні основи і емоційні реакції організму на події, що відбуваються. Емотогенний сигнал «акцептора дії», що надходить у нервову систему людини, негайно відображається у вигляді доцентрових імпульсів від усіх рецепторів мозку. У подальшому виникають етапи виконання функції чи «зворотна аференція». Емоційна реакція є негативною, якщо результати дії не відповідають очікуванням. Таким чином, емоційні стани у вигляді емоційних переживань відображаються в різних проявах настрою від апатії до проявів радості від досягнення успіху, тоді як фізіологічна сторона (вегетативні та рухові функції) змінюється залежно від глибини та сили емоційних переживань.

Відомо, що психічний стан людини має великий вплив на її діяльність, а саме на емоційний фон, на якому вона відбувається, і розвиток психічних особливостей особистості. Емоційна стійкість виступає нейтралізатором, який адаптує психофізіологію людини до діяльності. На фоні переживань в емоційному середовищі можуть виникати дисфункціональні психічні стани, пов'язані з розладами пам'яті, мови і мислення, що супроводжуються психічними станами «емоційно-моторної нестабільності». При викиді гормонів стресу в кров під впливом переживань відбуваються такі функціональні зміни, як непритомність, підвищене потовиділення, тахікардія. За словами Т. Циганчук (Tsyhanchuk, 2011), емоційна стійкість не дозволяє завдати здоров'ю та нервовій системі особистості суттєвої шкоди, адже вона тісно пов'язана з параметрами нервової та фізичної витривалості, може вирішувати складні завдання в емоційно-напруженій обстановці.

Розглядаючи емоційну стійкість у структурі психофізіологічних особливостей людини, необхідно розрізнити такі фактори, як вплив темпераменту та спадковості. Темперамент, як фактор емоційної стійкості, особливо важливий у процесі підготовки музикантів-виконавців. Тому під впливом темпераменту виникають, розвиваються і зникають різноманітні почуття, афекти і настрої, в тому числі основні моменти емоційності (сприйнятливність, імпульсивність, емоційна лабільність). Це залежить від рівня афективної чутливості музиканта, швидкості його реакції, що спонукає його до дії, а також від емоційної лабільності, зміни емоційної реакції.

Вони характеризують музиканта-виконавця за темпераментом, залежно від його здатності емоційно реагувати. Так, розрізняють холериків, сангвініків, флегматиків і меланхоліків. Холерик – сильний тип темпераменту, який проявляється в загальній рухливості і здатності віддаватися справі з винятковою пристрасною, бурхливих емоціях, різких змінах настрою, нестійкості. Сангвінік також є сильним типом темпераменту, характеризується рухливістю, високою розумовою активністю, різноманітністю міміки, чуйністю і товариськістю, спокоєм. Флегматик –

сильний тип темпераменту, але пов'язаний з повільністю, інертністю, стійкістю прагнень і настрою, поганим зовнішнім проявом емоцій, низьким рівнем розумової активності. Меланхолік – слабкий тип темпераменту, для якого характерні уповільнені рухи, обмеженість рухів і мови, низький рівень розумової активності, легка чутливість, схильність глибоко переживати навіть незначні події, переважання негативних емоцій, чутливість.

Спадковість як емоційний фактор стабільності вивчали багато психологів, чії дослідження були присвячені вивченню базових емоцій. Вони прийшли до висновку, що ця риса разом із генетичним складом відіграє важливу роль у виникненні емоцій. Так, Г. Айзенк (Eysenck, 1975) вважає, що розвиток відбувається за генетичною структурою, що лежить в основі, і що здатність до емоційної стабільності регулюється через досвід.

Висновки. Отже, позитивний прояв вищезазначених компонентів реалізується: здатністю до повної само-реалізації, особистісного розвитку зі своєчасним і доцільним вирішенням внутрішньо-особистісних конфліктів (ціннісних, мотиваційних); відносна постійність емоційного тону і сприятливого настрою, здатність вільно регулювати емоційне, мотиваційне напруження відповідно до ситуації. При цьому в учнів формується вміння протистояти зовнішнім впливам, слідувати своїм намірам і цілям, удосконалюються процеси психічного само-контролю, самоврядування та саморегулювання.

References:

1. Zil'berman, P.B. (1982). Emotsiyna stiykist' u sporti. [Emotional stability in sports]. *Indyvidual'ni osoblyvosti psykhnichnoho ta somatychnoho rozvytku ta yikh rol' v upravlinni diyal'nisty lyudyny: Tezy dopovidey vseukrayins'koho sympoziumu*. 13–15. [in Ukrainian].
2. Korol'chuk, M.S. (2003). *Psykhofiziolojiya diyal'nosti* [Psychophysiology of activity]. Kyiv : El'ha, Nika-tsentr, 400. [in Ukrainian].
3. Kremeshna, T.I. (2008). *Formuvannya pedahohichnoyi samoefektyvnosti maybutnikh uchyteliv muzyky* [Formation of pedagogical self-efficacy of future music teachers]. (Candidate dissertation). Odesa, 250. [in Ukrainian].
4. Kudinova, M.S. (2016). Porivnyal'nyy analiz ponyat' «stresostiykist'» ta «emotsiyna stiykist'» [Comparative analysis of the concepts of «stress resistance» and «emotional stability»]. *Teoriya i praktyka suchasnoyi psykholohiyi*, № 1. 22–28. [in Ukrainian].
5. Lyuboms'kyi, I., Katkova, T. (2017). *Osoblyvosti rozvytku emotsiynoyi stiykosti studentiv u protsesi navchannya u vyshchomu navchal'nomu zakladi* [Peculiarities of the development of students' emotional stability in the process of studying at a higher educational institution]. *Teoriya i praktyka suchasnoyi psykholohiyi*, № 1. 53–57. [in Ukrainian].
6. Morozov, D. (2011). *Motyvatsiyni chynnyky stresostiykosti vypusknykiv vyshchych navchal'nykh zakladiv* [Motivational factors of stress resistance of graduates of higher educational institutions]. (Candidate dissertation). Yalta, 249. [in Ukrainian].
7. Podolyak, L.H. (2006). *Psykholohiya vyshchoyi shkoly: Navchal'nyy posibnyk dlya mahistrantiv i aspirantiv* [Higher school psychology: Study guide for master's and postgraduate students]. Kyiv : TOV «Fil-studiya», 320 [in Ukrainian].
8. Ryshko, H. (2014). *Psykholohichni osoblyvosti rozvytku stresostiykosti u naukovu-pedahohichnykh pratsivnykiv vyshchych navchal'nykh zakladiv* [Psychological features of the development of stress resistance in scientific and pedagogical workers of higher educational institutions]. (Candidate dissertation). Kyiv, 255. [in Ukrainian].
9. *Slovnnyk ukrayins'koyi movy, (1970–1980)*. [Dictionary of the Ukrainian language]. v 11 tt. / AN URSR. Instytut movoznavstva; za red. I. K. Bilodida. Kyiv : Naukova dumka. 1025. [in Ukrainian].
10. Tsyhanchuk, T. (2011). *Dynamika perezhyvannya stresu studentamy vyshchych navchal'nykh zakladiv* [Dynamics of experiencing stress by students of higher educational institutions]. (Candidate dissertation). Kyiv, 274. [in Ukrainian].
11. Chebykin, O.YA. (1992). *Emotsiyna rehulyatsiya navchal'no-piznaval'noyi diyal'nosti: monohrafiya* [Emotional regulation of educational and cognitive activity: monograph]. Odesa : [b. v.], 169. [in Ukrainian].
12. Eysenck, H.I., Eysenck, S.B.G. (1975). *Manual for the Eysenck Personality Questionnaire*. London: Hodder & Stoughton, 125.
13. Fraisse, P. (2005). *La psychologie expérimentale*. Paris : Que sais je, 128. [in English].
14. Reykowski, J. (1977). *Z zagadnień psychologii motywacji*. Warszawa : Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 260. [in English].
15. Shydelko, A.V. (2017). Emotional stability of an individual: research into the topic. *Nauka i osvita: nauково-praktychnyy zhurnal*, № 3. 85–89. [in English].

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-34>

EVOLUTION OF THE WORLD ORDER SYSTEM

Yevhenii Taran,

Ph.D. in Political Science,

Associate Professor at the Department of Global and National Security of the Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-1822-6978

evgeniy-t@ukr.net

Abstract. In this article, the author examines the history, stages and features of the formation of such a phenomenon as "world order". The events in history that became decisive in the creation of such a system of relations between countries, which would establish certain rules of behavior that should be mandatory for all countries, are analyzed. It is noted that the violation of these rules led to major international conflicts, which had catastrophic consequences for the countries of the world. It is pointed that the system of world order, which was formed after the Second World War, was modified with the of the Soviet Union collapse, and with the attack of Russia on Ukraine it was collapsed, since there are no examples of violent rejection of the sovereign states territories in modern European history. The conclusions state that Ukraine's place in the new system of the world order should be subjective, that is, Ukraine, as a full-fledged member of the world community, should be able to make its own decisions regarding its domestic and foreign policy and independently determine its vector of development.

Key words: world order, new world order, League of Nations, UN, World War I, World War II.

Introduction. The problem of world order is an extremely urgent issue of international relations and the subject of political research today. The very term "world order" is quite conditional. According to the statements of researchers of the world order, a single concept that would satisfy the requirements of specialists does not exist to this day. At the same time, the problem of a world system that would ensure the peaceful coexistence of milking states has been on the agenda for several centuries in the world's leading countries. From historical experience, it becomes clear that for many years, mankind began to form such rules of coexistence between countries that could ensure peace as much as possible and prevent military conflicts. At the same time, the violation of established norms often led to full-scale conflicts with massive destruction of infrastructure, economic decline and great human casualties. Because of this, the search for a certain system that would satisfy all countries and would be able to efficiently prevent armed conflicts continues to this day. Conventionally, this phenomenon was called «world order».

Main part. The study of various systems of the world order is connected with a number of related directions, in particular, they include the study of non-state actors of international relations, the effects of globalization processes on the political, economic and cultural spheres, the interdependence of the countries of the world, etc. Because of this, many scientists were engaged in the research of these issues. One of the most outstanding researchers of this phenomenon is H. Kissinger, who in his work «World Order. Reflection on the nature of nations in the historical context» notes that there was no world order. At the same time, he clarifies that, in his modern understanding, the phenomenon of «the world order» was proposed four centuries ago at the Westphalian Peace Conference. The rules of coexistence of European countries after the Thirty Years' War were defined there. At the same time, there were also Chinese and Islamic systems of international order in other parts of the world, and at that time Muscovy was not involved in the European community yet (Kissinger, 2017: 71).

Another researcher of the world order – the British international theorist H. Bull believes that the world order is a product of the 20th century, since by the second half of the 19th century. there was no political system that could cover the entire world as a whole. Therefore, they talk about world order, referring to «the sum of various political systems that brought order to different parts of the world» (Iali, 2009: 161).

Taking into account the above, the purpose of the article is a thorough analysis of the historical principles of the world order and the investigation of the current situation in the world, which is characterized by Russia's military actions against Ukraine, as well as the determining the prospects of the world order that will be built in the near future.

Methods. To achieve the research goal, there was used a set of general scientific methods: theoretical methods – to determine the conceptual foundations of the world order; systemic method – for researching the main factors that influenced to the change in the system of the modern world order; the structural-functional method was useful for the analysis of the world order historical systems.

With the help of methods of analysis and synthesis, the peculiarities of the modern system of the world order were revealed, and the prospects of the future system of the new world order were proposed.

The method of systematization was used to formulate conclusions.

Results and their discussion. In order to understand the nature of the origin and predict further prospects for the development of the world order system, it is necessary to apply the very phenomenon of «world order», to investigate the interpretation of various specialists of this level, to understand the basic principles of its construction and to determine the importance of changing the world order system in the modern world.

Before examining the place of order in world politics, it is necessary to understand such concepts as «order as such», «social order» and «political order». Having understood the phenomenon of "order", we can further understand what social order is and one of its varieties – political order.

After understanding these phenomena, it will be possible to proceed to the consideration of the «world order» phenomenon.

Thus, defining the concept of «order», the British international theorist H. Bull in the work «Anarchic Society. The study of order in world politics» notes that order can be formed by a certain number of things, which are put in the simplest and most general form and are related to each other in a certain way, and their relations are not random in nature.

Thus, a row of books standing on a shelf constitutes order, but the same cannot be said for a pile of books on the floor (Bull, 1977: 3).

At the same time, in dynamic systems, to which the international system belongs, the connections between elements, despite their structural stability, also have a dynamic nature, are repeated while maintaining the qualitative certainty of the system in changing situations. Accordingly, any order, regardless of the scale of the ordered object, has spatial limitations. In other words, any order has its limits and it is very important to establish where they lie (Iali, 2009: 161).

H. Bull understands order in social life as «a pattern of human activity that supports elementary, primary or universal goals of social life» (Bull, 1977: 3).

These goals mean the three basic values of all social life – to preserve human life from violence, to ensure the fulfillment of agreements and agreements between people, and to guarantee the right to property.

If we characterize the social order as a human order, then it is necessary to note also the essential fact that its effectiveness and stability depend on the level of support of this order by those to whom it extends. An effective and stable social order is a type of order in which there is a consensus in society regarding the main parameters. If there is no consensus, and the order is coercively maintained by society or a large part of it, or at all, imposed by force, then it will inevitably begin to collapse if such force disappears or weakens. An example can be the collapse of the Soviet Union after an attempt to introduce democratic values into society.

Political order is a type of social order and is defined as the structure of the system of social relations, which ensures the concentration of the integrity of one or another social system – from a small group of people to the world society as a whole.

Such an order is reproduced through the adoption and implementation of management decisions depending on the situational conditions that have developed in this historical period.

So, after considering and defining the concept of «order» and its varieties – «social» and «political», it is possible to focus on the study of its specific variety – order in world politics.

With slight variations, «world order» is interpreted in the classic works of H. Morgenthau (Morgenthau, 1973), R. Aron (Aron, 2000) and K. Waltz (Waltz, 1979) as a certain system of relations between countries, which is established through the ratio of the potentials of the great powers.

At the same time, the states themselves had such an idea about these potentials, which did not always coincide with the officially declared one. They also correlated their actions with possible consequences. Such views on the interpretation of the world order prevailed not only in the theory of international relations, but also in politics in the first three or four decades after the end of the Second World War.

According to J. Ikenberry, a key feature of the world order is the presence of universally recognized rules and principles by which the subjects of international relations are guided in their relations with each other. He even introduces the concept of «constitutionality» or «unconstitutionality» of certain international orders, emphasizing that an order based only on the balance of power is «unconstitutional» (Ikenberry, 2001: 22).

Applying an institutional approach to the interpretation of the «world order» phenomenon, the dean of the School of Public and International Affairs of Princeton University, Ann-Marie Slaughter, believes that the world order is «a system of global governance that institutionalizes cooperation and restrains conflicts to such an extent that it allows all countries and their peoples to provide peoples with a more stable peace, well-being, management of the Earth's resources and minimum standards of human dignity» (Slaughter, 2004: 166)

Analyzing the research of Ukrainian scientists, we can note the approaches to the phenomenon of «world order» by A. Mishchenko, who, having studied the problems of the world order, singled out its key characteristics, namely:

- legitimacy, which, among other things, demonstrates the extent to which key persons with real power and political influence agree with the rules and principles of international relations;
- the mechanism of making changes, which means the existence of a clear formalized process and procedure for formulating, modifying and implementing new rules and principles for all players of the world political system;
- the balance of forces, which implies a certain physical capacity for defence and aggression (Mischenko 2020: 45).

At the same time, a change in the world order system can be characterized by a number of signs. Thus, summarizing the theoretical foundations of the new world order, O. Dashevskaya concludes that researchers share a common opinion about the exacerbation of conflicts in the world, in particular against the background of social inequality and the strengthening of international terrorism, which may result in the transition of the status of conflicts from a regional to a global one (Dashevskaya 2015: 60).

At the same time, N. Gruschinska, singling out signs of a change in the world order, defines «interference in the internal affairs of another country, attempts to impose culture, ensuring global and regional security, ethnic separatism» (Gruschinska, 2014: 30).

As V. Onishchenko notes, «the world order is not formed by someone's will, but is structured in a broad sense by power relations: civilizational confrontations, the struggle for resources, for power, and finally – wars» (Onishchenko, 2020: 40).

Next, we will consider certain events in history, which are considered to be the reasons that influenced forming the world order of those times through creating certain norms of interstate cooperation.

Thus, the already mentioned Westphalian world system was formed in 1648, as a result of signing of the Peace of Westphalia, which marked the end of the Thirty Years' War. This treaty established a system of relations between European countries.

According to the results of the conclusion of the Treaty of Westphalia, the existence of national interests of states was recognized, and the principle of the need to consult on the solution of certain critical issues was also declared. The main feature of the Westphalian agreements was that now only states, and not empires, dynasties or religious denominations, became the main subject of international relations. It was at that time that the concept of state sovereignty was formed, which does not lose its relevance even today. Each state received the right to organize its life in internal politics and to implement the principles of its national sovereignty in foreign affairs.

The signing of the «Peace of Westphalia» marked an important event in the history of international law, since the principles laid down in it, namely: the equality of states, the concept of sovereignty, the solution of international problems by peaceful means, significantly influenced the system of international relations that existed at that time. Despite the fact that these principles have undergone significant changes in modern relations, they are still reflected in the system of international law.

Consequently, the Peace of Westphalia had a significant impact on the developing international law and diplomacy. The main principles that were laid down in its foundation marked the onset of the new modern era and a new era of the practice of international relations (Shumskyi, 2020: 84).

The next system, which is considered to have formed the new European order, was the Viennese system. It was formed after the Napoleonic wars at the Congress of Vienna in 1814-1815. According to its norms, the European order was ensured by the Fourth Union, which was represented by the largest states of the continent – Great Britain, Prussia, Austria and Russia. Over time, the recently defeated France was also involved in the diplomatic conferences called the «Concert of Europe». That is, the European order was formed by the five largest European states, and each of them primarily pursued its national interest (Kissinger, 2017: 46).

One of the goals of the system, which was developed at the Congress of Vienna, is to prevent the unification of Germany, which France was primarily concerned about. However, German Chancellor Otto von Bismarck was able to unite Germany and the entire system developed at the Congress of Vienna could not prevent this (Kissinger, 2017: 65).

After the end of the First World War, the Versailles Peace was concluded and the Versailles-Washington system of world order was formed, which was designed to determine the order on the European continent. To ensure peace between countries, the League of Nations was formed, which was the beginning of forming a collective security system. This World Order was based on the general approaches and principles that were proposed by American President Wilson. At the same time, this system did not involve the use of elements of force to ensure order in the world. As H. Kissinger noted: «Rarely is a diplomatic document so inconsistent with its purpose as it was with the Versailles Treaty. Too punitive for conciliation and too lenient to check Germany's renewed ambitions. The Versailles Treaty doomed exhausted democracies to constant concern about the irreconcilable and revanchist Germany and the revolutionary Soviet Union» (Kissinger, 2017: 71).

As a result, the interests of Germany and the USSR, which consisted in the desire to achieve world domination, became the determining factor of the international politics of that time. Neither the League of Nations, nor the developed system of international law at that time could prevent these intentions, which resulted in the Second World War.

After the Second World War, the Yalta-Potsdam system of world order was formed by the winner countries – the USA, the USSR and Great Britain. This order «was based on a new balance of forces and interests of the countries that won the war, primarily the USSR and the USA» (Krushynskiy & Manzhola, 2007).

Territorial conquests and acquisitions in Central and Eastern Europe were secured under the USSR. The Soviet Union considered these territories to be a zone of its interests before the Second World War and was able to achieve what it desired after its end.

If after the First World War the maintenance of world order at the institutional level was entrusted to the League of Nations, then similar tasks were assigned to the United Nations.

The very structure of the UN, namely the principle of forming the Security Council, reflected the dominance of those states that were winners in the Second World War, that is, the transfer of the management of this organization and the world order to the hands of the great powers, that is, giving them priority in international affairs.

Those local wars that took place in the second half of the 20th century, as a rule, took place from the favourable position of these powers. At the same time, they were often supported by them. Because of this, the UN is not an effective tool in conflict resolution. Gross violations of international law and ineffective implementation of the aggressive actions of certain states led to the largest conflict in Europe after the Second World War (Taran, 2022: 191).

As can be seen from the international situation, those provisions of the world order, which were proposed to the international community by the winners of the Second World War, were not binding for them. They can apply coercive force to every member of the world community, but not to themselves. An example of such a policy is the principle of using the right of veto in the UN Security Council. That is, if there is a conflict between two states that are permanent members of the Security Council, the unanimity rule makes the United Nations completely inefficiently (Diurozel, 1995).

Features of the world order, which was formed after the Second World War, were the following:

- the world order was «bipolar» – until 1991, only two states – the USA and the USSR – had the most significant influence on world political processes;

- after the collapse of the USSR, a «unipolar» world was established for a decade and a half, where the USA was able to concentrate a very broad range of leadership – from technological, financial and military to scientific and cultural.

In general, the evolution of international relations after 1945 took place under the conditions of two orders – first, bipolar, which lasted from 1945 to 1991, and then unipolar, sometimes called pluralistic, which was formed after the collapse of the Soviet Union.

On the one hand, the Yalta-Postdam agreements were quite shaky, since their effectiveness depended on the ability of the interested parties to ensure their actual implementation, primarily not by international legal, but by political methods and means of economic and military-political pressure. That is why the elements of regulating international relations with the help of threatening with force or through using it were clearly expressed in the post-war decades. The Yalta-Potsdam order existed for more than half a century and was destroyed with the collapse of the USSR.

The Yalta-Potsdam order is considered bipolar. The bipolar order reflected the simple fact that after the Second World War, the USA and the USSR were separated from other states in terms of their military, political, economic and ideological potential. Although the myth of the proximity of the two «superpowers» in terms of their combined potential was quite widespread among Soviet and domestic researchers until recently, which gave them an opportunity to compete «on equal terms», in fact, the United States always led in the distance, and the USSR tried to «catch up and overtake», as a result of which it became exhausted and died due to exhaustion of its vital forces (Potekhin, 2016).

Analyzing the bipolar structure of the world, it can be said that it could be both confrontational and cooperative and based not on opposition, but on cooperation of the «powers». But in fact, from the beginning of its formation until the mid-80's of the 20th century. The Yalta-Postdam system was almost always confrontational. Only in 1985, when M. Gorbachev came to power in the Soviet Union, this system began to transform into cooperative bipolarity, which eventually ended with the destruction of the Soviet Union.

In the conditions of confrontation, international relations sometimes became acutely conflictual due to the preparation of rivals to repulse a hypothetical mutual attack and an unlikely attempt to survive in the flames of an expected nuclear war. This stimulated in the second half of the 20th century an arms race of an unprecedented scale. Confrontation during the Cold War is a relationship between countries in which the actions of one side are systematically opposed to the actions of the other.

This does not exclude periodic cooperation between warring subjects in certain directions of relations.

Although international contradictions were often based on geostrategic interests, fear of the enemy's first strike and mistrust of his «true» intentions, outwardly the Soviet-American rivalry looked primarily like a confrontation of ideals and moral values. The ideals of equality and social justice – in the «world of socialism» and the ideals of freedom, competition and democracy – in the «free world». Sharp ideological polemics brought additional intransigence to international relations. Soviet propaganda attributed to the United States a desire for world domination, on the way to it they must destroy the USSR, and American propaganda convinced the Western public of Moscow's intentions to spread communism throughout the world. Ideologicalization had the strongest impact on international relations in the 1940's and 1950's. Later, the ideology and political practice of the «superpowers» began diverging in such a way that, at the level of official attitudes, the global goals of rivals continued to be interpreted as irreconcilable aggression, and at the level of diplomatic dialogue, the parties learned to negotiate, guided not by ideological concepts, but by arguments about achieving the situation of mutual security in the nuclear age (Potekhin, 2016).

The USSR and the USA were indisputable superpowers by the criterion of their ability to destroy life on Earth.

The Yalta-Potsdam order was distinguished by some manageability of international processes. In terms of bipolarity, it was based on the agreement of the positions of only two states, which simplified negotiations. The USA and the USSR acted not only as individual states, but also in the role of group leaders – NATO and the Warsaw Pact. Bloc discipline allowed the Soviet Union and the United States to guarantee the fulfillment of «their» part of the accepted obligations by allied states in the respective bloc (Potekhin, 2016).

A well-known American political scientist, a professor at the University of Chicago, a specialist in international relations J. Mearsheimer, after researching the threats to world security after the end of the Cold War, points out that only two great powers were in a state of rivalry throughout the Cold War, and the world system had a more peaceful character, because with such a system, as a rule, they demand loyalty from small countries, which with a high probability leads to the formation of rigid alliance structures. Smaller states are thus protected from each other and from attack by a rival great power.

A bipolar system has only one option through which war can begin. A multipolar system has many of such options. Because of this, other things being equal, war in a multipolar system is statistically more likely than in a bipolar one. A war in a multipolar world, where minor systems or a single major power may be involved, is unlikely to cause as much destruction as a conflict between two major powers. However, small wars always have the potential to expand into large wars (Mearsheimer, 1990).

After the annexation of Crimea, the Yalta world system practically ceased to exist, while the current UN could not cope in the face of such threats.

The revision and displacement of the borders of the sovereign state – Ukraine, through annexing the Crimean Peninsula with the subsequent spread of armed aggression to the southeastern regions of Ukraine, became a real challenge that Russia threw to the existing world order and the civilized world, in particular.

After the end of the Second World War, European history did not know cases of violent seizure of the territories of sovereign states.

Russia declared the post-Soviet space a zone of its special interests, up to the possibility of invading the territory of neighboring states. Russia's interests included the transformation of Ukraine into a fully-fledged geopolitical bridgehead for the West for the further expansion of US interests in Europe.

Thus, Ukraine found itself at the intersection of the Euro-Atlantic and Eurasian paradigms of transforming the world order of the international security system

The usual world order, which was founded after the Second World War and was built on multilateral institutions, ceased to meet its purpose and really protect the rights of individual small nations that cannot survive alone.

Because of this, today's requirement is the creation of another World Order, which most likely will not be unipolar or bipolar. It will be multipolar, where every state, regardless of its intentions and territory, the state of the economy and the power of its army, will have equal rights in it. There should not be any equal and even more equal ones, as it is the case with the UN Security Council and its permanent members, who could become not only participants, but also initiators of conflicts.

The main principles on which the world order should be based are democratic ideas, and not authoritarian attitudes, the equality of all participants in the world community, and not the privileges of any individual countries.

One of the biggest problems of the UN Security Council was the voting system. Yes, one of the countries that started the conflict has the right of veto, and the UN is unable to pass a resolution on the ceasing hostilities.

Because of this, a number of state representatives point to the need to reform the UN Security Council, as Russia's actions prompt the need to create a new system for ensuring peace and organizing the world order on the planet.

The guarantee of the new world order should be its efficiency and reliability with mutual consideration of interests. «World order of the XXI century. should be based on the mechanisms of collective solution of key problems, on the priority of law and broad democratization of international relations». The strengthening of the role of international institutions and mechanisms in the world economy and politics, including the «G-7» and the UN, is emphasized, which needs immediate reform, taking into account the problems that arose around the annexation of the Crimea by the Russian Federation (Matvieieva, 2016).

However, the existing system of international law, which is based on treaties containing in the very principle of their conclusion the possibility of violation, will not be able to solve this issue. It is clear that today a fundamentally new system of coexistence of states is needed, which is able to ensure the efficiency of the general principles of their behavior on the world stage (Taran, 2022: 192).

Today, it is necessary to take into account the number of participants in international relations, which is constantly growing, along with the influence on world political processes. For example, multinational corporations and their leaders are considered to be new actors of world politics that have appeared as part of transforming the structure of the modern international system. Multinational corporations protect various transnational groups that cannot be reduced to the interests of individual states or national societies. The growing role of non-state actors in the system of the emerging new world order is considered as one of the components of the formation of a democratic political process in the field of international relations, which ensures the achievement of a compromise of various subjects of world politics, the creation of common, universally recognized and observed rules. Multinational corporations are considered to be a fact that confirms the emergence of new trends in the formation of a new world order and is interpreted as the emergence of a «social international order», which represents a new form of evolution of the structure of international relations, which is distinguished by the power relations of the actors of world politics, which is no longer based on the principle «dominance – subordination» (Becker, 2001: 773).

Conclusion. The above analysis suggests that the world order is a set of rules of international communication that are established and enforced by leaders through instruments of power. The world order took its evolutionary path from a group of «great powers» to a bipolar world, and then to a unipolar one. Currently, the world order system is moving towards a non-polar or a multi-polar world, or, in general, towards a new structure.

For Ukraine, it is currently necessary to determine its place in the system of formation of the New World Order. First of all, its full subjective sovereignty is important for Ukraine, since Ukraine is on the battlefield of the Euro-Atlantic and Eurasian paradigms of transforming the world order of the international security system. Russia, at any cost, including through military intervention, is trying to keep Ukraine in its sphere of influence, despite the minimal possibility of winning such competition.

The present demonstrates the importance of Ukraine for both major power centers, since the presence of Ukraine in the orbit of one or another world player will mean that this actor will be able to determine the future not only of the Eurasian region, but also of the whole world in general.

References:

1. Aron R. (2000). *Myr i viina mizh natsiiamy* [Peace and war between nations]. Translated from Franch. Kyiv: Yunivers [in Ukrainian].
2. Becker D. (2001). *Democracy and International Relations* // American Political Science Review. Vol. 95. № 3 [in English].
3. Bull H. (1977). *The Anarchical Society. A Study of Order in World Politics*. N. Y.: Columbia University Press, [in English].
4. Dashevskia O. (2015). Novyi svitovyi poriadok: teoretychni kontseptsii [New world order: theoretical concepts]. *European Political and Law Discourse*, 2. Vol. 4, 59–64. URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2015/2015-2-4/10.pdf> [in Ukrainian].
5. Diurozel Zh.-B. (1995). *Istoriia dyplomatii vid 1919 roku do nashykh dniv* [History of diplomacy from 1919 to the present day]. Translated from Franch by Ye. Marichev, L. Pohorielova, V. Chaikovskyyi. Kyiv. Osnovy [in Ukrainian].
6. Hrushchynska N. (2014). Rozvytok suchasnoho svitovoho hospodarstva u protsesakh formuvannia novoho svitovoho ekonomichnoho poriadku [The development of the modern world economy in the processes of forming a new world economic order]. *Visnyk Sumskoho derzhavnoho universytetu. Ser.: Ekonomika*, 2, 28-34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VSU_ekon_2014_2_5 [in Ukrainian].

7. Iali M. (2009). Poniattia ta pidkhody do tumachennia svitovoho poriadku [Concepts and approaches to the interpretation of the world order]. *Doslidzhennia svitovoi polityky. Zbirnyk naukovykh prats*. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/16005/14-ljali.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
8. Ikenberry J. (2001). *After Victory. Institutions, Strategic Restrain, and the Rebuilding of Order After Major Wars*. Princeton, N.J. [in English].
9. Kissinger H. (2017). *Svitovyi poriadok. Rozdumy pro kharakter natsii v istorychnomu konteksti* [World Order: Reflections on the Characters of Nations and the Course of History]. Translated from English by N. Koval. Kyiv: Nash Format [in Ukrainian].
10. Krushynskyi V., Manzhola V. (2007) *Mizhnarodni vidnosyny ta svitova polityka. 1945–1980. Daty. Podii. Fakty* [International relations and world politics. 1945–1980. Give. Events. The facts]. Kyiv. Lybid [in Ukrainian].
11. Matvieieva O. (2016). Transformatsiia svitovoho poriadku v umovakh hlobalnykh zahroz ta vyklykiv [Transformation of the world order in conditions of global threats and challenges]. *Naukovyi visnyk Dyplomatychnoi akademii Ukrainy*, 23, 113-119 [in Ukrainian].
12. Mearsheimer J. (1990). Why will we soon yearn for the Cold War URL: <https://www.theatlantic.com/past/docs/politics/foreign/mearsh.htm> [in English].
13. Mishchenko A. (2020). Novyi svitovyi poriadok: mizhnarodnyi diskurs (The New World Order: International Discourse). *Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty*, 6, 44-55. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/irtpa_2020_6_6 [in Ukrainian].
14. Morgenthau H. (1973). *Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace*. Fifth Edition. – N. Y.: Alfred A. Knopf [in English].
15. Onyshchenko V. (2020). Henezys svitovoho ekonomichnoho poriadku [Genesis of the world economic order]. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*, 2, 38-55. doi.org/10.31617/zt.knute.2020(109)03 [in Ukrainian].
16. Potiekhin O. (2016). *Yaltynsko-potsdamska systema, «kholodna viina» ta sprobа yii reinkarnatsii/laltynska konferentsiia «Velykoi triiky» 1945 r. i evoliutsiia mizhnarodnykh vidnosyn u XX-XXI st.* [The Yalta-Potsdam system, the "Cold War" and an attempt at its reincarnation//Yalta conference of the "Big Three" in 1945 and the evolution of international relations in the 20th-21st centuries.] (pp. 77-79). Zbirnyk naukovykh prats, Kyiv: IVI NANU [in Ukrainian].
17. Shumskyi I. (2020). Vestfalska systemf yak vytyk novomodernoi systemy mizhnarodnykh vidnosyn [The Westphalian system as the origin of the new modern system of international relations]. *Almanakh mizhnarodnoho prava*, 23 [in Ukrainian].
18. Slaughter A.-M. (2004). *A New World Order*. Princeton and London [in English].
19. Taran Ye. (2022). Henezys systemy svitovoho poriadku [The genesis of the world order system]. *Scientific Perspectives*, 7(25), 190-199. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-7\(25\)-190-199](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-7(25)-190-199) [in Ukrainian].
20. Waltz K. (1979). *Theory of International Politics*. N. Y.: Reading: Adison Wesley, McGraw-Hill [in English].

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-35>

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ГРАЛЬНИМ БІЗНЕСОМ

Зоряна Топорецька,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-2441-4852

zoriana_t@ukr.net

Анотація. У статті розглянуто зарубіжний досвід реалізації соціальної функції публічного управління гральним бізнесом на прикладі країн Європи. Соціальна функція публічного управління гральним бізнесом розглядається автором як компенсування суспільству негативних наслідків грального бізнесу суспільно-корисними проектами, які реалізуються та фінансуються за рахунок коштів, отриманих від грального бізнесу.

Проведене дослідження показує, що у всіх країнах Європи за рахунок надходжень від лотерей та азартних ігор фінансуються суспільно корисні проекти: охорона здоров'я, освіта, спорт, культура тощо.

Існують різні способи акумулювання та витрачання коштів. Зібрані кошти акумулюються в бюджеті держави (зазвичай в складі спеціального фонду), перераховуються на рахунок певного міністерства (позабюджетний державний фонд); перераховуються напряму в конкретний фонд (державний чи приватний) чи благодійну організацію або акумулюються і витрачаються самим організатором азартних ігор.

Акумульовані кошти витрачаються зазвичай напряму через перерахування коштів до певного фонду чи благодійної організації чи опосередковано – шляхом перерахування коштів на рахунок певного міністерства чи іншого державного органу, які розподіляють кошти між бенефіціарами. Для благодійних організацій характерне акумулювання і витрачання коштів самим організатором, який зазвичай є благодійною організацією.

Досвід країн Європи необхідно використати в Україні та прийняти закон, який би передбачав акумулювання коштів від ліцензійних платежів у сфері грального бізнесу у спеціальному фонді Державного бюджету України та витрачання їх на культуру, спорт, освіту, медицину тощо.

Ключові слова: азартні ігри, публічне управління, соціальна спрямованість, «добрі справи».

IMPLEMENTING THE SOCIAL FUNCTION OF PUBLIC GAMING BUSINESS MANAGEMENT: FOREIGN EXPERIENCE

Zoriana Toporetska,

Candidate of Law,

*Associate Professor at the Department of Criminal Procedure and Criminalistics
of the Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0002-2441-4852

zoriana_t@ukr.net

Abstract. The article considers the foreign experience of the implementation of the social function of public management of gambling business on the example of European countries. The social function of public management of the gambling business is considered by the author as compensating society for the negative consequences of the gambling business with socially beneficial projects that are implemented and financed from the funds received from the gambling business.

The conducted research shows that in all European countries socially useful projects are financed with the income from lotteries and gambling: health care, education, sports, culture, etc.

There are different ways of accumulating and spending funds. Collected funds are accumulated in the state budget (usually as part of a special fund), transferred to the account of a certain ministry (extra-budgetary state fund); transferred directly to a specific fund (public or private) or charitable organization or accumulated and spent by the gambling organizer himself.

Accumulated funds are usually spent directly by transferring funds to a certain fund or charitable organization or indirectly - by transferring funds to the account of a certain ministry or other state body, which distributes funds among beneficiaries. Charitable organizations are characterized by the accumulation and spending of funds by the organizer himself, which is usually a charitable organization.

It is necessary to use the experience of European countries in Ukraine and adopt a law that would provide for the accumulation of funds from license payments in the field of gambling business in a special fund of the State Budget of Ukraine and spending them on culture, sports, education, medicine, etc.

Key words: gambling, public administration, social orientation, "good causes".

Вступ. Публічне управління є багатоаспектним поняттям. Публічне управління гральним бізнесом – це результат суспільного договору між державою та суспільством, згідно якого держава дозволяє на своїй території організацію та проведення азартних ігор (як суспільно шкідливого виду діяльності) на умовах максимального захисту членів суспільства від шкідливого їх впливу через використання владних повноважень та за умови компенсування суспільству негативних наслідків грального бізнесу суспільно-корисними проектами, які реалізуються та фінансуються ним.

Соціальна функція передбачає здійснення управління гральним бізнесом, виходячи з інтересів суспільства, коли на перше місце виходять не максимальні доходи держави від цього бізнесу, а забезпечення мінімально необхідної кількості гральних закладів для забезпечення потреб населення в азартних іграх з мінімальними ризиками формуванні ігрової залежності та впровадження соціальної компенсації негативних наслідків грального бізнесу.

В Україні в 2020 році прийнято Закон України «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор» (Закон України no.768, 2020) № 768-IX від 14 лип. 2020 р. (далі – Закон № 768), в 2021 році реалізовано інституційну та регулятивну функції публічного управління гральним бізнесом: створено регулятора у сфері грального бізнесу – Комісію з регулювання азартних ігор на лотерей. прийнято підзаконні нормативно-правові акти та видано ліцензії на організацію та проведення азартних ігор, тобто перший етап - запуск грального ринку державою реалізовано.

Легалізувавши гральний бізнес, Законом №768 Україна передбачила ряд заходів для захисту гравців, зокрема: заборона гри в кредит; обов'язковість дотримання принципів відповідальності гри; функціонування реєстру гравців, яким заборонено доступ до гральних закладів та участь в азартних іграх тощо.

Але соціальна функція передбачає не лише захист гравців в азартні ігри, але й забезпечення державою компенсації суспільству в цілому існування грального бізнесу. У всіх країнах Європи існує соціальна спрямованість коштів від грального бізнесу на суспільно важливі цілі – підтримка спорту, лікування важкохворих осіб, будівництво спортивної та медичної інфраструктури, підтримання пам'яток історії та культури тощо. В Україні цей аспект поки не реалізовано.

Метою цієї статті: є аналіз та вивчення поняття зарубіжного досвіду реалізації соціальної функції публічного управління гральним бізнесом та на основі проведеного дослідження запропонувати найоптимальнішу модель її реалізації для України.

Реалізація соціальної функції в країнах Європи

Соціальна спрямованість лотерей є складовою Стратегії європейських лотерей, схваленої 05.06.2017 року (EL Strategy, 2017). Згідно Звіту, який щороку публікується асоціацією європейських лотерей у 2017 році внески на суспільні цілі від 50 членів EL в ЄС становили 21,2 млрд. євро. Кошти спрямовувалися на спорт, кошти для інших добрих справ і податків для казначейства. Найбільші країни-члени ЄС, де сума внесків членів EL для суспільства перевищили 2,0 млрд. євро: Італія з 3,8 млрд. євро, Франція - 3,2 млрд. євро, Іспанія - 3,0 млрд. євро, Німеччина - 2,8 млрд. євро, Великобританія - 2,7 млрд. євро (The European Lotteries, 2017).

Найвідомішими проектами, що реалізовані за рахунок цих коштів, є: Велика китайська стіна, стадіон Уемблі у Великобританії, Олімпійські у Лондоні в 2012 році та Параолімпійські ігри, екологічний проект Eden, Британський музей, Американський музей авіації, Сіднейський оперний театр, Олімпійські ігри в Японії у 2020 році планується провести повністю за рахунок лотерей.

У більшості країн створюється спеціальний фонд, який акумулює кошти та за принципами грантової системи розподіляє їх між бенефіціарами на конкретні проекти і контролює їх витрачання.

Наприклад, у **Греції** в 2017 році валовий ігровий дохід компанії монополіста OPAP склав 1 456 млн. євро, 483 млн. євро компанія заплатила податку у вигляді валового ігрового доходу (GGR), 306 млн. євро – прибуток компанії (OPAP, 2017). Компанія у 2018 році запустила проект реконструкції двох дитячих лікарень в Афінах: Святої Софії і Панагіотіса і Аглаї Кіріаку (Greek Gaming Company's, 2018). Також OPAP підтримує та розвиває спорт для людей з обмеженими можливостями через Грецький Паралімпійський комітет та дитячий спорт через OPAP Sport Academies та ряд інших проектів (OPAP, 2020).

У **Норвегії** зібрані кошти розподіляються на соціальні цілі у відсотках, які визначаються Законом про ігри на гроші. Зараз це спочатку 6,4% на охорону здоров'я та реабілітацію. Після цього всі прибутки, які залишилися, розподіляються таким чином: 64% спорт, 18% культура, 18% гуманітарні неурядові організації, які не пов'язані з Норвезькою спортивною асоціацією чи Олімпійським і Параолімпійським комітетом (параграф 10 Закону) (Lov om pengespill, 1992). У Норвегії гральним бізнесом управляє держава, а право організації та проведення азартних ігор мають лише дві компанії – це Norsk Tipping та Norsk Rikstoto (Panasytska, Ivantsova, Chek, 2021).

У **Польщі** основний акцент зроблено на підтримку капітальних інвестицій у спорт – будівництво і реконструкція спортивних об'єктів. Монопольне становище на ринку лотерей та спортивних ставок надано державній компанії Totalizator Sportowy. Основною ціллю є фінансування спорту та культури, 25% доходів згідно з Законом про азартні ігри компанія зобов'язана перераховувати на ці цілі (Totalizator Sportowy, 2020). Кошти перераховувалися з 1994 року на спеціальний рахунок спеціальних фондів Фонду розвитку фізичної культури Міністерства національної освіти (сьогодні – Фонд Міністерства спорту і туризму). За ці кошти в Польщі змогли побудувати і відремонтувати кілька тисяч спортивних споруд: басейни, спортивні зали і спортзали, криті ковзанки, стадіони і поля, а також спеціалізовані об'єкти, включаючи лижні трампліни і схили, доріжки для каное, тенісні корти, спортивні комплекси (Totalizator Sportowy, 2020).

У **Великобританії** стадіон Уемблі було перебудовано в 2002-2007 роках в переважній більшості за рахунок грантів від лотерей (WEMBLEYSTADIUM6 2020). Національна лотерея Великобританії допомогла зібрати більше 39 млрд. фунтів стерлінгів на фінансування більше 535 000 різних проектів (The National Lottery, 2020). На сайті оператора є перелік проектів, які зараз фінансуються. Проекти розподілені на групи: мистецтво, освіта, здоров'я, благодійна діяльність, спорт, історична спадщина, навколишнє середовище, спортсмени. Проекти фінансуються у вигляді грантів. Перелік грантів також можна подивитись на сайті оператора (The National Lottery, 2020). Крім того, 2,2 млрд. фунтів стерлінгів (близько 2,7 млрд. Євро) Національна лотерея надала на фінансування Олімпійських ігор 2012 року та Параолімпійських ігор в Лондоні (The Association of Charity Lotteries in Europe, 2021). Всі лотерейні гранти, орган, який їх розподіляє, а також інформація про стан виконання проектів, вартість проектів, час виконання тощо доступний також на сайті Департаменту по цифрових технологіях, культурі, ЗМІ та спорту (National Lottery grants, 2021).

Всього у Великобританії є 12 дистриб'юторів (як правило це окремі державні органи), які розподіляють кошти національної лотереї на різні проекти через гранти. Це: Arts Council England (Художня рада Англії); The National Lottery Heritage Fund (Національний фонд історичної спадщини); sportscotland – національне агентство спорту Шотландії; UK sport – національне спортивне агентство; Creative Scotland – державний орган, який підтримує мистецтво, кіно і творчі індустрії у всіх частинах Шотландії. Sport England (спільне фінансування лотерей та держави і підтримка спортивних проектів); The Arts Council of Northern Ireland (рада мистецтв Північної Ірландії) – агентство по розвитку мистецтв (статутний орган); Sport Northern Ireland – громадське об'єднання спорту в Північній Ірландії з метою «культури задоволення впродовж всього життя і успіху у спорті»; The British Film Institute (BFI) – Британський інститут кіно – керівний орган по кінематографії у Великобританії; Arts Council of Wales (рада мистецтв Уельса); Sport Wales – національна організація, відповідальна за розвиток і популяризацію спорту та фізичної активності на території Уельсу; The National Lottery Community Fund (The National Lottery, 2020). Всі проекти контролюються державним органом Department for Digital, Culture, Media & Sport (Department for Digital, 2021).

Близько 40% коштів, спрямованих Камелот на «добрі справи», передаються The National Lottery Community Fund (Big Lottery Fund), який розподіляє їх на конкретні проекти. Фонд створено парламентом як невідомий державний орган, призначений для розподілу коштів національної лотереї (Big Lottery Fund, 2021). Фонд здійснює фінансування певних проектів у вигляді грантів. The National Lottery Heritage Fund розподіляє гранти Національної лотереї від 3000 до 5 мільйонів фунтів стерлінгів, фінансуючи проекти у сфері історичної спадщини Великобританії.

В **Австрії** існує схожа з Великобританією грантова система фінансування різних проектів. Перелік проектів розміщено на сайті оператора лотерей Österreichische Lotterien Gesellschaft (Austrian Lotteries) (Jaswsqyub dt,-cfqn Österreichische, 2020). З 2005 року компанія Österreichische Lotterien Gesellschaft зобов'язана резервувати 3% річної виручки від продажів лотерейних білетів, але не менше 40 мільйонів євро для підтримки спорту, а згідно з Законом про азартні ігри 2011 року мінімум 80 млн. євро. Розпорядником коштів на спорт виступає Федеральна спортивна

організація Австрії, яка і управляє фондом. Österreichischen Bundes-Sportorganisation, BSO – Федеральна спортивна організація Австрії, неприбуткова організацією, яка представляє інтереси спорту як в Австрії, так і в міжнародних організаціях, акумулює кошти у фонді Sportförderungsfonds (BSFF) та розподіляє їх відповідно до визначеної формули розподілу.

У **Бельгії** за рахунок відрахувань фінансуються різні суспільні асоціації та ініціативи в гуманітарних, соціальних, спортивних, культурних та наукових цілях. Розмір субсидій і їх розподіл визначається щороку Федеральним урядом. Щорічні королівські укази публікуються у спеціальному виданні. Будь-яка компанія, яка реалізує проекти, які підтримуються Національною лотереєю, може подати заявку на фінансування проекту. У 2018 році оператор лотерей Loterie Nationale спрямував 185 300 000 Євро на соціальні цілі.

Данія використовує надходження від Danske Spil згідно з правилами, визначеними Парламентом, для спортивних, культурних і інших некомерційних цілей. Кошти розподіляються таким чином: Міністерство культури – 66,44%, Міністерство освіти – 12,67%, Міністерство соціальних справ – 10,42%, Міністерство навколишнього середовища – 3,39%, Міністерство внутрішніх справ та охорони здоров'я – 2,95%, Міністерство науки, технологій та інновацій – 0,39%, Міністерство фінансів – 3,74%. Вказані міністерства розподіляють кошти на конкретні проекти. У 2016 році доходи (GGR) Danske Spil від продажу лотерей склали 657, 5 млн. Євро, з яких на соціальні цілі витрачено майже 371 млн. євро. Danske Klasselotteri A/S (компанія повністю в державній власності) є найстрішшою лотереєю Данії, розіграші проводяться 5 разів на місяць. Більше 65% ставок повертаються гравцям у виграшах. Прибутки компанії виплачуються Міністерству фінансів, а видатки на соціальні цілі розподіляються Міністерством культури на багато різних проектів. У 2016 році оборот компанії склав трошки більше 99 мільйонів євро, 23 мільйони витрачено на соціальні цілі.

Іспанія в 2017 році витратила 3 млрд євро на соціальні цілі. Оператор лотерей ONCE є благодійною організацією для слабозорих людей, він забезпечує роботою людей з вадами зору, а також фінансує ряд проектів для них: шриффт Брайля, інклюзивна освіта, допомога в працевлаштуванні, забезпечення спортом, культурою та розвагами, допомога в адаптації в суспільстві (ONCE, 2021). Кошти акумулюються самим оператором і ним самостійно витрачаються. LOTERÍAS Y APUESTAS DEL ESTADO (LAE) фінансує Іспанський Червоний Хрест та Іспанську асоціацію боротьби з раком (LAE, 2021). Loteria de Catalunya (Лотерея Каталонії) фінансують програми для захисту дітей, людей похилого віку та людей з обмеженими можливостями (Loteria de Catalunya, 2021).

Італія одна з країн, де такі надходження найбільше використовується для підтримки культури та історичної спадщини, у 2017 році на різні соціальні цілі було витрачено 3,8 млрд. євро. Lottomatica профінансувала нове освітлення каплиці Медічі, підтримує молоді таланти, спорт серед дітей та інші (Lottomatica, 2021). Sisal підтримує театр Пікколо, інноваційні ідеї, мистецтво та культуру (Sisal, 2021).

У **Нідерландах** доходи використовуються на потреби суспільства через Міністерство фінансів, NOC * NSF і Stichting Aanwending Loterijgelden Nederland (ALN) – всі вони є акціонерами лотерей та отримувачами коштів (Wat we voor, 2021). Всього компанія Nederlandse Loterij перераховує на соціальні цілі близько 37% своїх доходів. В країні також дозволено організацію тимчасових лотерей з благодійною метою та місцевих благодійних лотерей. На сьогодні в країні діють також благодійні лотереї Vriendenloterij і Postcodeloterij (GOEDE DOELEN, 2021). Виграші в лотерею не оподатковуються. Більша частина коштів доходів від лотерей – 63% спрямовується в Міністерство фінансів; через NOC * NSF здійснюється підтримка спорту, які розподіляють кошти на 26 національних спортивних асоціацій; Stichting Aanwending Loterijgelden Nederland (ALN) займається соціальним забезпеченням, здоров'ям та культурою і розподіляє кошти між 18 благодійними організаціями: фонд СНІДу, цукрового діабету, опіковий, психічного здоров'я, людей з обмеженими можливостями, серця, мозку, боротьби з туберкульозом, раком, захворюваннями легень, кишківника печінки та шлунку, нирок, ревматизму та інші (Nederlandse Loterij, 2021).

Португалія виключне право на національному рівні організувати та проводити лотереї та відкривати казино надала благодійній організації Santa Casa da Misericórdia de Lisboa (SCML), яка управляється державою. Компанія підтримує різноманітні соціальні проекти. За 2017 рік загальний обсяг продажів перевищив 3 млрд євро. Чистий прибуток компанії за 2017 рік склав 729 млн. євро, які були розподілені таким чином: 72,24% для державних структур і 27,76% для компанії SCML. Пряме фінансування добрих справ склало 186 мільйонів євро (RELATÓRIO E CONTAS, 2017).

Фінляндія Обсяг продажів компанії Veikkaus за 2018 рік склав 3 154,7 млн. євро (Veikkaus, 2018). Згідно змін до Закону про лотереї 2017 року прибуток від діяльності компанії розподіляється між трьома міністерствами: 53% Міністерству освіти і культури, 43% Міністерству соціальних справ та охорони здоров'я і 4% Міністерству сільського і лісового господарства. Кошти від лотерей спрямовуються на соціальні цілі, проте видаються громадянам у вигляді грантів. Міністерство сільського і лісового господарства, Міністерство освіти і культури і Міністерство соціальних справ та охорони здоров'я приймають рішення про розподіл грантів.

Франція. Оборот компанії La Française des Jeux в 2017 році склав 15,1 млрд. євро, 21,8% яких (3,3 млрд. євро) спрямовано на соціальні цілі і 5,4% (0,8 млрд. євро) для підтримки FDJ (професійної велосипедної команди). У 2018 році оборот склав 15,8 млрд. євро.

Таким чином, у більшості країн Європи кошти акумулюються і розподіляються через позабюджетні фонди, які можуть бути державними (управляються певними міністерствами) або громадськими організаціями. Існують фонди, які мають статус державного органу і фінансуються як з державного бюджету, так і за кошти оператора. Можливе також фінансування проектів організаторами певних проектів напряму через гранти.

Реалізація соціальної функції публічного управління гральним бізнесом в Україні

В Україні соціальну спрямованість лише щодо лотерей було запроваджено з прийняттям у 2012 році Закону України «Про державні лотереї в Україні» та скасовано з ініціативи Кабінету Міністрів України з 01.01.2015 року.

Проте у 2013-2014 рр. всі відрахування від лотерейної діяльності спрямовувались до спеціального фонду Державного бюджету України та використовувались на фінансування державних об'єктів олімпійської підготовки, лікування дітей, хворих на онкологічні та онкогематологічні захворювання, на фінансування культури та спорту (п. 8 ст. 15 Закону) (Zakon Ukrainy no.5204, 2012). В 2013 році вперше за роки незалежності онкохворі діти на сто відсотків були забезпечені необхідними лікарськими засобами, виробами медичного призначення і лабораторними реагентами. На цьому наголосила начальник відділу охорони материнства, дитинства та санаторного забезпечення МОЗ України. Це відбулося завдяки лотерейним відрахуванням до спецфонду бюджету. У 2014 році на лікування онкохворих дітей передбачено кошти у загальній сумі понад 395 млн. грн., що повністю задовольняє потреби у лікуванні дітей, хворих на рак (Uriadovyi portal, 2014).

Так, в Парламенті очікують розгляду законопроекти щодо соціальної спрямованості коштів від грального бізнесу, зокрема проект реєстр. №3899 та альтернативні до нього. Проект №3899 розроблявся автором одразу після прийняття Закону №768 на виконання доручення про запровадження соціальної функції держави. Пізніше КМУ на основі розробленого автором законопроекту вніс та зареєстрував законопроект №5073 про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо створення державного фонду підтримки медицини, спорту, освіти, культури та науки (proekt Zakonu Ukrainy no. 5073) реєстр. №5073 від 16.02.2021 року та альтернативний до нього. У зв'язку з внесенням Урядом свого законопроекту, проект народних депутатів №3899 відхилено та знято з розгляду.

Отже всі ці проекти передбачають створення в складі спеціального фонду Державного бюджету України державного фонду підтримки медицини, спорту, освіти, культури та науки.

Це одна з моделей реалізації соціальної функції, нагадаємо, що в Європі створюються як бюджетні, так і позабюджетні фонди, снують різні способи акумулювання та витрачання цих коштів, про що ми зазначали в попередніх розділах.

Акумулювання коштів в складі бюджетного фонду передбачає і витрачання цих коштів під контролем Міністерства фінансів України. Вказаним проектом передбачено, що Порядок використання коштів державного фонду підтримки медицини, спорту, освіти, культури та науки встановлюється Кабінетом Міністрів України, а джерелами наповнення фонду є насамперед кошти від плати за ліцензії у сфері організації та проведення азартних ігор. У 2021 році сума надходжень склала 1,5 млрд. грн., проект у зв'язку з неприйняттям такого законопроекту, кошти спрямувались до Загального фонду Державного бюджету України. Оскільки плата за видані ліцензії є щорічною, у 2022 році очікуються як мінімум такі ж надходження, але оскільки законопроект ще навіть не розглянуто профільним комітетом Верховної Ради України, у 2022 році не зможемо очікувати впровадження цього механізму акумулювання та розподілу коштів.

Запропоновано проектом, що акумульовані кошти будуть витратитись на:

1) охорону здоров'я за рахунок отриманих доходів від плати за ліцензії на провадження діяльності з організації та проведення азартних ігор казино у мережі Інтернет, ліцензії на провадження діяльності з організації та проведення азартних ігор у покер у мережі Інтернет, 50 відсотків отриманих доходів від плати за ліцензії на провадження діяльності з організації та проведення азартних ігор у гральних закладах казино та 50 відсотків отриманих доходів від плати за ліцензії на провадження діяльності з організації та проведення азартних ігор у залах гральних автоматів;

2) спорт за рахунок отриманих доходів від плати за ліцензії на провадження діяльності з організації та проведення букмекерської діяльності, ліцензії на провадження діяльності з проведення парі тоталізатора на іподромі та ліцензії на букмекерський пункт;

3) культуру за рахунок отриманих доходів від плати за ліцензії на випуск та проведення лотерей;

4) освіту та наукову і науково-технічну діяльність за рахунок отриманих доходів від плати за ліцензії на провадження діяльності з надання послуг у сфері азартних ігор, ліцензії на гральний стіл та/або на гральний стіл з кільцем рулетки та ліцензії на гральний автомат.

В цілому позитивом проекту є також те, що 50% платежів за ліцензії на провадження діяльності з організації та проведення азартних ігор у гральних закладах казино та 50% отриманих доходів від плати за ліцензії на провадження діяльності з організації та проведення азартних ігор у залах гральних автоматів, що зараховуються до бюджетів місцевого самоврядування за місцезнаходженням відповідного грального закладу (казино, залу гральних автоматів), адже більшу компенсацію має отримувати громада, на території якої знаходиться гральний заклад. Це соціально справедливо, коли більше компенсацію отримує частина суспільства, яка потенційно найбільш вразлива до впливу азартних ігор через територіальне розміщення грального закладу на її території. Водночас, для місцевих бюджетів не передбачено цільового спрямування цих коштів, вважаємо, що до другого читання вказаний законопроект доцільно доповнити обов'язком використовувати такі надходження місцевих бюджетів також виключно на соціально значимі цілі на певній території.

Висновки. Проведене дослідження дає можливість виокремити такі види реалізації соціальної функції публічного управління гральним бізнесом за способами акумулювання та використання коштів здійснюється шляхом:

1) перерахування в бюджет (Україна). Перерахування коштів до бюджету (проте, як правило, кошти перераховуються теж на рахунок певного міністерства, а не в загальний державний бюджет) можливе також у країнах,

де оператор знаходиться у державній власності, проте такі відрахування є прибутком держави як засновника оператора, а не відрахуваннями від лотерейної діяльності.

2) перерахування на рахунок певного міністерства, яке розпоряджається коштами (позабюджетний державний фонд) чи на рахунок іншого державного органу (Італія, Данія, Нідерланди, Фінляндія);

3) перерахування в конкретний фонд (державний чи приватний) чи благодійну організацію (Велика Британія).

4) акумулювання коштів в фонді оператора чи організатора (характерно для благодійних організацій, які використовуються ними для конкретних цілей (Іспанія, Португалія).

Щодо витрачання коштів, то у більшості країн Європи фінансування соціальної сфери держави здійснюється напряму – шляхом перерахування коштів до певного фонду чи благодійної організації (яка вже розподіляє кошти на певні цілі) чи опосередковано – шляхом перерахування коштів на рахунок певного міністерства чи іншого державного органу (як правило у завчасно визначених у законодавчих актах пропорціях), які розподіляють кошти між бенефіціарами. Для благодійних організацій характерне акумулювання і витрачання коштів самим організатором, який зазвичай є благодійною організацією.

Успішний досвід країн Європи щодо цільового спрямування коштів, отриманих державою від азартних ігор та лотерей може бути використаний і в Україні для організації успішної підтримки медицини, культури та спорту, що дозволить державі передати в управління громадянського суспільства частково сферу спорту, культури, підтримки історичної спадщини та ряд інших проєктів.

References:

1. Big Lottery Fund. Retrieved from: <https://www.tnlcommunityfund.org.uk/about>.
2. Department for Digital, Culture, Media & Sport. Retrieved from: <https://www.lottery.culture.gov.uk/>.
3. EL Strategy. The European Lotteries Association. Retrieved from: <https://www.european-lotteries.org/mission-and-strategy>.
4. GOEDE DOELEN LOTERIJEN EN AFDRACHTEN. Retrieved from: <https://loterijen.info/goede-doele-loterijen-en-afdrachten/>.
5. Greek Gaming Company's Innovation Initiatives Set Foundations for Growth. Retrieved from: <https://www.southeusummit.com/europe/greece/greek-gaming-operators-innovation-initiatives-transform-an-industry-and-a-society/>.
6. Jaswsqybq dt,-cfqn Österreichische Lotterien Gesellschaft. Retrieved from: <https://over.nederlandseloterij.nl/maatschappij/afdracht>.
7. LAE. Retrieved from: <http://www.selae.es/en/web-corporativa/responsabilidad-social>.
8. Loteria de Catalunya. Retrieved from: <https://www.loteriadecatalunya.cat/programes-socials/>.
9. Lottomatica. Retrieved from: <https://www.lottomaticaitalia.it/it/chi-siamo/comunita/good-causes>.
10. Lov om pengespill m.v. (pengespilloven). Retrieved from: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1992-08-28-103>.
11. National Lottery grants: charts. Retrieved from: <https://www.lottery.culture.gov.uk/>.
12. Nederlandse Loterij. Retrieved from: <https://over.nederlandseloterij.nl/maatschappij/afdracht>.
13. Official website OPAP. Retrieved from: <https://investors.opap.gr/en>.
14. ONCE. Retrieved from: <https://www.once.es/servicios-sociales>.
15. Panasytska, O., Ivantsova, A., Chek, V. (2021) Ihry v zakoni: yak rehuliuut hralnyi biznes v Ukraini ta u sviti [Legal games: how the gambling business is regulated in Ukraine and in the world]. Retrieved from: <https://voxukraine.org/igri-v-zakoni-yak-regulyuyut-gralnij-biznes-v-ukrayini-ta-u-sviti/> [in Ukrainian].
16. RELATÓRIO E CONTAS. Retrieved from: http://www.scml.pt/pt-PT/santa_casa/relatorio_e_contas/.
17. Sisal. Retrieved from: <https://www.sisal.com/eng/initiatives>.
18. The Association of Charity Lotteries in Europe (ACLEU). Retrieved from: <https://www.acleu.eu/charity-lotteries/united-kingdom>.
19. The European Lotteries. Retrieved from: <https://www.european-lotteries.org/list/elise>.
20. The National Lottery. Retrieved from: <https://www.lotterygoodcauses.org.uk/projects>.
21. Totalizator Sportowy. Retrieved from: <https://www.totalizator.pl/historia/dopaty>.
22. Wat we voor de samenleving willen betekenen. Retrieved from: <https://over.nederlandseloterij.nl/maatschappij/afdracht>.
23. Veikkaus. Retrieved from: <https://www.veikkaus.fi/fi/yritys#!/yritystietoa/historia>.
24. Verkhovna Rada Ukrainy (2012) Pro derzhavni loterei v Ukraini: Zakon Ukrainy No. 5204-VI vid 6 ver. 2012 r. [On state lotteries in Ukraine: Law of Ukraine dated September 6 2012] Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5204-17> [in Ukrainian].
25. Verkhovna Rada Ukrainy (2020) Pro derzhavne rehuliuвання diialnosti shchodo orhanizatsii ta provedennia azartnykh ihor: Zakon Ukrainy No. 768-IX vid. 14 lyp. 2020 r.) p. [On state regulation of activities related to the organization and conduct of gambling: Law of Ukraine No. 768-IX of July 14 2020] Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/768-20#n999> [in Ukrainian].
26. Verkhovna Rada Ukrainy (2021) Pro vnesennia zmin do Biudzhethnoho kodeksu Ukrainy shchodo stvorennia derzhavnoho fondu pidtrymky medytsyny, sportu, osvity, kultury ta nauky: proekt Zakonu Ukrainy No. 5073 vid 16 liut. 2021 r. [On amendments to the Budget Code of Ukraine regarding the creation of a state fund to support medicine, sports, education, culture and science: draft Law of Ukraine, reg. No. 5073 dated February 16. 2021] Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71102 [in Ukrainian].
27. WEMBLEYSTADIUM. The National Lottery. Retrieved from: <https://www.lotterygoodcauses.org.uk/projects/view/wembley-stadium>.
28. Uriadovyi portal. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/247044689> [in Ukrainian].

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-36>

LAND LEGAL RELATIONS UNDER THE LEGISLATION OF POLAND AND UKRAINE: A COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS

Iryna Tsvigun,

Candidate of Law Sciences,

*Senior Lecturer at the Department of Civil Law and Procedure
of the West Ukrainian National University (Ternopil, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0002-1284-4193

Cviginirina247@gmail.com

Abstract. The article carries out a professional comparative legal analysis of the legislation of Ukraine and Poland in the field of land law regulation. Attention was primarily focused on the directions of development of land relations for completeness and a comprehensive presentation of the research, the concepts and terms most open to the understanding of the society were considered, in particular – «land legal relations», «land plot», «real estate», «land ownership», «land real estate», «real estate» and the general features and differences of these concepts in Ukrainian and Polish legislation are outlined. The article discloses the features of land management and cadastre in the system of land legal relations of both states, highlights the differences in the basic approaches of modern land management, in particular, the use of an innovative type of documentation for the Ukrainian legislator – a comprehensive spatial development plan. It has been studied that the cadastre system of Poland, unlike the cadastre system of Ukraine, is multifunctional and contains information about land plots and other real estate objects. It was found that land relations in Ukraine and Poland are regulated by a number of normative legal acts, while the essence of normative legal regulation is the division of land legal relations into relations of a public and private nature, which is a kind of standard of land relations regarding a land plot as a part of the earth surface and the corresponding natural resource.

It was also found that at the current stage of the development of land legal relations, the formation of the latest approaches in understanding the infrastructure of geospatial data is decisive for both states, which is a potentially new step in the development of land relations in a systemic relationship with other types of natural resources (water, forest, plant life, etc.).

Special attention is paid to the results of the study, based on the own analysis, a number of inherent and distinctive features of the legislation of Poland and Ukraine in the field of land law regulation have been singled out. It is noted that turning to the experience of other countries is a potentially important and promising direction in the development of modern Ukrainian legislation. Attention is focused on the importance of studying the experience of other countries, in particular Poland, which will contribute to the transformation of Ukrainian land legislation in the formation of norms that will contribute to the development of Ukrainian society.

Key words: land plot, land ownership, real estate, cadastre, land management, land protection.

Statement of the problem. The European vector in the development of Ukrainian society, despite the complexity of the situation in Ukraine, which is related to the state of war, cannot leave aside the scientific community in the formation of further steps in the development of Ukrainian land legislation. The most successful way to develop future legislative initiatives is to conduct comparative legal studies. This will make it possible to understand the legal regulation of land legal relations in different projections of individual states, therefore, in our opinion, the most successful in this is conducting a comprehensive comparative legal study of the legislation of Ukraine and Poland – countries that are the most comparable in their history and achievements.

Analysis of recent researches and publications. The problems of the development of land legal relations in Ukraine and Poland were considered in their works by Kempa O. (Kempa, 2017; 50-57), Kulinich P. (Kulinich, 2018; 62-67), Krasnova Yu.A. (Krasnova, 2021; 28-32), Bazunko O.A. (Bazunko, 2021; 28-32) and a number of other authors. At the same time, a complex comparative legal study of land legal relations according to the modern legislator of Ukraine and Poland was not the subject of a separate study.

The purpose of the article is to research the legislative concepts of the regulation of land legal relations according to the modern legislator of Poland and Ukraine and outline the trends of their development.

The main material. Legal regulation of certain spheres of social life in each country has its own characteristics. If we approach the understanding of the formation of land legal relations in Ukraine and Poland, it is first necessary to distinguish the components of this concept in the modern legislation of both states.

First of all, land legal relations according to the provisions of the Civil Code of Ukraine are relations of a private nature (Articles 373-374 Law No. 435-IV), which are built on "personal non-property and property relations, based on legal equality, free expression of will, property independence of their participants – individuals, legal entities and other participants of public law" (Articles 1-2 Law No. 435-IV). According to Article 2 of the Land Code of Ukraine «land relations are social relations regarding the ownership, use and disposal of land... subjects of land relations are citizens, legal entities, local self-government bodies and state authorities...objects of land relations are land within the territory of Ukraine, land plots and rights to them, including land shares (shares)» (Law No. 2768-III). In chapters 2 and 3 of the Land Code of Ukraine stipulates that the sphere of land relations is relations regarding the disposal of land, coordination of land management, resolution of land disputes, development of programs regarding the use, protection of land, etc.,

while the circle of authorized bodies of state power or local self-government is already detailed to the point of competence (Law No. 2768-III).

According to the provisions of the Civil Code of Poland dated April 23, 1964 relations regarding «immovable property – part of a land plot constituting a separate object of ownership (land), as well as buildings permanently connected to the land; agricultural real estate (agricultural land) that is used or can be used for the implementation of production activities in agriculture in the field of plant and animal husbandry, including horticulture, gardening and fishing» (Articles 46-46¹ Civil Code of April 23, 1964) – these are civil-law relations between individuals and legal entities. On the other hand, according to the Law of August 21, 1997 on real estate management, «land real estate» (Law of 21 August 1997) means «land with component parts, with the exception of buildings and premises, if they are separate items of property» (Part 1 Article 4 Law of 21 August 1997), and relations regarding «the allocation of land for the construction of public roads, the allocation of land for railway tracks and their construction and maintenance, the allocation of territory for airports and a number of other needs of society are relations of a public nature» (Part 4 Article 6 Law of 21 August 1997).

So, the essence of the legal regulation of land relations in Ukraine and Poland is its division into relations of a public and private nature, which is a kind of standard of land relations regarding a land plot as a part of the earth's surface and a corresponding natural resource.

Despite the fact that the legislative mechanism for the realization of the right to land plots and land management is defined in the legislation of the two states, however, there are different approaches to their implementation.

Fundamental in the development of land relations in Ukraine is «land management as a set of socio-economic and ecological measures aimed at the regulation of land relations and the rational organization of the territories of administrative-territorial units, economic entities, which are carried out under the influence of social-production relations and the development of productive forces» (Article 1 of the Law No.858-IV), «land protection, creation of a favorable ecological environment and improvement of natural landscapes» (Article 182 of the Law No. 2768-III). Land management documentation, which is developed in accordance with the Law of Ukraine «On Land Management» is the basis for establishing to land plots their «purpose, restrictions on use and restrictions (encumbrances), rights of other persons (land servitudes), preservation and improvement of soil fertility» (Article 1 of the Law No. 858-IV). The approach to understanding the purpose of land planning is revealed with the help of specific types of land planning documentation, namely «schemes, projects, working projects or technical documentation» (Law No.858-IV), for example, land planning projects on the arrangement of the territory for urban planning needs and on the arrangement of the territory of settlements, technical documentation on land management regarding the establishment of the boundaries of regime-forming objects of cultural heritage and regarding the reservation of territories and objects valuable for inheritance, and a number of others. Moreover, land management documentation is the basis for filling out the land cadastre in Ukraine with information.

It should be noted that cadastre management in Ukraine and Poland is not new. O. Kempa notes, «the cadastre in Poland ... its origins date back to the end of the 18th and the beginning of the 19th century ... the cadastral system consists of two components: drawing up maps and related documentation ... nowadays the cadastre in Poland is understood as an information system that provides collection, updating and joint use for the entire country of information about land plots, buildings and premises, their owners and other real estate subjects...» (Kempa, 2017; 51-52). Instead, the state land cadastre functions in Ukraine – «the only state geo-information system of information about lands located within the state border of Ukraine, their purpose, restrictions on their use, as well as data on the quantitative and qualitative characteristics of lands, their assessment, on the distribution of lands between owners and users, about reclamation networks and constituent parts of reclamation networks» (Law No. 3613-VI).

It should be noted that the transition to more complex digital technologies led to the transformation of land legal relations and changes in standards in the field of land management and cadastre. A number of innovative legislative acts adopted by the Ukrainian legislator, in particular the laws of Ukraine «On the State Land Cadastre» (Law No. 3613-VI)] and «On the National Infrastructure of Geospatial Data» (Law No. 554-IX) significantly updated the basic provisions on the management of the state land cadastre and deepened the understanding of the essence of the proposed model of the national infrastructure of geospatial data.

Thus, with the adoption in 2013 of the Law of Ukraine «On the State Land Cadastre» (Law No. 3613-VI)] land management documentation became the basis for the formation of the State Land Cadastre as «the only state geo-information system of information about lands located within the state border of Ukraine, their intended purpose, restrictions in their use, as well as data on the quantitative and qualitative characteristics of lands, their evaluation, on the distribution of lands between owners and users, on land reclamation networks and components of land reclamation networks» (Law No. 3613-VI).

Instead, the Law of Ukraine «On the National Infrastructure of Geospatial Data», approved in 2020, became the first step in the creation of a multifunctional system of geospatial data, the basic data of which are defined information about administrative and territorial units, including their boundaries, land plots, a digital model of the terrain and a number of others (Law No. 554-IX).

Thus, the transition to the formation of the latest approaches in understanding the infrastructure of geospatial data is potentially a new step in the development of land relations, but already in a systemic relationship with other types of natural resources (water, forest, plant life, etc.), and is the basis for finding opportunities for the implementation of the latest digital technologies for further development and integration into the global and European infrastructure of geospatial data.

Also positive are the changes introduced in the last decade to the land legislation of Ukraine regarding the provision of land management documentation and data of the State Land Cadastre of a public nature, however, currently, in connection with the war events, access to open data is disabled, the systems work in a limited mode.

Note that in 2020, a separate type of documentation was introduced into the Ukrainian legislative sphere, namely «land management documentation, which is also urban planning documentation – comprehensive plans for the spatial development of territories of territorial communities, general plans of settlements, detailed plans of territories» (Law No. 858-IV). The adopted changes were the first step in the synergy of the systems of Ukrainian land and urban planning law, but the legal reality was not ready for them. First of all, this is due to the lack of sufficient and complete mechanisms for the implementation of the provisions of legislative amendments, as required by the constitutional principle of the rule of law, specified in Article 19 of the Constitution of Ukraine, which stipulates that «state authorities and local self-government bodies, their officials shall be required to act only on the basis, within the limits of authority and in the manner provided for by the Constitution and laws of Ukraine» (Constitution of Ukraine dated June 28, 1996).

Moreover, granting a dual legal status to other types of urban planning documentation – general plans of settlements, detailed plans of territories cannot be considered a correct decision of the legislator either, as it introduces contradictions between the application of the norms of land and urban planning legislation in practice.

Thus, as law enforcement practice convincingly shows, legislative changes are an insufficient step in legal manifestation, the adoption of a legislative norm is not equated with its successful implementation in practice in the absence of a clear mechanism for its implementation.

Let us emphasize that in the legal field, the latest type of documentation is proposed – a comprehensive plan for the spatial development of the territories of territorial communities, borrowed from the experience of European states, in particular Poland.

Thus, according to Polish legislation, the Law of March 27, 2003 on Planning and Spatial Development – hereinafter referred to as the Law (Law of March 27, 2003) – is decisive in the field of land management, according to which the concept, implementation mechanisms and functional purpose of voivodeship spatial development plans, research into the conditions and directions of spatial development in the commune and local spatial development plans were formed. According to the general principle, the spatial development plan is «documentation, according to which the direction of development of the spatial planning of the voivodship, commune is formed» (section 3.1 of the Law of March 27, 2003) (according to the administrative and territorial system of Ukraine – region, city, village, village, community), in particular, territories that require a change in the use of agricultural and forestry land for non-agricultural and non-forestry purposes, directions for the formation of agricultural and forestry production space, determine the purpose of the land plot and the placement of targeted investment, ways and conditions for the development of the land plot, etc. (Article 4.1 of the Law of March 27, 2003), «the conclusions of the local spatial development plan establish the method of exercising ownership rights to real estate» (Article 6.1 of Law of March 27, 2003). According to Polish legislation, the drawing up of a spatial development plan is preceded by the adoption of a decision to «begin studying the conditions and directions of spatial development – research» (Article 9.1 of the Law of March 27, 2003), which is not an act of local legislation, but its results are mandatory when drawing up spatial development plans. Instead, the approved spatial development plan was given the status of «act of local law» (Part 8 of Article 14¹ of the Law of March 27, 2003). Also, the Law introduced the need to conduct a landscape audit, which is not provided for in Ukrainian legislation, the functional purpose of which is to determine the «location of priority landscapes; location and boundaries of: a) cultural parks, b) national parks, nature reserves, landscape parks, protected landscape zones» etc. (Part 3 Article 38a of the Law of March 27, 2003). Moreover, the construction of a spatial development plan involves consistency with the zoning plans of the voivodeship (region in the sense of the Ukrainian administrative and territorial system), its adaptation to the «voivodeship development strategy after its renewal, to the extent that the strategy renewal concerns the spatial situation of the voivodships» (Article 39a of the Law of March 27, 2003) and with the results of research in accordance with the Law of December 6, 2006 on the principles of development policy, prepared for the needs of the development strategy of the voivodship (Law of December 6, 2006).

Thus, the direction of the changes introduced by the Ukrainian legislator concerning the comprehensive plan of spatial development singles out a whole series of issues related to its implementation, and is the basis for further legal developments regarding the modeling of Ukrainian land law and urban planning law with the aim of bringing it closer to the law of the European Union at the level of laws existing in society.

It is appropriate to note that the regulatory legal base in the field of land relations regulation in Ukraine and Poland is built on «a single approach arising from the natural properties of land, in the formation of the basis of land law regulation according to the category of land – the main purposes» (Tsvigun, 2022; p. 42), as indicated by the Land Code of Ukraine (Law No. 2768-III), the Law of July 20, 2017 – Water Law (Law of July 20, 2017 – Water law), the Law of September 28, 1991 on Forests (Law of September 28, 1991) and other legal acts.

Regarding forms of land use, according to the legislation of Ukraine, three types of ownership are distinguished – private, state and communal. Derived rights to land include the right of permanent use, lease, easement, superficies, emphyteusis, and trust ownership. A similar approach is inherent in Polish legislation, as indicated by the provisions of the Civil Code of April 23, 1964 (Civil Code of April 23, 1964).

The acquisition of private property rights at the expense of state or communally owned land by the Ukrainian legislator is allowed within the limits of the norms of free privatization by decisions of land managers for farming, for personal peasant farming, for gardening, for the construction and maintenance of a residential building, farm buildings and structures (homestead) in villages; for individual cottage construction; for the construction of individual garages (Article 121 of the Land Code of Ukraine) (Law No. 2768-III). It is also established and clear that the acquisition of rights to land plots through the purchase of state or communal land or the use of other civil legal acts (inheritance, donation, purchase and sale) in accordance with the provisions of the Civil (Law No. 435-IV) and Land Codes of Ukraine (Law No. 2768-III),

the Law of Ukraine «On state registration of property rights to immovable property and their encumbrances» (Law No. 1952-IV). Note that in Ukrainian legislation, despite the introduced principle of a single legal share of a land plot and immovable property located on it, there remains, as P. Kulnych notes, «the main shortcoming of the national land registration system is its disunity, which is manifested in the fact that the registration of property rights and other rights to land is carried out by making entries in various state registers: the State Register of Rights to Immovable Property and the State Land Cadastre» (Kulinich, 2018; 63). In support of the expressed caveat, we also note that after distinguishing the inexpediency of registration in the State Register of property rights to immovable property and their encumbrances «property rights and their encumbrances to minerals, plants, as well as to small architectural forms, temporary, non-capital structures located on a land plot, the transfer of which is possible without their depreciation and change of purpose, as well as separately to buildings that are a part of the main thing...» (Part 4 of Article 5 of the Law No. 1952-IV), the legislator ignored, in our opinion, taking into account the provisions of Art. 181 of the Civil Code of Ukraine, where «immovable things (immovable property, real estate) include land plots, as well as objects located on the land plot, the movement of which is impossible without their depreciation and changing their purpose» (Law No. 435-IV), the legal status of land an area burdened with trees and other plants from the moment of planting or crops (perennial and non-perennial), which creates a significant layer of soil spores in practice.

Analyzing in comparison the legal regulation of land relations under the legislation of Ukraine and Poland, it will be appropriate to cite the concept of a land plot. Thus, according to Articles 79, 79¹ of the Land Code of Ukraine (Law No. 2768-III) «a plot of land is a part of the earth's surface with established boundaries, a certain location, with defined rights in relation to it...the right of ownership of a plot of land extends within its boundaries to the surface (soil) layer, as well as on water bodies, forests and perennial plantations located on it...». Instead, according to Article 48 of the Civil Code of Poland (Civil Code of 23 April 1964) – «the plot of land includes, in particular, buildings and other permanent devices attached to the ground, as well as trees and other plants from the moment of planting or sowing» (Civil Code of April 23, 1964). According to Article 4 of the Law of 21 August 1997 on real estate management, «land ownership – should be understood as land with component parts, with the exception of buildings and premises, if they are separate objects of ownership; land plot – it should be understood as an indivisible, continuous part of the land plot, which constitutes part or all of the land property; building plot – should be understood as a built-up plot of land whose size, geometric features, access to a public road and equipment of technical infrastructure devices allow the correct and rational use of buildings and equipment located on this plot» (Law of 21 August 1997). At the same time, the «sale or purchase of real estate» under Polish law means «commitment of legal actions, on the basis of which the ownership of real estate is transferred or the right to perpetual use of a plot of land is transferred or provided for perpetual use» (Article 4 of the Law of 21 August 1997).

Also, in Polish legislation, in contrast to Ukrainian legislation, the term real estate management is widely used in relation to land plots, a clear mechanism for the division of real estate is defined, according to which the separation for agricultural and forestry needs of «a land plot with an area of less than 0.3000 ha is allowed under the condition that the plot of land will be allocated for the expansion of neighboring property or the boundaries between neighboring objects will be regulated» (Article 93 of the Law of 21 August 1997).

Conclusion. Summarizing the above, it is possible to single out a number of inherent and distinctive features of the legislation of Poland and Ukraine in the field of land law regulation.

First of all, these are the relations regarding the geospatial natural object with the specified data in the cadastre system, at the same time, the capacity of cadastres is different in its functionality, secondly, the legal regime of other natural resources (water, forest, subsoil) is separated from land relations, unlike ground cover, thirdly, buildings and structures, trees and other plants are considered to belong to the land plot, however, there are differences in approaches to understanding the structure of the land plot encumbered with property (building, crop, etc.), fourthly, these are relations regulated by the norms of private and public law, the fifth is the relationship of the material world in relation to which rights and obligations arise.

Taking into account the above, it can be confidently stated that turning to the experience of other countries is a potentially important and promising direction in the development of modern legislation, will contribute to the transformation of Ukrainian land legislation and the formation of norms that will positively affect the development of Ukrainian society, will take into account a comprehensive approach in the spheres of their implementation and will be effective in social manifestation.

References:

1. Cyviljnyj kodeks Ukrajinj [Civil Code of Ukraine] dated 16 January 2003 No. 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (in Ukrainian) (accessed 28 July 2022)
2. Zemeljnyj kodeks Ukrajinj [Land Code of Ukraine] dated 25 October 2001 No. 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (in Ukrainian) (accessed 28 July 2022)
3. Kodeks cyviljnyj [Civil Code] dated 23 April 1964 URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19640160093/U/D19640093Lj.pdf> (in Poland) (accessed 28 July 2022)
4. Pro upravlinnja nerukhomistju [On real estate management] Law of Poland dated 21 August 1997. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19971150741/U/D19970741Lj.pdf> (in Poland) (accessed 28 July 2022)
5. Pro zemleustrij [On Land Management] Law of Ukraine dated 22 May 2003. No. 858-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text> (in Ukrainian) (accessed 28 July 2022)
6. Kempa O. (2017) Kadastr u Poljszhi: suchasnyj stan i perspektyvy rozvytku [Cadastr in Poland: current state and development prospects] *Land management, cadastre and land monitoring*. No. 1'2017. pp. 50-57. URL: <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Zemleustriy/article/view/8615/8041> (in Ukrainian) (accessed 28 July 2022)

7. Pro Derzhavnyj zemelnyj kadastr [On the State Land Cadastre] Law of Ukraine of dated 7 July 2011. No. 3613-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17#Text> (in Ukrainian) (accessed 28 July 2022)
8. Pro nacionaljnu infrastrukturu gheoprostorovykh danykh [On the National Infrastructure of Geospatial Data] Law of Ukraine dated 13 April 2020. No. 554-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/554-20#Text> (in Ukrainian) (accessed 28 July 2022)
9. Konstytucija Ukrainy [Constitution of Ukraine] dated 28 June 1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (in Ukrainian) (accessed 28 July 2022)
10. Zakon z planuvannja ta prostorovogho rozvytku [On Planning and Spatial Development] Law of Poland dated 27 March 2003. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20030800717/U/D20030717Lj.pdf> (in Poland) (accessed 28 July 2022)
11. Pro zasady polityky rozvytku [On the principles of development policy] Law of Poland dated 6 December 2006. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20062271658/U/D20061658Lj.pdf> (in Poland) (accessed 28 July 2022)
12. Tsvigun I. (2022) Do pytannja pravovogho rehuljuvannja zemelnykh pravovydosyn za zakonodavstvom Ukrainy ta Poljszhi [On the issue of legal regulation of land relations under the laws of Ukraine and Poland]. *The International Scientific Internet Conference with the assistance of the Public Organization «Scientific Community» (Ternopil, Ukrainian) and Wyższej Szkoły Społeczno-Gospodarcza w Przeworsku (Perevorsk, Poland) dated 09-10 June 2022*. pp. 41-44. URL: http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3380 (in Ukrainian and Poland) (accessed 28 July 2022)
13. Vodne parvo [Water law] Law of Poland dated 20 July 2017. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU2010000624> (in Poland) (accessed 28 July 2022)
14. Zakon pro lisy [On forests] Law of Poland dated 28 September 1991. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20210001275> (in Poland) (accessed 28 July 2022)
15. Pro derzhavnu rejestraciju rechovykh prav na nerukhome majno ta jikh obtjazhenj [On State Registration of Real Property Rights and Encumbrances] Law of Ukraine 1 July 2004. No. 1952-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text> (in Ukrainian) (accessed 28 July 2022)
16. Kulinich P. (2018) Zemeljne rejderstvo jak neghatyvne pravove javyshhe: doktrynalnyj analiz ta shljakhy podolannja [Land grabbing as a negative legal phenomenon: doctrine analysis and ways of overcoming] *Almanac of law*. Issue 9. pp. 62-67 URL: http://almanahprava.org.ua/files/almana-prava.-vipusk-9-2018_.pdf (in Ukrainian) (accessed 28 July 2022)
17. Krasnova Yu.A., Bazunko O.A. (2021) Gharantiji realizaciji prava ghromadjan Ukrainy na sudovyj zakhyst ekologichnykh prav [Guarantees of realization of the right of citizens of Ukraine to judicial protection of environmental rights] *Private and public law*. No. 1/2021. pp. 28-32. URL: http://pp-law.in.ua/archive/1_2021/7.pdf (in Ukrainian) (accessed 28 July 2022)

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-37>

PUBLIC CHALLENGES OF DIGITALISATION

Vadym Tsymbal,

*Ph.D, Associate Professor at the Department of History
of the Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (Uman, Cherkasy region, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0002-6368-007X
vadym.tsymbal.ua@gmail.com*

Liubov Shachkovska,

*PhD, Professor at the Department of History
of the Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (Uman, Cherkasy region, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0002-5844-9922
lybasha1984@gmail.com*

Abstract. The «information age» has changed profoundly the way we generate, store and exchange information, the way of interaction within and between individuals, institutions, societies and entities. The research aims to define frameworks of collection, usage, storage and distribution of information for better understanding legal and ethical responsibilities of states and citizens concerning application information technologies at social and political relationships. The research methodology comprises comparative case study of technology institutionalisation and its consequences for both developed and developing societies, namely, how the different societies may react to the impact of technology, what could the patterns of further relations between states, citizens and capitalist corporations be, defining prospects of the technocratic techno-science policies, multi-level governance and digital citizenship.

Key words: state security, information security policy, e-governance, smart citizenship, multi-level governance, populism.

Introduction. In the modern democracy, as the sovereign – possessor of the whole scope of power – is regarded to be a community of individuals possessing proper scope of legal capacity, theoretically granted with the equal shares of power embodied in the «voting right». In political sense, such communities compose entities, which are called «states». The equality of shareholders in such entities is ensured by the principle of «one vote per person», and that is one of fundamental and inalienable civil rights. Governance in the democratic societies is envisaged as a mechanism for maintaining the social structure and ensuring fundamental civil rights and interests of citizens. It's natural that within

the evolution of humankind, the mechanisms also evolved as well as political and governance technologies evolved into e-governance and digital governance technologies, exploiting the potential of systems for collecting, transmitting and operating the information. Today, with the use of such tools, humankind has got as close to the implementation of the direct democracy, eluding the middlemen (the representatives) from the policy making, setting the best standards of public services as it had never been before. At the same time, the representatives might easily be substituted with technocrats, while new technologies of governance require more facilities for new political order maintenance, imposing new challenges to state security and sovereignty.

Methods. There is an increasing awareness of the influence of digital governance over the economy, natural and cultural environment and social life, and within this research we try to produce some evidence-based conclusions to improve the understanding technologies place in the modern governance and state security puzzle. Problems of science/technology and society should not be geographically limited, because of their nature; these problems easily transcend regional boundaries, even though there are different patterns of cultural adaptation and diversity (Tsukahara, 2017). Hence, the research methodology comprises comparative case study of technology institutionalisation and its consequences for both developed and developing societies, namely, how the different societies may react to the impact of technology, what could the patterns of further relations between states, citizens and capitalist corporations be, and what are the prospects of the technocratic techno-science policies, multi-level governance and digital citizenship.

Results and Discussion. In the 1990's economic neoliberalism was widely regarded as a remedy for the world's economic problems. The postulate of free movement of capital, manpower, products and ideas became the basis for global ideology. The dynamics of capitalism contributed to the degradation of urban civilisation, which was reflected in structuralist theories in urban sociology developed especially by American academics. They considered urban crisis against the background of the entire political and economic system, social structure and structural changes inherent in capitalist model, such as de-urbanisation of settlement structures and de-concentration of production, uncontrolled and unplanned urban sprawl, commercialisation and ghettoisation or decline of public space. At present, the processuality of decision-making arrangements and empowerment of citizens replace previous institutionalised mechanism unfit to address complex, multidimensional urban issues. This was often described as a «shift from government to governance». The commonly used word 'governance' refers presently «to a new process of governing; or a changed condition or ordered rule; or the new method by which society is governed». (Badach, Dymnicka, 2017) In a very short period of time there appeared a new gap between the developed and developing societies within the dimension of organization of social life. The organizational maturity criterion is especially rooted in the e-government tradition of looking at the e-government growth stages: stovepipe organizations, integrated organizations, nationwide portal, inter-organizational integration and demand-driven, joined-up government. (Giest, 2017)

Hence, the richest perspective is a socio-technical process of governing in which information and communications technologies serve just as a tool to facilitate collaboration between different actors. (Badach, Dymnicka, 2017) Using technologies for policymaking is not new, but the way the potential or actual use of technologies changes some of the theoretical and practical discussions surrounding decision-making is. In this meaning smart governance is not brought down to a technological issue but becomes a matter of developing infrastructure for enhancing knowledge and improvement the understanding of the interactions between society and government.

In A. Datta research, an examination of smart cities in India was conceived as a chance to reframe postcolonial urban theory and its central concerns with the genealogies of power, knowledge and politics in substantially different ways. In 2014, the newly elected ruling party in India announced that they will build 100 smart cities through a national programme to «leapfrog» India towards a digital urban future. Seeking to produce the «smart city» and the «smart citizen» as two sides of this future, the programme was aimed to apply a range of digital technologies from e-governance to smart utility networks to produce ubiquitously networked cities. (Datta, 2018) This experience is very interesting as, since the faith in state is under crisis, it is widely believed that «a more pluralistic pattern of rule», based on processes and interactions between the state and civil society rather than institutions, is a new form of governing to replace representative democracy. The emerging urban movements may become the nucleus of governance transformation, promoting practices from other countries and contributing to the development of civic involvements and consciousness, drawing public attention to many important issues. (Badach, Dymnicka, 2017) And the developing technologies catalyze changes in the way policymaking is being done and the way it affects citizens.

The issue of organizational maturity here lies within the so-called digital culture, which may be defined as the capacity of both individual civil servants as well as the organization as a whole to collect, merge and utilize data and the institutional structure supporting this through training civil servants or open data initiatives. The contemporary smart city takes earlier ideas of a digital or networked city beyond mere connectivity to a new regime of speculative futures that combine big data, algorithmic governance and automated urban management. In this role, smart people should be collaborators and endorsers of the smart city, rather than critical and active citizens. Another way to think about technology and government finds itself within understanding both citizens providing information to government as well as government offering personalized services based on additional data of citizens, the neighbourhood or the community. (Datta, 2018; Giest, 2017) Thus, current process of testing smart cities as the site of democratic participation may provide us with understanding in what capacity the smart citizens will be constructed at the further state-private sector relationships in urban governance.

Some works on common resources shows that multilevel, distributed decision authority is often more effective than top-down approaches at managing resources in complex social-ecological systems. This has spurred a widespread trend in prescribing more inclusive, decentralized decision-making processes. (Manfredo, et al, 2017) In that sense, «multi-level

governance», also referred to as the «governance of governance» or «Meta-governance», does not mean functionalistic managing and regulating multiple processes but involves facilitating and fostering processes of collaborative governance and coordination, setting the scene for self-organisation and emergence of solutions and innovations». It is in fact a set of processes involving governing structures and institutions at different levels in which the scales and sectors of policy making are reworked. (Badach, Dymnicka, 2017) Such new concepts try to grasp the way the public realm is working with big data, which are built on the assumption that data- and technology-driven innovations in government need an infrastructure for creating value from data and are closely linked to the e-government idea of technologies transforming government toward being more responsive and accountable. (Giest, 2017)

In India's case, 80% of its citizens of the experimental cities were outside the digital divide, they needed to be drawn into digital space in order to produce a «user base» for the smart city services; these new digital subjects had to be shown how to perform as «smart citizens» in order to contribute to the «success» of the smart city. (Datta, 2018) The threat of such a low participation rate for the representative democracy, for example, is that staying outside the digital divide leads to low voter participation, declining support for incumbents, fragmentation of the party system, and emergence of single issue and radical parties. Such trends have caused the populist movements at the end of the 20th century, taking multiple forms and not necessarily been represented by only one ideological position. (Manfredo, et al, 2017)

The evolution of broadband networks (vital for e-governance) in Canada offers a window into understanding the interaction between technological change, public policy, and private sector decision processes that shape Internet connectivity. These trends have led to concerns about regulatory barriers to international and domestic competition in the provision of Internet access services. As a result there had increased pressure on sub-national governments in Canada to design and implement decentralized policy solutions to increase the pace of progress in network development. Canada's federalist constitution, that makes the provinces responsible for delivering public goods such as healthcare and education which would benefit from having a high-quality digital infrastructure, increased the impetus for policy decentralization, experimentation, and differentiation. (Rajabium, Middleton, 2013) Digital culture within public organizations refers to understanding digital governance not only as an IT issue, but as something that requires support from organization-wide structures and capabilities. Specifically, it emphasizes the importance of civil servants and policymakers understanding how to find, analyze and utilize the technology and the institutional structure to support this. (Giest, 2017)

In the governance perspective, which transcends the public and private sectors as well as the civil society, the focus should be on networks rather than hierarchical relations, reinforced by diversified resources, actors and their knowledge and experience. (Badach, Dymnicka, 2017) These theoretical developments closely mimic the discussion in the e-government field among three themes, (1) the improvement and execution of public services linked to new technologies, (2) technologies transforming the way government is organized and (3) technologies boosting values such as transparency and accountability. (Giest, 2017) Most of the people of the IT generation can create a smart city, but not all of them will be interested in continuing its development. The main sectors of a city can be connected throughout the internet and citizens' contribution. It is very important to keep the users engaged. (Zica, et al., 2018)

With the convergence of governance and technology, institutions appear as information centers, i.e. mechanisms of political, economic or social interactions. Strong institutions can keep people of one cultural belief system from associating with people from other cultures, which leads to isolation and reduces assimilation. (Ulloa, et al., 2016) As mentioned above, people need motivation, fun, competition and recognition in their lives, and the community has to be interested and motivated to really participate in the city's life. The observations of the real-world politics also indicate that the negative effects of the dominance of emotions over rational thinking and impartial considerations are strongly embedded in the democratic systems. (Sobkowicz, 2016) Some experimental results confirm that presuppositions instruct the addressee to devote less attention and effort to certain content, because more is not needed for full understanding of the message. Presupposing expressions perform this function, and probably arose in order to fulfil it for those contents that are already in the knowledge of the addressee. (Lombardi Vallauri, 2016)

The mitigating approaches based on providing the voter with better information are largely naive, as they do not take into account the phenomena of emotional biased processing, agenda setting, motivated reasoning, selective exposure and perception – to mention just a few social mechanisms driving the processes of formation of the individual and social opinions. Concerning the latter, it's necessary to match the manipulative role of the technologies, which is broadly exploited in modern world.

In countries with insufficient resources, a media system is incapable of presenting a full range of political and economic interests in the public domain. To prove that, we can refer to the research a national public opinion study conducted by company Saar Poll OÜ at 2014 in Estonia. For instance, the Saar Poll study asked participants who, in their opinion, was responsible for shooting down the Air Malaysia flight over eastern Ukraine. A large share of respondents, regardless of ethnicity, has difficulty forming an opinion based on the information that they had (40 per cent of Estonians and 47 per cent of Russian speakers). Among those respondents with an opinion, a distinct difference was present: Estonian respondents stated that either the Russian government (34 per cent of respondents) and/or the Ukrainian separatists (31 per cent of respondents) were responsible; Russian speaking respondents primarily stated the government of Ukraine was responsible (38 per cent of respondents). (Sobkowicz, 2016)

The very similar was the situation with the distribution of public opinion between the Ukrainian citizens during the Revolution of Dignity and at the beginning of Russian aggression in Donbas. Actually, it's hard to find a state in Europe, not influenced by Russian propaganda, and it's also evident that Central and Eastern European states often fell threats on their Eastern (traditionally, the most Post-Soviet) borders.

From this perspective, internet governance, cyber security, and media policy should not be viewed as separate domains. «Geopolitics of information» will become increasingly necessary in the coming years. Just as networked authoritarianism establishes strategic infrastructures to control the message domestically and intervene in global media systems, liberal democracies need to rethink media and communication infrastructures to ensure they foster pluralist, rights-respecting societies that are resilient to authoritarianism and extremism. In doing so, they should resist the temptation to respond to this threat in ways that will erode democracy even further, such as expanded surveillance and limits on free expression. (Maréchal, 2017) Attention here should be paid not only to the Russian authoritarian state, which is easy to blame; many threats occur under democratic systems – which might actually be very corrupt – a so-called corporate capitalist industrial systems under the protection of the state technocracy. (Tsukahara, 2017)

The role of contagion in the spreading of information and behaviours in (techno-) social networks is now widely studied in computational social science, with applications ranging from public health to national security. Diffusion phenomena in social and techno-social systems have already attracted much attention due to the importance of understanding dynamics such as disease propagation, adoption of behaviours, emergence of consensus and influence, and information spreading. (Mønsted, et al., 2017)

Of course, such mechanisms are already widely used as an essential part of political technologies. In particular, the FpV (political party, supporting their candidate at presidential elections in October 2015 in Argentina) alleged that Cambiemos (FpV's rivals) abused the political affordances of social media, running a Twitter campaign via «50,000» accounts that «weren't real, that were automated and managed by computer programmes, or accounts with false numbers and letters attached to them, that sought to tarnish the [social] networks with false information». Within the further research of the case, T. Filer, and R. Fredheim, concluded that, in fact, both parties drew on automated or partly automated accounts to promote their campaigns on Twitter, synthesizing three types of automation: pushing messages on a mass scale, faking grassroots support, and playing dirty tricks (by smearing the opposing candidate or controlling the space by flooding content). Moreover, both parties' campaigns were found to have used automation principally for amplification – maximizing the diffusion of party content – rather than to muffle the other side. (Filer, Fredheim, 2017)

At a more abstract level, these technologies can be applied not only for election purposes but also through the policy design. This concept is linked to the idea that governments aim to implement goals effectively and efficiently, and connected to that, are interested in utilizing knowledge and experience about policy issues. Thereby, the selection of policy instruments takes place within a larger context that contains institutions, actors and practices and that affect the policy-making process. (Giest, 2017) And here we reach the core of our research, examining the issue of information challenges to state security and sovereignty.

Ronald Deibert and his team at the University of Toronto's Citizen Lab coined the phrase «information controls» to describe the «techniques, practices, regulations or policies that strongly influence the availability of electronic information for social, political, ethical, or economic ends». These include technical means like «filtering, distributed denial of service attacks, electronic surveillance, malware, or other computer-based means of denying, shaping and monitoring information» and policies like «laws, social understandings of 'inappropriate' content, media licensing, content removal, defamation policies, slander laws, secretive sharing of data between public and private bodies, or strategic lawsuit actions». (Maréchal, 2017)

Howlett distinguishes between substantive and procedural informational instruments, which are connected to different aspects of policymaking. Substantive information collection and dissemination tools describe government collecting information to enhance evidence-based policymaking, and public institutions communicating information to citizens through, for example, information campaigns. Procedural information tools describe the activities by government to regulate information based on information legislation for the release of, for example, government data. (Giest, 2017)

Populist contestations of capitalism, including the surveillance capitalism that powers the internet economy, open a door for competing political projects like the Kremlin financial and ideological support to farright parties and movement across the European Union, including Viktor Orbán in Hungary, the Brexit «Leave» campaign, and pro-Russian candidates in Bulgaria and Moldova, and, of course, the Trump phenomenon – itself no stranger to xenophobia and white supremacist themes. (Maréchal, 2017)

Populism frames the leaders as the ultimate expression of the will of the people; the image of mass support is therefore intrinsic to the appearance of legitimate rule or serious opposition. Denunciations claiming crowds are 'bussed in' to inflate the image of popular support regularly accompany protests and rallies.

Unfortunately, the tendencies inherent for countries that fuse electoral democracy and populist leadership embody even the more dangerous threats for civic security. The Islamic State of Iraq and ash-Sham (ISIS) actively uses social media as an essential element of its campaign to motivate support. On Twitter, ISIS' unique ability to leverage unaffiliated sympathizers that simply retweet propaganda has been identified as a primary mechanism in their success in motivating both recruitment and “lone wolf” attacks. (Benigni, et al., 2017)

Powers and Jablonski thus identify two intermediated threats to human wellbeing: information controls and surveillance capitalism. The former represents a threat from the state, while the latter is best understood as a threat from capitalism. Maréchal describes a third threat: information warfare, a threat from external adversaries who strategically use information to achieve geopolitical goals. (Maréchal, 2017)

As we can see, the technology is a double-bladed knife of a modern society – it can lead to decentralization of power and economics as well as become the main facility of authoritarianism. The bottom-up democratic practices, such as referenda or smart citizenship, may produce convergence towards homogeneity of social structure, while top-down infor-

mation dissemination practices, such as propaganda, are rather applied to increase diversity; when democratic processes are common, they are able to neutralize or reverse this propaganda effect. The more an institution affects individuals' lives, the more it controls interactions between people, their traits and values, and how they socially influence each other. One example of a social process that has yielded valuable insights is homophily, the principle of «like attracts like»: the higher the similarity between two individuals, the more likely they are to influence each other. (Ulloa, et al, 2016) Hence, there's still a huge area for further research of community-building and peace-building theories which would encourage agents of social action to «like» active participation, commonwealth and respect.

Conclusion. New forms of control over the social behaviour and political mechanisms appeared with the emergence of mass media, and the further endeavours on elaborating new tools and techniques will be undertaken to retain control over images, thoughts, ideologies by means of new digital infrastructure. Currently, the political system of the society is being upgraded not only by means of technologies but also as the technology itself, bringing digital dimension into the essence of political and legal relationships. The only fact of democratic institutions existence does not ensure protection of human rights, people's communities' resilience and mutual commonwealth. The information age unfolds a range of new factors which will explicitly or tacitly change this world. Such technologies will definitely bring new challenges to state security and sovereignty and will probably challenge the very concept of the state as such.

References:

1. Badach, J., Dymnicka, M. (2017) Concept of 'Good Urban Governance' and Its Application in Sustainable Urban Planning. IOP Conference Series: Materials Science and Engineering, 245 (8)
2. Benigni, M. C., Joseph, K., Carley, K. M. (2017) Online extremism and the communities that sustain it: Detecting the ISIS supporting community on Twitter. *PLoS ONE*, 12 (12)
3. Chin, Y. C., Li, K. (2021, October). Sovereignty in the Cyberspace: Contestation of Concepts and Policies. Paper presented at AoIR 2021: The 22nd Annual Conference of the Association of Internet Researchers. Virtual Event: AoIR. Retrieved from <http://spir.aoir.org>.
4. Datta, A. The digital turn in postcolonial urbanism: Smart citizenship in the making of India's 100 smart cities (2018) Transactions of the Institute of British Geographers, . Article in Press.
5. Filer, T., Fredheim, R. (2017) Popular with the Robots: Accusation and Automation in the Argentine Presidential Elections, 2015. *International Journal of Politics, Culture and Society*, 30 (3), pp. 259-274.
6. Giest, S. (2017) Big data for policymaking: fad or fasttrack? *Policy Sciences*, 50 (3), pp. 367-382.
7. Lombardi Vallauri, E. (2016) The "exaptation" of linguistic implicit strategies SpringerPlus, 5 (1)
8. Manfredo, M. J., Teel, T. L., Sullivan, L., Dietsch, A. M. (2017) Values, trust, and cultural backlash in conservation governance: The case of wildlife management in the United States. *Biological Conservation*, 214, pp. 303-311.
9. Maréchal, N. (2017) Networked authoritarianism and the geopolitics of information: Understanding Russian internet policy. *Media and Communication*, 5 (1), pp. 29-41
10. Mønsted, B., Sapieżyński, P., Ferrara, E., Lehmann, S. (2017) Evidence of complex contagion of information in social media: An experiment using Twitter bots. *PLoS ONE*, 12 (9)
11. Rajabiun, R., Middleton, C. A. (2013) Multilevel governance and broadband infrastructure development: Evidence from Canada. *Telecommunications Policy*, 37 (9), pp. 702-714
12. Sobkowicz, P. (2016) Quantitative agent based model of opinion dynamics: Polish elections of 2015. *PLoS ONE*, 11 (5)
13. Tsukahara, T. (2017) Commentary: New Currents in Science: The Challenge of Quality, examining the discrepancies and incongruities between Japanese techno-scientific policy and the citizens' science movement in post-3/11 Japan. *Futures*, 91, pp. 84-89.
14. Ulloa, R., Kacperski, C., Sancho, F. (2016) Institutions and cultural diversity: Effects of democratic and propaganda processes on local convergence and global diversity. *PLoS ONE*, 11 (4)
15. Zica, M. R., Ionica, A. C., Leba, M. (2018) Gamification in the context of smart cities. IOP Conference Series: Materials Science and Engineering, 294 (1)
16. Zwilling M., Klien G., Lesjak D. et al (2020) Cyber Security Awareness, Knowledge and Behaviour: A Comparative Study, *Journal of Computer Information Systems*, DOI: 10.1080/08874417.2020.1712269 https://www.researchgate.net/profile/Fatih-Cetin-3/publication/339273589_Cyber_Security_Awareness_Knowledge_and_Behavior_A_Comparative_Study/links/5e46cf2ba6fdccd965a5c9be/Cyber-Security-Awareness-Knowledge-and-Behavior-A-Comparative-Study.pdf Accessed 17th March 2021.

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-38>

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF THE AESTHETIC DEVELOPMENT OF HIGH SCHOOL STUDENTS IN THE CONDITIONS OF A CHILDREN'S MUSIC SCHOOL

Zhang Gui,

*Postgraduate Student at the Department of Choreography and Musical Instrumental Performance
of the Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko (Sumy, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0001-9832-3315

gujczan@gmail.com

Abstract. The article reveals the problem of aesthetic development of high school students in the conditions of a children's music school. The author investigated the problems of musical and aesthetic development of students in the context of history and modernity; Pedagogical conditions aimed at the development of the studied definition in students of the children's music school are determined; features of adolescence are revealed. The methodological base of the research consists of dialectical and systemic methodologies used in the field of psychological and pedagogical research. General scientific and logical methods of analysis, synthesis, induction and deduction, historical and comparative research of the problem are used. The perspective of further research consists of new trends and directions that require further development and improvement: the study of the relationship between the processes of musical and aesthetic development and self-development of high school students; identifying prospects for the development of extracurricular educational institutions.

Key words: aesthetic development, children's music school students, person-oriented technology, educational environment, pedagogical condition, adolescence.

Introduction. As part of considering this issue, it is necessary to talk about music as a form of art in the context of aesthetic mastering of the surrounding world by a growing person. The aesthetic essence of music, its beneficial influence, the possibilities of influencing a person, that is, the full implementation of the function of «elevation» and «enlightenment» (according to Aristotle), were considered by such scientists as O. Goldenweiser, E. Nazaikinsky, O. Oleksyuk, O. Rudnytska A. Sokhor, O. Shcholokova, and others. For our research, the views of the teacher, the greatest music theorist and social activist B. Yavorskyi have a special role, in particular his ideas regarding the integrity of students' perception of various phenomena of art and the surrounding life, the involvement of a wide range of associations in working with children, both from the field of musical art and from other areas, various forms of creativity (vocal and choral performance, musical movements), especially at the initial stage of education (Rostovs'kyi, 2001).

Distinguishing three types of musical activity as such – creation of a work, performance of a work and perception of a work, B. Yavorsky considered perception itself to be one of the active forms of activity and the deep foundation of the formation of a young beginner musician. At the same time, we will emphasize the interdependence, interconnection and subordination of the specified types of activities among themselves, when one of the types meant, included the other two, which, according to the scientist, contributed to the successful development of students in the field of musical creativity, musical activity and understanding of musical art in general (Rostovs'kyi, 1997).

Let's point out the position of B. Yavorsky regarding the involvement of students in music lessons and classes in such an art form as literature. The art of speech itself is in the closest fusion with the art of music, including on the basis of unity, similarity of literary and musical images, intonations, as well as "immersion" in the general context of the era, the history of the appearance of this or that piece of music, provides, according to the teacher, accumulation and enrichment of impressions, and as a result, expands the possibilities of intensive musical development of students (Rostovs'kyi, 2001). In this, according to the author, it is possible to draw a kind of parallel with the so-called programming in the context of M. Balakirev's ideas about programming as the basis of the compositional and semantic integrity of a musical work, when the art of words, literature, contributes and helps in understanding, embodying and concretizing the musical image.

Intonation is another area of pedagogical attention and the subject of special consideration by B. Yavorskyi in the context of the development of questions of theoretical musicology by scientists. For our research, the musical theorist's idea of intonation, its pitch side, related to auditory perception and its development, possibilities in terms of the formation of pitch hearing in children, acquires special significance. «Level of auditory tuning» (according to B. Yavorskyi) determines the quality of music perception by students, and being "attractive" on the part of listeners to a certain number of intonations, their diversity, affects the creative development of children, the level of music performance (Rostovs'kyi, 2001).

Boleslav Leopoldovich saw wide opportunities for various manifestations of students' creative initiative, their full-fledged creative self-expression in improvisation - movement, including staging, speech, vocal, etc., as well as in music creation and conducting. Genre origins, such as song, dance, and march, were considered the basis for movement improvisations, which later contributed to the development of elementary skills of putting music to poems, fairy tales, stories familiar and beloved by children that reveal the world of childhood and are close in terms of imagery (Rudnyts'ka, 2005).

Reviewing various issues of musical and aesthetic development of the young generation, let's pay attention to the fact that to one degree or another, in various aspects – in the context of education, upbringing, culture – this problem has

attracted the attention of researchers for a long time. Here are some historical examples that are most relevant to this study. Thus, in the writings of P. Blonsky, aesthetic education is mentioned, which, in his opinion, «is first of all the development of aesthetic creativity...» (Rudnyts'ka, 2005: 141–142).

In the writings of V. Shatska, one can see an appeal to the «aesthetic» problem and its solution on the basis of general musical education and upbringing of children. Thus, the researcher actively raised the issue of the urgent need for close cooperation of various cultural and educational institutions, organizations and educational institutions for the purpose of general aesthetic development of children (Rostovs'kyi, 2001).

In one of her publications, V. Shatska wrote that the «development of the need for aesthetic judgment» is necessary in the education of an active listener, and the success of this process is largely related to the perception of musical works, primarily vocal works, where the presence of a test helps schoolchildren understand the musical content. However, the «development of the need for aesthetic judgment» among schoolchildren is not limited to the process of perception.

According to V. Shatska, in working with children, the analysis of musical works that are perceived by ear is also important, as well as the enrichment of auditory ideas «about the living intonation of music», interesting statements and facts from the creative life of composers and their works that are attractive for students. All these directions proposed by V. Shatska for the development of independent aesthetic judgments are designed to help children in the sense of the contents of each specific piece of music, its leading idea, and most importantly, «determining one's attitude towards it» (Rostovs'kyi, 2001).

It is important to point out the contribution to the theory and practice of music education of children by N. Grodnenskaya, whose first articles on the special organization of music perception during lessons and classes in a secondary school appeared in the 20-s of the 20-th century.

In the developed method of listening to music, N. Grodzenska emphasized the age characteristics of children, the conscious mastering by schoolchildren of the means of musical expressiveness, the interrelationship of types of musical activity and their influence on students' perception and understanding of music of various genres. In this, as a practicing teacher, N. Grodnenska paid attention to the thematic content of each lesson, its plot structure, direct, live creative communication with children in the lesson, the actual method of listening to music with a preliminary introduction by the teacher, listening and further analysis, repeated listening and the closing words of the teacher (Rostovs'kyi, 1997). It should also be pointed out that later the ideas of N. Grodnenska found their continuation in a number of works.

The above opinions and statements of scientists relate to aesthetic education and aesthetic upbringing, aesthetic development and musical and creative development, artistic and aesthetic development, musical and aesthetic development, musical and aesthetic culture, etc. Such a variety of definitions and corresponding characteristics became a determining factor in clarifying the key concept: the musical and aesthetic development of adolescents in modern education in children's art schools and children's music schools is a process managed by a teacher and the result of qualitative changes associated with the perception and knowledge of beauty through students' aesthetic mastering of works of art, involvement in music and independent creative activity.

Main part. Taking into account the above, important ways to achieve the goal of the dissertation work are the development and implementation of pedagogical conditions in the educational process of the children's music school. In this context, we consider it appropriate to consider the concept of "pedagogical conditions". According to O. Yezhova, appropriate conditions contribute to the transition of the properties of things from possibility to reality. Conditions reflect the relationship of things to factors without the help of which they cannot exist [79, p. 40]. Pedagogical conditions are an important component of the set of objects, their interactions and states, which contributes to the functioning of the phenomenon. Pedagogical conditions are an important factor of effectiveness, as they create the necessary circumstances under which the studied phenomena are formed. We agree with E. Khrykov's opinion that pedagogical conditions ensure the purposeful selection, construction and application of various methods, elements of content and forms of educational organization to achieve the outlined goals (Khrykov, 2011: 11–15).

So, under the *pedagogical conditions of the aesthetic development of high school students in the conditions of a children's music school*, we mean a set of external, objective circumstances that contribute to the effectiveness of the researched process, and are chosen taking into account the theoretical foundations of understanding the essence and structure of the aesthetic development of adolescents.

Taking into account that adolescence is at the center of the problem defined by us, before identifying the pedagogical conditions of the study, we consider it necessary to look at the peculiarities of the development of students of this age category. The foundations of understanding the specifics of adolescence are laid in the works of O. Belinskyi, S. Belyakova, K. Shovkova, M. Boryshevskyi, H. Brown, G. Kostyuk, O. Skrypchenko, N. Tokareva and other scientists. The problems of creative development of teenagers are highlighted in the works of O. Belinskyi, I. Biloi, E. Gergel, Yu. Gulko, V. Loznytsia, V. Molyako, V. Romanets, and others. L. Muzyka's research dedicated to the development of abilities and giftedness in the process of age-related personality development deserves special attention.

In the work of O. Bandurka, V. Tyurina and O. Fedorenko, a thorough study of the problems of deviant behavior of young people was carried out. A comparative analysis of various approaches to the study of the problem of adolescence shows the growing interest in it by representatives of various directions of scientific and pedagogical thought. Thus, characterizing this qualitatively new period in the life of a child, V. Yagupov notes that the main difficulty of adolescence is that the teenager begins to realize himself as a person, as an individuality, and therefore the most characteristic features of this age period in psychological terms are the growth of personal self-awareness, conscious manifestation of one's own individuality (Bandurka, Tyurina, Fedorenko, 2003: 26–33).

Significant changes are taking place in the adolescent's motivational and need sphere: the leading need is the spiritual and moral need for self-awareness, awareness of one's place in society and self-affirmation in it (Bandurka, Tyurina, Fedorenko, 2003: 26–33). In the content of the motives, the motives related to the formation of self-awareness and plans for the future life come to the fore.

Investigating the peculiarities of adolescence, O. Bandurka notes that during this period all the former relationships of the child to the world and to himself are broken and rebuilt, and the processes of self-awareness and self-determination develop, which ultimately lead to the life position from which the schoolboy begins his independent life (Bandurka, Tyurina, Fedorenko, 2003: 84).

Analyzing adolescence, V. Romanets notes that this age period is characterized by a pronounced process of impoverishment of a person's artistic creativity. According to scientists, this is connected with the teenager's desire to orient himself to some generalized «standard» of adulthood, as well as in connection with the discovery of his «undefined» and vague «I», the desire to get out of this anxious state, imitating the ways of artistic activity of an adult, but despite this, the teenager's need for models and standards makes him psychologically open to mastering the artistic values of society's culture (Romanets', 2001).

N. Tokareva believes that this age period is the period of growing into culture, in particular musical and aesthetic, is the most favorable for the development of the artistic culture of mankind. Having conducted a multifaceted analysis of adolescence, the scientist singled out the main neoplasms of this period, namely: the discovery of one's own «I», the development of reflection, awareness of one's individuality (Tokareva, 2014: 44–51).

Considering adolescence as an unstable and changing period in a child's life, M. Savchyn in the textbook «Age Psychology» singled out its two main neoplasms: the development of reflection and, based on it, self-awareness. The researcher believed that the development of reflection and self-awareness largely depends on the cultural content of the environment that surrounds the teenager. The role of the environment in the development of a teenager's personality is emphasized in the research of L. Prokopenko. Considering adolescence as the most important and difficult period in life, the author emphasizes that the mental formation of a complete personality depends not only on physical maturation, but also on the spiritual and moral atmosphere of the environment where the child lives and develops (Prokopenko, 1981).

Thus, based on the analysis of psychological and pedagogical literature, we can conclude that adolescence is a qualitatively new stage in a child's life and in its aesthetic development. This age period is noted by scientists as difficult, transitional, critical: increased irritability, emotional imbalance, and anxiety appear in the adolescent's behavior. At this age, a change in value orientations, including musical and aesthetic ones, changes in attitude towards the world and oneself occurs in a teenager.

Developing the position about the «crisis» of the transitional age, V. Vince singled out a number of positive moments, the appearance of which raises the personality to a higher level of development. Thus, the most important neoplasms of this period are the development of reflection and self-awareness, the discovery of «I» and awareness of one's individuality. It should be noted that such an approach to the problem of adolescence will be the basis of the technology of aesthetic development of adolescents in the conditions of primary school.

So, having considered the specific features of the development of adolescent students, against the background of which their aesthetic development takes place, we will proceed to the definition of the pedagogical conditions of the study. Based on the analysis of the scientific literature on the researched topic, we determined the following pedagogical conditions of the researched process:

Creation of a subject-developmental environment as a factor in the aesthetic development of high school students.

Implementation of personally oriented technology in the educational environment of a children's music school.

Thus, the first pedagogical condition of the study is «Creation of a subject-developmental environment as a factor in the aesthetic development of high school students». The concept of the environment as one of the external factors of personality development is studied from different angles in psychology, philosophy, and pedagogy. In pedagogical psychology, there are concepts that contain the term "environment": educational environment, educational environment, social environment, developmental environment, etc.

The dictionary of the Ukrainian language considers the environment as a set of natural or social conditions in which the vital activity of an organism takes place; as a social and domestic environment in which a person's life proceeds; as a set of people connected by a community of social and everyday conditions of existence, a community of professions, occupations. The psychological explanatory dictionary of the most modern terms defines it as a filled spatial-objective, natural and social environment of a person and notes that an unfavorable environment of an individual does not give him the opportunity to grow and develop.

N. Kovalevska and A. Pasichnichenko emphasize that the human environment encompasses a set of natural (physical, chemical, biological) and social factors that can directly or indirectly, instantly or long-term affect people's lives and activities (Kovalevs'ka, Pasichnichenko, 2016: 50–61). In connection with this approach, the environment is characterized as a system of influences, conditions and opportunities for personality development contained in the social and spatial environment of a person. Accordingly, a change in the conditions of the spatial environment has a significant impact on a person: positive changes have a positive effect, creating additional opportunities for development, causing qualitative personal changes; negative ones can slow down its development. Particularly dangerous is the impact on the personality of an unfavorable environment, staying in which can cause irreparable damage to health and personal development, making its progressive development impossible in some cases.

O. Yaroshynska defines a person's environment not simply as his environment, but as the environment he perceives, reacts to, and comes into contact with. The concept of «environment» differs from the concept of «surroundings» precisely by the reaction of a person, the degree of development of the environment or the degree of its appropriation, and not only by influence. In this regard, the environment is defined as a set of conditions that influence the formation of abilities, needs, interests, consciousness of a person and its functioning in society, as an objective and human situation of an individual, which allows considering the individual as a carrier, a representative of the environment. O. Petrenko believes that the environment begins where the teacher and student meet, where they begin to design and build together, and where certain connections and relationships begin to develop between them.

The question of the role of the educational environment in personality development attracts the attention of such specialists as I. Akhnovska, N. Gevchuk, N. Gontarovska and others. V. Akhnovska, defining the model of the educational environment, interprets it as a system of influences and conditions for the formation of the personality, as well as opportunities for self-development contained in its environment (Akhnovska, 2018: 26–34). The researcher notes that most often when referring to the educational environment, it is about the environment of some educational institution. It is marked as local. It is a spatial association and a certain interaction of the subjects of the educational process.

N. Gevchuk proposes to distinguish the following components as structural units of psychological analysis of the educational environment: physical environment, human factor and training program. Thus, the author understands the physical environment as architecture, features of the layout of premises, if necessary, the ease of their spatial transformation, the degree of openness and closedness of design structures, the possibility and freedom of spatial placement in the building of the subjects of the educational process. The human factor refers to the spatial and social density of the subjects of the educational process, the degree of influence of overcrowding on the social behavior of individuals, the personal characteristics of pupils and their educational activities, the possibility of changes in personal and interpersonal space, the distribution of statuses and roles, gender and national characteristics students and educators. The training program is the activity structure, teaching style and nature of social and psychological control, cooperative or competitive forms of training, the content of training programs (traditionalism, conservatism, innovation, flexibility), etc. (Akhnovska, 2018: 26–34).

Therefore, in the aspect of our research, we consider the subject-developmental environment as a dialectical unity of spatial-subject and social components, closely connected and mutually conditioned, where each subject of the educational process carries out its activity, which contributes to cultural identification, the development of aesthetic consciousness and aesthetic receptivity, development of aesthetic activity.

The second pedagogical condition for the aesthetic development of high school students in the conditions of a children's music school was "Implementation of personally oriented technology in the educational and educational environment of a children's music school". Today, personally oriented technologies place the child's personality at the center of the entire school education system, providing comfortable, conflict-free and safe conditions for his development and realization of natural potentials. As you know, the epicenter of education is the child's personality. According to J. Dewey, the child is the sun around which all the means of learning revolve. Children are the beginning, middle and end of everything.

Modern requirements for the formation of a personal approach are revealed in the research of such famous psychologists as K. Albulkhanova-Slavskaya, O. Asmolov, V. Davydov, V. Molyako, V. Stolin, T. Tytarenko, I. Yakimanska, and others. In the 1970-s and 199-s, this problem repeatedly appeared in the works of Sh. Amonashvili, I. Kon, O. Leontiev, V. Petrovskiy, K. Rubinshtein, V. Sukhomlynskiy, B. Fedoryshyn, and others, with further research by I. Bech, O. Savchenko, V. Kremenem. In the works of the classics of Ukrainian pedagogy K. Ushynskiy, A. Makarenko, and V. Sukhomlynskiy, most of the advice that can be laid as a basis for modern concepts of education and personally oriented education has been developed. Without formulating the principles and methods of this approach, without calling the term «personally oriented education and upbringing», these researchers already dedicated their scientific developments to it.

An important psychological and pedagogical principle should be considered an individual approach, as a methodical tool, which is based on a set of initial conceptual ideas, goals, methodical and diagnostic, as well as psychological and technical means, which allow a deeper understanding and knowledge of the child's personality, and on this basis to implement its development in the conditions of the modern education system. Individually oriented education is increasingly established as a key psychological and pedagogical principle of the organization of the educational process, on which the effectiveness of reorientation of education to the development of the personality of students depends to a large extent.

Interest in the personal approach in practical pedagogy has increased significantly in recent years. Given the complexity of developing such an approach, scientists consider it expedient to put it on the path of departure from other, more advanced approaches. Therefore, such forms as «approach to personal activity» (O. Barabanshchikov and M. Fedenko), «principles of approach to personal activity» (I. Zimnya), «system approach to personal activity» (L. Derkach), «individual – personal approach» (O. Savchenko), etc. However, there is only one way to implement a personal approach to learning – to turn learning into a sphere of personal self-affirmation.

Personally oriented education is carried out through activities that have not only external attributes, but also internal content, which includes cooperation, self-development of subjects of the educational process, knowledge of their personal functions. Person-centered education is education that focuses on the individuality and self-esteem of the child: first, the subjective experience of everyone is revealed, and then it is aligned with the content of education.

The personally oriented educational system is based on the following starting points:

– the primacy of the individuality, self-esteem and personality of the child as an active bearer of subjective experiences formed long before the influence of specially organized school education;

- designing and implementing the educational process requires the special work of the teacher in order to identify the subjective experiences of the student;
- the development of the student as a personality occurs not only through mastering normative activities, but also through constant enrichment, transformation of subjective experiences as an important source of personality development;
- the main effect of training should be the development of cognitive skills through the acquisition of relevant knowledge and skills.

The goal of introducing person-oriented technology into the educational and educational process of a children's music school is the process of psychological and pedagogical assistance to the child in the formation of his subjectivity, cultural identification, aesthetic consciousness, development of aesthetic perception, development of aesthetic activity.

The main tasks are:

- development of individual cognitive abilities of each child;
- identification, initiation, use and maximum "cultivation" of the individual experience of a growing personality;
- helping the child in self-discovery, self-determination and self-realization, rather than the formation of predetermined features;
- the formation of a culture of life in the individual, which gives an opportunity to productively build one's everyday life, correctly define the life line.

When implementing the specified pedagogical condition, we took into account the main requirements for person-oriented technologies:

- educational material should provide for the identification of the content of the student's subjective experiences, including the experience of his previous education;
- the presentation of knowledge should not only expand its scope, structure, integrate, generalize the content, but also constantly transform the acquired subjective experiences of each student;
- in the learning process, it is necessary to constantly reconcile the subjective experiences of students with the content of the acquired knowledge;
- active stimulation of the student to self-assess the educational activity, the content and form of which should provide the opportunity for self-education, self-development, and self-expression;
- construction and systematization of educational material, which makes it possible to choose its content, type and form during tasks;
- identifying and evaluating methods of educational work that the student uses independently, stably, and productively;
- ensuring control and assessment not only of the result, but primarily of the learning process;
- the educational process should ensure the construction, implementation and evaluation of education as a subjective activity (Yakymans'ka, 1999: 22).

The simplest link that creates a person-oriented technology is a person-oriented pedagogical situation. This is an educational situation in which the child must find meaning, adapt it to his interests, choose a creative moment and critically evaluate it. Such a task cannot be solved only at the level of knowledge and reproduction. There are no easy solutions, answers and truths. Life and a way out of a certain situation are not the student's past and future, but his present. The same lesson gives different children different cognitive and life experiences. That is why, the task of the pedagogical conditions defined by us is the support and formation of the child as a unique personality, the development of his creative potential and readiness for independent cognitive activity.

The traditional method encourages students, first of all, to memorize the educational material and reproduce it. Person-oriented learning is a holistic psychological and pedagogical concept that covers various aspects of the educational process. Summarizing the results of pedagogical theory and practice makes it possible to highlight the main ideas of personally oriented education:

- school is part of life;
- learning is of great importance as a process, not as a result;
- active involvement of students in solving educational tasks;
- compliance of the methodology with the educational abilities of the child;
- meeting the educational needs of each child in the class;
- pay special attention to forms of group and pair work;
- the dominant form of educational communication is a dialogue between students, students and the teacher.

The development of communication and cooperation skills, teaching schoolchildren to learn requires a fundamental change in the content of the teacher's work. Its main purpose is to organize a joint solution to the problem (and not to «show», «deliver» and «explain» to the students). We share the opinion of O. Savchenko, who notes that the main actors in the lesson should be individual children, groups and the class as a whole. The teacher becomes an invisible conductor who listens, notices, corrects, supports and involves each performer in time. To learn to focus on the individual is to teach children to think independently, to be able to defend their opinion, ask questions and act in the world around them (Kravchenko, 2005: 2–3).

The leading task of person-oriented education in our research is to teach children to think independently, discuss, defend their opinion, ask questions, and be active in acquiring new knowledge. Lessons based on personal interaction allow for an individual approach, stimulate students' cognitive activity, and teach how to acquire reliable knowledge, skills, and abilities. Particular attention should be paid to the fact that when preparing for learning using personally-

oriented technologies, it is important to analyze the content of the learning material, determine the types of student activities, prepare tasks taking into account the amount of learning material and the degree of difficulty of learning. At the same time, it is necessary to comply with the following requirements:

- clearly formulate cognitive tasks that encourage students to solve problems, encourage activity, creative thinking, search for new knowledge and new ways of doing things;
- focus on the activities of students with a low level of learning outcomes;
- do not create competitions on the speed of completing tasks;
- teach students to practice self-control, self-analysis and self-assessment.

The main task of the teacher is to provide each student with the opportunity to express himself as a subject of educational and cognitive activity. In person-oriented technologies, great importance is attached to the emotional culture of the teacher, his voice, intonation, speech. Communication and cooperation of students in class is one of the main principles of personality development in a person-oriented education system.

It is personally oriented technologies that place the child's personality at the center of the entire system of school education, providing comfortable, conflict-free and safe conditions for its development and realization of natural potentials. Accordingly, when choosing the second pedagogical condition, we took into account that:

- the student is always a subject and not an object of learning;
- the main goal of education, in addition to the acquisition of necessary knowledge, skills and abilities by the student, is the development of his personality as a subject of social activities and relationships.

On this basis, we considered the following to be the most important pedagogical techniques for the implementation of personally oriented technology:

- reliance on the subjective experience of the learner – constant updating during the learning process of the experience already acquired by the student (I. Yakymanska);
- training of subject activity – such a structure of learning, when any activity of the student is realized, acquires signs of completeness and completeness (S. Pidmazin).

Conclusion. Thus, we consider the subject-developmental environment as a dialectical unity of spatial-subject and social components, closely connected and mutually conditioned, where each subject of the educational process carries out its activity, which contributes to cultural identification, the development of aesthetic consciousness and aesthetic receptivity, development of aesthetic activity. In order to ensure personally oriented technology in the process of aesthetic development of high school students in the conditions of a children's music school, it is important to adhere to the dialogic, activity-creative nature of education aimed at supporting the individual development of the student, providing him with the necessary space for independent decision-making, creativity, and choice of behavior. In such conditions, the personally oriented paradigm plays a positive role in the context of the aesthetic development of children's music school students. The implementation of a personally oriented approach contributes to the formation of a positive attitude to learning in students, develops the ability to work in a group and independently, ensures high activity of the entire team, increases the effectiveness of classes, stimulates cognitive development, which are necessary conditions for the aesthetic development of students.

References:

1. Akhnovs'ka, I.O. (2018). Teoretychni zasady formuvannya osvitr'oho seredovyscha v konteksti ekonomiky znan'. *Ekonomika i orhanizatsiya upravlinnya*. [Theoretical principles of educational environment formation in the context of knowledge economy]. *Ekonomika i orhanizatsiya upravlinnya*, 4(32), 26–34. [in Ukrainian].
2. Bandurka, O.M., Tyurina, V.O., Fedorenko, O.I. (2003). *Osnovy psykholohiyi i pedahohiky: Pidruchnyk*. [Basics of psychology and pedagogy: Textbook.]. Kharkiv : Vyd-vo Nats. Un-tetu vnutr. sprav, 336. [in Ukrainian].
3. Khrykov, YE.M. (2011). Pedahohichni umovy v strukturi naukovoho znannya. [Pedagogical conditions in the structure of scientific knowledge]. *Shlyakh osvity*, 2, 11–15. [in Ukrainian].
4. Kovalevs'ka, N., Pasichnichenko, A. (2016). Suchasni uyavlennya pro osvityne seredovysche yak psykholoho-pedahohichnyy fenomen. [Modern ideas about the educational environment as a psychological and pedagogical phenomenon]. *Pedahohichni nauky: teoriya, istoriya, innovatsiyi tekhnolohiyi*, 9(63), 50–61. [in Ukrainian].
5. Kravchenko, H.Y. (2005). Teoretyko-metodolohichni osnovy osobystisno oriyentovanoi osvity. [Theoretical and methodological foundations of personally oriented education]. *Pochatkove navchannya ta vykhovannya*, 25, 2–3. [in Ukrainian].
6. Prokopenko, L.M. (1981). *Simeyne vykhovannya. Pidlitky*. [Family education. Teenagers]. Kyiv : Radyans'ka shkola, 537. [in Ukrainian].
7. Romanets', V.A. (2001). *Psykholohiya tvorchosti : navch. posibnyk*. [Psychology of creativity: teaching]. Kyiv : Lybid', 288. [in Ukrainian].
8. Rostovs'kyi, O.Y. (1997). *Pedahohika muzychnoho spryumannya : navch.-metod. posibnyk*. [Pedagogy of musical perception: teaching method. manual]. Kyiv : IZMN, 328. [in Ukrainian].
9. Rostovs'kyi, O.Y. (2001). *Metodyka vykladannya muzyky*. [Music teaching methodology]. Ternopil' : Navch. kn., 216. [in Ukrainian].
10. Rudnyts'ka, O.P. (2005). *Pedahohika: zahal'na ta mystets'ka: Navchal'nyy posibnyk*. [Pedagogy: general and artistic: Teaching manual]. Ternopil' : Navchal'na knyha – Bohdan, 360. [in Ukrainian].
11. Tokareva, N.M. (2014). Suchasnyy pidlitok u systemi psykholohopedahohichnoho suprovodu: Monohrafiya. [Modern teenager in the system of psycho-pedagogical support: Monograph]. Kryvyi Rih : Tov VNP «Interservis», 309. [in Ukrainian].
12. Yakymans'ka, I. (1999). *Osobystisno oriyentovana systema navchannya*. [Personally oriented system of education]. *Zavuch*, 7, 22. [in Ukrainian].

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-39>

LEGAL BASIS OF UNDERSTANDING HUMAN RIGHTS IN THE FIELD OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

Denys Chyzhov,

*Ph.D in Law, Associate Professor at the Constitutional Law and Human Rights
of the National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine),
Researcher at the Institute of State Building and Local Self-Government
of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Kharkiv, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0002-4843-0670
denys_chyzhov@ukr.net*

Abstract. The article analyzes the legal basis for understanding human rights in the field of national security.

It is analyzed that in general the establishment of human rights and freedoms is their recognition by the state, which can be done by various means in the framework of implementation, through the actions of both the state and the authorities and officials. Examples include participation in the preparation and adoption of international human rights instruments by acceding to relevant international treaties, ratifying them, proclaiming them in declarations, declarations, enshrining human rights in the Constitution or other legislative acts.

It is substantiated that in order to better understand the essence of human rights in the field of national security, it is necessary to understand the essence of the very concept of "national security". To this end, two main conceptual approaches to understanding the essence of national security have been identified. According to the first approach, the essence of national security is primarily related to human security. In essence, it is based on the provisions of Art. 3 of the Constitution of Ukraine, which proclaims the priority of human rights and freedoms as the highest value, the implementation of which should be the efforts of the state. In turn, the second approach is based on the priority of state and national security.

The author argues that it is expedient at the legislative level to determine the essence and relationship of human rights in the field of national security, by adopting a special legislative act as a logical continuation of the Law of Ukraine "On National Security of Ukraine", which would regulate public relations in the field of human security and its fundamental rights.

Key words: national security, human rights, legal principles, understanding, security sphere.

Problem Statement. Human rights are recognized as the universal form of the relationship between the individual, the state, and society. In essence, human rights define the limits of a person's social opportunities and establish the institutional and socio-legal mechanism for their realization.

Human rights are one of the universal and yet controversial categories of humanities and legal sciences, especially in modern period characterized by the universalization and globalization of human rights.

The consolidation of human rights in the Constitution of Ukraine, constitutional acts, codified legislative acts, their guarantee, protection and implementation constitute the whole mechanism of establishing rights, and at the same time is integral part of legal system of any democratic and constitutional state, and our state is not an exception. The key to minimizing threats to the national security of Ukraine is institution of an active mechanism for the protection of human rights, which is especially important in today's reality.

Securing occupying main place in legal system of Ukraine. It serves as a criterion for restricting fundamental human and civil rights and freedoms, that is, it determines the essence and content of activities state bodies and local authorities of Ukraine.

In modern conditions of our state, the topic of human rights, their protection is one of the most critical, since a reasonable balance between rights and obligations between the interests of the individual, society, and the state is required.

Also, human rights by their social purpose are primarily means of protection of the individual, through which human society tries and guarantees the security of the individual, the state, and the international community. That is why the research of legal basis for the understanding human rights in fields of national security is becoming increasingly relevant in the legal literature and subjected to the thorough research.

Analysis of scientific literature and previously unresolved issues. A large number of scientific works of many scientists is devoted to the issues of human and civil rights and freedoms, as well as issues of national security of Ukraine.

The scientific-theoretical basis for writing this article was formed by the works of domestic and foreign scientists as: K.A. Babenko, A.A. Dutko, V. Kovalchuk, A.A. Lukasheva, V.A. Nomokonov, O. Ovcharenko, T. Podorozhnaya, A.V. Prieshkina, O.V. Pushkar, O.A. Sreda, I.V. Chikeneva, A. Scherbaniuk et al.

The purpose of the article is to study the legal basis for understanding human rights in the sphere of national security. The achievements of this article will be the issue of developing a special legislative act, which had the purpose to regulate the main tasks of human rights protection in the field of national security of Ukraine.

Presentation of the basic material of the study. Social and legal conditions of society functioning are changeable that leads to transformation of human right and freedoms, changes in the condition of their realization, addition to the concept, the appearance of legal opportunities, that did not exist before. New economic, geopolitical, ethical, political,

social condition determined the modern concept of human rights and freedoms, which significantly differs from original contest, while maintaining basis values of the humanism, democratism, giving the individual a central role in the functioning of the state legal system.

The scientific literature notes that the human rights can be understood as a universal human value, that this term is a complex and multifaceted, which is not easy to give clear definition and unambiguous interpretation. Most of international treaties and conventions, adopted on human rights are aimed at establishing and guaranteeing human rights and freedoms (Tkach, 2002: 147).

Human rights can also be understood as a socio-historical phenomenon. Considering modern interpretation and content of ideas of human rights, it is necessary to take into account the moment of historical continuity of these rights. The history of the formation and evolution of the ideas of human rights is inseparably connected with the emergence and development of theoretical knowledge of law, state, legislation and policies (Shaio, 1995: 8).

Human rights as natural moral rights can be reflected in positive norms of international and constitutional law. The meaning of human rights for human beings is that they maintain human dignity, provide a person with external recognition and respect. The moral force of the human rights in their naturalness (Prava cheloveka: Uchebnyk dlia vuzov. Pod red. E. A. Lukashevoi, 1999: 175).

B. Kovalchuk notes in his work that in legal theory today the most acceptable approach is the integrative approach, according to which the rights and freedoms must necessarily be enshrined in the text of the Constitution or in the text of an international treaty to guarantee and legally protect them (Kovalchuk, 2017: 333).

In this turn, J. Chistokolanyi in his work draws attention not to the fact that in theory there are two main directions in understanding human rights. The first one is inherent to socialist jurisprudence, but not only to it; the second one – Western, which formed within Euro-Atlantic civilization. According to the first approach, human rights are understood as the legal opportunity established by the state to satisfy its legitimate interests, which, in their turn, are subordinated to the state interests and its ideological goals. Thus, we can understand it as “a gift” from the state. Western approach is to recognize human rights as natural and inalienable, belonging to him by the fact of being as a human being (Chystokolanyi, 2016: 44).

It should be noted that the adoption of the Constitution was a significant step in the legislative regulation of fundamental rights and freedoms of the citizens. The constitutional legislation of Ukraine at the present level, on the rights and freedoms of citizens complies with international legal standards of human rights, as well as the Universal Declaration of Human Rights of December 10, 1948. (Zahalna deklaratsiia prav liudyny vid 10 hrudnia 1948 roku: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015), The International Covenant on Economic, Cultural and Social Rights of December 16, 1966. (Mizhnarodnyi pakt pro ekonomichni, sotsialni i kulturni prava : mizhnarodnyi dokument vid 16 hrudnia 1966: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042), The International Covenant on Civil and Political Rights of December 16, 1966. (Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava vid 16 hrudnia 1966: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043).

Thus, according to article 3 of the Constitution of Ukraine the human being, his or her life and health, honour and dignity, inviolability and security are recognised in Ukraine as the highest social value. (Konstytutsiia Ukrainy, 1996: 30).

That is, at the highest constitutional level, as A. Prieshkina notes in her work, a qualitatively new approach to the understanding of the relationship between the individual and the state is proclaimed and consolidated, which modifies the new relationship between these subjects, in which the individual rather than the state is put in first place. (Priieshkina, 2017: 109).

A. Sereda notes that the Constitution of Ukraine as the basic law of the state, which enshrines the basic principle of state policy, which in the future should be reflected in other legislative acts, includes a list of so-called personal rights and freedoms of man and citizen. The presence of these rights confirms the compliance of state policy with democratic values is a guarantee of compliance with postulate of the high social value of man. (Sereda, 2008: 284-288).

K. Babenko notes in this regard that the institute of human rights in the Constitution of Ukraine occupies an important place, is the most stable and most relevant, because it is devoted an entire section (Babenko, 2012: 51).

According to A. Pushkar, at this stage of statehood Ukraine's entry into the world community and corresponding democratic transformation within the state require a fundamentally new attitude to the institution of human rights and freedoms. In addition, the attitude of the state itself to the universally recognized provisions of international law in relation to human rights is changing. And yet, after gaining membership in the Council of Europe in 1995, the national legal system is actively influenced by the norms of European law and it receives a qualitatively new level, in the Ukrainian society is formed, although somewhat slowly, a democratic legal consciousness and system of legal relations based on the recognition and protection of fundamental rights and freedoms, the ideas of human dignity, the priority of human values (Pushkar, 2010: <http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2010-01/10povnuu.pdf>).

In general, the establishment of human rights and freedoms is their recognition by the state, which can be carried out by various means within the framework of implementation, through the action of both the state and government bodies and officials. As an example, participation in the preparation and adoption of international documents on human rights through accession to relevant international treaties, their ratification, proclamation in statements, declarations, enshrining human rights in the Constitution or other legislative acts. This means, ensuring human rights and freedoms can be defined as the formation of appropriate conditions for the realization of human rights and freedoms, which includes the following three fundamental directions of state activity, namely: 1) promotion of the realization of human rights and freedoms; 2) protection of human rights and freedoms; 3) protection of human rights and freedoms.

Considering the above, we can conclude that this kind of activity of Ukraine, such as the establishment and maintenance of human rights and freedoms, is a fundamental function of our state.

A. Shcherbaniuk notes that human rights and freedoms are organically woven into social relations, because they are a normative form of interaction between people, ordering their relations, coordination of actions and activities, prevention of conflicts; their normatively formulate those conditions and ways of life of people, which are objectively necessary for the normal functioning of man, society and the state. This reveals the relationship between human rights and national security. (Shcherbaniuk, 2019: 372-373).

For better understanding the essence of human rights in the fields of national security, it is necessary to understand the meaning of the concept of "National security".

It is possible to distinguish two main conceptual approaches to understanding the meaning of national security. According to the first approach, the essence of national security is associated primarily with ensuring human security. In fact, it is based in on the provision of article 3 of Constitution of Ukraine, which proclaims the priority of human rights and freedoms as a high social value the implementation of which should be directed to the efforts of the state. In turn, the second approach is based on the priority of state and national security.

According to researchers, the ratio of the presented approaches is determined by a set of objective and subjective factors, which include features of the historical development of society, its economic parameters, the nature of the political regime, place and role in the world community and others. (Chykenëva, 2013: 237).

The problem of the correlation of these approaches must be solved in a dialectical way. Because the human person is the original element of society and the state, because his security is an inseparable component of state and national security. At the same time, the individual is interested in ensuring state security as a whole, because only in this case his own security will be guaranteed. This approach removes the contradiction and opposition of these components of national security.

According to the Law of Ukraine "On National Security in Ukraine" (Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy, Zakon Ukrainy vid 21 chervnia 2018 roku № 2469-VIII, Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy №31, 2018: 241) human rights that is inalienable human rights and freedoms, which form the basis of the legal status of the individual, occupy a significant place among the main objectives of national policy of the state in fields of national security.

Thus, national security should be considered as a comprehensive state and legal institution, which includes a set of legal mechanisms aimed at ensuring proper protection of human rights, society and the state in various fields.

According to some researchers, in a country with a strong national security regime, there is always a desire on the part of state authorities to ensure human rights, equality of all before the law, the inevitability of responsibility for violations of legal norms (Podorozhna, Ovcharenko, 2019: 235).

Therefore, as N. Onishchenko rightly notes, one of the important tasks of modern democratic development is the realization of human interests, which is possible through the creation of a certain interaction between individuals, society and the state, embodied in the rights and freedoms of man and citizen (Onishchenko, 2014: 55).

In any situation of an internal or external nature in the context of Ukraine's national security, human and civil rights are inviolable and a priority.

The need to respect human rights as an integral and essential part of state policy, their provision as the main one of the important functions of the state in the sphere of national security is confirmed by the adoption of the National Security Strategy of Ukraine, which notes that one of the priorities of national interests of Ukraine and ensuring national security is the protection of rights, freedoms and legitimate interests of citizens of Ukraine (Stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy: ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku № 392/2020).

In addition, the proclamation at the legislative level of the person, his rights and freedoms and security as the highest value in Ukraine is certainly a significant step towards democracy, the creation of civil society and the rule of law.

However, despite all this, it is also a clear fact that a person is legally unprotected before the state, because those human rights guaranteed by the Basic Law of the state and by law do not protect him fully from administrative pressure or injustice.

In the modern world, the peculiarity of human rights and freedoms is that they develop in the context of different problems and contradictions, manifested from previous stages of development, as well as newly emerging ones. This creates significant obstacles to the assertion of human rights, making it difficult to implement them in different regions of the world.

After all, as V. Nomokonov notes, the violation of this balance inexorably leads to abuse of rights and freedoms, negative social consequences, weakening of state principles, violations of the rule of law, etc. (Nomokonov, 2008: 5).

It is obvious today that the subject of national security must be the basic goods, that is, the interests of man and citizen. The activity of the subjects of this mechanism to maintain the state of their protection must be built with respect for the balance of the vital and necessary interests of the individual, society and the state (Podorozhna, 2016: 512).

Consequently, the effect of this in the modern legal reality should be the development of such a system of national security, which would create conditions for the unimpeded realization of their interests. The general characteristics of the individual elements of this system should be reflected both in legal science and in the practice of law enforcement. We believe that the basic priority should be given to the principles of human security and his constitutional rights and freedoms.

Conclusions. Thus, we believe that it is the set of balanced interests of the individual, society and the state in various spheres of life should be the basis for determining the interests of the state in the integration process. In turn, the violation of these interests can be considered as a threat to Ukraine's national security.

National security is a complex system of values on which the development of the state is based. In turn, human rights are included in the sphere of national security, but at the same time they are an independent object of state management. That is, national security is a necessary state of development of the state, in which human rights will be respected to the maximum extent, which minimizes the risks to national security.

Human and civil rights are the highest priority for the development of a democratic state, but they may be limited in the interests of national security. This can be explained by the fact that without the restriction of these rights, achieving the desired state of national security can and will almost never take place because of the constant relevant social risks and social protests, which substitute for completeness in the understanding of "human rights".

To this end, we consider it appropriate to define at the legislative level the essence and relationship of human rights in the field of national security.

However, if we talk about legislative activity in Ukraine, we can note the low quality, instability of many normative legal acts, there is a sharp increase in their number, the development of the legislative system occurs at the expense of their number. In addition, in some cases, bills are prepared without sufficient scientific justification and qualitative processing, there is no scientific prediction of the consequences of their implementation, there is no proper system of public opinion. Also, there may be a certain inconsistency and disputativeness of the current legislation, certain errors in the application of legal technique. Indeed, as A. Dutko notes in this regard, that in the modern practice of law-making in Ukraine there is inconsistency, contradiction, incompleteness and inaccuracy of many existing laws. To some extent, this is a consequence of the improper use of tools, techniques and rules of lawmaking techniques, in particular legal structures. (Dutko, 2014: 75-76).

A significant step, in our opinion, to improve the situation in which the person finds himself in Ukraine could be the adoption of a special legislative act as a logical continuation of the Law of Ukraine "On National Security of Ukraine", which would regulate public relations in the sphere of human security and his fundamental rights.

This special legislative act should have regulated such basic issues as:

- The concept of human rights in the field of national security;
- Thorough content of constitutional rights and freedoms of man and citizen;
- Procedure for realization of these rights and freedoms;
- Types of state organizations authorized to be responsible for their implementation;
- The competence of these state organizations;
- The general procedure and authorities for the protection of these rights and freedoms;
- Procedure for restoration of rights and freedoms and competence of state organizations;
- Grounds, types and procedure of restrictions on human rights in the field of national security;
- State organizations that can implement these restrictions and their competence;
- Guarantees of the legality of the implementation of human rights restrictions;
- The legal mechanism for implementing the duties necessary for the realization of human rights.

In our opinion, the presented proposals will contribute to the improvement of human rights in the field of national security of Ukraine.

References:

1. Tkach A. N. Problemu teoryi hosudarstva y prava. M.: Ynfra. M. 2002. s. 245. [in Ukraine].
2. Shaio A. Nesterpymaia pravota prav. *Rosyiskyyi biulleten po pravam cheloveka*. Vup. 6. 1995. s. 7–11. [in Ukraine].
3. Prava cheloveka: Uchebnyk dlia vuzov. Pod red. E. A. Lukashevoi. M. 1999. s. 269. [in Russian].
4. V. Kovalchuk Hromadianski prava i svobody liudyny yak osnovnyi kryterii lehitymnosti ta konstytutsiinosti derzhavnoi vlady. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*. Seriya: *Yurydychni nauky* : zbirnyk naukovykh prats. Lviv : Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki. 2017. № 876. s. 329–337. Retrieved from: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/jun/13248/329-337.pdf>. [in Ukraine].
5. Chystokolianyi Ya. V. Prava i svobody liudyny v konstytutsiinomu pravi ta Yevropeiskoho soiuzu: porivnialnyi aspekt. *Aktualni problemy vitchyzniano yurysprudentsii*. 2016. № 2. S. 43-46. Retrieved from: http://apnl.dnu.in.ua/2_2016/13.pdf. [in Ukraine].
6. Zahalna deklaratsiia prav liudyny vid 10 hrudnia 1948 roku Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text. [in Ukraine].
7. Mizhnarodnyi pakt pro ekonomichni, sotsialni i kulturni prava : mizhnarodnyi dokument vid 16 hrudnia 1966 r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text. [in Ukraine].
8. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava : mizhnarodnyi dokument vid 16 hrudnia 1966 r. Retrieved from: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043. [in Ukraine].
9. Konstytutsiia Ukrainy: pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 28 cherv. 1996 r. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. s. 141. [in Ukraine].
10. Priieshkina O. V. Zabezpechennia prav liudyny v Ukraini: stan ta perspektyvy. *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky*. 2017. Tom 200. s. 109-114. Retrieved from: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/12528/Priieshkina_Zabezpechennia_prav_liudyny.pdf. [in Ukraine].
11. Sereida O. O. Shchodo pytannia pryrodnosti pryrodnykh prav liudyny: teoretychnyi aspekt. *Medychno pravo Ukrainy: pravovyi status patsientiv v Ukraini ta yoho zakonodavche zabezpechennia (henezys, rozvytok, problemy i perspektyvy vdoskonalennia)*. Materialy II Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii. 17-18 kvitnia 2008. m. Lviv. s. 284-288. Retrieved from: http://medicallaw.org.ua/uploads/media/02_284_01.pdf. [in Ukraine].
12. Babenko K. A. Instytut prav liudyny v konteksti protsesiv konstytutsiino-pravovoho rozvytku Ukraini. *Pravovi zasady harantuvannia ta zakhystu prav i svobod liudyny i hromadianyna*. Zb. nauk. st. ta tez nauk. povid. za materialamy Mizhnar. nauk-prakt. konf. 23 lystopada 2012 r.: u 2 ch. Ch 1. Redkol.: A. P. Hetman, Yu. H. Barabash, O. P. Bushchan ta in. Kh.: «Tochka», 2012. s. 50-52. Retrieved from: http://pli.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/03/Digest-HR-1.1-Poltava_23.11.2012.pdf. [in Ukraine].

13. Pushkar O. V. Realizatsiia yevropeiskyykh standartiv publichnoho upravlinnia shchodo zabezpechennia prav liudyny ta napriamy yikh uprovadzhennia v Ukraini. Retrieved from: <http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2010-01/10povnuu.pdf>. [in Ukraine].
14. Shcherbaniuk O. Prava liudyny i natsionalna bezpeka: problemy zabezpechennia Konstytutsiynym sudom Ukrainy. *Prava liudyny i natsionalna bezpeka: rol orhanu konstytutsiinoi yurysdyksii*: zb. materialiv mizhnar. nauk. prakt. konf. (m. Kyiv, 27 chervnia 2019 r.) Kyiv: VAITE, 2019. S. 368-376. Retrieved from: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/prava_lyudyny_i_nac._bezpeka.pdf. [in Ukraine].
15. Chykenēva Y. V., Hylmullyna D. A. Правовые основы нaтсьоналнои безопасности Россиьскои Федерaтсьи. *Yzvestiya Orenburhskoho hosudarstvennoho ahrarnoho unyversyteta*. 2013. № 6. S. 236–239. [in Russian].
16. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21 chervnia 2018 roku № 2469-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2018. № 31. S. 241. [in Ukraine].
17. Podorozhna T., Ovcharenko O. Natsionalna bezpeka ta konstytutsiinyi pravoporядok yak chynnyky zabezpechennia prav liudyny. *Prava liudyny i natsionalna bezpeka: rol orhanu konstytutsiinoi yurysdyksii*: zb. materialiv mizhnar. nauk. prakt. konf. (m. Kyiv, 27 chervnia 2019 r.) Kyiv: VAITE, 2019. S. 232-240. Retrieved from: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/prava_lyudyny_i_nac._bezpeka.pdf. [in Ukraine].
18. Onishchenko N. Do pytannia pro poshuk balansu u spivvidnoshenni hromadian skoho suspilstva ta derzhavy. *Pravo Ukrainy*. 2014. № 4. S. 55–62. [in Ukraine].
19. Stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy: ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku № 392/2020. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>. [in Ukraine].
20. Nomokonov V. A. Prava cheloveka y natsionalnaia bezopasnost. *Krymynolohycheskyi zhurnal OHUЭP*. 2008. № 2(4). s. 5-8. [in Russian].
21. Podorozhna T. S. Pravovy poriadok: teoretyko-metodolohichni zasady konstytutsionalizatsii : monohrafiia. Kyiv : Yurinkom Inter, 2016. s. 536 [in Ukraine].
22. Dutko A. O. Klyasyfikatsiia yurydychnykh konstruksii yak zasobiv zakonotvorchoi tekhniky. *Visnyk Natsionalnoho unyversytetu «Lvivska politekhnika». Seriia yurydychni nauky*. 2014. № 810. S. 75-80. Retrieved from: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2302/vnulpurn201481015.pdf>. [in Ukraine].

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-40>

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ

Олександра Шовкопляс,

кандидат юридичних наук,

асистент кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (Харків, Україна)

ORCID ID: 0000-0003-2617-8950

leksa21@ukr.net

Анотація. У роботі проаналізовано актуальні теоретичні та практичні проблемні питання державного управління та публічного адміністрування у сфері охорони здоров'я, розкрито специфічні особливості стану забезпечення прав людини й громадянина на життя та здоров'я, показано сутність виникнення цих питань та розгорнуто висвітлено їх причини. Все це розглянуто через призму адміністративно-правового регулювання, яке діє в Україні у нинішній час. Дане дослідження проводилося на основі ґрунтовних наукових праць вчених-адміністративістів враховуючи сучасні явища та стан нормативно-правового забезпечення сьогодення. Доказано, що питання адміністративно-правового регулювання у сфері охорони здоров'я та медичної діяльності потребують нових глобальних наукових здобутків та покращення діяльності державних органів, які функціонують в цій сфері, шляхом удосконалення національної нормативно-правової бази та запровадження в Україні міжнародних стандартів у сфері охорони здоров'я.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, державне управління, сфера охорони здоров'я, правове регулювання, адміністративно-правове регулювання в сфері охорони здоров'я, право на життя та здоров'я, державне управління в сфері охорони здоров'я.

CURRENT ISSUES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION IN THE FIELD OF HEALTH CARE IN UKRAINE

Oleksandra Shovkopljas,

Ph.D. in Law, Assistant at the Department of Administrative Law and Administrative Activities

of the Yaroslav Mudryi National Law University (Kharkiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0003-2617-8950

leksa21@ukr.net

Abstract. The work analyzes current theoretical and practical problems of state management and public administration in the field of health care, reveals the specific features of the state of ensuring human and citizen rights to life and health, shows the essence of these issues, and elaborates on their causes. All this was considered through the prism of administrative and legal

regulation, which operates in Ukraine at the present time. This study was carried out on the basis of thorough scientific works of administrative scientists, taking into account modern phenomena and the state of regulatory and legal support today. It has been proven that the issues of administrative and legal regulation in the field of health care and medical activity require new global scientific achievements and the improvement of the activities of state bodies operating in this field by improving the national legal framework and introducing international standards in the field of health care in Ukraine health.

Key words: administrative and legal regulation, state management, health care, legal regulation, administrative and legal regulation of health care, right to life and health, state management in health care.

Вступ. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (Konstytutsiia Ukrainy, 1996). Зазначене положення закріплено в Основному законі України, який є основоположним ґрунтом для забезпечення належного правового, соціального та демократичного рівня країни. Сфера охорони здоров'я або медична сфера завжди була й залишається базовою цариною, яка вимагає уваги держави задля забезпечення таких невід'ємних прав людини й громадянина, як право на життя та здоров'я. Аналізуючи реалії сьогодення у сфері забезпечення зазначених прав людини, можна з впевненістю говорити про те, що не тільки Україна, а й весь світ не має належних правових та не правових ресурсів для гарантування життя і здоров'я людини й суспільства у цілому. При цьому, особливої уваги у питанні забезпечення належного рівня дотримання права на життя та здоров'я потребує саме державне управління в цій сфері, а саме державні органи, установи та організації, на які державою покладено функцію забезпечення та дотримання таких прав людини й громадянина.

Основна частина. За останні два роки, з урахуванням виникнення небезпечної вірусної хвороби, в Україні та в усьому світі виникла нагальна необхідність кардинальних правових змін, які б чітко регулювали відносини в сфері охорони здоров'я в цілому, та зокрема регулювали б правовідносини пов'язані з пересуванням вірусних пацієнтів та відповідальністю за зараження, з діяльністю суб'єктів медичної сфери, з застосуванням адміністративно-правових засобів під час карантину та введенням адміністративно-правових режимів у разі виникнення пандемії тощо. А зазначені вище питання врегульовуються та забезпечуються саме за допомогою здійснення державного управління у сфері охорони здоров'я, що звичайно вимагає пристосування останнього до сучасних реалій для дотримання належної ефективності їх роботи. Таким чином, актуальність даної тематики у нинішній час тільки зростає, особливо з урахуванням того, що правові аспекти сфери охорони здоров'я та державного управління у ній вченими вивчалися досить поверхнево та нормативно-правова база не тільки України, а й всіх країн світу нездатна врегулювати всі новоутворені специфічні правовідносини пов'язані з належним забезпеченням права на здоров'я людини й суспільства у цілому.

Враховуючи актуальність та важливість досліджуваної сфери можна впевнено стверджувати, що новітні дослідження є необхідними для врегулювання правовідносин, які виникають у сфері охорони здоров'я. Безумовно під час нашого наукового пошуку використовувались фундаментальні праці поважних вчених у галузі адміністративного права тощо. Так, дане дослідження певною мірою базується на наукових працях та здобутках таких учених, як: В. Б. Авер'янов, Д. Н. Бахрах, А. І. Берлач, Ю. П. Битяк, В. В. Галуцько, В. М. Гаращук, І. П. Голосніченко, Д. О. Гомон, І. П. Катеринчук, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков, Б. О. Логвиненко, В. Я. Настюк, В. І. Олефір, В. Ю. Стеценко, С. Г. Стеценко, Х. П. Ярмака тощо. Доробки зазначених науковців стали ґрунтовними для нашого дослідження, але з урахуванням нинішньої ситуації у світі, все ж сфера охорони здоров'я вимагає постійного вивчення й наукового пошуку задля врегулювання сучасних правових відносин, які виникають в цій царині.

Так як, дане дослідження відбувається ґрунтуючись на наукових працях зазначених вище учених, працях в яких висвітлено основоположні засади адміністративно-правового регулювання, державного управління, адміністративно-правового механізму й адміністративного права у цілому. Але у нашій роботі враховано сучасне становище сфери охорони здоров'я й її державного управління, яке останнім часом суттєво змінилося у наслідок проведеної в Україні медичної реформи та явищ, які пов'язані з виникненням й розповсюдженням вірусної хвороби COVID-19, що призвело до великої кількості нововведень, в тому числі введення карантину (по факту свого роду адміністративно-правового режиму), великої кількості обмежень прав людини й громадянина та зміни процесу надання медичних послуг, правил перетинання кордонів й взагалі правил внутрішнього переміщення між регіонами країни, а також особливої уваги у сучасних умовах заслуговує притягнення до відповідальності за порушення норм пов'язаних з обмеженнями введеними через інфекційні хвороби.

Так, враховуючи всі зазначені аспекти надзвичайно важливими є сучасні наукові дослідження адміністративно-правового регулювання й саме державного управління в сфері охорони здоров'я. Безсумнівно для комплексного та глибокого вивчення тематики даної праці необхідно звернутися до наукових доробків учених в галузі правового регулювання й державного управління у цілому, та сутності адміністративно-правового регулювання зокрема.

Зазначимо, що «правове регулювання» та «державне регулювання» це два функціонально близьких поняття, а різниця між ними не в суті, а в акцентах. Якщо в першому понятті увага концентрується на дії права, правових інститутів і засобів, то у другому – на дії інститутів публічної влади. Однак роль права і держави, органів державної влади і посадових осіб у здійсненні того й іншого видів регулювання значна (Administratyvno-pravove rehulivannia: poniattia, spivvidnoshennia iz sumizhnyumy katehoriiamy, osoblyvosti zdiisnennia, 2022).

По-перше, для чіткого розуміння поняття адміністративно-правового регулювання й державного управління в сфері охорони здоров'я звернемо увагу на наукові доробки вчених стосовно цікавого нам понятійно-категоріального апарату. Так, багато вчених характеризують категорію правове регулювання як спеціально-юридичний механізм дії права на поведінку й діяльність його адресатів. У результаті правової регуляції формується юридична

основа, встановлюються орієнтири для організації діяльності учасників відносин, що регулюються цією нормою, і напрямів досягнень фактичних цілей права (Sokurenko, 2014: 177). А деякі вчені зазначають, що правове регулювання може бути охарактеризоване як здійснюваний за допомогою юридичних засобів процес упорядкування суспільних відносин з метою забезпечення певної сукупності соціальних інтересів, які вимагають правового гарантування (Tsvik, Petryshyn, 2009: 207–208).

Аналогічно цікаво зосередитися на думках адміністративістів щодо розуміння категорії поняття «адміністративно-правове регулювання». Так, досліджуючи багатоманітні наявні у науці визначення адміністративно-правового регулювання, деякі науковці слушно стверджують, що вони базуються на різних підходах до сутності правового регулювання як узагальненої категорії, а ці підходи, у свою чергу, обумовлені різними концепціями право розуміння (Matviichuk, 2018: 122).

Історично процес формування адміністративно-правового регулювання розпочався з появи нормативної адміністративно-правової регламентації, адміністративного законодавства та освіти адміністративного права як відносно самостійної правової галузі. Слідом за новими суспільними відносинами, що потребують адміністративно-правового регулювання, безперервно трансформується і його нормативна основа, йде розвиток адміністративного законодавства і права, його інститутів, змісту адміністративно-правового регулювання. Зазначимо, що адміністративно-правове регулювання це один із видів галузевого правового регулювання, заснований на дії адміністративного права і багатого арсеналу адміністративно-правових засобів на суспільні відносини, що мають місце у сфері діяльності державної адміністрації. Підсумком адміністративно-правового регулювання є адміністративно-правовий порядок (Administratyvno-pravove rehuliuвання: poniattia, spivvidnoshennia iz sumizhnyumy katehoriiamy, osoblyvosti zdiisnennia, 2022).

До речі, Разводський В. Й. визначає адміністративно-правове регулювання як комбінацію способів правового регулювання, в якій переважають зобов'язання та заборони. Ця комбінація формується через наділення учасників правовідносин суб'єктивними юридичними правами й покладання на них обов'язків шляхом визначення та закріплення у правових актах певних правил поведінки внаслідок правотворчої діяльності уповноважених на це органів (посадових осіб) (Razvodovskiy, 2003: 196).

Галуцько В. В. виділяє такі характерні ознаки адміністративно-правового регулювання, як: цілеспрямований характер, оскільки постає певним регулятором суспільних відносин, впорядковуючи їх за допомогою права на рівні суспільства; організаційний та упорядкований характер, тобто здійснюється за допомогою певних засобів; спрямоване на досягнення певних цілей, а тому має регулятивний характер; має певний предмет і сферу правового впливу, які усвідомлюються людьми і суспільством та мають для них певне значення; забезпечується певними методами, які координують діяльність суб'єктів права або здійснюються за допомогою їхньої субординаційної підлеглих у процесі виконання або використання норм права; має визначені стадії, які передбачають правову регламентацію суспільних відносин, виникнення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків та їх реалізацію (Halunko, Ponomarenko, Shkarupa, 2008: 116–118).

Підсумовуючи, адміністративно-правове регулювання визначають як: 1) цілеспрямований вплив норм адміністративного права на суспільні відносини з метою забезпечення за допомогою адміністративно-правових заходів прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних і юридичних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства й держави; 2) адміністративно-правовий вплив, здійснюваний за допомогою комплексу адміністративних засобів та інших правових явищ, які в сукупності складають механізм адміністративно-правового регулювання; 3) один із видів галузевого правового регулювання, заснований на дії адміністративного права та багатого арсеналу адміністративно-правових засобів на суспільні відносини, що мають місце у сфері діяльності державної адміністрації (Datsenko, 2015: 24–25).

Підкреслимо, що на сьогоднішній день не існує єдиного правильного визначення дефініції поняття адміністративно-правового регулювання, різні науковці наповнюють дану правову конструкцію різними елементами та складовими, при цьому звужуючи або розширюючи його сутність та зміст.

Грунтуючись на сказаному та враховуючи особливості сфери охорони здоров'я й зокрема медичної діяльності в Україні можна дійти висновку, що адміністративно-правове регулювання у сфері охорони здоров'я це заснований на адміністративно-правових нормах цілеспрямований та упорядковувачий вплив держави, а саме уповноважених нею суб'єктів публічного адміністрування, з метою впорядкування, охорони та розвитку суспільних відносин у сфері охорони здоров'я, за допомогою використання адміністративно-правових методів та засобів.

Стосовно державного управління зазначимо, що воно є видом діяльності держави, здійснення управлінняського організуючого впливу шляхом використання повноважень виконавчої влади через організацію виконання законів, здійснення управлінських функцій з метою комплексного соціально-економічного та культурного розвитку держави, її окремих територій, а також забезпечення реалізації державної політики у відповідних сферах суспільного життя, створення умов для реалізації громадянами їх прав і свобод. Державне управління є складовою політичного управління, тобто є процесом реалізації державної виконавчої влади (Kalnysh, 2022).

При цьому, за твердженням професора Т. О. Коломоєць, державне управління у вузькому розумінні – це сукупність державних органів, між якими певним чином розподілені різні види діяльності держави. У широкому розумінні – це вид соціального управління, вид специфічної діяльності держави, що дістає вияв у функціонуванні її органів, які впливають на суспільні відносини з метою її урегулювання відповідно до державних інтересів (Kolomoiets, 2011).

Враховуюче зазначене вище, можна дійти висновку, що державне управління у сфері охорони здоров'я – це внутрішньоорганізаційна діяльність державних органів у сфері охорони здоров'я, спрямована на врегулювання суспільних відносин у зазначеній сфері й здійснення ефективної державної політики щодо забезпечення й дотримання прав людини і громадянина на життя й здоров'я, з метою задоволення як індивідуальних, так і соціальних інтересів у цілому.

При цьому, зазначимо, що державна політика в Україні у сфері охорони здоров'я базується на ряді принципів, що отримали своє закріплення в Законі України «Основи законодавства України про охорону здоров'я»: 1) визнання охорони здоров'я пріоритетним напрямом діяльності суспільства і держави, одним з головних факторів виживання та розвитку народу України; 2) дотримання прав і свобод людини і громадянина у галузі охорони здоров'я та забезпечення пов'язаних з ними державних гарантій; 3) загальнодоступність медичної допомоги та інших послуг у галузі охорони здоров'я; 4) відповідність завданням і рівню соціально-економічного та культурного розвитку суспільства, наукова обґрунтованість, матеріально-технічна і фінансова забезпеченість; 5) орієнтація на сучасні стандарти здоров'я і медичної допомоги, поєднання вітчизняних традицій та досягнень зі світовим досвідом у галузі охорони здоров'я; 6) децентралізація державного управління, розвиток самоврядування і самостійності працівників охорони здоров'я на правовій та договірній підставах тощо (Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia, 1993).

Зауважимо, що особливої уваги при вивченні даної теми заслуговують структурні елементи механізму застосування адміністративно-правових засобів за допомогою яких і здійснюється адміністративно-правове регулювання у сфері охорони здоров'я: 1) це норми адміністративного права, що закріплюють права та обов'язки учасників взаємодії у сфері охорони здоров'я; 2) це адміністративно-правові відносини, що складаються у процесі спільної діяльності суб'єктів взаємодії у сфері охорони здоров'я; 3) це акти реалізації прав та обов'язків учасників взаємодії, що виражаються у втіленні приписів норм адміністративного права у процесі взаємодії суб'єктів публічного адміністрування у сфері охорони здоров'я (Berezovska, 2013: 33).

По-перше, якщо говорити про норми адміністративного права, що закріплюють права та обов'язки учасників взаємодії у сфері охорони здоров'я, то такі норми містяться як у Основному законі України – Конституції України, так і у законах, що мають вузькогалузеве направлення або просто містять певні положення, які врегульовують суспільні відносини у сфері охорони здоров'я. Також зазначені норми закріплюються й у підзаконних нормативно-правових актах, актах державного управління.

До основних законів України, які врегульовують відносини у сфері охорони здоров'я відносяться: Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 р., Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» від 06 жовтня 2005 р., Закон України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення» від 22 вересня 2005 р., Закон України «Про протидію захворюванню на туберкульоз» від 05 липня 2001 р., Закон України «Про захист населення від інфекційних хвороб» від 06 квітня 2000 р., Закон України «Про лікарські засоби» від 04 квітня 1996 р., Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24 лютого 1994 р. та ін.

Також одним з найважливіших питань при дослідженні й визначенні сутності державного управління є його система суб'єктів. Так, суб'єктом управління визначається система, яка наділена певною компетенцією і державно-владними повноваженнями, що дають можливість їй втілювати свою волю у форму керівних команд чи рішень, обов'язкових для виконання, тобто це система, що управляє. З позиції європейського підходу (моделі) до суб'єктів державного управління належать: органи державної влади (уряд, міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації); керівники і керівний склад цих органів (політичні діячі; посадові особи; службові особи, які наділені державно-владними повноваженнями). При цьому, кожному суб'єкту управління притаманні певні функції, які відображають загальносистемний поділ праці щодо їх виконання, у зв'язку з чим функції характеризують основний зміст та напрями діяльності суб'єкта управління. Суб'єкт є системою організованим, і в цій якості має характерні ознаки будь-якої соціальної системи. Суб'єктам управління притаманні загальні функції і цілі, єдність принципів їх утворення, побудови та діяльності, структурна єдність та інші ієрархічні зв'язки й відносини, прийняття чітко регламентованих управлінських рішень, узгодження їх між собою (Kovbasiuk, 2012: 239).

Зокрема зазначимо, що суб'єктів державного управління у сфері охорони здоров'я існує досить велика кількість. Всі вони мають різні повноваження, компетенцію, завдання та функції. А також різняться вони й за своїм складом і структурою та звісно мають різний адміністративно-правовий статус, який визначає їх правосуб'єктність та містить у собі комплекс прав та обов'язків у сфері державного управління, які закріплені адміністративно-правовими нормами.

Виходячи із зазначеного, можемо стверджувати, що основним вітчизняним суб'єктом державного управління у сфері охорони здоров'я є Міністерство охорони здоров'я України. Тому, вважаємо за необхідне у даному дослідженні визначити його структуру, до якої входить: 1) керівництво (Міністр охорони здоров'я України, державний секретар, Перший заступник Міністра охорони здоров'я України, заступник Міністра охорони здоров'я України з питань європейської інтеграції, заступник Міністра охорони здоров'я – Головний державний санітарний лікар України, заступник Міністра охорони здоров'я України, заступник Міністра охорони здоров'я України з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації); 2) директорат міжнародного співробітництва та євроінтеграції (Генеральний директор, експертна група з питань євроінтеграції, експертна

група з питань надання міжнародної технічної допомоги, експертна група з питань міжнародного співробітництва); 3) директорат громадського здоров'я та профілактики захворюваності (Генеральний директор, експертна група з питань імунопрофілактики, розвитку програм профілактики інфекційних захворювань, розбудови системи епідеміологічного нагляду та моніторингу за захворюваннями, експертна група з питань профілактики неінфекційних хвороб та формування здорового способу життя, експертна група з питань формування державної політики щодо регламентування факторів ризику середовища життєдіяльності, експертна група з розвитку регіональних систем громадського здоров'я та прогнозування, експертна група з питань моніторингу, оцінки та комунікації, експертна група з питань розвитку служби крові, біобезпеки та оперативного реагування на події, що мають міжнародне значення); 4) директорат фармацевтичного забезпечення (Генеральний директор, експертна група з питань якості та доступності лікарських засобів, експертна група з питань раціонального застосування лікарських засобів, експертна група з питань медичних виробів та косметичних засобів, експертна група з питань обігу наркотичних засобів, експертна група з питань реєстрації лікарських засобів та дезінфікуючих засобів); 5) директорат медичних послуг (Генеральний директор, експертна група екстреної та первинної медичної допомоги, експертна група зі спеціалізованої та високоспеціалізованої медичної допомоги, експертна група з розвитку медичних послуг, експертна група формування політики закупівель медичних послуг, лікарських засобів та медичних виробів, відділ реалізації політик у сфері медичного забезпечення); 6) директорат медичних кадрів, освіти і науки (Генеральний директор, експертна група з розвитку медичної освіти, експертна група з медичної науки, експертна група з координації медичних кадрів, експертна група з розвитку медсестринства); 7) директорат з розвитку цифрових трансформацій в охороні здоров'я (Генеральний директор, експертна група з впровадження Електронної системи охорони здоров'я, експертна група з питань захисту інформації, відділ з питань інформаційних технологій) 8) директорат високотехнологічної медичної допомоги та інновацій (Генеральний директор, експертна група з питань високотехнологічної медичної допомоги, експертна група з питань інновацій, відділ з питань лікування за кордоном); 9) директорат стратегічного планування та координації (Генеральний директор, експертна група з питань регіонального розвитку та взаємодії, експертна група із стратегічного та операційного планування, відділ координації політик); 10) фінансово-економічний департамент (Директор Департаменту, відділ фінансового забезпечення закладів та установ, відділ фінансово-економічного супроводу централізованих заходів і державних програм, відділ нормування, оплати праці та роботи з місцевими бюджетами, відділ взаємодії з підприємствами, установами, та організаціями, що належать до сфери управління міністерства, відділ супроводу державних закупівель, сектор супроводу інвестиційних проєктів); 11) юридичний департамент (Директор Департаменту, відділ організації роботи щодо представництва в судових та інших органах державної влади, відділ договірної роботи, відділ юридичної експертизи, відділ організаційно-методичного забезпечення); 12) департамент організаційного забезпечення (Директор Департаменту, відділ взаємодії з державними органами та громадськістю, відділ організаційної роботи, відділ документального забезпечення та зберігання архівних документів, відділ звернень громадян, доступу до публічної інформації та роботи гарячої лінії, відділ контролю, відділ діловодства та забезпечення дотримання виконавської дисципліни самостійних структурних підрозділів апарату Міністерства охорони здоров'я України); 13) департамент контролю якості надання медичної допомоги (Директор Департаменту, відділ контролю якості надання медичних послуг, відділ аналізу результатів та ефективності медичних послуг, відділ контролю нормативів професійної діяльності в сфері охорони здоров'я, відділ державного контролю ліцензування медичної практики, відділ ліцензування, сертифікації та акредитації); 14) відділ матеріально-технічного забезпечення; 15) сектор цивільного захисту та охорони праці; 16) режимно-секретний сектор; 17) сектор з питань запобігання та виявлення корупції тощо. Необхідно також зауважити, що зазначена структура не є повною, та державне управління у сфері охорони здоров'я на всеукраїнському рівні здійснюється ще багатьма органами, які в свою чергу мають вагомe значення у системі управління даної сфери.

За сучасних умов, доречно згадати міжнародні організації, які у нинішній час співпрацюють з національними органами державного управління у сфері охорони здоров'я. Так, партнерами останніх можна визначити: Міжнародний Комітет Червоного Хреста, Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit GmbH, UNICEF, USAID, World Health Organization, The World Bank, Crown Agents тощо. Складно переоцінити значення роботи міжнародних організацій щодо вдосконалення й покращення становища адміністративно-правового регулювання в сфері охорони здоров'я в Україні. У результаті дослідження ми дійшли висновку, що наша держава все ж досить успішно співпрацює з іншими країнами світу та міжнародними організаціями з питань медицини та фармації, а саме Україною укладено досить багато міжнародних договорів близько з сорока країнами світу, й ми вважаємо таку співпрацю надзвичайно корисною для розвитку й покращення міжнародних відносин й удосконалення національного державного управління у сфері охорони здоров'я. Але, необхідно також приділяти більше уваги реальному запровадженню в Україні міжнародних стандартів в медичній та фармацевтичній сферах й удосконалювати українське законодавство за допомогою глибокого вивчення рекомендаційних міжнародних документів та аналізу й запозичення позитивного закордонного досвіду в сфері охорони здоров'я. Особливо це важливо у нинішній час, коли держави всього світу намагаються врегулювати та налагодити систему управління, яка стала досить уразливою в наслідок розповсюдження пандемії.

Висновки. Враховуючи сучасний стан національного державного управління у сфері охорони здоров'я та ситуацію у світі у цілому, можна стверджувати, що першочергово потребує свого негайного й суттєвого удосконалення нормативно-правова база, яка саме й регламентує діяльність органів державного управління. Вкрай

необхідні законодавчі зміни стосовно належного забезпечення та гарантування невід'ємних прав людини й громадянина на життя і здоров'я, на свободу пересування, на добровільну вакцинацію тощо. Особливого правового врегулювання потребують обмеження пов'язані з введенням карантинів й відповідальністю за порушення таких обмежень. Зазначені зміни можливі тільки шляхом опрацювання нових законів України й удосконалення діючих нормативно-правових актів, при чому, особливої уваги законодавця потребують Закони України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» і «Про захист населення від інфекційних хвороб», а також чіткої регламентації підзаконного характеру вимагає процес та порядок надання медичних послуг під час нововведених обмежень пов'язаних з виникненням інфекційних хвороб.

References:

1. Studme. (2020) Administratyvno-pravove rehulivannia: poniattia, spivvidnoshennia iz sumizhnymy katehoriiami, osoblyvosti zdiisnennia [Administrative and legal regulation: concept, relationship with related categories, peculiarities of implementation] Retrieved from: https://studme.com.ua/162804148056/pravo/administrativno-pravovoe_regulirovanie_ponyatie_yuridicheskie_sredstva_metod_rezhim.htm (accessed 15 July 2022).
2. Berezovska I. (2013) Poniattia i kharakterystyka strukturnykh elementiv mekhanizmu zastosuvannia administratyvno-pravovykh zasobiv zabezpechennia informatsiinoi bezpeky Ukrainy [Concept and characteristics of structural elements of the mechanism of application of administrative and legal means of ensuring information security of Ukraine]. *Naukovyi visnyk natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav.* volю 2. pp. 31–35.
3. Datsenko O. (2015) Administratyvno-pravove rehulivannia naftohazovoho kompleksu [Administrative and legal regulation of the oil and gas complex]. *Visegrad Journal on Human Rights.* vol 5\1. pp. 24–30.
4. Halunko V., Ponomarenko H., Shkarupa V. (2008) Teoriia derzhavy ta prava [The theory of the state and law] Kherson (in Ukrainian).
5. Kalnysh Yu. (2019) Osoblyvosti formuvannia ob'ektno-predmetnoi sfery nauky derzhavnoho upravlinnia v Ukraini [Peculiarities of the formation of the object-subject sphere of the science of public administration in Ukraine]. Retrieved from: <https://maup.com.ua/assets/files/expert/5/10.pdf> (accessed 15 July 2022).
6. Kolomoiets T. (2011) Administratyvne pravo Ukrainy. Akademichniy kurs [Administrative law of Ukraine. Academic course]. Kyiv. Yurinkom Inter. Retrieved from: <http://uadocs.exdat.com/docs/index-283028.html?page=9> (accessed 15 June 2022).
7. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR. [Constitution of Ukraine] Law of Ukraine *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* vol. 30. no. 141.
8. Kovbasiuk V. (2012) Derzhavne upravlinnia [Public administration]. Dnipropetrovsk. NADU. vol. 1. (in Ukrainian).
9. Matviichuk A. (2018) Vyznachennia administratyvno-pravovoho rehulivannia u sferi zabezpechennia rehuliatornoi polityky [Definition of administrative and legal regulation in the sphere of ensuring regulatory policy]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo.* vol. 11. pp. 121–124.
10. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia: Zakon Ukrainy № 2801-XII vid 19.11.1992 r. [Fundamentals of Ukrainian legislation on health care: Law of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* 1993. vol. 4. no. 19.
11. Razvodovskyi V. (2003) Osoblyvosti normatyvno-pravovoho rehulivannia derzhavnoupravlinskykh vidnosyn u transportnii sferi [Peculiarities of regulatory and legal regulation of state management relations in the transport sector] *Visnyk Natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav.* vol. 23. pp. 167–174.
12. Sokurenko V. (2014) Poniattia administratyvno-pravovoho rehulivannia u sferi oborony [The concept of administrative and legal regulation in the field of defense] *Visegrad Journal on Human Rights.* vol. 2. pp. 177-182.
13. Tsvik M., Petryshyn O. (2009) Zahalna teoriia derzhavy i prava [The general theory of the state and law]. Kharkiv: Pravo. (in Ukrainian).

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-41>

КРИЗИ ІДЕНТИЧНОСТІ ЯК ЧИННИК УКРАЇНСЬКОГО ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ. ГЕНЕРАЦІЙНИЙ АСПЕКТ

Едуард Щербенко,

*кандидат філософських наук, науковий співробітник
Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса
Національної академії наук України (Київ, Україна)
ORCID ID: 0000-0002-8706-9195
edsh@bigmir.net*

Анотація. Політичні ідентичності розглядаються в роботі як внутрішні наративи (inner narratives). Здійснюється аналіз цих дискурсивних формацій як носіїв інституційної пам'яті про демократичний транзит. Виявляється редукція політологічної уяви експертної спільноти, відповідно до якої зміни ідентичності представлені лише як лінійний процес; відзначаються спроби подолання цієї інерції наративу через введення уявлення про точки біфуркації. В горизонті цього парадигмального зсуву переглядається доробок першої пострадянської генерації українських політологів у сфері аналізу ідентичності. Показано, що концептуалізація викликів дозволила «невидимому коледжу дослідників» відрефлектувати принциповий для долі демократичного транзиту зв'язок між втратами середнього класу і студентства («український інваріант»), що забезпечує співробітництво генерацій в перебігу демократичного переходу як необхідну умову його успішності.

Ключові слова: внутрішні наративи, генерація, ігри з ненульовою сумою, політологічна уява.

IDENTITY CRISIS AS A FACTOR OF UKRAINIAN DEMOCRATIC TRANSIT. GENERATIONAL ASPECT

Eduard Shcherbenko,

*Ph.D. in Philosophy,
Research Scientist at the Department of Political Institutes and Processes of the Kurasa Institute
of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0002-8706-9195
edsh@bigmir.net*

Abstract. The political identities are interpreted as inner narratives in the article. These discourse formations we analyze as the medium of Ukrainian democratic transition's institutional memory. The reduction of the political imagination, according to which changes in identity are presented only as a linear processes, is shown; at the same time efforts to overcome this narrative inertia. In the context of this paradigm shift, the achievements of the first post-Soviet generation of Ukrainian political scientists in the field of identity analysis are revised. It is shown that through the conceptualization of challenges, the 'invisible college' of researchers managed to reflect the fundamental for the fate of democratic transit connection between the strata of the middle class and students ('Ukrainian invariant'), which ensures the cooperation of generations in the process of a democratic transition.

Key words: generation, inner narratives, political imagination, win-win games.

Вступ. У своєму розвитку протягом останніх десятиліть політична наука прийшла до розуміння політичної ідентичності як внутрішнього наративу (inner narrative). Це історія, яку ми розповідаємо собі й іншим про те, хто ми, ким були і передбачаємо бути (Gentry, 2017).

Протягом тридцяти років з моменту здобуття незалежності, розвиваючись у горизонті транзитного сценарію, послідовно проходячи через точки біфуркації трьох його етапів (лібералізації, інституціоналізації, консолідації), вітчизняна громада склала про себе чимало історій, включаючи патетичні («Мойсей водив народ пустелею сорок років, доки не вимерли народжені у рабстві») та сумні («національна ідея не спрацювала» – Л. Кучма, 1996). Оскільки одні з них з часом відсіюються, інші ж набувають статусу конституційних положень, лягаючи також в основу освітніх програм майбутніх генерацій; вивчення цих дискурсивних формацій природно стає предметом уваги політичної науки.

Ми будемо здійснювати аналіз нашої проблеми в розвитку підходу до подібних дискурсивних формацій як носіїв інституційної пам'яті демократичного транзиту, запропонованого у працях останніх років (Щербенко, 2017; Щербенко, 2019). В умовах «гібридного» стану світ-системи, загостреного війною, коли планета перебуває у фазі кардинальних змін і багато концептів не переживають навіть повного електорального циклу у провідних країнах, вміщення проблеми кризи ідентичності у фокус оптики *не виборів, а генерацій* здатне принести евристичні результати, що сприятимуть опрацюванню нової парадигми дослідження проблеми.

Основна частина. Хоча в літературі, присвяченій проблемі політичної ідентичності, це поняття спеціально характеризується як «розпливчате» (vague) та важке для вимірювання, проте й коли вимірювання здійснене, дослідник може з подивом виявити, що питання не прояснилося. Звернемося до прикладів.

О. Новакова у статті, присвяченій зовнішньополітичній ідентифікації українців, навівши ряд таблиць, малюнків та діаграм даних соціологічних опитувань і констатує згідно з їх показниками позитивні тенденції формування в Україні громадянського консенсусу навколо євроатлантичного цивілізаційного вибору, зближення в цьому відношенні регіональних позицій; вказуючи як провідні мотиви прагнення матеріального добробуту, правового захисту, долучення до демократичних цінностей, а також втрату підтримки євразійського інтеграційного вектору, тут-таки дезавує згадані здобутки: «Констатовані зрушення у геополітичних пріоритетах українців значною мірою викликані зовнішніми чинниками і майже не підкріплені внутрішнім реформуванням країни, оскільки зберігаються такі негативні явища, як корупція, низький рівень довіри до влади, повільні темпи модернізації соціально-економічної сфери та низький рівень добробуту громадян» (Новакова, 2018: 101). Очевидно, в плані досягнення когерентності наративу слід було операціоналізувати останні твердження, залучивши доступні дані і по цих характеристиках, оскільки індекси довіри до влади, толерантності і под. так само річ змінна.

Інший приклад подібної дисфункційності статистичних показників при побудові наративу подає В. Степаненко в розвідці «Хто є «громадянським суспільством» України? Соціально-структурні аспекти ідентифікації». Він наводить дані опитування щодо різноманітних форм громадсько-політичної активності українців (від клубів за інтересами до політичних партій) протягом 1994–2016 рр., де показники не піднімаються вище позначки 5% [Степаненко, 2017: 33]. внаслідок чого у зведених даних за двадцять два роки дивним чином «випаровуються», або постають неоясними потужні загальнонаціональні рухи протесту 2004 і 2013–2014 рр., що мали вирішальне значення для збереження вектору демократичного транзиту, чисельність учасників яких, за оцінками соціологів, коливалася близько 15–20% дорослого населення країни. (При цьому, слід відзначити, сам автор далі оцінює прошарок соціально активних, відповідальних громадян у ті самі 20% і приходить у своїй роботі до положення про наявність в українському суспільстві важливої «зв'язки» середній клас плюс молодь: теза, близька до висновків, що їх доходимо у нашому дослідженні).

Проте, варто досліднику в сьогодинішнім опитуванні зробити ще крок, поставивши громадянам запитання щодо конкретних *заходів* у сфері політичної комунікації, до яких вони вдаються (включаючи сюди й повсякденну мережеву активність), і отримана картина, як показує публікація О. Резніка [Резнік, 2020: 11], суттєво зміниться:

Розподіл відповідей населення України на запитання

«У яких громадсько-політичних заходах Ви особисто брали участь упродовж останніх 12 місяців?», грудень 2019 року

Громадсько-політичні заходи	N	%
Переконавав друзів, близьких, знайомих у правоті своїх політичних поглядів	398	19,7
Обговорював громадські та політичні проблеми у соціальних мережах	203	10,1
Носив символіку політичного характеру	96	4,7
Не купував певні товари з політичних міркувань	229	11,3
Перераховував гроші волонтерам, армії, благодійним організаціям	223	11,0
Брав участь у добродійних акціях	146	7,2
Збирав підписи під колективними зверненнями, в тому числі в інтернеті	74	3,7
Брав участь у громадських слуханнях, консультаціях з органами влади	61	3,0
Звертався до офіційних представників влади зі скаргами	86	4,2
Вступав у контакт з громадськими активістами, представниками політичних сил	94	4,7
Брав участь у протестних акціях	41	2,0
Брав участь у створенні та/або діяльності об'єднання співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ)	35	1,8
Брав участь у роботі громадських організацій, соціальних рухів, партій	55	2,7
Займався волонтерською роботою, лікуванням та забезпеченням воїнів АТО, підтримкою переселенців	55	2,7
Інше	21	1,0
У жодному з таких заходів участі не брав	1188	58,8

Примітка. Сума відсотків перевищує 100%, оскільки респондент міг обрати кілька варіантів відповіді.

Перехід громадянської активності в зоні on-/offline, як сьогодні знаємо з практики, у критичні для долі демократичного транзиту моменти у вітчизняних умовах відбувається блискавично, даючи початок загальнонаціональній громадянській мобілізації.

Наведені приклади дозволяють нам, у першому наближенні, відзначити у вітчизняній експертній спільноті певну *редукцію політологічної уяви* (подібно соціологічній, за Ч. Р. Мілсом), у якій імплікована картина змін політичної ідентичності, що на загал передбачає виключно *лінійні* коливання показників із невеличкими флуктуаціями, що не містить уявлення про кризи, інтеріоризацію інституційних змін, викликаних ходом транзиту (цього

аспекту проблеми ми торкалися у праці «Інститути в кінчиках пальців: українська державність очима громадян» (Щербенко, 2009¹).

Вітчизняні експерти лише віднедавна отримали можливість поглянути на український транзит у ретроспективі, як на базовому рівні реалізований сценарій. І одним із обнадійливих симптомів готовності академічної спільноти оптимізувати власні теоретичні досягнення, видобувши уроки з минулого досвіду, стає коригування концептуальних рамок політологічної уяви.

Як приклад наведемо працю В. О. Котигоренка «Сучасна українська нація: через кризовий розвиток» (Котигоренко, 2015), звернувши, між іншим, увагу на запропоноване ним зіставлення результатів голосування на референдумі 1 грудня 1991 року і рівня підтримки незалежності у 1992–2013 рр. та самоідентифікації дорослого населення України у 1992–2015 рр., де самоідентифікація себе передусім як громадянина України, коливаючись у межах від 45,6% до 64,6% виявляється найбільш масовою, залишаючи далеко позаду альтернативні (місцеві, регіональну, етнічну тощо) (Котигоренко, 2015: 309).

Результати референдуму 1 грудня 1991 року, таким чином, постають у межах цілого періоду незалежності як *непередідані* за значенням (у травні 2015 року кількість громадян України, що є прихильниками її державної незалежності, складала 91%); у логіку цього сюжету, зрозуміло, вписуються й спалахи протестних рухів 2004 і 2013–2014 рр., коли ставкою була доля демократичних реформ. «Прикметно, – пише автор, – що тенденції кількісних змін показника пріоритетності громадянської самоідентифікації подібні з тенденцією змін ставлення до державної незалежності України». І, торкаючись далі системної післядії цих рухів, відзначає, що перший Майдан як мирний переможний протест проти масових фальсифікацій на президентських виборах стимулював ріст національно-громадянського усвідомлення людей. Хоча їх надії на ефективність дій нової влади не виправдалися, зменшивши кількісні показники громадянської самоідентифікації, тим не менш вони стабілізувалися *на 10 відсотків вищому рівні, ніж до Майдану*.

«Тобто, з другої в історії незалежної України біфуркаційної кризи (2004–2005 років) українська нація вийшла, збільшивши свій громадянський потенціал. Цей потенціал був реалізований і примножений через 10 років потому. Майдан кінця 2013 – початку 2014 років, спершу названий Євромайданом, переріс у справжню Революцію Гідності. Так її учасники і сучасники назвали радикалізацію суспільної свідомості та масові протести проти свавілля й безчинств влади та неправомірного застосування нею сили проти протестувальників. Загинули сотні людей. Змінились очільники владних структур. Росія окупувала Крим, спровокувала, організувала і стала безпосереднім учасником збройного конфлікту – війни на Донбасі. В цій ситуації патріотичне піднесення, добровільчі батальйони, активізація громадянського суспільства, в тому числі масовий волонтерський рух, самообілізація цивільного населення, відновлення й оновлення Збройних Сил за безпосередньої участі суспільства стали чинниками вияву й зростання громадянського самоусвідомлення українців усіх національностей й усіх соціальних верств та їх консолідації як нації. У 2014 році ідентифікували себе передусім громадянами України понад 64 відсотки людей. Проте вже через рік цей показник зменшився. Однак зменшився до рівня на 7 відсотків вищого, ніж у середині 2013 року. Динаміка і очевидні причини цього подібні тим, що після Майдану 2004–2005 років» (Котигоренко, 2015: 310).

Подібний парадигматичний зсув у теоретичному баченні динаміки транзиту, де кризи ідентичності громадян стають неодмінним складником концептуальної картини, змушує замислитися над питанням: чи не постає у новому світлі застарілою уся «сума» праць, виконана в темі раніше? Звернення під цим кутом зору до аналізу корпусу дисертаційних досліджень (хід, апробований в нашій праці «Український транзит в дзеркалі дисертаційного жанру» (Щербенко, 2016)), засвідчує, що і за умов редукованої політологічної уяви вітчизняна експертна спільнота, концептуалізуючи кардинальні виклики, що поставали перед перехідним суспільством, прийшла до основоположного бачення проблеми, що зберігає свою актуальність і сьогодні, а саме: пріоритетної зв'язки проблеми національної ідентичності та молодіжної політики (пор. згадану вище тезу про зв'язок середнього класу і молоді): як прояснити у подальшому розгляді, одного із способів репрезентації проблеми зв'язку генерацій у транзитному суспільстві. Ми визначили цей теоретичний підсумок як «*український інваріант*».

Виступаючи своєрідним «згустком» рефлексії експертної спільноти вітчизняного демократичного транзиту у вимірі «естафети генерацій», поєднуючи у фігурі дослідника компетенції науковця і громадянина, які взаємно підсилюють одна одну (що забезпечує зокрема елемент включеного спостереження), він не лише відкриває нам шлях до переосмислення (*re-thinking*) предмета дослідження в ретроспективі цілого демократичного переходу, а й певної прогностики, у вимірі не виборів, а генерацій, щодо нових акторів та ресурсів, у річищі сюжету, який ми попередньо визначимо як вихід на вітчизняну політичну арену *двох несічених генерацій*.

Отже, пройдемо сторінками праць «невидимого коледжу» вітчизняної експертної спільноти, що сфокусувала свої аналітичні зусилля на аналізованій темі.

С. Г. Веселовський вперше у вітчизняній політичній науці розглядає проблеми ідентичності, зокрема соціальної, в контексті процесів глобалізації світового та регіонального середовищ. У зіставленні загальних соціальних ідентичностей українців після розпаду СРСР з росіянами та мешканцями ЄС відносить до ключових регіональні (ідентифікації з містом, районом, областю мешкання); відповідно, більшість функцій колективних ідентичностей, констатує він, реалізується на більш локальних та дрібних рівнях української політичної системи.

¹ У ній, між іншим, ми звернули увагу на не завжди очевидний аспект зв'язку між ступенем розвитку інституційних компетенцій громадян і рівнем довіри до політичних інститутів: не лише «оскільки не довіряємо, то не беремо участі», але й «оскільки не беремо участі (тобто не користуємося інститутами), то не довіряємо».

На базі наявних ідентичностей виокремлюються *два сценарії* зовнішньополітичного розвитку України: перший пов'язаний з орієнтацією на західноєвропейські країни на основі національної ідентичності та посилення державницьких атрибутів України як суб'єкта зовнішньополітичної діяльності; другий символізує собою відтворення в тій або іншій формі союзу України з Росією, де певною мірою нівелювалися б українські національні атрибути і пріоритету набули б дрібніші міські, районні, регіональні ідентичності (Веселовський, 2000: 3, 16) (курсив тут і далі, коли спеціально не оговорено, наш. – *Е.Ш.*).

В. П. Кирилич, комплексно досліджуючи життя української громади в Польщі в останні десятиліття ХХ ст., доводить, що суспільно-політичні зміни в Польщі 1980-90-х рр. викликали поживлення життя української спільноти, зокрема зумовили позитивну динаміку демографії і соціального статусу української меншини, наявність інституцій для задоволення освітніх, культурних і церковно-релігійних потреб. Аналіз підтверджує, що альтернативи поєднанню і добросусідству між українським та польськими народами немає, а формулою порозуміння і примирення міг би послужити відомий вислів «Прощаємо і просимо прощення». Відзначивши також наявність не вирішених проблем (зокрема пов'язаних з важкими сторінками 1940-х років), автор акцентує на потенціалі *партнерства і співробітництва*, що дозволить українству виконувати роль посередника стосунків двох держав і суспільств, позитивно впливаючи на їхні відносини (Кирилич, 2001: 3–4, 16–17).

Г. О. Палій розглядає національну ідентичність як результат взаємодії шести ідентифікаційних чинників (етнічного, мовно-культурного, релігійного, регіонального, державно-політичного, геополітичного) у безпосередньому зв'язку з реалізацією національних інтересів та відвернення загроз національній безпеці. Доводиться, що в Україні на період дослідження (в 1990-х – першій половині 2000-х років), мірою інтенсифікації процесів становлення національної ідентичності на разі «зберігається ідентифікаційна *фрагментація* українського суспільства за етнічними, мовно-культурними, релігійними, регіональними, геополітичними параметрами. Водночас, зближення зразків ідентичностей молодого покоління різних регіонів держави поступово нівелює цю тенденцію».

Відзначається, що національна ідентичність, що визріває, «створює лише ідентифікаційні рамки, тоді як вибір етнічних, культурних, регіональних тощо ідентичностей є *оригінальним* для кожного індивіда та окремої спільноти. Таким чином, українська національна ідентичність є «ідеальним типом», до якого, на підставі спільних інтересів і цінностей, мають тяжіти індивідуальні та спільнотні ідентичності в суспільстві». Українська національна ідентичність не тотожна українській етнічній, бо акцентує насамперед на державно-політичному і *громадянському*, а не етнічному чиннику (Палій, 2005: 5, 12).

В. В. Андрусів, вмістивши у фокус дослідження загрози національній безпеці в умовах несформованої спільної ідентичності громадян (криза легітимності політичних інститутів, низький рівень розвитку політичної культури і громадянського суспільства, цивілізаційна невизначеність та перебування в «сірій зоні» міжнародної політики, десоверенізація), виділяє як впливовий чинник розв'язання проблем «*імперативну* роль нормативного дискурсу», який сприяє засвоєнню цінностей та змісту громадянської ідентичності в суспільстві. Нормативний дискурс актуалізує *громадянську* ідентичність у процесі взаємодії індивідів і груп з політичними інститутами, таким чином посилюючи їх легітимність. З цим дослідник пов'язує також особливу значущість публічної сфери. «Важливу роль у публічній сфері відіграють різні групові ідентичності, які можуть вести між собою боротьбу за встановлення гегемонії». Як один з механізмів мирного засвоєння ідентичності на рівні суспільства автор вказує на процедуру погодження (Андрусів, 2010: 4, 16).

О. І. Трегуб при вивченні німецької національної ідентичності після Другої світової війни акцентує, що при її конструюванні вирішальними чинниками, поряд з економічним, виступали ідеологічний і культурний (особливе значення тут мають проблеми Голокосту, Другої світової війни, функціонування на її території тоталітарних режимів, кардинально протилежних векторів конструюванні НДР і ФРН). Перманентна криза національної ідентичності ФРН після ейфорії 1989–1990, зумовлена обмеженням успіхом об'єднавчого процесу, феномен «остальті» (внаслідок якого східні німці відтворюють певний варіант регіональної ідентичності).

Висувається особливою тезою, що націоналізм не був джерелом об'єднання Німеччини у 1990 р. «Революція у НДР у 1989–1990 рр. була неочікуваною як для правлячої еліти, так і для громадян Західної і Східної Німеччини. Упродовж 1980-х рр. західнонімецькі та східнонімецькі науковці-соціалісти дискутували щодо проекту третього шляху розвитку НДР, що мав сформуватись на основі *еклектичного* поєднання кращих елементів соціалізму й капіталізму. Проте попри прагнення удосконалити закостенілу систему радянського зразка реформування вийшло з-під контролю і перетворилося у *революцію*, а третій шлях розвитку загубився у прагненні доступу до західного матеріального добробуту й свободи» (Трегуб, 2012: 3, 13, 14).

М. Ю. Рябчук, відзначивши вплив тривалого бездержавного існування (яке до певної міри компенсувалося етнокультурним компонентом), вказує на фігури головного «Іншого» та головного «Свого» (Захід або Росія), щодо яких ідентифікує себе спільнота, виявляючи в такий спосіб дихотомію цілого. Він звертає увагу на вплив до сьогодні квазіісторичного міфу про спільне українсько-російсько-білоруське походження, витвореного українськими кліриками у XVII–XVIII ст., що має синкретичний, політико-релігійний характер. «За його допомогою суто сакральна русько-православна спільнота (подібна до середньовічної західноєвропейської *Rex Christiana* чи до мусульманської умми) була одержавлена Російською імперією і політизована, а сама імперія, навпаки, сакралізована. Міф законсервував *архаїчні* погляди, цінності і суспільні стосунки, надавши їм певного квазісакрального, «цивілізаційного» характеру, і суттєво загальмував формування модерної української, білоруської та російської ідентичностей. Усі національні ідентичності мають істотний ціннісний вимір, а тому *емансипація* українців (як і білорусів та росіян) із міфічної, засадничо домодерної (й антимодерної)

православно-східнослов'янської спільноти та набуття ними модерної національної ідентичності є доконечною умовою їхньої успішної модернізації» (Рябчук, 2015: 12).

Отже, розглянувши сюжет, який не втрачав актуальності протягом двох десятиліть демократичного переходу, ми бачимо, що експертна спільнота віддає рішучу перевагу *конструктивістській* інтерпретації проблеми перед примордіалістською (не забуваючи про можливі крайнощі обраного підходу) і дуже рано дає звіт, що європейський вектор, задіюючи потужний ресурс *емансипації від архайки*, успадкованої з радянських часів, постає у перспективі транзиту єдиною можливістю. Важливим видається виявлений О. І. Трегубом аспект теми, що у певні кризові моменти чинник ідентичності виявляє себе *вибуховим* чином, демонструючи нелінійні властивості, лишаючи осторонь усі викладки теоретиків.

Засвідчуючи дискретний характер прояву феномену ідентичності через певний лаг між запровадженням, розвитком нових інститутів та їх опануванням, владними іграми та іграми ідентичності, де природноісторичним чином виникають кризи, «невидимий коледж» дослідників українського демократичного переходу необхідним чином приходять до постановки проблеми *молодіжної політики*.

Особлива увага до молодіжної політики, якої тут торкнемося виключно у зв'язку з контекстом нашого дослідження, постає принципово важливою у двох взаємопов'язаних аспектах. По-перше, виклики трьох етапів демократичного транзиту (лібералізації, інституціоналізації, консолідації) в українському кейсі потребували солідарних зусиль більш як одного покоління, зі своєрідним «поділом праці» щодо відмінних компетенцій (пор. «ми створили Італію, тепер слід створити італійців»). Внаслідок цього забезпечення його інституційної пам'яті виявилось особливою проблемою. По-друге, відома, надто у практичному вимірі, неможливість здійснення політичної влади без урахування природи суспільних патосів (пристрастей). Вже Аристотель вказував на неможливість здійснення конструктивної політичної дії, спираючись на охлос (як і Маркс – на люмпен). Отже, коли нові покоління вступають до глобального світу, де перед ведуть компетенції в іграх з ненульовою сумою, або win-win, нові актори потребують комунікації з попередниками, на практиці навчаючись поділу влади, допусків толерантності й *обмеженого* застосування сили (power) надто у випадку викликів довгих трендів, як демократичний транзит; що набуває формату «естафети генерацій» (Л. Алексєєва).

Вже у дослідженнях початку 2000-х авторів відзначають наявність у нового покоління, зокрема студентської страти, елементів ліберально-демократичного типу (часом у суперечливому поєднанні з рисами авторитарно-тоталітарних орієнтацій), характерних для відкритого суспільства. М. А. Остапенко, пов'язуючи це насамперед з неусталеністю ціннісних орієнтацій перехідного суспільства, пише «Складність формування активістської демократичної політичної культури виявляється і в тому, що громадянство ще не має чітко визначених політичних цінностей та об'єднується навколо певних політичних особистостей, їхніх програм, що призводить до різкої зміни настроїв мас, невизначеності життєвих орієнтацій значної частини населення». Вже робиться акцент на такій особливості субкультури української молоді, як усвідомлення молоддю категорії свободи як *невід'ємного* права людини (Остапенко, 2000: 5, 15).

В. П. Зінчук акцентує *безперервність* процесу соціалізації; підкреслює, що «соціалізована особистість має здатність *зворотного* впливу на соціум»; може виступати як «людина-творець, здатна формувати нові культурні програми, що тягнуть за собою соціальні зміни».

Специфіка політичної соціалізації сучасної української молоді в цілому та її студіюючої частини, зокрема «пояснюється загальним станом «переоцінки цінностей», кризою аксіонормативної системи суспільства, що трансформується. Застарілі норми поведінки вже не задовольняють потреби молоді в адекватному відображенні дійсності, у формуванні стійкого світогляду, який би орієнтував молоду людину в суспільстві. Ідеологічний та ціннісно-нормативний «вакуум» молодіжної свідомості заповнюється «підручними засобами», в тому числі і за допомогою ЗМІ». (Зінчук, 2006: 4, 14–16).

У роботі К. В. Захаренка робиться наголос на тенденції співпраці влади та молодіжних організацій з погляду надання та забезпечення послуг із захисту та реалізації прав молоді, яка характеризується наявністю потреби у *співуправлінні* (влади і молодіжних організацій) у процесі прийняття політичних рішень, що сприяє підвищенню політичної суб'єктності молодіжних організацій.

Виявляються сильні і слабкі сторони функціонування молодіжних організацій як складових громадянського суспільства. «Сильними складовими, що впливають на інституційну спроможність молодіжних організацій, є: добровільність членства в організації, що виключає примус; захист інтересів громадян з конкретних питань; надання більш якісних послуг з використанням мінімальних витрат, на відміну від державних інституцій. Слабкими складовими у виконанні молодіжними організаціями поставлених завдань є: незначна чисельність та некомпетентність членів організацій, відсутність системності в роботі та фрагментарність діяльності; відсутність співпраці та координації зусиль між інституціями громадянського суспільства».

За висновком автора, наявність невирішених проблем у суспільстві (політичних, економічних, соціальних тощо) *стимулює* процес створення інституцій громадянського суспільства, причому «молодіжні організації виникають у найбільш проблемних місцях соціальної сфери, до яких ні держава, ні бізнес не мають великого інтересу». Серед чинників, які заважають впливу молодіжних організацій на політичний процес в Україні, автор вказує насамперед на неготовність суспільства сприймати молодіжні громадські інституції як суб'єкти політичного процесу та відсутність традицій в українському суспільстві створювати громадські структури для захисту власних прав та інтересів. «Варто зазначити, що молодіжні організації переважно діють в обласних центрах та містах, а в сільській місцевості їхня діяльність є непомітною» (Захаренко, 2010: 4, 12, 13).

Н. Л. Лук'янова звертає увагу на необхідність зміни в перспективі моделі соціальної політики і соціальної роботи із схеми «держава – особистість» на схему (модель) «територіальна громада – особистість», коли основний ресурсно-організаційний, кадровий та інші потенціали соціальної допомоги переносяться в територіальну громаду, за місцем життєдіяльності (Лук'янова, 2010: 13).

А. С. Мороз вперше пропонує періодизацію змін зовнішньополітичних орієнтацій молоді: 1991–1994 (орієнтація на СНД), 1995–2002 (самостійницькі тенденції), 2003–2008 (євроінтеграційна домінанта), 2009–2011 (орієнтаційна невизначеність); обґрунтовує, що молодь здатна сприяти реалізації курсу зовнішньополітичного розвитку України; передбачається варіант партнерського взаємозв'язку в трикутнику «молодь – держава – світове співтовариство» (Мороз, 2012: 4).

На важливий аспект теми звернула увагу В. О. Стельмах. Вона вводить концепт «європейської соціалізації» як складової загального процесу соціалізації особистості, що властивий громадянам країн-кандидатів на членство у ЄС та дійсних членів.

«Під «європейською соціалізацією» нами розуміється процес входження індивіда або групи до європейської спільноти як специфічного політико-культурного середовища через адаптацію усталених норм, усвідомлення нової (вторинної) системи цінностей і вироблення зразків поведінки, що є схвальними з боку інших громадян Європейського Союзу. Сутність процесу полягає у формуванні європейської ідентичності як наднаціонального різновиду колективної ідентичності, яка визначається демократичними цінностями, характером соціальної стратифікації суспільства, наявною системою освіти та виховання, національними особливостями та національно-етнічним складом, релігійністю громадян».

Відзначена важлива роль в перехідну добу, поряд з традиційними агентами та інститутами політичної соціалізації (сім'я, освіта, релігія, ЗМІ) нових механізмів, інститутів та агентів (таких, як Рада Європи, Європейський Союз та ін.), які сприяли стабілізації процесу перетворень. До фундаментальних змін у молодіжній політиці авторка відносить зокрема зміну засадничих принципів формування молодіжної політики з *патерналістичних на партнерські*, активне залучення самої молоді до формування і реалізації молодіжної політики, перетворення її на цільову групу численних стратегій і програм розвитку та обміну на регіональному, національному та європейському рівнях. Наявність настроїв скептицизму або рис патерналізму не впливає на загальну оцінку успішності перетворень (Стельмах, 2015: 10, 11).

Отже, за підсумками другої частини розгляду проблеми, в ретроспективі транзитного сюжету², де наскрізною ниткою проходить поступове зростання *суб'єктності* нових генерацій та орієнтації їх на *партнерські* стосунки (до чого, очевидно, доклали зусиль і верстви освітян, представлених частиною дослідників), ми можемо задатися наступним питанням. Коли українська Конституція імплементує норми міжнародного права, надаючи їм вищість щодо національного законодавства; а далі до цього додається включення держави до Болонського процесу, що також містить засадничі європейські цінності, що засвоюються новими поколіннями, як сказано, в порядку «європейської соціалізації», чи мислимий, в плані естафети генерацій («ми створили Україну, тепер слід створити українців») альтернативний європейському, або «третьій» шлях?

У цьому сенсі солідарна позиція експертної спільноти щодо поступового, спочатку еволюційного, а потім і революційного перетворення «неорганічної», модернізації на «органічну» може розглядатися водночас як обережно оптимістичне свідчення на користь успішного в цілому процесу інтеріоризації новими («несіченими») генераціями українців європейських ціннісних орієнтацій, інтегральною характеристикою яких постає виховання «критичної маси» *проактивних* громадян.

Висновки. Звернувшись у нашому дослідженні до розгляду дискурсивних формацій доби демократичного транзиту, що склалися як «внутрішні наративи» українського перехідного суспільства (одні з яких з часом відсіювалися, а інші набували статусу конституційних положень), ми виявили не артикульований раніше складник вітчизняного дискурсу про ідентичність (*редукцію політологічної уяви*) і водночас спроби його подолання експертним товариством, шляхом артикуляції кризового її чинника, що виявляє «вибухові», нелінійні якості цього феномена як невід'ємні.

Переглядаючи в цьому світлі здобутки першої пострадянської генерації вітчизняних політологів, ми реконструювали опрацьований нею наратив ідентичності (*український інваріант*), ключовим пунктом евристики якого виступає зв'язок «середній клас плюс молодь», що можна вважати теоретичною артикуляцією суттєвої особливості вітчизняного демократичного переходу, завдання трьох етапів якого були реалізовані солідарними зусиллями кількох поколінь, головним здобутком чого став вихід на політичну арену *двох несічених генерацій*.

Водночас, подальшої розробки потребує артикуляція нелінійного виміру кризи ідентичності як чинника українського демократичного транзиту: біфуркаційний процес, яким виступає народження нової генерації як політичного актора, визначає *нередукційну* перспективу аналізу, в межах якої історія не може бути зведена до соціології. Цей аспект передбачає зокрема розкриття ролі Марксова емансипаційного ферменту в розвитку української «уявленої спільноти», першої пострадянської генерації «органічної інтелігенції» (за Грамші); що дозволяє, між іншим, пояснити затребуваність наративу революції в перебігу криз політичного режиму (1990, 2004, 2013–2014), що знаходили розв'язання через конституційні зміни.

²Що також можна розглядати як певний inner narrative, опрацьований першою генерацією вітчизняних політологів пострадянської доби.

References:

1. Andrusiv V. (2010) Mekhanizmy formuvannia spilnoi identychnosti v YeS ta perspektyvy yikh zastosuvannia v Ukraini [Mechanisms of shared identity formation in EU and prospects for their application in Ukraine] The thesis for the candidate degree in political science. Kyiv, 2010. [in Ukrainian]
2. Gentry Bobbi (2017) Political Identity: Meaning, Measures, and Evidence. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-69608-9_2
3. Kotygorenko V. (2015) Suchasna ukrainska natsiia: cherez kryzovyi rozvytok [Contemporary Ukrainian nation: development by overcoming the crises]. *Gileya*. 2015. 103 (№12). P. 304–315. [in Ukrainian]
4. Kyrylych V. (2001) Ukraintsi v Polshchi: problema zberezhennia etnonatsionalnoi identychnosti yak chynnyk ukrainsko-polskykh vidnosyn [The Ukrainians in Poland: preservation of ethnonational identity as the factor of the ukrainian-polish relationship]. The thesis for the candidate degree in political science. Kyiv, 2001. [in Ukrainian]
5. Lukhyanova N. (2010) Derzhavna polityka shchodo ditei ta molodi v novitnii Ukraini v umovakh transformatsiinykh zmin [State policy toward children and youth in modern Ukraine under national transformation]. The thesis for the candidate degree in political science. Kyiv, 2010. [in Ukrainian]
6. Moroz A. (2012) Transformatsiia politychnykh tsinnostei ta orientatsii molodi Ukrainy: zovnishnopolitychnyi aspekt [Transformation of political values and orientations of Ukrainian youth]. The thesis for the candidate degree in political science. Kyiv, 2012. [in Ukrainian]
7. Novakova O. (2018) Zovnishni dylemy zovnishnopolitychnoi identyfikatsii ukrainsiv [External problems of political identification of Ukrainians] *Studia Politologica Ucraino-Polonica*. 2018. Issue 8. P. 95–102. [in Ukrainian]
8. Ostapenko M. (2000) Politychna kultura suchasnoi studentskoi molodi v Ukraini (na prykladi vuziv m. Kyieva) [Political culture of students in Ukraine (on the example of Kyiv universities)]. The thesis for the candidate degree in political science. Kyiv, 2000. [in Ukrainian]
9. Paliy G. (2005) Stanovlennia yedynoi natsionalnoi identychnosti v konteksti realizatsii natsionalnykh interesiv Ukrainy [Shaping of a national identity in the context of Ukraine's national interests realization]. The thesis for the candidate degree in political science. Kyiv, 2005. [in Ukrainian]
10. Reznik O. (2020) Subiekty hromadianskykh praktyk yak pidgruntia demokratychnoho tranzytu Ukrainy [The subjects of civil practice as a basis for democratic transit of Ukraine] *Sociology: Theory, Methods and Marketing*. 2020. № 1. P. 5–22. [in Ukrainian]
11. Riabchuk M. (2015) Dykhotomiia ukrainskoi natsionalnoi identychnosti: istorychni prychny ta politychni naslidky [Dichotomy of the Ukrainian National Identity: Historical Reason and Political Implications]. The thesis for the candidate degree in political science. Kyiv, 2015. [in Ukrainian]
12. Shcherbenko E. (2009) Instytut v konchikakh paltcev: ukrainskaia gosudarstvennost glazami grazhdan [Institutes at fingertips. Ukrainian statehood through the eyes of citizens]. URL: <https://magazines.gorky.media/nz/2009/3/instituty-v-konchikah-palczev-ukrainskaya-gosudarstvennost-glazami-grazhdan.html> [in Russian]
13. Shcherbenko E. (2016) Ukrainskyi tranzyt v dzerkali dysertatsiinoho zhanru [The Ukraine's transition and its reflexions in the thesis genre: changing of paradigm] *Scientific notes of Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine*. Issue 5–6 (85–86). 2016. P. 340–354. [in Ukrainian]
14. Shcherbenko E. (2017) Ukrainskyi politychnyi dyskurs i problema hromadianskoi religii [Ukrainian political discourse and the problem of civil religion] *Scientific notes of Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine*. Issue 3 (89). 2017. P. 156–168. [in Ukrainian]
15. Shcherbenko E. (2019) Pryhaduvanyi resurs. Moment vidpovidalnosti v ukrainskomu politychnomu dyskursi perekhidnoi doby (1985–2014 rr.). [Recalled resource. A moment of responsibility in the Ukrainian political discourse of a transitional age (1985–2014)]. Kyiv, 2019. [in Ukrainian]
16. Shcherbenko E. (2019) Politychna heneratsiia yak problema i poasiuvalnyi pryntsyp. Do ekolohichnoho pidkhodu v politytsi [The political generation as the problem and the explanatory principle. To the ecological approach in the politics] *Scientific notes of Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine*. Issue 2 (98). 2019. P. 204–223. [in Ukrainian]
17. Stelmakh V. (2015) Politychna sotsializatsiia molodi krain Vyshehradskoi hrupy [Political socialization of youth in Vishegrad countries]. The thesis for the candidate degree in political science. Kyiv, 2015. [in Ukrainian]
18. Stepanenko V. (2017) Khto ye «hromadianskym suspilstvom» Ukrainy? Sotsialno-strukturni aspekty identyfikatsii [Who is Ukraine civil society? Socio-structural aspects of identification] *Agora*. 2017. Issue 19–20. P. 32–36. [in Ukrainian]
19. Tregub O. (2012) Nimetska natsionalna identychnist pislia Druhoi svitovoi viiny: chynnyk dynamiky, ideolohichni ta kulturni kordony [German national identity: cultural and ideological frontiers]. The thesis for the candidate degree in political science. Kyiv, 2012. [in Ukrainian]
20. Veselovsky S. (2000) Identyfikatsii hromadian Ukrainy yak chynnyk yii zovnishnopolitychnoho rozvytku [Identifications of citizens of Ukraine as a factor of its foreign policy development]. The thesis for the candidate degree in political science. Kyiv, 2000. [in Ukrainian]
21. Zakharenko K. (2010) Instytutsiinyi rozvytok molodizhnykh orhanizatsii yak skladovoi hromadianskoho suspilstva v suchasni Ukraini [Institutional development of youth organizations of civil society in contemporary Ukraine]. The thesis for the candidate degree in political science. Dnipropetrovsk, 2010. [in Ukrainian]
22. Zinchuk V. (2006) Rol zasobiv masovoi informatsii u protsesi politychnoi sotsializatsii studiuiuchoi molodi (na prykladi mista Lvova) [The mass media role in political socialization of a studying youth (on the basis of research of Lviv)]. The thesis for the candidate degree in political science. Lviv, 2006. [in Ukrainian]

INFORMATION FOR AUTHORS

“Baltic Journal of Legal and Social Sciences” publishes articles in Latvian, Ukrainian and English. The theme of the article should be disclosed in a clear, logical and well reasoned way.

The requirements to the structure and the layout of articles are the following:

- The size of the submitted article, including the bibliography, should be within 20,000-50,000 characters with spaces. The article is presented in Microsoft Word, paper size – A4, margins along the edges of the page – 20 mm on each side.

- The text of the article: font Times New Roman; font size 12 pt; line spacing 1,5 , the first line of each paragraph with indentation 1.5 mm.

- Components of the articles should be laid out as follows:

1. the title of the article is written in capital letters (font Times New Roman, font size 12 pt, Bold, Center);

2. Information about the author (font Times New Roman, font size 12 pt, Bold, Center): the name and surname of the author(s), their scientific and academic degree, position and place of work (for postgraduate and doctoral students the full name of the university, the name of departments not specified);

3. the abstract should be in the range of 6-7 sentences, and describe the main ideas of the article (font Times New Roman, font size 12 pt);

4. after the abstract the key words (5-6) follow, which are the most important concepts discussed in the article and related to the theme (font Times New Roman, font size 12 pt).

- The article should have the following basic structural parts consecutively emphasized in the text: the statement of the problem, its relevance / importance, the analysis of recent publications on the subject of the article, the purpose of the research conducted by the author, main findings, conclusions, and the list of references. The titles of the structural elements, as well as parts of the article, in the case of their designation by the author, should be marked in bold.

- The bibliographic list of regulations, normative acts and references to literary sources is placed at the end of the article with the use of the numbering arrangement starting with the first reference to the source of information in the main body of the text (font Times New Roman, font size 12 pt).

- Illustrations, tables, figures, created by means of MS Office and MS Visio should be located within the working area of a page. Figures created in other programs are inserted into the text at the appropriate place and attached to the article in separate files in .jpeg, .tiff, .pdf, or .psd. Figures in .jpeg and .tiff should have a resolution not less than 300 pixels / inch. All graphic materials inside the articles should be in black and white.

- *Sample for the design of articles in journals:*

Johnson A., Schwartz H. (2021) Comparative analysis of political participation in Latvia and Estonia. – Baltic Journal of Legal and Social Sciences. No 1(20). pp. 59 –81.

- *Sample for the design of articles in collections of scientific articles and monographs:*

Tajfel H., Turner J. C. (1979) An integrative theory of intergroup conflict. – W. G. Austin, S. Worchel (eds.) The social psychology of intergroup relations. Monterey, CA: Brooks-Cole. pp. 33 – 48.

- *Sample for the design of a monograph:*

Rothschild J. (1981) Ethnopolitics. A Conceptual Framework. New York: Columbia University Press.

- *Sample for the design of articles on the Internet:*

Petričušić A. (2005) The Rights of Minorities in International Law: Tracing Developments in Normative Arrangements of International Organizations. – Croatian International Relations Review. Vol. XI No. 38/39. <http://bib.irb.hr/datoteka/421246>.

CIRR_Petricusic_MR_IL.pdf

If the text of the article is in Latvian or in Ukrainian, then it is necessary to provide an English translation of the article, the author's name and place of work, an abstract and keywords, as well as a references with an English translation of the title of the cited work and its source.

Articles for publication are e-mailed to the address: bjlss@cuesc.org.ua

All articles are subject to reviewing by the Editorial Board, which is entitled to perform a literary editing of submitted texts.

The Editorial Board has the right to reject articles submitted for publication in violation of these requirements.

Baltic Journal of Legal and Social Sciences. Number 2 (2022).
Publicētie materiāli ne vienmēr atbilst redakcijas viedoklim.
Par skaitļu, faktu pareizību un sludinājumiem atbild autori.

Izdevniecība “Baltija Publishing”
Valdeku iela 62-156, Rīga, LV-1058
Iespriests tipogrāfijā SIA “Izdevniecība “Baltija Publishing”